

การศึกษาจดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติในฐานะที่เป็นเอกสารทางประวัติศาสตร์

ปริญญาโท
ของ
พรชัย นาคสีทอง

เสนอต่อบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ เพื่อเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ไทย
กุมภาพันธ์ ๒๕๔๘
ลิขสิทธิ์เป็นของ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ

๙๕๙.๓๕๔

พ๒๓๑๗

๘.๓

การศึกษาจดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติในฐานะที่เป็นเอกสารทางประวัติศาสตร์

๒๗ เม.ย. ๒๕๕๐

บทคัดย่อ
ของ
พริชชีย์ ฟูนาคสึทอง

เสนอต่อบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ เพื่อเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ไทย
กุมภาพันธ์ ๒๕๕๘

h 264๕๗1

พรชัย นาคสีทอง. (๒๕๔๘). การศึกษาจดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติในฐานะที่เป็นเอกสารทางประวัติศาสตร์. ปรินญาณินพนธ์ ศศ.ม. (ประวัติศาสตร์ไทย). กรุงเทพฯ : บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ. คณะกรรมการควบคุม : ผู้ช่วยศาสตราจารย์ พลับพลึง คงชนะ, รองศาสตราจารย์ ดนัย ไชยโยธา.

จดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติเป็นเอกสารที่บันทึกโดยหลวงอุดมสมบัติ (จัน) ซึ่งเป็นข้าราชการในกรมพระคลังสินค้าที่ได้รับมอบหมายจากพระยาศรีพิพัฒน์เมื่อครั้งเป็นแม่ทัพนำกำลังไปช่วยเมืองนครศรีธรรมราชและเมืองสงขลาปราบขบถไทรบุรีเมื่อ พ.ศ. ๒๓๘๑ ให้รายงานข้อราชการเกี่ยวกับหัวเมืองปักษ์ใต้และหัวเมืองประเทศราชมลายูที่พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวและเหล่าขุนนางได้ประชุมปรึกษาหารือกันที่กรุงเทพฯ บอกไปให้ทราบ จดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติจึงเป็นเอกสารชั้นต้นที่นักวิชาการใช้อ้างอิงในการศึกษาประวัติศาสตร์ไทยสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นเสมอ

ต้นฉบับจดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติเป็นสมุดไทยดำเขียนด้วยอักษรไทยมีทั้งหมด ๑๕ ฉบับ ซึ่งเป็นเอกสารที่เป็นมรดกตกทอดมาในหมู่ทายาทของพระยาศรีพิพัฒน์ จนกระทั่งใน พ.ศ. ๒๔๔๘ ทายาทผู้หนึ่งของพระยาศรีพิพัฒน์ได้ทูลเกล้าฯ ถวายจดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติแด่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว หลังจากนั้นสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพจึงขอพระราชทานพระบรมราชานุญาตจัดพิมพ์เผยแพร่เป็นครั้งแรก เมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๘ จากนั้นจนถึงปัจจุบันได้มีการจัดพิมพ์จดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติทั้งหมด ๘ ครั้ง รวมทั้งได้แปลและตีพิมพ์เป็นภาษาอังกฤษโดย Syril Skinner ชื่อ "Rama III and the Siamese Expedition to Kedah in 1839 : The Dispatches of Luang Udomsombat"

อย่างไรก็ตาม เท่าที่ผ่านมาจดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติได้มีการนำไปใช้เพื่ออ้างอิงในงานวิชาการเท่านั้น แต่ยังไม่มีการศึกษาเรื่องราวที่ปรากฏในจดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติในรายละเอียดและในฐานะที่เป็นเอกสารทางประวัติศาสตร์ ด้วยเหตุนี้ผู้วิจัยจึงสนใจศึกษาจดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติในฐานะที่เป็นเอกสารทางประวัติศาสตร์ โดยได้ใช้วิธีการวิจัยทางประวัติศาสตร์พร้อมกับนำหลักฐานทางประวัติศาสตร์ชั้นต้นอื่นๆ ได้แก่ จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๓ จ.ศ. ๑๒๐๐ - ๑๒๐๑ มาวิเคราะห์เปรียบเทียบเรื่องราวที่ปรากฏในจดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติ รวมทั้งอธิบายและยกตัวอย่างประกอบ เพื่อความเข้าใจเรื่องราวที่ปรากฏในจดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติทั้งในรายละเอียดและภาพรวม อีกทั้งสามารถอธิบายถึงคุณค่าของจดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติในฐานะที่เป็นเอกสารทางประวัติศาสตร์ได้อย่างเป็นรูปธรรม และเพื่ออำนวยความสะดวกแก่นักวิชาการและผู้สนใจที่ต้องการใช้จดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติเพื่อการศึกษาค้นคว้า

ผลการศึกษาลำดับเหตุการณ์ในจดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติพบว่าเหตุการณ์สำคัญๆ แบ่งได้ดังนี้

๑) เหตุการณ์การเตรียมราชการทัพและการเดินทางของทัพหลวง

๒) เหตุการณ์สำคัญที่เกิดขึ้นในเมืองต่างๆ ซึ่งแบ่งการศึกษาออก ๔ ประเด็นดังต่อไปนี้

๒.๑) เหตุการณ์ที่เกิดขึ้นจากผลสืบเนื่องของการต่อต้านของกลุ่มเชื้อสายเจ้าเมืองไทรบุรีที่มีต่อผู้ปกครองคนไทย

๒.๒) เหตุการณ์การวิวาทในเมืองกลันตันของหมู่เชื้อสายเจ้าเมืองกลันตัน

๒.๓) เหตุการณ์อสังกรรมของเจ้าพระยานครศรีธรรมราช (น้อย)

๒.๔) เหตุการณ์เกี่ยวกับการจัดเครื่องราชบรรณาการเมืองตรังگانูเพื่อส่งให้กรุงเทพฯ

๓) เหตุการณ์การกวาดต้อนครอบครัวและการจัดการครัวเรือนที่เป็นฝ่ายพวกชนเมืองไทรบุรี

ขณะเดียวกันเมื่อนำเหตุการณ์สำคัญดังกล่าวนี้มาวิเคราะห์เปรียบเทียบกับเอกสารประวัติศาสตร์อื่นๆ โดยเฉพาะจดหมายเหตุ จ.ศ. ๑๒๐๐ - ๑๒๐๑ (พ.ศ. ๒๓๘๑ - ๒๓๘๒) พบว่าเนื้อหาในจดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติส่วนใหญ่ถูกต้องและสอดคล้องตรงกัน แต่เนื่องจากวิธีการบันทึกของหลวงอุดมสมบัติเป็นไปในลักษณะการถ่ายทอดพระราชดำรัสและคำกราบบังคมทูลของบรรดาเหล่าขุนนางเป็นแบบสนทนาโต้ตอบ ส่วนคำกราบบังคมทูลขอข้าราชการจากไปบอกและคำให้การก็สรุปเฉพาะใจความสำคัญ รวมทั้งการบันทึกในลักษณะ "วันต่อวัน" ทำให้ข้อมูลเกี่ยวกับเหตุการณ์ต่างๆ ในจดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติบางเหตุการณ์มีใจความไม่ต่อเนื่องสมบูรณ์ แต่ข้อมูลในจดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัตียังคงมีความถูกต้องและน่าเชื่อถือ และในกรณีที่ต้องการศึกษาเหตุการณ์อย่างละเอียดนั้นจำเป็นต้องใช้จดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัตินี้ควบคู่กับเอกสารชั้นต้นอื่นๆ ประกอบด้วยเพราะจะทำให้มองเห็นภาพเหตุการณ์ได้ชัดเจนกว่าการใช้เฉพาะจดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติเพียงอย่างเดียว

ด้วยเหตุผลดังกล่าวนี้ จดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติจึงมีคุณค่าในฐานะที่เป็นเอกสารประวัติศาสตร์ชั้นต้นที่บันทึกเหตุการณ์หัวเมืองปักษ์ใต้และหัวเมืองประเทศราชมลายูช่วง พ.ศ. ๒๓๘๑ - ๒๓๘๒ และสะท้อนพระบรมราโชบายของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวในด้านต่างๆ ได้ชัดเจน เป็นต้นว่า การจัดการปกครองหัวเมืองปักษ์ใต้และหัวเมืองประเทศราชมลายู ความสัมพันธ์กับอังกฤษและพระบรมราโชบายเกี่ยวกับการปราบปรามฝิ่น รวมทั้งมีคุณค่าในฐานะที่สะท้อนลักษณะสภาพบ้านเมืองและสภาพการเมืองการปกครองหัวเมืองปักษ์ใต้ของไทยในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว นอกจากนี้การบันทึกของหลวงอุดมสมบัติในลักษณะ "คำต่อคำ" ทำให้ทราบถึงเอกสารประวัติศาสตร์อื่นๆ ที่ปรากฏอยู่ในจดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติประเภทต่างๆ ได้แก่ สารตรา หอจดหมายเหตุ คำให้การ ฯลฯ ขณะเดียวกัน จดหมายเหตุอุดมสมบัตียังมีคุณค่าในฐานะที่สะท้อนพระราชานุกิจและธรรมเนียมราชการในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ชัดเจนกว่าเอกสารชั้นต้นอื่นๆ

THE STUDY OF LUANG UDOMSOMBAT'S DISPATCHES AS A HISTORICAL DOCUMENT

AN ABSTRACT

BY

PORNCHAI NAKSEETHONG

Presented in partial fulfillment of requirements
for the Master of Arts degree in History
at Srinakharinwirot University

February 2005

Pornchai Nakseethong. (2005). *The study of Luang Udomsombat's dispatches as a historical document*. Master Thesis, M.A. (Thai History). Bangkok : Graduate School, Srinakharinwirot University.
Advsor Committee : Assist. Prof. Plubplung Kongchana, Assoc. Prof. Danai Chaiyotha

The Luang Udomsombat's Dispatches is a document written by Luang Udomsombat (Chan), an official in the Treasury Department, as his Assistant Secretary. Luang Udomsombat was appointed by the Phaya Si Phiphat, who was then commanding army to supported the Nakhon Si Thammarat suppress the Kedah rebels in A.D. 1838, to report to him (Phaya Si Phiphat) from Bangkok the administrative affairs about the southern states and the protectorate states of Malayu which were discussed and resolved between the King Rama III and his ministers during meetings. Consequently, the Luang Udomsombat's Dispatches is a primary source document to which academics would refer in studying the history of the Early Bangkok Period (A.D. 1782 - 1851).

The original versions of Luang Udomsombat's Dispatches were "Samut Thai Dum" written with Thai scripts, and consisted of 15 issues. These documents were family heritage of the Phaya Si Phiphat's descendents until in A.D. 1906 when one of the descendents presented these documents to the King Rama V. After that, Prince Damrong Rachanuphap petitioned the King to allow publication of these documents, and that had resulted in the first publication of the Luang Udomsombat's Dispatches in A.D. 1906. From then until now, there have been altogether 8 impressions of the Luang Udomsombat's Dispatches; the Dispatches have also been translated into English and published in the title of "Rama III and the Siamese Expedition to Kedah in 1839: The Dispatches of Luang Udomsombat" by Syril Skinner.

However, up until now the Luang Udomsombat's Dispatches have been used as a reference in academic studies only; no one has used it as a historical document to conduct a study in detail about the incidents that have been recorded in the Dispatches. Due to this, the researcher is keen to use the Dispatches as a historical document to conduct a study about the recorded incidents by applying the research methodology of history. In this study the researcher will make use of other historical evidences, such as the annals of the King Rama III (A.D. 1838 – 1839), to analyze and compare with the incidents depicted within the Dispatches, giving explanations and with examples supplemented, in order to provide a clear understanding of the incidents within the Luang Udomsombat's Dispatches both in micro and macro scopes, and thereby also to explain concretely the value as a historical document of the Luang Udomsombat's Dispatches in order to facilitate other academics and interested persons in utilizing fruitfully the Luang Udomsombat's Dispatches in their studies.

From studying the chronicle incidents within the Luang Udomsombat's Dispatches, it is found that there are important incidents that can be classified as follows:

1. the incident of gathering army and expedition of the Royal army
2. important incidents that happened in different states, being classified into 4 key-points as follows:
  - 2.1. the incidents which were the consequences of the resistance against the Thai rulers from the rulers of Kedah
  - 2.2. the disputes among the rulers of Kelantan in Kelantan State
  - 2.3. the death of the Chao Phaya Nakhon Si Thammarat (Noi)
  - 2.4. the preparation of the tributaries from Trengganu State to Bangkok
3. the forced migration and administering of the families of the Quedah rebels

The researcher has compared analytically the above important incidents with other documents, especially the 1838 - 1839 annals of King Rama III, it is found that the contents of the Luang Udomsombat's Dispatches are correct and conformant to the others predominantly. However, due to the fact that in Luang Udomsombat's Dispatches Luang Udomsombat recorded the sayings of the King, the reporting of the ministers and the conversation among them in rather detailed dialogue form, while recording the contents of the reporting to the King from the announcements and the testimonies are mainly summarized as précis; and it was done in 'day by day' manner; as a result, the data of the incidents within the Luang Udomsombat's Dispatches are intermittent and incomplete, nevertheless they are correct and trustworthy. In the cases where detailed study of the incidents is required, it is necessary to use the Luang Udomsombat's Dispatches in company with other primary sources documents, because by so doing will there be clearer view of incidents than by using the Luang Udomsombat's Dispatches alone.

Consequently, the Luang Udomsombat's Dispatches is valuable as a primary source historical document which depicts the incidents happened in the southern states and the protectorate states of Malayu during the A.D. 1838-1839, and it also reflects clearly the royal policy of the King Rama III in different aspects of the administration, for instances, the administration of the southern states and the protectorate states of Malayu; the relationship with Britain and the royal policy of cracking down opium; the Dispatches is also valuable in reflecting the situation of the general society and the administration and politics of the southern states in Thailand during the reign of the King Rama III. Furthermore, Luang Udomsombat's word-by-word recording manner has enabled us to know of other historical documents which are mentioned within the Luang Udomsombat's Dispatches, such as official documents, orders over the seal of office of the ministry, announcements, testimonies, and others; yet Luang Udomsombat's Dispatches is valuable in providing clearer, than other primary sourced documents, reflection of the then royal affairs and custom of the then public officials during the reign of the King Rama III.

ปริญญานิพนธ์

เรื่อง

การศึกษาจดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติในฐานะที่เป็นเอกสารทางประวัติศาสตร์

ของ

นายพรชัย นาคสีทอง

ได้รับอนุมัติจากบัณฑิตวิทยาลัยให้นับเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตร
ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์
ของมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ

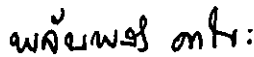

.....คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย

(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. เพ็ญสิริ จีระเดชากุล)

วันที่ 17 เดือนกุมภาพันธ์ พ.ศ. 2548

คณะกรรมการสอบปริญญานิพนธ์

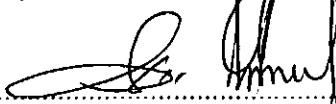
.....ประธาน

(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ พลับพลึง คงชนะ)

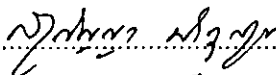
.....กรรมการ

(รองศาสตราจารย์ ดนัย ไชโยธา)

.....กรรมการที่แต่งตั้งเพิ่มเติม

(รองศาสตราจารย์ สนั่น เมืองวงษ์)

.....กรรมการที่แต่งตั้งเพิ่มเติม

(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. สุกัญญา บำรุงสุข)

ประกาศคุณูปการ

ปริญญานิพนธ์ฉบับนี้สำเร็จลุล่วงไปได้ด้วยดีด้วยความกรุณาจากบุคคลหลายท่าน

ผู้วิจัยกราบขอบพระคุณผู้ช่วยศาสตราจารย์ พลับพลึง คงชนะ ที่ให้ความกรุณารับเป็นประธานกรรมการควบคุม ผู้ซึ่งเสียสละแรงกาย แรงใจในการตรวจปรับปรุงแก้ไขตลอดจนให้คำแนะนำเพื่อความสมบูรณ์ของปริญญานิพนธ์ ตลอดจนความเป็น “ครู” ที่คอยอบรมดูแลเอาใจใส่ “ลูกศิษย์” ในทุกๆ เรื่อง ผู้วิจัยขอกราบขอบพระคุณเป็นอย่างสูง

ขอกราบขอบพระคุณ รองศาสตราจารย์ดน้อย ไชโยธธา กรรมการควบคุมที่ให้ข้อคิดและแนะนำช่วยเหลือจนกระทั่งปริญญานิพนธ์สำเร็จด้วยดี รองศาสตราจารย์สนั่น เมืองวงษ์ ที่กรุณารับเป็นกรรมการสอบเพิ่มเติม

ขอกราบขอบพระคุณ ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. สุกัญญา บำรุงสุข ที่กรุณาให้ข้อเสนอแนะแก่ผู้วิจัย รวมทั้งกรุณารับเป็นกรรมการสอบเพิ่มเติม อาจารย์ศิริพันธ์ บุญศิริ ที่กรุณาให้ข้อเสนอแนะแก่ผู้วิจัย

กราบขอบพระคุณคณาจารย์ ภาควิชาประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒทุกท่านที่ประสิทธิ์ประสาทวิชาความรู้ให้แก่ผู้วิจัย

กราบขอบพระคุณคณาจารย์ ภาควิชาประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยทักษิณทุกท่านที่ประสิทธิ์ประสาทวิชาความรู้ให้แก่ผู้วิจัย

ขอบพระคุณเจ้าหน้าที่ส่วนภาษาโบราณ สำนักหอสมุดแห่งชาติ เจ้าหน้าที่ห้องสมุดและพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติที่ให้การกรุณาแนะนำและช่วยอำนวยความสะดวกในการค้นคว้าจนปริญญานิพนธ์ฉบับนี้สำเร็จด้วยดี

ขอบพระคุณนักวิชาการทุกท่านที่ได้แนะนำผลงานทางวิชาการอันเป็นประโยชน์แก่ผู้วิจัยได้ใช้เป็นแนวทางในการศึกษาครั้งนี้

ขอบคุณคณะกรรมการ เจ้าหน้าที่สถาบันเอเชียแปซิฟิกศึกษา มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ และขอขอบคุณรุ่นพี่ รุ่นน้อง และเพื่อนๆ ประวัติศาสตร์ทุกท่าน รวมทั้งผองเพื่อนสังคมศาสตร์ ๑๓ ทุกท่านที่คอยไต่ถามและเป็นกำลังใจเสมอมา

สุดท้ายขอกราบขอบพระคุณ คุณพ่อประคิน – คุณแม่ฉลาด นาคสีทอง ที่ให้การสนับสนุนทั้งดูแลเอาใจใส่การศึกษาของผู้วิจัยมาโดยตลอด รวมถึงญาติๆ ทุกท่านที่เป็นกำลังใจแก่ผู้วิจัยอยู่ตลอดเวลา

คำคุณของปริญญานิพนธ์ฉบับนี้ ผู้วิจัยขอมอบแด่คุณครูและอาจารย์ทุกท่านที่ได้ประสิทธิ์ประสาทวิชาความรู้ให้แก่ผู้วิจัย ตั้งแต่เยาว์วัยจนถึงปัจจุบันและขอมอบแด่คุณปู่ (ปลื้ม นาคสีทอง ซึ่งล่วงลับไปแล้ว)

พรชัย นาคสีทอง

สารบัญ

บทที่	หน้า
บทนำ.....	ก
เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการศึกษา.....	จ
ความมุ่งหมายของการศึกษา.....	ฉ
ความสำคัญของการศึกษา.....	ฉ
ขอบเขตของการศึกษา.....	ฉ
วิธีดำเนินการศึกษา.....	ช
แหล่งข้อมูลที่ใช้ในการศึกษาค้นคว้า.....	ช
นิยามศัพท์เฉพาะ.....	ช
๑ ภูมิหลังทางประวัติศาสตร์.....	๑
ภูมิหลัง.....	๒
ประวัติความเป็นมาและการตีพิมพ์เผยแพร่จดหมายเหตุหลวงอุดม สมบัติ	๒
ประวัติผู้เขียนจดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติ.....	๖
เรื่องราวทางประวัติศาสตร์.....	๙
ลักษณะทั่วไปของจดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติ.....	๑๖
ขนาดของจดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติ.....	๑๖
ลักษณะที่ปรากฏบนปกของจดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติ.....	๑๘
ลักษณะรูปร่างอักษรและสระในจดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติ.....	๒๕
ประวัติศาสตร์นิพนธ์จดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติ.....	๓๑
ลักษณะและวิธีการบันทึก.....	๓๑
จุดมุ่งหมายของจดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติ.....	๓๓
งานนิพนธ์จดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติ.....	๓๔
๒ ลำดับเหตุการณ์ในจดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติ.....	๓๗
ลำดับเหตุการณ์ในจดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติ ฉบับที่ ๑.....	๔๒
ลำดับเหตุการณ์ในจดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติ ฉบับที่ ๒.....	๕๐
ลำดับเหตุการณ์ในจดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติ ฉบับที่ ๓.....	๕๔
ลำดับเหตุการณ์ในจดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติ ฉบับที่ ๔.....	๕๙
ลำดับเหตุการณ์ในจดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติ ฉบับที่ ๕.....	๖๓
ลำดับเหตุการณ์ในจดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติ ฉบับที่ ๖.....	๗๐

สารบัญ

บทที่	หน้า
๓(ต่อ) วิเคราะห์เหตุการณ์สำคัญในจดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติ.....	๑๒๘
เหตุการณ์การเตรียมราชการทัพและการเดินทางของทัพหลวง.....	๑๒๘
การเตรียมราชการทัพ.....	๑๒๘
การเดินทางของทัพหลวง.....	๑๓๒
วิเคราะห์เหตุการณ์สำคัญที่เกิดขึ้นในเมืองต่าง ๆ.....	๑๓๖
เหตุการณ์ที่เป็นผลสืบเนื่องจากการกระทำของฝ่ายตนกูมูฮัมหมัด ซาอัด.....	๑๓๘
เหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในเมืองไทรบุรี.....	๑๓๘
เหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในเมืองสงขลา.....	๑๔๖
เหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในเมืองนครศรีธรรมราช.....	๑๔๘
เหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในหัวเมืองชายทะเลตะวันตก.....	๑๕๒
เหตุการณ์ในเมืองกลันตัน.....	๑๕๕
การถึงแก่อสัญกรรมของเจ้าพระยานนครศรีธรรมราช (น้อย).....	๑๖๘
เหตุการณ์การจัดการเครื่องราชบรรณาการเมืองตรังกานู.....	๑๗๓
เหตุการณ์การกวาดต้อนครัวและการจัดการครัวขบถเมืองไทรบุรี.....	๑๗๕
แนวพระราชโบายของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวเกี่ยวกับ	
การกวาดต้อนครัวขบถเมืองไทรบุรี.....	๑๗๖
การดำเนินการกวาดต้อนครัวและจัดการครัวขบถเมืองไทรบุรี.....	๑๗๖
๔ คุณค่าของจดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติ.....	๑๘๒
คุณค่าในฐานะที่เป็นแหล่งรวบรวมเอกสารร่วมสมัย.....	๑๘๒
คุณค่าในฐานะที่สะท้อนพระบรมราโชบายของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว.....	๑๘๓
พระบรมราโชบายด้านการจัดการปกครองหัวเมืองปักษ์ใต้และหัวเมือง	
ประเทศราชมลายู.....	๑๘๓
พระบรมราโชบายและการจัดการปกครองหัวเมืองปักษ์ใต้.....	๑๘๔
การจัดการปกครองในเมืองนครศรีธรรมราช.....	๑๘๕
การจัดการปกครองในเมืองพัทลุง.....	๑๘๖
การจัดการปกครองในหัวเมืองชายทะเลตะวันตก.....	๑๘๘
พระบรมราโชบายและการจัดการปกครองหัวเมืองประเทศราชมลายู.....	๑๘๑
พระบรมราโชบายและการจัดการปกครองเมืองไทรบุรี.....	๑๘๑
พระบรมราโชบายและการจัดการปกครองเมืองกลันตัน.....	๒๐๑

สารบัญ

บทที่	หน้า
๔(ต่อ)	
พระบรมราโชบายความสัมพันธ์กับอังกฤษ.....	๒๐๘
ภูมิหลังความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับอังกฤษในแหลมมลายู.....	๒๐๘
ความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับอังกฤษในจดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติ.....	๒๑๐
ความสัมพันธ์ในลักษณะของความร่วมมือในการปราบปราม	
พวกขบถเมืองไทรบุรี.....	๒๑๐
ความสัมพันธ์ในลักษณะของความหวาดระแวงที่ไทยมีต่ออังกฤษ.....	๒๑๒
พระบรมราโชบายและเหตุการณ์การปราบปรามฝิ่นในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว.....	๒๑๖
พระบรมราโชบายการปราบปรามฝิ่นในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว.....	๒๑๖
การดำเนินการปราบปรามฝิ่นในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว.....	๒๑๘
บทลงโทษผู้กระทำความผิดที่เกี่ยวข้องกับฝิ่น.....	๒๒๑
คุณค่าในฐานะที่สะท้อนลักษณะสภาพบ้านเมืองและสภาพหัวเมืองปักษ์ใต้ของไทย	
ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว.....	๒๒๓
สภาพบ้านเมืองของหัวเมืองปักษ์ใต้ช่วงภาวะสงคราม.....	๒๒๓
ลักษณะของปริมณฑลทางอำนาจของเมืองนครศรีธรรมราช.....	๒๒๖
ปัญหาของการเมืองการปกครองในหัวเมืองปักษ์ใต้.....	๒๓๐
ปัญหาจากความขัดแย้งขาดความสามัคคีของเจ้าเมืองและข้าหลวง	
ที่ลงไปแก้ปัญหา.....	๒๓๐
ปัญหาจากพฤติกรรมของข้าหลวงในการแสวงหาผลประโยชน์ส่วนตัว.....	๒๓๖
คุณค่าในฐานะที่สะท้อนพระราชานุกิจและธรรมเนียมราชการในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว.....	๒๓๘
พระราชานุกิจในพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว.....	๒๓๘
ธรรมเนียมราชการในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว.....	๒๔๔
บทสรุปและข้อเสนอแนะ.....	๒๔๗
บรรณานุกรม.....	๒๕๒

สารบัญ

บทที่	หน้า
ภาคผนวก.....	๒๗๓
ภาคผนวก ก เปรียบเทียบคำผิดจดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติฉบับตัวเขียนสมุดไทยดำกับ จดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติ ฉบับพิมพ์ ครั้งที่ ๒, ๗, และ ครั้งที่ ๘.....	๒๗๔
ภาคผนวก ข หนังสือสัญญาทางพระราชไมตรี.....	๒๘๔
ภาคผนวก ค ประกาศเลิกการค้าและการสูบฝิ่น สมัยรัชกาลที่ ๓ ฉบับพิมพ์หมอบรัดเลย์.....	๒๘๔
ภาคผนวก ง ประกาศห้ามซื้อขายฝิ่นและสูบฝิ่น ฉบับสมุดไทยดำ.....	๒๘๘
ภาคผนวก จ แผนผังหมู่พระมหามณเฑียร.....	๓๐๑
 ประวัติผู้วิจัย.....	 ๓๐๓

บัญชีตาราง

ตาราง		หน้า
๑	แสดงการตีพิมพ์เผยแพร่จดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติ.....	๔
๒	แสดงลำดับเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในหัวเมืองมลายูตั้งแต่ พ.ศ. ๒๓๒๘ - ๒๓๘๑.....	๑๕
๓	แสดงเปรียบเทียบลำดับเลขที่การจัดเก็บของส่วนภาษาโบราณและแสดงขนาดกับจำนวน.....	๑๖
๔	แสดงข้อความที่ปรากฏบนปกหน้าและในหน้าพิ้นที่ ๒ ของจดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติ.....	๒๐
๕	แสดงระยะเวลาการจดบันทึกข้อราชการในจดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติ และระยะเวลาการฝากส่งจดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติ.....	๓๘
๖	แสดงลำดับเหตุการณ์ที่ปรากฏในจดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติ ฉบับที่ ๑.....	๔๓
๗	แสดงลำดับเหตุการณ์ที่ปรากฏในจดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติ ฉบับที่ ๒.....	๕๑
๘	แสดงลำดับเหตุการณ์ที่ปรากฏในจดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติ ฉบับที่ ๓.....	๕๘
๙	แสดงลำดับเหตุการณ์ที่ปรากฏในจดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติ ฉบับที่ ๔.....	๖๐
๑๐	แสดงลำดับเหตุการณ์ที่ปรากฏในจดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติ ฉบับที่ ๕.....	๖๓
๑๑	แสดงลำดับเหตุการณ์ที่ปรากฏในจดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติ ฉบับที่ ๖.....	๗๐
๑๒	แสดงลำดับเหตุการณ์ที่ปรากฏในจดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติ ฉบับที่ ๗.....	๗๓
๑๓	แสดงลำดับเหตุการณ์ที่ปรากฏในจดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติ ฉบับที่ ๘.....	๗๖
๑๔	แสดงลำดับเหตุการณ์ที่ปรากฏในจดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติ ฉบับที่ ๙.....	๗๗
๑๕	แสดงลำดับเหตุการณ์ที่ปรากฏในจดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติ ฉบับที่ ๑๐.....	๘๐
๑๖	แสดงลำดับเหตุการณ์ที่ปรากฏในจดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติ ฉบับที่ ๑๑.....	๘๒
๑๗	แสดงลำดับเหตุการณ์ที่ปรากฏในจดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติ ฉบับที่ ๑๒.....	๘๓
๑๘	แสดงลำดับเหตุการณ์ที่ปรากฏในจดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติ ฉบับที่ ๑๓.....	๘๕
๑๙	แสดงลำดับเหตุการณ์ที่ปรากฏในจดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติ ฉบับที่ ๑๔.....	๙๑
๒๐	แสดงลำดับเหตุการณ์ที่ปรากฏในจดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติ ฉบับที่ ๑๕.....	๙๖
๒๑	แสดงเอกสารร่วมสมัยที่ปรากฏในจดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติ.....	๑๑๐

บัญชีภาพประกอบ

ภาพประกอบ	หน้า
๑ รูปหลวงอุดมสมบัติ (จัน).....	๗
๒ แสดงหัวเมืองปักษ์ใต้และหัวเมืองมลายูในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น.....	๑๒
๓ แผนที่โบราณในคริสต์ศตวรรษที่ ๑๙ แสดงหัวเมืองปักษ์ใต้และหัวเมืองมลายู.....	๑๓
๔ แสดงเส้นทางการเดินเรือระหว่างส่วนกลางกับหัวเมืองปักษ์ใต้.....	๑๓๔
๕ แผนที่โบราณในคริสต์ศตวรรษที่ ๑๙ แสดงหัวเมืองปักษ์ใต้และหัวเมืองมลายู.....	๑๓๗
๖ แผนที่โบราณในคริสต์ศตวรรษที่ ๑๙ แสดงหัวเมืองปักษ์ใต้และหัวเมืองมลายู.....	๑๔๕
๗ แผนที่โบราณในคริสต์ศตวรรษที่ ๑๙ แสดงหัวเมืองปักษ์ใต้และหัวเมืองมลายู.....	๑๕๑
๘ แผนที่โบราณในคริสต์ศตวรรษที่ ๑๙ แสดงหัวเมืองปักษ์ใต้และหัวเมืองมลายู.....	๑๕๗

บทนำ

หลักฐานประวัติศาสตร์มีความสำคัญอย่างยิ่งในฐานะที่เป็นเครื่องมือสำหรับนักประวัติศาสตร์ใช้ในการศึกษาค้นคว้าเรื่องราวในอดีต และหลักฐานที่น่าเชื่อถือมากที่สุด คือ หลักฐานชั้นต้น (ปฐมภูมิ : Primary Sources) ได้แก่หลักฐานที่บันทึกไว้โดยผู้ที่เกี่ยวข้องโดยตรงหรือรู้เห็นเหตุการณ์ด้วยตนเอง^๑ ด้วยเหตุว่าประโยชน์ของการใช้หลักฐานชั้นต้นช่วยให้เรื่องราวที่ผู้ศึกษากำลังศึกษาอยู่มีมาตรฐานแห่งความเป็นจริงหรือมีน้ำหนักมากขึ้น^๒ ตัวอย่างหลักฐานชั้นต้น เช่น ตีลาจารึก ใบบอก จดหมายเหตุพระราชกิจ คำพิพากษาคดีความ ฯลฯ รวมทั้งจดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติก็เป็นหลักฐานชั้นต้นชิ้นหนึ่งที่นักวิชาการมักนำมาอ้างอิงเสมอ^๓ เพราะเป็นหลักฐานชั้นต้นประเภทเอกสารราชการหรือเอกสารการปกครองในลักษณะบันทึกจดหมายเหตุรายวันทำนองรายงานข้อราชการ^๔

หลวงอุดมสมบัติ (จัน) ผู้เขียนจดหมายเหตุดังกล่าวเป็นข้าราชการในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวมีตำแหน่งในกรมพระคลังสินค้า "... ทำนองเป็นเลขานุการ ..."^๕ จดหมายเหตุที่ท่านเขียนเป็นผลสืบเนื่องจากเหตุการณ์ใน พ.ศ. ๒๓๘๑ เมื่อตนกุมฮัมหมัด ซาฮัด* (Tonku Mohahad Sahad) ตนกูอับดุลลาร์ (Tonku Abdullah) และตนกูหมัด อาเก็บ (Tonku Mad Akeb) หลานเจ้าพระยาไทรบุรี (ปะแงรัน)

^๑ นิธิ เอียวศรีวงศ์และอาคม พัทธยะ. (๒๕๒๕). หลักฐานประวัติศาสตร์ในประเทศไทย. หน้า ๓๒.

^๒ ดนัย ไชโยธา. (๒๕๓๗). พัฒนาการวิธีการเขียนประวัติศาสตร์กับปรัชญาประวัติศาสตร์. หน้า ๒๐.

^๓ ผู้ศึกษาเกี่ยวกับเรื่องราวของหัวเมืองปักขัตไตในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น ที่อ้างอิงจดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติตัวอย่างมีดังนี้

๑). ทวีศักดิ์ ล้อมลิ้ม. (๒๕๑๕). การศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับหัวเมืองประเทศมลายูในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น (พ.ศ. ๒๓๒๕ - ๒๔๑๑). ปริญญาานิพนธ์ (กศ.ม.ประวัติศาสตร์). กรุงเทพฯ : บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ.

๒). สงบ ส่งเมือง. (๒๕๑๘). ความสัมพันธ์ระหว่างราชธานีกับหัวเมืองนครศรีธรรมราชในสมัยกรุงธนบุรีและสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น. ปริญญาานิพนธ์ (กศ.ม.ประวัติศาสตร์). กรุงเทพฯ : บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ.

๓). สุภาภรณ์ ดันตลาภิษฐ์. บทบาทของเจ้าพระยานครศรีธรรมราช (น้อย) ที่มีต่อรัฐบาลกลางและหัวเมืองภาคใต้ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยและพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว. วิทยานิพนธ์ (อ.ม.ประวัติศาสตร์). จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. (๒๕๑๙).

๔). อุดม นิปรียาย. นครศรีธรรมราชกับการปกครองหัวเมืองมลายูในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว. วิทยานิพนธ์ (อ.ม.ประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้). มหาวิทยาลัยศิลปากร. (๒๕๒๑).

^๕ นิธิ เอียวศรีวงศ์และอาคม พัทธยะ. (๒๕๒๕). เล่มเดิม. หน้า ๗๒ - ๗๖. และกรมศิลปากร. (๒๕๓๓). "จดหมายหลวงอุดมสมบัติ - หนังสือ," ใน อักษรานุกรมประวัติศาสตร์อักษร ขง จ. หน้า ๖๖ - ๖๘.

^๕ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาบำราบปรปักษ์. (๒๕๓๐). "อธิบายเรื่องราวอันเป็นมูลเหตุแห่งจดหมายหลวงอุดมสมบัติ," ใน จดหมายหลวงอุดมสมบัติพร้อมด้วยอธิบายของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาบำราบปรปักษ์. หน้า ๒๖.

* เอกสารจดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติใช้คำว่า "ตนกูหมัดซอฮัด" แต่ พลับพลึง คงชนะ สันนิษฐานว่าชื่อบุคคลที่เป็นมุสลิมน่าจะชื่อว่า "ตนกูมูฮัมหมัด ซาฮัด" (Tonku Mohahad Sahad) ประกอบกับวอลเตอร์ เอฟ.เวลลา ซึ่งศึกษาเรื่องแผ่นดินพระนั่งเกล้าฯ = Siam Under Rama III ได้ใช้คำว่า "ตนกูมูฮัมหมัด ซาฮัด" ดังนั้น ปริญญาานิพนธ์ฉบับนี้ผู้วิจัยจึงใช้คำว่า "ตนกูมูฮัมหมัด ซาฮัด"

คนเดิมได้คบคิดกับวันมาลี (Wanmali) ยกกำลังเข้าตีเมืองไทรบุรี^๑ เมืองตรังและเมืองสงขลา เมื่อพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงทราบเรื่องทรงวิตกว่าเมืองตรังกานู กลันตันและหัวเมืองแขกทั้ง ๗^๒ จะเข้าร่วมกับพวกตมกูฮัมหมัด ซาอัด จนอาจก่อให้เกิดความระส่ำระสายไปทั่วดินแดนหัวเมืองปักษ์ใต้พระองค์จึงโปรดเกล้าฯ ให้พระยาศรีพิพัฒน์ (ทัด)^๓ เป็นแม่ทัพนำกำลังไปช่วยเมืองนครศรีธรรมราชและเมืองสงขลา

การไปราชการทัพในครั้งนี้พระยาศรีพิพัฒน์ได้มอบหมายให้หลวงอุดมสมบัติ "... รับชำระค้อยสิบฟังข้อราชการที่ได้ปรึกษาหารือกันในกรุงเทพฯ อย่างหนึ่งอย่างใดในเรื่องกองทัพบอกออกไปให้ทราบ ..." ^๔ เพื่อว่าท่านจะได้รับทราบพระกระแสรับสั่งของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวในเรื่องหัวเมืองปักษ์ใต้ได้อย่างรวดเร็วและถูกต้อง หลวงอุดมสมบัติจึงเริ่มเขียนจดหมายรายงานข้อราชการตั้งแต่วันเดือน ๑๐ แรม ๗ ค่ำ (๑๑ กันยายน ๒๓๘๑)^๕ ก่อนที่พระยาศรีพิพัฒน์จะยกกองทัพออกไปจากกรุงเทพฯ จดหมายเหตุฉบับนี้เริ่ม เล่าเหตุการณ์ย้อนไปถึงสาเหตุที่ต้องมีพระบรมราชโองการให้ยกกองทัพลงไปช่วยเมืองนครศรีธรรมราชและเมือง

^๑ ไทรบุรีเป็นหนึ่งในหัวเมืองมลายูขณะนั้นเป็นเมืองประเทศราชของไทยซึ่งประกอบด้วย เมืองไทรบุรี กลันตัน ตรังกานูและปัตตานี มีหลักฐานว่าเป็นหัวเมืองประเทศราชของไทยมาตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยา แต่เมื่อกรุงศรีอยุธยาเสียแก่พม่าใน พ.ศ. ๒๓๑๐ หัวเมืองเหล่านี้ก็ตั้งตัวเป็นอิสระมาตลอดสมัยกรุงธนบุรี จนกระทั่งสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น ไทยได้เข้าปกครองหัวเมืองมลายูเหล่านี้อีกครั้งในฐานะเมืองประเทศราช โดยให้เมืองนครศรีธรรมราชทำหน้าที่ควบคุมดูแลเมืองไทรบุรีกับเมืองกลันตัน ส่วนเมืองสงขลาทำหน้าที่ควบคุมดูแลเมืองปัตตานีและเมืองตรังกานู หัวเมืองมลายูเหล่านี้ต้องส่งต้นไม้ทองคำเงินและเครื่องราชบรรณาการต่อกรุงเทพฯ. ดูรายละเอียดเพิ่มเติมใน ทวีศักดิ์ ล้อมลิ้ม. (๒๕๑๖). ความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับมลายูในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น. หน้า ๑๘๑ - ๑๘๒.

^๒ ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก พ.ศ. ๒๓๓๔ เมืองปัตตานีต้องการเป็นอิสระจากไทยจึงก่อความไม่สงบจนนำไปสู่ความวุ่นวายในหัวเมืองมลายู ทางกรุงเทพฯ ต้องส่งกองทัพลงไปปราบปรามและเพื่อป้องกันไม่ให้เมืองปัตตานีก่อความไม่สงบขึ้นอีกพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกจึงทรงดำเนินนโยบายแบ่งแยกแล้วปกครอง ด้วยการแบ่งเมืองปัตตานีออกเป็น ๗ หัวเมือง คือ ปัตตานี หนองจิก สายบุรี ยะหริ่ง ยะลา รามันห์และระแงะ แต่ละหัวเมืองมีอิสระต่อกันขึ้นตรงต่อเมืองสงขลา*

* อ้างจาก ทวีศักดิ์ ล้อมลิ้ม. (๒๕๑๖). ความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับมลายูในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น. หน้า ๔๓ - ๔๗.

^๓ พระยาศรีพิพัฒน์ (ทัด) ต่อมาดำรงตำแหน่งเป็นสมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาพิไชยญาติในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ดูรายละเอียดใน ปิยนาด นิโครธา. บทบาทของเสนาบดีแห่งตระกูลขุนนางในการปกครองสยามตั้งแต่รัชกาลที่ ๑ ถึงต้นรัชกาลที่ ๕ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ (พ.ศ. ๒๓๒๕ - พ.ศ. ๒๔๑๖). วิทยานิพนธ์ (อ.ม.ประวัติศาสตร์). จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. (๒๕๑๓). หน้า ๘๓ - ๘๘.

^๔ สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ. (๒๕๓๐). เล่มเดิม. หน้า ๒๖.

^๕ หลวงอุดมสมบัติ. (จ.ศ. ๑๒๐๐). (สมุดไทยคำ). (เส้นดินสอขาว). จดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติ ฉบับที่ ๑ (ชื่อบนปก : กระแสพระราชดำริ เล่ม ๑). หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๖๗. หมวดจดหมายเหตุรัชกาลที่ ๓.

เมืองสงขลา หลังจากนั้นหลวงอุดมสมบัติได้เขียนจดหมายฉบับต่อๆ มารวมจดหมายเหตุทั้งสิ้น ๑๕ ฉบับ^๑ โดยฉบับสุดท้ายลง ณ วันพฤหัสบดีเดือน ๘ ขึ้น ๕ ค่ำปีกุนนักษัตรเอกศก^๒ จุลศักราช ๑๒๐๑ (๑๕ สิงหาคม พ.ศ. ๒๓๘๒)^๓

จดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติแม้ว่ามีระยะเวลาของเหตุการณ์เพียง ๑๑ เดือน^๔ แต่มีความสำคัญเนื่องจากหลวงอุดมสมบัติได้ใช้วิธีการบันทึก “วันต่อวัน” ดังนั้น ข้อมูลที่ได้จากการบันทึกจึงมีความสำคัญต่อการศึกษาในทางประวัติศาสตร์ ทั้งนี้เนื่องจาก “... หลักการโดยทั่วไปมีว่าข้อสนเทศชั้นต้นใดก็ตามที่น่าเชื่อถือควรเขียนขึ้นจากเหตุการณ์ไม่นาน ยิ่งช่วงเวลาระหว่างเหตุการณ์และการเขียนสั้นเท่าไรก็ยิ่งน่าเชื่อถือเพียงนั้น ... ข้อมูลชั้นต้นที่ได้จากการบันทึกประจำวันจึงมีความน่าเชื่อถือสูง ...”^๕ ขณะเดียวกันจดหมายเหตุหลวง อุดมสมบัติมีลักษณะของจดหมายระหว่างบุคคลซึ่ง “... มักจะให้ข้อสนเทศบางอย่างที่เที่ยงตรง ...”^๖ และ

^๑ ถ้านับตามการจัดเก็บของส่วนภาษาโบราณ สำนักหอสมุดแห่งชาติ มีทั้งสิ้น ๒๓ เล่ม คือ หมวดจดหมายเหตุ รัชกาลที่ ๓ จ.ศ.๑๒๐๐. (พ.ศ.๒๓๘๑). เลขที่ ๖๗, ๖๗/ก-จ รวม ๖ เล่ม และหมวดจดหมายเหตุ รัชกาลที่ ๓ จ.ศ.๑๒๐๑. (พ.ศ.๒๓๘๒) เลขที่ ๒๗๔, ๒๗๔/ก-ฅ รวม ๑๗ เล่ม

ปัจจุบันได้มีการจัดพิมพ์เผยแพร่ทั้งหมด ๘ ครั้ง ครั้งแรกโดยสมเด็จพระนเรศวรมหาราช ภายใต้อาณัติของพระบรมราชานุญาติพิมพ์เมื่อปีมะเมีย จ.ศ.๑๒๖๕ (พ.ศ.๒๔๔๘) และครั้งหลังสุด โดยกรมศิลปากรจัดพิมพ์เฉลิมพระเกียรติเนื่องในมหามงคลวันพระบรมราชสมภพพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ครบ ๒๐๐ ปี วันอังคารที่ ๓๑ มีนาคม ๒๕๓๐* นอกจากนี้มีการแปลเป็นภาษาอังกฤษโดย Skinner, Syril. (๑๙๕๓). Rama III and the Saimese Expedition to Kedahin ๑๘๓๙: The Dispatches of Luang Udomsombat. Victoria : Centre of Southeast Asian Studies, Monash University.

* อ้างจาก สมุดทะเบียนประวัติหนังสือของกรมศิลปากร เรื่อง จดหมายหลวงอุดมสมบัติ ประเภท ประวัติศาสตร์

^๒ หลวงอุดมสมบัติ. (จ.ศ.๑๒๐๑). (สมุดไทยดำ). (เส้นดินสอขาว). จดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติ ฉบับที่ ๑๕/ก. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๒๗๔/ก. หมวดจดหมายเหตุรัชกาลที่ ๓.

^๓ เป็นที่น่าสังเกตว่า จดหมายฉบับแรกตรงกับวันที่ ๖ มีนาคม พ.ศ.๒๓๘๑ และฉบับสุดท้ายตรงกับวันที่ ๑๕ สิงหาคม พ.ศ. ๒๓๘๒ ซึ่งมีระยะเวลาเพียง ๖ เดือนเท่านั้น ทั้งนี้เพราะเดิมวันขึ้นปีใหม่ของไทยเริ่มในวันที่ ๑ เมษายนของทุกปี ต่อมาในสมัยจอมพล ป. พิบูลสงครามดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรีจึงได้เปลี่ยนมาเป็นวันที่ ๑ มกราคม ตามหลักสากลเมื่อ พ.ศ. ๒๔๘๓ ดังนั้นใน พ.ศ. ๒๔๘๓ ประเทศไทยจึงมีเวลาเพียง ๕ เดือน ด้วยเหตุนี้จดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติที่เริ่มเมื่อ ๖ มีนาคม ๒๓๘๑ จึงเป็นช่วงปลายปี

^๔ ระยะเวลาประมาณ ๑๑ เดือน คือ ระยะเวลาที่นับจากวันที่เริ่มจดบันทึก (วันเดือน ๑๐ แรม ๗ ค่ำ ปีมอสมฤทธิศก : ๑๑ กันยายน ๒๓๘๑) จนกระทั่งถึงจดหมายฉบับสุดท้าย (วันพฤหัสบดีเดือน ๘ ขึ้น ๕ ค่ำปีกุนนักษัตรเอกศก จุลศักราช ๑๒๐๑ : ๑๕ สิงหาคม พ.ศ. ๒๓๘๒) แต่ถึงกระนั้นก็ตี นิธิ เอียวศรีวงศ์ กล่าวถึงประวัติศาสตร์กับเวลาว่า “... เวลาไม่ใช่เป็นปัญหาสำคัญในทางประวัติศาสตร์ หากแต่เหตุการณ์ต่างหากที่จะเป็นปัญหาสำคัญที่นักประวัติศาสตร์ควรสนใจ ...” อ้างจาก นิธิ เอียวศรีวงศ์. (๒๕๒๗). “ข้อคิดเกี่ยวกับวิชาประวัติศาสตร์.” ใน ปรัชญาประวัติศาสตร์. หน้า ๗๔.

^๕ นิธิ เอียวศรีวงศ์ และอากม พัทธินะ. (๒๕๒๕). เล่มเดิม. หน้า ๑๔๑-๑๔๒.

^๖ แหล่งเดิม. หน้า ๑๔๒.

จุดมุ่งหมายของจดหมายถือว่าเป็นเอกสารที่มุ่งผู้อ่านน้อย ดังนั้น “... เอกสารที่มุ่งผู้อ่านน้อยก็ยิ่งน่าเชื่อถือมากเพียงนั้น ...”^๑ ตลอดจนลักษณะการบันทึกข้อราชการต่างๆ ที่พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวและข้าราชการปรีกษาหรือกัณฑ์ที่ปรากฏในจดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติชนิด “คำต่อคำ” ทำให้จดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติถือเป็นแหล่งรวบรวมเรื่องราวที่เกี่ยวกับหัวเมืองปักษ์ใต้ หัวเมืองมลายูและเอกสารร่วมสมัยที่ให้รายละเอียดมากกว่าเอกสารประวัติศาสตร์ชั้นอื่น เช่น พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๓ ที่เป็นภาพกว้างๆ^๒ คุณสมบัติดังกล่าวทำให้จดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติมีคุณค่าถือเป็นเอกสารที่สำคัญทางประวัติศาสตร์ดังที่สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงยกย่องว่า

... จดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติเรื่องนี้ ถ้าใครไม่เคยอ่านได้ยื้นแต่ชื่อเรื่องน่าจะเข้าใจว่า เป็นแต่หนังสืออย่างสามัญเรื่อง ๑ แต่ที่จริงเป็นหนังสือดีอย่างที่สุดซึ่งผู้อ่านโบราณคดีแลในทางความรู้ราชการเก่าจะเป็นข้าราชการทหารหรือราชการพลเรือนไม่ว่า ถ้าได้อ่านแล้วจะมีความเห็นเป็นอย่างเดียวกันทุกคนว่าเป็นหนังสือที่น่าอ่านนับเป็นอย่างเอกได้เรื่อง ๑ ...”

ขณะเดียวกัน จดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติยังสะท้อนให้เห็นพระบรมราโชบายด้านต่างๆ ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว เช่น พระบรมราโชบายการปกครองหัวเมืองปักษ์ใต้และหัวเมืองประเทศราชมลายู พระบรมราโชบายความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับอังกฤษ และพระบรมราโชบายเกี่ยวกับเรื่องฝิ่น รวมถึงลักษณะการเมืองการปกครองหัวเมืองปักษ์ใต้ที่อำนาจของรัฐ (ราชธานี) มีมากเฉพาะในบริเวณที่ใกล้ศูนย์กลาง แต่ในบริเวณที่เริ่มห่างไกลออกไปอำนาจรัฐก็เริ่มลดลงตามลำดับ รวมทั้งสะท้อนให้เห็นพระราชานุกิจและธรรมเนียมราชการที่ทหารเกณฑ์กำลังคนจากเมืองต่างๆ ซึ่งแสดงให้เห็นความสำคัญของระบบไพร่

อย่างไรก็ตามงานวิชาการที่ผ่านมา จดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติเป็นเพียงหลักฐานประวัติศาสตร์ที่นักวิชาการนำมาใช้อ้างอิง แต่ยังไม่มีการศึกษาเปรียบเทียบเรื่องราวที่ปรากฏในจดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติอย่างจริงจัง ด้วยเหตุนี้ผู้วิจัยจึงสนใจที่ศึกษาจดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติในลักษณะงานวิจัย ด้วยการศึกษารวบรวมเรื่องราวตามที่ปรากฏในจดหมายเหตุกับหลักฐานประวัติศาสตร์ชั้นต้นอื่นๆ ที่เกี่ยวข้อง พร้อมทั้งอธิบายและยกตัวอย่างความน่าเชื่อถือ ด้วยการเปรียบเทียบกับเอกสารร่วมสมัยอื่นๆ ดังนั้น ผู้วิจัยจึงนำจดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติมาศึกษาในฐานะที่เป็นหลักฐานทางประวัติศาสตร์ เพื่อให้เข้าใจเรื่องราวที่ปรากฏในจดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติทั้งในรายละเอียดและภาพรวม อีกทั้งสามารถอธิบายถึงคุณค่าของจดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติอย่างเป็นรูปธรรม

^๑ นิธิ เอียวศรีวงศ์ และอาคม พัตถิยะ. (๒๕๒๕). เล่มเดิม. หน้า ๑๕๕.

^๒ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์มหาโกษาธิบดี. (๒๕๓๕). พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๓. หน้า ๗๗ - ๗๘.

^๓ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ. (๒๕๑๕). “พระราชนิพนธ์คำนำ,” ใน จดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติพร้อมด้วยอธิบายของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ. หน้า ๓.

เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการศึกษา

การศึกษาจดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติในฐานะที่เป็นเอกสารทางประวัติศาสตร์ ปัจจุบันยังไม่ปรากฏว่ามีผู้ใดทำการศึกษาวิเคราะห์ แต่อย่างไรก็ตามมีเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องซึ่งผู้วิจัยได้นำมาใช้เป็นประโยชน์ในการศึกษาวิจัยครั้งนี้ มีดังต่อไปนี้

๑). ทวีศักดิ์ ล้อมลิ้ม. (๒๕๑๕). การศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับหัวเมืองประเทศมลายูในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น (พ.ศ.๒๓๒๕ - ๒๔๑๑). ปรินญาณิพนธ์ (กศ.ม.ประวัติศาสตร์). กรุงเทพฯ : บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ. เนื้อหากล่าวถึงปัญหาการปกครองหัวเมืองประเทศราชมลายูของไทยพร้อมทั้งพระบรมราชโบายของพระมหากษัตริย์ในการแก้ปัญหาที่เกิดขึ้นตั้งแต่รัชกาลที่ ๑ ถึงรัชกาลที่ ๔ ซึ่งผู้วิจัยสามารถนำกรณีความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับหัวเมืองมลายูมาศึกษาในบริบทของเหตุการณ์ที่ปรากฏอยู่ในจดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติ

๒). สงบ ส่งเมือง. (๒๕๑๔). ความสัมพันธ์ระหว่างราชอาณาจักรกับหัวเมืองนครศรีธรรมราชในสมัยกรุงธนบุรีและรัตนโกสินทร์ตอนต้น. ปรินญาณิพนธ์ (กศ.ม.ประวัติศาสตร์). กรุงเทพฯ : บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ. เนื้อหาศึกษาเกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างราชอาณาจักรในสมัยกรุงธนบุรีและรัตนโกสินทร์ตอนต้นกับหัวเมืองนครศรีธรรมราชทั้งทางด้านการเมือง การปกครอง เศรษฐกิจ รวมทั้งหน้าที่ การกำกับดูแลหัวเมืองที่ได้รับมอบหมายและหัวเมืองมลายู ผู้วิจัยนำปรินญาณิพนธ์ฉบับนี้มาศึกษาเป็นความรู้ทั่วไปที่เกี่ยวข้องกับหัวเมืองปักษ์ใต้

๓). สุภาภรณ์ ดันศลารักษ์. บทบาทของเจ้าพระยานครศรีธรรมราช (น้อย) ที่มีต่อรัฐบาลกลางและหัวเมืองภาคใต้ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยและพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว. วิทยานิพนธ์ (อ.ม.ประวัติศาสตร์). จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. (๒๕๑๔). เนื้อหาเป็นการศึกษาบทบาทของเจ้าพระยานครศรีธรรมราช (น้อย) พ.ศ.๒๓๕๔ - ๒๓๘๒ ในด้านการเมืองการปกครอง เศรษฐกิจและวัฒนธรรมที่มีต่อรัฐบาลกลาง ความสัมพันธ์ระหว่างเจ้าพระยานครศรีธรรมราชกับเจ้าเมืองอื่นๆ ในปักษ์ใต้ การกำกับดูแลหัวเมืองประเทศราชมลายู ซึ่งผู้วิจัยสามารถนำบทบาทของเจ้าพระยานครศรีธรรมราช (น้อย) มาเป็นพื้นความรู้เพื่อศึกษาเกี่ยวกับเรื่องราวที่ปรากฏในจดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติ

๔). อริยา เสถียรสุด. เจ้าเมืองนครศรีธรรมราชสมัยการปกครองแบบเก่าแห่งกรุงรัตนโกสินทร์ (พ.ศ.๒๓๒๕ - ๒๔๓๕). วิทยานิพนธ์ (อ.ม.ประวัติศาสตร์). จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. (๒๕๑๔). เนื้อหากล่าวเกี่ยวกับเมืองนครศรีธรรมราชและเจ้าเมืองในแต่ละรัชกาลตั้งแต่รัชกาลที่ ๑ ถึงรัชกาลที่ ๕ โดยเฉพาะบทบาทของเจ้าพระยานครศรีธรรมราช (น้อย) ซึ่งผู้วิจัยสามารถนำมาเป็นพื้นฐานความรู้เกี่ยวกับเมืองนครศรีธรรมราชและบทบาทของเจ้าพระยานครศรีธรรมราช สำหรับการศึกษวิเคราะห์เหตุการณ์ที่ปรากฏในจดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติ

๕). อุดม นิปรียาย. นครศรีธรรมราชกับการปกครองหัวเมืองมลายูในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว. วิทยานิพนธ์ (อ.ม.ประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้). มหาวิทยาลัยศิลปากร. (๒๕๒๑). เนื้อหากล่าวถึงบทบาทและความสำคัญของเมืองนครศรีธรรมราชในการปกครองหัวเมืองประเทศราชมลายู ตั้งแต่ก่อนที่จะมาอยู่ในราชอาณาจักรไทยจนถึงสมัยกรุงศรีอยุธยาและกรุงรัตนโกสินทร์ โดยเปรียบเทียบให้เห็นว่าความสำเร็จหรือความล้มเหลวในการปกครองหัวเมืองประเทศราชมลายูของเมืองนครศรีธรรมราชขึ้นอยู่กับนโยบายที่ไม่แน่นอนของราชธานี โดยเฉพาะในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อทางราชธานีได้มอบอำนาจหน้าที่ในการปกครองหัวเมืองมลายูให้แก่เมืองนครศรีธรรมราชมากขึ้น เมืองนครศรีธรรมราชก็สามารถรักษาผลประโยชน์ได้มากขึ้น ซึ่งผู้วิจัยสามารถนำเนื้อหาดังกล่าวมาเป็นพื้นความรู้เพื่อศึกษาเกี่ยวกับเหตุการณ์ที่ปรากฏในจดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติ

ผลจากการศึกษาเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาช่วยให้ผู้วิจัยสามารถนำความรู้มาใช้เป็นกรอบความคิดในการจัดทำเค้าโครงวิจัย และความรู้อีกส่วนหนึ่งใช้เป็นข้อมูลที่จะช่วยกำหนดแนวทางในการค้นคว้าข้อมูลและอภิปรายผลในการศึกษาเรื่อง “การศึกษาจดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติในฐานะที่เป็นเอกสารทางประวัติศาสตร์” ต่อไป

ความมุ่งหมายของการศึกษา

๑. เพื่อศึกษาเหตุการณ์ที่ปรากฏในจดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติ
๒. เพื่ออธิบายและวิเคราะห์เปรียบเทียบเรื่องราวที่ปรากฏในจดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติ
๓. เพื่อให้ผลการศึกษาค้นคว้าครั้งนี้ใช้เป็นเอกสารอ้างอิงสำหรับประกอบการศึกษาค้นคว้าต่อไป

ความสำคัญของการศึกษา

๑. ทำให้เข้าใจเหตุการณ์และเรื่องราวที่ปรากฏในจดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติ
๒. สามารถอธิบายถึงคุณค่าของจดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติในฐานะที่เป็นเอกสารทางประวัติศาสตร์ได้อย่างเป็นรูปธรรม
๓. อำนวยความสะดวกแก่นักวิชาการและผู้สนใจที่ต้องการใช้จดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติเพื่อการศึกษา ค้นคว้า

ขอบเขตของการศึกษา

การศึกษาจดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติในฐานะที่เป็นเอกสารทางประวัติศาสตร์ มีขอบเขตของการศึกษาเฉพาะเหตุการณ์และเรื่องราวที่ปรากฏในจดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติทั้ง ๑๕ ฉบับ จากต้นฉบับตัวเขียน (สมุดไทยดำ) เป็นหลัก

วิธีดำเนินการศึกษา

การศึกษาจดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติในฐานะที่เป็นเอกสารทางประวัติศาสตร์จะใช้วิธีการศึกษาด้วยวิธีวิจัยทางประวัติศาสตร์ (Historical Approach) โดยศึกษาจากเรื่องราวที่ปรากฏพร้อมทั้งอธิบาย วิเคราะห์ และยกตัวอย่างความน่าเชื่อถือโดยสำรวจร่วมกับเอกสารประวัติศาสตร์ชั้นต้นที่เกี่ยวข้อง ส่วนการนำเสนอเป็นแบบพรรณนาวิเคราะห์ (Analytical Description) มีการใช้บัญชีตารางตามความจำเป็นและความเหมาะสม สำหรับข้อมูลที่ใช้ในการศึกษาค้นคว้าจะใช้ข้อมูลที่เป็นเอกสารชั้นต้น (Primary Sources) เป็นหลักและใช้ข้อมูลที่เป็นเอกสารชั้นรอง (Secondary Sources) ประกอบ

แหล่งข้อมูลที่ใช้ในการศึกษาค้นคว้า

๑. ส่วนภาษาโบราณ สำนักหอสมุดแห่งชาติ ท้าวาสกรี กรุงเทพฯ
๒. สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ ท้าวาสกรี กรุงเทพฯ
๓. สำนักหอสมุดกลาง มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร
๔. สำนักหอสมุด มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์
๕. สถาบันวิทยบริการ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
๖. สำนักหอสมุดกลาง มหาวิทยาลัยศิลปากร
๗. ห้องสมุดและพิพิธภัณฑ์ กรมแผนที่ทหาร กระทรวงกลาโหม

นิยามศัพท์เฉพาะ

การศึกษาค้นคว้าครั้งนี้ได้ยึดเอาคำว่า “จดหมายเหตุ” ตามที่ปรากฏในต้นฉบับตัวเขียน (สมุดไทยดำ) ซึ่งเก็บรักษาไว้ที่ส่วนภาษาโบราณ สำนักหอสมุดแห่งชาติ ท้าวาสกรี กรุงเทพฯ

พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒ ให้ความหมายคำว่า “จดหมายเหตุ” ไว้ว่าหมายถึง “หนังสือบอกข่าวคราวที่เป็นไป, รายงานหรือบันทึกเหตุการณ์ต่างๆ ที่เกิดขึ้น, เอกสารที่ส่วนราชการ รัฐวิสาหกิจหรือเอกชนผลิตขึ้นเพื่อใช้เป็นหลักฐานและเครื่องมือในการปฏิบัติงาน”

บทที่ ๑

ภูมิหลังทางประวัติศาสตร์

การศึกษาวิชาประวัติศาสตร์จำเป็นต้องอาศัยหลักฐานเพื่อใช้เป็นเครื่องประกอบในการตีความและหลักฐานที่นิยมใช้ในการศึกษาวิชาประวัติศาสตร์ สามารถจำแนกตามความสำคัญได้ ๒ ประเภท คือ

๑. หลักฐานชั้นต้น (Primary sources) หมายถึง บันทึกหรือคำบอกเล่าของผู้พบเห็นเหตุการณ์หรือผู้ที่เกี่ยวข้องกับเหตุการณ์โดยตรง (Eyewitness) ดังนั้นผู้ผลิตหลักฐานชั้นต้นจึงต้องเป็นบุคคลอยู่ร่วมสมัยในเหตุการณ์ที่เกิดขึ้น รวมถึงหลักฐานด้านโบราณคดี*

หลักฐานประเภทนี้มักน่าเชื่อถือเพราะเป็นข้อมูลที่ได้มาจากผู้ที่ร่วมในเหตุการณ์หรือใกล้ชิดกับข้อเท็จจริง แต่หลักฐานประเภทนี้มีข้อจำกัด คือ ไม่อาจสรุปได้ว่าข้อสนเทศเหล่านั้นให้ข้อมูลที่เป็นจริงทั้งหมด ขณะเดียวกันหลักฐานบางชิ้นให้ข้อมูลไม่สมบูรณ์ครบถ้วน คลุมเครือและไม่ปะติดปะต่อ ดังนั้นการใช้หลักฐานประเภทนี้ผู้ใช้ต้องรู้จักการวิพากษ์หลักฐาน^๑

๒. หลักฐานชั้นรอง (Secondary sources) หมายถึง ผลงานที่เขียนขึ้นหรือเรียบเรียงขึ้นภายหลังจากการเกิดเหตุการณ์นั้นแล้ว โดยอาศัยคำบอกเล่าของผู้อื่นหรือจากหลักฐานชั้นต้นต่างๆ

หลักฐานชั้นรอง แม้วานาเชื่อถือน้อยกว่าหลักฐานชั้นต้น แต่มีประโยชน์ในการศึกษาเพื่อปูพื้นฐานความเข้าใจก่อนที่จะศึกษาเอกสารชั้นต้นโดยตรงซึ่งทำให้เข้าใจเรื่องราวที่ศึกษาได้ดีขึ้น

อย่างไรก็ตาม งานเขียนฉบับลายมือซึ่งมิได้ถูกดัดแปลงหรือฉบับตีพิมพ์ซึ่งเป็นหลักฐานประวัติศาสตร์ที่อาจไม่ได้ตั้งใจให้เป็นหลักฐานแก่ชนรุ่นหลัง เช่น จดหมายที่เขียนติดต่อกัน จดหมายเหตุ จัดเป็นหลักฐานชั้นต้นที่บริสุทธิ์^๒ โดยสรุป อะไรก็ตามที่อาจนำไปสู่ร่องรอยในอดีต หากสิ่งนั้นอยู่ในสภาพคงเดิมไม่ถูกดัดแปลงก็จะจัดอยู่ในประเภทหลักฐานชั้นต้น งานเขียนที่จัดอยู่ในหลักฐานชั้นต้นในปัจจุบันมีการตีพิมพ์ขึ้นใหม่แต่การตีพิมพ์ใหม่นี้ต้องคงรูปแบบอย่างเคร่งครัดจึงจะถือว่าเป็นหลักฐานชั้นต้น

สำหรับหลักฐานชั้นต้นประเภท “จดหมายเหตุ” มีความเข้าใจที่แตกต่างกัน ดังนั้นเพื่อให้เกิดความเข้าใจตรงกันจะกล่าวถึงความหมายของคำว่า “จดหมายเหตุ” ไว้พอสังเขป กล่าวคือคำว่า “จดหมายเหตุ” แต่เดิม

---

* หลุยส์ กอดซ์ลัค. (๒๕๒๕). การเข้าใจประวัติศาสตร์: มূলบทว่าด้วยระเบียบวิธีประวัติศาสตร์ : Under standing History : A Primer of Historical Method. หน้า ๓๔.

^๑ หลักฐานทางโบราณคดี หมายถึง ร่องรอยการกระทำของมนุษย์ทุกอย่างที่ไม่ได้บันทึกไว้เป็นลายลักษณ์อักษร แบ่งออกเป็น ๒ ประเภท คือ หลักฐานทางโบราณคดีสมัยก่อนประวัติศาสตร์และหลักฐานทางโบราณคดีสมัยประวัติศาสตร์ เช่น โครงกระดูกโบราณสถาน โบราณวัตถุ เป็นต้น

^๒ ศึกษารายละเอียดการวิพากษ์หลักฐานได้ใน นิธิ เอียวศรีวงศ์และอาคม ทัฬหียะ. (๒๕๒๕). หลักฐานประวัติศาสตร์ในประเทศไทย. (กรุงเทพฯ : บรรณกิจ). หน้า ๘๗ - ๑๗๓. หรือ วิณา เอี่ยมประไพ. (๒๕๓๔). หลักฐานทางประวัติศาสตร์. (กรุงเทพฯ : โอเดียนสโตร์). หน้า ๘๓ - ๑๐๘. หรือ แกมสุข นุ่มนนท์. (๒๕๔๕). หลักฐานทางประวัติศาสตร์ : แนวทางและวิธีการศึกษา. (กรุงเทพฯ : อักษรเจริญทัศน์). หน้า ๘๗ - ๑๐๘.

^๓ วิณา ตระยางกุล (๒๕๑๙). ประวัติศาสตร์นิพนธ์เบื้องต้น. หน้า ๑๐.

หมายถึง การจดบันทึกข่าวคราว หรือเหตุการณ์เรื่องใดเรื่องหนึ่งที่เกิดขึ้นในวัน เดือน ปี นั้นๆ แต่ความหมายของคำว่า “จดหมายเหตุ” ในปัจจุบันเปลี่ยนไปจากเดิม กล่าวคือ หมายถึง เอกสารทางราชการทั้งหมดเมื่อสิ้นปีจะต้องนำขึ้นที่ไม่ใช่แล้วไปรวบรวมเก็บรักษาไว้ที่สำนักจดหมายเหตุแห่งชาติ เรียกว่าเอกสารที่สิ้นกระแสการปฏิบัติงานแล้ว แต่มีคุณค่าด้านการค้นคว้าอ้างอิง (Archive) และเอกสารเมื่อมีอายุตั้งแต่ ๒๕ – ๕๐ ปีไปแล้วจึงเรียกว่า “จดหมายเหตุ” หรือ “บรรณสาร”^๑ อาจกล่าวได้ว่าจดหมายเหตุเป็นการบันทึกที่ร่วมสมัย กล่าวคือ ผู้บันทึกจะจดบันทึกในวันที่มีเหตุการณ์เกิดขึ้นหรือในวันเวลาที่ใกล้เคียงกันกับผู้ที่จดบันทึกได้พบเห็นเหตุการณ์นั้นๆ ทั้งนี้ จดหมายเหตุแบ่งได้หลายประเภท ได้แก่ จดหมายเหตุหลวง จดหมายเหตุโหร และจดหมายเหตุของบุคคล^๒ เช่น จดหมายเหตุพระราชกิจรายวันในรัชกาลที่ ๕ จดหมายเหตุรายวันในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว จดหมายเหตุรายวันของสมเด็จพระบรมราชาปิตุลาธิบดีเจ้าฟ้ามหาวชิรุณหิศ รวมทั้งจดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติด้วย ลักษณะเด่นของจดหมายเหตุ คือ การบันทึกเรื่องราวที่เกิดขึ้นชนิดวันต่อวันทำให้มีความน่าเชื่อถือและผู้อ่านมองเห็นภาพของเหตุการณ์ได้ต่อเนื่องชัดเจน

๑. ภูมิหลัง

๑.๑ ประวัติความเป็นมาและการตีพิมพ์เผยแพร่จดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติ

จดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติมีที่มาตามที่ปรากฏในสมุดทะเบียนหอสมุดแห่งชาติ จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๓ และที่ปรากฏบนใบปะหน้าของตัวจดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติกล่าวว่า “... ประวัติพระยาไกรเพชร

^๑ ทวงสวรรค์ นิลกำแหง. (๒๕๑๗). การบริหารจดหมายเหตุในประเทศไทย. หน้า ๑ – ๔.

^๒ แดมสุข นุ่มนนท์. (๒๕๔๕). หลักฐานทางประวัติศาสตร์: แนวทางและวิธีการศึกษา. หน้า ๔๔ – ๔๕.

รัตนสงครามทูลเกล้าถวาย พ.ศ. ๒๔๔๙^{*} ซึ่งสอดคล้องกับที่สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงอธิบายไว้ว่า

... เดิมเปนของสมเด็จพระยาบรมมหาพิไชยญาติหรือที่เรียกอีกนาม ๑ ว่าสมเด็จพระจองค์น้อย* เก็บเข้าตู้ซ่อนเร้นเปนมรดกตกต่อมาจากเจ้าคุณเคลี** วิชาของท่าน หนังสือเรื่องนี้ก็มีได้ปรากฏแก่ผู้ใดจนเจ้าคุณเคลีถึงอสัญกรรม เมื่อปีมเสง สัปตศกจุลศักราช ๑๒๖๗ พ.ศ.๒๔๔๘ พระยาไกรเพชรรัตนสงคราม (แฉ่ บุนนาค)*** สมุหเทศาภิบาลมณฑลราชบุรี ได้รับมรดกเจ้าคุณเคลีตรวจมรดกไปพบหนังสือเรื่องนี้กับต้นทองตราในครั้งเดียวกันเห็นว่าเปนหนังสือเก่าอันเกี่ยวข้องกับราชการ จึงนำขึ้นทูลเกล้าฯ ถวายแต่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว”^๒

* ส่วนภาษาไทยโบราณ สำนักหอสมุดแห่งชาติ. (ม.ป.ป.). สมุดทะเบียนหอสมุดแห่งชาติหมวดจดหมายเหตุ รัชกาลที่ ๓ เล่ม ๑ จ.ศ. ๑๑๘๖ - ๑๒๐๑ และ เล่ม ๒ จ.ศ. ๑๒๐๑ - ๑๒๐๕.

* สมเด็จพระยาบรมมหาพิไชยญาติหรือที่เรียกอีกนาม ๑ ว่า สมเด็จพระจองค์น้อย ตามที่สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพทรงอธิบายนั้น คือ “พระยาศรีพิพัฒน์รัตนโกษา” หรือ “ท้าวพระกรุณาเจ้า” ในจดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัตินั้นเอง ในที่นี้ขอกล่าวถึงประวัติของท่านพอสังเขป กล่าวคือ สมเด็จพระยาบรมมหาพิไชยญาติ (บางแห่งใช้ว่า สมเด็จพระยาบรมมหาพิชัยญาติ) มีนามเดิมว่า “ทัต” (หรือใช้คำว่า “ทัต”) เกิดเมื่อปีกุน พ.ศ. ๒๓๓๔ เป็นบุตรของเจ้าพระยาอรรคมหาเสนา (บุนนาค) กับเจ้าคุณพระราชพันธ์(นวล) เริ่มเข้ารับราชการในสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้า ในตำแหน่งมหาดเล็กต่อมาเป็นนายสนิทมุ่มแพรมหาดเล็ก ครั้นสมัยพระพุทธรเลิศหล้านภาลัยเป็นจมีนเด็กชาหรือเด็กชายหัวหน้านามมหาดเล็กวังหน้า แต่เมื่อกรมพระราชวังบรมมหาเสนาอนุรักษ์หิวอดคใน พ.ศ. ๒๓๖๐ พระบาทสมเด็จพระพุทธรเลิศหล้านภาลัยโปรดให้กลับมารับราชการสนองพระเดชพระคุณในตำแหน่งพระยาศรีสุริยวงศ์ ตำแหน่งจางวางมหาดเล็ก ต่อมาในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดฯ ให้ดำรงตำแหน่งพระยาศรีพิพัฒน์รัตนโกษาจางวาง พระคลังสินค้าและเนื่องจากได้ประกอบกิจการงานหน้าที่ราชการด้วยความเรียบร้อย วิริยะอดสาหะและซื่อสัตย์สุจริต ในรัชสมัย พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงได้รับโปรดเกล้าฯ แต่งตั้งเป็นสมเด็จพระยาบรมมหาพิไชยญาติเป็นผู้สำเร็จราชการทั้งปวงในกรุงเทพมหานครกับทั้งว่าพระคลังสินค้า ทั้งนี้ขณะเมื่อครั้งยังดำรงตำแหน่งพระยาศรีพิพัฒน์รัตนโกษานั้นได้รับมอบหมายจากพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวให้เป็นแม่ทัพนำกำลังไปช่วยเมืองนครศรีธรรมราชและเมืองสงขลาปราบปรามพวกขบถเมืองไทรบุรี อันเป็นที่มาของจดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติ อ้างจาก ชมรมสายสกุลบุนนาค. (๒๕๔๒). สกุลบุนนาค. หน้า ๗๔ - ๗๕ และ หน้า ๑๒๑.

** บุตรคนที่ ๑๑ ของสมเด็จพระยาบรมมหาพิไชยญาติกับท่านผู้หญิงน้อย (ชูโต) ได้เป็นเจ้าคุณหญิงในรัชกาลที่ ๔ ถึงอสัญกรรมในรัชกาลที่ ๕ พ.ศ. ๒๔๔๘ เจ้าคุณหญิงเคลีไม่มีบุตร อ้างจาก แหล่งเดิม. หน้า ๗๔ - ๗๕.

*** บุตรของพระยามนตรีสุริยวงศ์ (ชุ่ม บุนนาค) กับเจ้าคุณหญิงเปา (บุตรคนที่ ๔ ของสมเด็จพระยาบรมมหาพิไชยญาติ) เกิดเมื่อ พ.ศ. ๒๓๔๕ ท่านจึงมีศักดิ์เป็นหลานของเจ้าคุณหญิงเคลีเข้ารับราชการในสมัยรัชกาลที่ ๕ บรรดาศักดิ์เป็นหลวงโกษาการสวัสดิ์ ต่อมาเลื่อนเป็นพระดิฐการภักดีในกรมท่าและเป็นอุปทูตประจำราชสำนักเซนต์เจมส์กรุงลอนดอน หลังจากนั้นเข้ารับราชการในกระทรวงมหาดไทยรับบรรดาศักดิ์ตามลำดับ คือ เป็นพระยาราชพงศานุรักษ์ผู้ว่าราชการจังหวัดสมุทรสงคราม พระยาไกรเพชรรัตนสงครามตำแหน่งสมุหเทศาภิบาลมณฑลนครสวรรค์และสมุหเทศาภิบาลมณฑลราชบุรีตามลำดับ พระยาไกรเพชรรัตนสงคราม (แฉ่ บุนนาค) ถึงแก่อนิจกรรมใน พ.ศ. ๒๔๕๖ อ้างจาก ปิยนาด บุนนาค. (๒๕๒๐). บทบาททางการเมืองของเสนาบดีตระกูลบุนนาค. หน้า ๒๙ - ๓๐.

ทั้งนี้ ผู้สนใจเกี่ยวกับตระกูลบุนนาคสามารถอ่านและศึกษาเพิ่มเติมได้ใน ชมรมสายสกุลบุนนาค. (๒๕๔๒). สกุลบุนนาค. (กรุงเทพฯ : ไทยวัฒนาพานิช). และ ชมรมสายสกุลบุนนาค. (๒๕๔๒). สาแหรกสกุลบุนนาค. (กรุงเทพฯ : ไทยวัฒนาพานิช).

^๒ สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ. (๒๔๕๘). “พระราชนิพนธ์ค่าน้ำ,” ใน จดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติพร้อมด้วยอธิบายของสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ. หน้า ก.

การที่พระยาไกรเพชรรัตนสงครามนำจดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติขึ้นทูลเกล้าฯ ถวาย พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเพราะว่าในเวลานั้นพระองค์ทรงสนพระทัยเรื่องประวัติศาสตร์และทรง สนับสนุนให้มีการค้นคว้าหาเอกสารทางประวัติศาสตร์ใหม่ๆ โดยการประกาศไปยังหัวเมืองต่างๆ ให้ข้าราชการ ช่วยกันหาหนังสือเก่าๆ ที่ทรงคุณค่าส่งกลับมาให้หอพระสมุด (วชิรญาณ) เพื่อรวบรวมเก็บไว้ เมื่อพระยาไกร เพชรรัตนสงครามได้ตรวจพบจดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติ ก็เห็นว่าเป็นหนังสือเก่าเกี่ยวกับเรื่องราชการจึงได้นำทูลเกล้าฯ ถวายฯ ดังที่สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพได้อธิบายไว้ข้างต้น

ประกอบกับจดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติเป็นเอกสารที่ทรงคุณค่าทางประวัติศาสตร์ดังที่สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพได้อธิบายไว้ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรง ราชานุภาพจึงขอพระราชทานพระบรมราชานุญาตจัดพิมพ์เผยแพร่เป็นครั้งแรก เมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๔ จากนั้นจนถึง ปัจจุบันได้จัดพิมพ์จดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติทั้งหมด ๘ ครั้งดังรายละเอียดในตารางต่อไปนี้

ตาราง ๑ แสดงการตีพิมพ์เผยแพร่จดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติ

ครั้งที่ พิมพ์	พ.ศ.	เนื้อหาในโอกาส	จำนวน เล่ม	สถานที่ปรากฏ ในปัจจุบัน ^{๒*}	หมายเหตุ
๑	๒๔๔๔	สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ ขอพระราชทานพระบรมราชานุญาตพิมพ์จำหน่าย เมื่อปีมะเมีย จ.ศ. ๑๒๖๔	๒๐๐	ตู้ขึ้นใจ ^๑	ต้นฉบับที่ใช้ในการพิมพ์ได้ฉบับสมุดไทยดำจากพระยาไกรเพชรรัตนสงคราม (แฉ่ บุนนาค)
๒	๒๔๕๕	ไม่ปรากฏข้อมูล	ไม่ปรากฏข้อมูล	ตู้ขึ้นใจ, หอชาติ, จุฬาย, ดำรงฯ	สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพพิมพ์คำอธิบายเรื่องราวอันเป็นมูลเหตุจดหมายนี้

* กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร. (ม.ป.ป). ทะเบียนประวัติหนังสือของกองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร ประเภทประวัติศาสตร์ เรื่องจดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติ ผู้แต่ง หลวงอุดมสมบัติ (จัน) เรียบเรียง.

^๒ ผู้วิจัยได้สำรวจด้วยวิธีการสืบค้นจากระบบข้อมูลของมหาวิทยาลัยต่างๆ

* ตู้ขึ้นใจ หมายถึง ตู้ขึ้นใจ ราชบัณฑิตยสถาน, หอชาติ หมายถึง หอสมุดแห่งชาติ, ดำรงฯ หมายถึง หอสมุดสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ, จุฬาย หมายถึง สถาบันวิทยบริการ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, มศว หมายถึง หอสมุดกลางมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร, มธ. หมายถึง หอสมุดมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

^๑ กรมศิลปากร. (๒๕๑๕). "คำนำ." ในการจัดพิมพ์จดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติพร้อมด้วยอธิบายของสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพครั้งที่ ๘ พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพคุณหญิงบุญเฮื้อ เบญจกาญจน์ จ.จ. ณ เมรุวัดมกุฏกษัตริยาราม วันที่ ๒๔ กรกฎาคม ๒๕๑๕

ตาราง ๑ (ต่อ)

ครั้งที่พิมพ์	พ.ศ.	เนื้อหาโอกาส	จำนวนเล่ม	สถานที่ปรากฏในปัจจุบัน	หมายเหตุ
๓	๒๔๗๕	ไม่ปรากฏข้อมูล	ไม่ปรากฏข้อมูล	หอชาติ, จุฬาฯ	แยกเป็น ๒ เล่ม
๔	๒๕๐๓	พิมพ์ในงานฉาบปณิกศพนางคุดตีพิไสย (เอียด สุทธิพร) ณ เมรุวัดมกุฏกษัตริยาราม ๕ เมษายน ๒๕๐๓	ไม่ปรากฏข้อมูล	หอชาติ, จุฬาฯ, ดำรงฯ	ต้นฉบับจากกรมศิลปากร พิมพ์เฉพาะภาค ๑* ร่วมกับพงศาวดารเมืองนครศรีธรรมราช
๕	๒๕๐๓	พิมพ์ในงานฉาบปณิกศพนายสุทธิพงษ์ ฉลอง ๒๑ พฤษภาคม ๒๕๐๓	ไม่ปรากฏข้อมูล	หอชาติ, ดำรงฯ, จุฬาฯ	พิมพ์เฉพาะภาค ๑* ร่วมกับพงศาวดารเมืองนครศรีธรรมราช
๖	๒๕๐๕	พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าเฉลิมพลทิฆัมพรโปรดให้พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพพระรัตนวิษณุ (อิสสรญาณเถระ) ณ เมรุหน้าพลับพลาอิศริยาภรณ์ วัดเทพศิรินทราวาส เมื่อวันที่ ๓๑ พฤษภาคม ๒๕๐๕	ไม่ปรากฏข้อมูล	หอชาติ, ดำรงฯ, จุฬาฯ, มศว	พิมพ์ครั้งนี้มีพระราชนิพนธ์อธิบายของสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพและพระบรมราชาธิบายของรัชกาลที่ ๕ ตลอดจนเชิงอรรถเพิ่มเติมของกรมศิลปากร
๗	๒๕๑๕	พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพคุณหญิงบุญเอื้อ เบญจกาญจน์ จ.จ. ณ เมรุวัดมกุฏกษัตริยาราม วันที่ ๒๔ กรกฎาคม ๒๕๑๕	๑,๐๐๐	หอสมุดของสถาบันการศึกษาต่างๆ	ในการจัดพิมพ์ครั้งนี้ได้ตรวจสอบชำระกับต้นฉบับสมุดไทยและตรวจสอบกับฉบับที่พิมพ์ครั้งที่ ๑ และครั้งที่ ๒
๘	๒๕๓๐	กรมศิลปากรจัดพิมพ์เฉลิมพระเกียรติเนื่องในมหามงคลพระบรมราชสมภพพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ครบ ๒๐๐ ปี วันอังคาร ๓๑ มีนาคม พ.ศ. ๒๕๓๐	๑,๐๐๐	หอสมุดของสถาบันการศึกษาต่างๆ	ไม่ปรากฏข้อมูล

* ภาค ๑ ในที่นี้พิมพ์เฉพาะเรื่องราวอันเป็นมูลเหตุแห่งจดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติและจดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติ ฉบับที่ ๑

นอกจากมีการพิมพ์เผยแพร่ในภาคภาษาไทยแล้ว จดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติยังมีการแปลและพิมพ์เผยแพร่เป็นภาคภาษาอังกฤษ โดย Skinner, Syril ภายใต้ชื่อเรื่อง Rama III and Siamese Expedition to Kedah in ๑๘๓๘ : The Dispatches of Luang Udomsombat เมื่อ พ.ศ. ๒๔๓๖ (ค.ศ. ๑๘๙๓) ด้วย^๖

๑.๒ ประวัติผู้เขียนจดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติ

หลักการเบื้องต้นในการพิจารณาคุณค่าและความน่าเชื่อถือของหลักฐานทางประวัติศาสตร์ว่าเชื่อถือได้เพียงใดนั้นต้องพิจารณาจากองค์ประกอบคือต้องทราบอายุของหลักฐานและสิ่งสำคัญที่ต้องพิจารณาอีกประการคือผู้เขียนหรือผู้สร้างหลักฐานคือใคร ดังนั้นเมื่อเราศึกษางานประวัติศาสตร์ สิ่งแรกที่เราจะต้องให้ความสนใจคือตัวนักประวัติศาสตร์ผู้จัดบันทึกคนนั้น^๗ ในส่วนของจดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติมีหลักฐานชัดเจนว่าผู้บันทึกคือหลวงอุดมสมบัติ เนื่องจากมีข้อความที่ปรากฏในส่วนขึ้นต้นของจดหมายเหตุแต่ละฉบับที่กล่าวว่า "... ข้าพเจ้าหลวงอุดมสมบัติขอพระราชทาน จ้าหมายกราบเรียนท้าวพระกรรณาเจาไทรทราบ..."^๘ หรือข้อความที่ว่า "... ข้าพเจ้าหลวงอุดมสมบัติจดหมายมายังเสมียรตราได้นำขึ้นกราบเรียนแด่ท้าวพระกรรณาเจาไทรทราบ ..." ซึ่งล้วนแสดงให้เห็นว่าผู้เขียนจดหมายเหตุดังกล่าว คือ หลวงอุดมสมบัติ

สำหรับประวัติของหลวงอุดมสมบัตินั้นมีหลักฐานกล่าวถึงท่านไว้น้อยมาก สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพได้ทรงค้นคว้าและอธิบายไว้ว่า "... เป็นข้าราชการสมัยรัชกาลที่ ๓ มีตำแหน่งในกรมพระคลังสินค้าทำนองเป็นเลขานุการกรม ..." และ "... มีผู้สืบได้ความว่าหลวงอุดมสมบัตินี้ชื่อ "จัน" เป็นบิดาของลูกจันทร์ผู้เปนนรยาพระยานานุกิจมนตรี (เปลี่ยน ทศนะพยัคฆ์) มีอายุอยู่มาจนในรัชกาลที่ ๔"^๙

นอกจากนี้แล้ว หลักฐานเกี่ยวกับหลวงอุดมสมบัติอีกอย่าง คือ "รูปถ่าย" ซึ่งเป็นรูปถ่ายในอัลบั้มรูปหอจดหมายเหตุแห่งชาติ ซึ่งมีคำบรรยายลายมือเก่าเขียนบอกไว้ว่า "หลวงอุดมสมบัติ (จัน)"^{๑๐} ทั้งนี้ อเนก นาวิกมูลได้ชี้ให้เห็นว่า "... เพียงคำบรรยายแค่นี้ก็คิดว่าเพียงพอที่จะเชื่อได้ว่านี่คือรูปของนักจดจำที่กำลังกล่าวถึง ..." (กล่าวถึงในที่นี้คือหลวงอุดมสมบัติ - ผู้วิจัย)

นอกจากคำอธิบายของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ และรูปถ่ายดังกล่าวแล้วก็ไม่ปรากฏว่ามีหลักฐานอย่างอื่นที่ทำให้ทราบถึงประวัติของหลวงอุดมสมบัติอีกเลย

^๖ Syril Skinner. (๑๘๙๓). Rama III and Siamese Expedition to Kedah in ๑๘๓๘ : The Dispatches of Luang Udomsombat. (Victoria : Centre of Southeast Asian Studies, Monash University).

^๗ อี. เอช. คาร์. (๒๕๓๑). ประวัติศาสตร์คืออะไร = What is History. หน้า ๑๖.

^๘ ในบทนี้ผู้วิจัยขอยึดรูปแบบอักษรวิธิตามที่ปรากฏในต้นฉบับตัวเขียนจดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติ เพื่อผู้อ่านจะได้เห็นรูปแบบอักษรวิธิต้องเอกสารโบราณ แต่สำหรับในบทต่อไป ใช้รูปแบบภาษาปัจจุบัน

^๙ สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ. (๒๔๕๘). เล่มเดิม. หน้า ข.

^{๑๐} หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. ภอ.๐๐๑ หนวย. ๗ - ๒๔ ชื่อชุด อุดมสมบัติ, หลวง(จัน). ภาพหลวงอุดมสมบัติ

^{๑๑} อเนก นาวิกมูล. (๒๕๓๗, มิถุนายน). "แยมรูปย่อเรื่อง : หลวงอุดมสมบัติผู้มีความจำขึ้นเยี่ยม," ใน ศิลปวัฒนธรรม. ๔(๘) : ๔๗.

ภาพประกอบ ๑ แสดงรูปหลวงอุดมสมบัติ (จัน)

ที่มา : หอจดหมายเหตุแห่งชาติ รหัส ภอ. ๐๐๑ หวญ ๑๒ ชื่อเรื่อง อุดมสมบัติ,หลวง (จัน)

หลวงอุดมสมบัติ (จีน) ถึงแก่กรรมในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและไม่ปรากฏว่าท่านมีงานเขียนทางประวัติศาสตร์หรือหลักฐานทางประวัติศาสตร์อื่นๆ นอกจากจดหมายเหตุดังกล่าวนี้

อย่างไรก็ตาม ได้มีผู้ตั้งข้อสงสัยว่า "หลวงอุดมสมบัติ" มีบรรดาศักดิ์แค่ชั้น "หลวง" และมีความสามารถจดจำได้ดีแค่ไหนจึงได้นำกระแสรับสั่งในพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวบันทึกแจ้งออกไปให้พระยาศรีพิพัฒน์ทราบ ข้อสังเกตเรื่องนี้สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพได้ทรงเล่าอธิบายว่า "... ด้วยหน้าที่ในกรมพระคลังสินค้าที่ต้องเข้าเฝ้าทั้งเวลาเช้าและเวลาค่ำ เมื่อมีข้อราชการหรือใบบอกเข้ามาก็มีผู้อ่านถวาย หลวงอุดมสมบัติจึงได้รับทราบในตอนนี้ ..." และข้อสังเกตเรื่องของความทรงจำที่แม่นยำนั้น สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพได้ทรงเล่าอธิบายว่า "... ตามที่ได้สดับมาคนแต่ก่อนไม่สู้ถือว่าเป็นอัจฉริยะอันใดนักเพราะวิธีราชการในครั้งนั้นนับถือความทรงจำเป็นสำคัญไม่มีใครจะใช้จดลงไว้เป็นหนังสือ ต่อมาเมื่อมาใช้เขียนหนังสือกันมากขึ้นเห็นไม่จำเป็นต้องจำเพราะใช้จดแทนจำวิชาการจำจึงเสื่อมลง ..." และในจดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติเองก็ชี้ให้เห็นว่าพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวเองก็ทรงให้ความสำคัญกับวิชาการจดจำเป็นอย่างยิ่ง

ดังนั้น ความสามารถในการจำของหลวงอุดมสมบัติจึงถือเป็นเรื่องปกติสำหรับข้าราชการในสมัยนั้น แต่ถึงกระนั้นก็ตามจากหลักฐานข้อความที่กล่าวว่า "... ที่ได้ท้าวพระกรุณาเจ้าสั่งไว้ให้ ข้าราชการ ช่วยกับหลวงอุดมนั้น ข้าราชการ ก็ได้ช่วยกันกับหลวงอุดมคิดฉลองพระเด็จพระคุณตามได้ท้าวพระกรุณาเจ้าสั่ง ..." หรือข้อความตอนหลวงอุดมสมบัติไม่สบายจึงไม่สามารถเข้ารับฟังกระแสพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวและข้อราชการได้ ปรากฏว่าได้สอบถามข้อราชการและเรื่องราวต่างๆ จากจากหลวงราชเศรษฐี^๕ นอกจากนี้ข้อความในตอนท้ายจดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติ ฉบับที่ ๕ ที่กล่าวว่า "... คำให้การอ้ายแขกซึ่งหมื่นจงสรสิทธิคุมเข้าไปโปรดให้ถามใหม่ นั้น หลวงราชเศรษฐีได้คัดส่งออกมากับหมื่นสรสิทธิขุนพิทักษ์สงคราม ..." จากข้อความเหล่านี้แสดงว่าหลวงอุดมสมบัติไม่ได้ทำงานคนเดียวบางครั้งมีหลวงราชเศรษฐีช่วยอีกคนหนึ่งด้วย

^๕ สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ (๒๕๓๐). "ประชุมความเล่าเรื่องต่อจากจดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติ" ในจดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติพร้อมด้วยอธิบายของสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ, หน้า ๒๕๓ - ๒๕๔.

^๖ แหล่งเดิม.

^๗ หลวงอุดมสมบัติ. (จ.ศ.๑๒๐๑). จดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติ ฉบับที่ ๔. (หนังสือสมุดไทยดำ). เส้นดินสอขาว. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๒๗๔/ก, หมวดจดหมายเหตุรัชกาลที่ ๓.

^๘ หลวงราชเศรษฐี. (จ.ศ.๑๒๐๑). ใบบอก เรื่อง ช่วยทำงานกับหลวงอุดม. (กระดาษเหลือง). เส้นดินสอดำ. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๑๘๘, หมวดจดหมายเหตุรัชกาลที่ ๓.

^๙ หลวงอุดมสมบัติ. (จ.ศ.๑๒๐๑). จดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติ ฉบับที่ ๑๓. (หนังสือสมุดไทยดำ). เส้นดินสอขาว. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๒๗๔/ง, หมวดจดหมายเหตุรัชกาลที่ ๓.

^{๑๐} หลวงอุดมสมบัติ. (จ.ศ.๑๒๐๑). จดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติ ฉบับที่ ๕. (หนังสือสมุดไทยดำ). เส้นดินสอขาว. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๒๗๔/ข, หมวดจดหมายเหตุรัชกาลที่ ๓.

^{๑๑} หลวงราชเศรษฐี. (จ.ศ.๑๒๐๑). ใบบอก เรื่อง ช่วยทำงานกับหลวงอุดม. (กระดาษเหลือง). เส้นดินสอดำ. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๑๘๘, หมวดจดหมายเหตุรัชกาลที่ ๓.

ขณะเดียวกันนั้นยังมีหลักฐานว่ามีการส่งจดหมายของบุคคลอื่นไปถึงพระยาศรีพิพัฒน์ด้วย^๖ ซึ่งเรื่องราวในจดหมายก็เป็นเรื่องราวที่เกิดขึ้นในราชธานีเหมือนกัน ดังนั้นจดหมายของบุคคลเหล่านี้และรายงานข้อราชการอื่นๆ มีประโยชน์ทำให้ผู้วิจัยมีหลักฐานที่สามารถตรวจสอบเปรียบเทียบเรื่องราวที่เกิดขึ้นในราชธานีตามที่ปรากฏในจดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติกับเอกสารร่วมสมัยอื่นๆ ดังจะได้กล่าวในบทต่อไป

เมื่อพิจารณาถึงประวัติความเป็นมาของจดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติและประวัติของผู้เขียนหรือผู้บันทึกตามที่กล่าวมาข้างต้น ในขั้นนี้สรุปได้ถึงความน่าเชื่อถือของหลักฐานได้ว่าเอกสารชิ้นนี้จัดเป็นเอกสารชั้นต้นชิ้นหนึ่งที่มีคุณค่าและมีความน่าเชื่อถือในระดับหนึ่ง แต่จะต้องมีการพิจารณาเรื่องจุดมุ่งหมายและเรื่องอื่นๆ ประกอบด้วย จึงสามารถระบุได้ว่าจดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติมีคุณค่าและน่าเชื่อถือเพียงใด ดังจะได้กล่าวต่อไป

๑.๓ เรื่องราวทางประวัติศาสตร์

หลักการพิจารณาคูณค่าและความน่าเชื่อถือของหลักฐานประวัติศาสตร์อีกประการ คือ วัตถุประสงค์ของเอกสารชิ้นนั้น สำหรับจดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติเกิดขึ้นสืบเนื่องมาจากเหตุการณ์ขบถไทรบุรีเมื่อ พ.ศ. ๒๓๘๑ กล่าวคือใน พ.ศ. ๒๓๘๑ ทางกรุงเทพฯ ได้จัดงานถวายพระเพลิงพระศพสมเด็จพระศรีสุลาลัย สมเด็จพระชนนีพันปีหลวงซึ่งสวรรคตเมื่อ ๑๗ ตุลาคม พ.ศ. ๒๓๘๐^๗ เจ้าเมืองและข้าราชการคนสำคัญๆ ทางหัวเมืองปักษ์ใต้ เช่น เจ้าพระยานครศรีธรรมราช (น้อย) พระยาสงขลา (เซ่ง) ได้เดินทางเข้ามาในงานถวายพระเพลิงศพครั้งนี้ ในช่วงเวลาดังกล่าวนี้เองที่ตนกูมูฮัมหมัด ซาอัด ตนกูมัดอาเกบและตนกูอัปดุลลาห์ซึ่งได้รับการสนับสนุนจากพระยาไทรบุรี (ปะแงรัน) ที่อยู่ที่เมืองปะระไหยกกำลังเข้าโจมตีเมืองไทรบุรี^๘ ในการยกกำลังโจมตีไทรบุรีของตนกู มูฮัมหมัด ซาอัด ตนกูมัดอาเกบและตนกูอัปดุลลาห์ได้รับความร่วมมือกับหัวนมาลีซึ่งเป็น

^๖ หลวงแก้วอายุติ. (จ.ศ.๑๒๐๑). จดหมาย เรื่อง ความชำระหนี้และกรมหมื่นมหายาพิทักษ์ประชานิพนธ์. (กระดาษเหลือง). เส้นดินสอดำ. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๑๒๙, หมวดจดหมายเหตุรัชกาลที่ ๓.

^๗ เจ้าพระยาทิพากรวงศมหาโกษาธิบดี. (๒๕๓๘). พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์รัชกาลที่ ๓. หน้า ๗๒.

^๘ "Letter written by K. Murchison to Secretary to Government on April 22, 1836," The Burney Papers , (April 22, 1836). Vol. 3 Part 2 pp 379 – 380 และ "Letter written by K. Murchison to Secretary to Government on June 25, 1836" The Burney Papers , (April 22, 1836). Vol. 3 Part 3 pp 388. อ้างใน ทวีศักดิ์ ล้อมลิ้ม. (๒๕๑๔). เล่มเดิม. หน้า ๔๘.

หัวหน้าโจรสลัดที่เกายาวหน้าเมืองภูเก็ต^๑ ด้วยการยกทัพไปตีเมืองไทรบุรี ด้านหัวนมาลียกกำลังเข้าตีเมืองตรัง และได้ยึดรักษาเมืองที่ตรัง การโจมตีของพวกตงกูฮัมหมัด ขาดทำให้พระยาอภิบาลเมือง (แสง) เจ้าเมืองไทรบุรี และพระเสนาสุจริต (นุช) ปลัดเมืองต้องถอยร่นมาตั้งที่เมืองพัทลุง เมื่อสามารถตีทั้งเมืองไทรบุรีและเมืองตรังได้แล้ว พวกตงกูฮัมหมัด ขาดก็ได้นำกองทัพไปทางตะวันออกเพื่อเข้าตีเมืองสงขลา เมื่อเหตุการณ์ดังกล่าวนี้ทราบถึงพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงโปรดให้เจ้าพระยาอนุสรณ์ธรรมราชและพระยาสงขลา รีบเดินทางกลับออกไปจัดการป้องกันบ้านเมือง^๒ หลังจากเจ้าพระยาอนุสรณ์ธรรมราชและพระยาสงขลาเดินทางกลับถึงบ้านเมืองได้ขอคำสั่งจากกองทัพกรุงให้ออกไปช่วย ประกอบกับทรงพระวิตกว่าพวกขบถจะยุยงให้เกิดความวุ่นวายในหัวเมืองมลายูอื่นๆ ดังเช่นในคราวเกิดขบถไทรบุรีครั้งแรกเมื่อ พ.ศ. ๒๓๗๔ จึงทรงพระราชดำริให้จัดกองทัพใหญ่ยกออกไปจากกรุงเทพฯ โดยมีพระยาศรีพิพัฒน์ (ทัด) เป็นแม่ทัพใหญ่ จดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติจึงเกิดขึ้นในช่วงเวลาดังกล่าวนี้เอง ดังนั้นเพื่อความเข้าใจเรื่องราวที่ปรากฏในจดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติดีขึ้นจำเป็นต้องทำความเข้าใจภูมิหลังทางประวัติศาสตร์ความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับหัวเมืองมลายูด้วย กล่าวคือ ภายหลังจากกรุงศรีอยุธยาเสียให้แก่พม่าครั้งที่ ๒ พ.ศ. ๒๓๑๐ หัวเมืองต่างๆ รวมทั้งหัวเมือง

^๑ ในอธิบายเรื่องพงศาวดารอันเป็นมูลเหตุแห่งจดหมายหลวงอุดมสมบัติพระนิพนธ์ของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาธรรมาธิราชานุภาพ กล่าวไว้ว่า เกาะยาวอยู่ในแขวงเมืองภูเก็ต แต่ อุดม นิปรียาย กล่าวในวิธานนิพนธ์เรื่องนครศรีธรรมราชกับการปกครองหัวเมืองมลายู ในรัชสมัยพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ในเชิงอรรถว่า "น่าจะไม่ต้องถนัดนักเพราะระยะทางเกาะยาวแขวงเมืองภูเก็ต (ปัจจุบันคือกิ่งอำเภอเกาะยาว จังหวัดพังงา) อยู่ห่างไกลจากเมืองไทรบุรีมาก ทั้งนี้จะเป็นเกาะยาวของจังหวัดสตูลมากกว่า เพราะตั้งอยู่ที่ปากน้ำยาว เมืองสตูลและอยู่ใกล้เมืองไทรบุรีมาก การติดต่อระหว่างพวกขบถจึงสามารถกระทำได้สะดวกรวดเร็วกว่าเกาะยาวแขวงเมืองภูเก็ต" อ้างจาก อุดม นิปรียาย. (๒๕๒๑). นครศรีธรรมราชกับการปกครองหัวเมืองมลายูในรัชสมัยพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว (พ.ศ. ๒๓๖๗ - ๒๓๙๔). หน้า ๑๓๐.

ทั้งนี้ จากเนื้อหาที่กล่าวในจดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติ หากกล่าวถึงหัวนมาลี (ซึ่งเป็นหัวหน้าแขกสลัดอยู่ที่เกาะยาว) เหตุการณ์มักเกี่ยวข้องกับเมืองตรัง เมืองพังงาและเมืองกลาง ดังนั้นถ้าเปรียบเทียบระยะทางแล้ว ผู้วิจัยเข้าใจว่าคงหมายถึงเกาะยาวที่อยู่ในแขวงเมืองภูเก็ตมากกว่าเกาะยาวของจังหวัดสตูลตามที่อุดม นิปรียายกล่าว

^๒ เจ้าพระยาอนุสรณ์ธรรมราช (น้อย) ได้ถวายเป็นขอมลาและออกเดินทางจากกรุงเทพฯ กลับไปยังเมืองนครศรีธรรมราชในวันที่ ๑๔ กันยายน ๒๓๗๑

มลายู^๑ ก็ได้พากันตั้งตัวเป็นอิสระจากไทยมาตลอดสมัยกรุงธนบุรี หัวเมืองมลายูเพิ่งกลับมาอยู่ภายใต้อำนาจของไทยอีกครั้งในสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกเมื่อ พ.ศ. ๒๓๒๘^๒ ไทยจัดการปกครองหัวเมืองมลายู โดยยอมให้ผู้ปกครองเดิมปกครองต่อไปด้วยการแต่งตั้งจากกรุงเทพฯ และผู้ปกครองแต่ละหัวเมืองมีสิทธิปกครองตนเองเช่นเดิม แต่ไทยได้จัดการควบคุมดูแลใกล้ชิดกว่าสมัยกรุงศรีอยุธยา^๓ โดยให้อยู่ภายใต้การควบคุมดูแลของเมืองนครศรีธรรมราชถือเป็นหัวเมืองชั้นเอกเพียงเมืองเดียวทางภาคใต้ ทำหน้าที่ในการควบคุมดูแลให้หัวเมืองประเทศราชมลายูส่งต้นไม้ทองต้นไม้เงินและเครื่องราชบรรณาการมายังกรุงเทพฯ ตามกำหนด ต่อมาใน พ.ศ. ๒๓๓๔ เมืองปัตตานีได้ก่อการขบถยกทัพขึ้นมาตีเมืองสงขลา เจ้าพระยาานครศรีธรรมราช (พัฒน์) และพระยาสงขลา (บุญฮุย) ช่วยกันตีทัพพระยาปัตตานีแตกถอยไป และขณะเดียวกันพระยาสงขลาตามลงไปตีเมืองปัตตานี เป็นความดีความชอบ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกจึงเลื่อนบรรดาศักดิ์ของพระยาสงขลา (บุญฮุย) ขึ้นเป็นเจ้าพระยาสงขลาและโปรดให้เมืองสงขลาขึ้นตรงต่อกรุงเทพฯ โดยให้ควบคุมหัวเมืองมลายูทางทะเลหน้าหรือด้านอ่าวไทย^๔ อันมีปัตตานี ตรังกานู และกลันตัน (ขณะนั้นขึ้นกับตรังกานู) สำหรับเมืองปัตตานีก็โปรดให้แบ่ง

^๑ หัวเมืองมลายูประกอบด้วยปัตตานี ไทรบุรี กลันตัน และตรังกานูเข้ามาอยู่ในราชอาณาจักรไทยปีใดสมัยใดไม่ปรากฏชัดเจนนัก แต่จากหลักฐานและข้อสันนิษฐานของนักประวัติศาสตร์เข้าใจว่าดินแดนเหล่านี้เดิมอยู่ในอาณาจักรศรีวิชัย (พุทธศตวรรษที่ ๑๓ - ๑๘) และรวมอยู่ในอาณาจักรตามพรลิงก์ (นครศรีธรรมราช) ตั้งแต่ปลายพุทธศตวรรษที่ ๑๘ แล้ว ด้วยการจัดรูปแบบการปกครองในลักษณะเมืองขึ้น ๑๒ นคร^๕ ดังนั้นความสัมพันธ์ของสุโขทัยกับนครศรีธรรมราชดังที่ปรากฏในศิลาจารึกหลักที่ ๑ ด้านที่ ๔ จึงทำให้ดินแดนเหล่านี้รวมหรือตกอยู่ในราชอาณาจักรไทยสมัยสุโขทัยด้วย นักประวัติศาสตร์จึงให้ความเห็นว่าดินแดนเหล่านี้คงอยู่ภายใต้การปกครองของไทยมาตั้งแต่สมัยสุโขทัย และเรื่อยมาจนถึงสมัยอยุธยา อ้างจาก กรมศิลปากร. (๒๕๐๕). เรื่องเมืองนครศรีธรรมราช. หน้า ๑๑. และอริยา เสถียรสุด. (๒๕๑๕). เจ้าเมืองนครศรีธรรมราชสมัยการปกครองแบบเก่าแห่งกรุงรัตนโกสินทร์ (พ.ศ. ๒๓๒๕ - ๒๔๓๕). หน้า ๙ - ๑๐.

^๒ ทั้งนี้ จากตำนานเมืองนครศรีธรรมราชและประวัติศาสตร์ท้องถิ่น กล่าวว่า เมื่อราวปลายพุทธศตวรรษที่ ๑๘ - ๑๙ เมืองนครศรีธรรมราชได้ขยายอาณาเขตออกไปอย่างกว้างขวางมีเมืองขึ้นโดยรอบอาณาเขตราว ๑๒ เมือง แต่ละเมืองกำหนดให้ใช้สัตว์ประจำปีเป็นตราของเมืองต่างๆ ดังนี้ คือ

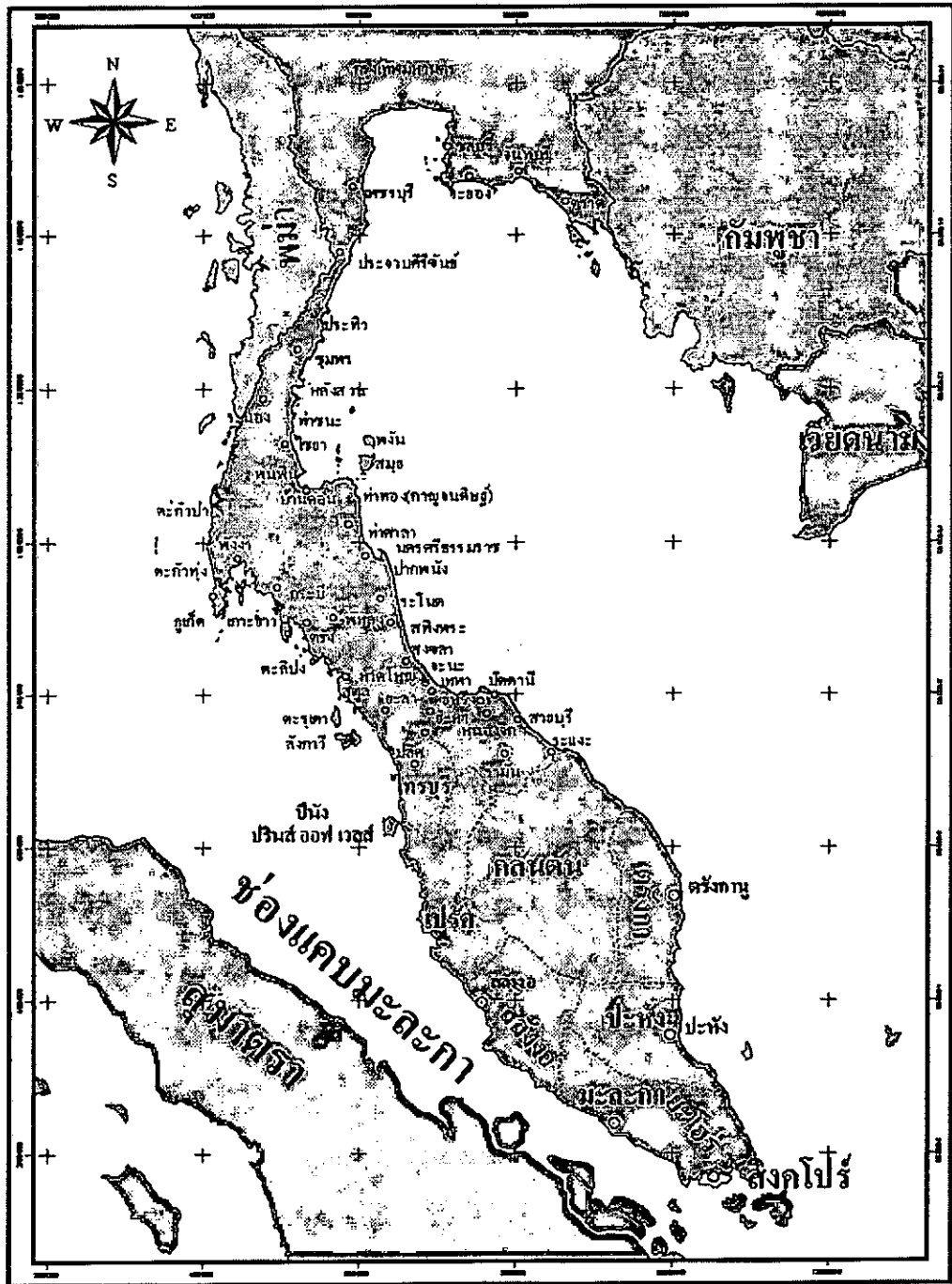
๑) เมืองสายบุรี ใช้ตรา หนู (ชวด)	๒) เมืองปัตตานี ใช้ตรา วัว (ฉลู)	๓) เมืองกลันตัน ใช้ตรา เสือ (ขาล)
๔) เมืองปาหัง ใช้ตรา กระต่าย (เถาะ)	๕) เมืองไทรบุรี ใช้ตรา งูใหญ่ (มะโรง)	๖) เมืองพัทลุง ใช้ตรา งูเล็ก (มะเส็ง)
๗) เมืองตรัง ใช้ตรา ม้า (มะเมีย)	๘) เมืองชุมพร ใช้ตรา แพะ (มะแม)	๙) เมืองบันไทยสมอ ใช้ตรา ลิง (วอก)
๑๐) เมืองสระอุลา ใช้ตรา ไก่ (ระกา)	๑๑) เมืองตะกั่วป่า ใช้ตรา หมา (จอ)	๑๒) เมืองกระบุรี ใช้ตรา หมู (กุน)

^๓ อ้างจาก สุทธิวงศ์ พงศ์ไพบูลย์. (๒๕๔๒). "เมืองสิบสองนักษัตร," ใน สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคใต้ เล่ม ๑๓. หน้า ๖๑๕๕ - ๖๑๕๙.

^๔ เหตุผลที่ไทยต้องการได้หัวเมืองมลายูมาเป็นเมืองประเทศราช เพราะ ๑) หัวเมืองมลายูเหล่านี้เคยเป็นเมืองประเทศราชของไทยมาก่อน ๒) ประโยชน์ในทางเศรษฐกิจที่ได้รับในรูปเครื่องบรรณาการ ต้นไม้ทองเงินและสิ่งของต่างๆ ๓) หัวเมืองมลายูเป็นแหล่งทรัพยากรธรรมชาติที่สำคัญ เช่น พริกไทย ดีบุก ทองคำ อ้างจาก ทวีศักดิ์ ล้อมลิ้ม. (๒๕๑๕). การศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับหัวเมืองประเทศมลายูในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น (พ.ศ. ๒๓๒๕ - ๒๔๑๑). หน้า ๑๙ - ๒๑.

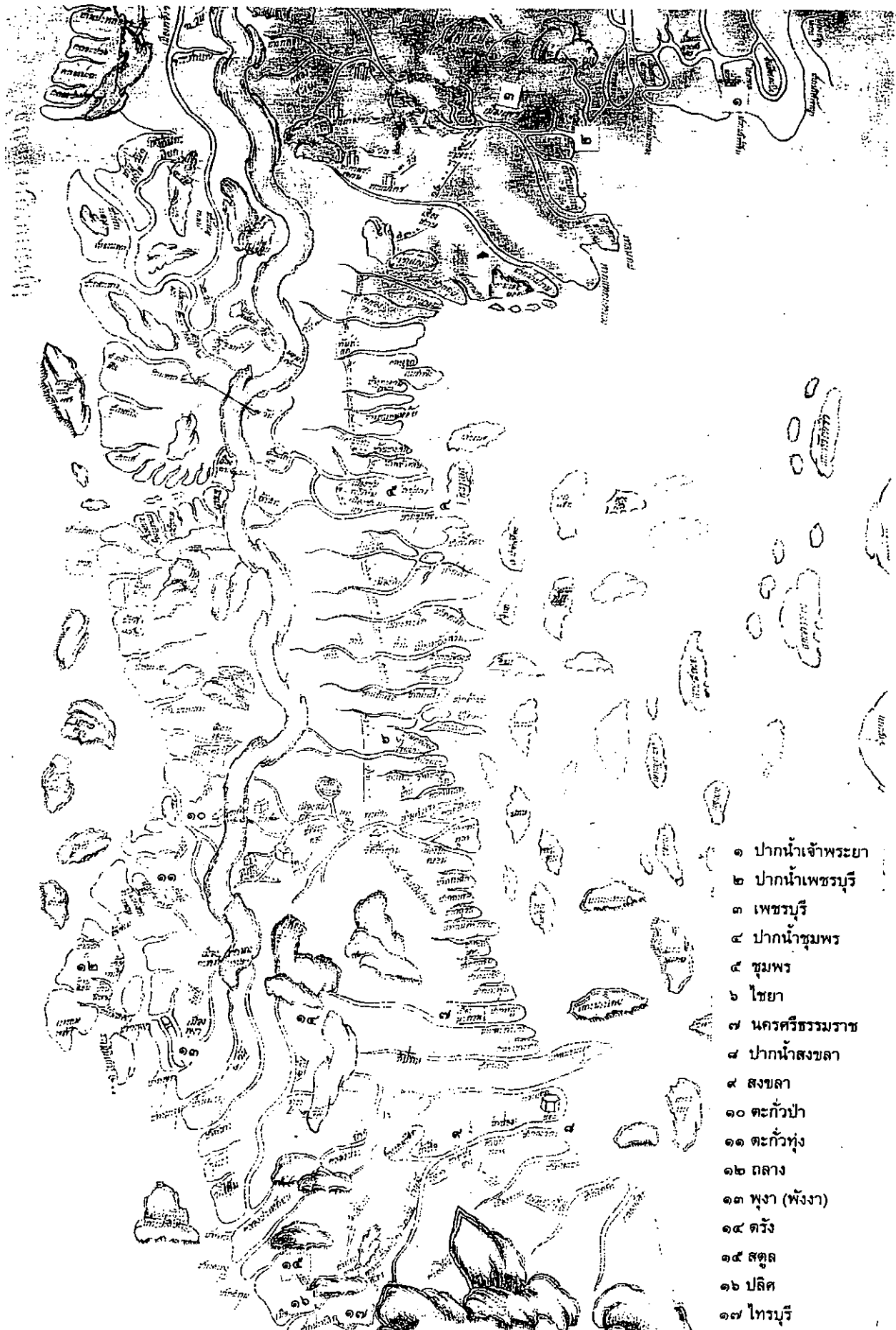
^๕ ทวีศักดิ์ ล้อมลิ้ม. (๒๕๑๕). การศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับหัวเมืองประเทศมลายูในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น (พ.ศ. ๒๓๒๕ - ๒๔๑๑). หน้า ๓๐.

^๖ สมเด็จพระอมรินทราบรมราชินี. (๒๕๓๓). พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ในรัชกาลที่ ๒. หน้า ๗๗.

ภาพประกอบ ๒ แสดงหัวเมืองปักซีใต้และหัวเมืองมลายูในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น

ที่มา : ดัดแปลงจากแผนที่แสดงพระราชอาณาเขตไทยสมัยต้นกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๑ - รัชกาลที่ ๓ กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร

ภาพประกอบ ๓ แผนที่โบราณในคริสต์ศตวรรษที่ ๑๙ แสดงหัวเมืองปักษ์ใต้และหัวเมืองมลายู

ที่มา : Santanee Phasuk & Philip Stott. (2004). Royal Siamese Maps : War and Trade in Nineteenth Century Thailand. (Bangkok : Rover Books). P. 146.

หมายเหตุ : ใส่หมายเลขตำแหน่งโดยผู้วิจัย

ออกเป็น ๗ หัวเมือง* โดยทั้ง ๗ เมืองให้อยู่ภายใต้การควบคุมของเมืองสงขลา ด้านเมืองนครศรีธรรมราชทำหน้าที่ควบคุมดูแลหัวเมืองมลายูทางฝั่งมหาสมุทรอินเดียคือเมืองไทรบุรีเมืองเดียว

ครั้นรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยใน พ.ศ.๒๓๕๗ พระยาภักดี (หลงมะหมัด) เกิดการวิวาทกับพระยาตรังกานู (อมัด) จึงโปรดให้ยกเมืองกลันตันเป็นเมืองประเทศราชขึ้นต่อกรุงเทพฯ และอยู่ในความดูแลของเมืองนครศรีธรรมราช^๖ ดังนั้นตั้งแต่ พ.ศ.๒๓๕๗ เป็นต้นมาเมืองนครศรีธรรมราชจึงทำหน้าที่ควบคุมดูแลเมืองไทรบุรีกับเมืองกลันตัน ส่วนเมืองสงขลาที่กำกับดูแลหัวเมืองทั้ง ๗ และตรังกานู สำหรับหน้าที่หลักของเมืองนครศรีธรรมราชกับเมืองสงขลา คือ ดูแลความสงบเรียบร้อยและดูแลให้เมืองประเทศราชที่อยู่ภายใต้การควบคุมของตนส่งต้นไม้ทองเงินและเครื่องราชบรรณาการมายังกรุงเทพฯ ตามกำหนด ถ้าถึงกำหนดแล้วยังไม่นำส่ง เมืองที่ทำหน้าที่ควบคุมดูแลจะต้องส่งข้าราชการลงไปตักเตือนให้จัดส่งตามกำหนด หากเดือนแล้วยังไม่ส่งตามกำหนดเมืองที่มีหน้าที่ควบคุมดูแลอยู่ต้องทำการปราบปรามเพราะแสดงว่าเมืองประเทศราชนั้นกระด้างกระเดื่องเอาใจออกห่าง^๗ รวมทั้งเรื่องจัดการแต่งตั้งเจ้าเมืองคนใหม่แทนคนเก่าที่ถึงแก่อนิจกรรมด้วยการเลือกเจ้าเมืองคนใหม่พร้อมทั้งผู้ช่วยที่เห็นว่าเป็นที่ไว้วางใจได้นำขึ้นทูลเกล้าฯ เพื่อให้โปรดเกล้าฯ แต่งตั้งอีกครั้งหนึ่ง ดังกรณีของเมืองกลันตันที่พระยาภักดี (หลงมะหมัด) ถึงแก่อนิจกรรมซึ่งจะกล่าวในรายละเอียดในบทต่อไป

อย่างไรก็ตาม การควบคุมดูแลหัวเมืองมลายูเหล่านี้ได้เกิดปัญหาการต่อต้านกระด้างกระเดื่องจากเมืองเหล่านี้เรื่อยๆมา ทั้งนี้เป็นเพราะการเข้าอยู่ภายใต้อำนาจของไทยนั้นเกิดจากการใช้กำลังมิได้เป็นไปด้วยความสมัครใจ ดังนั้นจึงปรากฏได้เกิดปัญหาการกระด้างกระเดื่องในหัวเมืองมลายูหลายครั้ง ดังรายละเอียดตารางต่อไปนี้

---

* สำหรับประเด็นการแบ่งแยกเมืองปัตตานีเป็น ๗ หัวเมืองนั้น หลักฐานที่กล่าวถึงการแบ่งแยกเมืองปัตตานีนั้นไม่ตรงกัน กล่าวคือ พงศาวดารเมืองสงขลาของพระยาวิเชียรคีรี (ชม) ระบุว่าปี พ.ศ. ๒๓๓๔ และข้อสันนิษฐานของสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพระบุว่า พ.ศ. ๒๓๓๔ แต่เพียงแข พงษ์ศิริบัญญัติ ได้กล่าวถึงและอ้างหลักฐานที่ระบุได้ว่าเป็นข้อมูลที่นำเชื่อถือมีข้อเท็จจริงเกี่ยวกับการแบ่งแยกเมืองปัตตานีได้ ที่สำคัญได้แก่ จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๓ จ.ศ. ๑๑๙๔ (พ.ศ. ๒๓๗๕) เลขที่ ๑๐, พงศาวดารเมืองต่างๆ ของสยามประเทศใน หจช.รัชกาล ที่ ๕ บ.๑๖/๒๓ คำให้การของโต๊ะหะยีสะดำ และพงศาวดารเมืองปัตตานี กล่าวถึงการแบ่งแยกเมืองปัตตานีว่าเป็นรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย อ้างจาก เพียงแข พงษ์ศิริบัญญัติ. (๒๕๒๒). นโยบายการปกครองเมืองสงขลาในสมัยรัตนโกสินทร์ (พ.ศ. ๒๓๒๕ - ๒๔๓๔). หน้า ๖๕ - ๖๘.

^๖ สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ. (๒๕๓๓). พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๓. หน้า ๑๗๔.

^๗ ทวีศักดิ์ ล้อมลิ้ม. (๒๕๑๕). เล่มเดิม. หน้า ๓๐.

ตาราง ๒ แสดงลำดับเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในหัวเมืองมลายูตั้งแต่ พ.ศ. ๒๓๒๘ - ๒๓๘๑^๑

พ.ศ.	เหตุการณ์สำคัญ
๒๓๒๘	สมเด็จพระนเรศวรมหาราชทรงพระประชวรสวรรคตที่เมืองปัตตานี เมืองไทรบุรี (พระยาไทรบุรี อับดุลละ โมกกรรมชะ) เมืองตรังกานู (พระยาตรังกานู มาโซ) และพระยา กัณฑ์ตันแต่งทูตให้คุมดอกไม้ทองเงินเครื่องราชบรรณาการเข้ามาถวายยอมเป็นหัวเมืองประเทศราช เมืองนครศรีธรรมราชทำหน้าที่ดูแลหัวเมืองประเทศราชมลายู คือ ปัตตานี ไทรบุรี ตรังกานูและกัณฑ์ตัน
๒๓๓๔	ปัตตานีก่อการขบถยกทัพมาตีเมืองสงขลาแต่กองทัพเมืองนครศรีธรรมราชและสงขลาสามารถ ปราบปรามได้ พระยาสงขลา (บุญฮุย) ได้เลื่อนเป็นเจ้าพระยาสงขลาและเมืองสงขลาขึ้นตรงต่อกรุงเทพฯ มีหน้าที่ ควบคุมดูแลหัวเมืองมลายูประกอบด้วยปัตตานี ตรังกานูและกัณฑ์ตัน เมืองนครศรีธรรมราชมีหน้าที่ควบคุมดูแลเมืองไทรบุรี
๒๕๓๔	โปรตุเกส ให้แบ่งปัตตานีออกเป็น ๗ หัวเมือง การสู้รบระหว่างพระยาไทรบุรี (ปะแงรัน) กับอังกฤษ ผลปรากฏว่าพระยาไทรบุรีสู้ไม่ได้ อังกฤษเข้าเกาะหมาก (ปีนัง) จากเมืองไทรบุรี ไทรบุรีต้องยอมให้อังกฤษเข้าดินแดนฝั่งตรงข้ามที่ต่อมาเรียกว่า “โปรวินซ์เวลส์เวย์” (Province Wellesley)
๒๓๕๗	พระยากัณฑ์ตัน (หลงมะหมัด) เกิดการวิวาทกับพระยาตรังกานู (อัมด) จึงทรงโปรดให้ยกเมืองกัณฑ์ตัน เป็นเมืองประเทศราชขึ้นต่อกรุงเทพฯ และอยู่ในความดูแลของเมืองนครศรีธรรมราช
๒๓๖๔	เจ้าพระยานครศรีธรรมราช (น้อย) ยกทัพไปตีเมืองไทรบุรี เจ้าพระยาไทรบุรี (ปะแงรัน) หนีไปพึ่งอังกฤษที่เกาะหมาก (ปีนัง) โปรตุเกสให้พระยาภักดีบริรักษ์(แสง) ดำรงตำแหน่งพระยาอภัยธิเบศร์เป็นพระยาไทรบุรีและพระเสนา นุชิต (นุช) เป็นผู้ช่วยราชการทำหน้าที่ปกครองเมืองไทรบุรี
๒๓๗๔	ตนกูเดนกกำลังเข้าตีเมืองไทรบุรี (ขบถไทรบุรีครั้งที่ ๑) ชาวมลายูในหัวเมืองทั้ง ๗ และหัวเมืองมลายูอื่นๆ กระด้างกระเดื่องก่อความไม่สงบ
๒๓๘๑	เจ้าเมืองและข้าราชการคนสำคัญๆ ทางหัวเมืองปักษ์ใต้เดินทางเข้ามาในงานถวายพระเพลิงพระศพ สมเด็จพระชนนีพันปีหลวง

ปัญหาการต่อต้านความกระด้างกระเดื่องของหัวเมืองมลายูยังไม่ยุติ เกิดขึ้นอีกครั้งในเมืองไทรบุรี
เมื่อ พ.ศ. ๒๓๘๑ อันเป็นที่มาของจดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติ

^๑ อ่านรายละเอียดเพิ่มเติมได้ใน ทวีศักดิ์ ล้อมลิ้ม. (๒๕๑๕). การศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับหัวเมืองประเทศ
มลายูในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น (พ.ศ.๒๓๖๕ - ๒๔๑๑). ปรินซ์ตันเพนน์. (กศ.ม.ประวัติศาสตร์). กรุงเทพฯ : บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ.

๒. ลักษณะทั่วไปของจดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติ

ลักษณะเส้น : อักษรไทย เส้นดินสอขาว

ประเภท : สมุดไทยดำ *

๒.๑ ขนาดของจดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติ

จดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติมีทั้งสิ้น ๑๕ ฉบับ แต่ถ้านับตามการจัดเก็บของส่วนภาษาโบราณ สำนักหอสมุดแห่งชาติมีทั้งหมด ๒๓ เล่มสมุดไทย ปัจจุบันต้นฉบับตัวเขียนเก็บรักษาอยู่ที่ส่วนภาษาโบราณ สำนักหอสมุดแห่งชาติ ตัวเอกสารอยู่ในสภาพที่ค่อนข้างสมบูรณ์ แม้ว่าบ้างเล่มจะมีรอยทะเลาะจากการกัดกินของมอดหนังสือบางก็ตาม ส่วนเส้นอักษรนั้นส่วนใหญ่อยู่ในสภาพที่ชัด จะมีเพียงบางหน้าที่เส้นจากดินสอขาวทำให้หน้ากระดาษลบเลือนไป แต่ก็สามารถอ่านได้และเนื่องจากรูปแบบอักษรอักษรวิธีที่ใช้ในเอกสารนี้แตกต่างจากรูปแบบภาษาปัจจุบัน^๒ ดังนั้นการอ่านจึงต้องใช้ความระมัดระวังและเพื่อความเข้าใจจะลำดับให้เห็นว่าจดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติฉบับใดเป็นหมายเลขใดตามการจัดเก็บของส่วนภาษาโบราณ สำนักหอสมุดแห่งชาติ รวมทั้งแสดงให้เห็นทราบขนาด (กว้าง x ยาว x หนา) จำนวน (บรรทัด / หน้า / เล่ม) ซึ่งสามารถสรุปได้ดังตารางต่อไปนี้

ตาราง ๓ แสดงเปรียบเทียบลำดับเลขที่การจัดเก็บของส่วนภาษาโบราณ และแสดงขนาดกับจำนวน

หมวดจดหมายเหตุ รัชกาลที่ ๓		จดหมายเหตุ หลวงอุดม สมบัติฉบับที่	ขนาด กว้างxยาวxหนา (มม.)	จำนวน			หมายเหตุ มัดที่/ตู้
จ.ศ.	เลขที่			บรรทัด	หน้า	เล่ม	
๑๒๐๐	๖๗	๑	๑๐ X ๓๓ X ๑.๔	๔ - ๖	๕๖	๑	๑๗ - ๑๑๑
๑๒๐๐	๖๗/ก	๑	๑๐ X ๓๓ X ๒.๔	๔ - ๗	๗๔	๑	๑๗ - ๑๑๑
๑๒๐๐	๖๗/ข	๑	๑๐.๕ X ๓๓ X ๑.๓	๔ - ๖	๕๐	๑	๑๗ - ๑๑๑
๑๒๐๐	๖๗/ค	๑	๑๐ X ๓๓ X ๐.๖	๔ - ๘	๓๒	๑	๑๘ - ๑๑๑
๑๒๐๐	๖๗/ง	๑	๑๐.๕ X ๓๑ X ๐.๗	๔ - ๖	๓๒	๑	๑๘ - ๑๑๑

* หนังสือสมุดไทย คือ เอกสารที่เขียนรูปอักษรบนกระดาษไทย ซึ่งทำเป็นแผ่นยาวติดต่อกัน แผ่นกระดาษมีความหนาพอประมาณ และมีหน้าสมุดพับกลับไปกลับมาทำให้เล่มสมุดมีรูปทรงเป็นสี่เหลี่ยมผืนผ้าใช้เป็นวัตถุรองรับการเขียนหรือชุบลายลักษณ์ ซึ่งอาลักษณ์สามารถบันทึกเรื่องราวและเหตุการณ์ต่างๆ ได้ทั้งด้านหน้าและด้านหลังของสมุด หนังสือสมุดไทยมี ๒ สี คือ สีดำและสีขาว เรียกว่า "สมุดไทยดำ" และ "สมุดไทยขาว" อ้างจาก "หัตถกรรมพื้นบ้าน" ใน สารานุกรมสำหรับเยาวชน โดยพระราชประสงค์ในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เล่ม ๑๓. (๒๕๓๒). หน้า ๘๑.

^๒ โปรดดูรายละเอียดในหัวข้อ "ลักษณะรูปอักษรและสระที่ปรากฏในจดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติ" หน้า ๒๕ - ๓๑.

ตาราง ๓ (ต่อ)

หมวดจดหมายเหตุ รัชกาลที่ ๓		จดหมายเหตุ หลวงอุดม สมบัติฉบับที่	ขนาด กว้างxยาวxหนา (มม.)	จำนวน			หมายเหตุ มัดที่/ตู้
จ.ศ.	เลขที่			บรรทัด	หน้า	เล่ม	
๑๒๐๐	๖๗/จ	๒	๑๐.๕ X ๓๒ X ๑.๕	๑ - ๖	๑๐๐	๑	๑๘ - ๑๑๑
๑๒๐๑	๒๗๔	๓	๑๐ X ๓๒ X ๑.๖	๒ - ๕	๑๐๖	๑	๒๑ - ๑๑๑
๑๒๐๑	๒๗๔/ก	๔	๑๐.๕ X ๓๒ X ๑.๕	๔ - ๖	๑๐๐	๑	๒๑ - ๑๑๑
๑๒๐๑	๒๗๔/ข	๕	๑๐.๕ X ๓๒.๕ X ๑.๗	๔ - ๕	๑๐๖	๑	๒๑ - ๑๑๑
๑๒๐๑	๒๗๔/ค	๕	๑๐.๕ X ๓๓ X ๐.๘	๔ - ๕	๕๒	๑	๒๑ - ๑๑๑
๑๒๐๑	๒๗๔/ฆ	๕	๑๐.๕ X ๓๒ X ๐.๕	๔ - ๑๒	๑๒	๑	๒๑ - ๑๑๑
๑๒๐๑	๒๗๔/ง	๖	๑๐.๕ X ๓๒.๕ X ๐.๖	๓ - ๙	๔๔	๑	๒๑ - ๑๑๑
๑๒๐๑	๒๗๔/จ	๗	๑๐.๗ X ๓๒.๕ X ๐.๘	๒ - ๙	๖๐	๑	๒๑ - ๑๑๑
๑๒๐๑	๒๗๔/ฉ	๘	๑๐.๓ X ๓๒ X ๐.๕	๑ - ๗	๓๐	๑	๒๑ - ๑๑๑
๑๒๐๑	๒๗๔/ช	๙	๑๐.๓ X ๓๒ X ๑.๓	๑ - ๗	๖๖	๑	๒๑ - ๑๑๑
๑๒๐๑	๒๗๔/ฌ	๑๐	๑๐ X ๓๑ X ๐.๖	๒ - ๗	๑๖	๑	๒๑ - ๑๑๑
๑๒๐๑	๒๗๔/ฎ	๑๑	๑๐.๓ X ๓๑ X ๐.๕	๕	๑๖	๑	๒๑ - ๑๑๑
๑๒๐๑	๒๗๔/ญ	๑๒	๑๐ X ๓๒ X ๑.๒	๔ - ๙	๖๒	๑	๒๑ - ๑๑๑
๑๒๐๑	๒๗๔/ฎ	๑๓	๑๐.๕ X ๓๒ X ๑.๕	๒ - ๙	๘๔	๑	๒๑ - ๑๑๑
๑๒๐๑	๒๗๔/ฏ	๑๓	๑๐.๓ X ๓๓ X ๐.๕	๑ - ๖	๒๒	๑	๒๑ - ๑๑๑
๑๒๐๑	๒๗๔/ฐ	๑๔	๑๐.๕ X ๓๓ X ๑	๒ - ๖	๖๖	๑	๒๑ - ๑๑๑
๑๒๐๑	๒๗๔/ฑ	๑๔	๑๑ X ๓๒.๒ X ๐.๘	๒ - ๖	๓๘	๑	๒๑ - ๑๑๑
๑๒๐๑	๒๗๔/ท	๑๕	๑๐.๓ X ๓๒ X ๐.๖	๕ - ๗	๓๒	๑	๒๑ - ๑๑๑

ที่มา : สมุดทะเบียน สำนักหอสมุดแห่งชาติ

จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๓ เล่ม ๑ จ.ศ. ๑๑๘๖ - ๑๒๐๑ และ เล่ม ๒ จ.ศ. ๑๒๐๑ - ๑๒๐๕

จากตารางข้างต้นแสดงให้เห็นว่า ต้นฉบับตัวเขียนจดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติทั้งหมดนี้มีขนาดของแต่ละเล่มไม่เท่ากันและเนื้อหาที่ปรากฏในแต่ละหน้าก็มีบรรทัดไม่เท่ากันด้วย

อย่างไรก็ตาม เนื่องจากต้นฉบับจดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติเป็นเอกสารเก่า และเพื่อเป็นการอนุรักษ์เอกสารโบราณและเป็นการรักษาต้นฉบับ การศึกษาในครั้งนี้จึงไม่ได้นับแยกจำนวนหน้าต้นและหน้าปลาย^{*} ดังนั้น จำนวนหน้าที่ปรากฏในที่นี้เป็นจำนวนหน้าที่มีเฉพาะข้อความจดบันทึกเท่านั้น ซึ่งบางฉบับที่มีการจดบันทึกหรือข้อความไม่มากก็มีการบันทึกเฉพาะหน้าต้น เช่น จดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติฉบับที่ ๑๐ และ ฉบับที่ ๑๑ ในส่วนที่มีข้อความมากๆ อย่างจดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติฉบับที่ ๓ หรือฉบับที่ ๔ ก็ได้มีการบันทึกทั้งหน้าต้นและหน้าปลาย

๒.๒ ลักษณะที่ปรากฏบนปกของจดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติ

ลักษณะที่ปรากฏบนปกของจดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติแต่ละฉบับนั้นไม่เหมือนกันโดยมีดังต่อไปนี้

๑. จดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติ ฉบับที่ ๑ ประกอบด้วย จดหมายเหตุ รัชกาลที่ ๓ จ.ศ. ๑๒๐๐ เลขที่ ๖๗ ๖๗/ก ๖๗/ข ๖๗/ค และเลขที่ ๖๗/ง ทั้งนี้ข้อความที่ปรากฏบนปกมีดังนี้ คือ

- ๑.๑ เลขที่ ๖๗ บนปกหน้าปรากฏเพียงคำว่า “กระแสนพระราชดำริเล่ม ๑” หน้า ๒ มีคำว่า “เล่ม ๑”
- ๑.๒ เลขที่ ๖๗/ก บนปกหน้าปรากฏเพียงคำว่า “กระแสนพระราชดำริเล่ม ๒” หน้า ๒ มีคำว่า “เล่ม ๒”
- ๑.๓ เลขที่ ๖๗/ข บนปกหน้าปรากฏเพียงคำว่า “กระแสนพระราชดำริเล่ม ๓” หน้า ๒ มีคำว่า “เล่ม ๓”
- ๑.๔ เลขที่ ๖๗/ค บนปกหน้าปรากฏเพียงคำว่า “กระแสนพระราชดำริเล่ม ๔” หน้า ๒ มีคำว่า “เล่ม ๔”
- ๑.๕ เลขที่ ๖๗/ง บนปกหน้าปรากฏเพียงคำว่า “กระแสนพระราชดำริเล่ม ๕” หน้า ๒ มีคำว่า “เล่ม ๕”

๒. จดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติ ฉบับที่ ๒ คือ จดหมายเหตุ รัชกาลที่ ๓ จ.ศ. ๑๒๐๐ เลขที่ ๖๗/จ บนปกหน้าปรากฏคำว่า “กระแสนพระราชดำริเล่ม ๖” เยื้องด้านบนมีคำว่า “เล่มที่ ๒” ต่อมาในพับหน้าที่ ๒ ปรากฏคำว่า “วัน ๒ เดือน ๗ ขึ้น ๗ ค่ำ เจ้าคุณยมราชถือมาเพลาคำ”

๓. จดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติ ฉบับที่ ๓ คือ จดหมายเหตุ รัชกาลที่ ๓ จ.ศ. ๑๒๐๑ เลขที่ ๒๗๔ บนปกหน้าปรากฏคำว่า “จดหมายเหตุกระแสนพระราชดำริ” ต่อมาในพับที่ ๒ ปรากฏคำว่า “จดหมายเหตุฉบับนี้กรมการเมืองเพชรบุรีถือมาจากกรุงเทพฯ ถึงเมืองสงขลา ณ วันเดือน ๖ ขึ้น ๕ ค่ำ”

๔. จดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติ ฉบับที่ ๔ คือ จดหมายเหตุ รัชกาลที่ ๓ จ.ศ. ๑๒๐๑ เลขที่ ๒๗๔/ก บนปกหน้าปรากฏคำว่า “จดหมายเหตุกระแสนพระราชดำริ” เยื้องด้านบนมีคำว่า “ฉบับที่ ๔” ต่อมาในพับที่ ๒ ปรากฏคำว่า “จดหมายเหตุฉบับนี้ขุนทรณไกรถือมาจากกรุงเทพฯ ณ วันเดือน ๕ ขึ้น ๑๔ ค่ำ ถึงสงขลา วัน ๕ เดือน ๖ ขึ้น ๑๒ ค่ำ เพลาเช้า ๔ โมงเสก”

* หน้าต้น หมายถึง ด้านที่เริ่มต้นข้อความของสมุดไทย อาจมีชื่อเรื่องและศักราชกำกับให้รู้ก่อนก็ได้ ส่วนอีกด้านหนึ่งเรียกว่า หน้าปลาย อาจมีข้อความต่อจากหน้าต้น หรือขึ้นเรื่องใหม่ก็ได้ หากเป็นเรื่องเดิมอาจบอกชื่อเรื่องและศักราชซ้ำอีกก็ได้ อย่างจากสำนักเลขาธิการนายกรัฐมนตรี, คณะกรรมการชำระประวัติศาสตร์ไทย. (๒๕๔๒). จดหมายเหตุนครเชียงใหม่. หน้า ๑๒.

๕. จดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติ ฉบับที่ ๕ ประกอบด้วย จดหมายเหตุ รัชกาลที่ ๓ จ.ศ. ๑๒๐๑ เลขที่ ๒๗๔/ข ๒๗๔/ค และเลขที่ ๒๗๔/ฆ

๕.๑ เลขที่ ๒๗๔/ข บนปกหน้าปรากฏคำว่า “กระแสนพระราชดำริ ฉบับที่ ๕” ในพับที่ ๒ ไม่ปรากฏข้อความใด

๕.๒ เลขที่ ๒๗๔/ค บนปกหน้าปรากฏคำว่า “กระแสนพระราชดำริเล่มสองต่อฉบับที่ ๕” ในพับที่ ๒ ไม่ปรากฏข้อความใด

๕.๓ เลขที่ ๒๗๔/ฆ บนปกหน้าปรากฏคำว่า “กระแสนพระราชดำริเล่มสามต่อฉบับที่ ๕” ในพับที่ ๒ ไม่ปรากฏข้อความใด

๖. จดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติ ฉบับที่ ๖ คือ จดหมายเหตุ รัชกาลที่ ๓ จ.ศ. ๑๒๐๑ เลขที่ ๒๗๔/ง บนปกหน้าปรากฏคำว่า “กระแสนพระราชดำริ” เยื้องด้านล่างมีคำว่า “ฉบับที่ ๖” ในพับหน้าที่ ๒ ไม่ปรากฏข้อความใด

๗. จดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติ ฉบับที่ ๗ คือ จดหมายเหตุ รัชกาลที่ ๓ จ.ศ. ๑๒๐๑ เลขที่ ๒๗๔/จ บนปกหน้าปรากฏคำว่า “กระแสนพระราชดำริหลวงอุดมให้นายมวดฉนวนบอกเข้ากับขุนฤทธิธรรมาเถิงสงขลา วัน ๔ เดือน ๘ ขึ้น ๘ ค่ำ” ต่อมาในพับหน้าที่ ๒ มีคำว่า “จดหมายเหตุหลวงอุดมให้นายมวดฉนวนเถิงมาเถิงสงขลา วัน ๔ เดือน ๘ ขึ้น ๘ ค่ำ”

๘. จดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติ ฉบับที่ ๘ คือ จดหมายเหตุ รัชกาลที่ ๓ จ.ศ. ๑๒๐๑ เลขที่ ๒๗๔/ฉ บนปกหน้าปรากฏคำว่า “กระแสนพระราชดำริ ฉบับที่ ๘” กับข้อความที่ว่า “วัน ๔ เดือน ๘ แรม ๗ ค่ำ” ต่อมาในพับหน้าที่ ๒ ปรากฏคำว่า “วัน ๔ เดือน ๘ แรม ๗ ค่ำ ขุนฤทธิธรรมาเถิงมา” ทั้งนี้ข้อความทั้งสองหน้ามีลักษณะลายเส้นไม่เหมือนกัน

๙. จดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติ ฉบับที่ ๙ คือ จดหมายเหตุ รัชกาลที่ ๓ จ.ศ. ๑๒๐๑ เลขที่ ๒๗๔/ช บนปกหน้าปรากฏคำว่า “กระแสนพระราชดำริ” เยื้องด้านบนมีคำว่า “ฉบับที่ ๙” ในพับหน้าที่ ๒ มีคำว่า “วัน ๔ เดือน ๘ แรม ๗ ค่ำ ขุนชารวัดญวรเถิงมา”

๑๐. จดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติ ฉบับที่ ๑๐ คือ จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๓ จ.ศ. ๑๒๐๑ เลขที่ ๒๗๔/ซ บนปกหน้าปรากฏคำว่า “กระแสนพระราชดำริ” เยื้องด้านบนมีคำว่า “ฉบับที่ ๑๐” กับคำว่า “วัน ๖ เดือน ๘ แรม ๘ ค่ำ หลวงโกโชติคหาคเถิงมา” ในพับที่ ๒ ไม่ปรากฏข้อความใด

๑๑. จดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติ ฉบับที่ ๑๑ คือ จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๓ จ.ศ. ๑๒๐๑ เลขที่ ๒๗๔/ด บนปกหน้าปรากฏคำว่า “กระแสนพระราชดำริ” เยื้องด้านบนมีคำว่า “ฉบับที่ ๑๑” กับคำว่า “วันเดือน ๘ แรม ๘ ค่ำ หลวงโกโชติคหาคเถิงมา” ในพับที่ ๒ ไม่ปรากฏข้อความใด

๑๒. จดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติ ฉบับที่ ๑๒ คือ จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๓ จ.ศ. ๑๒๐๑ เลขที่ ๒๗๔/ญ บนปกหน้าปรากฏคำว่า “จดหมายกระแสนพระราชดำริ ฉบับที่ ๑๒” กับคำว่า “หมื่นพมณีกำจอรถิอมา” ทั้งนี้จะเป็นวันแรมเท่าไรไม่ทราบเพราะมีใบปะหน้าซึ่งหอสมุดแห่งชาติได้จัดทำปิดทับไว้ ทราบแต่ว่าเป็นเดือน ๘ ข้างแรม

๑๓. จดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติ ฉบับที่ ๑๓ ประกอบด้วยจดหมายเหตุ รัชกาลที่ ๓ จ.ศ. ๑๒๐๑ เลขที่ ๒๗๔/ฎ และเลขที่ ๒๗๔/ฎ

๑๓.๑ เลขที่ ๒๗๔/ฎ บนปกหน้าปรากฏคำว่า “กระแสนพระราชดำริ เล่ม ๑” แต่มีรอยขีดฆ่าตรงคำว่า เล่ม ๑ แล้วเขียนคำว่า “ฉบับที่ ๑๓” ไว้ด้านบน และในพับหน้าต่อมาปรากฏคำว่า “จดหมายกระแสนพระราชดำริขุนฤทษลทหารถือมาเมืองสงขลา ณ วัน ๑ เดือน ๘ ขึ้น ๘ ค่ำ”

๑๓.๒ เลขที่ ๒๗๔/ฎ บนปกหน้าปรากฏคำว่า “กระแสนพระราชดำริ เล่ม ๒” และในพับหน้าที่ ๒ ปรากฏคำว่า “จดหมายกระแสนพระราชดำริขุนฤทษลทหารถือมาเมืองสงขลา ณ วัน ๑ เดือน ๘ ขึ้น ๘ ค่ำ”

๑๔. จดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติ ฉบับที่ ๑๔ ประกอบด้วยจดหมายเหตุ รัชกาลที่ ๓ จ.ศ. ๑๒๐๑ เลขที่ ๒๗๔/ฐ และเลขที่ ๒๗๔/ท

๑๔.๑ เลขที่ ๒๗๔/ฐ บนปกหน้าปรากฏคำว่า “กระแสนพระราชดำริ เล่ม ๑” และในพับหน้าที่ ๒ ปรากฏคำว่า “จดหมายกระแสนพระราชดำริขุนฤทษลไกรถือมาเมืองสงขลา ณ วัน ๒ เดือน ๘ ขึ้น ๘ ค่ำ”

๑๔.๒ เลขที่ ๒๗๔/ท บนปกหน้าปรากฏคำว่า “กระแสนพระราชดำริ เล่ม ๒” และในพับหน้าที่ ๒ ปรากฏคำว่า “จดหมายกระแสนพระราชดำริขุนฤทษลไกรถือมาเมืองสงขลา ณ วัน ๒ เดือน ๘ ขึ้น ๘ ค่ำ”

๑๕. จดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติ ฉบับที่ ๑๕ คือ จดหมายเหตุ รัชกาลที่ ๓ จ.ศ. ๑๒๐๑ เลขที่ ๒๗๔/ฒ บนปกหน้าปรากฏคำว่า “กระแสนพระราชดำริ” ต่อมาในพับที่ ๒ ไม่ปรากฏข้อความใด

เนื้อความของจดหมายแต่ละฉบับจะเริ่มเขียนในพับหน้าที่ ๓ โดยจดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติแต่ละฉบับนั้นจะมีเนื้อหาต่อเนื่องกันทุกฉบับ สรุปได้ดังตารางต่อไปนี้

ตาราง ๔ แสดงข้อความที่ปรากฏบนปกหน้าและในหน้าพับที่ ๒ ของจดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติ

จดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติ			ข้อความบนปกหน้า	ข้อความในหน้าพับที่ ๒
จ.ศ.	เลขที่	ฉบับที่		
๑๒๐๐	๖๗	๑	กระแสนพระราชดำริ เล่ม ๑	เล่ม ๑
๑๒๐๐	๖๗/ก	๑	กระแสนพระราชดำริ เล่ม ๒	เล่ม ๒
๑๒๐๐	๖๗/ข	๑	กระแสนพระราชดำริ เล่ม ๓	เล่ม ๓
๑๒๐๐	๖๗/ค	๑	กระแสนพระราชดำริ เล่ม ๔	เล่ม ๔
๑๒๐๐	๖๗/ง	๑	กระแสนพระราชดำริ เล่ม ๕	เล่ม ๕

ตาราง ๔ (ต่อ)

จดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติ			ข้อความบนปกหน้า	ข้อความในหน้าพิพที่ ๒
จ.ศ.	เลขที่	ฉบับที่		
๑๒๐๐	๖๗/จ	๒	กระแสรราชดำริ เล่ม ๖ กับเยี่ยงด้านบนมีคำว่า "เล่มที่ ๒"	วัน ๒ เดือน ๗ ขึ้น ๗ ค่ำ เจ้าคุณยมราชถือมาเพลาค่ำ
๑๒๐๑	๒๗๔	๓	จดหมายกระแสรราชดำริ	จดหมายฉบับนี้กรมการเมืองเพชรบุรีถือมาจากกรุงเทพฯ ถึงเมืองสงขลา ณ วันเดือน ๖ ขึ้น ๕ ค่ำ
๑๒๐๑	๒๗๔/ก	๔	จดหมายกระแสรราชดำริ และ เยี่ยงด้านบนมีคำว่า "ฉบับที่ ๔"	จดหมายฉบับนี้ขุนฤทธิธกรถือมาจากกรุงเทพฯ ณ วันเดือน ๕ ขึ้น ๑๔ ค่ำ ถึงสงขลา วัน ๕ เดือน ๖ ขึ้น ๑๒ ค่ำ เพลาเช้า ๔ โมงเศษ
๑๒๐๑	๒๗๔/ข	๕	กระแสรราชดำริ ฉบับที่ ๕	ไม่ปรากฏข้อความใด
๑๒๐๑	๒๗๔/ค	๕	กระแสรราชดำริเล่มสองต่อฉบับที่ ๕	ไม่ปรากฏข้อความใด
๑๒๐๑	๒๗๔/ฆ	๕	กระแสรราชดำริเล่มสามต่อฉบับที่ ๕	ไม่ปรากฏข้อความใด
๑๒๐๑	๒๗๔/ง	๖	กระแสรราชดำริ และเยี่ยงด้านล่างมีคำว่า "ฉบับที่ ๖"	ไม่ปรากฏข้อความใด
๑๒๐๑	๒๗๔/จ	๗	กระแสรราชดำริหลวงอุดมให้นายหมวดญวนบอกเขากับขุนฤทธิธกรมาถึงสงขลา วัน ๔ เดือน ๘ ขึ้น ๘ ค่ำ	จดหมายเหตุหลวงอุดมให้นายหมวดญวนถือมาถึงสงขลา วัน ๔ เดือน ๘ ขึ้น ๘ ค่ำ
๑๒๐๑	๒๗๔/ฉ	๘	กระแสรราชดำริ ฉบับที่ ๘ กับข้อความที่ว่า "วัน ๔ เดือน ๘ แรม ๗ ค่ำ"	วัน ๔ เดือน ๘ แรม ๗ ค่ำ ขุนฤทธิธกรถือมา
๑๒๐๑	๒๗๔/ช	๘	กระแสรราชดำริ และเยี่ยงด้านบนมีคำว่า "ฉบับที่ ๘"	วัน ๔ เดือน ๘ แรม ๗ ค่ำ ขุนสารวัตญวนถือมา
๑๒๐๑	๒๗๔/ซ	๑๐	กระแสรราชดำริ และเยี่ยงด้านบนมีคำว่า "ฉบับที่ ๑๐" กับอีกข้อความว่า "วัน ๖ เดือน ๘ แรม ๘ ค่ำ หลวงโกษาอิศหากถือมา"	ไม่ปรากฏข้อความใด
๑๒๐๑	๒๗๔/ฅ	๑๑	กระแสรราชดำริ" เยี่ยงด้านบนมีคำว่า "ฉบับที่ ๑๑" กับคำว่า "วันเดือน ๘ แรม ๘ ค่ำ หลวงโกษาอิศหากถือมา"	ไม่ปรากฏข้อความใด

ตาราง ๔ (ต่อ)

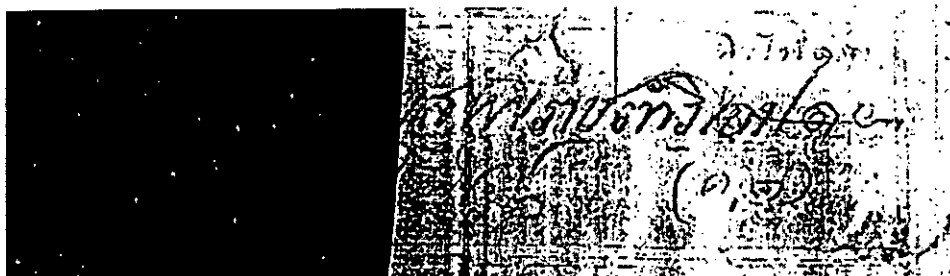
จดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติ			ข้อความบนปกหน้า	ข้อความในหน้าพับที่ ๒
จ.ศ.	เลขที่	ฉบับที่		
๑๒๐๑	๒๗๔/ญ	๑๒	จดหมายกระแสรราชดำริฉบับที่ ๑๒” กับคำว่า “... หมื่นพิมลกำจรถือมา” ^๑	ไม่ปรากฏข้อความใด
๑๒๐๑	๒๗๔/ฎ	๑๓	กระแสรราชดำริ เล่ม ๑ แต่มีรอยขีด ฆ่าตรงคำว่า เล่ม ๑ แล้วเขียนคำว่า “ฉบับที่ ๑๓” ไว้ด้านบน	จดหมายกระแสรราชดำริขุนฤทธิ ชลทหารถือมาถึงเมืองสงขลา ณ วัน ๑ เดือน ๙ ขึ้น ๘ ค่ำ
๑๒๐๑	๒๗๔/ฎ	๑๓	กระแสรราชดำริ เล่ม ๒	จดหมายกระแสรราชดำริขุนฤทธิ ชลทหารถือมาถึงเมืองสงขลา ณ วัน ๑ เดือน ๙ ขึ้น ๘ ค่ำ
๑๒๐๑	๒๗๔/ฐ	๑๔	กระแสรราชดำริ เล่ม ๑	จดหมายกระแสรราชดำริขุนฤทธิ รณไกรถือมาถึงเมืองสงขลา ณ วัน ๒ เดือน ๙ ขึ้น ๙ ค่ำ
๑๒๐๑	๒๗๔/ฒ	๑๔	กระแสรราชดำริ เล่ม ๒	จดหมายกระแสรราชดำริขุนฤทธิ รณไกรถือมาถึงเมืองสงขลา ณ วัน ๒ เดือน ๙ ขึ้น ๙ ค่ำ
๑๒๐๑	๒๗๔/ท	๑๕	กระแสรราชดำริ	ไม่ปรากฏข้อความใด

อย่างไรก็ดี ผู้วิจัยมีข้อสังเกตว่าลักษณะลายเส้น (ลายมือ) ของข้อความที่ปรากฏบนปกหน้าและในพับหน้าที่ ๒ ข้างต้นนี้มีลักษณะลายเส้น (ลายมือ) กับที่ปรากฏในเนื้อความ (หน้าที่ ๓ เป็นต้นไป) แตกต่างกัน แต่ถ้าเปรียบเทียบลักษณะลายเส้นของแต่ละส่วนของแต่ละฉบับระหว่างปกหน้าเปรียบเทียบกับปกหน้า ระหว่างพับหน้าที่ ๒ เปรียบเทียบกับพับหน้าที่ ๒ และระหว่างส่วนของเนื้อความเปรียบเทียบกับส่วนของเนื้อความแล้ว^๒ จะพบว่าในแต่ละส่วนนั้นมีลักษณะลายเส้นที่คล้ายคลึงกันดังตัวอย่างต่อไปนี้

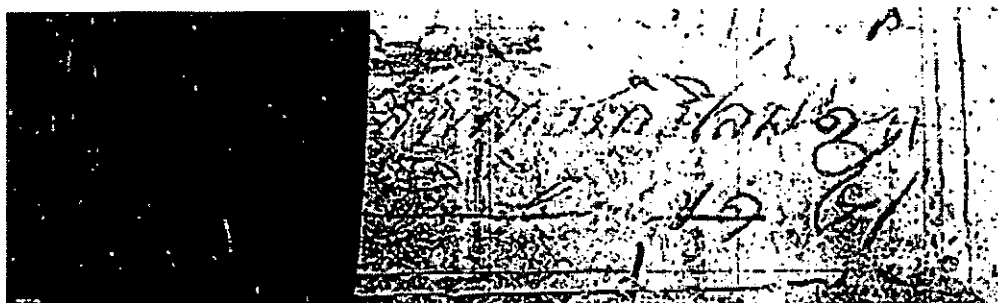
^๑ ทั้งนี้ เป็นวันแรมเท่าไรไม่ทราบแน่ชัดเพราะมีใบปะซึ่งหอสมุดแห่งชาติได้จัดทำปิดทับไว้ แต่น่าจะเป็นเดือน ๙ ข้างแรม

^๒ ยกเว้นจดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติ ฉบับที่ ๗ ที่ปรากฏข้อความเหมือนกันทั้งบนปกหน้าและพับหน้าที่ ๒ กับจดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติ ฉบับที่ ๑๐, ๑๑ และ ฉบับที่ ๑๒ ที่ไม่ปรากฏข้อความใดๆ ในพับหน้าที่ ๒ แต่ข้อความที่ระบุถึง ผู้ถือจดหมายมาจากกรุงเทพฯ และ วันเวลาที่จดหมายถึงเมืองสงขลานั้นปรากฏบนปกหน้าดังรายละเอียดข้างต้น

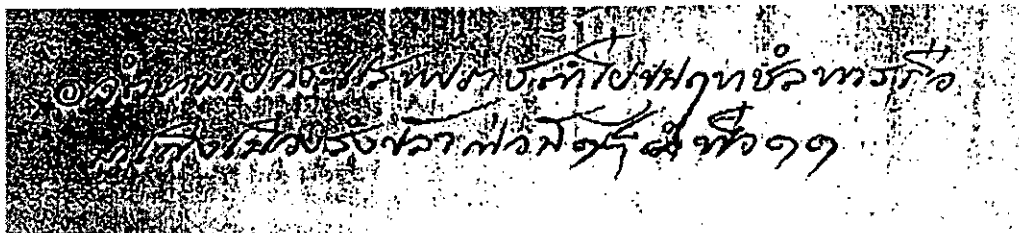
ลักษณะลายเส้นบนปกหน้าของจดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติ ฉบับที่ ๑๓*

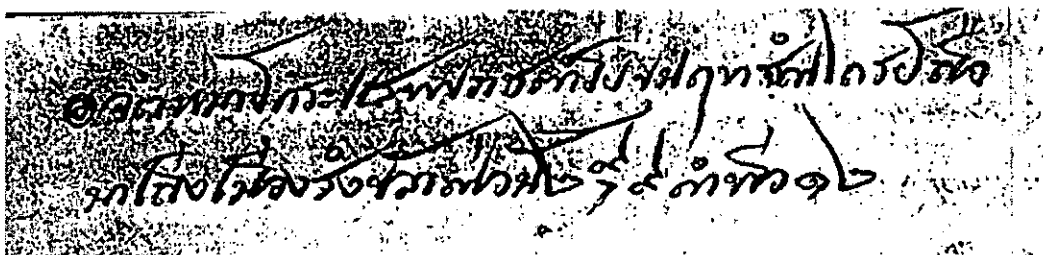
ลักษณะลายเส้นบนปกหน้าของจดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติ ฉบับที่ ๑๔

ลักษณะลายเส้นบนพับหน้าที่ ๒ ของจดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติ ฉบับที่ ๑๓

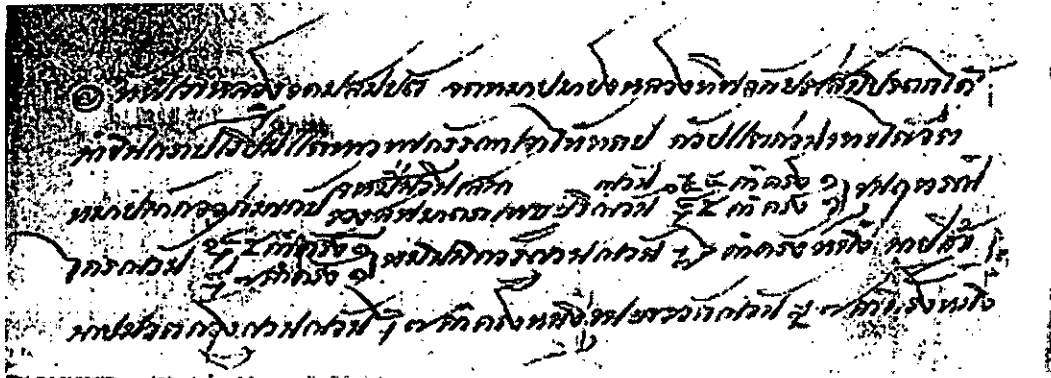

ลักษณะลายเส้นบนพับหน้าที่ ๒ ของจดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติ ฉบับที่ ๑๔

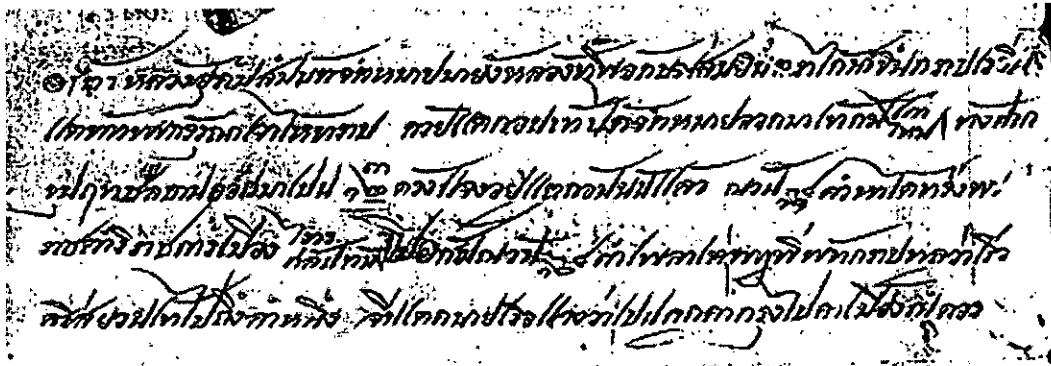

* สาเหตุที่ผู้วิจัยเลือกเอาจดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติ ฉบับที่ ๑๓ และจดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติ ฉบับที่ ๑๔ เป็นตัวอย่าง เพราะลักษณะลายเส้นของข้อความในจดหมายเหตุทั้งสองฉบับนี้คมชัดกว่าฉบับอื่น

ลักษณะลายเส้นบนส่วนของเนื้อความในจดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติ ฉบับที่ ๑๓

ลักษณะลายเส้นบนส่วนของเนื้อความของจดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติ ฉบับที่ ๑๔

ประเด็นต่างๆ ดังกล่าว ผู้วิจัยสันนิษฐานว่าข้อความที่ปรากฏบนปกหน้าและในพับหน้าที่ ๒ นั้นเขียนขึ้นภายหลัง กล่าวคือ ข้อความที่ปรากฏบนปกหน้าเขียนในสมัยสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพภายหลังจากได้รับมอบจากพระยาไกรเพชรรัตนสงคราม เมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๙ เพราะบนปกของจดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติแต่ละฉบับนั้นปรากฏคำว่า “กระแสรราชดำริ” แล้วกล่าวถึงลำดับของเอกสารดังตัวอย่างที่กล่าวมาแล้วข้างต้น ประกอบกับปรากฏ “ตราประทับ” ซึ่งได้รับคำอธิบายจากเจ้าหน้าที่ส่วนภาษาโบราณ สำนักหอสมุดแห่งชาติว่าตราประทับดังกล่าว คือ “ตราของหอพระสมุดวชิรญาณ” ซึ่งจัดตั้งขึ้นในสมัยสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ส่วนข้อความที่ปรากฏในพับหน้าที่ ๒ นั้นเขียนโดยหลวงทิพย์อักษรเสมียนตราก่อนที่จะนำขึ้นเสนอพระยาศรีพิพัฒน์เพราะข้อความเหล่านี้ ระบุถึงผู้ถือจดหมายมาจากกรุงเทพฯ และวันเวลาที่จดหมายถึงเมืองสงขลา^๕

^๕ ยกเว้นจดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติ ฉบับที่ ๑๐ ฉบับที่ ๑๑ และฉบับที่ ๑ ข้อความที่ระบุถึงผู้ถือจดหมายมาจากกรุงเทพฯ และ วันเวลาที่จดหมายถึงเมืองสงขลานั้นปรากฏบนปกหน้า

๒.๓ ลักษณะรูปอักษรและสระในจดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติ

จดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติเป็นเอกสารโบราณประเภทหนังสือสมุดไทยดำ สมัยต้นรัตนโกสินทร์ รูปอักษรและอักษรวิจิที่ปรากฏในตัวจดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติก็เช่นเดียวกับเอกสารโบราณทั่วไปซึ่งมีลักษณะแตกต่างกับภาษาปัจจุบัน^๑ ดังนั้นเพื่อความเข้าใจเกี่ยวกับรูปอักษรและอักษรวิจิที่ปรากฏในต้นฉบับตัวเขียนจดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติ จึงจำเป็นต้องอธิบายเกี่ยวกับรูปอักษรและอักษรวิจิของจดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติซึ่งจัดเป็นเอกสารโบราณเพื่อผู้ที่สนใจอ่านต้นฉบับสามารถอ่านเอกสารนี้ได้ด้วยความถูกต้อง ซึ่งสามารถอธิบายในด้านต่างๆ ดังนี้

๑. รูปอักษรและสระในต้นฉบับหนังสือสมุดไทยที่เขียนเป็นตัวเชื่อมซึ่งสามารถอ่านเป็นตัวปัจจุบันดังคำในจดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติ ดังนี้

พ อ่านว่า พร ตัวอย่างเช่น **พ**ราชทหาร อ่านว่า พระราชทาน
พณริน อ่านว่า พระนรินทร์

พญ อ่านว่า พญา ตัวอย่างเช่น ปากน้ำเจ้า**พญ** อ่านว่า ปากน้ำเจ้าพระยา
เจ้า**พญ**นเคอร อ่านว่า เจ้าพระยานคร

พ อ่านว่า ชา ตัวอย่างเช่น เพลา**พ** อ่านว่า เพลาช้า
เขาลูก**พ**ง อ่านว่า เขาลูกช้าง

พค อ่านว่า ตก ตัวอย่างเช่น สำเร**พค** อ่านว่า สัมฤ**ค**ทธิศก
วัน**พค** อ่านว่า วันศก^๑ร์

พช อ่านว่า ชา ตัวอย่างเช่น อุด**พช** อ่านว่า อุดส้า^๑ห้
อา**พช** อ่านว่า อาสา

พญ อ่านว่า หลุ ตัวอย่างเช่น แม่ทัพ**พญ** อ่านว่า แม่ทัพหใหญ่
หาด**พญ** อ่านว่า หาดหใหญ่

พช อ่านว่า ญา ตัวอย่างเช่น สัน**พช** อ่านว่า สันญา
ชย**พช** อ่านว่า ชยญา
เป็นต้น

^๑ ดูรายละเอียดการอธิบายรูปแบบของเอกสารโบราณใน ก่องแก้ว วีระประจักษ์. (๒๕๓๐). "บทนำ." ใน จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๓ รัฐบาลในพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดชจัดพิมพ์ทูลเกล้าฯ ถวายสนองพระมหากรุณาธิคุณในมหามงคลเฉลิมพระเกียรติวันพระบรมราชสมภพ ครบ ๒๐๐ ปี พระที่นั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว พ.ศ. ๒๕๓๐. หน้า ๑ - ๑๒.

รูปแบบของการใช้พยัญชนะมักใช้คำที่มีพ้องเสียงเหมือนกัน ดังตัวอย่างคำในจดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติซึ่งพอจะยกตัวอย่างได้ดังนี้

พยัญชนะ ภ ใช้แทน พ ดังในคำบางคำ เช่น ชุมภร (ชุมพร), ภอ (พอ), ภบ (พบ)

พยัญชนะ ต ใช้แทน ด ดังในคำบางคำ เช่น จตหมาย (จตหมาย), แปรต (แปรต)

พยัญชนะ ค ใช้แทน ข ดังในคำบางคำ เช่น คาง (ข้าง), คาว (ข่าว)

พยัญชนะ ช ใช้แทน ทร ดังในคำบางคำ เช่น เมืองไซ (เมืองไทร)

พยัญชนะ ศ ส ใช้แทนโดยไม่มีกฎเกณฑ์ ดังในคำบางคำ เช่น สีสะ หรือศรีสะ (ศรีษะ)

พยัญชนะ ร ใช้แทน น ดังในคำบางคำ เช่น พรราชทาร (พระราชทาน),

พยัญชนะ น ใช้แทน ร ดังในคำบางคำ เช่น ควนมิควน (ควรมิควร)

พยัญชนะ จ ใช้แทน ด ดังในคำบางคำ เช่น สุธ (สุด)

พยัญชนะ ข ใช้แทน ข ดังในคำบางคำ เช่น ขอความ (ข้อความ)

พยัญชนะ ท ต ใช้แทน ฌน์ ดังในคำบางคำ เช่น พรยาพิพัท (พระยาพิพัฒน์), ขุนพัต (ขุนพัฒน์)

เป็นต้น

๒. การสะกดคำที่ต้องการใช้กับตัวสะกดในแม่กก กต กน กม และสระอ เพื่อต้องการให้ออกเสียงสั้นนิยมใช้เครื่องหมายผันหนุ " " กำกับไว้บนพยัญชนะตัวต้น และบางครั้งจะอยู่ระหว่างพยัญชนะต้นและตัวสะกด โดยเครื่องหมายผันหนุ " " ในที่นี้เป็นเครื่องหมายบังคับ หรือเครื่องหมายบอกให้สะกดเสียงสั้น ดังคำในจดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติที่กำกับด้วยเครื่องหมายผันหนุ " " ดังตัวอย่างต่อไปนี้

ตัวสะกดในแม่ กก ตัวอย่างเช่นคำว่า กัก (ศก)

ตัวสะกดในแม่ กต ตัวอย่างเช่นคำว่า จักตหมาย (จตหมาย)

ตัวสะกดในแม่ กน ตัวอย่างเช่นคำว่า เจ้าคุณหาบิล (เจ้าคุณหาบน)

ตัวสะกดในแม่ กม ตัวอย่างเช่นคำว่า ยิม (ยิม)

ตัวสะกดในสระ ออ ตัวอย่างเช่นคำว่า ภ้อ (พอ), ร้อ (รอ)

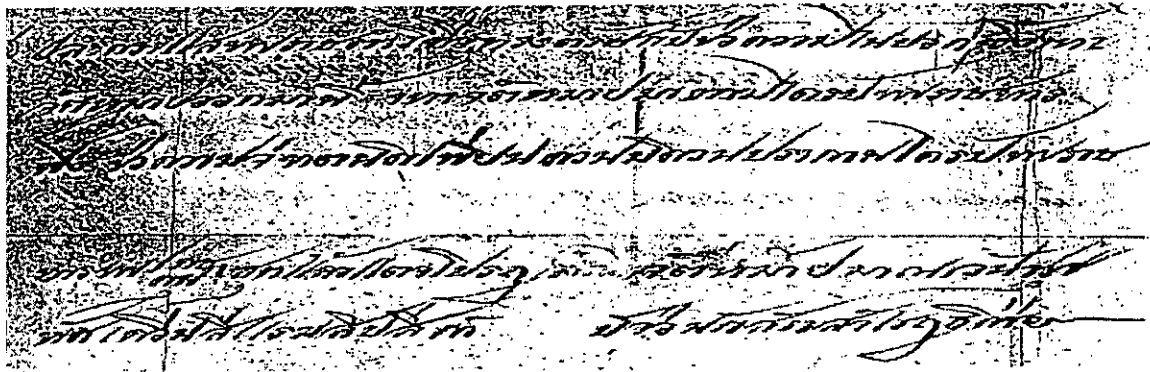
นอกจากเครื่องหมายผันหนุ " " แล้วในจดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติยังปรากฏเครื่องหมายผันทอง " ° " และเครื่องหมายนิคหิต " ° " ด้วย ในประเด็นดังกล่าวนี้ ก่องแก้ว วีระประจักษ์ได้อธิบายไว้ว่า

"...ในระหว่าง พ.ศ.๒๓๐๐-๒๔๕๐ เครื่องหมายผันหนุ " " ซึ่งใช้ในตำแหน่งบังคับให้เป็นเสียงสั้นนั้น กลับมาใช้เครื่องหมายผันทอง " ° " และเครื่องหมายนิคหิต " ° " มาใช้แทนในตำแหน่งดังกล่าวนี้

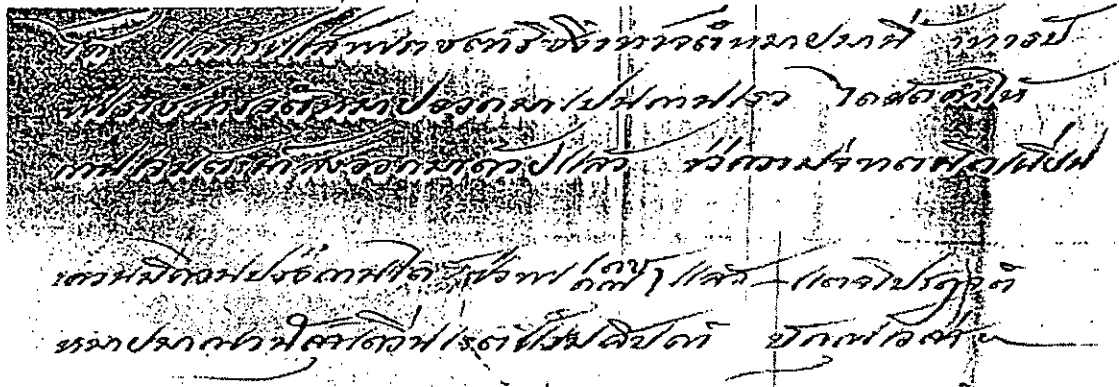
การใช้เครื่องหมายผันทอง " ° " และเครื่องหมายนิคหิต " ° " ตามที่กล่าวนี้ยังคงมีใช้ควบคู่ไปกับเครื่องหมายผันหนุ " " ฉะนั้นในบางครั้งจะพบได้ว่ามีการใช้เครื่องหมาย ทั้ง ๓ รูป คือ เครื่องหมายผันหนุ " " เครื่องหมายผันทอง " ° " และเครื่องหมายนิคหิต " ° " ไปพร้อมๆ กันทั้งๆ ที่เป็นคำซึ่งเขียนขึ้นในเอกสารสมัยเดียวกัน"

* ก่องแก้ว วีระประจักษ์. (๒๕๓๐). "บทนำ." ใน จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๓ รัฐบาลในพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดชจัดพิมพ์กุลเกล้าฯ ถวายสนองพระมหากรุณาธิคุณในมหามงคลเฉลิมพระเกียรติวันพระบรมราชสมภพครบ ๒๐๐ ปี พระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว พ.ศ. ๒๕๓๐. หน้า ๒.

ตัวอย่างคำในข้อความจดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติ ฉบับที่ ๒* ในข้อความที่ว่า

หรือ คำในข้อความจดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติ ฉบับที่ ๑๑^๑ ในข้อความที่ว่า

เรื่องการสะกดคำที่ต้องการใช้เป็นตัวควบกล้ำ ซึ่งต้องออกเสียง “อะ” ครึ่งเสียงหรือการ สะกดคำที่ใช้รูปสระ “อะ” ลดรูป ซึ่งต้องการให้ออกเสียงอะ แต่ไม่เขียนรูปสระ “อะ” คำเหล่านี้นิยมใช้เครื่องหมายฝนทอง “ ʼ ” กำกับไว้บนพยัญชนะตัวที่ต้องการให้ออกเสียง “อะ” ครึ่งเสียงนั้น ดังตัวอย่างคำบางคำในจดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติ เช่นคำว่า

เส้ดา อ่านว่า สะเดา
เส้มียร อ่านว่า เสมียน
เส้เดจ อ่านว่า เสด็จ
กัไร อ่านว่า กระไร
เป็นต้น

* หลวงอุดมสมบัติ. (จ.ศ.๑๒๐๑). จดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติ ฉบับที่ ๒. (สมุดไทยดำ). เส้นดินสอขาว. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๒๗/จ,หมวดจดหมายเหตุรัชกาลที่ ๓.

^๑ หลวงอุดมสมบัติ. (จ.ศ.๑๒๐๑). จดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติ ฉบับที่ ๑๑. (สมุดไทยดำ). เส้นดินสอขาว. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๒๗๔/ฉ,หมวดจดหมายเหตุรัชกาลที่ ๓.

เรื่องพยัญชนะที่สะกดกับสระไอไม่มีลาย บางครั้งมีพยัญชนะ ร หรือ ย ตามหลังด้วยดังคำบางคำ
ในจดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติ เช่นคำว่า

คางไทนย อ่านว่า ช่างไทน
ไวย อ่านว่า ไว
ไต้ย อ่านว่า ไต้
เป็นต้น

เรื่องพยัญชนะที่สะกดกับสระ อี หรือสระอื่นที่ต้องการเสียง อี บางครั้งมีพยัญชนะ ย หรือ ว
ตามหลังด้วยดังคำบางคำในจดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติ เช่นคำว่า

ทิวเดยิว อ่านว่า ทีเดยิว
ทิวไทน อ่านว่า ทีไทน
เป็นต้น

เรื่องการใช้รูปสระในตำแหน่งของสระ อี นิยมใช้รูปสระ อี ดังคำบางคำในจดหมายเหตุหลวง อุดม
สมบัติ เช่นคำว่า

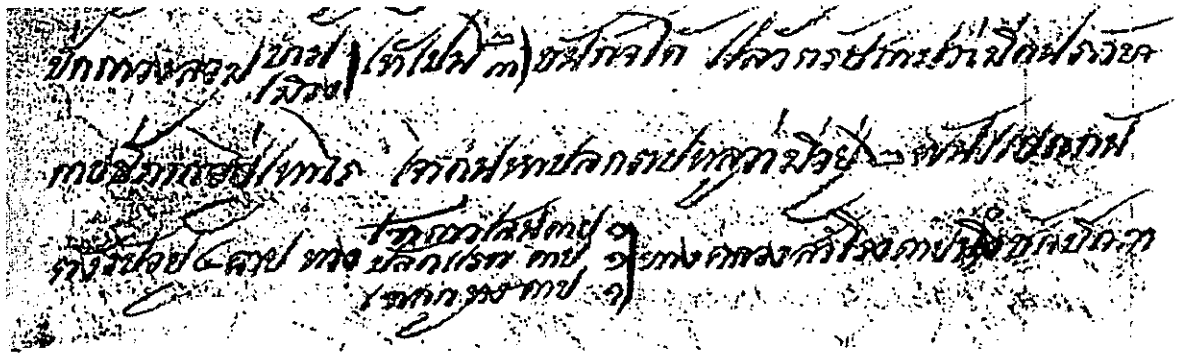
เท็ด อ่านว่า เถ็ด
เงิน อ่านว่า เเงิน
เป็นต้น

เรื่องการใช้รูปสระ เอือ กลับนิยมใช้สระ อี แทนตำแหน่งรูปสระ อือ ดังคำบางคำในจดหมายเหตุ
หลวงอุดมสมบัติ เช่นคำว่า

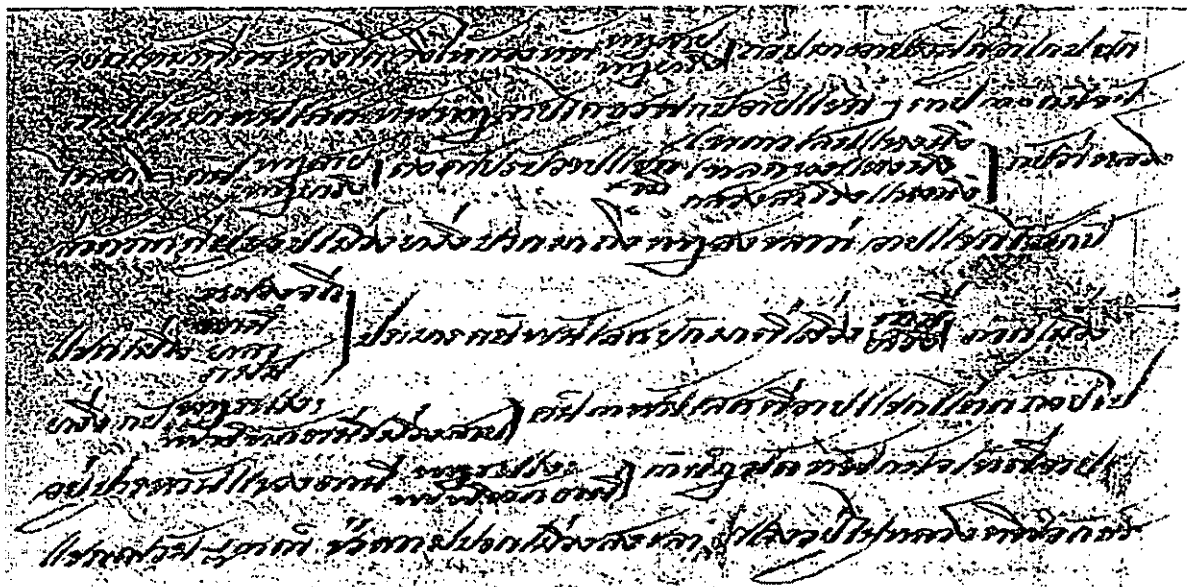
เมือง อ่านว่า เมือง
เดือน อ่านว่า เดือน
เป็นต้น

นอกจากนี้ ต้นฉบับตัวเขียนจดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติยังปรากฏเครื่องหมายหรือสัญลักษณ์อื่นๆ อีก คือ เครื่องหมายปีกกา ดังตัวอย่างต่อไปนี้

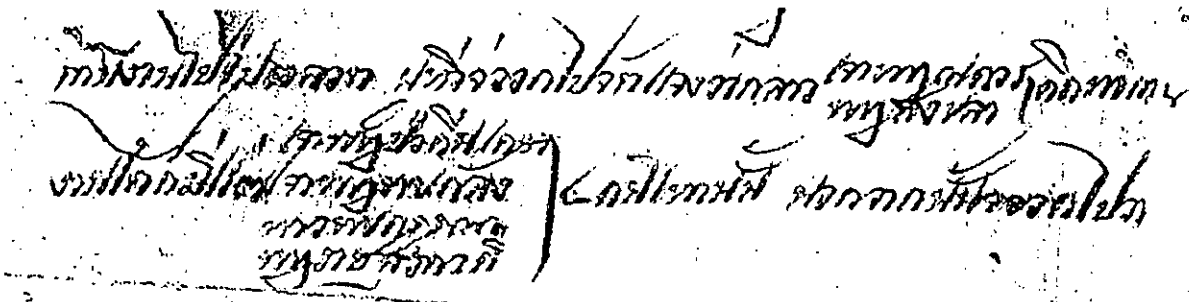
ข้อความที่ว่า

Handwritten Thai text with several types of brackets used for grouping or emphasis. The text includes phrases like 'ขักทอของ' and 'ขักทอ'.

หรือ ดังข้อความที่ว่า

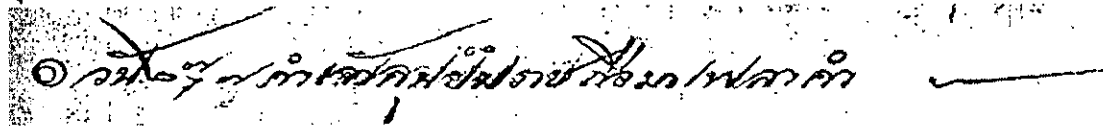
Handwritten Thai text with extensive use of various bracket types, including large curly and square brackets, to group different parts of the text.

หรือ ดังข้อความที่ว่า

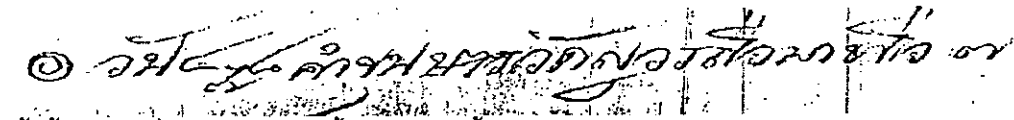
Handwritten Thai text with bracket annotations, showing a different style of grouping compared to the previous examples.

เป็นต้น

เครื่องหมายที่ประกอบด้วยตัวเลขบอกวัน ปักซ์ ขึ้น แรม และเดือน จะมีเครื่องหมายประกอบตัวเลขอยู่กลางระหว่างคำ "วัน" และ "คำ" มีรูปแบบ คือ ๓ วัน...๕...คำ ดังตัวอย่างบนปกจดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติฉบับที่ ๒ ดังข้อความที่ว่า

หรือข้อความที่ว่า

ทั้งนี้ ตัวเลขที่ใช้แทนวันเหล่านี้มี ๗ ตัว ดังนี้

- ๑ หมายถึง วันอาทิตย์
- ๒ หมายถึง วันจันทร์
- ๓ หมายถึง วันอังคาร
- ๔ หมายถึง วันพุธ
- ๕ หมายถึง วันพฤหัสบดี
- ๖ หมายถึง วันศุกร์
- ๗ หมายถึง วันเสาร์

ทั้งนี้ ตัวเลขที่ใช้แทนเดือนมี ๑๒ ตัว ดังนี้

- ๑ หมายถึง เดือนอ้าย
- ๒ หมายถึง เดือนยี่
- ๓ หมายถึง เดือนสาม
- ๔ หมายถึง เดือนสี่
- ๕ หมายถึง เดือนห้า
- ๖ หมายถึง เดือนหก
- ๗ หมายถึง เดือนเจ็ด
- ๘ หมายถึง เดือนแปด
- ๙ หมายถึง เดือนเก้า
- ๑๐ หมายถึง เดือนสิบ
- ๑๑ หมายถึง เดือนสิบเอ็ด
- ๑๒ หมายถึง เดือนสิบสอง

ทั้งนี้ ตัวเลขบอกปักซ์ข้างขึ้นและข้างแรมมี ๑๕ ตัว เลขที่อยู่เหนือเครื่องหมายใช้แทนปักซ์ข้างขึ้น และที่อยู่ใต้เครื่องหมายใช้แทนปักซ์ข้างแรม ดังตัวอย่างข้อความข้างต้น

ส่วนการนับปีนั้นมีคำว่า เอกศก โทศก ตริศก จัตวาศก เบญจศก ฉศก สัปตศก อัฐศก นพศก สัมฤทธิศก กำกับต่อท้าย

สำหรับการนับปีที่ปรากฏในจดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัตินั้น นับด้วยปีนักษัตร คือ ชวด ฉลู ขาล เกาะ มะโรง มะเส็ง มะเมีย มะแม วอก ระกา จอ กุน แล้วบวกตัวเลขท้ายของศักราชกำกับไว้ ดังตัวอย่างต่อไปนี้ “...จดหมายสินขอความมาแต่ ณ วันเดือนสี่ แรมหกค่ำ ปี่จ้อสำเรฐิศก”^๑ หรือ “...จดหมายมา ณ วันประหัด เดือนเกา ขึ้นห้าค่ำ ปี่กุนนักษัตรเวกศก”^๒

การกำกับปีนักษัตรช่วยมิให้เกิดความสับสนและสามารถระบุได้ว่าเอกสารนั้นเขียนขึ้นปีใด ในกรณีที่ไม่เขียนคัตลอกผิดหรือในกรณีที่เอกสารชิ้นนั้นลบเลือนหรือขาดหาย ผู้อ่านสามารถคำนวณจากปีนักษัตรและเลขลงท้ายได้^๓

รายละเอียดตามที่กล่าวมาทั้งหมด จะเห็นได้ว่ารูปอักษรและอักษรวิธีของเอกสารโบราณมีความแตกต่างจากรูปแบบปัจจุบัน ดังนั้นผู้ที่ศึกษาเอกสารโบราณหรือจดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัตินับตัวเขียนสมุดไทยจึงต้องใช้ความระมัดระวังในการศึกษาค้นคว้า

๓. ประวัติศาสตร์นิพนธ์จดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติ

๓.๑ ลักษณะและวิธีการบันทึก

การบันทึกของหลวงอุดมสมบัติที่ปรากฏในจดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัตินั้นมีลักษณะการบันทึกในลักษณะของจดหมายเหตุรายวัน

การบันทึกจดหมายของหลวงอุดมสมบัติเป็นไปในลักษณะบันทึกจดหมายเหตุรายวันทำนองรายงานข้อราชการ ซึ่งการบันทึกจะเขียนเป็นวันๆ ไปว่า วัน เดือน ปีนั้นมีข้อราชการอะไรบ้าง จดบันทึกต่อ ๆ กันทุกวัน เน้นข้อราชการที่ได้รับมอบหมายคือราชการทัพในหัวเมืองบักขี้ไต้และหัวเมืองมลายู วันใดไม่มีข้อราชการเกี่ยวกับหัวเมืองบักขี้ไต้และหัวเมืองมลายูก็จะไม่บันทึกแต่ก็บอกไว้ ดังนั้นลักษณะการบันทึกในจดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติจึงมีลักษณะดังตัวอย่างต่อไปนี้

... ข้าพเจ้าหลวงอุดมสมบัติขอพระราชทานจดหมายกราบเรียนท้าวพรภรรณาเจ้าไทรบด้วย ณ วันเดือน ๑๐ แรม ๗ ค่ำปีจ้อสำเรฐิศก เพลาห้า ทรงตรัสถามคุณพิพัตว่า ... ครั้น ณ วัน ๔ เดือน ๑๐ แรม ๔ ค่ำ เพลาเช้าทรงตรัส

^๑ หลวงอุดมสมบัติ. (จ.ศ.๑๒๐๑). จดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติ ฉบับที่ ๑. (หนังสือสมุดไทยดำ). เส้นดินสอขาว. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๖๗/ง, หมวดจดหมายเหตุรัชกาลที่ ๓.

^๒ หลวงอุดมสมบัติ. (จ.ศ.๑๒๐๑). จดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติ ฉบับที่ ๑๕. (หนังสือสมุดไทยดำ). เส้นดินสอขาว. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๒๗๔/ฒ, หมวดจดหมายเหตุรัชกาลที่ ๓.

^๓ การที่เลขลงท้ายกับปีนักษัตรจะตรงและซ้ำกันได้ก็เพียงในรอบ ๖๐ ปีเท่านั้น (คือ ห้ารอบนักษัตร ๑๒ คูณด้วย ๕ ซึ่งเกิดขึ้นได้ทีหนึ่ง) อังโน นิธิ เอียวศรีวงศ์และอาคม พิชัยะ. (๒๕๒๕). เล่มเดิม. หน้า ๕๔.

ถามเจ้าคุณหาบว่า ... ครั้นเพลาคำทรงตรัสถามราชการอื่นไปหาใดทรงตรับถึงราชการเมืองไซไม ครั้น ณ วัน ๕ เดือน ๑๐ แรม ๔ ค่ำ เพลาเขา ตรัสถามเจ้าคุณหาบว่าใดควรวรรมาถึงแล้วฤยัง ... *

เอกสารการปกครองในลักษณะบันทึกจดหมายเหตุรายวันทำนองรายงานข้อราชการ ดังที่ปรากฏในจดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติทุกฉบับมีลักษณะของการเริ่มต้นและจบจดหมายเหตุในแต่ละฉบับคล้ายๆ กัน ยกเว้นจดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติฉบับที่ ๑ หลวงอุดมสมบัติได้ส่งมอบให้พระยาศรีพิพัฒน์ด้วยตนเอง ดังนั้นข้อความขึ้นต้นจึงต่างจากจดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติฉบับอื่นๆ ดังตัวอย่างต่อไปนี้

จดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติฉบับที่ ๑ เริ่มต้นด้วย “ข้าพเจ้าหลวงอุดมสมบัติ ขอพระราชทานจดหมายกราบเรียนท้าวพรกระรุณาเจาไทรราบด้วย ณ วัน...”^๒

แต่สำหรับจดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติฉบับที่ ๒ - ๑๕ นั้น หลวงอุดมสมบัติฝากจดหมายไปกับผู้อื่นอีกต่อหนึ่ง จึงเริ่มต้นจดหมายด้วยข้อความที่ว่า “ข้าพเจ้าหลวงอุดมสมบัติ จดหมายมายังหลวงทิพอักษรเสมียรตรา ได้นำขึ้นกราบเรียนแดท้าวพรกระรุณาเจาไทรราบ ด้วย...”^๓

ส่วนการจบของจดหมายเหตุแต่ละฉบับนั้นมีลักษณะคล้ายๆ กัน กล่าวคือจบด้วยข้อความที่ว่า “...แลกระแสนพระราชดำริซึ่งทรงตรัสกับข้อความในบอกซึ่งข้าพเจ้ารับพระราชทานจดหมายออกมานี้ตามได้รับพระราชทานฟังขอความจขาดผิดเพี้ยนประการใด ควนมิควนขอพรเดชพระคุณ สุตแล้วแต่จไปรฤจดหมายมา ณ วัน...”^๔

สำหรับวิธีการบันทึกนั้นหลวงอุดมสมบัติจะเข้าเฝ้าฟังข้อราชการทั้งภาคเช้าและค่ำ ในภาคเช้าเมื่อพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จขึ้น^๕ หลวงอุดมสมบัติก็จะออกจากพระราชวังกลับบ้านเพื่อเขียนจดหมายโดยอาศัยความทรงจำถ่ายทอดสิ่งที่ท่านจดจำมาเขียน ช่วงค่ำจึงกลับเข้าเฝ้าใหม่อีกครั้ง สิ่งที่แสดงให้ทราบว่าหลวงอุดมสมบัติปฏิบัติเช่นนี้นั้นทราบจากข้อความในตอนหนึ่งของจดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติฉบับที่ ๑๓ ที่กล่าวว่า

... ครั้นจเอาคำให้การขึ้นอ่านถวายรับสั่งว่าเอาไว้ว่าต่อคำที่เตดแล้วเสด็จขึ้น ข้าพเจ้ากลับออกมาจากพระราชวังคิดเขียนจดหมายไปถึงเพลabay ๔ โมงเสดให้ปวดสึสะ หนาวครันตัวไปหาหยาไม้ ครั้นเพลาค่ำข้าพเจ้าเข้าไป

* หลวงอุดมสมบัติ. (จ.ศ.๑๒๐๑). จดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติ ฉบับที่ ๑. (สมุดไทยดำ). เส้นดินสอขาว. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๖๘, หมวดจดหมายเหตุรัชกาลที่ ๓.

^๒ แหล่งเดิม.

^๓ หลวงอุดมสมบัติ. (จ.ศ.๑๒๐๑). จดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติ ฉบับที่ ๑. (สมุดไทยดำ). เส้นดินสอขาว. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๖๘/จ, หมวดจดหมายเหตุรัชกาลที่ ๓.

^๔ หลวงอุดมสมบัติ. (จ.ศ.๑๒๐๑). จดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติ ฉบับที่ ๓. (สมุดไทยดำ). เส้นดินสอขาว. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๒๘๔, หมวดจดหมายเหตุรัชกาลที่ ๓.

^๕ โปรดดูรายละเอียดพระราชนุกิจของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ในบทที่ ๔ ว่าด้วยเรื่อง “คุณค่าในฐานะที่สะท้อนพระราชนุกิจและธรรมเนียมราชการในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว”

เพาอยู่กับขุนฤทธลชาน ทรงตรัสถามพรณรินว่ามันว่าภบเรือหมื่นนิกอกรทวิปากนำเมืองสงขลา...ทรงตรัสบนไปจนเพลาสองยาม อากานข้าพเจ้าทวิปวตศรีสทวิหนาวครันตัวนั้นกลาขึ้นให้จับสับตรอนสท้านหนาวอยากนำเป็นกำลังข้าพเจ้าคลานถอยออกมาจับสันสท้านมาตามทางจนถึงบ้าน จับสับตรอนสท้านหนาวใหม่มีนมมากขึ้นไทรอนในอกอยากนำเป็นกำลังรับพระราชทานยาที่หาฟังไม่จับไปจนเพลาสิบเอ็ดทุ่มเสด จึงสว่างจับคลายลง ครันรุ่งขึ้นเพลาลาซาเป็นแต่ตั้งศรีสะ หนาวมีนม้วยอยู่จับไม่ จนเพลาค่ำข้าพเจ้าเข้าไปในพรราชวังได้ถามหลวงราชเสถีด้วยกระแสพรราชดำริเมื่อเพลาค่ำวัน ข้าพเจ้าป่วย กลับออกมานั้น หลวงราชเสถีว่า ...^๑

ข้อความดังกล่าวมาแสดงให้เห็นว่าลักษณะวิธีการบันทึกของหลวงอุดมสมบัติในจดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติมีวิธีการบันทึกในลักษณะ “วันต่อวัน”

ดังนั้น ลักษณะของการบันทึกในลักษณะจดหมายเหตุรายวันและวิธีการบันทึก “วันต่อวัน” ทำให้ข้อสนเทศในจดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติมีความแม่นยำ

๓.๒ จุดมุ่งหมายของจดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติ

หลักฐานทางประวัติศาสตร์แต่ละชิ้นมีจุดมุ่งหมายของการบันทึกที่แตกต่างกัน ดังนั้น การพิจารณาคุณค่าและความน่าเชื่อถือของหลักฐานทางประวัติศาสตร์ว่าเชื่อถือได้เพียงใดนั้น นอกจากต้องทราบอายุของหลักฐานและผู้เขียนหรือผู้สร้างหลักฐานคือใครแล้ว สิ่งที่ต้องพิจารณาอีกประการหนึ่งคือจุดมุ่งหมายของหลักฐานเพราะว่า

... จุดมุ่งหมายของหลักฐานก็มีส่วนช่วยประเมินความน่าเชื่อถือของข้อสนเทศเช่นกัน ส่วนใหญ่ของการเขียนหนังสือของเราซึ่งเหลือตกทอดมาเป็นหลักฐานทางประวัติศาสตร์นั้นก็เกิดขึ้นเนื่องจากผู้เขียนต้องการให้มีผู้อ่านและต้องการให้ผู้อ่านเชื่อ คิด หรือทำตามความปรารถนาของผู้เขียนเพื่อบรรลุจุดประสงค์นั้นผู้เขียนไม่จำเป็นต้องตรงไปตรงมาหรือเปิดเผยความจริงทั้งหมด ยิ่งถ้าข้อเขียนใดมุ่งไปยังผู้อ่านจำนวนมาก ผู้เขียนก็ยิ่งจำเป็นต้องได้รตรองให้มากกว่าจะเสนอข้อสนเทศอะไรและอย่างไร เพื่อจะทำให้ผู้อ่านจำนวนมากเชื่อ คิดและทำตามความปรารถนาของตน จะเห็นได้ว่าจุดมุ่งหมายนั้นไม่ใช่การรายงานความจริงแก่ผู้อ่านแต่เป็นจุดมุ่งหมายที่จะควบคุมผู้อ่าน หลักการทั่วไปของการวิพากษ์วิธีทางประวัติศาสตร์จึงมีว่าเอกสารที่มุ่งผู้อ่านยิ่งจำนวนมากเท่าใดก็ยิ่งน่าเชื่อถือน้อยลงเพียงนั้นหรือในทางกลับกัน เอกสารที่มุ่งผู้อ่านยิ่งน้อยลงเท่าใดก็ยิ่งน่าเชื่อถือมากขึ้นเพียงนั้น (และ) ... ยอมให้ข้อสนเทศที่น่าเชื่อถือ ...^๒

ในกรณีของจดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพได้ทรงอธิบายเรื่องราวอันเป็นมูลเหตุแห่งจดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติไว้ว่า

^๑ หลวงอุดมสมบัติ. (จ.ศ.๑๒๐๑). จดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติ ฉบับที่ ๑๓. (หนังสือสมุดไทยดำ). เส้นดินสอขาว. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๒๗๔/๗.หมวดจดหมายเหตุรัชกาลที่ ๓.

^๒ นิธิ เอียวศรีวงศ์และอากม พัทธยะ. (๒๕๒๕). หลักฐานประวัติศาสตร์ในประเทศไทย. หน้า ๑๕๕.

...ในเวลาเมื่อเตรียมจะยกทัพตามกระแสพระราชดำรินั้น พระยาศรีพิพัฒน์ให้หลวงอุดมสมบัติ ผู้มีตำแหน่งในกรมพระคลังสินค้าทำนองเป็นเลขานุการรับพระค้อยสืบฟังข้อราชการที่ได้ปรึกษาหารือกันในกรุงเทพฯ อย่างใดอย่างหนึ่งในเรื่องกองทัพบอกออกไปให้ทราบ ทำนองจะเห็นว่าหลวงอุดมสมบัติเป็นผู้ทรงจำแม่นยำ และยากจะให้มิจดหมายลายลักษณ์ไว้พิจารณาข้อราชการแต่ต้น ตั้งแต่ตกลงจะให้พระยาศรีพิพัฒน์เป็นแม่ทัพออกไป ... *

ข้อความดังกล่าว สรุปได้ว่าจุดมุ่งหมายที่พระยาศรีพิพัฒน์ให้หลวงอุดมสมบัติมีจดหมายไปนั้นเพื่อต้องการทราบรายละเอียดข้อราชการเกี่ยวกับหัวเมืองปักษ์ใต้และหัวเมืองประเทศราชมลายูที่พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวและเหล่าขุนนางได้ประชุมปรึกษาหารือกันที่กรุงเทพฯ บอกไปให้ทราบ เพื่อว่าท่านจะได้รับทราบพระกระแสรับสั่งของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวในเรื่องหัวเมืองปักษ์ใต้และหัวเมืองประเทศราชมลายูได้ถูกต้องและสามารถนำมาพิจารณาข้อราชการตั้งแต่ต้นได้ด้วย

ดังนั้น เมื่อพิจารณาจากจุดมุ่งหมายของจดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติในชั้นนี้สามารถกล่าวได้ว่าจดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติมีความน่าเชื่อถือพอที่จะนำมาใช้สำหรับอ้างอิงและใช้สำหรับเป็นหลักฐานทางประวัติศาสตร์

๓.๓ งานนิพนธ์จดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติ

การจัดพิมพ์จดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติแต่ละครั้งที่ผ่านมา เมื่อเปรียบเทียบกับต้นฉบับตัวเขียนสมุดไทยดำปรากฏว่า “คำ” และข้อความบางตอนมีความผิดพลาดแตกต่างกัน ทั้งนี้อาจเป็นเพราะความผิดพลาดในกระบวนการจัดพิมพ์หรืออาจเป็นเพราะความตั้งใจของผู้ดำเนินการจัดพิมพ์

สำหรับข้อแตกต่างที่ผู้วิจัยได้เปรียบเทียบโดยเลือกเอาต้นฉบับตัวเขียนสมุดไทยดำเปรียบเทียบกับฉบับพิมพ์ครั้งที่ ๒^๒ กับฉบับพิมพ์ครั้งที่ ๗ และฉบับพิมพ์ครั้งหลังสุด (พ.ศ. ๒๕๓๐)^๓ เมื่อพิจารณาถึงความถูกต้องและข้อแตกต่างระหว่างต้นฉบับตัวเขียนสมุดไทยดำกับฉบับพิมพ์ครั้งที่ ๒ ฉบับพิมพ์ครั้งที่ ๗ และฉบับพิมพ์ครั้งหลังสุด พอจะสันนิษฐานได้ว่าฉบับที่นำมาตีพิมพ์เผยแพร่ครั้งหลังๆ นั้นคงจะเอาต้นฉบับมาจากครั้งที่ ๒^๔ แต่ขณะเดียวกันนั้น เมื่อตรวจสอบเทียบดูกับฉบับที่พิมพ์ครั้งที่ ๗ ซึ่งในคำนำได้กล่าวไว้ว่า “ในการจัดพิมพ์ครั้งนี้นางปรุงศรี วัลลิโถมเจ้าหน้าทีกองวรรณคดีและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากรได้ตรวจสอบชำระกับต้นฉบับสมุดไทยและตรวจสอบกับฉบับที่พิมพ์ครั้งแรกในปี พ.ศ. ๒๔๔๘ และฉบับที่พิมพ์ครั้งที่สองใน พ.ศ. ๒๔๕๘”^๕ แต่เมื่อตรวจสอบเปรียบเทียบปรากฏว่าคำบางคำยังแตกต่างกับต้นฉบับตัวเขียนสมุดไทยดำ

* สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาอดิศัยราชานุภาพ. (๒๕๓๐). “อธิบายเรื่องราวอันเป็นมูลเหตุแห่งจดหมายหลวงอุดมสมบัติ,” ใน จดหมายหลวงอุดมสมบัติพร้อมด้วยอธิบายของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาอดิศัยราชานุภาพ. หน้า ๒๖.

^๒ ที่เลือกฉบับฉบับที่พิมพ์ครั้งที่สอง เพราะผู้ศึกษาไม่สามารถหาฉบับที่พิมพ์ครั้งแรกได้

^๓ โปรดดูข้อแตกต่างของคำและข้อความระหว่างต้นฉบับตัวเขียนสมุดไทยดำทั้งหมดกับฉบับพิมพ์เผยแพร่ได้ใน ภาคผนวก ก

^๔ หรืออาจจะเป็นฉบับที่ดีพิมพ์ครั้งแรก ทั้งนี้ ผู้ศึกษาไม่ได้ทำการตรวจสอบ

^๕ กรมศิลปากร. (๒๕๑๕). “คำนำ,” ใน จดหมายหลวงอุดมสมบัติพร้อมด้วยอธิบายของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาอดิศัยราชานุภาพ พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพคุณหญิงบุญเฮื้อ เบญจกาญจน์ จ.จ. ณ เมรุวัดมกุฏกษัตริยาราม วันที่ ๒๔ กรกฎาคม ๒๕๑๕. หน้า ก - ข.

จากประเด็นนี้ผู้วิจัยเข้าใจว่าเป็นเพราะความตั้งใจของผู้ตรวจสอบ ทั้งนี้ เหตุผลที่กล่าวว่าเป็นความตั้งใจเพราะในคำนำเมื่อครั้งพิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพคุณหญิงบุญเอื้อ เบญจกาญจน์ จ.จ. ณ เมรุวัดมกุฏกษัตริยาราม วันที่ ๒๔ กรกฎาคม ๒๕๑๕ (ฉบับพิมพ์ครั้งที่ ๗) นั้นกล่าวว่า "... ในการตรวจสอบชำระครั้งนี้ได้ใช้เอกสารที่กล่าวมาข้างต้นเป็นหลัก หากมีปัญหาก็คงพยายามวินิจฉัย เลือกคำหรือความที่ถูกต้องตรงกันหลาย ๆ ฉบับ" *

ถึงกระนั้นก็ดี เมื่อพิจารณาในแง่ความถูกต้องและข้อแตกต่างแล้วปรากฏว่าในบางข้อความที่แตกต่างนั้นในแง่ความหมายมิได้เปลี่ยนแปลงไปจากเดิมก็จริง แต่หากพิจารณาในแง่ภาษาศาสตร์และอักษรศาสตร์แล้วอาจส่งผลให้เอกสารชิ้นนี้ดูย่อกว่า เพราะ "... การเปลี่ยนแปลงสำนวนโวหารในการชำระได้แฝงเอาความเปลี่ยนแปลงในมาตรฐานความงามของภาษาจากยุคหนึ่งมาสู่ยุคหนึ่ง" ^๒ เช่น ต้นฉบับตัวเขียนสมุดไทยดำใช้ว่า "... ข้างแวกนั้นเข้ามาอยู่ตามบ้านเมืองหมดแล้วหรือ ..." แต่พิมพ์ผิดพลาดเป็น"... ข้างแวกนั้นมาเข้าอยู่ตามบ้านเมืองหมดแล้วหรือ ..." หรือข้อความที่ว่า "... แต่ยังขาดความอยู่หน่อยหนึ่ง ..." แต่พิมพ์ผิดพลาดเป็น"... แต่ความยังขาดอยู่หน่อยหนึ่ง ..." และที่สำคัญในแง่ของความเป็นหลักฐานทางประวัติศาสตร์คำที่ผิดพลาด กรณีของตัวเลข เช่น ต้นฉบับตัวเขียนสมุดไทยดำใช้ว่า "... คน ... เมืองนคร ๓ พันเศษ เมืองสงขลา ๒ พันเศษ" แต่พิมพ์ตกเป็น "...คน...เมืองนคร ๓ พันเศษ เมืองสงขลาพันเศษ" หรือ กรณี "...กองละ ๒,๐๐๐ กองละ ๑,๐๐๐ กองละ ๕๐๐ กองละ ๓๐๐ คน..." แต่พิมพ์ผิดเป็น "...กองละ ๒๐๐ กองละ ๑๐๐ กองละ ๕๐๐ กองละ ๓๐๐ คน..." ลักษณะเช่นนี้ทำให้การตีความทางประวัติศาสตร์ผิดพลาดด้วย ดังนั้น ในฐานะนักประวัติศาสตร์จึงมีความจำเป็นที่ต้องคำนึงถึงความถูกต้องกับต้นฉบับดั้งเดิมด้วย"

นอกจากการจัดพิมพ์เผยแพร่ทั้ง ๘ ครั้งแล้ว นักวิชาการได้นำเสนอเกี่ยวกับจดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติในลักษณะของบทความ และบทวิเคราะห์ต่างๆ ดังนี้

๑ สุมาลี บำรุงสุข ในบทความชื่อ "ศึกษาจดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติ : หลักฐานทางประวัติศาสตร์" ในสะพาน : รวมบทความทางประวัติศาสตร์ เล่ม ๒ ระหว่างหน้า ๑ - ๑๕ ตีพิมพ์เมื่อ พ.ศ. ๒๕๒๑ เป็นการนำเสนอในลักษณะการวิพากษ์หลักฐาน"

* กรมศิลปากร. (๒๕๑๕). "คำนำ," ใน จดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติพร้อมด้วยอธิบายของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพคุณหญิงบุญเอื้อ เบญจกาญจน์ จ.จ. ณ เมรุวัดมกุฏกษัตริยาราม วันที่ ๒๔ กรกฎาคม ๒๕๑๕. หน้า ก - ข.

^๒ นิธิ เอียวศรีวงศ์. (๒๕๔๓). ประวัติศาสตร์รัตนโกสินทร์ในพระราชพงศาวดารอยุธยา. หน้า ๖.

^๓ ศึกษาเกี่ยวกับความแตกต่างของเอกสารที่ตีพิมพ์ใหม่หรือเอกสารแปลกับเอกสารฉบับดั้งเดิมและการตีความของนักประวัติศาสตร์จากเอกสารชิ้นเดียวกัน ได้ใน นิธิ เอียวศรีวงศ์. (๒๕๔๔). "จากสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีถึงสมเด็จพระเจ้ากรุงรัตนโกสินทร์," และ "พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชจากอิกแห่งมุมหนึ่ง," ใน กรุงแตก, พระเจ้าตากและประวัติศาสตร์ไทย : ว่าด้วยประวัติศาสตร์และประวัติศาสตร์นิพนธ์. หน้า ๑๑๐ - ๑๕๓, และ หน้า ๑๕๔ - ๑๖๖. (กรุงเทพฯ : ศิลปวัฒนธรรม).

“ สุมาลี บำรุงสุข. (๒๕๒๑). "ศึกษาจดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติ : หลักฐานทางประวัติศาสตร์," ในสะพาน : รวมบทความทางประวัติศาสตร์ เล่ม ๒. หน้า ๑ - ๑๕

๒ พรรณงาม เกษตรกรรมสาร ในบทความเรื่อง “การเมืองไทยในหัวเมืองปักขีใต้ในอดีตกับจดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติ” เมื่อ พ.ศ. ๒๕๒๙ เป็นการนำเสนอในลักษณะของการศึกษาสภาพการเมืองไทยในหัวเมืองปักขีใต้ของไทยในอดีต โดยเฉพาะในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวซึ่งนำจดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติมาเป็นหลักฐานหลักในการวิเคราะห์^๑

๓ กรมศิลปากร ในบทเสนอชื่อ “จดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติ - หนังสือ” ตีพิมพ์ในอักษรรานุกรมประวัติศาสตร์ไทย อักษร พง จ. หน้า ๒๖ - ๒๙ เมื่อ พ.ศ. ๒๕๓๓ บรรยายถึง ประวัติความเป็นมาของหนังสือและการตีพิมพ์ (จำนวน ๖ ครั้ง)^๒

๔ บุญยงค์ เกศเทศ ในหัวข้อ “จดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติ (จีน)” ในหนังสือประวัติศาสตร์วรรณกรรม หน้า ๑๕๙ - ๑๖๐ เมื่อ พ.ศ. ๒๕๓๕ ทั้งนี้เป็นการนำเสนอในลักษณะของงานวรรณกรรมที่มีในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น^๓

๕ อเนก นาวิกมูล ในบทความ “แยมรูป ยั่วเรื่อง : หลวงอุดมสมบัติผู้มีความจำชั้นเยี่ยม” ในศิลปวัฒนธรรม ฉบับประจำเดือนมิถุนายน ๒๕๓๗ หน้า ๔๖ - ๔๗ เป็นการนำเสนอรูปของหลวงอุดมสมบัติแล้วกล่าวว่าคือผู้เขียนจดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติ^๔

๖ สายไหม จบกมลศึก เรียบเรียงบทความออกอากาศทางสถานีวิทยุกระจายเสียงแห่งประเทศไทย วันที่ ๓๑ มีนาคม ๒๕๔๐ ในบทความชื่อว่า “หนังสือจดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติ” และนำมาตีพิมพ์ใน สดุดีบุคคลสำคัญ เล่ม ๑๖ โดยสำนักงานเสริมสร้างเอกลักษณ์ของชาติ สำนักนายกรัฐมนตรี เมื่อ พ.ศ. ๒๕๔๑ ในหัวข้อ “หนังสือจดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติ” ระหว่าง หน้า ๒๒๐ - ๒๒๓ เนื้อหาโดยสรุปกล่าวถึง การสงครามในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นและนำไปสู่หนังสือที่เกี่ยวข้องกับสงคราม คือ หนังสือจดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติ โดยกล่าวถึงประวัติความเป็นมาของจดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติ และความสามารถในความจำของหลวงอุดมสมบัติตามที่สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพได้ทรงอธิบายไว้ในหนังสือดังกล่าว^๕

นอกจากการนำเสนอในลักษณะบทความในลักษณะดังกล่าวแล้ว จดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติยังมีการนำเสนอในฐานะที่เป็นหลักฐานชั้นต้นด้วยวิธีการการยกตัวอย่างเอกสาร

อย่างไรก็ตาม เนื้อหาที่กล่าวมาทั้งหมดพอสรุปได้ถึงความน่าเชื่อถือของจดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติว่าเป็นเอกสารทางประวัติศาสตร์ชั้นต้นที่สำคัญชิ้นหนึ่งที่สามารถใช้สำหรับการศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นปักขีใต้และหัวเมืองมลายูในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวในประเด็นและเรื่องต่างๆ ได้เป็นอย่างดี

^๑ พรรณงาม เกษตรกรรมสาร. (๒๕๒๙). “การเมืองไทยในหัวเมืองปักขีใต้ในอดีตกับจดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติ,” ใน จุลสารแลได้. หน้า ๑ - ๖๔.

^๒ กรมศิลปากร. (๒๕๓๓). “จดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติ-หนังสือ,” ใน อักษรรานุกรมประวัติศาสตร์ไทย อักษร พง จ. หน้า ๒๖ - ๒๙.

^๓ บุญยงค์ เกศเทศ. (๒๕๓๕). “จดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติ (จีน),” ใน ประวัติศาสตร์วรรณกรรม. หน้า ๑๕๙ - ๑๖๐.

^๔ อเนก นาวิกมูล. (๒๕๓๗, มิถุนายน). “แยมรูป ยั่วเรื่อง : หลวงอุดมสมบัติผู้มีความจำชั้นเยี่ยม,” ใน ศิลปวัฒนธรรม. ๕(๘): ๔๖ - ๔๖.

^๕ สายไหม จบกมลศึก. (๒๕๔๑). “หนังสือจดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติ,”ใน สดุดีบุคคลสำคัญ เล่ม ๑๖. หน้า ๒๒๐ - ๒๒๓.

บทที่ ๒

ลำดับเหตุการณ์ในจดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติ

เหตุการณ์ที่ปรากฏในจดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติเป็นช่วงระหว่าง พ.ศ. ๒๓๘๑ – ๒๓๘๒ เมื่อคราวเกิดขบถไทรบุรีครั้งที่ ๒ ซึ่งแม้ว่าช่วงเวลาไม่มากนัก แต่เป็นเอกสารที่บันทึกเหตุการณ์และบรรยายเนื้อหาค่อนข้างละเอียด เนื้อเรื่องของจดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติเริ่มต้นด้วยการกล่าวถึงเหตุการณ์และกระแสพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ครั้นเมื่อทราบว่าตนกุมอัมหมัด ซาอิด ดนกู้อับดุลลาห์ ดนกูหมัดอาเกบซึ่งเป็นสลัดอยู่ในทะเลฝั่งตะวันตกได้คบคิดกับหัวนมาลียกกำลังเข้าตีเมืองไทรบุรี เมืองตรัง และยกกำลังมาล้อมเมืองสงขลาตามลำดับ รวมถึงเรื่องการปรึกษาราชการศึกสงคราม การจัดกองทัพที่นำโดยพระยาศรีพิพัฒน์เป็นแม่ทัพยกกำลังลงไปช่วยหัวเมืองปักษ์ใต้ ตลอดจนการบอกข่าวข้อราชการต่างๆ

เนื้อหาของเหตุการณ์ที่ปรากฏในจดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติถือเป็นส่วนประกอบที่สำคัญของเอกสาร ดังนั้นผู้วิจัยจึงได้ศึกษาวิเคราะห์เปรียบเทียบเหตุการณ์ต่างๆ ที่ปรากฏในจดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติกับเอกสารร่วมสมัยอื่นๆ ว่ามีความน่าเชื่อถือมากน้อยเพียงใด และดังที่กล่าวมาในบทที่แล้วว่าจดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติมีจุดมุ่งหมายเพื่อการรายงานข้อราชการและเรื่องต่างๆ ที่เกิดขึ้นในราชธานี ดังนั้นสิ่งที่ปรากฏในจดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติเป็นเบื้องต้น คือ กระแสพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว และข้อราชการที่ได้ทรงปรึกษาหารือกันโดยเฉพาะเรื่องราชการของหัวเมืองปักษ์ใต้ สิ่งที่ปรากฏในจดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติในประการต่อมา คือ เอกสารร่วมสมัยประเภทต่างๆ ได้แก่ ท้องตรา สารตรา^{*} โบบอก จดหมาย และคำให้การ ซึ่งจะกล่าวในรายละเอียดต่อไป และที่สำคัญอีกประการคือ เหตุการณ์ ทั้งนี้เหตุการณ์ที่หลวงอุดมสมบัติบันทึกนั้นได้จากกระแสพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ข้อราชการและจากเอกสารร่วมสมัยต่างๆ และเพื่อให้การศึกษานี้เปรียบเทียบเหตุการณ์ที่ปรากฏในจดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติกับเอกสารร่วมสมัยอื่นๆ เป็นไปอย่างมีขั้นตอน ในบทนี้จึงจำเป็นต้องกล่าวถึงเหตุการณ์ที่ปรากฏในจดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติอย่างละเอียด ซึ่งสามารถแยกศึกษาลำดับของเหตุการณ์โดยเรียงตามฉบับของจดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติ ดังรายละเอียดจะกล่าวต่อไป

อย่างไรก็ดี ก่อนจะมีการพิจารณาถึงลำดับเหตุการณ์ที่ปรากฏในจดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัตินั้น จำเป็นต้องพิจารณาถึงระยะเวลาการจดบันทึกข้อราชการในจดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติและระยะเวลาจากวันที่ฝากส่งจนถึงวันที่รับของจดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติแต่ละฉบับ เพื่อจะทำให้ทราบระยะเวลาที่บันทึกและระยะเวลาจากวันที่ฝากส่งจนถึงวันที่รับ รวมทั้งทำให้เห็นภาพระยะเวลาของเหตุการณ์ขึ้นในแต่ละฉบับได้อย่างชัดเจน ดังรายละเอียดตารางต่อไปนี้

---

* ท้องตรา คือ หนังสือคำสั่งที่ประทับตราของเจ้ากระทรวง,เดิมเรียกว่า "สารตรา" *

สารตรา คือ หนังสือราชการที่เชิญพระบรมราชโองการซึ่งประทับตราใหญ่, หนังสือราชการที่เสนาบดีเจ้ากระทรวงลงชื่อและประทับตรากระทรวงส่งไปยังหัวเมืองซึ่งในสมัยต่อมาเรียกว่า "ท้องตรา" *

* อ้างจาก พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒. หน้า ๕๑๑ และ หน้า ๑๑๘๒.

ตาราง ๕ แสดงระยะเวลาการจัดบันทึกข้อราชการในจดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติและระยะเวลาการฝากส่งจดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติ

จดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติ (ฉบับที่)	ระยะเวลาการจัดบันทึกข้อราชการในจดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติ			ระยะเวลาการฝากส่งจดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติ		หมายเหตุ
	เริ่มตั้งแต่	จนถึง	ฝากถือโดย	วันที่ฝากส่ง (กรุงเทพฯ)	วันที่ถึงพระยาศรีพิพัฒน์ (เมืองสงขลา)	
๑	วันเดือน ๑๐ แรม ๗ ค่ำ	วันอังคารเดือน ๔ แรม ๖ ค่ำ	พระยาศรีพิพัฒน์ รับผิดชอบเอง	-	-	จดหมายฉบับแรก
	(๑๑ กันยายน ๒๓๙๑ - ๖ มีนาคม ๒๓๙๑)					
๒	วันพุธ เดือน ๔ แรม ๗ ค่ำ	วันพฤหัสบดี เดือน ๔ แรม ๑๔ ค่ำ	จมีนอินทรเสนา	วันเดือน ๔ แรม ๑๔ ค่ำ	วัน ๒ เดือน ๗ ขึ้น ๗ ค่ำ	จดหมายซ้ำ
	(๗ - ๑๔ มีนาคม ๒๓๙๑)					
๓	วันศุกร์ เดือน ๔ แรม ๑๕ ค่ำ	วันเสาร์ เดือน ๕ ขึ้น ๘ ค่ำ	รองศุภมาตรา เมืองเพชรบุรี	(๑๔ มีนาคม ๒๓๙๑)	(๒๐ พฤษภาคม ๒๓๙๒)	
	(๑๕ - ๒๓ มีนาคม ๒๓๙๑)			วันเดือน ๕ ขึ้น ๘ ค่ำ	วันเดือน ๖ ขึ้น ๕ ค่ำ	
๔	วันอาทิตย์ เดือน ๕ ขึ้น ๙ ค่ำ	วันเสาร์ เดือน ๕ ขึ้น ๑๔ ค่ำ	ขุนฤทธิ์ณไกรยวน	(๒๓ มีนาคม ๒๓๙๑)	(๑๕ เมษายน ๒๓๙๒)	
	(๒๔ - ๒๕ มีนาคม ๒๓๙๑)			วันเดือน ๕ ขึ้น ๑๔ ค่ำ	วัน ๕ เดือน ๖ ขึ้น ๑๒ ค่ำ	

* สรุปจากข้อมูลที่ปรากฏบนหน้า ข้อความที่ปรากฏในพื้ที่ ๒ และข้อความของจดหมายเหตุแต่ละฉบับ

ตาราง ๕ (ต่อ)

จดหมายเหตุ หลวงอุดมสมบัติ (ฉบับที่)	ระยะเวลาการจัดบันทึกข้าราชการในจดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติ		ภาคถือโดย	ระยะเวลาการฝากส่งจดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติ		หมายเหตุ
	เริ่มตั้งแต่	จนถึง		วันที่ฝากส่ง (กรุงเทพฯ)	วันที่ถึงพระยาศรีพิพัฒน์ (เมืองสงขลา)	
๕	วันเสาร์ เดือน ๕ ขึ้น ๑๔ ค่ำ	วันศุกร์ เดือน ๖ ขึ้น ๑๓ ค่ำ	หมื่นจงสรสิทธิและ ขุนพิทักษ์สงคราม	วันเดือน ขึ้น ๑๓ ค่ำ	ไม่ปรากฏว่าถึงสงขลา เมื่อใด	
	(๓๐ มีนาคม ๒๓๘๑-๒๖ เมษายน ๒๓๘๒)			(๒๖ เมษายน ๒๓๘๒)		
๖	วันเสาร์ เดือน ๖ ขึ้น ๑๔ ค่ำ	วันอาทิตย์ เดือน ๖ แรม ๗ ค่ำ	หมื่นนิกรยวน เมืองจันทบุรี	วันเดือน ๖ ขึ้น ๑๓ ค่ำ	ไม่ปรากฏว่าถึงสงขลา เมื่อใด	
	(๒๗ เมษายน - ๕ พฤษภาคม ๒๓๘๒)			(๕ พฤษภาคม ๒๓๘๒)		
๗	วันจันทร์ เดือน ๖ แรม ๘ ค่ำ	วันพุธ เดือน ๗ ขึ้น ๒ ค่ำ	นายโตหมวดทอง ยวน	วันเดือน ๗ ขึ้น ๒ ค่ำ	วัน ๔ เดือน ๘ ขึ้น ๘ ค่ำ	
	(๖ - ๑๕ พฤษภาคม ๒๓๘๒)			(๑๕ พฤษภาคม ๒๓๘๒)		
๘	วันพฤหัสบดี เดือน ๗ ขึ้น ๓ ค่ำ	วันพุธ เดือน ๗ ขึ้น ๘ ค่ำ	ฝากจดหมายไปกับ ขุนทรวิธรรณไกรยวน	วันเดือน ๗ ขึ้น ๘ ค่ำ	วัน ๔ เดือน ๘ แรม ๗ ค่ำ	
	(๑๖ - ๒๒ พฤษภาคม ๒๓๘๒)			(๒๒ พฤษภาคม ๒๓๘๒)		
๙	วันพฤหัสบดี เดือน ๗ ขึ้น ๑๐ ค่ำ	วันอาทิตย์ เดือน ๗ แรม ๕ ค่ำ	ขุนสารัตถยวน	วันเดือน ๗ แรม ๕ ค่ำ	วัน ๔ เดือน ๘ แรม ๗ ค่ำ	
	(๒๓ พฤษภาคม - ๒ มิถุนายน ๒๓๘๒)			(๒ มิถุนายน ๒๓๘๒)		
๑๐	วันอังคาร เดือน ๗ แรม ๖ ค่ำ	วันพฤหัสบดี เดือน ๗ แรม ๘ ค่ำ*	หลวงโกษาอิศหาก	วันเดือน ๗ แรม ๘ ค่ำ	วัน ๖ เดือน ๘ แรม ๘ ค่ำ	* ที่ถูกต้อง ควรเป็นวัน พุธ
	(๓ - ๕ มิถุนายน ๒๓๘๒)			(๕ มิถุนายน ๒๓๘๒)		

ตาราง ๔ (ต่อ)

จัดหมายเหตุ หลวงอุดมสมบัติ (ฉบับที่)	ระยะเวลาการจัดบันทึกข้อราชการในจดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติ			ระยะเวลาการฝากส่งจดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติ			หมายเหตุ
	เริ่มตั้งแต่	จนถึง	ฝากถือโดย	วันที่ฝากส่ง (กรุงเทพฯ)	วันที่ถึงพระยาศรีพัฒนา (เมืองสงขลา)		
๑๑	วันเดือน ๗ แรม ๑๐ ค่ำ	-	หลวงโกชาติศหาก	วันเดือน ๗ แรม ๑๐ ค่ำ	วันเดือน ๘ แรม ๙ ค่ำ		บันทึกเพียง วันเดียว
	(๗ มิถุนายน ๒๓๘๒)			(๗ มิถุนายน ๒๓๘๒)	(๓ กรกฎาคม ๒๓๘๒)		
๑๒	วันเดือน ๗ แรม ๑๐ ค่ำ	วันศุกร์ เดือน ๘ ปฐมมาสต ขึ้น ๓ ค่ำ	หมื่นพิมลกำจรวาน	วันเดือน ๘ ปฐมมาส ขึ้น ๓ ค่ำ	เดือน ๘ ช้างแรม		* หน้าปกที่ ระบุวันที่ถึง เมืองสงขลา ถูกปิดทับ
	(๗ - ๑๔ มิถุนายน ๒๓๘๒)			(๑๔ มิถุนายน ๒๓๘๒)	(ประมาณช่วงเดือน กรกฎาคม ๒๓๘๒)*		
๑๓	วันศุกร์เดือน ๘ ปฐม มาสต ขึ้น ๓ ค่ำ	วันอาทิตย์ เดือน ๘ ปฐมมาส แรม ๑๐ ค่ำ	ขุนฤทธิชลธาร	วันเดือน ๘ ปฐมมาส แรม ๑๐ ค่ำ	วัน ๑ เดือน ๙ ขึ้น ๘ ค่ำ		
	(๑๔ มิถุนายน - ๖ กรกฎาคม ๒๓๘๒)			(๖ กรกฎาคม ๒๓๘๒)	(๑๘ สิงหาคม ๒๓๘๒)		
๑๔	วันอาทิตย์ เดือน ๘ ปฐมมาสต	วันอาทิตย์ เดือน ๘ ปฐมมาส แรม ๑๑ ค่ำ	ขุนศรีสาครเรศและ ขุนฤทธิชลธาร	วันเดือน ๘ ทูติยามา แรม ๒ ค่ำ	วัน ๒ เดือน ๙ ขึ้น ๘ ค่ำ		
	(๗ - ๒๘ กรกฎาคม ๒๓๘๒)			(๒๘ กรกฎาคม ๒๓๘๒)	(๑๙ สิงหาคม ๒๓๘๒)		
๑๕	วันจันทร์เดือน ๘	วันพฤหัสบดี เดือน ๘	หมื่นอุดม	วันเดือน ๘ ขึ้น ๕ ค่ำ	ไม่ปรากฏว่าถึง		จดหมาย ฉบับสุดท้าย
	ทูติยามา แรม ๓ ค่ำ	ขึ้น ๕ ค่ำ		(๑๕ สิงหาคม ๒๓๘๒)	พระยาศรีพัฒนาเมื่อใด		

รายละเอียดในตารางจะเห็นได้ว่าระยะเวลาของจดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติแต่ละฉบับมีช่วงระยะเวลาที่แตกต่างกัน สั้นบ้าง-ยาวบ้าง บางฉบับเป็นการบันทึกวันเดียว เช่น จดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติฉบับที่ ๑๑ เหตุที่เป็นเช่นนี้เป็นเพราะ สาเหตุประการแรก คือ ขัอราชการในแต่ละวันไม่เท่ากัน กล่าวคือ ในแต่ละวันมีใบบอกและขัอราชการที่เกี่ยวกับหัวเมืองปักษ์ใต้และหัวเมืองประเทศราชมากมายไม่เหมือนกัน มากบ้างน้อยบ้าง วันใดขัอราชการมากก็มีการบันทึกมาก วันใดขัอราชการน้อยก็มีการบันทึกน้อยหรือถ้าไม่มีขัอราชการใดๆ ก็จะไม่บันทึกแต่บันทึกเฉพาะวัน เดือน ปี เท่านั้น สาเหตุประการต่อมา คือ ไม่ได้กำหนดระยะเวลาส่งที่แน่นอน บางฉบับบอกขัอราชการเพียงวันเดียวก็ฝากส่งออกไป* ดังที่กล่าวแล้วข้างต้น แต่บางฉบับมีระยะเวลาหลายวันถึงจะได้ฝากส่งออกไป ด้วยเหตุว่าการส่งจดหมายต้องฝากผู้อื่นที่จะออกไปอีกต่อหนึ่งซึ่งไม่มีกำหนดเวลาแน่นอนเช่นเดียวกัน

หากพิจารณาจากตารางมีข้อสังเกตเรื่องของเวลา (วัน) ที่จดหมายถูกส่งไปถึงพระยาศรีพิพัฒน์ไม่ เป็นไปตามลำดับที่ได้ส่งออกไป กล่าวคือ จดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติฉบับที่ ๒ ส่งถึงเมืองสงขลาหลัง จดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติฉบับที่ ๓ กับฉบับที่ ๔ และจดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติบางฉบับส่งถึงเมือง สงขลาพร้อมกันในขณะที่วันฝากไม่ตรงกัน เช่น ฉบับที่ ๘ ถึงเมืองสงขลาพร้อมกับ ฉบับที่ ๙ หรือ ฉบับที่ ๑๐ ถึงเมืองสงขลาพร้อมกับ ฉบับที่ ๑๑ จากประเด็นดังกล่าวนี้อธิบายได้ดังนี้

๑. ในส่วนของจดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติฉบับที่ ๒ นั้นหลวงอุดมสมบัติได้ฝากจดหมายไปกับ จมื่นอินทรเสนาเมื่อวันที่วันเดือน ๔ แรม ๑๔ ค่ำ (๑๔ มีนาคม ๒๓๘๑) แต่ข้อความในพิบบที่ ๒ กล่าวว่า " วัน ๒ เดือน ๗ ขึ้น ๗ ค่ำ เจ้าคุณยมราชถือมาเพลาค่ำ" จึงทำให้เข้าใจได้ว่าจมื่นอินทรเสนาคงอาศัยเรือเจ้าพระยา ยมราชออกไป เมื่อถึงเมืองสงขลาเจ้าพระยายมราชจึงถือขึ้นไป เหตุที่จดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติที่ไปกับเรือ เจ้าพระยายมราชไปถึงเมืองสงขลาหลังจดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติฉบับที่ ๓ และ ฉบับที่ ๔ นั้นเป็นเพราะเรือที่ เจ้าพระยายมราชใช้ในการเดินทางนั้นเสารือหักขณะเดินทางถึงบางนาตอนจะล่องไปปากน้ำเจ้าพระยาจึงทำให้ ต้องเปลี่ยนเรือลำใหม่"

๒. ในส่วนประเด็นจดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติที่ถึงเมืองสงขลาพร้อมกันนั้น ดังที่กล่าวแล้วว่าการ ส่งจดหมายนั้นต้องฝากผู้อื่นไปอีกต่อหนึ่ง ซึ่งไม่มีกำหนดแน่นอน ดังนั้นเป็นไปได้ว่าจดหมายเหตุหลวงอุดม สมบัติ ฉบับที่ ๘ และ ฉบับที่ ๙ ที่ฝากไปกับขุนฤทธิธกรภูวนและขุนसारวัดภูวนนั้น ทั้งสองได้เดินทางโดย อาศัยเรือลำเดียวกัน หรืออีกประเด็นคือเรื่องของการเดินทางที่ต้องใช้เรือซึ่งต้องอาศัยลม ดังนั้นจึงไม่มีเวลา มาตรฐานการเดินทางที่ตายตัวแน่นอน หรืออาจประสบปัญหาเช่นเดียวกับเรือพระยายมราชก็ได้

สำหรับจดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติ ฉบับที่ ๑๐ และ จดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติ ฉบับที่ ๑๑ นั้น แม้ระยะเวลาที่ลงว่าฝากส่งห่างกัน ๒ วัน แต่เนื่องจากภายหลังจากที่ได้ให้หลวงโกษาอิศหากถือจดหมายเหตุ

* หลวงอุดมสมบัติ. (จ.ศ.๑๒๐๑). จดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติ ฉบับที่ ๑๓. (สมุดไทยดำ). เส้นดินสอขาว. หอสมุด แห่งชาติ. เลขที่ ๒๗๔/ฎ, หมวดจดหมายเหตุรัชกาลที่ ๓.

* หลวงอุดมสมบัติ. (จ.ศ.๑๒๐๐). จดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติ ฉบับที่ ๒. (สมุดไทยดำ). เส้นดินสอขาว. หอสมุด แห่งชาติ. เลขที่ ๖๗/จ, หมวดจดหมายเหตุรัชกาลที่ ๓. หรือ หลวงอุดมสมบัติ. (๒๕๓๐). จดหมายหลวงอุดมสมบัติพร้อม ด้วยอธิบายของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ. หน้า ๘๐.

หลวงอุดมสมบัติ ฉบับที่ ๑๐ ไปแล้ว ปรากฏว่าหลวงโกษาอิศหากเดินทางไปพบกับเจ้หมัดตะเฝาลูกค้าเมือง
 ดรงกานูที่ปากน้ำเจ้าพระยาจึงกลับเข้ามายังกรุงเทพฯ อีกครั้ง” ดังนั้นหลวงโกษาอิศหากจึงเป็นผู้ถือจดหมายเหตุ
 ทั้งสองฉบับ^๒ และนำกราบเรียนพระยาศรีพิพัฒน์พร้อมกัน

ระยะเวลาการจดบันทึกของเหตุการณ์ที่ไม่เท่ากันของจดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติในแต่ละฉบับนั้น
 ได้ส่งผลให้เหตุการณ์ที่ปรากฏในแต่ละฉบับไม่เท่ากัน ซึ่งสามารถแยกศึกษาได้ดังต่อไปนี้

๑. ลำดับเหตุการณ์ในจดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติ ฉบับที่ ๑

จดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติ ฉบับที่ ๑ บันทึกข้อราชการตั้งแต่พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว
 ทรงทราบข่าวเรื่องเมืองไทรถูกโจมตีมีช่วงเวลาตั้งแต่วันเดือน ๑๐ แรม ๗ ค่ำ (๑๑ กันยายน ๒๓๘๑) ถึง
 วันเดือน ๔ แรม ๖ ค่ำ (๖ มีนาคม ๒๓๘๑) ซึ่งเป็นวันที่พระยาศรีพิพัฒน์ได้ถูกขังเดินทาง^๓ และกราบถวายบังคม
 ลายกทัพไปหัวเมืองภาคใต้ ทั้งนี้ ลักษณะการจดบันทึกในจดหมายเหตุฉบับนี้ไม่ได้จดบันทึกทุกวันเหมือน
 จดหมายเหตุฉบับต่อๆ มา (ฉบับที่ ๒ - ๑๕) ตัวอย่างลักษณะการจดบันทึกในที่ว่านี้ เช่น “ครั้น ณ วันเสาร์
 เดือน ๑๐ แรม ๑๑ ค่ำ เพลาเช้า ทรงตรัสถาม ...” แล้วข้ามมาเป็น “ณ วันเดือน ๑๑ ขึ้น ๒ ค่ำ เพลาเช้า ...” ต่อ
 ด้วย “วันเดือน ๓ ขึ้น ๖ ค่ำ เพลาเช้า ...” การจดบันทึกในลักษณะดังกล่าวเข้าใจว่าในจดหมายเหตุหลวงอุดม
 สมบัติฉบับแรกนี้ ในช่วงต้นๆ ตั้งแต่วันเดือน ๑๐ แรม ๗ ค่ำ (๑๑ กันยายน ๒๓๘๑) ถึง วันเดือน ๓ ขึ้น ๑๕ ค่ำ
 (๓๐ มกราคม ๒๓๘๒) เป็นการบันทึกย้อนหลัง ดังนั้นจึงบันทึกเฉพาะในวันที่มีข้อราชการของหัวเมืองปักษ์ใต้
 และหัวเมืองประเทศราชมลายูเป็นสำคัญ วันและช่วงไหนไม่มีข้อราชการก็ข้ามไม่มีการบันทึก แต่นับตั้งแต่ช่วง
 เดือนกุมภาพันธ์เป็นต้นมาจะบันทึกบอกกล่าวทุกวันแม้ไม่มีข้อราชการใดก็ตาม สำหรับรายละเอียดของ
 เหตุการณ์มีดังตารางต่อไปนี้

^๑ หลวงอุดมสมบัติ. (จ.ศ.๑๒๐๑). จดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติ ฉบับที่ ๑๑. (สมุดไทยดำ). เส้นดินสอขาว. หอสมุด
 แห่งชาติ. เลขที่ ๒๗๔/ฉ, หมวดจดหมายเหตุรัชกาลที่ ๓.

^๒ หลวงอุดมสมบัติ. (จ.ศ.๑๒๐๑). จดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติ ฉบับที่ ๑๐. (สมุดไทยดำ). เส้นดินสอขาว. หอสมุด
 แห่งชาติ. เลขที่ ๒๗๔/ช, หมวดจดหมายเหตุรัชกาลที่ ๓. และ หลวงอุดมสมบัติ. (จ.ศ.๑๒๐๑). จดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติ
 ฉบับที่ ๑๑. (สมุดไทยดำ). เส้นดินสอขาว. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๒๗๔/ฉ, หมวดจดหมายเหตุรัชกาลที่ ๓.

^๓ คณะกรรมการชำระประวัติศาสตร์ไทยและจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์และโบราณคดี. (๒๕๓๖). “หมายรับสั่ง เรื่อง
 ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ กำหนดพระฤกษ์ให้เจ้าพระยาอมราชและพระยาศรีพิพัฒน์ยกกองทัพไปตีเมืองแขกปักษ์ใต้.” ใน ประชุม
 หมายรับสั่งภาค ๔ ตอนที่ ๑ สมัยกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว จ.ศ. ๑๑๘๖ - ๑๒๐๓.
 หน้า ๒๐๕.

* ทั้งนี้ ฤกษ์เดินทาง คือ วันเดือน ๔ แรม ๗ ค่ำ เพลาเช้า ๓ โมง ๗ บาท (เวลา ๙.๔๒ นาฬิกา)

* อ้างจาก แหล่งเดิม. และ หลวงอุดมสมบัติ. (จ.ศ.๑๒๐๑). จดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติ ฉบับที่ ๑. (สมุดไทยดำ).
 เส้นดินสอขาว. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๒๗/ก, หมวดจดหมายเหตุรัชกาลที่ ๓.

^๔ หลวงอุดมสมบัติ. (จ.ศ.๑๒๐๑). จดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติ ฉบับที่ ๑. (สมุดไทยดำ). เส้นดินสอขาว. หอสมุด
 แห่งชาติ. เลขที่ ๒๗, ๒๗/ก - ๒๗/ง, หมวดจดหมายเหตุรัชกาลที่ ๓. หรือ หลวงอุดมสมบัติ. (๒๕๓๐). เล่มเดิม. หน้า ๒๙ -
 ๗๒.

ตาราง ๖ แสดงลำดับเหตุการณ์ที่ปรากฏในจดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติฉบับที่ ๑

วัน-เดือน-ปี	สถานที่	เหตุการณ์	ที่มาของข้อมูล
ไม่ปรากฏ แน่ชัด	เมืองสงขลา	...พวกอ้ายแขกไทยยกเข้ามาสามพันจะมาตีเมืองสงขลา พระยาไชยาคนเก่าจัดแจงคนได้ ๘๐๐ ยกออกไปรบสู้กับอ้ายแขกอยู่ ๓ วัน อ้ายแขกแตกถอยไปตั้งอยู่ที่สะเดานอก...พระยาไชยาตั้งอยู่ที่บ้านปริก...แบ่งคนใน ๘๐๐ แยกให้ไปตั้งที่พังลาในบ้านปริกเข้ามากองหนึ่ง ไปตั้งที่นมความกองหนึ่ง...ผู้ช่วยสงขลาจัดคนได้ ๕๐๐ ให้หลวงอนุรักษ์ภูเบศร์ยกไปตั้งค่ายรับอยู่ที่หนองบัวกองหนึ่ง...	คำให้การ จีนผ่อง
ขบถเมือง ไทรบุรีครั้ง แรก ^๑	เมืองไทรบุรี	...ครั้งก่อน...อังกฤษเอากำปั่นรบมาช่วยปิดปากน้ำระวังอยู่ถึง ๒ ล้า... ^๒	พระราชดำรัส รัชกาลที่ ๓
ขบถเมือง ไทรบุรีครั้ง แรก	เมืองไทรบุรี	...ครั้งตนกูเด่นคิดตั้งรบสู้ที่ค่ายตันโพธิ์...ทัพเจ้าพระยานคร ๙ ยกออกไปจัดทัพแยกย้ายตั้งค่ายก็หลายค่ายกองละค่ายสองค่ายรายห่างกันไป...รบสู้อยู่ถึง ๒ วัน ๓ วัน อ้ายแขกจึงแตกหนีถอยไป...	พระราชดำรัส รัชกาลที่ ๓
๒๕ สิงหาคม ๒๓๘๑	เมืองไทรบุรี	...พวกอ้ายแขกไทยมาตั้งอยู่บ้านสะเดาประมาณ ๕๐๐ คน ตั้งอยู่ที่ยางงาม ๓๐๐ คน พระยาไชยานอกราชการตั้งรับอยู่ที่บ้านปริก...	ใบบอก พระวิชิตรสรไกร
๒๕ สิงหาคม ๒๓๘๑	เมืองไทรบุรี เมืองพัทลุง เมืองสงขลา กับ เมืองนคร	...พระยาไทรได้จัดแจงรวบรวมคนเมืองไทร เมืองพัทลุง เมืองนคร ๙ ให้ปลัดเมืองไทรคุมกองทัพออกไป ๑,๑๕๔ คน ...ลงไปให้พันกระบังปาสูเข้าแดนไทรที่ตำบลโตนมีเสบียงอาหารมากก็ให้คิดเร่งกระทำซึ่งเอาเสบียงอาหารไว้จ่ายกองทัพ พระยาไทรยังจัดแจงรวบรวมผู้คน...จะจัดให้ยกไปทางปลิศ...	ใบบอก พระวิชิตรสรไกร
๒๕ สิงหาคม ๒๓๘๑	เมืองสงขลา กับ เมืองไทรบุรี	...พระยาไทรให้คนเข้ามาจัดซื้อข้าวที่สงขลาได้ ๒๐ เกวียน เอาไปจ่ายให้กองทัพ ๑,๑๕๔ คนที่หาดใหญ่ ...	ใบบอก พระวิชิตรสรไกร

^๑ คือ เมื่อ พ.ศ. ๒๓๗๔ ตนกูเด่นซึ่งเป็นหลานของเจ้าพระยาไทรบุรี (ปะแวงวัน) ได้รวบรวมผู้คนยกเข้าตีเมืองไทรบุรี

^๒ อังกฤษปฏิบัติตามข้อตกลงในมาตรา ๑๓ ของสนธิสัญญาเบอร์นี ที่ระบุไว้ว่า " ... อังกฤษสัญญาต่อไทยว่าไม่ต้องการเอาเมืองไทร อังกฤษไม่รบกวณเมืองไทร และไม่ไห้พระยาไทรคนเก่ากับบ่าวไพร่ของพระยาไทรคนเก่าไปรบกวณทำอันตรายสิ่งหนึ่งสิ่งใด ณ เมืองไทรแลเมืองอื่นๆ ซึ่งขึ้นกับเมืองไทร ... " อ้างจาก กรมสนธิสัญญาและกฎหมาย กระทรวงการต่างประเทศ. (๒๕๑๑). "สำเนาหนังสือสัญญาทางพระราชไมตรีประเทศอังกฤษ และ ประเทศสยาม คฤศต์ตีกราช ๑๘๒๖." ใน สนธิสัญญาและความตกลงทวิภาคีระหว่างประเทศไทยกับต่างประเทศและองค์การระหว่างประเทศ เล่ม ๑. หน้า ๒๑.

ตาราง ๖ (ต่อ)

วัน-เดือน-ปี	สถานที่	เหตุการณ์	ที่มาของข้อมูล
๒๗ สิงหาคม ๒๓๘๑	เมืองตรัง	...อ้ายหวันมาลีคุมเรือใหญ่เรือน้อยเข้ามา ๘๕ ลำ ประมาณคนพิเศษ พระสงครามวิชิตเจ้าเมืองตรังได้รับสู้กับอ้ายเจ๊ะหมัดอาลีที่เขาราชสีห์พวกอ้ายแขกซึ่งอยู่บ้านหลังเขาพลอยสกัดชนาบรบเอาพระสงครามวิชิตๆ แดกถอยมา...	ใบบอก พระวิชิตสรไกร
ช่วงสิงหาคม ๒๓๘๑	นครศรีธรรมราช	...พระวิชิตสรไกร พระเสนาพิพิธคิดรวบรวมคนที่ทำทองที่เมืองนครฯ ได้แล้ว...จะยกลงไปกับพระสงครามวิชิต...	ใบบอก พระวิชิตสรไกร
ช่วงสิงหาคม ๒๓๘๑	ไทรบุรี	...แขกซึ่งอยู่ในแขวงจังหวัดเมืองไทร...พากันหลบหนีเข้าป่าไปเร้นซ่อนอยู่ยังหาได้เข้าหาอ้ายแขกพวกไทรหมดไม่...	ใบบอก พระวิชิตสรไกร
๑๔ กันยายน ๒๓๘๑	การเดินทาง ของเจ้าเมือง ชายทะเล ตะวันตก	...พวกกลางพวกพังงา พวกตะกั่วทุ่ง ตะกั่วป่า ล่วงออกไปหมดแล้ว...พระยาไชยา จะกราบถวายบังคมลาไป...แล้วจะยกไปเมืองกลาง...จะจัดแจงลงเรือคุมทัพเรือลงไปทำกับอ้ายแขกไทร เรือที่เมืองพังงาก็มีอยู่ ๔๐ ลำ...	ข้าราชการ
๑๔ กันยายน ๒๓๘๑	การเดินทาง	...เรือเจ้าพระยานครฯ ...ทอดอยู่ที่อู่พระที่นั่งอมรมณเฑียร...	ข้าราชการ
๑๕ กันยายน ๒๓๘๑	การเดินทาง	...เจ้าพระยานครฯ กราบถวายบังคมลา...	ข้าราชการ
ช่วงกันยายน ๒๓๘๑	เมืองสงขลา	...ณ เดือนเก้าปีจอสัมฤทธิ์ศก อ้ายบังลิมาไปป อ้ายบังลิมา มระมาตั้งอยู่ ณ บ้านสะเดาประมาณพันเศษ อ้ายโต๊ะปดั่งตั้งอยู่ที่ ยางงาม ๓๐๐ คน อ้ายโตธิฐนุระตั้งอยู่ที่สะพานสูง ๔๐๐ คน อ้ายบังลิมาตั้งอยู่ที่สบาเพน ๓๐๐ คน อ้ายเจ๊ะหวันยิวหาตั้งอยู่ที่ ทุ่งบ้านโพประมาณคนพันเศษ...	ใบบอกพระ สุนทรนุรักษ์
๑๓ กันยายน ๒๓๘๑	เมืองสงขลา	...ตนกูอัปดุลลาบุตรอ้ายพระยาไทร(ปะแงรัน-ผู้เขียน)มาตั้งอยู่ที่ ตะพานช้าง...อ้ายแขกซึ่งมาตั้งอยู่บ้านสะเดา...กวาดผ่อนครอบครัวแขกบ้านสะเดาลงไปไว้ที่สบาเพน เอาคน สบาเพน ขึ้นมาไว้รักษาค่ายบ้านสะเดา...	ใบบอกพระ สุนทรนุรักษ์

* พระยาไชยาเดินทางจากกรุงเทพฯ เมื่อวันที่ ๑๐ แรม ๑๑ ค่ำ (๑๕ กันยายน ๒๓๘๑) ถึงเมืองไชยาเมื่อวันที่ ๑๑ แรม ๕ ค่ำ (๑๓ ตุลาคม ๒๓๘๑) ได้รวบรวมผู้คนและต่อเรือที่เมืองไชยาแล้วจึงเดินทางต่อไปรักษาเมืองพังงาถึงปากพนมเมื่อวันที่ ๑๑ เดือนอ้าย แรม ๑๑ ค่ำ (๑๓ ธันวาคม ๒๓๘๑) อ้างจาก ใบบอก หลวงอินทรสุภาเมืองไชยา ถึง พระยาศรีพิพัฒน์. (จ.ศ. ๑๒๐๑). เรื่อง พระยาไชยายกกองทัพไปรักษาเมืองกลาง เมืองพังงา. (กระต่ายเพลลา). เส้นดินสอดำ. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๒๒๙. หมวดจดหมายเหตุ รัชกาลที่ ๓.

ตาราง ๖ (ต่อ)

วัน-เดือน-ปี	สถานที่	เหตุการณ์	ที่มาของข้อมูล
ช่วงกันยายน ๒๓๘๑	เมืองสงขลา	...พระสุนทรนุรักษ์ได้จัดให้นายทัพนายกองยกออกไปตั้งค่ายรักษาด้านทางอยู่ทั้ง ๑๗ ตำบลเป็นคน ๑,๐๘๑ คน ค่ายละ ๕๐๐ คน ๒๐๐ คน ๕๐ คน ๓๐ คน...	ใบบอกพระสุนทรนุรักษ์
ช่วงกันยายน ๒๓๘๑	เมืองพัทลุง	...พระยาไทรบุรี (แสง-ผู้วิจัย) น้อยอยู่ ณ เมืองพัทลุง...ถอนแบ่งคนซึ่งให้มาสมทบรักษาด้านทางรวม ๔๐๐ คนนั้นกลับพัทลุง...	ใบบอกพระสุนทรนุรักษ์
๒๗ สิงหาคม ๒๓๘๑	เมืองตรัง	...อ้ายหวันมาลียกทัพเรือเข้ามาจะตีเมืองตรังยังสู้รบกันอยู่ที่ปากน้ำพระม่วง...	ใบบอกพระสุนทรนุรักษ์
ธันวาคม ๒๓๘๑	เมืองไทรบุรี	...เจ้าพระยานครฯ จัดทัพให้พระยาไทรยกไปตีอ้ายแขกทางปลิศ...	ใบบอกเจ้าพระยานคร
๘ ธันวาคม ๒๓๘๑	เมืองจะนะ	...อ้ายแขกยกกองทัพขึ้นมาขึ้นมาตีเมืองจะนะ * ๓๐๐ คน ปลัดเมืองจะนะได้สู้รบกับอ้ายแขกอยู่วันหนึ่งปลัดจะนะแตกถอยมาอ้ายแขกพากันจุดเผาบ้านเมืองจะนะเสียแล้ว อ้ายแขกยังตั้งอยู่ ณ บ้านนาแขวงเมืองจะนะอ้ายแขกให้คนไปเกลี้ยกล่อมคนเมืองเทพา* ...	ใบบอกเจ้าพระยานคร
๒๑ มกราคม ๒๓๘๑	ราชการทัพ	...เจ้าพระยาบดินทรเดชา เจ้าพระยาพระคลัง ปรีกษาหาเรือจัดแจงกองทัพ...	ข้อราชการ
ขบถไทรบุรี ครั้งแรก	เมืองไทรบุรี	...เมื่อครั้งยกออกไปทำกับอ้ายตงกูเดนครั้งก่อน ^๑ เอาคน...ทั้งทัพนครฯ ทัพพัทลุง ทัพสงขลา ... เป็นคนเกี้ยวพัน...	ข้อราชการ
๒๕ มกราคม ๒๓๘๑	ราชธานี	...เจ้าคุณผู้ใหญ่ (เจ้าพระยาบดินทรเดชา(สิงห์)) ^๒ ออกไปซูดคลอง ^๓ ...	ข้อราชการ

* ในช่วงเวลานั้นเมืองจะนะและเมืองเทพายังไม่ได้รวมกับเมืองสงขลา

^๑ เมื่อครั้งเกิดขบถเมืองไทรบุรีครั้งแรกนั้น ได้เกิดความวุ่นวายในหัวเมืองมลายูอื่นๆ ด้วย พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงโปรดเกล้าฯ ให้เจ้าพระยาพระคลัง (ดิศ) ว่าที่สมุหพระกลาโหมยกทัพหลวงออกไปช่วย แต่ทัพของเจ้าพระยาบดินทรเดชา (น้อย) สามารถยึดเมืองไทรบุรีคืนมาได้

^๒ ข้อความตอนใดที่เรียกชื่อสรรพนาม ผู้วิจัยจะนำชื่อตามที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าพระยาบดินทรเดชา (สิงห์) และเจ้าหน้าทีกรมศิลปากรได้อธิบายเป็นเชิงอรรถมาวงเล็บไว้

^๓ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงพระบรมราชาธิบายไว้ว่าคลองที่ซูดคือคลองบางขนาก โดยซูดจากคลองแสนแสบไปบรรจบแม่น้ำบางปะกง อ้างจาก พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว. (๒๕๓๐). "พระบรมราชาธิบายในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว," ในจดหมายเหตุของสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวพร้อมด้วยอธิบายของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าพระยาบดินทรเดชา (สิงห์). หน้า ๔๑.

ตาราง ๖ (ต่อ)

วัน-เดือน-ปี	สถานที่	เหตุการณ์	ที่มาของข้อมูล
๒๑ ตุลาคม ถึง ๖ พฤศจิกายน ๒๓๘๑	เมืองสงขลา	... พระยาสงขลา กับนายทัพนายกองยกออกไปพร้อมกัน ณ ที่ หาดใหญ่...พระยาสาย พระยาเยะหรั่งยกออกไปตีค่ายอ้ายแขกที่ บ้านสะเดา อ้ายแขกแตกถอยไปตั้งอยู่ที่ทุ่งโพธิ์ พระยาสาย พระยาเยะหรั่ง ยกติดตามเข้าไปตีอ้ายแขกที่ทุ่งโพธิ์ ได้สู้รบกัน กับอ้ายแขกๆ แต่งกองวกหลังสกัดตีกองสำเลียงพระยาสาย พระยาเยะหรั่งๆ คิดจะสู้รบก็ขัดด้วยเสบียงอาหาร...พากันถอย มาตั้งอยู่ที่คลองหินเหล็กไฟคลองพาลา อ้ายตนกูอาเกบ ยก ติดตามเข้ามา...ยังสู้รบกับอ้ายแขกอยู่...	ใบบอก พระยาสงขลา
๘ ธันวาคม ๒๓๘๑	เมืองจะนะ	... อ้ายแขกยกเข้าเมืองจะนะเผาเมืองเสีย อ้ายแขกยังตั้งอยู่ที่ บ้านนา... ไปเกลี้ยกล่อมคนเมืองเทพา ^๑ เมืองหลองจิก เมือง หนองจิกเข้าด้วยกับอ้ายแขก...จะยกไปตีเมืองตานี เมือง เยะหรั่ง...	ใบบอก พระยาสงขลา
๓๑ มกราคม ๒๓๘๑	การเกณฑ์และ การจัดกองทัพ	... สั่งให้พระยาวิชิตณรงค์ ...พระราชนรินทร์ออกไป เอาไพร่ เกณฑ์บุญ ๓๐๐ เอากองอาทมาตซ้ายขวา ๒๐๐ ให้พระยาวิชิต ณรงค์ ๒๐๐ คน เป็น ๗๐๐ รีบออกไปก่อน (และ)...มีตราไปถึง พระยาเสนาภูเบศร์ เกณฑ์คนปากใต้ ^๒ อีก ๕๐๐ คน ให้พระยา ภูเบศร์คุมออกไป...	กระแสพระราช ดำรัส และ ข้อราชการ
๘ ธันวาคม ๒๓๘๑	เมืองสงขลา	...ทัพสงขลาซึ่งสู้รบกับอ้ายแขก...ที่หินเหล็กไฟ...พระยาเยะหรั่ง พระยาสาย ยิ่งถูกหอรบอ้ายแขกพัง...	ใบบอก พระยาสงขลา
๓๑ มกราคม ๒๓๘๑	การเกณฑ์ ราชการทัพ	...สั่งเจ้าพระยาพระคลังจัดแจงจำนวนกองทัพใหญ่ไว้...คิดหา ผู้คนให้เจ้าพระยามรราช (บุญนาค) เกณฑ์เอาเมืองเพชรบุรี เมืองราชบุรี เมืองประทุม เมืองนนท์ เมืองพนัสนิคม...	ข้อราชการ
ไม่ปรากฏ แน่ชัด	ความสัมพันธ์ นครศรีฯ กับ อังกฤษ	...เจ้าพระยานครฯ ได้ให้นายทองเดชไปหาสมัครเจ้าเมือง ใหม่ ^๓ ...ขอซื้อเรือใบดแลให้มาช่วยปิดปากน้ำเมืองไทร ^๔ ...	ใบบอก เจ้าพระยา นครฯ

^๑ ข้อความสอดคล้องกับใบบอกเจ้าพระยานครศรีธรรมราชที่มีเข้ามาเมื่อวันที่ ๒๑ มกราคม ๒๓๘๑

^๒ หมายถึง เมืองเพชรบุรี เมืองราชบุรี เมืองประทุมธานี เมืองนนทบุรี เมืองพนัสนิคม เมืองชุมพร เมืองประทิว เมืองกุยบุรี
เมืองปราณบุรี

^๓ คือ เมืองสิงคโปร์

^๔ เพื่อให้อังกฤษปฏิบัติตามข้อตกลงในมาตรา ๑๓ ของสนธิสัญญาเบอร์นี

ตาราง ๖ (ต่อ)

วัน-เดือน-ปี	สถานที่	เหตุการณ์	ที่มาของข้อมูล
ไม่ปรากฏ แน่ชัด	เมืองไทรบุรี	...มีศบอณาได้ให้กำนันเข้ามาช่วยรักษาปากน้ำเมืองไทร อยู่ ๔ สำ รักษาได้เดือนหนึ่งแล้ว...	ใบบอก เจ้าพระยานคร
๕ กุมภาพันธ์ ๒๓๘๑	จำนวนกองทัพ	... กองพระยาวิชิตณรงค์ พระราชรินทร์ ซึ่งจะไปก่อนนั้นจัดแจง ผู้คน...เสร็จอยู่แล้วเป็นคนกองพระยาวิชิตณรงค์ ๒๘๒ คน กอง พระราชรินทร์ ๕๐๕ คน...จะเอาเรือไป ๔ สำ...	ข้อราชการ
๘ กุมภาพันธ์ ๒๓๘๑	จำนวนกองทัพ	... กองทัพพระยาวิชิตณรงค์ พระราชรินทร์ ได้กราบถวาย บังคมลาแยกออกไป ณ เมืองสงขลา...เป็นจำนวนคน ๗๕๐ คน ปืนหน้าเรือท้ายเรือ ๘ ปืนรายแคบ ๒๒ ปืนหลัก ๑๐ ปืนคาบ ศิลา ๓๑๐ บอก...	ข้อราชการ
๘ กุมภาพันธ์ ๒๓๘๑	การเกณฑ์ทัพ เมืองเพชรบุรี ราชบุรี	...มีตราเกณฑ์ออกไป...เมืองเพชรบุรี ๕๐๐ เศษ เมืองราชบุรี ๕๐๐ เศษ เมืองชุมพร ประทิว กุย ปราณ ๕๐๐ เศษ..	ข้อราชการ
๑๙ กุมภาพันธ์ ๒๓๘๑	การเดินทาง	...เรือกองทัพพระยาวิชิตณรงค์...พระราชรินทร์ได้ใช้ไป... เรือ ๔ สำ คนในลำเรือพระยาวิชิตณรงค์ ๑๐๐ เศษ เรือพระราช รินทร์ ๔๐๐ เศษ เรือนายฤทธินายเวร ๘๐ เศษ เรือเงินขุนพัฒน์ สงขลาขึ้นมา ๘๐ เศษ...ยังค้างอยู่ ๓๐ เศษ...	ใบบอกพระยา สมุทรปราการ
กุมภาพันธ์ ๒๓๘๑	ความสัมพันธ์ กับอังกฤษ	... ที่เมืองกาญจนบุรี มีศรีจซอน* อังกฤษก็เข้ามา ทางชุมพริก เข้ามา...	พระราชดำริ

* สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ ได้ทรงอธิบายไว้ว่า มีศรีจซอน (Mr.Ridson) หมายถึง มีสเตอร์ริเซอร์สันชาวอังกฤษ เป็นทูตของผู้สำเร็จราชการอินเดีย อังกฤษแต่งตั้งให้อัครราชทูตเข้ามาถวาย แต่ให้เดินบกมาจากเมือง เมาะลำเลิง ที่จริงเชื่อได้ว่าเข้ามาสำรวจเส้นทางที่พม่ากับไทยเคยใช้เดินทัพ แต่อ้างว่าเพราะที่เมืองเมาะตะมะ เมืองทวาย เมือง ตะนาวศรีซึ่งอังกฤษได้จากพม่านั้น โค กระบือเป็นโรคระบาดล้มตายให้เข้ามาขอซื้อโค กระบือในพระราชอาณาจักร (เมืองไทย) ทั้งนี้ มีสเตอร์ ริเซอร์สัน เข้ามาคราวนั้นมีพม่ารามัญเป็นคนใช้แลหาบหามสิ่งของเข้ามาด้วยกว่า ๑๐๐ คน* และพระราชพงศาวดาร กรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๓ กล่าวถึงเรื่องนี้ไว้ว่า “มีสเตอร์ริสซอนอังกฤษถืออักษรสาสน์เจ้าเมืองมังกลา (หนังสือของบริษัทอีสต์ อินเดีย) เข้ามาทางบก...เดินมาทางเมืองกาญจนบุรีมาหาพระยาราชบุรี พระยาราชบุรีจัดเรือส่งเข้ามาก็ไม่ยอมแล้วเดินมาเมืองนคร ไซยศรี...พระยานครไซยศรีจัดเรือส่งเข้ามา...ถึงกรุงเทพฯ ในเดือน ๓ ข้างแรม” **

* สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ. (๒๕๓๐). “พระอธิบายในสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ,” ในจดหมาย หลวงอุดมสมบัติพร้อมด้วยอธิบายของสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ. หน้า ๕๓.

** เจ้าพระยาทิพากรวงศ์มหาโกษาธิบดี. (๒๕๓๘). พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์รัชกาลที่ ๓. หน้า ๗๘.

ตาราง ๖ (ต่อ)

วัน-เดือน-ปี	สถานที่	เหตุการณ์	ที่มาของข้อมูล
๒ - ๖ กุมภาพันธ์ ๒๓๘๑	เมืองสงขลา	... พระยาสงขลาได้จัดให้หลวงไชยสุรินทร์คุมคน ๕๐๐ ออกไปตี อ้ายแขกที่ป่าบอนแตก ตั้งประชิดรบกับอ้ายแขกอยู่ที่บ้านนา ... อ้ายแขกร้อยคนเข้าเผาบ้านขมื่น วกหลังจะเข้าตีทัพหลวงไชย สุรินทร์ๆ ถอยทัพมาถึงปลักแรด อ้ายเจ๊ะหมัดยี่หวายยกตาม หนูน้ออันแขก ๑๐๐ คนมาพันเศษ ...	ใบบอกพระยา สงขลา
๒ - ๖ กุมภาพันธ์ ๒๓๘๑	เมืองสงขลา	... พระยาสงขลาได้จัดคนไทยคนจีนเดิมออกไปช่วยหลวงไชย สุรินทร์ ๕๐๐ หลวงไชยสุรินทร์กับอ้ายแขกสู้รบกันอยู่ข้างทาง หินเหล็กไปทางพาลานัน พระยาสงขลาเห็นว่าอ้ายแขกจะยก เข้ามาตีตัดหลังได้จึงให้กองทัพพระยาสาย พระยาเยะหริ่งถอย มา อ้ายตนกูอาเก็บยกตามเข้าพันเศษ ทัพพระยาสายได้สู้รบ กับอ้ายแขกๆ ตาย ๓๐ คน จับได้มา ๒ คน พระยาสาย พระยา เยะหริ่ง ตั้งค่ายรับอ้ายแขกที่เขาเก้าเส้งแห่ง ๑ ที่เขาลูกช้าง แห่ง ๑ ที่คลองสำโรงแห่ง ๑ ...	ใบบอกพระยา สงขลา
๒ - ๖ กุมภาพันธ์ ๒๓๘๑	หัวเมืองแขก ๗ หัวเมือง	... อ้ายแขกไทรกับอ้ายแขกเมืองหนองจิก เมืองยะหริ่ง เมือง ตานี เมืองยะลา เมืองรามันห์ ประมาณคนพันเศษยกมาตีเมือง ตานี เมืองยะหริ่ง พวกเมืองยะหริ่งกับพระยาระแงะกับพระยา พิทักษ์ธานีเมืองสาย คนสามพันเศษตีอ้ายแขกแตกถอยไปอยู่ ประหวั้นแขวงตานี ...	ใบบอกพระยา สงขลา
๒ - ๖ กุมภาพันธ์ ๒๓๘๑	เมืองสงขลา	... ค่ายที่ตั้งรับห่างเมืองสงขลา ๕๐ เส้น...ทำค่ายล้อมเมือง สงขลาไว้ชั้นหนึ่ง แล้วทำค่ายปีกกากันข้างหน้าเมืองไว้อีก ชั้นหนึ่ง ยาวตั้งแต่เตาอิฐไปจนคลองสำโรง ๓๐ เส้นเศษ...มีคน รักษาค่ายปีกกาอยู่...สองพัน แยกตั้งรับอยู่ ๔ ค่าย ทางเขาเก้า เส้งค่าย ๑ ทางปลักแรดค่าย ๑ ทางเขาลูกช้างค่าย ๑ ทางคลอง สำโรงค่าย ๑ ชักปีกกาถึงกัน...เดินตลอดถึงกันทั้ง ๔ ค่าย ...	ใบบอกพระยา สงขลา
๒ - ๖ กุมภาพันธ์ ๒๓๘๑	เมืองสงขลา	... ได้เอาปืนใหญ่ออกไปยิงสู้รบที่เขาลูกช้างบอกหนึ่ง ถูกอ้าย แขกตายหลายคน อ้ายเจ๊ะหมัดยี่หวาผ่นเร่ทัพมาช่วย อ้าย ตนกูอาเก็บตรวจคนอยู่ที่น้ำกระจาย ...	ใบบอกพระยา สงขลา
กุมภาพันธ์ ๒๓๘๑	เมืองสงขลา	... ชาวที่สงขลาที่ขัดสน เข้ามา...ขอรับพระราชทานบรรทุก ออกไป ๒ ลำ ...	ข้าราชการ
ไม่ปรากฏแน่ ชัด	เมืองไทรบุรี	... อ้ายแขก...อยู่ที่ปากน้ำเมืองไทร อ้ายตนกูหมัดสัดตั้งมั่น รักษาอยู่...ก็ลักพันหนึ่งสองพัน ...	ข้าราชการ

ตาราง ๖ (ต่อ)

วัน-เดือน-ปี	สถานที่	เหตุการณ์	ที่มาของข้อมูล
๒ มีนาคม ๒๓๘๑	เมืองกลันตัน	...แขกข้างเมืองกลันตันเกิดรบพุ่งกัน...ด้วยเหตุซึ่งกันเป็น เจ้าเมือง...	ข้าราชการ
ช่วงธันวาคม - กุมภาพันธ์ ๒๓๘๑	หัวเมือง ชายทะเล ตะวันตก	...ขุนไกรตรีเพชรไปจำหน่าย ณ เมืองกลาง...เห็นเรืออ้ายแขก ทอดอยู่ที่เกาะยาว ๓๐ ลำ ครั้นกลับมา...พบเรืออ้ายแขก ๓๐ ลำ...ว่าจะไปเมืองกลาง แต่เห็นเรืออ้ายแขกไปข้างเกาะยาว... ได้ยินเสียงปืนอยู่ ๒ นัด ๓ นัด ไฟรบบ้านพลเมืองตื่น นายทัพ นายกอง ข้าหลวง กรมการลงไปคอยอ้ายแขกอยู่ที่ปากน้ำ...	หนังสือบอก ขุนไกรตรีเพชร
๑๐ กุมภาพันธ์ ๒๓๘๑	หัวเมืองฝั่ง ตะวันตก	...พระยาไชยาออกไปถึงเมืองกลาง...	หนังสือบอก ขุนไกรตรีเพชร
๒ - ๖ กุมภาพันธ์ ๒๓๘๑	เมืองสงขลา	...เมื่อรบกับอ้ายแขกที่ปลักแรดนั้น...อ้ายแขกยกแยกกันตรงเข้า มาเป็น ๓ สาย กองทัพหลวงไชยสุรินทร์ยกแผ่รายกันดาหน้า เข้าไปยิงเอาอ้ายแขกๆ ก็ยิงสู้รบอยู่สักครู่หนึ่ง อ้ายแขกยกเข้าดี ได้สู้รบกันถึงอาวุธสิ้น อ้ายแขกแตกถอยไปอยู่แหลมเกวียน...	คำให้การ ขุนจิตรใจรักษ์
๔ มีนาคม ๒๓๘๑	การเดินทาง ของพระยาศรี พิพัฒน์	...พระยาศรีพิพัฒน์กราบทูลว่าจะถวายบังคมลา ณ วันเดือน ๔ แรม ๗ ค่ำ เพลาเช้า ๓ โมง ๗ บาท...	พระยา ศรีพิพัฒน์
๖ มีนาคม ๒๓๘๑	ราชการทัพ	...เรือซึ่งให้เข้ามาบรรทุกข้าวได้ซื้อบรรทุกเรือลงแล้ว...	ข้าราชการ
ไม่ปรากฏ แน่ชัด	เมืองสงขลา	...เมืองสงขลา...คิดกักไว้เรือมาแต่เมืองใหม่(สิงคโปร์ - ฝูจีจย) ๒ ลำ มาขายปืนกระสุนดินดำที่สงขลา พระยาสงขลาให้ซื้อขึ้น ไปยิงหาให้เรือไปไม่ แต่เรือลูกค้านอกนั้นก็กักไว้หมด เรือรบที่ สงขลาที่มีคืออยู่ ๒ ลำ นอกจากนั้นชำรุด...	ข้าราชการ
๖ มีนาคม ๒๓๘๑	การเกณฑ์ทัพ	... ผู้คนยังอยู่แต่คนเพชรบุรี ๕๐๐ คน ราชบุรี ๕๐๐ ยังหา มาถึงไม่ เรือที่ได้ออกไปเป็นเรือยืม ๒๐ ลำ คิดทั้งเรือรบใหญ่ เรือรบน้อย จะได้ออกไปหมดด้วยกันเป็นเรือ ๔๑ ลำ...	ข้าราชการ

* โบบอก หลวงอินทรสุมเมืองไชยาที่มีถึงพระยาศรีพิพัฒน์ว่าพระยาไชยาเดินทางจากกรุงเทพฯ ถึงเมืองไชยาเมื่อวัน
เดือน ๑๑ แรม ๔ ค่ำ (๑๓ ตุลาคม ๒๓๘๑) ได้รวบรวมผู้คนและต่อเรือที่เมืองไชยาแล้วจึงเดินทางต่อไปรักษาเมืองพังงาถึงปากพนม
เมื่อวันเดือนอ้าย แรม ๑๑ ค่ำ (๑๓ ธันวาคม ๒๓๘๑)

สำหรับเหตุการณ์ที่ปรากฏในจดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติ ฉบับที่ ๑ นั้นได้กล่าวถึงเรื่องต่างๆ ดังต่อไปนี้

- ๑) การปรึกษา ตระเตรียมเกณฑ์ไพร่พลทั้งในส่วนกลางซึ่งมีตราเกณฑ์ไพร่พลจากเมืองต่างๆ ได้แก่ เมืองเพชรบุรี เมืองราชบุรี เมืองประทุม เมืองนนท์ เมืองพนัสนิคม เมืองชุมพร เมืองประทิว เมืองกุย เมืองปราณและการรวบรวมไพร่พลในหัวเมืองปักษ์ใต้ ได้แก่ เมืองนครศรีธรรมราช เมืองพัทลุง เมืองท่าทอง เมืองไชยา เมืองสงขลา และแขกเก่าหัวเมือง เป็นต้น
- ๒) เหตุการณ์การสู้รบที่เกิดขึ้นในพื้นที่ต่างๆ ได้แก่ เมืองสงขลา เมืองจะนะ เมืองเทพา เมืองไทรบุรี และหัวเมืองชายฝั่งทะเลด้านตะวันตก ได้แก่ ตรัง สตูล และพังงา
- ๓) เหตุการณ์อื่นๆ ได้แก่ การเดินทางของบรรดาผู้ปกครองหัวเมืองปักษ์ใต้ กำหนดการเดินทางของกองทัพหลวง ตลอดจนความช่วยเหลือของอังกฤษที่มีต่อไทยครั้งเมื่อเกิดเหตุการณ์ขบถไทรบุรีครั้งแรก
- ๔) การเข้ามาของทูตของผู้สำเร็จราชการอินเดียที่เดินทางเข้าทางกาญจนบุรี

นอกจากเหตุการณ์ที่กล่าวมาข้างต้นแล้ว จดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติ ฉบับที่ ๑ ยังชี้ให้เห็นความเป็นอริและเอาเปรียบกันระหว่างเมืองนครศรีธรรมราชกับเมืองสงขลา เช่น ข้อความที่ว่า "... ข้างหนึ่งฉลาดก็ฉลาดเกินไป ข้างหนึ่งโง่โง่ดื้อไปทำจนให้มันไล่เข้ามาในเขตในแดน การไม่ควรจะเป็นก็เป็นไป..." และปรากฏแนวพระบรมราชาบายของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าหัวในการจัดการปกครองหัวเมืองไทรบุรีภายหลังจากปราบปรามพวกขบถได้สำเร็จ เช่น ข้อความที่กล่าวว่า "... ที่นี้จะตั้งเมืองไทรนั้นจะขอรับพระราชทานฟังดูการทำเสียให้แล้วก่อนถ้าเห็นว่าควรจะให้เอาผู้ใดได้จึงจะจัดแจงตั้งขึ้น ..." หรือ ข้อความที่ว่า "... ได้เมืองไทรแล้ว... จะต้องให้ไปอยู่รักษา แต่ผู้ซึ่งจะไปรักษานั้น ต้องรับพระทานเอาแขกจึงจะได้ แต่จะคิดทำเสียให้แล้วก่อน หากดูคนมีความชอบที่พรรคพวกมาก จึงจะจัดแจงให้ไปอยู่รักษา...ให้มันไปขึ้นกับนครฯ ..." รวมทั้งพระบรมราชาบายเกี่ยวกับการกวาดต้อนครัวพวกขบถ เช่น ข้อความที่กล่าวว่า "...การซึ่งจะคิดกวาดต้อนครอบครัวนั้นคิดทำเอาภายหลัง ลูบไล้ผ่อนปรนมาโดยเย็นก่อน ควรจะจัดแจงตั้งไว้คงบ้านคงเมืองแห่งใด ๆ ก็ตั้งขึ้นไว้ ถ้าเห็นว่าอายแขกไม่สู้สนิที่ตั้งไว้ไม่ได้แล้วก็กวาดต้อนเอามาเสียให้สิ้น ทำเอาให้จนไปไม่เส้นหญ้าก็อย่าให้หลงเหลือติดแผ่นดินให้มันมาตั้งตืดเป็นบ้านเป็นเมืองสืบต่อไป..." ทั้งนี้จะได้กล่าวในรายละเอียดในบทต่อไป

๒. เหตุการณ์สำคัญในจดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติ ฉบับที่ ๒

จดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติ ฉบับที่ ๒ บันทึกข้อราชการตั้งแต่คราวพระยาศรีพิพัฒน์เตรียมจะยกทัพออกเดินทางจากกรุงเทพฯ เมื่อวันที่ ๔ แรม ๗ ค่ำ (๗ มีนาคม ๒๓๘๑) จนกระทั่งถึงตอนพระยาศรีพิพัฒน์ได้เดินทางออกจากปากน้ำเจ้าพระยาเมื่อวันที่ ๔ แรม ๑๔ ค่ำ* (๑๔ มีนาคม ๒๓๘๑) โดยมีเหตุการณ์ต่างๆ ปรากฏดังตารางต่อไปนี้

* หลวงอุดมสมบัติ. (จ.ศ.๑๒๐๑). จดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติ ฉบับที่ ๒. (หนังสือสมุดไทยคำ). เส้นดินสอขาว. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๖๗/จ. หมวดจดหมายเหตุรัชกาลที่ ๓. หรือ หลวงอุดมสมบัติ. (๒๕๓๐). เล่มเดิม. หน้า ๗๕ - ๘๗.

ตาราง ๗ แสดงลำดับเหตุการณ์ที่ปรากฏในจดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติ ฉบับที่ ๒

วัน-เดือน-ปี	สถานที่	เหตุการณ์	ที่มาของข้อมูล
๖ มีนาคม ๒๓๘๑	การเดินทาง ของพระยาศรี พิพัฒน์	... พระยาศรีพิพัฒน์ส่งลงมาถึงหน้าพระที่นั่งกราบถวายบังคม ลา ... ลงไปทอดอยู่ที่หน้าโรงฝางข้าม จัดแจงการบรรทุก ...	ข้อราชการ
๘ มีนาคม ๒๓๘๑	การเกณฑ์ทัพ เมืองเพชรบุรี ราชบุรี	... พวกเพชรบุรี มาถึงแล้ว ยังแต่ราชบุรี ... พระยาราชบุรีเขา จัดแจงให้ ... ผู้ช่วยคุมออกไป แต่ผู้ช่วยนั้นมาถึงแล้วให้กลับ ออกไปเร่งคนให้เข้ามา ...	ข้อราชการ
๑๐ มีนาคม ๒๓๘๑	จำนวนกองทัพ และการเดินทัพ	... พระยาศรีพิพัฒน์กราบ...ถวายบังคมลาส่งลงไป...เป็นเรือรบ ๑๕ ลำ เรือยืม ๒๑ ลำ ...	ข้อราชการ
๘ มีนาคม ๒๓๘๑	การจัดกองทัพ หลวง	... พระยาศรีพิพัฒน์... เอาพม่าเก่าพม่าใหม่ออกไปด้วยสักยี่สิบ สองคน จะเอามันไปเห ...	ข้อราชการ
๑๑ มีนาคม ๒๓๘๑	จำนวนกองทัพ	... บัญชีจำนวนเรือ... เป็นจำนวนเรือรบ ๑๖ ลำ เรือยืม ๒๑ ลำ ...	ข้อราชการ
๑๒ มีนาคม ๒๓๘๑	การเกณฑ์ทัพ	... พระยาเทพ... ลงไปจัดแจงให้พวกเขมรราชบุรีลงเรือ ... ได้ ๘ ลำ จัดแจงให้ลงทั้งคนเพชรบุรีคนราชบุรี ...	ข้อราชการ
๑๒ มีนาคม ๒๓๘๑	การเดินทาง ของเจ้าพระยา ยมราช	...เรือเจ้าพระยายมราชให้ใบส่งลงไปถึงบางนา ลมติดใบเข้า พอใบตึงเสากลางหักลงน้ำไปทั้งใบ หักที่ปากกระบอก... เอาเรือ ง่วนเส่งไปเปลี่ยน...	ข้อราชการ
๑๒ มีนาคม ๒๓๘๑	การเดินทาง ของพระยาศรี พิพัฒน์	... พระยาศรีพิพัฒน์ว่าส่งลงไปถึง... บิอมตรีเพชรแล้ว ...แต่ เรืออมรแมนสรรค์... ไซ้ใบกาวลงไปคราวหนึ่งแล้วก็ตรงเข้าไป ฝั่งเสีย หากกลับใบได้คล้องไม่ต้องเอาสมอกะออกมาจึงใบไซ้ไป ได้...จะแก้เสาะเสียให้เอนมาข้างท้าย... จะคิดเอาไม้เสียดแก้ลง ไป... ส่งลงไปถึงแล้ว ๕ ลำ นอกจากนั้นก็ส่งราย ๆ ตาม กันลงไป ...	ข้อราชการ

* รายงานระยะทางกองทัพไปตีเมืองไทร จ.ศ. ๑๒๐๐ กล่าวว่า "ครั้งรุ่งขึ้น ณ วัน ๓ เดือน ๔ แรม ๑๒ ค่ำ (๑๔ มีนาคม ๒๓๘๑) เรือออกแล่นก่าว เพลบายโมงหนึ่งลงมาถึงท่าเตียนเรือมัตตฉานเสากลางหัก" ทั้งนี้ เรือมัตตฉาน หมายถึง เรือที่เจ้าพระยายมราชใช้สำหรับเดินทาง อ่างจาก ลำเนา หนังสือพระยาศรีพิพัฒน์. (จ.ศ. ๑๒๐๐). เรื่อง รายงานระยะทางยกกองทัพไปตีเมืองไทรและให้เร่งเรือนายทัพนายกองออกไป. (กระดาษเพล). เส้นดินสอดำ. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๒๒. หมวดจดหมายเหตุรัชกาลที่ ๓.

ตาราง ๗ (ต่อ)

วัน-เดือน-ปี	สถานที่	เหตุการณ์	ที่มาของข้อมูล
๑๕ มกราคม ๒๓๘๑	หัวเมือง ชายทะเล ตะวันตก	... อ้ายหวันมาลีจัดให้อ้ายหวันจิกะหนาน้องเขยกับอ้ายเจ๊ะสมัน เป็นนายทัพเรือ คุมเรือรบใหญ่หน่อย ๓๕ ลำ มีปืนป่หรือมหน้า เรือมีปืนรายแคมทุกลำ ... มาถึงอ่าวกระบี่แขวงเมืองนครฯ... อ้ายหวันจิกะหนาให้เรือเข้าไปที่บ้านอ่าวกระบี่ ๒ ลำ ขึ้นไปหา นายแขกซึ่งอยู่ ณ บ้านอ่าวกระบี่ ... กวาดครอบครัวแขกบ้าน อ่าวกระบี่ไป เป็นชายหญิงใหญ่หน่อย ๑๒ คนกับเรือ ๑๓ ลำ แต่ นายแขกบ้านอ่าวกระบี่นั้น พาครอบครัวหนีไปได้ อ้ายหวันจิกะ หนาให้อาครวัซึ่งกวาดได้ไปนั้น ผ่อนไว้เกาะนางกาวิ แล้ว อ้ายหวันจิกะหนาพากันมาทอดอยู่ที่เกาะยาว เรือพวกอ้ายหวัน จิกะหนากับเรือซึ่งกวาดไปได้มากขึ้นประมาณ ๕๐ ลำ ๕๐ ลำ อ้ายหวันจิกะหนาให้เที่ยวสกัดเรือไปมาอยู่ ... พบเรือแขกลำ หนึ่งคนในลำเรือประมาณ ๖ คน ๗ คน ก็เข้าสกัดจับเอาไป พวกอ้ายหวันจิกะหนามาจนถึงเกาะชนัก ถึงเกาะโบาย...	ใบบอก พระยาไชยา กับ พระยาตะกั่วทุ่ง
ไม่ปรากฏ แน่ชัด	ความสัมพันธ์ และ เมืองไทรบุรี	...พระยาสิงหโบรา* ให้กำปั่นมาช่วยปิดปากน้ำเมืองไทร อยู่ ๔ ลำ แล้วเขียนหนังสือไปปักไว้ว่า ให้พวกแขกเมืองไทร กลับมาเสีย ถ้าไม่กลับมาแล้วจะยกไปตีพวกแขกเมืองไทรก็หา กลับไปไม่ ดีเข้าไปจนถึงเมืองสตูล เมืองตรัง กองทัพไทยตีอ้าย แขกแตกถอยไปได้...	หนังสือบอก พระสาครพานิช
๘ ธันวาคม ๒๓๘๑	เมืองสงขลา	...สงขลานั้นอ้ายแขกตีเผาบ้านเมืองเมืองจะนะลงไปถึงแดน เมืองไทร กองทัพไทยเอากระบือเอาข้าวไปให้อ้ายแขก...	หนังสือบอก พระสาครพานิช
ไม่ปรากฏ แน่ชัด	เมืองไทรบุรี	...พวกอังกฤษก็หาเห็นไปตีแขกเมืองไทรเหมือนหนังสือปักไม้...	หนังสือบอก พระสาครพานิช
ไม่ปรากฏ แน่ชัด	เมืองไทรบุรี	... อ้ายหวันมาลีตั้งค่ายรับอยู่ที่เมืองปลิศ ว่าถ้าการเบาบางแล้ว อ้ายหวันมาลีลงไปเยี่ยมครัวที่เกาะนางกาวิอยู่ ๒ วัน ๓ วันแล้ว กลับขึ้นมาค่าย แต่กระสุนดินดำเสบียงอาหารนั้น อ้ายแขกให้ลง ไปซื้อที่พวกแขกอยู่ ณ เมืองเกาะหมาก ว่าอ้ายตนกูอัปดุลลาห์ อ้ายตนกูหมัดสอัด อ้ายตนกูอาเกบ วิวาทชิงกันจะเป็นใหญ่ยัง หาดกลางกันไม่ ...	หนังสือบอก พระสาครพานิช

* หมายถึง มิสเตอร์บอนฮัม (Bonhum) เจ้าเมืองสิงคโปร์

ตาราง ๗ (ต่อ)

วัน-เดือน-ปี	สถานที่	เหตุการณ์	ที่มาของข้อมูล
ไม่ปรากฏ แน่ชัด	หัวเมือง ชายทะเล ตะวันตก	... หลวงนเรนทรวังษา ขุนสุนทรินทร์ หมื่นศักดิ์ดา ซึ่งพระยาถกลาง คนเก่าตั้งให้เป็นนายแขกคนนั้น รู้ว่าอายแขกเข้ามาพากันกำเริบ ยกครอบครัวหนีลงเรือไปหาอายหัวนิจกะหนา พระตะกั่วทุ่งจัด กองทัพไปตามทัน พบหลวงนเรนทรกับบุตรภรรยา หลวงนเรนทร แต่ขุนสุนทรินทร์หมื่นศักดิ์ดานั้นพาครอบครัวหนีไป ได้ พระตะกั่วทุ่งเอาตัวหลวงนเรนทรมาจำไว้ ...	หนังสือบอก พระสาครพานิช
ไม่ปรากฏ แน่ชัด	หัวเมือง ชายทะเล ตะวันตก	... พระยาไชยาได้จัดคนแบ่งให้ไปช่วยรักษาเมืองกลาง เมือง ตะกั่วทุ่ง เมืองตะกั่วป่า อยู่เมืองละ ๑๐๐ คน ๒๐๐ คน พระยา ไชยารักษาอยู่เมืองพังงา แล้วพระยาไชยาเกณฑ์คนเมืองกลาง เมืองตะกั่วทุ่ง เมืองตะกั่วป่า เมืองพังงา ๓๐๐ คน ให้หลวงพิพิธ ภักดีคุมเรือรบใหญ่หน่อย ๓๐ ลำ ลงไปลาดตระเวนตามท้องทะเล คอยสกัดสืบสาวราชการอยู่ ...	ใบบอก พระยาไชยา กับ พระยาตะกั่วทุ่ง
๑๔ มีนาคม ๒๓๘๑	เรือเจ้าพระยา ยมราช	... จัดแจงเรื่องวณแสงส่องไป ... หยุดถ่ายเรือจัดแจงใบก็ราวสัก ๒ วันจึงจะได้ใช้ใบออกไป ...	ข้อราชการ
ไม่ปรากฏ แน่ชัด	หัวเมืองทะเล ตะวันตก	... พระยาไชยาจัดคนให้ไปช่วยรักษาอยู่กับได้จัดเรือ ๓๐ ลำลง ไปลาดตระเวน ...	ใบบอก พระยาไชยา
ประมาณ ธันวาคม ๒๓๘๑	หัวเมือง ชายทะเล ตะวันตก	... พระยาไชยาออกไปถึงเมืองพังงาเมื่อเดือนนี้ข้างขึ้น ^๖ จัดแจง ทำค่ายรักษาเมืองพังงาอยู่ ...	ใบบอก พระยาไชยา
ประมาณ ธันวาคม ๒๓๘๑	หัวเมือง ชายทะเล ตะวันตก	... ไพรบ้านพลเมือง... ครั้นกองทัพพระยาไชยาออกไปถึงแล้วก็ หายตกตื่นใจสงบลง ชื่อชายหากินเป็นปรกติดูเหมือนอย่าง เดิม พระยาไชยาออกไปถึงแล้ว ... คิดรวบรวมเรือเตรียมไว้ ... ได้ ๑๔ ลำ ๑๕ ลำ ...	ใบบอก พระยาไชยา

สำหรับเหตุการณ์ที่ปรากฏในจดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติ ฉบับที่ ๒ สามารถสรุปเป็นประเด็นต่างๆ
ได้ดังนี้

๑. รายงานการเกณฑ์ทัพและการเดินทางของเรือพระยาศรีพิพัฒน์ เรือพระยายมราช และเรือกองทัพอื่นๆ
๒. สถานการณ์ของหัวเมืองชายทะเลตะวันตก ได้แก่ เมืองกลาง เมืองตะกั่วทุ่ง เมืองตะกั่วป่า เมืองพังงา

* ใบบอก หลวงอินทรสุมเมืองไชยาที่มีถึงพระยาศรีพิพัฒน์ว่าพระยาไชยาเดินทางจากกรุงเทพฯ ถึงเมืองไชยาเมื่อ
วันเดือน ๑๑ แรม ๙ ค่ำ (๑๓ ตุลาคม ๒๓๘๑) ได้รวบรวมผู้คนและต่อเรือที่เมืองไชยาแล้วจึงเดินทางไปรักษาเมืองพังงาถึงปากพนม
เมื่อวันเดือนอายุ แรม ๑๑ ค่ำ (๑๓ ธันวาคม ๒๓๘๑)

๓. การสู้รบที่เมืองสงขลา เมืองจะนะ และเมืองไทรบุรี
๔. ความช่วยเหลือจากอังกฤษ (มิสเตอร์บอนฮัม เจ้าเมืองสิงคโปร์)

นอกจากเหตุการณ์ที่กล่าวมาข้างต้นแล้ว จดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติ ฉบับที่ ๒ ได้กล่าวถึงพระบรมราชาบายของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าหัวในเรื่องการกวาดต้อนครอบครัวแขกขบถเมืองไทรบุรีกับอิทธิของอังกฤษในบริเวณแหลมมลายู ดังตัวอย่างข้อความที่กล่าวว่า "...การที่จะทำเมืองไทรก็พอจะจัดแจงทำแล้วไปได้ กลัวแต่ที่จะกวาดครอบครัวมานั้นจะมีผู้มาห้ามปรามไม่ให้กวาดเข้ามา รับสั่งว่ากลัวมันทำไม่ มันจะม่าว่ากล่าวห้ามปรามก็อย่าฟังมัน จะเอาจุมกเขามาหาใจนั้นไม่ชอบ ถ้ามันม่าว่ากล่าวโดยจะเห็นกับไมตรีกันก็จัดแจงเอาไว้บ้างแต่เล็กน้อยพอสมควร อย่าให้เสียแก่ไมตรีที่ว่กล่าว อย่าให้เป็นมันมาร่วมคิดจัดแจงได้ มันจะเคลือบเอาเป็นของ ๆ มันเสีย ถ้าเห็นการว่าจะเอาไว้ไม่ได้ แล้วก็กวาดต้อนเอามาเสียให้สิ้น ..." รวมทั้งพฤติกรรมความไม่สามัคคีปรองดองของเหล่าบรรดาขุนนางข้าราชการที่ออกไปแก้ปัญหาโดยเฉพาะในหัวเมืองซาทะเลตะวันตก พระตะกั่วทุ่งมีหนังสือบอกกล่าวโทษพระกลางว่าให้ความช่วยเหลือพวกหัวนมาลี

๓. เหตุการณ์สำคัญในจดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติ ฉบับที่ ๓

จดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติ ฉบับที่ ๓ บันทึกข้อราชการตั้งแต่วันศุกร์ เดือน ๔ แรม ๑๕ ค่ำ (๑๕ มีนาคม ๒๓๘๑) ถึงวันเสาร์ เดือน ๕ ขึ้น ๘ ค่ำ (๒๓ มีนาคม ๒๓๘๑)^{*} ซึ่งมีเหตุการณ์ต่างๆ ดังนี้ คือ ตอนกองทัพยกออกจากกรุงเทพฯ และเข้ากองทัพเมืองนครศรีธรรมราชยกทัพไปตีพวกขบถเมืองไทรบุรี รายละเอียดดังตารางต่อไปนี้

ตาราง ๘ แสดงลำดับเหตุการณ์ที่ปรากฏในจดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติฉบับที่ ๓

วัน-เดือน-ปี	สถานที่	เหตุการณ์	ที่มาของข้อมูล
๑๕ มีนาคม ๒๓๘๑	การเดินทางของพระยาศรีพิพัฒน์	... เรือพระยาศรีพิพัฒน์กับเรือนายทัพนายกองได้ใช้ใบออกจากปากน้ำ เป็นเรือรบ ๑๔ ลำ เรือยืม ๔ ลำ เข้ากัน ๒๓ ลำ เป็นคนสองพันเศษ...ออกไปชายช้าระนอก...ถึงเกาะสีชัง ...	ใบบอก พระยา สมุทรปราการ
๑๕ มีนาคม ๒๓๘๑	การเดินทางของเรือกองทัพ	... เรือนายทัพนายกองได้ใช้ใบจากปากน้ำ เป็นเรือยืม ๔ ลำ กับว่าเห็นกำปั่น ๒ เสามาทอดลือกอยู่ลำหนึ่ง ...	ใบบอก พระยา สมุทรปราการ
๑๕ มีนาคม ๒๓๘๑	การชำระฝิ่นเมืองชลบุรี	... เจ้าพระยาพระคลังลงเรือไปเมืองชลบุรี ...เห็นกำปั่น ๒ เสาใช้ใบ...มาเที่ยวขายฝิ่น พวกจีนเมืองชลบุรีลงไปซื้อว่าราคาไม่ตกลง ก็หาได้ซื้อไว้ไม่ ...	ข้อราชการ

* หลวงอุดมสมบัติ. (จ.ศ.๑๒๐๑). จดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติ ฉบับที่ ๓. (สมุดไทยดำ). เส้นดินสอขาว. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๒๗๖, หมวดจดหมายเหตุรัชกาลที่ ๓. หรือ หลวงอุดมสมบัติ. (๒๕๓๐). เล่มเดิม. หน้า ๘๘ - ๑๐๒.

ตาราง ๘ (ต่อ)

วัน-เดือน-ปี	สถานที่	เหตุการณ์	ที่มาของข้อมูล
๑๗ มีนาคม ๒๓๘๑	เรือนายทัพ นายกอง	... เรือนายทัพนายกองได้ใช้ใบไ้ไปอีก ๕ ลำ ...	ข้อราชการ
๑๗ มีนาคม ๒๓๘๑	การเดินทาง ของพระยา ศรีพิพัฒน์	... พระยาศรีพิพัฒน์ถึงเกาะสีชัง พระยาศรีพิพัฒน์คิดว่าไป เมืองจันทบุรีแล้ว จะรอเรือกองทัพให้พร้อมกันจึงจะข้ามไป ติดเอาเมืองชุมพร ออกจากเมืองชุมพรแล้วจะจัดให้เรือรบ ล่องลงไปข้างหน้าจะเอาไว้ข้างหลังแต่เรือยืมลูกค้า ...	ใบบอก เจ้าพระยา พระคลัง
๑๗ มีนาคม ๒๓๘๑	การชำระฝิ่น ในราชธานี	... ให้พระยานรงค์ฤทธิโกษาให้พระยาวิเศษศักดิ์ดา คุมเรือ ออกไป ๖ ลำ คน ๑๗๐ คน ออกไปคอยก้าวสกัดจับเงินซึ่งจะ ลงไปรับซื้อฝิ่นขึ้นมาขายอยู่ตามอ่าวทุ่งทะเล ...	ใบบอก เจ้าพระยา พระคลัง
๑๗ มีนาคม ๒๓๘๑	เรือเจ้าพระยา ยมราช	... เรือเจ้าพระยายมราช...ได้จัดแจงขนถ่ายแล้ว*...	ข้อราชการ
๑๘ มีนาคม ๒๓๘๑	การเดินทาง กองทัพ	... เรือนายทัพนายกองใช้ใบไปจากปากน้ำอีก ๒ ลำ เข้ากัน แต่ได้ใช้ใบไปแล้วเป็นเรือ ๓๔ ลำ คน ๓,๘๐๐ เศษ...จำนวน เรือหมดด้วยกัน...๔๘ ลำ...ยังอยู่ ๑๔ ลำ	ใบบอกพระยา สมุทรปราการ
๗ - ๑๑ มีนาคม ๒๓๘๑	จำนวนทัพ เมืองเพชรบุรี	... พระยาเพชรบุรีกับนายทัพกองพร้อมกันได้ยกออกจาก เมืองเพชรบุรีแต่ ณ วันเดือน ๔ แรม ๗ ค่ำ ครั้น ณ วันเดือน ๔ แรม ๑๑ ค่ำ ได้ใช้ใบออกจากปากน้ำเป็นเรืออย่าง ๖ ลำ เรือญวน ๑ ลำ เรือยืม ๒ ลำ เข้ากัน ๘ ลำ เป็นคนนายไพร่ ๕๕๕ คน กับจัดให้คุมม้าไปทางบก ๓ ม้า คน ๑๒ คน เข้ากัน ทั้งบกทั้งเรือเป็นคน ๖๑๑ คน ปืนหน้าเรือปืนท้ายเรือ ปืนราย แฉก ปืนหลัก ๔๘ บอก ปืนคาบศิลา ๒๗๐ บอก ดินดำหนัก ๑๐ หาบ...	ใบบอก หลวงปลัด เมืองเพชรบุรี
ช่วงมีนาคม ๒๓๘๑	เมืองเพชรบุรี	...จำนวนคนซึ่งยังเหลืออยู่กับบ้านเมือง...เรือสำปั้นไล่สลัดอยู่ ๕ ลำ กับเรืออย่างซำรดใช้ไม่ได้อยู่ลำหนึ่ง มีปืนหน้าเรือ ๕ บอก ปืนคาบศิลาคงโรงอยู่ ๒๐ บอก...เรืออย่างที่ซำรดอยู่นั้น หลวงปลัดบอกขอเหล็กตะปูออกไป ๓,๐๐๐ ตัว จะคิดจัดแจง เปลี่ยนกระดานทำซ่อมแซมขึ้นใหม่ ให้ได้คนไปซื้อกะดานที่ เมืองชลฯ อยู่...	ใบบอก หลวงปลัด เมืองเพชรบุรี

* เรือมัตถาณูที่ออกเดินทางไปถึงบางนาเกิดเสากลางหักจึงกลับเข้ามาแล้วเปลี่ยนเป็นเรืองวนเส็ง

ตาราง ๘ (ต่อ)

วัน-เดือน-ปี	สถานที่	เหตุการณ์	ที่มาของข้อมูล
๑๙ มีนาคม ๒๓๘๑	ความสัมพันธ์ กับอังกฤษ	... มิสตรีซอนขุนนางอังกฤษได้ออกจากกรุงฯ ไปทางนคร ไชยศรี ขึ้นไปเมืองเชียงใหม่ ^๑ ...	ข้าราชการ
๑ มีนาคม ๒๓๘๑	เมืองไทรบุรี	... พระยาไทร พระเสนาภูษิต พระวิชิตสรไกร พระณรงค์ชูลธิ ปลัดเมืองไทร คุมกองทัพยกลงไปทางบ้านสะเดา ๓,๘๘๕ คน...ไปทุ่งไฟให้ลวงเข้าไปให้ถึงกะบังป่าสูในแดนเมืองไทร ให้ได้	ใบบอก เจ้าพระยา นครศรีธรรมราช
ช่วงมีนาคม ๒๓๘๑	เมืองไทรบุรี	ตนกูอัปดุลลา อ้ายตนกูอาเกบตั้งอยู่ที่ตะพานช้าง คน ประมาณ ๕๐๐ คน ๖๐๐	ใบบอก เจ้าพระยานครฯ
๑ มีนาคม ๒๓๘๑	เมืองไทรบุรี	... กองทัพพระยาไทรยกไปถึงสะเดาแขกหลังพากรอบครัว เข้าหากองทัพพระยาไทร ๑๒ ครัวบอกว่าอ้ายตนกูหมัดสอัด มาตั้งอยู่ที่บ้านสะเดา รู้ว่ากองทัพพระยาไทรยกมา อ้ายตนกู หมัดสอัดมีคนอยู่ประมาณ ๕๐๐ พากันหนีกลับไปถึงแดน เมืองไทร คน ๕๐๐ พากันแตกพ่ายเข้าป่าไป มีคนติดตัว อ้ายตนกูหมัดสอัดอยู่ ๕๐ คน ... ^๒	ใบบอก เจ้าพระยานคร นครศรีธรรมราช
๒๘ กุมภาพันธ์ ๒๓๘๑	เมืองสงขลา	... เมืองสงขลา ยังสู้รบกับอ้ายแขกอยู่ ว่ากองทัพกรุงฯ ก็จะ ยกมาช่วยเมืองสงขลา...กองทัพสงขลาสู้รบกับอ้ายแขกอยู่ที่ วังกระดาน ที่เขาลูกช้าง ...	คำให้การ หมื่นพิทักษ์ นาวา
๒๐ มีนาคม ๒๓๘๑	กองเรือพระยา ยมราช	... เรือเจ้าพระยายมราช...ล่องออกไปจากเมืองสมุทรเพลา วันนี้แล้ว เพลาพรั่งนี้จะเดินสายออกไป ...	ข้าราชการ
๒๐ มีนาคม ๒๓๘๑	การชำระฝิ่นใน ราชธานี	... พระยาณรงค์ฤทธิ์โกษาออกไปจับอ้ายพวกเรือขายฝิ่น...ที่ อ่าวบางเหี้ยทั้งคนทั้งเรือเป็นเงิน ๒๕ คน ได้ฝิ่น ๒๓ ปัก เงิน สี่พันบาท กับสินค้าในลำเรือ ผ้าขาว ผ้าแดง เหล็กฟากหนัก สัก ๓๐ หาบ ... ^๓	ข้าราชการ

^๑ มิสเตอร์ริสซอนทูตของผู้สำเร็จราชการอินเดียที่เดินทางเข้ามาทางเมืองกาญจนบุรี ตามที่ปรากฏในจดหมายเหตุหลวงอุดม สมบัติ ฉบับที่ ๑ นั้น และพระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๓ กล่าวถึงเรื่องนี้ไว้ว่า "มิสเตอร์ริสซอนได้เข้าเฝ้าและถวาย บรรณาการเมื่อ วันเดือน ๔ ขึ้น ๕ ค่ำ (๑๘ กุมภาพันธ์ ๒๓๘๑)...แล้วมิสเตอร์ริสซอนก็ถวายบังคมลากลับไป เดินตัดไปทางเมือง สุพรรณบุรีไปออกด่านอุทัยธานี" อ้างจาก เจ้าพระยาทิพากรวงศ์มหาโกษาธิบดี. (๒๕๓๘). เล่มเดิม. หน้า ๘๘.

^๒ ข้อความส่วนนี้สอดคล้องกับจดหมายเหตุ รัชกาลที่ ๓ จ.ศ. ๑๒๐๐ เลขที่ ๒๑

^๓ ข้อความส่วนนี้สอดคล้องกับในหมายประกาศห้ามสูบฝิ่น ซื้อขายฝิ่น ที่พิมพ์โดยหมอบรัดเล เมื่อวันที่ ๑๘ เมษายน พ.ศ. ๒๓๘๒ ดูรายละเอียดหมายประกาศห้ามสูบฝิ่น ซื้อขายฝิ่น ใน ภาคผนวก ค, ง

ตาราง ๘ (ต่อ)

วัน-เดือน-ปี	สถานที่	เหตุการณ์	ที่มาของข้อมูล
๒๐ มีนาคม ๒๓๘๑	การชำระฝืนใน ราชธานี	... จีนเจี๊วเมืองใหม่แต่งให้มาเที่ยวขาย เป็นเงินมาด้วยกัน ๓๑ คน เรือพระยานรงค์ เรือพระยาวิเศษศักดิ์ดา เรือหลวง ฤทธิการณ เรือหลวงอาจ ๔ ลำ พบเข้าที่อ่าวบางเหี้ยก้าว สกัดไลยงเอา ๒ นัด แล้วเอาเรือแล่นเกยเรือจีนขึ้นไปไล่จับ เอาบนเรือ จีนในลำเรือถืออาวุธเข้าสู้รบ หลวงอาจฟันถูกจีน ตายด้วยอาวุธสั้นบ้างด้วยปืนบ้าง เป็นเงินตาย ๗ คน จับ เป็นได้ ๒๕ คน ทั้งจีนก็อบ้านแหลมผู้นำซื้อขาย ...	ข้อราชการ
ไม่ปรากฏ แน่ชัด	การชำระฝืนใน ราชธานี	... (จีนเจี๊วเมืองใหม่แต่งให้) เอาามากถึง ๓๒ ปีก มาขาย ที่กลันตันได้ปีกหนึ่ง.....จีนนายเรือเห็นจะขายไม่ได้จึงมาเข้า ที่เมืองสงขลา...จีนนายเรือเห็นบ้านเมืองวุ่นวาย ก็พากันเลย มาขายที่บ้านแหลมไปได้ ๘ ปีก...	คำให้การ จีนเจี๊วเมือง ใหม่
ไม่ปรากฏ แน่ชัด	เมืองกลันตัน	... ที่กลันตัน...บ้านเมืองเป็นศึกกันอยู่ ว่าบุตรพระยาบ้าน ทะเล ๓ คน พี่น้องจะรบกันกับดูวันสนธิซิงกันเป็นเจ้า บ้านเมือง ตั้งค่ายอยู่คนละฟากน้ำ ...	คำให้การ จีนเจี๊วเมือง ใหม่
ไม่ปรากฏ แน่ชัด	เมืองสงขลา	.. เมืองสงขลา...อ้ายแขกยกเข้าตีจนกระทั่งกำแพงเมือง สงขลา จีนกับพวกสงขลาช่วยกันตีอ้ายแขกแตกถอยไป ตั้งอยู่เมืองตานี ...	คำให้การ จีนเจี๊วเมือง ใหม่
๒๐ มีนาคม ๒๓๘๑	การชำระฝืน เมืองเพชรบุรี	...พระมหาเทพรีบออกไปเพชรบุรีคิดจับเอาตัวที่มันรับซื้อรับ ขายไว้ ๘ ปีก ...	กระแสพระราช ดำรัส
๒๑ มีนาคม ๒๓๘๑	การเดินทาง ของเจ้าพระยา ยมราช	... เรือเจ้าพระยากรมราชได้จัดแจงวางสาย ๗ สาย เดินสาย ออกไปได้สายหนึ่งแล้ว ยังอีก ๖ สาย แต่เรือนายทัพนายกอง เหล่านั้น ล่องลงไปถึงเมืองสมุทรแล้ว ๘ ลำ...ยังอยู่อีก ๒ ลำ...คอยเอาไต่ก่องอยู่ ...	ข้อราชการ
๒๒ มีนาคม ๒๓๘๑	การชำระฝืนใน ราชธานี	... ให้พระยานรงค์ ให้พระยาวิเศษศักดิ์ดา กลับออกไปเที่ยว ค้นคว้าคอยสกัดจับพวกเรือจีนขายฝืนตามอ่าวทุ่ทะเล ...	กระแสพระราช ดำรัส
๒๒ มีนาคม ๒๓๘๑	ราชธานี	... เพลาค่า ๘ ทุ่เศษ ... แผ่นดินไหวสะเทือนบ้านเรือนไกว โยนมากกว่าครั้งก่อน เป็นอยู่ประมาณบาทนาฬิกาหนึ่ง เป็น ทั่วไปด้วยกันสิ้น ไหวโยนไปข้างเหนือมาข้างใต้จนคนชวน ไปตั้งตัวไม่ตรง ลางบ้านตกใจว่าผู้ร้ายขึ้นบ้านเรือนบ้าง ว่า เกิดไฟบ้างเป็นเหมือนกันหมดทุกบ้านทุกเรือน ...	หลวงอุดม สมบัติ

ตาราง ๘ (ต่อ)

วัน-เดือน-ปี	สถานที่	เหตุการณ์	ที่มาของข้อมูล
๒๓ มีนาคม ๒๓๘๑	การเดินทางเรือ	... เรือศิระษณฺวณไช้ไปมาถึงลำหนึ่ง จินจุนายเรือ...ไปค้าขายเมืองนครฯ กลับเข้ามาแต่เมืองนครฯ...มา ๕ วันถึงปากน้ำเจ้าพระยา ...	ใบบอกพระยาสมุทรปราการ
๑ มีนาคม ๒๓๘๑	เมืองไทรบุรี	... พระยานรงค์ชลธิกกองทัพเมืองนครฯ ยกไปตีอ้ายแขกซึ่งอยู่ที่ตะพานช้าง อ้ายแขกพากันแตกหนีไป จะลงเรือที่ปากน้ำเมืองไทรไม่ได้ ว่ากำปั่นมาปิดปากน้ำเมืองอยู่ อ้ายแขกพากันกวาดต้อนครอบครัวหนีไปทางบก...จะไปข้างเมืองแปะไทร ...กองทัพพระยานรงค์ชลธิกก็ยกเข้าไปในเมืองไทรได้ ...	คำให้การ จินจุน
๔ - ๕ มีนาคม ๒๓๘๑	การเดินทาง กองเรือ	... พวกกองทัพกรุงฯ มาซื้อฝิ่นสูบที่โรงจีนมี ๓ คน ... พวกกองทัพกรุงฯ...มาแต่กำปั่นพระยาวิชิตณรงค์แม่กองทัพกรุงฯ กำปั่นทอดอยู่ที่ปากน้ำเมืองนครฯ เจ้าพระยานครฯ ให้เอาช้างมารับพระยาวิชิตณรงค์ขึ้นไปเมืองนครฯ...กำปั่นมาทอดอยู่ที่ปากน้ำเมืองนครฯ ได้ ๒ วัน ๓ วัน พระยาวิชิตณรงค์ก็ใช้ใบกำปั่นไปเมืองสงขลา ...	คำให้การ จินจุน
๑๒ มีนาคม ๒๓๘๑	เมืองสงขลา	... เมืองสงขลาพวกอ้ายแขกรู้ว่ากองทัพกรุงฯ ยกออกมา ก็พากันแตกหนีไปสิ้น ...	คำให้การ จินจุน
๘ ธันวาคม ๒๓๘๑	เมืองสงขลา	... เมื่ออ้ายแขกยังสู้รบอยู่กับพวกสงขลานั้น...พระยาสงขลามีหนังสือมาถึงเจ้าพระยานครฯ ขอกองทัพให้ยกไปช่วยเมืองสงขลา...	คำให้การ จินจุน
๔ - ๕ มีนาคม ๒๓๘๑	การเดินทาง กองเรือ	... กำปั่นพระยาวิชิตณรงค์ถึงปากน้ำนครฯ ...	คำให้การ จินจุน

สำหรับเหตุการณ์สำคัญที่ปรากฏในจดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติฉบับที่ ๓ ได้กล่าวถึงเรื่องต่างๆ ดังต่อไปนี้

๑. การเดินทางของเรือกองทัพทั้งเรือพระยาศรีพิพัฒน์ เรือพระยาอมราช เรือพระยาเพชรบุรีและเรืออื่นๆ ที่เดินทางไปยังหัวเมืองปักษ์ใต้
๒. สถานการณ์การปราบปรามฝิ่นที่เกิดขึ้นในส่วนราชธานี

๓. สถานการณ์การสู้รบระหว่างพระยาไทรบุรี (แสง) พระเสนานุชิต พระวิชิตสรไกร พระณรงค์ชลธิ์และพวกเมืองสงขลากับพวกขบถตงกู้อับดุลลาร์ ตงกูอาเกบทั้งในเขตเมืองสงขลาและเมืองไทรบุรี
๔. เหตุการณ์การวิวาทที่เกิดขึ้นในเมืองกลันตัน
๕. การเดินทางไปเชียงใหม่ของทูตของผู้สำเร็จราชการอินเดีย
๖. เหตุการณ์แผ่นดินไหวที่ราชธานี

นอกจากนี้ จดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติ ฉบับที่ ๓ ยังชี้ให้เห็นปัญหาบางประการที่เกิดขึ้นในหัวเมืองปัตตานีที่สำคัญ คือ ความขัดแย้งระหว่างเมืองนครศรีธรรมราชกับเมืองสงขลา และลักษณะของปริมณฑลทางอำนาจของเมืองนครศรีธรรมราช ขณะเดียวกันนั้นข้อความที่ปรากฏในจดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติ ฉบับที่ ๓ บางส่วนตรงและสอดคล้องกับหนังสือ เจ้าพระยานครศรีธรรมราช (น้อย) ที่มีถึงเจ้าพระยาพระคลังว่าที่สมุหพระกลาโหม เรื่อง จัดกองทัพเมืองนครศรีธรรมราช เมืองพัทลุงช่วยกองทัพเมืองไทรบุรี^๑ และ “ประกาศเลิกการค้าและการสูบฝิ่น” ฉบับที่หมอบรัดเลย์พิมพ์ เมื่อเมื่อวันที่ ๑๘ เมษายน พ.ศ. ๒๓๘๒^๒

๔. เหตุการณ์สำคัญในจดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติ ฉบับที่ ๔

จดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติ ฉบับที่ ๔ บันทึกข้อราชการตั้งแต่ วันอาทิตย์ เดือน ๕ ขึ้น ๙ ค่ำ (๒๔ มีนาคม ๒๓๘๑) ถึงวันเสาร์เดือน ๕ ขึ้น ๑๔ ค่ำ (๒๕ มีนาคม ๒๓๘๑)^๓ ซึ่งมีเหตุการณ์ต่างๆ ดังนี้ คือ การเร่งเรือกองทัพที่ยังค้างอยู่ให้รีบยกออกไป และข่าวกองทัพเมืองนครศรีธรรมราชตีพวกขบถเมืองไทรบุรีได้ ดังรายละเอียดในตารางต่อไปนี้

^๑ หนังสือ เจ้าพระยานครศรีธรรมราช (น้อย) ถึง เจ้าพระยาพระคลังว่าที่สมุหพระกลาโหม เรื่อง จัดกองทัพเมืองนครศรีธรรมราช เมืองพัทลุงช่วยกองทัพเมืองไทรบุรี. (สมุดไทยดำ). เส้นดินสอขาว. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๒๑. หมวดจดหมายเหตุ รัชกาลที่ ๓.

^๒ ดูรายละเอียดใน ภาคผนวก ค ประกาศเลิกการค้าและการสูบฝิ่น สมัยรัชกาลที่ ๓ ฉบับพิมพ์หมอบรัดเลย์

^๓ หลวงอุดมสมบัติ. (จ.ศ.๑๒๐๑). จดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติ ฉบับที่ ๔. (สมุดไทยดำ). เส้นดินสอขาว. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๒๘๔/ก. หมวดจดหมายเหตุรัชกาลที่ ๓. หรือ หลวงอุดมสมบัติ. (๒๕๓๐). เล่มเดิม. หน้า ๑๐๓ – ๑๑๕.

ตาราง ๙ แสดงลำดับเหตุการณ์ที่ปรากฏในจดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติ ฉบับที่ ๔

วัน-เดือน-ปี	สถานที่	เหตุการณ์	ที่มาของข้อมูล
๓ - ๕ มีนาคม ๒๓๘๑	เมืองไทรบุรี	... กองทัพพระยาไทร พระเสนานะชิต พระวิชิตสรไกร พระณรงค์ชลธิ ยกเข้าตีอ้ายแขกที่กะบังปาสู ยิงปืนสู้รบกัน จนถึงดึก พวกกองทัพพระยาไทรยิ่งถูกอ้ายตงกุเสตอเซ่น บุตรพระยาอาแจ ซึ่งเป็นนายทัพตายคน ๑ กับแขกตัวนายตาย ๗ คน เข้ากันเป็นคนอ้ายแขกตายนาย ๘ ไพร ๗ (รวม) ๑๕ คน กองทัพเมืองนครฯ ไพรถูกปืนปเหยียมตาย คนหนึ่ง อ้ายแขกพากันแตกหนีไป กองทัพยกติดตามเจ้าไปถึง ตะพานช้าง ...	ใบบอก เจ้าพระยา นครศรีธรรมราช [*]
๕ มีนาคม ๒๓๘๑	เมืองไทรบุรี	... กองทัพพระยาไทร (พระยาอภัยธิเบศร์ (แสง) - ผู้วิจัย) ยกแยกกันเข้าประชิดจะตีค่ายอ้ายแขก ซึ่งตั้งอยู่ที่ตะพานช้าง เป็นหลายกอง พวกอ้ายแขกรู้ว่าอ้ายตงกุเสตอเซ่น ซึ่งอ้ายตงกุหมัดสอด้ให้เป็นนายทัพตั้งรับอยู่กะบังปาสูนั้นถูกปืนตายแล้ว พวกอ้ายแขกซึ่งตั้งอยู่ ณ ค่ายตะพานช้าง เสียใจก็พากันแตกหนีพานไป หวันเจ๊ะลามุดาแขกซึ่งอยู่ทุ่งบ้านนอก ออกหากองทัพพระยาไทร บอกว่าอ้ายตงกุอับดุลลาห์รู้ว่า กองทัพพระยาไทยยกมาตีอ้ายแขกที่กะบังปาสูแตกหนีไป อ้ายตงกุอับดุลลาห์หนีไปบงจะไปทางกลามุดาลงเรือที่ โลสดา ช้างปากน้ำเมืองไทรนั้นว่าฝรั่งเอากำปั่นมาปิดปากน้ำไว้ พระยาไทรจัดให้กองทัพลงไปติดตามอ้ายตงกุอับดุลลาห์ ...	ใบบอก เจ้าพระยา นครศรีธรรมราช
๙ มีนาคม ๒๓๘๑	เรือพระยา วิชิตณรงค์	... เรือพระยาวิชิตณรงค์ ไปถึงปากน้ำเมืองนครฯ ... ขึ้นไปหา เจ้าพระยานครฯฯ ได้จัดแจงส่งให้ไปเมืองสงขลาแล้ว ...	ใบบอก เจ้าพระยา นครศรีธรรมราช
๑๖ มีนาคม ๒๓๘๑	เรือพระราช รินทร์...	... เรือพระราชรินทร์...พบที่ปากน้ำเมืองนครฯ ... ใช้ใบไปเมืองสงขลา ...	คำให้การ นายดวงนายแพ
๒๑ - ๒๓ มีนาคม ๒๓๘๑	การเดินทาง ของเจ้าพระยา ยมราช	... เรือเจ้าพระยายมราช... เดินสายออกไปหาได้ไม่ ต้องงดเสียบ้าง เดินออกไปได้ที่ละเส้น ๑ บ้าง ๒ เส้น ...	ข้อราชการ

^{*} ตรงกับจดหมายเหตุ รัชกาลที่ ๓ จ.ศ. ๑๒๐๐ เลขที่ ๒๒(๒)

ตาราง ๙ (ต่อ)

วัน-เดือน-ปี	สถานที่	เหตุการณ์	ที่มาของข้อมูล
๒๕ มีนาคม ๒๓๘๑	การเดินทางเรือ นายทัพนาย กองจากปากน้ำ เจ้าพระยา	... เรือนายทัพนายกอง...ล่องลงไปอยู่ ณ เมืองสมุทร ๘ ลำ แล้ว เข้ากันทั้งเรือแลคนซึ่งอยู่ ณ เมืองสมุทร กับได้ใช้ใบ ออกไปแล้วนั้น เป็นเรือ ๔๔ ลำ คนสี่พันเศษ...ยังอยู่อีก ๓ ลำ ... เป็นเรือหลวงปลัดเมืองอ่างทองลำหนึ่ง เรือพระธัญญา บริบาลลำหนึ่ง เรือหลวงอินทรมบัติลำหนึ่ง...	ข้อราชการ
๑๔ - ๒๑ มีนาคม ๒๓๘๑	การเดินทาง เรือพระยา ศรีพิพัฒน์	... เรืออมรแมนสรรค์ใช้ใบไปแต่ปากน้ำเจ้าพระยา...ไปถึง เมืองจันทบุรี...ก็ได้พานายทัพนายกองข้ามไปจากเมือง จันทบุรี...	ใบบอกพระยา ศรีพิพัฒน์
๒๒ มีนาคม ๒๓๘๑	ราชธานี	... แผ่นดินไหว ...	กระแสพระราช ดำรัส
๒๖ มีนาคม ๒๓๘๑	การเดินทาง ของเจ้าพระยา ยมราช	... เรือเจ้าพระยายมราช... ออกตกลูกได้แล้ว...คอยเรือ ลำเลียงน้ำอยู่อีกคร่าวเดียวแล้วก็จะใช้ใบออกไป ...	ข้อราชการ
๒๗ มีนาคม ๒๓๘๑	การเดินทางเรือ กองทัพ	... เรือนายทัพนายกองนั้นล่อง...ออกไปหมดแล้ว...เป็น จำนวนเรือได้ออกไป ๔๔ ลำ ยังขาดอยู่ ๓ ลำ ...	ข้อราชการ
๒๗ มีนาคม ๒๓๘๑	การเดินทาง	... เรือกองทัพซึ่งใช้ใบออกไป เป็นเรือยืมกลับเข้ามาถึงเรือ สมุทรลำหนึ่ง หลวงวิเศษสงครามจางวางพวกทรงดำเป็นนาย เรือ แจ้งว่าได้ใช้ใบออกไป ถูกคลื่นใหญ่เข้าเรือรั้วจึงกลับเข้า มา คนในลำเรื่อนั้นเป็นไทยราชบุรี ๒๐ คน เป็นพวกทรงดำ ๑๐๐ คน เข้ากัน ๑๒๐ คน ว่าบรรทุกข้าวหลวงออกไปด้วย ๑๔ เกวียน ข้าวเปียกไป ๕ เกวียน..... เจ้าพระยาพระคลังสั่ง ให้พระยาโชฎึกยืมเรือลูกค้าลงไปเปลี่ยน ...	ใบบอก พระยาสมุทร กับ ข้อราชการ
๑ - ๑๖ มีนาคม ๒๓๘๑	การเดินทาง ของพระยาวิชาติ ณรงค์และ พระราชรินทร์	...เรือพระยาวิชาติณรงค์ เรือพระราชรินทร์ ข้าม (ที่เกาะ ช้าง)... ไปถึงเมืองนครฯ ...	ใบบอกพระยา ศรีพิพัฒน์กับ ข้อราชการ
๓ - ๕ มีนาคม ๒๓๘๑	เมืองไทรบุรี	... เมื่อพระยาไทรยกไปถึงมูเกมสะเดานั้น อ้ายแขกหลังพา กันเข้าหากองทัพพระยาไทร ๑๒ ครั้ง ...	กระแสพระราช

ตาราง ๘ (ต่อ)

วัน-เดือน-ปี	สถานที่	เหตุการณ์	ที่มาของข้อมูล
๓ – ๕ มีนาคม ๒๓๘๑	เมืองไทรบุรี	... เมื่ออ้ายตงกุกหมัดสัดมารบสงขลานั้น อ้ายแขกหลังก็มา รบด้วย ครั้นมาเหลือติดตัวอยู่แต่ ๕๐ คน นอกจากนั้นว่าแตก พ่ายไปหมด ครั้นกองทัพพระยาไทรดีได้กะบังป่าสุแล้วก็ว่า อ้ายหวันจะลามุดาออกหาพระยาไทร ...	กระแสพระราช ดำรัส
๒๘ มีนาคม ๒๓๘๑	การเดินทาง ของเจ้าพระยา ยมราช	... ส้าเก่างวนเส็งซึ่งเจ้าพระยายมราชชื้อออกไปนั้นได้รับ พระราชทานลำเสี้ยนน้ำ...ใช้ไปจากชำระนอก...ก้าวลงไป ข้างสามร้อยยอด ...	ใบบอก พระยาสมุห

สำหรับเหตุการณ์สำคัญในจดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติ ฉบับที่ ๔ นั้นได้กล่าวถึงเรื่องต่าง ๆ
ดังต่อไปนี้

- ๑) การสู้รบของพระยาไทรบุรี (แสง) พระเสนานุชิต พระวิชิตสรไกร พระณรงค์ชลธิกับพวกตงกุกับตุลลาห์
ที่สะเดา กะบังป่าสุ ตะพานช้างจนสามารถยึดเมืองไทรบุรีกลับคืนมาได้
- ๒) รายงานการเดินทางของกองเรือพระยาศรีพิพัฒน์ เรือพระยายมราช กองเรือพระยาวิชิตณรงค์และกอง
เรือพระราชนรินทร์ ตลอดจนจำนวนเรือกองทัพที่เดินทางออกจากปากน้ำเจ้าพระยา

นอกจากนี้ จดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติ ฉบับที่ ๔ ยังปรากฏแนวพระบรมราชาบายใน
พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าหัวเกี่ยวกับการปราบปรามฝิ่น ความวิตกกังวลต่อพฤติกรรมของอังกฤษที่นำเรือ
มาปิดปากน้ำเมืองไทรบุรี ตลอดจนการเอาเปรียบแก่งแย่งกันของเมืองนครศรีธรรมราชกับเมืองสงขลา

ทั้งนี้เหตุการณ์พระยาไทรบุรี (แสง) ตีเมืองไทรบุรีกลับคืนมาได้นั้นสอดคล้องกับใบบอกพระยา
เพชรบุรีที่มีถึงเจ้าพระยาพระคลังว่าที่สมุหพระกลาโหมซึ่งยกกองทัพออกเดินทางไปถึงสามร้อยยอดพบกับคนถือ
หนังสือบอกของเจ้าพระยาณครนครศรีธรรมราช (น้อย) แจ้งเรื่องพระยาไทรบุรี พระวิชิตสรไกรตีแขกที่สะพานช้าง
แตก^๑ และการเดินทางของพระยาศรีพิพัฒน์สอดคล้องกับหนังสือของพระยาศรีพิพัฒน์ที่มอบหมายให้
ขุนฤทธิธรรไม์ปลัดกองญวนถึงเข้ามา^๒

^๑ ใบบอก พระยาเพชรบุรี ถึง พระยาศรีพิพัฒน์. (จ.ศ.๑๒๐๑). เรื่อง พระยาไทรบุรี พระวิชิตสรไกรตีแขกที่สะพานช้าง
แตก. (กระตาดเพลลา). เส้นดินสอดำ. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๒๒๑, หมวดจดหมายเหตุรัชกาลที่ ๓.

^๒ หนังสือ พระยาศรีพิพัฒน์ ถึง เจ้าพระยาอัครมหาเสนาบดีสมุหพระกลาโหม. (จ.ศ.๑๒๐๑). เรื่อง การเดินทางข้ามจาก
เมืองจันทบุรีไปหัวเมืองปักษ์ใต้. (สมุดไทยดำ). เส้นดินสอดำ. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๒๒(๒), หมวดจดหมายเหตุรัชกาลที่ ๓.

๕. เหตุการณ์สำคัญในจดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติ ฉบับที่ ๕

จดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติ ฉบับที่ ๕ บันทึกข้อราชการตั้งแต่วันเสาร์ เดือน ๕ ขึ้น ๑๕ ค่ำ (๓๐ มีนาคม ๒๓๘๑) ถึง วันศุกร์เดือน ๖ ขึ้น ๑๓ ค่ำ (๒๖ เมษายน ๒๓๘๒)^๑ ซึ่งมีเหตุการณ์ต่างๆ ดังนี้ คือ การเดินทางของเรือกองทัพ และการสู้รบที่เมืองสงขลาซึ่งปรากฏว่าพวกที่เข้ามาล้อมเมืองสงขลาได้แตกหนีไป ดังรายละเอียดในตารางต่อไปนี้

ตาราง ๑๐ แสดงลำดับเหตุการณ์ที่ปรากฏในจดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติ ฉบับที่ ๕

วัน-เดือน-ปี	สถานที่	เหตุการณ์	ที่มาของข้อมูล
๒๒ มีนาคม ๒๓๘๑	การเดินทางของเรือกองทัพถึงสามร้อยยอด	... เรือขุนรามภักดีกองทัพเมืองไชยมาแต่เมืองหลังสวน เข้ามาทางปากน้ำเมืองสาครบุรีลำ ๑ ...พบเรือกองทัพที่เกลียวอ่าวเขาแดง ^๒ เป็นเรือรบ ๖ ลำ ...	คำให้การขุนรามภักดี
๒๒ มีนาคม ๒๓๘๑	จำนวนเรือพระยาเพชรบุรี	... เรือกองทัพพระยาเพชรบุรีออกไป...เป็นเรือรบ ๖ ลำ เรือฉนวนลำ ๑ เรือ ยิม ๒ ลำ เข้ากัน ๘ ลำ ...	คำให้การขุนรามภักดี
๑ มีนาคม ๒๓๘๑	เมืองไทรบุรี	... พระยาไทรยกกองทัพลงไป ๓,๘๘๕ คน ตีอ้ายแขกที่กะบังปาสู ที่ตะพานช้างแตกหนีไป ...	ใบบอกเจ้าพระยานครฯ
๒๓ มีนาคม ๒๓๘๑	เรือพระยาศรีพิพัฒน์	... เรือพระยาศรีพิพัฒน์แล่นเข้ามาจนรุ่งพอสว่างก็พอเห็นสามร้อยยอด...ทอดอยู่ที่กะโหลกศีรษะ ^๓ ...	จดหมายเหตุพระยาศรีพิพัฒน์
๑๐ - ๑๔ มีนาคม ๒๓๘๑	เมืองสงขลา	... พระยาสงขลาได้ยกกองทัพออกไปจัดกองให้พระยาไชยา พระยาสาย พระยาเยหริง หลวงไชยสุนทร หลวงรายนมุดา ขุนต่างตา นายช่างมหาดเล็ก แยกกันเข้าตีค่ายอ้ายแขกซึ่งตั้งประชิดอยู่ที่บางกระดาน เขาแก้วเส็ง เขาลูกช้าง ที่ปลักแรด ที่น้ำกระเจาย กองทัพได้เอาปืนจ่ารงค์ออกไป ๕ บอกรายกันยังค่ายอ้ายแขก ถูกหอรบทะเลายลง ๕ หอ อ้ายแขกในค่ายตายประมาณ ๕ คน ๖ คน แล้วกองทัพเอาไฟจุดค่ายอ้ายแขก เอาหม้อดินทิ้งเข้าไปในค่าย พวกกันแตกค่ายตีอ้ายแขกแตกหนีไปทั้ง ๘ ค่าย ...	ใบบอกพระยาสงขลา

^๑ หลวงอุดมสมบัติ. (จ.ศ.๑๒๐๑). จดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติ ฉบับที่ ๕. (สมุดไทยดำ). เส้นดินสอขาว. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๒๗๔/ข - ข. หมวดจดหมายเหตุรัชกาลที่ ๓. หรือ หลวงอุดมสมบัติ. (๒๕๓๐). เล่มเดิม. หน้า ๑๑๗ - ๑๔๐.

^๒ เขาแดงอยู่ที่เมืองกุยใต้สามร้อยยอด

^๓ กะโหลกศีรษะมี อยู่ในแขวงเมืองปราณบุรี เหนือสามร้อยยอด

ตาราง ๑๐ (ต่อ)

วัน-เดือน-ปี	สถานที่	เหตุการณ์	ที่มาของข้อมูล
๑๐ - ๑๔ มีนาคม ๒๓๘๑	เมืองสงขลา	... อ้ายแขกที่ตั้งอยู่บางกระดาน เขาถูกช้าง ที่น้ำกระเจายนั้น พากันแตกหนีไปทางทหรัล่งไปเมืองไทร ช้างทางเข้าแก้ว เส็ง ปลักแรดนั้น แตกหนีไปทางเมืองจะนะ ...	ไบบอก พระยาสงขลา
๑๐ - ๑๔ มีนาคม ๒๓๘๑	เมืองสงขลา	... ทางทหรานั้น พระยาสงขลาให้ขุนต่างตากรมการยกติดตามลงไปจับอ้ายแขกได้ ๒ คน ... อ้ายแขกสำหรับ อ้ายแขกสำหรับได้มารบเมืองสงขลาจับอ้ายตนกูอาเกบที่หินเหล็กไฟ กองทัพเมืองสงขลาแตกถอยเข้ามาอ้ายตนกูอาเกบยกติดตามเข้ามารบอยู่ที่เขาถูกช้างที่น้ำกระเจายนั้น อ้ายแขกสำหรับอ้ายแขกสำหรับ ก็เข้ามารบ อยู่ด้วย ...	ไบบอก พระยาสงขลา
ช่วงก่อน มีนาคม ๒๓๘๑	เมืองสงขลา	... กระสุนดินดำนั้น อ้ายตนกูหมัดสัดจัดแจงซื้อมาจากกำปัน ซึ่งเจ้าทออยู่ปากน้ำเมืองไทร ๓ ลำ ครั้นพวกกำปันรู้เข้าว่ากองทัพอ้ายแขกยกเข้ามาตีเมืองไทรกำปัน ๓ ลำก็หาขายกระสุนดินดำให้ไม่ แลเมืองพระยาสงขลายกกองทัพออกไปรบนั้น กระสุนดินดำ (ฝ่ายพวกแขก) มีน้อย อ้ายตนกูอาเกบลงไปเอากระสุนดินดำที่เมืองไทร ว่าสัก ๔ วัน ๕ วัน จะจัดหาส่งขึ้นมาให้ก็หาเห็นส่งขึ้นมาให้ได้ไม่รบสู้กันอยู่ประมาณ ๒ วัน ๓ วัน ได้ยินว่าข้างเมืองไทรมีหนังสือขึ้นมาว่า กองทัพพระยาไทรยกไปตีกะบังป่าสุได้แล้ว ให้ถอยทัพกลับไปเมืองไทร ...	ไบบอก พระยาสงขลา
๑๐ - ๑๔ มีนาคม ๒๓๘๑	เมืองสงขลา	... กองทัพพระยาสงขลาได้เอาปืนจ่ารงค์ยิงค่ายอ้ายแขกถูกหอรบหลาย อ้ายแขกตายหลายคน พวกอ้ายแขกก็พากันแตกหนีไป ...	ไบบอก พระยาสงขลา
๑๐ - ๑๔ มีนาคม ๒๓๘๑	เมืองสงขลา	... อ้ายแขกหนีไปทางจะนะนั้น พระยาสงขลาจัดให้หลวงไชยสุรินทร์ นายช่างมหาดเล็กยกติดตามไป จับไทยชาวเมืองพัทลุงได้คน ๑ ชาวเมืองจะนะได้คน ๑ ...	ไบบอก พระยาสงขลา
๑๐ - ๑๔ มีนาคม ๒๓๘๑	เมืองสงขลา	... กองทัพพระยาสาย พระยาเยหรงนั้น ให้ยกออกไปตีอ้ายแขกซึ่งมาตั้งอยู่เมืองตานี ...	ไบบอก พระยาสงขลา
๑๒ - ๑๕ มีนาคม ๒๓๘๑	การเดินทาง ของพระยาวิเชียต ณรงค์	... พระยาวิเชียตณรงค์ไปถึงปากน้ำเมืองสงขลาแต่... ลมกล้าคลื่นใหญ่นัก เข้าไปเมืองสงขลาอย่าหาได้ไม่ ครั้น... คลื่นลมสงบพระยาสงขลาจึงจัดเรือลงมารับพระยาวิเชียตณรงค์ขึ้นไปเมืองสงขลา ...	ไบบอก พระยาสงขลา

ตาราง ๑๐ (ต่อ)

วัน-เดือน-ปี	สถานที่	เหตุการณ์	ที่มาของข้อมูล
๑๔-๑๕ มีนาคม ๒๓๘๑	การเดินทาง ของพระราช รินทร์	... เรือพระราชรินทร์นั้นมาถึงปากมะยิงแขวงเมืองนครฯ พระ ราชรินทร์เก็บเอาเรือเล็กที่ปากมะยิงได้ ๒ ลำ พระราชรินทร์ ลงเรือเล็กมาคน ๓๕ คน ถึงด้านปากน้ำเมืองสงขลา ณ วัน เดือน ๔ แรม ๑๔ ค่ำ พระยาสงขลาจัดช้างลงไปรับ ๑๐ ช้าง พระราชรินทร์ไปถึงเมือง ...	ใบบอก พระยาสงขลา
๒๖ มีนาคม ๒๓๘๑	เมืองสงขลา	... พระยาวิชิตณรงค์กับพระราชรินทร์ คิดกันจะยกติดตาม อ้ายแขกลงไปทางเมืองจะนะ เมืองเทพา ... [*]	ใบบอก พระยาสงขลา
๑๔ มีนาคม ๒๓๘๑	เมืองสงขลา	... สู้รบตีอ้ายแขกแตก...ได้ปืนคาบศิลา ๒ บอก ปืนมเลลา ๒ บอก หอกแขก ๑๐ เล่ม...จับคนได้ไทย ๒ คน แขก ๒ คน ...	ใบบอก พระยาสงขลา
๒๗ มีนาคม ๒๓๘๑	การเดินทางเรือพระ ยาศรีพิพัฒน์	... นายมากพบเรือพระยาศรีพิพัฒน์ที่แหลมทองกลาง... พบ ๖ ลำ...พบเรืออย่างที่สามารถยออดอีกลำ ๑ ...	คำให้การ นายมาก
๒๗ มีนาคม ๒๓๘๑	การเดินทางเรือ กองทัพ	... นายแก้วพบเรือกองทัพที่สามารถยออดแล่นก้าวเยื้อง ออกไปข้างเมืองชุมพร ๑๐ ลำ แล้วพบที่ในสามร้อยยอดเข้า มาอีก ๘ ลำ เป็นเรือรบบ้างเรือยืม ...	คำให้การ นายแก้ว
ประมาณ พฤศจิกายนถึง ธันวาคม	เมืองไทรบุรีและ ความสัมพันธ์ กับอังกฤษ	... เมื่อเดือนอ้ายเดือนยี่ก่อน กำปั่นฝรั่งยังไม่ไปปิดปากน้ำ เมืองไทรนั้น จีนบาบ๋าอินเอา เกลือ ยาแดง ยาเส้น ไปขาย เมืองไทร เห็นอ้ายตนกูหมัดสอ๊ด อ้ายตนกูอาเกบเข้ามาตั้งอยู่ เมืองไทร เกณฑ์ให้พวกแขกชาวบ้านตั้งโรงเหล็กตีหอกตีคฤข เครื่องอาวุธ แล้วอังกฤษชาวเกาะหมาก ๔ คน จีน ๗ คน แขกเทศคน ๑ มาเข้าด้วยกับแขก ให้ปืนกระสุนดินดำเสียบยง อาหารกับแขก อ้ายตนกูหมัดสอ๊ดตั้งอยู่ในกำแพงปากน้ำ เมืองไทร ให้อ้ายตนกูอาเกบน้องตั้งอยู่ที่ตะพานช้าง ...	ใบบอก พระตะกั่วทุ่ง
ประมาณ พฤศจิกายน	เมืองไทรบุรี	... อ้ายตนกูหมัดสอ๊ด...บอกหนังสือไปถึงอ้ายตนกูอัปดุลลาว่า ได้เมืองไทรแล้ว อ้ายตนกูอัปดุลลากียกมาตั้งอยู่ที่โลस्ता ...	ใบบอก พระตะกั่วทุ่ง
ประมาณ พฤศจิกายนถึง กลางมกราคม	เมืองไทรบุรี	... ที่เมืองไทรนั้นไทย (กูก) จำตรวนอยู่ ๔๐ เศษ ไทยไม่ (กูก) จำตรวน ๖๐ เศษ ว่าเป็นคนเมืองนครฯ เมืองพัทลุง เมืองไทร อ้ายแขกจับได้ แต่ไม่จำตรวนนั้นเป็นชาวเมืองตรัง ตามอ้ายแขกไป อ้ายแขกให้แบ่งเอาเข้าพวกแขกชาวบ้าน ครั้งหนึ่ง แล้วเก็บเอาโคเอากระบือส่งไป ณ เกาะหมาก ...	ใบบอก พระตะกั่วทุ่ง

* ไม่ได้ยกไปตามที่มีหนังสือขึ้นมา แต่เพียงยกไปเมื่อ ๑ เมษายน ๒๓๘๒

ตาราง ๑๐ (ต่อ)

วัน-เดือน-ปี	สถานที่	เหตุการณ์	ที่มาของข้อมูล
พฤษภาคมถึง กลางมกราคม	เมืองสตูล	... อ้ายหวันมาลี อ้ายหวันมามุดเป็นนายทัพตีกวาดเอาครัว สตูลไปไว้เกาะนางกาวิ ๑๐๐ เศษ ...	ใบบอก พระตะกั่วทุ่ง
ประมาณ พฤษภาคมถึง กลางมกราคม	เมืองไทรบุรี	... อ้ายตนกูอัปดุลลา อ้ายตนกูหมัดสัดอ้ายตนกูอาเกบ ตั้งอยู่โลस्ता ตั้งอยู่ตะพานช้างนั้น คนประมาณสี่พัน ...	ใบบอก พระตะกั่วทุ่ง
พฤษภาคมถึง กลางมกราคม	เมืองไทรบุรี	... อ้ายตนกูหมัดสัดมีหนังสือมาถึงพระยาสงขลาว่าจะขอ ถวายดอกไม้เงินทอง ...	ใบบอก พระตะกั่วทุ่ง
ประมาณ พฤษภาคมถึง กลางมกราคม	เมืองไทรบุรี	... ปืนที่เมืองไทรอ้ายแขกได้ไว้ปืนปเหยรียม ปืนมเลลา ๔๐ บอก ปืนคาบศิลา ๖๐ บอก อ้ายแขกเอาไปรบที่ทุ่งโพ แต่ ปืนมเลลา ปืนคาบศิลา ปืนปเหยรียมนั้นเอาไว้รักษาค่าย ตะพานช้าง ...	ใบบอก พระตะกั่วทุ่ง
ไม่ปรากฏ แน่ชัด	เมืองไทรบุรีและ ความสัมพันธ์ กับอังกฤษ	... ปากน้ำเมืองไทรนั้น อังกฤษให้กำปั่นมาปิดปากน้ำเมือง ไทรไว้ ๓ ลำ แล้วพระยาสิงหโบราไปอยู่เมืองเกาะหมาก ว่า อ้ายแขกตีเมืองไทรได้แล้วก็จะกำเรือไปตีเอาเมืองเปหระ เมืองแบไทรต่อไป อย่างหนึ่งอ้ายแขกจะสู้กองทัพไทยไม่ได้ จะหนีไป ทฬไทยจะยกติดตามไปทำเอาเขตแดนอังกฤษ พระยาสิงหโบราได้ปาวร้องแต่บรรดาแขกลูกค้าพวกอังกฤษ ว่า ไม่ให้ไปเข้ากับอ้ายแขกไทร ...	ใบบอก พระตะกั่วทุ่ง
๑ เมษายน ๒๓๘๒	เรือพระยา ศรีพิพัฒน์	... ขุนพิทักษ์โยธา...พบเรืออมรแมนสรรค์...แล่นไปถึง ที่กรุง ...	คำให้การ ขุนพิทักษ์โยธา
๓ -๕ มีนาคม ๒๓๘๒	เมืองไทรบุรี	... กองทัพพระยาไทรได้ตะพานช้างแล้วนั้น อ้ายตนกูหมัด สัดยังตั้งอยู่ในกำแพงเมืองไทรที่ปากน้ำ อ้ายตนกูหมัดสัด ให้อ้ายแขกตั้งรับอยู่ที่บ้านขวาง พระยาไทรจัดให้หลวงภักดี สงคราม หลวงชาญพลรบ หลวงเดชนาวา ยกไปตีค่ายอ้าย แขก ยิงฟันอ้ายแขกตาย ๒๔ คน อ้ายแขกแตกหนีไป เจ๊ะหลังพาดรอบครัวออกหาพระยาไทย ๓๒ คน แล้วพระยา ไทรให้ยกกองทัพลงไปล้อมกำแพงเมืองไทรไว้ ทำเหมือน เมื่อครั้งทำกับอ้ายตนกูเดเน ...	ใบบอก เจ้าพระยา นครศรีธรรมราช
๑ เมษายน ๒๓๘๒	การเดินทาง ของเจ้าพระยา ยมราช	...เรือเจ้าพระยายมราชแล่นกำวลงไปถึงหน้าอ่าวบางละมุง ลมจัดหนักกำวไปไม่ได้ก็ทอดเรือหยุดอยู่ที่อ่าวบางละมุง ...	คำให้การ เรือในหมื่น มาตยาพิทักษ์

ตาราง ๑๐ (ต่อ)

วัน-เดือน-ปี	สถานที่	เหตุการณ์	ที่มาของข้อมูล
๖ เมษายน ๒๓๘๑	เรือกองทัพ	... เรือเพชรบุรีที่รั่วกลับเข้ามาถ่ายข้าวที่ปากน้ำแต่ก่อนนั้น... ออกไปทีหนึ่งแล้ว ปลอกหางเสือหักไปกลับเข้ามา... ให้ตีปลอกหางเสือส่งลงไป ...	ข้าราชการ
๖ เมษายน ๒๓๘๑	การชำระฝืน	... พระมหาเทพ... ได้ชำระจับคนขายฝืนได้ ๓๐ คน ได้ตัวฝืนดิบ ๓๑๕ ก้อน ฝืนสุกหนัก ๔ ชั่งเศษ ... ยังชำระต่อไป ...	ใบบอก พระมหาเทพ
๑ เมษายน ๒๓๘๒	การเดินทางเรือกองทัพ	... เรือจีนแซบรทุกพริกไทยมาแต่เมืองตราดลำ ๑ ... พบเรือกองทัพแวะเข้าดักน้ำที่ท้ายเกาะข้าง ๑๑ ลำ ...	คำให้การ เรือจีนแซ
ขบถเมืองไทรบุรี ครั้งแรก	เมืองไทรบุรี	... เมื่อครั้งอ้ายตงกุเดนทำมาจนเต็ม... อ้ายตงกุเดนมาทำแต่ปีขาลปีเถาะต่อกันมาจนครั้งนี้ คิดเป็นปีได้ ๗ ปี ๘ ปี ...	ข้าราชการ
๓๑ มีนาคม ๒๓๘๑	เรือพระยาศรีพิพัฒน์	... พวกเมืองชุมพรเข้ามาแต่เมืองชุมพรลำ ๑ มาแต่เมืองชุมพร... พบเรือกองทัพที่อ่าวเมืองชุมพร ๑๐ ลำ ว่าเป็นเรือพระยาศรีพิพัฒน์ ...	คำให้การ พวกเมืองชุมพร
๑ - ๒ เมษายน ๒๓๘๒	เรือพระยายมราช	... พวกเมืองชุมพร... พบพันอ่าวเมืองชุมพรเข้ามาอีก ๖ ลำ แล้วมาพบเรือเจ้าพระยายมราชที่เจ้าลาย ...	คำให้การ พวกเมืองชุมพร
๒ เมษายน ๒๓๘๒	เมืองสงขลา	... ข้าง ๘ หัวเมืองนั้น อ้ายแขกไพรซึ่งมาตั้งอยู่แต่ก่อนนั้นก็แตกหนีไป พระยาสงขลาให้พระยาสาย พระยาเยหริงยกติดตามไปแล้ว ...	คำให้การเรือ ขุนชนเมือง สงขลา
๒๖ มีนาคม ๒๓๘๑ - ๔ เมษายน ๒๓๘๒	การเดินทางของพระยาศรีพิพัฒน์ถึงเมืองชุมพร	... (พระยาศรีพิพัฒน์) ได้ใช้ใบออกจากสามร้อยยอด ก้าวเรือลงไปเป็นลมสำเภาบ้างลมสลาดันบ้าง ก้าวลงไปถึงเขาเวียงแล้วเสียรอยกลับมาที่เขาเวียงอีก หาพันแหลมปะทิวได้ไม่ครั้น ณ วันเดือน ๕ ขึ้น ๑๔ ค่ำ เพลาเข้ามิด เป็นลมพัทยาพัทอ่อน ๆ เล่นก้าวลงไปพอแลเห็นอ่าวปากน้ำเมืองชุมพร เพลาเข้า ๓ โมง ลมเป็นสลาดันจัดหนักถูกพายูฝน ทอดสู้อยู่ ๒ วัน ก้าวเรืออยู่หลายวัน ณ วันเดือน ๕ แรม ๕ ค่ำ จึงเข้าปากน้ำเมืองชุมพร ...	ใบบอกพระยา ศรีพิพัฒน์
๔ เมษายน ๒๓๘๒	การเดินทางเรือกองทัพ	... เรือหลวงพิทักษ์ขีลำ ๑ เรือพระอินทรรักษาขีลำ ๑ นั้น เหล็กพัดหางเสือหักไป ๒ ลำ ...	ใบบอกพระยา ศรีพิพัฒน์
๔ เมษายน ๒๓๘๒	การเดินทางของพระยาศรีพิพัฒน์และพระยาเพชรบุรี	... พระยาศรีพิพัฒน์พบเรือพระยาเพชรบุรีที่แหลมปะทิว ๕ ลำไปถึงก่อนอยู่ ๒ วัน เรือพระยาศรีพิพัฒน์ไปถึง ๗ ลำ เข้ากัน ๑๒ ลำ ว่าได้ออกไปจากเมืองชุมพรแต่ ณ วันเดือน ๕ แรม ๘ ค่ำ ...	ใบบอกพระยา ศรีพิพัฒน์

ตาราง ๑๐ (ต่อ)

วัน-เดือน-ปี	สถานที่	เหตุการณ์	ที่มาของข้อมูล
๒๖ มีนาคม ๒๓๘๑	กองทัพเมือง ชุมพร	... พระยาเสนาภูเบศร์ยกออกจากเมืองชุมพร ...	ใบบอกพระยา ศรีพิพัฒน์
ช่วงก่อน ๒๕ มีนาคม ๒๓๘๑	เมืองจะนะ เมืองเทพา เมืองหนองจิก เมืองตานี	... ที่เมืองจะนะ เมืองเทพา เมืองหนองจิก เมืองตานีนั้น ครอบครัวไปกับอ้ายแขกเสียส่วนหนึ่ง หลบหนีอยู่ในป่าสัก ๒ ส่วน ๓ ส่วน ...เมื่อรบเมืองสงขลานั้น อ้ายแขกเอาแขกเมือง จะนะ เมืองตานีมารับอยู่มากเมืองเทพา เมืองหนองจิก มา ด้วยสัก ๑๐ คน ๒๐ คน เข้ากันได้มารับเมืองสงขลาสัก ๕๐๐ คน...แขกไพร่ซึ่งมาตั้งอยู่แขวงตานีก็พากันแตกหนีไปแล้ว ข้างกตงทหรานั้นว่า อ้ายแขกกวาดเอาไปได้น้อย ยังหลบหนี เหลืออยู่ในป่ามาก ...	คำให้การ เงินมัน
ช่วงมีนาคม ๒๓๘๑	เครื่อง บรรณาการ เมืองตรังกานู	... ดอกไม้เงินทองเมืองตรังกานูนั้น ว่าเอามาไว้ที่สงขลาแล้ว ตั้งแต่เครื่องราชบรรณาการ ...	คำให้การ เงินมัน
ตั้งแต่มกราคม ๒๓๘๑	เมืองกลันตัน	... เมืองกลันตัน...พี่น้องจะรบกันด้วยเหตุจะชิงกันเป็นเจ้าของ เมือง ...	คำให้การ เงินมัน
ไม่ปรากฏ แน่ชัด	หัวเมือง ชายทะเล ตะวันตก	... อ้ายตนกูหมัดสอัด อ้ายหวันมาลีให้แขกมาหาพระยาถลาง ที่เมืองถลาง...	ใบบอก พระยาไชยา
๖ เมษายน ๒๓๘๒	พระยา ศรีพิพัฒน์	...หลวงราชบริรักษ์ (พบ) พระยาศรีพิพัฒน์...ที่ชุมพร ...	คำให้การหลวง ราชบริรักษ์
๑๖ เมษายน ๒๓๘๒	การชำระฝืน	...หลวงบำรุงให้เงินออกไปซื้อที่กำปั่นซึ่งมาเที่ยวขายฝืนอยู่ ตามท้องทะเลได้ ๓๕ ปัก... ^๑	ข้อราชการ
๑๔ มีนาคม ๒๓๘๒	เมืองไทรบุรี	...กองทัพพระยาไทรตีค่ายปากน้ำแตกได้เมืองไทรแล้วว่า อ้ายตนกูหมัดสอัดหนีไป แล้วว่าอ้ายแขกซึ่งแตกหนีไปจาก สงขลานั้น ลงไปรบกับทัพพระยาไทรอยู่ ๗ วันเจ้าพระยา นครฯ มีหนังสือมาให้กองทัพพระยาสงขลา พระยาวิชิต ณรงค์ พระราชรินทร์ ยกลงไปช่วย...	ใบบอก เจ้าพระยา นครศรีธรรมราช
๑๑ เมษายน ๒๓๘๒	เรือพระยาศรี พิพัฒน์	...เรือพระยาศรีพิพัฒน์...นายสีคงพบที่ช่องอ่างทอง ...	คำให้การ นายสีคง

^๑ ข้อความนี้ตรงกับจดหมายเหตุ รัชกาลที่ ๓ จ.ศ. ๑๒๐๑ เลขที่ ๑๒๕

ตาราง ๑๐ (ต่อ)

วัน-เดือน-ปี	สถานที่	เหตุการณ์	ที่มาของข้อมูล
๑๕ เมษายน ๒๓๘๒	การเดินทางเรือ พระยายมราช	... (พบ) เรือเจ้าพระยายมราช เรือพระยาอภัยพิพิธที่แหลม ประทิว ๒ ลำ ...	คำให้การ นายสีคง
๒๖ มีนาคม ๒๓๘๑	จำนวนกองทัพ เมืองชุมพร	... พระยาเสนาภูเบศร์ พระยาชุมพร ได้ยกกองทัพออกไป จากเมืองชุมพร...เป็น ๑,๒๑๖ คน ...	ใบบอกพระยา เสนาภูเบศร์
๑๓ เมษายน ๒๓๘๒	เมืองสงขลา	... อ้ายแขกซึ่งมารบเมืองสงขลานั้น พวกกันแตกหนีไปหมดแต่ ณ วันเดือน ๕ แรม ๑๔ ค่ำแล้วว่าพระยาสงขลา กับพระรา ชรินทร์ยกติดตามออกไปข้างเมืองตานี แต่พระยาวิชิตณรงค์ นั้นยกลงไปทางเมืองจะนะ ...	คำให้การนาย พูนแก้วพระยา ไชยานอกราช
๑๒ เมษายน ๒๓๘๒	เรือพระยา ศรีพิพัฒน์	... นายพูนพบเรือพระยาศรีพิพัฒน์กับเรือนายทัพนายกอง ที่ช่องอ่างทอง...แล้วมาพบเรือเจ้าพระยายมราชที่พัง อีก ๒ ลำ...	คำให้การนาย พูนแก้วพระยา ไชยานอกราช
๑๒ เมษายน ๒๓๘๒	เรือพระราช รินทร์	... พระราชรินทร์ออกมาถึงเมืองสงขลา ...	คำให้การจันจือ
๑๑ เมษายน ๒๓๘๒	เมืองสงขลา	... อ้ายแขกซึ่งมาตีเมืองสงขลานั้นพวกกันแตกหนีไป...พระยา สงขลา กับพระยาวิชิตณรงค์ พระราชรินทร์ ยกติดตามอ้าย แขกไปเมืองตานี ...	คำให้การจันจือ
๑๙ เมษายน ๒๓๘๒	เรือพระยา ศรีพิพัฒน์	... จันจือ...พบเรือพระยาศรีพิพัฒน์ กับเรือนายทัพนายกอง ที่ทุ่งระโนด ...	คำให้การจันจือ

- สำหรับเหตุการณ์สำคัญในจดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติฉบับที่ ๕ นั้นได้กล่าวถึงเรื่องต่างๆ ดังต่อไปนี้
๑. รายงานการเดินทางของกองเรือพระยาศรีพิพัฒน์ เรือพระยาวิชิตณรงค์ พระราชรินทร์ เรือพระยา
เสนาภูเบศร์ พระยาชุมพร และเรือกองทัพพระยาเพชรบุรี ตลอดจนเรืออื่นๆ ที่เดินทางจากเมือง
หลังสวน เมืองท่าทอง เมืองชุมพร เมืองสงขลา และเมืองตรวด
  ๒. การสู้รบที่เกิดขึ้นในเขตเมืองไทรบุรี เมืองสงขลา เมืองจะนะ เมืองเทพา เมืองหนองจิก เมืองตานี
เมืองสตูลและหัวเมืองชายทะเลตะวันตก

นอกจากนี้ จดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติ ฉบับที่ ๕ ยังปรากฏแนวพระบรมราชโบายของ
พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าหัวเรื่องเกี่ยวกับการปราบปรามฝืน ความวิตกกังวณต่อพฤติกรรมกระทำของ
อังกฤษในหัวเมืองมลายู รวมถึงความขัดแย้งของเมืองนครศรีธรรมราชกับเมืองสงขลา ตลอดจนการจัดเครื่องราช
บรรณาการของเมืองตรังกานู

ทั้งนี้เหตุการณ์ที่เกี่ยวข้องกับเมืองไทรบุรีข้อความบางส่วนตรงและสอดคล้องกับคำให้การแขกขบถเมืองไทรบุรี เรื่องราชการเมืองไทรบุรี^๗ ส่วนเหตุการณ์ที่เกี่ยวกับฝืนข้อความบางส่วนตรงและสอดคล้องกับจดหมาย หลวงแก้วอายุติที่มีถึงพระยาศรีพิพัฒน์ เรื่องการชำระฝืนที่กรุงเทพฯ^๘

๖. เหตุการณ์สำคัญในจดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติ ฉบับที่ ๖

จดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติ ฉบับที่ ๖ บันทึกข้อราชการตั้งแต่วันเสาร์ เดือน ๖ ขึ้น ๑๔ ค่ำ (๒๗ เมษายน ๒๓๘๒) ถึงวันอาทิตย์ เดือน ๖ แรม ๗ ค่ำ (๕ พฤษภาคม ๒๓๘๒)^๙ ซึ่งเนื้อความส่วนใหญ่เป็นเรื่องพระบรมราชาบายในพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวเกี่ยวกับการปราบปรามฝืนและการวิวาทที่เกิดขึ้นในเมืองกลันตัน รวมทั้งการเดินทางของพระยาศรีพิพัฒน์ ดังรายละเอียดในตารางต่อไปนี้

ตาราง ๑๑ แสดงลำดับเหตุการณ์ที่ปรากฏในจดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติฉบับที่ ๖

วัน-เดือน-ปี	สถานที่	เหตุการณ์	ที่มาของข้อมูล
๒๗ - ๒๙ เมษายน ๒๓๘๒	การปราบฝืน ^๑	... โปรดให้เจ้าคุณหาบ่นเป็นแม่กองชำระอยู่ที่ทิมสงฆ์ ...	กระแสพระราชดำรัส
๒๗ - ๒๙ เมษายน ๒๓๘๒	การปราบฝืน	... ได้ตัวฝืนรายหลวงบำรุงซึ่งซื้อมาจากกำปั่น ๓๕ ปักนั้นมาส่งได้ ๗ ปัก หลวงบำรุงให้จีนเหลียนเที่ยวขายอยู่ตามท้องทะเล ๒๒ ปัก โปรดให้ขุนญาตติดตามอยู่ ยัง...อยู่ ๖ ปัก... (และ) เจ้าภาษีทั้งปวงได้อาฝืนมาลูแก่โทษเสมออยู่ทุกวัน ...	ข้อราชการ
๒๗ - ๒๙ เมษายน ๒๓๘๒	การปราบฝืน	... เมืองฉะเชิงเทรา เมืองนครนายก เมืองปจิม เมืองชลบุรี เมืองละมุง เมืองระยองนั้น โปรดให้พระยามหาอำมาตย์พระยาวิสูตรออกไปชำระ ...	กระแสพระราชดำรัส
๒๗ - ๒๙ เมษายน ๒๓๘๒	การปราบฝืน	... เมืองสาครบุรี เมืองสมุทรสงคราม เมืองเพชรบุรี เมืองนครไชยศรีนั้น เจ้าพระยาพลเทพ พระมหาเทพ ออกไปชำระ ...	กระแสพระราชดำรัส

^๗ คำให้การ แขกขบถเมืองไทรบุรี. (จ.ศ.๑๒๐๑). เรื่อง ราชการเมืองไทรบุรี. (สมุดไทยดำ). (เส้นดินสอขาว). หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๓๐, หมวดจดหมายเหตุ รัชกาลที่ ๓.

^๘ จดหมาย หลวงแก้วอายุติ ถึง พระยาศรีพิพัฒน์. (จ.ศ.๑๒๐๑). เรื่อง การชำระฝืนที่กรุงเทพฯ. (กระดาษเหลือง). เส้นดินสอดำ. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๑๒๙, หมวดจดหมายเหตุ รัชกาลที่ ๓.

^๙ หลวงอุดมสมบัติ. (จ.ศ.๑๒๐๑). จดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติ ฉบับที่ ๖. (สมุดไทยดำ). เส้นดินสอขาว. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๒๗๔/ง, หมวดจดหมายเหตุ รัชกาลที่ ๓. หรือ หลวงอุดมสมบัติ. (๒๕๓๐). เล่มเดิม. หน้า ๑๔๑ - ๑๔๘.

^{๑๐} ข้อความการปราบปรามฝืนที่ปรากฏในจดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติ ฉบับที่ ๖ นี้ข้อความบางส่วนตรงกับข้อความในจดหมายเหตุ รัชกาลที่ ๓ จ.ศ. ๑๒๐๑ เลขที่ ๑๒๙

ตาราง ๑๑ (ต่อ)

วัน-เดือน-ปี	สถานที่	เหตุการณ์	ที่มาของข้อมูล
๒๗ – ๒๙ เมษายน ๒๓๘๒	การปราบผี	... เมืองชุมพรมัน จมื่นราชามาตย์ หลวงเทพเสนี ออกมาชำระ...เมืองกลาง เมืองตะกั่วทุ่ง เมืองตะกั่วป่า เมืองพังงา นั้น มีหนังสือออกมาให้พระยาไชยาชำระ ...	กระแสพระราชดำรัส
๓๐ เมษายน ๒๓๘๒	การปราบผี	... ได้ตัวผีส่งแล้วทั้งในกรุงเทพฯ ทั้งหัวเมือง เข้ากันเก่าใหม่เป็นผี ๗๒ ปักเศษ โปรดให้ตั้งเตาเก็บเอาผีนอกเผาเสียที่ทุ่งเมรุ...มีต้นกล้วยฤกษ์ต้นหนึ่ง ...	ข้อราชการ
๑๐ เมษายน ๒๓๘๒ [*]	การเดินทางของเรือพระยาศรีพิพัฒน์	... เมื่อพระยาศรีพิพัฒน์ยกออกมาถึงทอดเรืออยู่ที่เกาะนางประสงค์นั้น ให้ขึ้นไปหาตัวปลัดเมืองไชยาลงมา ให้จัดเอาเรือน้ำออกมาส่งด้วย ปลัดเมืองไชยาลงมา ให้จัดเอาเรือน้ำออกมาส่งด้วย ปลัดเมืองไชยาก็หลงมาไม่ ทอดเรือคอยอยู่ถึง ๓ วัน ๔ วัน ปลัดเมืองไชยาก็ไม่ลงมา ต้องให้หลวงทิพอักษร เสมียนตราขึ้นไปหาตัวปลัดเมืองไชยาจึงลงมาได้เรือน้ำออกมาส่ง ...	ใบบอกพระยาศรีพิพัฒน์
ไม่ปรากฏ แน่ชัด	เมืองไทรบุรี	... ดนกุปสาบุตรพระยาบ้านทะเลให้คนมาบอกกับพระยากลันตันว่า คนชาวให้แขกไทรมาตีเอาเมืองไทรได้แล้ว พวกอ้ายแขกไทรยกมาล้อมเมืองสงขลาไว้ ข้างเมืองนครฯ พวกอ้ายแขกไทรก็ยกเข้าล้อมไว้แล้ว ว่าคนชาวเข้าไป ณ กรุงเทพฯ วุ่นวายอยู่ กองทัพกรุงเทพฯ ยกออกมาช่วยเมืองนครฯ เมืองสงขลาไม่ได้ ...	หนังสือบอกพระยากลันตัน ^๒
ไม่ปรากฏ แน่ชัด	เมืองกลันตัน	... ดนกุปะสาจะขอทำรั้วบ้านกับคนร้ายทิ้งไฟ แล้วดนกุปะสาตั้งทำค่ายขึ้นในเปลากลางคืน พระยาบาโงยกกับวันหลงหมัดตั้งค่ายอยู่ที่ปลายน้ำกองบุตรคนกุสีปัตทรามหารายาตั้งค่ายอยู่ที่มูกัดกอง ๑ เป็น ๓ กองด้วยกัน พระยากลันตันให้ไปตั้งค่ายรบได้ยกเขาศรีรบสู้กัน ...	หนังสือบอกพระยากลันตัน

^{*} สำเนา หนังสือพระยาศรีพิพัฒน์. (จ.ศ. ๑๒๐๐). เรื่อง รายงานระยะทางยกกองทัพไปตีเมืองไทรและเรื่องให้เร่งเรือนายทัพนายกองออกไป. (กระดาดเพลลา). เส้นดินสอดดำ. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๒๒, หมวดจดหมายเหตุ รัชกาลที่ ๓.

^๒ ข้อความในหนังสือบอกของพระยากลันตันที่ปรากฏในจดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติ ฉบับที่ ๖ นี้ตรงกับจดหมายเหตุ รัชกาลที่ ๓ จ.ศ. ๑๒๐๑ เลขที่ ๑๕๐

ตาราง ๑๑ (ต่อ)

วัน-เดือน-ปี	สถานที่	เหตุการณ์	ที่มาของข้อมูล
ไม่ปรากฏ แน่ชัด	เมืองกลันตัน	... หวันกากับไปเก็บเอาแผ่นดินที่ไร่นาของตนกุปสาไป ตนกุปสาให้คนมาร้องต่อพระยากลันตันๆ ว่าจะชำระให้ก็หา ชำระให้ไม่ แล้วว่าเมื่อเดือนยี่ อ้ายแขกพวกไทรมีหนังสือมา ชักชวนพระยากลันตันให้ไปเข้าด้วยพระยากลันตันก็รับว่าจะ เข้าด้วย พระยากลันตันมีหนังสือไปถึงตนกูโอะให้ไปช่วย พูดจากับคนข่าวว่าพระยากลันตันจะขอเอาคนข่าวเป็นนาย...	หนังสือบอก ตนกุปสา ^๑
๓ - ๕ พฤษภาคม ๒๓๘๒	การชำระฝิ่น เมืองสาครบุรี	... มีผู้จับฝิ่นได้ที่เรือจีนเหมาที่ป่าฝิ่นปากน้ำสาครบุรี ซึ่ง หลวงจำเริญซื้อจากเรือพาย ให้เงินเหมาคุมเข้าไป ณ กรุงฯ ๑๓ ปีก...	ใบบอก พระมหาทู

- สำหรับเหตุการณ์สำคัญในจดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติฉบับที่ ๖ นั้นได้กล่าวถึงเรื่องต่างๆ ดังต่อไปนี้
๑. การชำระฝิ่น ที่เกิดขึ้น ณ เมืองต่างๆ ได้แก่ เมืองฉะเชิงเทรา เมืองนครนายก เมืองปทุมธานี เมืองลพบุรี เมืองสระบุรี เมืองระยอง เมืองสาครบุรี เมืองสมุทรสงคราม เมืองเพชรบุรี เมืองนครไชยศรี เมืองชุมพร เมืองถลาง เมืองตะกั่วทุ่ง เมืองตะกั่วป่า และเมืองพังงา
  ๒. การเดินทางของเรือพระยาศรีพิพัฒน์ตอนถึงเมืองไชยา และเมืองท่าทอง
  ๓. สาเหตุการวิวาทและการสู้รบระหว่างพระยากลันตันกับตนกูปะสาที่เมืองกลันตัน

นอกจากนี้ จดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติ ฉบับที่ ๖ ยังชี้ให้เห็นพฤติกรรมของเหล่าขุนนางที่รับสินบนจนไม่สามารถตัดสินปัญหาที่เกิดขึ้นได้อย่างเป็นธรรม ตลอดจนแสดงให้เห็นถึงอิทธิพลของเจ้าพระยานครศรีธรรมราชที่มีเหนือบรรดาเหล่าขุนนางที่เดินทางไปจากส่วนกลางซึ่งมีลักษณะปริวิตกทางอำนาจของเมืองนครศรีธรรมราช รวมถึงพระบรมราชาไชยบายของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวในการปราบปรามฝิ่น ทั้งนี้ข้อความที่ว่าด้วยเรื่องฝิ่นนั้นบางส่วนตรงและสอดคล้องกับจดหมายเหตุ หลวงแก้วอายุติที่มีพระยาศรีพิพัฒน์เรื่อง การชำระฝิ่นที่กรุงเทพฯ^๒ ส่วนพระบรมราชาไชยบายเกี่ยวกับเมืองกลันตันนั้นตรงกับสารตรา เจ้าพระยาอัครเสนา

^๑ ข้อความในหนังสือบอกของตนกูปะสาที่ปรากฏในจดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติ ฉบับที่ ๖ นี้ตรงกับจดหมายเหตุ รัชกาลที่ ๓ จ.ศ. ๑๒๐๑ เลขที่ ๑๕๐

^๒ จดหมายเหตุ หลวงแก้วอายุติ ถึง พระยาศรีพิพัฒน์. (จ.ศ. ๑๒๐๑). เรื่อง การชำระฝิ่นที่กรุงเทพฯ. (กระดาษเปล่า). เส้นดินสอดำ. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๑๒๘, หมวดจดหมายเหตุ รัชกาลที่ ๓.

ชีวิตสมุหพระกลาโหมที่มีถึงเจ้าพระยายมราช พระยาศรีพิพัฒน์เรื่องให้ช่วยคิดอ่านกับเจ้าพระยานครศรีธรรมราช
อย่าให้เมืองกลันตันตกไปเป็นอื่น^๖

๗. เหตุการณ์สำคัญในจดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติ ฉบับที่ ๗

จดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติ ฉบับที่ ๗ บันทึกข้อราชการตั้งแต่วันจันทร์ เดือน ๖ แรม ๘ ค่ำ (๖ พฤษภาคม ๒๓๘๒) ถึง วันพุธ เดือน ๗ ขึ้น ๒ ค่ำ (๑๕ พฤษภาคม ๒๓๘๒)^๗ ซึ่งกล่าวถึงเหตุการณ์ต่างๆ คือ การเดินทางกองทัพหลวงถึงสงขลา การทะเลาะวิวาทของเมืองกลันตันมีการตั้งป้อมค่ายสู้รบกัน และพระบรมราชโองบายการปราบปรามฝิ่นของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ทั้งนี้รายละเอียดของเหตุการณ์ต่างๆ มีดังตารางต่อไปนี้

ตาราง ๑๒ แสดงลำดับเหตุการณ์ที่ปรากฏในจดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติ ฉบับที่ ๗

วัน-เดือน-ปี	สถานที่	เหตุการณ์	แหล่งข้อมูล
๒๑ เมษายน ๒๓๘๒	พระยาศรีพิพัฒน์	... พระยาศรีพิพัฒน์มาถึงเมืองสงขลา ...	ใบบอกพระยาศรีพิพัฒน์
๒๒ - ๒๓ เมษายน ๒๓๘๒	เรือกองทัพ	... เรือนายทัพนายกองมาถึงอีก เข้ากัน ๑๕ ลำ เป็นคน ๑,๕๕๗ คน...	ใบบอกพระยาศรีพิพัฒน์
๒๖ เมษายน ๒๓๘๒	การเดินทางของเจ้าพระยานครศรีธรรมราช มาเมืองสงขลา	... เมื่อจีนเผือกไปจากเมืองสงขลา ... พบเรือพวกรังนกซึ่งไปส่งพระปราณฉบับมาถึงที่ปากน้ำเมืองสงขลาบอกว่าพระปราณมาทางบกกับเจ้าพระยานครฯ จะมาเมืองสงขลา ... ได้ยกออกจากเมืองนครฯ มาได้ ๔ วันแล้ว ...	คำให้การจีนเผือก
๒๘ มีนาคม ๒๓๘๑ ถึง ๑ เมษายน ๒๓๘๒ ^๘	การเดินทางเรือพระยายมราช	... เจ้าพระยายมราชได้ใช้ใบจากปากน้ำเจ้าพระยาถึงเกาะสีชัง... ลมเป็นลมสำเภาบ้างลมพืथाบ้างก้าวลงไปเกาะครามหาได้ไม่ กลับมาทอดอยู่ที่เกาะสีชัง ...	จดหมายเจ้าพระยายมราช

^๖ สารตรา เจ้าพระยาอัครเสนาธิบดีสมุหพระกลาโหม ถึง เจ้าพระยายมราช พระยาศรีพิพัฒน์. (จ.ศ.๑๒๐๑). เรื่อง ให้ช่วยคิดอ่านกับเจ้าพระยานครศรีธรรมราชอย่าให้เมืองกลันตันตกไปเป็นอื่น. (กระตาดขเพลา). เส้นดินสอดำ. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๑๕๐. หมวดจดหมายเหตุ รัชกาลที่ ๓.

^๗ หลวงอุดมสมบัติ. (จ.ศ.๑๒๐๑). จดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติ ฉบับที่ ๗. (สมุดไทยดำ). เส้นดินสอดำ. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๒๗๔/จ. หมวดจดหมายเหตุ รัชกาลที่ ๓. หรือ หลวงอุดมสมบัติ. (๒๔๓๐). เล่มเดิม. หน้า ๑๔๘ - ๑๕๘.

^๘ การขึ้นปีใหม่เดิมไทยใช้วันทางจันทรคติคือศกดิพราหมณ์ใช้วันขึ้น ๑ ค่ำ เดือน ๕ (เดือนเมษายน) เป็นวันขึ้นปีใหม่ถึงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ใน พ.ศ. ๒๔๓๒ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าให้เปลี่ยนใช้วันทางสุริยคติ ใช้วันที่ ๑ เมษายนเป็นวันขึ้นปีใหม่

ตาราง ๑๒ (ต่อ)

วัน-เดือน-ปี	สถานที่	เหตุการณ์	แหล่งข้อมูล
๒ - ๔ เมษายน ๒๓๘๒	การเดินทางเรือ พระยายมราช	...(เจ้าพระยายมราช) ใช้ใบออกจากเกาะสีชัง แล่นก้าวข้าม มา ๒ วัน...ถึงเจ้าลาย แล้วใช้ใบมาถึงปรานแวะเรือเข้าตักน้ำ ที่ปรานครั้งหนึ่ง ที่แม่รำพึงครั้ง ๑...	จดหมาย เจ้าพระยา ยมราช
๒๕ เมษายน- ๑ พฤษภาคม ๒๓๘๒	การเดินทางเรือ พระยายมราช	... (เจ้าพระยายมราช) ถึงชุมพร ได้ใช้ใบออกจากชุมพร ...	จดหมาย เจ้าพระยายม ราช
๒๑ เมษายน ๒๓๘๒	เมืองสงขลา	... (พระยาศรีพิพัฒน์) ขึ้นมาตั้งอยู่ที่ริมทะเลข้างทางจะไป เขาเก้าเส้งปลูกเรือนขึ้นอยู่ ๓ หลัง ...	คำให้การ จีนเผือก
พฤษภาคม ๒๓๘๒	ฝิ่นที่เมือง สงขลา	... ราคาฝิ่นที่เมืองสงขลาซื้อขายกันนั้น ฝิ่นดิบซังละ ตำลึง ๑ บาท ฝิ่นสุกตำลึงละ ๓ สลึง ...	ข้อราชการ
ประมาณ เมษายน ๒๓๘๒	เมืองกลันตัน	... พระยากลันตัน...ขอกองทัพให้ยกไปช่วย ว่าตนกุปะสา พระยาบาโงย กลับพรรคพวกคิดตั้งค่ายล้อมเมืองกลันตันไว้ ให้ยกไปช่วยแต่ในเดือน ๖ นี้ให้ทันถ้าไม่ทันแล้วเมืองกลันตัน จะยับเยินเสีย ...	ใบบอกพระยา ศรีพิพัฒน์ กับ หนังสือพระยา กลันตัน
ไม่ปรากฏ	เมืองกลันตัน	... พระยาศรีพิพัฒน์...จึงจัดให้หลวงสรเสนีกับขุนวิจิตรวาที ล่าม คุ่มพล ๘๐ คนขี่กำบังแกลัวกลางสมุทรลงไปฟัง ราชการ ...	ใบบอกพระยา ศรีพิพัฒน์
ไม่ปรากฏ	เมืองสายบุรี	... พระยาเพชรบุรีออกไปอยู่ที่เมืองสายคอยเกลี้ยกล่อม ครอบครัวให้คืนเข้ามาบ้านเมือง ...	ใบบอกพระยา ศรีพิพัฒน์
ไม่ปรากฏ	เมืองไทรบุรี	... พระยาวิชิตณรงค์ พระราชรินทร์ พระยาไชยานัน ให้กลับ เข้ามาว่าจะเอาลงไปเมืองไทร ...	ใบบอกพระยา ศรีพิพัฒน์

สำหรับเหตุการณ์สำคัญในจดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติฉบับที่ ๗ นั้นได้กล่าวถึงเรื่องต่าง ๆ
ดังต่อไปนี้

๑. การเดินทางของพระยาศรีพิพัฒน์ เจ้าพระยายมราชจากปากน้ำเจ้าพระยาจนถึงเมืองสงขลาและการ
เดินทางโดยทางบกของเจ้าพระยานครมายังเมืองสงขลา รวมทั้งจำนวนเรือกองทัพที่เดินทางถึงเมือง
สงขลา
๒. ราคาและการซื้อขายฝิ่นที่เมืองสงขลา
๓. สถานการณ์การวิวาทที่เกิดขึ้นในเมืองกลันตัน
๔. การเกลี้ยกล่อมคนเมืองสายบุรีและการกวาดต้อนครัวเมืองไทรบุรี

นอกจากเหตุการณ์ที่กล่าวมาข้างต้นแล้ว จดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติ ฉบับที่ ๗ ยังปรากฏแนวพระบรมราโชบายในพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวเกี่ยวกับการปราบปรามฝิ่นและพระบรมราโชบายการแก้ปัญหาเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในเมืองกลันตันและการกวาดต้อนครัวชาวเมืองไทรบุรี ทั้งนี้ ข้อความที่ปรากฏในจดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติ ฉบับที่ ๗ มีข้อความบางส่วนตรงและสอดคล้องกับเอกสารจดหมายเหตุ รัชกาลที่ ๓ จ.ศ. ๑๒๐๑ ดังนี้

- ๑) ท้องตรา เจ้าพระยาอัครมหาเสนาบดีว่าที่พระสมุหพระกลาโหม ถึง เจ้าพระยายมราช พระยาศรีพิพัฒน์ เรื่อง พระยากันตันขอกองทัพพระยาศรีพิพัฒน์^๑
- ๒) จดหมาย เจ้าพระยาพระคลัง ถึงพระยาศรีพิพัฒน์ เรื่อง พระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวว่าด้วยราชการเมืองไทรบุรี เมืองกลันตัน และการชำระฝิ่นที่เมืองสงขลา^๒
- ๓) จดหมาย เจ้าพระยาพระคลัง ถึงพระยาศรีพิพัฒน์ เรื่อง พระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวว่าด้วยราชการเมืองไทรบุรี เมืองกลันตัน และการชำระฝิ่นที่เมืองสงขลา^๓
- ๔) ท้องตรา เจ้าพระยาอัครมหาเสนาบดีว่าที่พระสมุหพระกลาโหม ถึง เจ้าพระยายมราช พระยาศรีพิพัฒน์ เรื่อง พระยากันตันขอกองทัพพระยาศรีพิพัฒน์^๔
- ๕) จดหมาย หลวงแก้วอายุติ ถึง พระยาศรีพิพัฒน์ เรื่อง การชำระฝิ่นที่กรุงเทพฯ^๕

๘. เหตุการณ์สำคัญในจดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติ ฉบับที่ ๘

จดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติ ฉบับที่ ๘ บันทึกข้อราชการตั้งแต่วันพฤหัสบดี เดือน ๗ ขึ้น ๓ ค่ำ (๑๖ พฤษภาคม ๒๓๘๒) ถึง วันพุธ เดือน ๗ ขึ้น ๙ ค่ำ (๒๒ พฤษภาคม ๒๓๘๒)^๖ โดยกล่าวถึงเหตุการณ์

^๑ ท้องตรา เจ้าพระยาอัครมหาเสนาบดีสมุหพระกลาโหม ถึง เจ้าพระยายมราช พระยาศรีพิพัฒน์. (จ.ศ.๑๒๐๑). เรื่อง พระยากันตันขอกองทัพพระยาศรีพิพัฒน์. (กระดาศษา). เส้นดินสอดำ. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๑๐๙. หมวดจดหมายเหตุ รัชกาลที่ ๓.

^๒ จดหมาย เจ้าพระยาพระคลัง ถึง พระยาศรีพิพัฒน์. (จ.ศ.๑๒๐๑). เรื่อง พระราชดำริของพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวว่าด้วยราชการเมืองกลันตัน และการชำระฝิ่นที่เมืองสงขลา. (กระดาศษา). เส้นดินสอดำ. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๑๑๑. หมวดจดหมายเหตุ รัชกาลที่ ๓.

^๓ จดหมาย เจ้าพระยาพระคลัง ถึง พระยาศรีพิพัฒน์. (จ.ศ.๑๒๐๑). เรื่อง พระราชดำริของพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวว่าด้วยราชการเมืองกลันตัน และการชำระฝิ่นที่เมืองสงขลา. (กระดาศษา). เส้นดินสอดำ. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๑๑๓. หมวดจดหมายเหตุ รัชกาลที่ ๓.

^๔ ท้องตรา เจ้าพระยาอัครมหาเสนาบดีสมุหพระกลาโหม ถึง เจ้าพระยายมราช พระยาศรีพิพัฒน์. (จ.ศ.๑๒๐๑). เรื่อง พระยากันตันขอกองทัพพระยาศรีพิพัฒน์. (กระดาศษา). เส้นดินสอดำ. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๑๑๔. หมวดจดหมายเหตุ รัชกาลที่ ๓.

^๕ จดหมาย หลวงแก้วอายุติ ถึง พระยาศรีพิพัฒน์. (จ.ศ.๑๒๐๑). เรื่อง การชำระฝิ่นที่กรุงเทพฯ. (กระดาศษา). เส้นดินสอดำ. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๑๒๙. หมวดจดหมายเหตุ รัชกาลที่ ๓.

^๖ หลวงอุดมสมบัติ. (จ.ศ.๑๒๐๑). จดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติ ฉบับที่ ๘. (สมุดไทยดำ). เส้นดินสอดำ. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๒๙๔/๖. หมวดจดหมายเหตุ รัชกาลที่ ๓. หรือ หลวงอุดมสมบัติ. (๒๔๓๐). เล่มเดิม. หน้า ๑๖๑ – ๑๖๕.

ต่าง ๆ คือ การทะเลาะวิวาทและแนวทางการระงับเหตุวิวาทที่เกิดขึ้นในเมืองกลันตัน ดังรายละเอียดในตารางต่อไป

ตาราง ๑๓ แสดงลำดับเหตุการณ์ที่ปรากฏในจดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติ ฉบับที่ ๘

วัน-เดือน-ปี	สถานที่	เหตุการณ์	ที่มาของข้อมูล
๑๗ - ๑๘ พฤษภาคม ๒๓๘๒	ราชธานี	... กรมหมื่นมาตยาพิทักษ์ประชวรพระโรคเหมือนพระองค์ ลักขลัก* ครั้นรุ่งขึ้น...เพลาย่ำ ๔ โมงก็นิพาน ...	หลวงอุดม สมบัติ
กลางเดือน มีนาคม	เมืองกลันตัน	... พระยากลันตัน...ขอกองทัพเจ้าพระยานครฯ หกพัน ให้ยกไป ช่วยในเดือน ๖ ให้ทัน ...	ใบบอกพระยา ศรีพิพัฒน์
ไม่ปรากฏแน่ ชัด	เมืองกลันตัน	... เจ้าพระยานครฯ มีหนังสือให้เจ้เจ็ด นายสังข์ ไปห้ามปราม แต่ก่อนนั้น ดนกุบสาหาฟังไม่ ...	ใบบอกพระยา ศรีพิพัฒน์
ไม่ปรากฏแน่ ชัด	เมืองกลันตัน	... ดนกุบสาพระยาบาโงย คิดจะให้วันตงาบุตรพระยาบาโงย ยกไปทางระแงะ ไปตีวกหลังพระยากลันตันว่าขอให้พระยาสาย ช่วยขัดขวางไว้ ...	หนังสือ พระยากลันตัน ถึงพระยาสาย
๘พฤษภาคม ๒๓๘๒	จำนวนเรือ กองทัพ	... จำนวนเรือกองทัพจะยังไม่ถึงอยู่ ... ๓๑ ลำ ...	ใบบอกพระยา ศรีพิพัฒน์
๘ พ.ค. ๒๓๘๒	เมืองสายบุรี	... เมื่อสารวัดเข้าไปนั้น พระยาศรีพิพัฒน์จัดแจงจะให้พระยา สายยกลงไปเมืองสายก่อน ให้คิดระวางการข้างเมืองกลันตัน แล ชำระครอบครัวที่เข้าด้วยกับพวกขบถเมืองไทร แล้วจะให้พระยา เพชรบุรียกตามลงไป ...	คำให้การ สารวัดญวน เมืองจันทบุรี

สำหรับเหตุการณ์สำคัญในจดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติฉบับที่ ๘ นั้นได้กล่าวถึงเรื่องต่าง ๆ ดังต่อไปนี้

๑. การวิวาทที่เกิดขึ้นในเมืองกลันตันกับจำนวนผู้คนของทั้งฝ่ายพระยากลันตันและฝ่ายดนกุบปะสา
๒. การเดินทางและจำนวนเรือกองทัพที่ถึงเมืองสงขลา
๓. การกวาดและชำระครัวที่เข้าด้วยกับพวกขบถที่เมืองสายบุรี

นอกจากนี้ จดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติ ฉบับที่ ๘ ได้กล่าวถึงพระบรมราโชบายการจัดการปกครองเมืองไทรบุรีและพระราชดำริเกี่ยวกับเจ้าพระยานครศรีธรรมราช (น้อย) ที่ปล่อยตัวพระยาบาโงยจนทำให้เกิด

* พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๓ ระบุว่า ประชวรใช้ปวง อ้างจาก เจ้าพระยาทิพากรวงศมหาโกษาธิบดี.
(๒๕๓๘). พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๓. หน้า ๘๓.

ความวุ่นวายในเมืองกลันตัน ทั้งนี้ ข้อความที่ปรากฏในจดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติ ฉบับที่ ๘ บางส่วน สอดคล้องกับเอกสารจดหมายเหตุ รัชกาลที่ ๓ จ.ศ. ๑๒๐๑ ดังนี้

- ๑) จดหมาย หลวงแก้วอายุติ ถึง พระยาศรีพิพัฒน์ เรื่อง พระราชดำริเกี่ยวกับฝิ่นและการชำระฝิ่น^๑
- ๒) ท้องตรา เจ้าพระยาอัครมหาเสนาบดีสมุหพระกลาโหม ถึง เจ้าพระยายมราช พระยาศรีพิพัฒน์ เรื่อง จัดการ ความวิวาทระหว่างพระยากลันตันกับตมกูปะสา และความเมืองไทรบุรีให้เป็นหน้าที่ของพระยาไทรบุรี (แสง) กับ พวกเมืองนครศรีธรรมราชและเมืองพัทลุง^๒

๙. เหตุการณ์สำคัญในจดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติ ฉบับที่ ๙

จดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติ ฉบับที่ ๙ บันทึกข้อราชการตั้งแต่วันพฤหัสบดี เดือน ๗ ขึ้น ๑๐ ค่ำ (๒๓ พฤษภาคม ๒๓๘๒) ถึงวันอาทิตย์ เดือน ๗ แรม ๕ ค่ำ (๒ มิถุนายน ๒๓๘๒)^๓ ทั้งนี้เนื้อหาส่วนใหญ่เป็น แนวพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าหัวหัวเกี่ยวกับหัวเมืองมลายูโดยเฉพาะเมืองไทรบุรีและเมือง กลันตัน สำหรับเหตุการณ์สำคัญอื่นๆ ได้แก่ การกวาดต้อนครัวขบถเมืองไทรบุรี การระงับเหตุเมืองกลันตันและ อาการป่วยของเจ้าพระยานครศรีธรรมราช (น้อย) ดังรายละเอียดในตารางต่อไปนี้

ตาราง ๑๔ แสดงลำดับเหตุการณ์ที่ปรากฏในจดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติฉบับที่ ๙

วัน-เดือน-ปี	สถานที่	เหตุการณ์	ที่มาของข้อมูล
๒๑ - ๒๕ เมษายน ๒๓๘๒	จำนวนเรือ กองทัพที่ถึง เมืองสงขลา	... เรือนายทัพนายกองออกมาถึง...อีก ๑๔ ลำ เข้ากันเก่าใหม่ เป็นเรือออกมาถึงแล้ว ๔๐ ลำ คน ๓,๔๐๙ คน ...	ใบบอกพระยา ศรีพิพัฒน์
๒๕ พฤษภาคม ๒๓๘๒	ครัวขบถเมือง ไทรบุรี	... ขุนเทพอาญาคุมครัวพวกซึ่งเข้าไปด้วยกับพวกขบถเข้าไป ชายหญิงใหญ่น้อย ๑๐๕ คน ...	ใบบอกพระยา ศรีพิพัฒน์
ช่วง ๒๕ เมษายน ถึง ๒๕ พ.ค. ๒๓๘๒	จำนวนครัวที่ เข้าด้วยกับขบถ เมืองไทรบุรี	... ครัวซึ่งเอาเข้าไปนั้นเป็นคน...เมืองจะนะ...เมืองเทพา... เมืองตานี...คนเมืองไทร... ครอบครัวที่เอาเข้าไปนั้น มาตาม ทาง...ป่วยตายแล้ว ชายฉกรรจ์ ๑๙ คน ชายหญิงใหญ่น้อย ๕ คน เข้ากับ ๒๔ คน ...	ใบบอกพระยา ศรีพิพัฒน์

^๑ จดหมาย หลวงแก้วอายุติ ถึง พระยาศรีพิพัฒน์. (จ.ศ.๑๒๐๑). เรื่อง การชำระฝิ่นที่กรุงเทพฯ. (กระดาษเพล). เส้นดินสอดำ. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๑๒๙. หมวดจดหมายเหตุรัชกาลที่ ๓.

^๒ ท้องตรา เจ้าพระยาอัครมหาเสนาบดีสมุหพระกลาโหม ถึง เจ้าพระยายมราช พระยาศรีพิพัฒน์. (จ.ศ.๑๒๐๑). เรื่อง จัดแจง ความวิวาทระหว่างพระยากลันตันกับตมกูปะสาและความเมืองไทรบุรีให้เป็นหน้าที่ของพระยาไทรบุรี (แสง) กับพวกเมือง นครศรีธรรมราชและเมืองพัทลุง. (กระดาษสา). เส้นดินสอดำ. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๒๕๑. หมวดจดหมายเหตุ รัชกาลที่ ๓.

^๓ หลวงอุดมสมบัติ. (จ.ศ.๑๒๐๑). จดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติ ฉบับที่ ๙. (สมุดไทยดำ). เส้นดินสอดำ. หอสมุด แห่งชาติ. เลขที่ ๒๗๔/ช. หมวดจดหมายเหตุ รัชกาลที่ ๓. หรือ หลวงอุดมสมบัติ. (๒๕๓๐). เล่มเดิม. หน้า ๑๖๗ - ๑๗๗.

ตาราง ๑๔ (ต่อ)

วัน-เดือน-ปี	สถานที่	เหตุการณ์	ที่มาของข้อมูล
ประมาณ ๒๕ เมษายน	เมืองสงขลา	... ข้าวปลาของมือซ้อกินมี...พอเจोजานกับรับพระราชทานได้ อยู่สัก ๕ เดือน แต่พลุนั้นซ้อขายกัน ๓ กำสลับ ...	คำให้การ ขุนเทพอาญา
ประมาณ ๒๕ เมษายน	เมืองสงขลา	... ไพรบ้านพลเมือง ...ออกมาอยู่ตามบ้านเรือนแล้วสักสวน ๑ ยังสัก ๒ ส่วน ...	คำให้การขุน เทพอาญา
ช่วงก่อน ๒๕ เมษายน	เครื่องราช บรรณาการเมือง ตรังกานู	... ดอกไม้เงินทองนั้นเอาขึ้นมาไว้ที่เมืองสงขลาแล้ว แต่ เครื่องราชบรรณาการนั้น ให้คนลงไปเดือนอยู่ ยังหากลับ ขึ้นมาไม่ ...	ข้อราชการ
๒๕ พฤษภาคม ๒๓๘๒	การจัดการครัว ขบถ	... ตูรับเอาจำนวนครอบครัวที่ส่งเข้าไป มอบให้พระยาราชวัง สรรค์รับเอาไปพักไว้...ที่สระเหวาคลองนางหงษ์...จึงค่อย จัดแจงเอาไปตั้งที่แสนแสบ ...	ข้อราชการ
๒๕ พฤษภาคม ๒๓๘๒	จำนวนครัวที่ เข้าด้วยกับขบถ เมืองไทรบุรี	...พระยาราชวังสรรค์ว่าจัดแจงรับเอาครัวขึ้นมาพักไว้ หมดแล้ว เป็นชายฉกรรจ์ ๓๓ สามะโนครัว ๔๘ เข้ากัน ๘๑ คน ป่วยตายเสียดกลางทาง ชายฉกรรจ์ ๑๘ สามะโนครัว ๕ เข้ากัน ๒๔ คน ...เป็นคนเมืองไทร ชายฉกรรจ์ ๑๕ สามะโนครัว ๕ (เข้ากัน) ๒๐ เมืองจะนะ ชายฉกรรจ์ ๑๐ สามะโนครัว ๓๕ (เข้ากัน) ๔๕ คน เมืองตานี ชายฉกรรจ์ ๘ สามะโนครัว ๘ (เข้ากัน) ๑๖ คน เข้ากัน ชายฉกรรจ์ ๓๓ สามะโนครัว ๔๘ (เข้ากัน) ๘๑ คน ...	ข้อราชการ กับ บอกลม ครัว
ก่อน ๙ พฤษภาคม ๒๓๘๒	เมืองกลันตัน	... พระยากลันตันมีหนังสือให้เจียะยาหลันมาของกองทัพ เจ้าพระยานครฯ อีกว่าดูหวันหลวงอาหลีซึ่งเป็นพี่น้องกับ พระยากลันตันนั้น เป็นบุตรเขยพระยาบาโงย เมื่อครั้งพระยา บาโงยวิวาทกับพระยากลันตันครั้งก่อนนั้นดูหวันหลวงอาหลี คนนี้มาเข้าเป็นพวกอยู่กับพระยากลันตัน ครั้นวิวาทกันครั้งนี้ พระยากลันตันให้ไปตั้งรับอยู่ที่ปากน้ำ ก็พาแขกไพร่ไปเข้า เสียดกับตงกูปะสา ...	ใบบอกพระยา ศรีพิพัฒน์ กับ ใบบอก พระยากลันตัน
ไม่ปรากฏ แน่ชัด	เมืองกลันตัน	... พวกตงกูปะสา พระยาบาโงยมาตั้งรักษาเอาปากน้ำไว้ได้ เมื่อเจียะยาหลันมาจากกลันตันนั้น ต้องหลีกมาลงเรือที่ บางน้ำเค็ม ...	คำให้การ เจียะยาหลัน
๘ พฤษภาคม ๒๓๘๒	เมืองกลันตัน	... กำปั่นหลวงสรเสนีเข้าไปถึงปากน้ำ เห็นพระยากลันตันให้ ลงมารับแห่เอาหนังสือขึ้นไป ...	คำให้การ เจียะยาหลัน

ตาราง ๑๔ (ต่อ)

วัน-เดือน-ปี	สถานที่	เหตุการณ์	ที่มาของข้อมูล
ไม่ปรากฏ แน่ชัด	เมืองกลันตัน	... พระยาเพชรบุรีคุมคน ๗๐ กับหลวงอนุรักษ์ภูเบศร์คุมคน สงขลา ๓๐๐ ยกไป ณ เมืองสาย เมืองยะหริ่ง พังราชการ เมืองกลันตัน ...	คำให้การ พระพรหมทิบาล
ไม่ปรากฏ แน่ชัด	เมืองจะนะ	... ได้ให้พระยาสายมีหนังสือไปว่ากล่าวห้ามปราม กับจะได้ ชำระครวซึ่งเข้ากับขบถที่เมืองจะนะ เมืองเทพา เมืองตานี ...	คำให้การ พระพรหมทิบาล
ไม่ปรากฏ แน่ชัด	เมืองไทรบุรี	... การข้างเมืองไทร พระยาไทร... ได้จัดเรือให้ลงไปเกาะ นาง กาวี กองทัพจุดเผาเรือพวกอ้ายหวันมาลี อ้ายหวันมาลี ลงเรือหนีไปที่ท้ายเกาะ ๔ ลำ แต่อ้ายตนกูหมัดสัดหนีไปอยู่ ที่เมืองแประ ...	ใบบอก พระยาไทรบุรี (แสง)
๙ - ๑๒ พฤษภาคม ๒๓๙๒	อาการป่วย เจ้าพระยา นครศรีธรรมราช	... เจ้าพระยานครฯ ป่วยมากไป ให้อาเจียนเสมหะเหนียว ปะทะหน้าอกให้หอบดังครี๊ดๆ มีทำเย็นไปมาแต่วันเดือน ๖ แรม ๑๑ ค่ำ จนวันเดือน ๖ แรม ๑๔ ค่ำ ยังไม่ถอย... พระเสนาหามนตรีกลับไปเมืองนครฯ แล้ว ...	ใบบอกพระยา พัทลุง
ไม่ปรากฏ แน่ชัด	เมืองกลันตัน	... พระยาเพชรบุรีคุมคนเพชรบุรีที่มาถึงแล้ว ๗๐๐ กับหลวง อนุรักษ์ภูเบศร์คุมคนสงขลา ๓๐๐ ยกไปเมืองสาย ...	ใบบอกพระยา ศรีพิพัฒน์
๑ มิถุนายน ๒๓๙๒	เตรียมเกณฑ์ ทัพเพิ่มเติม [*]	... คิดเกณฑ์เตรียม (ทัพ)...เอาพระยาราชวังสรรค์ให้เป็นแม่ ทัพออกมาช่วย...เอามอญสัก ๗๐๐ อาสาจาม ๓๐๐ ...	กระแสพระราช ดำรัส และ ข้อราชการ

สำหรับเหตุการณ์สำคัญในจดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติฉบับที่ ๙ นั้นได้กล่าวถึงเรื่องต่างๆ ดังต่อไปนี้

๑. จำนวนเรือกองทัพที่เดินทางถึงเมืองสงขลาและเสบียงอาหารที่เมืองสงขลา
๒. การกวาดต้อนครัวและจำนวนครัวขบถเมืองไทรบุรี เมืองจะนะ เมืองเทพา เมืองตานี รวมทั้งการจัดการ
กับครอบครัวที่ส่งเข้ากรุงเทพฯ โดยมอบให้พระยาราชวังสรรค์ดูแลรับผิดชอบเอาไปพักไว้สะเหร่าคลอง
นางหงษ์และที่แสนแสบ
๓. เครื่องราชบรรณาการเมืองตรังกานู
๔. สถานการณ์การวิวาทที่เกิดขึ้นในเมืองกลันตัน
๕. การสู้รบระหว่างพระยาไทรบุรี (แสง) กับหวันมาลีและตนกูอัมหมัด ซาอิดที่เกาะนางกาวี
๖. อาการป่วยของเจ้าพระยานครศรีธรรมราช (น้อย)
๗. พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวให้เตรียมเกณฑ์คนที่กรุงเพิ่มเติม

* ทั้งนี้ เพราะพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเห็นว่าเหตุการณ์ในเมืองกลันตันยังวุ่นวายอยู่และทรงพระวิตกว่า
เหตุการณ์อาจลุกลามเหมือนเมื่อครั้ง พ.ศ. ๒๓๗๔ อีก จึงมีรับสั่งให้เตรียมเกณฑ์ทัพเพิ่มเติม

ทั้งนี้ ข้อความที่ปรากฏในจดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติ ฉบับที่ ๕ บางส่วนตรงและสอดคล้องกับ เอกสารจดหมายเหตุ รัชกาลที่ ๓ จ.ศ. ๑๒๐๑ ดังนี้

- ๑) จดหมาย เจ้าพระยาอัครมหาเสนาบดีสมุหพระกลาโหม ถึง เจ้าพระยายมราช พระยาศรีพิพัฒน์ เรื่อง พระยากลับตันมีหนังสือมาขอกองทัพเมืองนครศรีธรรมราช^๑
- ๒) ท้องตรา เจ้าพระยาอัครมหาเสนาบดีสมุหพระกลาโหม ถึง เจ้าพระยายมราช พระยาศรีพิพัฒน์ เรื่อง ราชการเมืองไทรบุรี^๒
- ๓) จดหมาย เจ้าพระยาพระคลัง ถึง พระยาศรีพิพัฒน์ เรื่อง ให้พระยาศรีพิพัฒน์จ่ายเงินรางวัลแก่ขุนสารวัตที่ถือท้องตราออกไป^๓

๑๐. เหตุการณ์สำคัญในจดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติ ฉบับที่ ๑๐

จดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติ ฉบับที่ ๑๐ บันทึกข้อราชการตั้งแต่วันอังคารเดือน ๗ แรม ๖ ค่ำ (๓ มิถุนายน ๒๓๘๒) ถึง วันพฤหัสบดีเดือน ๗ แรม ๘ ค่ำ (๕ มิถุนายน ๒๓๘๒)^๔ ซึ่งบันทึกข้อราชการเพียง ๓ วัน ดังนั้นกล่าวถึงเหตุการณ์ต่างๆ คือ การชำระฝิ่นที่เมืองชุมพร เมืองนครศรีธรรมราช และเมืองท่าทอง กับเรื่องเรือที่ออกไปค้าขายสินค้าที่เมืองใหม่และเกาะหมาก โดยมีรายละเอียดในตารางต่อไปนี้

ตาราง ๑๕ แสดงลำดับเหตุการณ์ที่ปรากฏในจดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติฉบับที่ ๑๐

วัน-เดือน-ปี	สถานที่	เหตุการณ์	แหล่งข้อมูล
๓ มิถุนายน ๒๓๘๒	การชำระฝิ่น เมืองชุมพร	... จมื่นราชามาตย์ซึ่งออกไปชำระฝิ่นเมืองชุมพร... ชำระฝิ่นได้ เก่าใหม่เป็นฝิ่น ๑,๐๕๐ ก้อน ยังชำระต่อไปอยู่ ถ้าชำระได้ฝิ่น ที่ลูกค้าใหม่หมดแล้วจึงจะกราบถวายบังคมลงมาชำระที่ เมืองไชยา ...	ใบบอกจมื่น ราชามาตย์
๓ มิถุนายน ๒๓๘๒	การชำระฝิ่น	... ให้จัดออกมาชำระ (ฝิ่น) ที่นครฯ ที่ท่าทองอีก ๒ นาย ชำระ ประจบหากันเข้าไปทีเดียว ...	กระแสพระราช ดำรัส
๕ มิถุนายน ๒๓๘๒	การค้าขาย	...พระอนุรักษโยธา นายน้อยมหาดเล็กคุมกำปั่นเทพโกสินทร์ บรรทุกสินค้าออกไปจำหน่าย ณ เมืองใหม่ เมืองเกาะหมาก...	ข้อราชการ

^๑ จดหมาย เจ้าพระยาอัครมหาเสนาบดี ถึง เจ้าพระยายมราช พระยาศรีพิพัฒน์. (จ.ศ.๑๒๐๑). เรื่อง พระยากลับตันมีหนังสือมาขอกองทัพเมืองนครศรีธรรมราช. (กระดาดษา). เส้นดินสอดำ. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๑๑๐. หมวดจดหมายเหตุ รัชกาลที่ ๓.

^๒ ท้องตรา เจ้าพระยาอัครมหาเสนาบดีสมุหพระกลาโหม ถึง เจ้าพระยายมราช พระยาศรีพิพัฒน์. (จ.ศ. ๑๒๐๑). เรื่อง ราชการเมืองไทรบุรี. (กระดาดษา). เส้นดินสอดำ. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๑๑๕. หมวดจดหมายเหตุ รัชกาลที่ ๓.

^๓ จดหมาย เจ้าพระยาพระคลัง ถึง พระยาศรีพิพัฒน์. (จ.ศ.๑๒๐๑). เรื่อง ให้พระยาศรีพิพัฒน์จ่ายเงินรางวัลแก่ขุนสารวัตที่ถือท้องตราออกไป. (กระดาดษา). เส้นดินสอดำ. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๑๕๗. หมวดจดหมายเหตุ รัชกาลที่ ๓.

^๔ หลวงอุดมสมบัติ. (จ.ศ.๑๒๐๑). จดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติ ฉบับที่ ๑๐. (สมุดไทยคำ). เส้นดินสอดำ. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๒๗๔/ช. หมวดจดหมายเหตุ รัชกาลที่ ๓. หรือ หลวงอุดมสมบัติ. (๒๕๓๐). เล่มเดิม. หน้า ๑๗๘ - ๑๘๑.

นอกจากนี้ จดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติ ฉบับที่ ๑๐ ยังปรากฏพระราชดำริเกี่ยวกับสาเหตุความวุ่นวายในเมืองกลันตันว่าเป็นเพราะเจ้าพระยานครศรีธรรมราชที่ปล่อยให้พระยาบาโงยหนีไป และแนวพระบรมราชาบายของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวเกี่ยวกับการแก้ปัญหาในหัวเมืองมลายู ดังข้อความที่กล่าวไว้ว่า "... ถ้าเห็นว่าจะว่างแล้วโลมมันไม่ได้ด้วยปากแล้วก็เอาโดยมียอกกองทัพลงไปตีเอามันเสียให้ยับเยิน ..." รวมทั้งพระราชดำริเกี่ยวกับเครื่องราชบรรณาการเมืองกลันตัน

๑๑. เหตุการณ์สำคัญในจดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติ ฉบับที่ ๑๑

จดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติ ฉบับที่ ๑๑ บันทึกเพียงข้อราชการเพียงวันเดียว^๖ แต่เนื่องจากในจดหมายเหตุฉบับที่ ๑๑ มีข้อนำสังเกตรื่องของการจดบันทึกที่ข้ามวันเดือน ๗ แรม ๔ ค่ำ โดยไม่ได้กล่าวถึง ทั้งนี้เพราะจดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติ ฉบับที่ ๑๐ จดหมายมา ณ วันพฤหัสบดี เดือน ๗ แรม ๔ ค่ำ ปีกุนเอกศก ต่อมาจดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติ ฉบับที่ ๑๑ เริ่มบันทึกด้วยการแจ้งให้ทราบว่าจดหมายครั้งก่อนได้ส่งและฝากไปกับหลวงโกษาอิศihak ณ วันเดือน ๗ แรม ๔ ค่ำ แล้วเริ่มบันทึกที่ ณ วันเดือน ๗ แรม ๑๐ ค่ำ ซึ่งไม่กล่าวถึงวันเดือน ๗ แรม ๔ ค่ำ ดังนั้นเพื่อขจัดข้อสงสัยว่าทำไมจึงไม่มีการบันทึก เพราะเท่าที่ผ่านมาถ้าไม่มีข้อราชการเมืองไทรหรือเมืองกลันตันหลวงอุดมสมบัติก็จะกล่าวไว้ว่า "หาได้ทรงพระราชดำริราชการเมืองไทร เมืองกลันตันไม่" สาเหตุที่ไม่ได้บันทึกวันเดือน ๗ แรม ๔ ค่ำ เพราะ "... ณ วันพุธเดือน ๗ แรม ๔ ค่ำ เวลาบ่าย ๓ โมง ได้เชิญพระบรมสารีริกธาตุของพระเจ้าลูกเธอ กรมหมื่นมมาตยาพิทักษ์* ไปบรรจุในพระเจดีย์วัดพระเชตุพน ..." จากเหตุการณ์ดังกล่าวนี้จึงทำให้เข้าใจได้ว่าในวันนี้พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวไม่ได้ออกว่าราชการหลวงอุดมสมบัติจึงไม่ได้มีการบันทึก

อย่างไรก็ตาม จดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติ ฉบับที่ ๑๑ แม้จะเป็นมีการบันทึกเพียงวันเดียวก็ตาม แต่ก็มีประเด็นของเหตุการณ์โดยมีรายละเอียดในตารางต่อไปนี้

* หลวงอุดมสมบัติ. (จ.ศ.๑๒๐๑). จดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติ ฉบับที่ ๑๑. (สมุดไทยดำ). เส้นดินสอขาว. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๒๗๔/๗, หมวดจดหมายเหตุรัชกาลที่ ๓. หรือ หลวงอุดมสมบัติ. (๒๕๓๐). เล่มเดิม. หน้า ๑๘๓ - ๑๘๕.

^๖ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์มหาโกษาธิบดี. (๒๕๓๘). พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๓. หน้า ๘๓.

* พระเจ้าลูกเธอ กรมหมื่นมมาตยาพิทักษ์ มีพระนามเดิมว่า พระองค์เจ้าชายศิริวงศ์ เป็นพระราชโอรสในพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวกับเจ้าจอมมารดาทรัพย์ ประสูติเมื่อวันอังคารที่ ๑๐ พฤศจิกายน ๒๓๕๕ ประชวรไข้อย่างสิ้นพระชนม์ ณ วันเสาร์เดือน ๗ ขึ้น ๕ ค่ำ (๑๘ พฤษภาคม ๒๓๘๒) พระชนม์ได้ ๒๖ พรรษา กับ ๖ เดือน ๒๐ วัน อ้างจาก แหล่งเดิม. และ หลวงแก้วอายุติ. (จ.ศ.๑๒๐๑). จดหมาย เรื่อง ความซำระผืนและกรมหมื่นมมาตยาพิทักษ์ประชวรนิพพาน. (กระดาษเพล). เส้นดินสอดำ. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๑๒๘, หมวดจดหมายเหตุ รัชกาลที่ ๓.

ตาราง ๑๖ แสดงลำดับเหตุการณ์ที่ปรากฏในจดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติ ฉบับที่ ๑๑

วัน-เดือน-ปี	สถานที่	เหตุการณ์	ที่มาของข้อมูล
๑๕ พฤษภาคม ถึง ๗ มิถุนายน ๒๓๘๒	การเดินทาง ของลูกค้า เมืองตรังگانู	... เรือจะหมัดตะเฝ้าลูกค้าตรังگانูมาแต่เมืองตรังگانู... มาแวะที่เมืองกลันตัน ... หยุดอยู่ที่เมืองกลันตัน ๒ วัน ออกจากเมืองกลันตันมา ๑๓ วันถึงปากน้ำเจ้าพระยา ...	ข้อราชการ
๒๓ - ๒๕ พฤษภาคม ๒๓๘๒	เมืองกลันตัน	... พระยาบาโงย ตนอุปเสากับพระยากลันตันวิวาทรบกัน พวกตนอุปเสาดังอยู่ที่ปากน้ำ พระยาบาโงยตั้งอยู่ที่ปลายน้ำ... พวกบ่าวไพร่พระยากลันตันที่มีอยู่ข้างปลายน้ำนั้น พระยา บาโงยกันไว้มาช่วยพระยากลันตันหาได้ไม่ ที่มีอยู่ข้างปากน้ำ พวกตนอุปเสาก็กันไว้ ...	คำให้การ เจ้าหมัดตะเฝ้า
๒๓ - ๒๕ พฤษภาคม ๒๓๘๒	เมืองกลันตัน	... พวกที่อยู่พิสุตรนั้นมาซื้อโคกระบือที่แขวงเมืองกลันตัน พระยาบาโงยจับตัวไว้ให้ช่วยรบ ...	คำให้การ เจ้าหมัดตะเฝ้า
ช่วงพฤษภาคม ๒๓๘๒	เมืองกลันตัน	... พระยาบาโงยมีหนังสือไปถึงพระยาตรังگانูให้ยกมาช่วย รบพระยากลันตัน พระยาตรังگانูหายจะมาช่วยไม่ ...	คำให้การ เจ้าหมัดตะเฝ้า
๒๕ พฤษภาคม ๒๓๘๒	เมืองกลันตัน	... เมื่อเจ้าหมัดตะเฝ้ามานั้นก็มาพบเรือปากปลาซึ่งทำวกรุด ให้หลวงพิทักษ์ที่ลงไป... ถึงเกือบที่ท้ายเมืองกลันตัน เกือบจะถึงปากน้ำกลันตัน ...	คำให้การ เจ้าหมัดตะเฝ้า
ช่วงพฤษภาคม ๒๓๘๒	เครื่องราช บรรณาเมือง ตรังگانู	... ข้าวดอกไม้เงินทองนั้น ก็ว่าเห็นจัดแจงเครื่องราช บรรณาการลงบรรทุกเรือจะมาจากเมืองตรังگانูอยู่แล้ว...	คำให้การ เจ้าหมัดตะเฝ้า

สำหรับเหตุการณ์สำคัญในจดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติฉบับที่ ๑๑ กล่าวถึงเรื่องต่าง ๆ ดังต่อไปนี้

๑. การเดินทางของเรือเจ้าหมัดตะเฝ้าลูกค้าตรังگانูจากมาเมืองตรังگانูถึงปากน้ำเจ้าพระยา
๒. สถานการณ์การวิวาทที่เกิดขึ้นในเมืองกลันตัน
๓. เครื่องราชบรรณาเมืองตรังگانู

๑๖. เหตุการณ์สำคัญในจดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติ ฉบับที่ ๑๖

จดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติ ฉบับที่ ๑๖ บันทึกข้อราชการตั้งแต่วันที่ เดือน ๗ แรม ๑๐ ค่ำ (๗ มิถุนายน ๒๓๘๒) ถึง วันศุกร์เดือน ๘ ปฐมมาส ขึ้น ๓ ค่ำ (๑๕ มิถุนายน ๒๓๘๒)^๑ ทั้งนี้เนื้อหาส่วนใหญ่เป็น

^๑ หลวงอุดมสมบัติ. (จ.ศ.๑๒๐๑). จดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติ ฉบับที่ ๑๖. (สมุดไทยคำ). เส้นดินสอขาว. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๒๗๔/ญ. หมวดจดหมายเหตุ รัชกาลที่ ๓. หรือ หลวงอุดมสมบัติ. (๒๕๓๐). เล่มเดิม. หน้า ๑๘๗ - ๑๘๗.

เรื่องพระบรมราชาไชยการจัดการปกครองหัวเมืองปักษ์ใต้ ทั้งในส่วนของเมืองนครศรีธรรมราชภายหลังจากเจ้าพระยานครศรีธรรมราช (น้อย) ถึงแก่อสัญกรรม การจัดการปกครองหัวเมืองมลายูทั้งในส่วนของเมืองไทรบุรี ภายหลังจากปราบปรามพวกตมกูมูฮัมหมัด ซาอิดได้สำเร็จและเมืองกลันตัน รวมทั้งการจัดการปกครองหัวเมืองชายทะเลตะวันตกซึ่งประเด็นเหล่านี้จะกล่าวในบทต่อไป สำหรับเหตุการณ์สำคัญในจดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติ ฉบับที่ ๑๒ มีรายละเอียดในตารางต่อไปนี้

ตาราง ๑๗ แสดงลำดับเหตุการณ์ที่ปรากฏในจดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติ ฉบับที่ ๑๒

วัน-เดือน-ปี	สถานที่	เหตุการณ์	ที่มาของข้อมูล
๑๒ พฤษภาคม ๒๓๘๒	นครศรีธรรมราช	... เจ้าพระยานครฯ ถึงแก่อสัญกรรม ...	ใบบอกพระยา ศรีพิพัฒน์
ไม่ปรากฏแน่ ชัด	เมืองกลันตัน	... ข้างกลันตัน...พอหลวงสรเสนไปถึงก็สงบรอกันลง...ตมกู ปะสาจะจัดให้คนขึ้นมาหาพระยาศรีพิพัฒน์ว่าจะให้บังคับ บัญชาพระยากลันตันนั้นเหลือกำลังนัก ...	ข้อราชการ
๑๒ พฤษภาคม ๒๓๘๒	เรือกองทัพ	... เรือกองทัพที่ยังค้างออกมาไม่ถึง...อีก ๘ ลำ ...	ใบบอกพระยา ศรีพิพัฒน์
๑๒ พฤษภาคม ๒๓๘๒	นครศรีธรรมราช	... อากาญเจ้าพระยานครฯ ซึ่งถึงแก่อสัญกรรม...เป็นกาล มรณะ..	หนังสือพระยา พัทลุง
ไม่ระบุเวลา	นครศรีธรรมราช	...เมืองนครฯ...ในบุตรเจ้าพระยานครฯ...พระยาพัทลุงนั้นสูบ ฝิ่น พระวิชิตสรไกรข่าวที่ว่าสูบ...	ข้อราชการ

สำหรับเหตุการณ์สำคัญในจดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติฉบับที่ ๑๒ มีดังต่อไปนี้

๑. การถึงแก่อสัญกรรมของเจ้าพระยานครศรีธรรมราช (น้อย) และการจัดการกับเมืองนครศรีธรรมราช ภายหลังจากเจ้าพระยานครศรีธรรมราช (น้อย) ถึงแก่อสัญกรรม
๒. เหตุการณ์ที่เมืองกลันตัน
๓. จำนวนเรือกองทัพที่ยังไม่ถึงเมืองสงขลา

ทั้งนี้ ข้อความที่ปรากฏในจดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติ ฉบับที่ ๑๒ บางส่วนตรงและสอดคล้องกับ เอกสารจดหมายเหตุ รัชกาลที่ ๓ จ.ศ. ๑๒๐๑ ดังนี้

- ๑) ท้องตรา เจ้าพระยาอัครมหาเสนาบดีสมุหพระกลาโหม ถึง เจ้าพระยายมราช พระยาศรีพิพัฒน์ เรื่อง ว่าด้วย ราชการเมืองเมืองนครศรีธรรมราช เมืองกลันตัน เมืองไทรบุรี และแขกแก้วหัวเมืองภายหลังเจ้าพระยานครศรีธรรมราชถึงแก่อสัญกรรม^๑
- ๒) สารตรา เจ้าพระยาอัครมหาเสนาบดีสมุหพระกลาโหม ถึง เจ้าพระยายมราช พระยาศรีพิพัฒน์ เรื่อง ให้รับ การวิวาทในเมืองกลันตัน^๒
- ๓) จดหมาย เจ้าพระยาพระคลัง ถึง พระยาศรีพิพัฒน์ เรื่อง การแต่งตั้งเจ้าพระยาไทรบุรี^๓
- ๔) หนังสือบอก พระยาพัทลุง พระเสน่หามนตรี เรื่อง อาการป่วยและการถึงแก่อสัญกรรมของเจ้าพระยานครศรีธรรมราช (น้อย) กับว่าด้วยราชการทัพเมืองไทรบุรีเมืองกลันตัน^๔

๑๓. เหตุการณ์สำคัญในจดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติ ฉบับที่ ๑๓

จดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติ ฉบับที่ ๑๓ บันทึกข้อราชการตั้งแต่วันศุกร์ เดือน ๘ ปฐมสาชาม ขึ้น ๓ ค่ำ (๑๔ มิถุนายน ๒๓๘๒) ถึง วันอาทิตย์ เดือน ๘ ปฐมสาชาม แรม ๑๐ ค่ำ (๖ กรกฎาคม ๒๓๘๒)^๕ โดยมี เหตุการณ์ต่าง ๆ คือ การตีเกาะนางกาวิ (ลังกาวิ) ซึ่งอยู่ในเขตเมืองไทรบุรีตีขึ้นมาได้ การขัดแย้งระหว่างพระยาไชยาที่เมืองพังงากับพระตะกั่วทุ่ง การห้ามวิวาทของเมืองกลันตันโดยพระยาศรีพิพัฒน์ และอาการประชวรของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว โดยมีรายละเอียดในตารางต่อไปนี้

^๑ ท้องตรา เจ้าพระยาอัครมหาเสนาบดีสมุหพระกลาโหม ถึง เจ้าพระยายมราช พระยาศรีพิพัฒน์. (จ.ศ.๑๒๐๑). เรื่อง ว่าด้วย ราชการเมืองนครศรีธรรมราช เมืองกลันตัน เมืองไทรบุรี และแขกแก้วหัวเมืองภายหลังเจ้าพระยานครศรีธรรมราชถึงแก่อสัญกรรม. (กระดาศเพลลา, กระดาศสา). เส้นดินสอดำ. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๑๑๒, ๒๕๐, หมวดจดหมายเหตุ รัชกาลที่ ๓.

^๒ สารตรา เจ้าพระยาอัครมหาเสนาบดีสมุหพระกลาโหม ถึง เจ้าพระยายมราช พระยาศรีพิพัฒน์. (จ.ศ.๑๒๐๑). เรื่อง ให้ รับการวิวาทในเมืองกลันตัน. (กระดาศสา, กระดาศเพลลา). เส้นดินสอดำ. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๑๔, ๒๗๒, หมวด จดหมายเหตุ รัชกาลที่ ๓.

^๓ จดหมาย เจ้าพระยาอัครมหาเสนาบดีสมุหพระกลาโหม ถึง เจ้าพระยายมราช พระยาศรีพิพัฒน์. (จ.ศ.๑๒๐๑). เรื่อง การ จัดตั้งเจ้าพระยาไทรบุรี. (กระดาศสา). เส้นดินสอดำ. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๒๐๘, หมวดจดหมายเหตุ รัชกาลที่ ๓.

^๔ คัดบอก พระยาพัทลุง พระเสน่หามนตรี. (จ.ศ.๑๒๐๑). เรื่อง อาการป่วยและการถึงแก่อสัญกรรมของเจ้าพระยานครศรีธรรมราช (น้อย) กับว่าด้วยราชการทัพเมืองไทรบุรีเมืองกลันตัน. (สมุดไทยดำ). เส้นดินสอดำ. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๓๑๓, หมวดจดหมายเหตุ รัชกาลที่ ๓.

^๕ หลวงอุดมสมบัติ. (จ.ศ.๑๒๐๑). จดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติ ฉบับที่ ๑๓. (สมุดไทยดำ). เส้นดินสอดำ. หอสมุด แห่งชาติ. เลขที่ ๒๗๔/ฎ, หมวดจดหมายเหตุ รัชกาลที่ ๓. หรือ หลวงอุดมสมบัติ. (๒๕๓๐). เล่มเดิม. หน้า ๑๙๙ - ๒๑๙.

ตาราง ๑๘ แสดงลำดับเหตุการณ์ที่ปรากฏในจดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติ ฉบับที่ ๑๓

วัน-เดือน-ปี	สถานที่	เหตุการณ์	ที่มาของข้อมูล
๖ - ๑๒ พฤษภาคม ๒๓๘๒	นครศรีธรรมราช	... เจ้าพระยานครฯ ป่วยเป็นโรคลม ให้อาเจียนน้ำลายเหนียว เสมหะปะทะหน้าอก...โรคเจ้าพระยานครฯ มากขึ้นให้หอบ เสมหะดังครอกๆ ให้มือเท้าเย็นนิ่งแนไป ครั้นเพล่า ๕ ทุ่ม เศษ เจ้าพระยานครฯ ถึงแก่อสัญกรรม ...	ใบบอกพระยา พัทลุง
ไม่ปรากฏ แน่ชัด	เมืองไทรบุรี	... พระยาไทร...ได้จัดให้กองเรือ ๑๘ ลำกับกำปั่นรบอังกฤษ ลงไปเกาะนางกาวิ ครั้นกองเรือลงไปถึง อ้ายหวันมาลีหนีไป ทางปดุมบาราว่าจะหนีไปอยู่ที่เกาะหน้าเมืองมฤต แต่ที่เมือง ไทรนั้น พระยาไทรเกลี้ยกล่อมให้แขกกลับเข้ามาอยู่บ้านเรือน แล้ว ๑,๕๐๐ คนกับจับได้ ๖๐๐ คน ...	ใบบอก พระยาไทรบุรี
ช่วง พฤษภาคม ๒๓๘๒	เมืองกลันตัน	... พระยากลันตันให้เจ้ยาปาถือหนังสือมาถึงเจ้าพระยา นครฯ ...	ใบบอกพระยา พัทลุง
ประมาณ ตุลาคม ๒๓๘๑	เมืองกลันตัน	... บุตรหวันมุดากับบุตรหวันมุกเกิดหาไปฟังท้องตราตั้งพระยา กลันตันไม่แลกับว่าคิดกันให้ไปรับพระยาบาโงมาจาก ปากน้ำมะนรา ...	คำให้การ เจ้ยาปา
ตุลาคม ๒๓๘๑	เมืองกลันตัน	... รายนมุดาห้ามมิให้ไพร่พลเมืองไปซื้อข้าวสารตนกูปะ ส ตนกูปะสาขัดใจจึงได้วิวาทรบสู้กัน ...	คำให้การ เจ้ยาปา
ช่วง พฤษภาคม ๒๓๘๒	เมืองสงขลาและ เมืองไทรบุรี	...พระยาเสนาภูเบศร์...ได้ยกคนออกมาสัก ๖๐๐ คน ๗๐๐ คน ยกลงไปอยู่เมืองสงขลา...พระยาชุมพรยกกลงไปเมืองไทร แล้ว ...	คำให้การ ขุนจ่านาง
๑๗ มิถุนายน ๒๓๘๒	บอกส่งส่วยตีบูก และฝิ่นเมือง กลาง	... พระยาถลางบอกส่งเงินส่วยตีบูกแลส่งฝิ่นให้หลวงนรินทร์ หลวงรัตนพิมล กุมเข้าไป...กับบอกด้วยราชการเมืองไทร ...	ใบบอก พระสาครบุรี
มกราคม ๒๓๘๑	เมืองถลาง	... อ้ายตนกูหมัดสอด้มีหนังสือให้แขกกรหมาดแลแขกมี ชื่อ ๕ คน ถือหนังสือขึ้นมาขอซื้อตีบูกกับพระยาถลาง ๑๐ ภารา กับเอานกเขาชวา มะพร้าวขึ้นมาให้พระยาถลาง ...	ใบบอก พระยาถลาง
๑๗ มีนาคม ๒๓๘๑	เมืองถลาง	.. ตนกูหมัดสอด้มีหนังสือให้...ท่าน(พระยาถลาง)ช่วย ทะนุบำรุงด้วย ตนกูหมัดสอด้จะขอถวายดอกไม้ทองเงิน ...	ใบบอก พระยาถลาง
ไม่ปรากฏ	หัวเมือง ชายทะเล ตะวันตก	... พระยาไชยาจัดให้เรือเมืองพังงา เมืองตะกั่วทุ่ง เมืองถลาง ออกลาดตระเวนท้องทะเล ...	ข้าราชการ

ตาราง ๑๘ (ต่อ)

วัน-เดือน-ปี	สถานที่	เหตุการณ์	ที่มาของข้อมูล
ประมาณ กุมภาพันธ์ ๒๓๘๑	เมืองกลันตัน	... พระยากลันตันรบสู้กันกับตงกูปะสา พระยาบาโงย แต่เมื่อเดือนสี่ข้างขึ้น ตงกูปะสา พระยาบาโงยมีหนังสือตงกูตะระที่พิสูตรขอคนให้ยกมาช่วย ตงกูตะระหาได้ยกมาช่วยไม่... ครั้นต่อมา...ที่พิสูตรนั้นก็ยกมาช่วยตงกูปะสา พระยาบาโงย...	คำให้การ เรือเนกุดาสะ
ช่วงเมษายน ๒๓๘๒	เมืองกลันตัน	... พระยากลันตันมีหนังสือไปถึงตงกูโอะ เมืองกมาหมันขอซื้อกระสุนดินดำ ตงกูโอะให้ดินดำหนัก ๑๐ หาบกับกระสุนปืน ...	คำให้การ เรือเนกุดาสะ
พฤษภาคม ๒๓๘๒	เมืองตรังกานู	... เครื่องราชบรรณาการนั้น จัดแจงโดยพร้อมเสร็จอยู่แล้ว จะให้เรือบรรทุกขึ้นมาในเร็วนี้ ...	คำให้การ เรือเนกุดาสะ
ช่วงก่อน ๖ มิถุนายน ๒๓๘๒	เมืองกลันตัน	... หลวงสรเสนีไปห้ามปรามก็สงบหยุดรอกันลงได้แล้ว แต่หาหยุดกันทีเดียวไม่เพลาค่ายยังสู้รบกันอยู่ ...	ใบบอกพระยา ศรีพิพัฒน์
ประมาณ ตุลาคม ๒๓๘๑	เมืองกลันตัน	... พระยากลันตันกับหัวหน้ากับรายนามดา...ไปเรือเรือน้องสาวเสีย เก็บเอาสิ่งของมาสิ้นแล้วเก็บเอาที่ไร่นาของตงกูปะสาฯ ให้มาว่ากับพระยากลันตันๆ ก็หาว่ากล่าวให้ไม่ ...	หนังสือตงกู ปะสาถึงพระยา ศรีพิพัฒน์
ช่วงก่อน ๖ มิถุนายน ๒๓๘๒	เมืองกลันตัน	... พระยาศรีพิพัฒน์ก็ให้พระยาเพชรบุรี กับพระสุนทรนุรักษ์ ยกลงไปเมืองสายแล้ว ...	ข้อราชการ
๖ มิถุนายน ๒๓๘๒	เรือกองทัพ	... เรือกองทัพ...เรือขุนรองศุภมาตราออกมาถึงอีกลำ ๑ เข้ากันเป็นเรือออกมาถึงแล้ว ๔๙ ลำยังไม่ออกมาถึงอีก ๗ ลำ ...	ใบบอกพระยา ศรีพิพัฒน์
ไม่ปรากฏ แน่ชัด	เมืองไทรบุรี	... คราวเข้าหาพระยาไทร...๑,๖๐๐ เศษ ท้าวพระยาศรีพิพัฒน์ ... ได้ให้พระยาชุมพรกับพระประทิว...พระยาเสนาภูเบศร์ยกตามลงไปอีกให้คิดชำระผ่อนเข้ามาเสียให้มาก ...	ใบบอกพระยา ศรีพิพัฒน์
ช่วงตุลาคม ๒๓๘๑	เมืองกลันตัน	... รายนามดาไปเรือเรือน้องสาวตงกูปะสา ...	หนังสือ ตงกูปะสา
๒๒ มิถุนายน ๒๓๘๒	การเดินทาง	... พระยาศรีพิพัฒน์ให้ขุนบวรวานิชคุมครัวบรรทุกสำเภาง่วนเส็ง... เข้าไป ๘๔ คน ...	ใบบอกพระยา สมุทรปราการ
ไม่ปรากฏ แน่ชัด	หัวเมือง ชายทะเล ตะวันตก	... แขนงปลูเซ็นซึ่งย้ายหวนมาลี้กวาดเอาไปไว้ที่เกาะนางกาวิ... พากรอบครัวลงเรือศิระเขี้ยวเข้ามาที่ปากน้ำ เป็นครัว ๑๕๗ คน...	ใบบอก เมืองถลาง

ตาราง ๑๘ (ต่อ)

วัน-เดือน-ปี	สถานที่	เหตุการณ์	ที่มาของข้อมูล
ไม่ปรากฏ แน่ชัด	หัวเมือง ชายทะเล ตะวันตก	... อ้ายหวันมาลิกวาด (คร้ว) เอาไปไว้ที่เกาะนางกาวิ ครั้น กองทัพตามลงไป อ้ายหวันมาลีให้พาครอบครัวลงเรือหนีจะ ไปเมืองปดฺดูบาหรัลัมตายลง แยกปลูเช็นก็พาเรือเข้ามาที่ ปากน้ำ ...	ไบบอก เมืองกลาง
ไม่ปรากฏ แน่ชัด	หัวเมือง ชายทะเล ตะวันตก	... หลวงพิพิธภักดี ลักพาเอาเงินหลานสาวพระตะกั่วทุ่งไป พระยาไชยาให้หลวงพิพิธภักดีมาสม่าพระตะกั่วทุ่ง พระตะกั่วทุ่งให้ปิดประตูบ้านจับเอาหลวงพิพิธภักดีจำตรวน ใส่คาวัว ...	ไบบอก พระยาไชยา กับ ไบบอก พระตะกั่วทุ่ง
ไม่ปรากฏ แน่ชัด	เมืองตรัง	... เรือศิระเชียว...เป็นเรือทำขึ้นที่เมืองตรัง เอาไปไว้ให้ รักษาอยู่ที่ปลิศ แต่อ้ายหวันมาลีมาทำเมืองตรังได้ก็เอาไปที่ เกาะนางกาวิ ...	ไบบอกพระยา ศรีพิพัฒน์
ไม่ปรากฏ แน่ชัด	หัวเมือง ชายทะเล ตะวันตก	... เรือกองทัพ...ยกลงไปเกือบจะถึงเกาะนางกาวิ อ้าย หวันมาลีกับพวกที่รักษาป้อมอยู่บนบนเกาะก็พากันทิ้งป้อม เสียหนีลงเรือไปว่ากำปั่นอังกฤษลงไปถึงเข้า พบเรือที่ เหลืออยู่ก็จุดไฟเผาเสีย แล้วขึ้นไปดูบนป้อมพบปืนปหเรียน อยู่ ๒ กระบอก อังกฤษคิดปืนทิ้งลงน้ำเสีย แล้วพากันลง กำปั่นแล่นไปเมืองเกาะหมาก ...	ไบบอกพระยา ศรีพิพัฒน์
ไม่ปรากฏ แน่ชัด	ชำระผืน เมืองสงขลา	... ได้ให้พระยาสงขลาสาบานแล้ว...ชำระผืนได้ที่เมืองสงขลา ๑๕ ก่อน ได้ที่เรือพาย ๓ ปัก...พระยายมราชกับพระอินทร รักษาชำระ トラไปถึงแล้วถึง ๓ วันจึงได้ชำระ พวกที่ขายผืน ซื้อผืนรู้เข้าก็พากันเอาผืนหนีเข้าป่าไปเสียมาก ...	ไบบอกพระยา ศรีพิพัฒน์ กับ ข้าราชการ
๒๓ มิถุนายน ๒๓๘๒	เสบียงกองทัพ	... สั่งพระยาโชฎีกว่าให้จัดแจงเรือมัจฉาญเข้าให้แล้วเร็ว เถิด ขอเอาบรรทุกส่งออกไปให้เต็มลำ...บอกพระยาราช มนตรี ขอพริก หอม กระเทียม ใส่ออกไป ...	กระแสรราช ดำรัส
๒๓ มิถุนายน ๒๓๘๒	เรือกองทัพ	... เรือกองทัพ...ออกมาถึงครบจำนวนเรือแล้ว ...	ไบบอกพระยา ศรีพิพัฒน์
๒๔ มิถุนายน ๒๓๘๒	เจดีย์วัดพระเชตุ พนเอียง	... ยอดพระเจดีย์ใหญ่วัดพระเชตุพนนั้นเอียงไปตั้งแต่ค ระงุ้งขึ้นไปทั้ง ๓ องค์ องค์เหนือเอียงมาข้างเหนือ องค์กลาง เอียงข้างมาข้างตะวันตก องค์ใต้เอียงไปข้างไปข้างใต้ เอียง ไปองค์ละดอก ๑ ดอกเศษบ้าง...เอียงไปด้วยหนักบัวกลุ่ม ..	ข้าราชการ

ตาราง ๑๘ (ต่อ)

วัน-เดือน-ปี	สถานที่	เหตุการณ์	ที่มาของข้อมูล
๒๕ - ๓๐ มิถุนายน ๒๓๘๒	พระนั่งเกล้าฯ ทรงพระประชวร	... (พระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว) ทรงไม่สบายพระทัยทรงวิงเวียน พระเจ้าไปบังคนก็ตั้งเป็นก้อนเจือพระเสมหะ มีครววละ ๒ องค์ ๓ องค์ ทาสะตวกไม่ ...	กระแสพระราช ดำรัส
ไม่ปรากฏ แน่ชัด	เมืองกลันตัน	... ข้าหลวงลงไปอยู่ ๓ คน การที่รบสู้ก็รอกันอยู่ ว่าข้าง พระยากลันตันนั้นแต่ก่อนคับแคบมากเดี๋ยวนี้ค่อนข้าง ออกไปแล้ว ว่าพวกบ่าวพระยากลันตันที่อยู่ข้างเหนือนั้นมา เข้ามาพระยากลันตันได้ ...	คำให้การ นายรัก
ไม่ปรากฏ แน่ชัด	เมืองกลันตัน	... ที่กลันตันนั้นลือกันว่ากองทัพพระยาเพชรบุรีจะยกลงไป เมืองกลันตันว่ายกไปถึงบ้านไพรวันเหนือเมืองสายแล้วทาง อีก ๓ วันจะถึงเมืองกลันตัน พวกตนกูปะสา พระยาบาโงย รู้ เข้าก็รอกันสงบคอยฟังอยู่ ไพรบ้านพลเมืองพากันตั้งใจเข้ามา หาพระยากลันตัน ...	คำให้การ นายรัก
ไม่ปรากฏ แน่ชัด	เมืองกลันตัน	... ไพรบ้านพลเมืองนั้นจะเข้าด้วยพระยากลันตัน ตนกูปะสา พระยาบาโงย ก็ยึดเอาบุตรภรรยาไว้ กลัวจะเอาไปแลก กระสุนดินดำเสีย จึงมาเข้ากับพระยากลันตันไม่ได้ ...	คำให้การ นายรัก
ไม่ปรากฏ แน่ชัด	เมืองกลันตัน	... ปืนป่เหนียนข้างพระยากลันตันก็มีอยู่ ๑๐ กระบอก หลวงสรเสนีกี่ให้ดินดำกับพระยากลันตัน ๖ ถึง ...	ข้าราชการ
ไม่ปรากฏ แน่ชัด	เมืองกลันตัน	... ความเดิมนั้นวิวาทกันด้วย พระยากลันตันให้ชายข้าวเก่า เสียให้หมดก่อนจึงให้ชายข้าวใหม่ ตนกูปะสาโกรธว่า พระยากลันตันป่าวร้องให้ราษฎรมาซื้อแต่ข้าวพระยากลันตัน แล้วว่าตนกูปะสาช่วยกราบทูตให้พระยากลันตันได้ดีแล้วก็ หาตั้งให้ตนกูปะสาเป็นอะไรไม่ ตนกูปะสาขัดใจจึงได้วิวาท รบสู้กัน ...	คำให้การ นายรัก
๕ กรกฎาคม ๒๓๘๒	เมืองกลันตัน	... ถ้าการเมืองกลันตันยังตั้งอยู่ก็ต้องให้เจ้าพระยายมราช ยกลงไปช่วยพระยาเพชรบุรี ถ้าเห็นการว่าเบาแล้วจะให้แต่ พระยาเพชรบุรีค้างอยู่จัดแจงราชการก็ได้ จะโปรดให้แม่ทัพ ใหญ่ยกกลับเข้าไป ณ กรุงฯ เสีย ...	กระแสพระราช ดำรัส
๖ กรกฎาคม ๒๓๘๒	นครศรีธรรมราช	... ให้ส่งพระยาพัทลุงเข้าไปเสีย ณ กรุงฯ ให้จงได้ ...	กระแสพระราช ดำรัส

สำหรับเหตุการณ์สำคัญในจดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติ ฉบับที่ ๑๓ ได้กล่าวถึงเหตุการณ์ต่างๆ ไว้ดังต่อไปนี้

๑. การถึงแก่อสัญกรรมของเจ้าพระยานครศรีธรรมราช (น้อย)
๒. การสู้รบของพระยาไทรบุรี (แสง) กับหัวหน้ามาลีที่เกาะนางกาวิ (เกาะลังกาวิ)
๓. เหตุการณ์การวิวาทที่เกิดในเมืองกลันตันหยุดสู้รบกันแล้วแต่ทั้งสองฝ่ายยังไม่รื้อถอนค่าย
๔. การเดินทางของเรือะกูดาสหะจากเมืองตรังگانู การเดินเรือของขุนฤทธิชลธาร ขุนบวรวานิช จากเมืองสงขลา และเรือนายรักจากเมืองกลันตันถึงปากน้ำเจ้าพระยา
๕. สถานการณ์หัวเมืองชายทะเลตะวันตก
๖. เครื่องราชบรรณาการเมืองตรังگانู
๗. จำนวนเรือกองทัพที่เดินทางมาถึงสงขลา
๘. การกวาดต้อนและชำระครัวขบถเมืองไทรบุรี
๙. การชำระฝิ่นเมืองกลางและเมืองสงขลา
๑๐. เจดีย์วัดพระเชตุพนเอียงและอาการพระประชวรของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว

นอกจากนี้ จดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติ ฉบับที่ ๑๓ ได้กล่าวถึงแนวบรมราชาบายในพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวที่จะโปรดฯ ให้พระเสน่หามนตรี (น้อยกลาง) เป็นเจ้าเมืองนครศรีธรรมราช และจะโปรดฯ ให้นำตัวพระยาพัทลุง (น้อยใหญ่) เข้ากรุงเทพฯ

ทั้งนี้ ข้อความที่ปรากฏในจดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติ ฉบับที่ ๑๓ ตรงและสอดคล้องกับเอกสารประเภทจดหมายเหตุ รัชกาลที่ ๓ จ.ศ. ๑๒๐๑ ดังนี้

- ๑) คำให้การนายรักลูกค้ากรุงฯ ไปค้าขาย ณ เมืองกลันตัน เรื่อง การเดินทางไปค้าขายและความเมืองกลันตัน^๑
- ๒) โบบอก หลวงสรเสนี ถึง พระยาศรีพิพัฒน์ เรื่อง ห้ามความวิวาทเมืองกลันตัน^๒
- ๓) โบบอก พระยาไชยา ถึง พระยาศรีพิพัฒน์ เรื่อง พระพิชิตภักดีจัดกองทัพรักษาค่ายและเรื่องความวิวาทระหว่างหลวงพิพิธภักดีกับพระตะกั่วทุ่ง^๓
- ๔) โบบอก พระยาไชยา ถึง พระยาศรีพิพัฒน์ เรื่อง เกณฑ์เลขหัวเมืองชายทะเลตะวันตกและความวิวาทระหว่างหลวงพิพิธภักดีกับพระตะกั่วทุ่ง^๔

^๑ คำให้การ นายรักนายเรือลูกค้ากรุงฯ ไปค้าขาย ณ เมืองกลันตัน. (จ.ศ.๑๒๐๑). เรื่อง การเดินทางไปค้าขายและความเมืองกลันตัน. (กระดาษเปล่า). เส้นดินสอดำ. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๑๔๓, หมวดจดหมายเหตุ รัชกาลที่ ๓.

^๒ โบบอก หลวงสรเสนี ถึง พระยาศรีพิพัฒน์. (จ.ศ.๑๒๐๑). เรื่อง ห้ามความวิวาทเมืองกลันตัน. (กระดาษเปล่า). เส้นดินสอดำ. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๑๔๗, หมวดจดหมายเหตุ รัชกาลที่ ๓.

^๓ โบบอก พระยาไชยา ถึง พระยาศรีพิพัฒน์. (จ.ศ.๑๒๐๑). เรื่อง พระพิชิตภักดีจัดกองทัพรักษาค่ายและเรื่องความวิวาทระหว่างหลวงพิพิธภักดีกับพระยาตะกั่วทุ่ง. (กระดาษเปล่า). เส้นดินสอดำ. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๒๐๐, หมวดจดหมายเหตุ รัชกาลที่ ๓.

^๔ โบบอก พระยาไชยา ถึง พระยาศรีพิพัฒน์. (จ.ศ.๑๒๐๑). เรื่อง เกณฑ์เลขหัวเมืองฝั่งตะวันตกกับความวิวาทระหว่างหลวงพิพิธภักดีกับพระยาตะกั่วทุ่ง. (กระดาษเปล่า). เส้นดินสอดำ. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๒๐๑, หมวดจดหมายเหตุ รัชกาลที่ ๓.

- ๕) สารตรา เจ้าพระยาอัครมหาเสนาบดีสมุหพระกลาโหม ถึง เจ้าพระยาอมราช พระยาศรีพิพัฒน์ เรื่อง ส่ง พระยาพัทลุง (น้อยใหญ่) เข้ามายังกรุงเทพฯ^๖
- ๖) หนังสือ พระยากลันตัน ถึง พระยาเพชรบุรี เรื่อง ความเมืองกลันตันครั้งแต่งตั้งวันสนิปากแดงเป็นพระยากลันตันและท้องตราท้องตราให้หรือถอนค่าย^๗
- ๗) หนังสือ ดนภูมิสอาด ถึง พระยาถลาง เรื่อง ให้แขกกรมตเข้ามาขอยามีนเมืองถลาง^๘
- ๘) หนังสือบอก พระยาพัทลุง พระเสน่หามนตรี เรื่อง อาการป่วยและการถึงแก่อสัญกรรมของเจ้าพระยานครศรีธรรมราช (น้อย) กับว่าด้วยราชการทัพเมืองไทรบุรีเมืองกลันตัน^๙

๑๔. เหตุการณ์สำคัญในจดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติ ฉบับที่ ๑๔

จดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติ ฉบับที่ ๑๔ บันทึกขัอราชการตั้งแต่วันอาทิตย์ เดือน ๘ ปฐมมาสแรม ๑๑ ค่ำ (๗ กรกฎาคม ๒๓๕๒) ถึง วันอาทิตย์ เดือน ๘ ทศมาส แรม ๒ ค่ำ (๒๘ กรกฎาคม ๒๓๕๒)^๑ ซึ่งมีเหตุการณ์ต่างๆ คือ พระยาเพชรบุรียกทัพไปตั้งที่เมืองสายบุรีเพื่อระงับการวิวาทของเมืองกลันตัน การกวาดต้อนครัว และการสรรหาเจ้าเมืองไทรบุรีแทนพระยาไทรบุรี (แสง) โดยมีรายละเอียดในตารางต่อไปนี้

^๖ สารตรา เจ้าพระยาอัครมหาเสนาบดีสมุหพระกลาโหม ถึง เจ้าพระยาอมราช พระยาศรีพิพัฒน์. (จ.ศ.๑๒๐๑). เรื่อง ส่ง พระยาพัทลุง (น้อยใหญ่) เข้ามายังกรุงเทพฯ. (กระดาษเหลือง). เส้นดินสอดำ. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๒๑๒, หมวดจดหมายเหตุรัชกาลที่ ๓.

^๗ สำเนาคำแปล หนังสือพระยากลันตัน ถึง พระยาศรีสุรินทรหรือไชย. (จ.ศ. ๑๒๐๑). เรื่อง ความเมืองกลันตันครั้งแต่งตั้งวันสนิปากแดงเป็นพระยากลันตันและท้องตราให้หรือถอนค่าย. (กระดาษเหลือง). เส้นดินสอดำ. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๒๕๔, หมวดจดหมายเหตุ รัชกาลที่ ๓.

^๘ สำเนาคำแปล หนังสือดนภูมิสอาด ถึง พระยาถลาง. (จ.ศ.๑๒๐๑). เรื่อง ให้แขกกรมตเข้ามาขอยามีนเมืองถลาง. (กระดาษเหลือง). เส้นดินสอดำ. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๓๐๘, หมวดจดหมายเหตุ รัชกาลที่ ๓.

^๙ คัดบอก พระยาพัทลุง พระเสน่หามนตรี. (จ.ศ.๑๒๐๑). เรื่อง อาการป่วยและการถึงแก่อสัญกรรมของเจ้าพระยานครศรีธรรมราช (น้อย) กับว่าด้วยราชการทัพเมืองไทรบุรีและเมืองกลันตัน. (สมุดไทยดำ). เส้นดินสอขาว. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๓๑๓, หมวดจดหมายเหตุ รัชกาลที่ ๓.

^๑ หลวงอุดมสมบัติ. (จ.ศ.๑๒๐๑). จดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติ ฉบับที่ ๑๔. (สมุดไทยดำ). เส้นดินสอขาว. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๒๗๔/ฐ และ เลขที่ ๒๗๔/ฃ, หมวดจดหมายเหตุ รัชกาลที่ ๓. หรือ หลวงอุดมสมบัติ. (๒๕๓๐). เล่มเดิม. หน้า ๒๑๙ - ๒๓๙.

ตาราง ๑๘ แสดงลำดับเหตุการณ์ที่ปรากฏในจดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติ ฉบับที่ ๑๔

วัน-เดือน-ปี	สถานที่	เหตุการณ์	ที่มาของข้อมูล
๑ กรกฎาคม ๒๓๘๒	นครศรีธรรมราช	... ที่เมืองนครฯ...พระเสนาหามนตรีกลับไปอยู่เมืองนครฯ ...	คำให้การ จีนเต็ก
มิถุนายน ๒๓๘๒	เมืองไทรบุรี	... ที่เมืองไทร...ครอบครัวก็เข้ามาอยู่ตามบ้านเมืองหมด แล้ว ...	คำให้การ จีนเต็ก
ต้นกรกฎาคม ๒๓๘๒	เมืองกลันตัน และ เมืองสงขลา	... ที่กลันตันนั้นได้ยืมลูกค้าพูดกันที่นครฯ ว่า ตนกูปะสา พระยาบาโงย พวกกันหนีไปเสียแล้ว พระยากลันตันขึ้นมาหา พระยาศรีพิพัฒน์ที่เมืองสงขลา ... [*]	คำให้การ จีนเต็ก
๒๓ มิถุนายน ๒๓๘๒	เมืองกลันตัน	... ข้าหลวง ๓ นายลงไปห้ามปรามก็หยุดรอกันลงแล้ว แต่ยัง หารื้อค่ายไม่ ความที่จะรื้อค่ายนั้นว่ายังเกียวกัณอยู่ ...	คำให้การ จีนบุตร
ก่อน ๒๓ มิถุนายน ๒๓๘๒	เมืองกลันตัน	... เมื่อข้าหลวงยังไม่ลงไปยังรอกันอยู่นั้น รอกันมากก็คราว เดียวเมื่อพวกตนกูปะสาข้ามฟากไป นอกนั้นนัดรบกันเป็น คราว ๆ ลูกค้าก็ซื้อขายกันได้ปกติอยู่ ...	คำให้การ จีนบุตร
ไม่ปรากฏ แน่ชัด	เมืองกลันตัน	... พระยาเพชรบุรียกลงไปถึงเมืองกลันตัน...ลงไปห้ามปราม ตนกูปะสา พระยากลันตันก็หยุดรบสู้กัน รื้อค่ายลงเสียแล้ว ...	ข้อราชการ
ไม่ปรากฏ แน่ชัด	เมืองไทรบุรี	...ข้างเมืองไทร...พระยาวิชิตณรงค์ลงไปชำระครอบครัว ...	ข้อราชการ
๑๒ กรกฎาคม ๒๓๘๒	กวาดต้อนครัว	... ขุนสมบัติภักดีคุมครัวเข้าไปแต่สงขลาด้วยกันสามลำ...เรือ ที่บรรทุกครัวเข้าไปก่อน ๒ ลำนั้นว่าเป็นครัวคู่มัวตัวเมีย ลำ ละ ๘๐ เศษ มีชายฉกรรจ์อยู่มาก แต่ลำขุนสมบัติภักดีที่เข้า ไปถึงก่อน ๑๒๑ นั้นเป็นครัวหญิงหม้าย มีชายฉกรรจ์อยู่ ๒ คน ๓ คน ...	ห่างว่า รายครัว
๑๒ กรกฎาคม ๒๓๘๒	กวาดต้อนครัว	... ครัวที่เข้ามาถึงแล้วว่าเป็นครัวหม้ายจะเป็นครัวหลวงหรือ จะเป็นครัวนายทัพนายกองจัดแจง...ส่งมอบพระยาราชวัง สรรค์ไว้ให้หมด ...	กระแสพระราช ดำรัส
ไม่ปรากฏ แน่ชัด	เมืองกลันตัน	... พระยาเพชรบุรีลงไปถึงเมืองสาย...ลงไปห้ามปราม ตนกูปะสา พระยากลันตันก็หยุดรบสู้กันรื้อค่ายลง ...	คำให้การ ขุนสมบัติภักดี
ไม่ปรากฏ แน่ชัด	เมืองกลันตัน	... พระยาไชยาคุมเรือ ๔ ลำ คน ๓๐๐ คน ยกลงไปปิด ปากน้ำกลันตัน ...	คำให้การ ขุนสมบัติภักดี

* ข้อความนี้เป็นข้อความที่พูดต่อ ๆ กัน ซึ่งความจริงนั้นพระยาบาโงยหนีไปเพียงคนเดียว แต่ตนกูปะสากับพระยากลันตันนั้นเตรียมตัวจะขึ้นมาหาพระยาศรีพิพัฒน์ที่เมืองสงขลา

ตาราง ๑๕ (ต่อ)

วัน-เดือน-ปี	สถานที่	เหตุการณ์	ที่มาของข้อมูล
ไม่ปรากฏ แน่ชัด	กวาดต้อนครัว เมืองไทรบุรี	... การเมืองไทร...พระยาเสนาภูเบศร์ พระยาวิชิตณรงค์ ยกลงไปชำระครอบครัว ...	คำให้การ ขุนสมบัตินักดี
ไม่ปรากฏ แน่ชัด	กวาดครัวต้อน เมืองไทรบุรี	... พระยาไทรยกครัวไว้ในป่าประมาณ ๔๐๐ คน ๕๐๐ คน... ยกส่งมาไว้ข้างเมืองพัทลุงก็ ๑๐๐ เศษ...แต่ครอบครัวที่เข้า ด้วยพวกขบถนั้นพระยาไทรรวบรวมไว้ได้พันเศษ ...	ใบบอกพระยา เสนาภูเบศร์
ไม่ปรากฏ แน่ชัด	เมืองพัทลุง	... เมืองพัทลุง...จะให้พระยาพัทลุงขึ้นมาเสีย จะเอาพวก พระยาพัทลุงคนเก่าให้อยู่รักษาพัทลุง ...	คำให้การ ขุนสมบัตินักดี
๑๔ กรกฎาคม ๒๓๘๒	การกวาดต้อน ครัว	... เรือสี่ระฆังวนเข้าไปแต่เมืองสงขลาถึงลำ ๑ หมื่น ไกรดำรวจ...คุมครัวเข้าไปชายหญิงใหญ่น้อย ๘๒ คน ...	ข้าราชการ
ไม่ปรากฏ แน่ชัด	เมืองกลันตัน	... พระยาเพชรบุรียกลงไปถึงเมืองสาย...ได้ให้ขุนอินทร์ลงไป ว่ากล่าวห้ามปรามก็หยุดรบกันแล้วแต่ค่ายนั้นยังเกี่ยกันอยู่ หาหรือไม่ ชักแต่ปืนออกจากค่ายเสีย ...	ใบบอกพระยา ศรีพิพัฒน์
ไม่ปรากฏ แน่ชัด	เมืองกลันตัน	... ดนกุปสาจะยอมหรือค่ายไม่สู้รบแล้ว ข้างพระยากลันตันหา หรือไม่ ขอให้พระยาเพชรบุรีช่วยระดมคนกุปสาด้วย ยังทัพอยู่ที่ เมืองสายก่อนเถิด ดนกุปสาจะขอทำราชการตามพวกพี่ๆ น้อง ๆ ดนกุปสาไม่ขอทำเข้ากับพวกพระยากลันตัน ...	หนังสือ दनกุปสาถึง เมืองไทรบุรี
ไม่ปรากฏ แน่ชัด	ครัวที่เข้าด้วย กับขบถเมือง ไทรบุรี	... ครัวที่ส่งเข้าไป...เป็นครัวเมืองไทรบ้าง เมืองจะนะบ้าง เมืองเทพาบ้าง เมืองราห์มันบ้าง เมืองสตูลบ้าง ว่าเป็นพวก เข้าด้วยขบถ ครัวหม้ายที่ส่งเข้าไปนั้นพวกขบถฆ่าฟันตามเสีย บ้าง ฝัวไปอยู่กับพวกขบถบ้าง ...	ใบบอกครัว เมืองไทรบุรี
ไม่ปรากฏ แน่ชัด	เมืองกลันตัน	... ดนกุปสาให้ชักปืนออกจากค่ายเสียให้สิ้น เอามาไว้ที่บ้าน दनกุปสา หวันหลงมหัศจรรย์ ...	คำให้การ ขุนอินทร์
ไม่ปรากฏ แน่ชัด	เมืองกลันตัน	... ดนกุหมัดสอด อ้ายหวันมาลีหนีไปอยู่...ที่เมืองปทุมพารา...	ข้าราชการ
๑๖ กรกฎาคม ๒๓๘๒	เมืองสงขลา	... ที่จัดแจงทำการบ้านเมืองสงขลานั้น...พระยาศรีพิพัฒน์ได้ ให้พวกสงขลาทำข้างด้านเหนืออยู่จะได้จับก้อขึ้นบ้างแล้ว... ด้านข้างด้านใต้พวกสงขลาทำแล้ว...ยังค้างอยู่อีก ๒ ด้าน ...	ข้าราชการ
๑๘ กรกฎาคม ๒๓๘๒	ครัวขบถ	... เรือสี่ระฆังวนเข้าไปถึง ๒ ลำ ลำ ๑ หมื่นศรีโกโคย...คุม ครัวเข้าไป ๑๒๖ คน...	ข้าราชการกับ ใบบอกคุมครัว
๗ กรกฎาคม ๒๓๘๒	ครัวขบถ	... ขุนสารวัดแจ้งว่า...เรือหมื่นอาวุธดำรวจซึ่งให้คุมครัวเข้าไป แต่เมืองสงขลา ๘๓ คน เรือซัดไปถึงเมืองจันทบุรี ...	ใบบอก พระยาจันทบุรี

ตาราง ๑๙ (ต่อ)

วัน-เดือน-ปี	สถานที่	เหตุการณ์	ที่มาของข้อมูล
๑๔ มิถุนายน ๒๓๘๒	เมืองกลันตัน	... เมืองกลันตัน...หยุดรบสู้กัน ...	ข้อราชการ
๑๘ กรกฎาคม ๒๓๘๒	ครัวขบถ	... คุณตานี้จดหมายออกมาขอครัวสำหรับทำสังฆทาน ได้ให้เข้าไปเป็นคนเมืองระแงะ ๑๙ คน ...	ใบบอกคุมครัว
๑๘ กรกฎาคม ๒๓๘๒	เมืองสงขลา	... การชำระฝิ่น (เมืองสงขลา)...มอบให้พระยายมราชชำระได้ไว้ ๘ ก้อน ๘ ก้อน ... พวกซื้อฝิ่นขายฝิ่นรู้เข้าพาเอาฝิ่นหนีเข้าป่าไปเสียบ้าง เอาลงไปข้างเมืองตรังกานูบ้าง ได้ให้พระยาสงขลา กับพวกที่ซื้อขายฝิ่นสาบานแล้ว ...	ข้อราชการ
๒๑ กรกฎาคม ๒๓๘๒	ครัวขบถ	... ขุนโจรใจกลับ หมิ่นลบลบรณิคุมครัวเข้าไป... ๑๑๑ คน พันราชฤทธินายหมวดอาทมาต... ๕๔ คน เข้ากัน ๒ ลำ ...	ใบบอกคุมครัว
ช่วงก่อน ๑๕ กรกฎาคม ๒๓๘๒	นครศรีธรรมราช	... คนเมืองนครฯ พัทลุงหลบหนีมาอาศัยอยู่ตามบ้านเมืองชั้นในมาก จะให้เข้าไปคิดรวบรวมเอาคนเหล่านี้ตั้งขึ้นไว้ ...	ใบบอกพระยา ศรีพิพัฒน์
ช่วงก่อน ๑๕ กรกฎาคม ๒๓๘๒	เมืองพัทลุง	... ที่เมืองพัทลุงผู้คนหลบหนีวิ่งโรยไปเสียมากยังอยู่น้อยหาเหมือนแต่ก่อนไม่ พระยาศรีพิพัฒน์ให้ไปทำบายชีจำนวนคนอยู่ ...	ใบบอกพระยา ศรีพิพัฒน์
ช่วงก่อน ๑๕ กรกฎาคม ๒๓๘๒	ครัวเมืองไทรบุรี	... พระยาอภัยพิพิธไปคอยรับแขกจรรจงเมืองไทร ซึ่งพระยาไทรจะผ่อนให้ขึ้นมาก่อน แล้วจึงจะกวาดครอบครัว ...	ใบบอกพระยา ศรีพิพัฒน์
๒๗ กรกฎาคม ๒๓๘๒	จำนวนครัวขบถ	... เรือครัวซึ่งส่งเข้าไปนั้น เข้าไปถึงแล้วเก่าใหม่ ๗ ลำ เป็นคนตายเสียกลางทาง ๔๕ คน คงรับไว้อยู่อสาจาม ๔๐๒ คน อยู่โรงใหม่ ๒๑๔ คน อยู่สังฆทาน ๑๗ คน เข้ากันคงรับไว้ ๖๓๓ คน เข้ากันทั้งตายกลางทางเป็นครัวถึงแล้ว ๗ ลำ คน ๖๗๘ คน ...	ข้อราชการ

สำหรับเหตุการณ์สำคัญในจดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติฉบับที่ ๑๔ มีดังนี้

๑. สถานการณ์เมืองกลันตันตน พระยาเพชรบุรียกกองทัพไปถึงเมืองสาย ห้ามปรามทั้งสองฝ่ายหยุดรบกันแล้ว
๒. การเดินทางทั้งของเรือเงินเต็กที่ไปค้าเมืองนครศรีธรรมราช เงินปุตที่ไปค้าเมืองกลันตัน เรือขุนฤทธิรณไกรถือหนังสือมาจากสงขลา และ เรือที่คุมครัวเข้ามาถึงปากน้ำเจ้าพระยา
๓. การกวาดชำระครอบครัวที่เมืองไทรบุรีและการจัดการกับครัวที่ส่งเข้ามายังกรุงเทพฯ
๔. การชำระฝิ่นที่เมืองสงขลา

๕. การแต่งตั้งเจ้าเมืองนครศรีธรรมราชและเจ้าเมืองไทรบุรี
๖. สถานการณ์ของผู้คนในเมืองนครศรีธรรมราชและเมืองพัทลุง

นอกจากนี้ จดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติ ฉบับที่ ๑๔ ยังชี้ให้เห็นพระบรมราโชบายในการจัดการปกครองหัวเมืองไทรบุรีที่พระยาศรีพิพัฒน์เสนอต่อพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ดังข้อความที่ว่า “... จัดหากนเมืองไทรตั้งเป็นที่เมืองนั้นไม่มีตัว...มีอยู่ก็แต่ตนกูาสันที่อยู่เกาะหมาก เมื่อตนกูเดนมตีเมืองไทรได้ เจ้าพระยานครฯ ยกไปรบสู้ตนกูเดนมตี ตนกูาสันอยู่ที่เมืองไทรด้วยก็หาได้ช่วยตนกูเดนมสู้รบไม่ ครั้นเจ้าพระยานครฯ ได้เมืองไทรแล้ว ตนกูาสันหนีไปอยู่ที่เกาะหมาก ... แลเมื่ออ้ายตนกูหมัดสัดมาตีเมืองไทรครั้งนี้ก็หามาช่วยไม่ เจ้าพระยานครฯ ไซ้คนไปมาที่เกาะหมากซื้อหาของสิ่งไรตนกูาสันก็ช่วยจัดแจงหาได้...ถ้าจะเอามาอยู่เมืองไทรก็ได้คงจะมา แต่จะไว้ใจหาได้ไม่...ถ้าได้มาอยู่เป็นสิทธิ์ขาด...คงจะรับฝรั่งมาตั้งห้างตั้งร้าน...นานไปเมืองไทร” จะหลุดลอยไปเสีย ...” หรือ ข้อความที่ว่า “... การถอนเอาพระยาไทรมาไว้ที่พัทลุงและให้พระวิจิตรณรงค์เข้าไปตั้งอยู่ที่กรุง ...” เป็นต้น

ทั้งนี้ ข้อความที่ปรากฏในจดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติ ฉบับที่ ๑๔ บางส่วนตรงและสอดคล้องกับเอกสารจดหมายเหตุ รัชกาลที่ ๓ จ.ศ. ๑๒๐๑ คือ

- ๑) หนังสือ พระยาวิจิตรภักดี ถึง พระยาศรีพิพัฒน์ เรื่อง ตนกูหมัดสัดให้แขกกรหมาตือหนังสือมาถึงพระยาถลาง^๑
- ๒) หนังสือบอก พระเสน่หามนตรี ถึง พระยาศรีพิพัฒน์ เรื่อง การชำระฝิ่นที่เมืองนครศรีธรรมราชและไพร่หนีราชการทัพมาแต่เมืองไทรบุรี^๒
- ๓) หนังสือบอก พระวิจิตรชาญณรงค์ เรื่อง คุมช้างสี่ปราดมาแต่เมืองสงขลา^๓
- ๔) หนังสือบอก หลวงสรเสนี ถึง พระยาศรีพิพัฒน์ เรื่อง ห้ามความวิวาทเมืองกลันตัน^๔
- ๕) หนังสือบอก พระยาเพชรบุรี ถึง พระยาศรีพิพัฒน์ เรื่อง ความวิวาทเมืองกลันตันหยุดสู้รบกันแล้ว^๕

^๑ ต้นฉบับตัวเขียนเป็นเมืองกลันตัน ซึ่งเข้าใจว่าจะผิด เพราะเนื้อความตอนนี้เป็นเรื่องของเมืองไทรบุรีและในต้นฉบับตัวเขียนขีดเส้นใต้ตรงคำว่า “กลันตัน” แล้วเขียนคำว่า “ไทร” ไว้ข้างล่าง ทั้งนี้เข้าใจว่าพึงจะเขียนในสมัยสมเด็จพระกรมพระยาดำรงราชานุภาพครั้งที่อ่านต้นฉบับและต้องการให้จัดพิมพ์จดหมายเหตุฉบับนี้

^๒ ใบบอก พระยาวิจิตรภักดี ถึง พระยาศรีพิพัฒน์. (จ.ศ. ๑๒๐๑). เรื่อง ตนกูหมัดสัดให้แขกกรหมาตือหนังสือมาถึงพระยาถลาง. (กระดาศเพลลา). เส้นดินสอดำ. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๑๑๘, หมวดจดหมายเหตุ รัชกาลที่ ๓.

^๓ ใบบอก พระเสน่หามนตรี ถึง พระยาศรีพิพัฒน์. (จ.ศ. ๑๒๐๑). เรื่อง ฝิ่นเมืองนครศรีธรรมราชและไพร่หนีราชการทัพมาแต่เมืองไทรบุรี. (กระดาศเพลลา). เส้นดินสอดำ. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๑๒๘, หมวดจดหมายเหตุ รัชกาลที่ ๓.

^๔ ใบบอก พระวิจิตรชาญณรงค์. (จ.ศ. ๑๒๐๑). เรื่อง คุมช้างสี่ปราดมาแต่เมืองสงขลา. (กระดาศเพลลา). เส้นดินสอดำ. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๑๓๔, หมวดจดหมายเหตุ รัชกาลที่ ๓.

^๕ ใบบอก หลวงสรเสนี ถึง พระยาศรีพิพัฒน์. (จ.ศ. ๑๒๐๑). เรื่อง ห้ามความวิวาทเมืองกลันตัน. (กระดาศเพลลา). เส้นดินสอดำ. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๑๔๗, หมวดจดหมายเหตุ รัชกาลที่ ๓.

^๖ ใบบอก พระยาเพชรบุรี ถึง พระยาศรีพิพัฒน์. (จ.ศ. ๑๒๐๑). เรื่อง ความวิวาทเมืองกลันตันหยุดสู้รบกันแล้ว. (กระดาศเพลลา). เส้นดินสอดำ. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๑๔๘, หมวดจดหมายเหตุ รัชกาลที่ ๓.

- ๖) หนังสือบอก พระยาเพชรบุรี ถึง พระยาศรีพิพัฒน์ เรื่อง กองทัพพระยากลันตันกับตนกูปะสายังตั้งล้อมกันอยู่^๑
- ๗) หนังสือบอก พระยาชุมพร ถึง พระยาศรีพิพัฒน์ เรื่อง ห้ามความวิวาทเมืองกลันตัน^๒
- ๘) หนังสือบอก พระยาไชยา ถึง พระยาศรีพิพัฒน์ เรื่อง ราชการทัพเมืองกลันตัน^๓
- ๙) หนังสือ เจ้าพระยาอัครมหาเสนาบดีสมุหพระกลาโหม ถึง เจ้าพระยายมราช พระยาศรีพิพัฒน์ เรื่อง ตอบใบบอกราชการเมืองไทรบุรี^๔
- ๑๐) หนังสือ พระยาไชยา ถึงพระยาเพชรบุรี เรื่อง พระยากลันตันขอตัวหลวงปัตตูกา หลวงราชเมธาไปไว้ที่เมืองกลันตัน^๕
- ๑๑) หนังสือ เจ้าพระยาอัครมหาเสนาบดีสมุหพระกลาโหม ถึง เจ้าพระยายมราช พระยาศรีพิพัฒน์ เรื่อง ขอแรงพวกเจ้าภาษีทางกรุงเทพฯ นำเรือบรรทุกสิ่งของพระราชทานออกมาให้^๖
- ๑๒) หนังสือ เจ้าพระยาอัครมหาเสนาบดีสมุหพระกลาโหม ถึง เจ้าพระยายมราช พระยาศรีพิพัฒน์ เรื่อง ให้พระยาสายบุรีไปเป็นเจ้าเมืองไทรบุรี^๗
- ๑๓) หนังสือ ตนกูหมัดสอัด ถึง พระยาถลาง เรื่อง ให้แขกกรมมาดเข้ามาขอขย่าฝิ่นเมืองถลาง^๘

^๑ ใบบอก พระยาเพชรบุรี ถึง พระยาศรีพิพัฒน์. (จ.ศ.๑๒๐๑). เรื่อง กองทัพพระยากลันตันกับตนกูปะสายังตั้งล้อมกันอยู่. (กระดาษเพล). เส้นดินสอดำ. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๑๖๔, หมวดจดหมายเหตุ รัชกาลที่ ๓.

^๒ ใบบอก พระยาชุมพร ถึง พระยาศรีพิพัฒน์. (จ.ศ. ๑๒๐๑). เรื่อง ห้ามความวิวาทเมืองกลันตัน. (กระดาษเพล). เส้นดินสอดำ. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๑๘๖, หมวดจดหมายเหตุ รัชกาลที่ ๓.

^๓ ใบบอก พระยาไชยา ถึง พระยาศรีพิพัฒน์. (จ.ศ. ๑๒๐๑). เรื่อง ราชการทัพเมืองกลันตัน. (กระดาษเพล). เส้นดินสอดำ. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๑๘๘, หมวดจดหมายเหตุ รัชกาลที่ ๓.

^๔ ท้องตรา เจ้าพระยาอัครมหาเสนาบดีสมุหพระกลาโหม ถึง เจ้าพระยายมราช พระยาศรีพิพัฒน์ (๑๒๐๑). เรื่อง ตอบใบบอกราชการเมืองไทรบุรี. (กระดาษเพล). เส้นดินสอดำ. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๒๑๐, หมวดจดหมายเหตุ รัชกาลที่ ๓.

^๕ ใบบอก พระยาไชยา ถึงพระยาเพชรบุรี. (จ.ศ. ๑๒๐๑). เรื่อง พระยากลันตันขอตัวหลวงปัตตูกา หลวงราชเมธาไปไว้ที่เมืองกลันตัน. (กระดาษเพล). เส้นดินสอดำ. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๒๔๖, หมวดจดหมายเหตุ รัชกาลที่ ๓.

^๖ ท้องตรา เจ้าพระยาอัครมหาเสนาบดีสมุหพระกลาโหม ถึง เจ้าพระยายมราช พระยาศรีพิพัฒน์. (จ.ศ. ๑๒๐๑). เรื่อง ขอแรงพวกเจ้าภาษีทางกรุงเทพฯ นำเรือบรรทุกสิ่งของพระราชทานออกมาให้. (กระดาษเพล). เส้นดินสอดำ. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๒๔๘, หมวดจดหมายเหตุ รัชกาลที่ ๓.

^๗ ท้องตรา เจ้าพระยาอัครมหาเสนาบดีสมุหพระกลาโหม ถึง เจ้าพระยายมราช พระยาศรีพิพัฒน์. (จ.ศ.๑๒๐๑). เรื่อง ให้พระยาสายบุรีไปเป็นเจ้าเมืองไทรบุรี. (กระดาษเพล). เส้นดินสอดำ. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๒๔๘, หมวดจดหมายเหตุ รัชกาลที่ ๓.

^๘ สำเนาคำแปลหนังสือ ตนกูหมัดสอัด ถึง พระยาถลาง. (จ.ศ.๑๒๐๑). เรื่อง ให้แขกกรมมาดเข้ามาขอขย่าฝิ่นเมืองถลาง. (กระดาษเพล). เส้นดินสอดำ. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๓๐๘, หมวดจดหมายเหตุ รัชกาลที่ ๓.

๑๕. เหตุการณ์สำคัญในจดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติ ฉบับที่ ๑๕

จดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติ ฉบับที่ ๑๕ บันทึกข้อราชการตั้งแต่วันจันทร์เดือน ๘ ทุติยมาส แรม ๓ ค่ำ (๒๕ กรกฎาคม ๒๓๘๒) ถึงวันพฤหัสบดี เดือน ๙ ขึ้น ๕ ค่ำ (๑๕ สิงหาคม ๒๓๘๒)^{*} ซึ่งมีเหตุการณ์ต่างๆ คือ การสรรหาเจ้าเมืองไทรบุรีคนใหม่แทนพระยาไทรบุรี (แสง) เหตุการณ์การวิวาทที่เมืองกลันตันยุติลง พระยากันตันกับตงกูปะสาเตรียมเดินทางมาหาพระยาศรีพิพัฒน์ที่เมืองสงขลา และกองทัพพระยาศรีพิพัฒน์เตรียมเดินทางกลับกรุงเทพฯ โดยมีรายละเอียดในตารางต่อไปนี้

ตาราง ๒๐ แสดงลำดับเหตุการณ์ที่ปรากฏในจดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติ ฉบับที่ ๑๕

วัน-เดือน-ปี	สถานที่	เหตุการณ์	ที่มาของข้อมูล
๓๐ กรกฎาคม ๒๓๘๒	เมืองไทรบุรี	... เอาหนังสือซึ่งตอบออกมาให้ตั้งเมืองไทรนั้นได้ฝากเรือมัจฉาณ...แต่เครื่องยศซึ่งพระราชทานให้ตั้งพระยาไทรนั้นได้มอบมากับเรือขุนฤทธิธกรแล้ว เป็นเครื่องถม ^๖ คนโทถม กระบี่บังเงิน สัปทนคัน ๑ แต่เสื่อนั้นให้จัดแจกหาเอาข้างนอก ...	ข้อราชการ
๑๒ กรกฎาคม ๒๓๘๒	เมืองกลันตัน	... พระยาไชยา...ลงไปว่ากล่าวให้ชักปืนหรือค่ายเสีย ก็ยอมชักปืนหรือค่ายแล้ว ตงกูปะสาจัดเรือไว้ ๕ ลำว่าจะขึ้นมาหาที่สงขลา...ข้างพระยากันตันนั้นฟังดูบิดเบือนไปเสีย...ผิดไปว่าจะขอปรึกษาพระยาจางวาง...กับกฤษณะมระก่อน ...	ข้อราชการ
๒๖ มิถุนายน ๒๓๘๒	เมืองกลันตัน	... พระยาบาโงยนั้นว่าลงไปอยู่ที่ปากน้ำสำเราะต่อแดนกับพิสุตร...พระยาไชยามีหนังสือไป...ก็ไม่ขึ้นมา ...	ข้อราชการ
ไม่ปรากฏ แน่ชัด	เมืองไทรบุรี	...ข้างเมืองไทร...แขกจรรจที่พระยาไทรจะคิดผ่อนขึ้นมา ก่อนครอบครัวนั้น พระยาไทรได้ผ่อนขึ้นมาถึงที่กังลาเมืองพัทลุงแล้ว เป็นคน ๔๓๑ คน ...	ข้อราชการ
กรกฎาคม ๒๓๘๒	เมืองสงขลา	... ได้ทำ (กำแพง) เมืองสงขลา... ด้านสกัด ๒ ด้าน ยังจับทำด้านรีต่อไป ...	ข้อราชการ
ไม่ปรากฏ แน่ชัด	เมืองกลันตัน	... พระยากันตัน ตงกูปะสา จะขึ้นมาสงขลา ว่าที่ค่ายนั้น พระยาไชยารื้อลงเสียหมดเอาไฟเสียแล้ว ...	คำให้การ จีนเจี๋ยก

* หลวงอุดมสมบัติ. (จ.ศ.๑๒๐๑). จดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติ ฉบับที่ ๑๕. (สมุดไทยดำ). เส้นดินสอขาว. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๒๗๔/ท. หมวดจดหมายเหตุ รัชกาลที่ ๓. หรือ หลวงอุดมสมบัติ. (๒๕๓๐). เล่มเดิม. หน้า ๒๔๑ - ๒๔๗.

^๖ สมเด็จพระ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ อธิบายไว้ในเชิงอรรถหน้า ๒๔๑ (ฉบับพิมพ์ ๒๕๓๐) ว่า “เครื่องยศเจ้าเมืองแขกใช้ครอบแทนพานอย่างนี้ ชั้นสามัญเป็นครอบถม ถ้ายศสูงขึ้นไปเป็นครอบทองคำ”

ตาราง ๒๐ (ต่อ)

วัน-เดือน-ปี	สถานที่	เหตุการณ์	ที่มาของข้อมูล
๑ สิงหาคม ๒๓๘๒	เมืองกลันตัน	... พระยากลันตันจะให้พระยาจางวาง* ขึ้นมาหาที่สงขลา กับ ตงกุปะสา ...	คำให้การ จีนเยี่ยม
๒๘ กรกฎาคม ๒๓๘๒	เมืองกลันตัน	... พระยากลันตัน ตงกุปะสาจัดแจงเรือจะให้ขึ้นมา (สงขลา) ...	คำให้การ จีนเยี่ยม
๑๑ สิงหาคม ๒๓๘๒	ครัวขบถ	... หมื่นอาวุธภูธร หมื่นศรีไพโรจน์ คุมครัวเข้าไป ๘๓ คน... เข้าไปแต่เมืองสงขลา...ถูกพายุซัดไปอยู่เมืองจันทบุรี ...	ข้าราชการ
สิงหาคม ๒๓๘๒	ครัวขบถ	... ครัวที่หมื่นอาวุธภูธร หมื่นศรีไพโรจน์ คุมเข้าไปตายเสียที่ ปากน้ำสงขลา ๓ คน ที่จันทบุรี ๒ คน ยังคงอยู่ ๗๘ คน แต่ ได้ส่งเข้าไปเข้ากันทั้งครั้งนี้เป็นเรือ ๘ ลำ เป็นคนตายกลาง ทาง ๕๐ เป็นคนคงรับ ๗๑๖ เข้ากัน ๗๖๖ คน ...	ข้าราชการ
๑๕ สิงหาคม ๒๓๘๒	ครัวขบถ	... จีนเที่ยงกุมครัวเข้าไปถึง ๒๑ คน ...	ใบบอกพระยา ศรีพิพัฒน์
ไม่ปรากฏ แน่ชัด	ครัวขบถ เมืองไทรบุรี	... ข้างเมืองไทร...พระยายมราชลงไปคอยรับครัวอยู่ที่ หนองบัว ...	ใบบอกพระยา ศรีพิพัฒน์
๑๕ สิงหาคม ๒๓๘๒	ครัวขบถ	... เป็นครัวเมืองสตูล แต่บอกจำนวนเข้าไปว่าเข้ากันได้ส่งเข้า ไปเป็นเรือ ๗ ลำ คน ๖๐๐ เศษนั้นผิด รับได้เป็นเรือถึง ๘ ลำ คน ๗๐๐ เศษ...เอามอบส่งให้พระยาราชาวังสรรค์ไว้ ...	ข้าราชการ

สำหรับเหตุการณ์สำคัญในจดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติฉบับที่ ๑๕ มีดังต่อไปนี้

๑. สถานการณ์เมืองไทรบุรีเตรียมจัดหาเจ้าเมืองคนใหม่แทนพระยาไทรบุรี (แสง) และการกวาดต้อนครัวที่
เข้าด้วยกับพวกตงกุฎฮัมหมัด ซาอัด
๒. สถานการณ์ในเมืองกลันตันทั้งฝ่ายพระยากลันตันและตงกุปะสาหยุดสู้รบกันและเตรียมเดินทางมาหา
พระยาศรีพิพัฒน์ที่เมืองสงขลา
๓. จำนวนครัวขบถที่กวาดต้อนและส่งเข้ามายังกรุงเทพฯ

ทั้งนี้ ข้อความที่ปรากฏในจดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติ ฉบับที่ ๑๕ บางส่วนตรงและสอดคล้องกับ
เอกสารจดหมายเหตุ รัชกาลที่ ๓ จ.ศ. ๑๒๐๑ ดังนี้

- ๑) หนังสือหลวงสรเสนี ถึง พระยาศรีพิพัฒน์ เรื่อง ห้ามความวิวาทเมืองกลันตัน^๖

* พระยากลันตันได้เดินทางขึ้นมาหาพระยาศรีพิพัฒน์ด้วยตนเองที่เมืองสงขลา

^๖ ใบบอก หลวงสรเสนี ถึง พระยาศรีพิพัฒน์. (จ.ศ.๑๒๐๑). เรื่อง ห้ามความวิวาทเมืองกลันตัน. (กระดาศเพลลา).
เส้นดินสอดำ. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๑๔๗, หมวดจดหมายเหตุ รัชกาลที่ ๓.

- ๒) หนังสือบอก พระยาเพชรบุรี ถึง พระยาศรีพิพัฒน์ เรื่อง ความวิวาทเมืองกลันตันหยุดสู้รบกันแล้ว^{*}
 ๓) หนังสือ พระยาไชยา ถึง พระยาเพชรบุรี เรื่อง พระยากันตันกับตงกุปะสาจะยอมเลิกรบกัน^๒
 ๔) หนังสือ พระยาไชยา ถึง พระยาศรีพิพัฒน์ เรื่อง ราชการทัพเมืองไทรบุรี^๓
 ๕) หนังสือบอก พระยาไชยา ถึง พระยาศรีพิพัฒน์ เรื่อง ห้ามการวิวาทเมืองกลันตัน^๔
 ๖) หนังสือบอก พระยาไชยา ถึง พระยาศรีพิพัฒน์ เรื่อง ห้ามพระยากันตันกับตงกุปะสาไม่ให้วิวาทรบพุ่งกัน^๕
 ๗) หนังสือ พระยาไชยา ถึง พระยาพัทลุง เรื่อง พระยากันตันกับตงกุปะสาถอนคนและเก็บอาวุธปืนเลิกรบกัน^๖

เนื้อหาที่กล่าวมาจะเห็นได้ว่า เหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในแต่ละเมืองและปรากฏในจดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัตินั้นสั้นลงแตกต่างกัน คือ เมืองไทรบุรีสิ้นสุดลงตอนจะมีการแต่งตั้งพระยาไทรบุรีคนใหม่แทนพระยาอภัยธิเบศร์ (แสง) ด้านเมืองนครศรีธรรมราชก็มีการแต่งตั้งเจ้าเมืองคนใหม่แทนเจ้าพระยานครศรีธรรมราช (น้อย) ส่วนเมืองสงขลาก็สามารถขับไล่พวกที่มาล้อมเมืองไปได้ ด้านเมืองกลันตันก็เลิกวิวาทกันพระยากันตันกับตงกุปะสาเตรียมเดินทางมาหาพระยาศรีพิพัฒน์ที่เมืองสงขลา ด้านกองทัพหลวงก็เตรียมยกทัพกลับกรุงเทพฯ เนื้อหาทั้งหมดนี้จะได้กล่าวในรายละเอียดต่อไป

สำหรับเหตุการณ์สำคัญที่กล่าวมาในจดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัตินี้ทั้ง ๑๕ ฉบับนั้นพอจะสรุปได้ดังนี้

๑. การส่งมอบและฝากส่งจดหมายจากหลวงอุดมสมบัตินี้ให้แก่พระยาศรีพิพัฒน์ มีกล่าวถึงในจดหมายเหตุ
  - ๑.๑ การส่งมอบให้แก่พระยาศรีพิพัฒน์มี ๑ ครั้ง คือ การส่งมอบจดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัตินี้ ฉบับที่ ๑ เมื่อวันที่ ๖ มีนาคม ๒๓๘๑
  - ๑.๒ การฝากส่งจดหมายจากหลวงอุดมสมบัตินี้ให้แก่พระยาศรีพิพัฒน์มีทั้งหมด ๑๔ ครั้ง^๗

* ไบบอก พระยาเพชรบุรี ถึง พระยาศรีพิพัฒน์. (จ.ศ. ๑๒๐๑). เรื่อง ความวิวาทเมืองกลันตันหยุดสู้รบกันแล้ว. (กระดาษเปล่า). เส้นดินสอดำ. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๑๔๘, หมวดจดหมายเหตุ รัชกาลที่ ๓.

^๒ ไบบอก พระยาไชยา ถึง พระยาเพชรบุรี. (จ.ศ. ๑๒๐๑). เรื่อง พระยากันตันกับตงกุปะสาจะยอมเลิกรบกัน. (กระดาษเปล่า). เส้นดินสอดำ. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๑๕๓, หมวดจดหมายเหตุ รัชกาลที่ ๓.

^๓ ไบบอก พระยาไชยา ถึง พระยาศรีพิพัฒน์. (จ.ศ. ๑๒๐๑). เรื่อง ราชการทัพเมืองไทรบุรี. (กระดาษเปล่า). เส้นดินสอดำ. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๑๗๓, หมวดจดหมายเหตุ รัชกาลที่ ๓.

^๔ ไบบอก พระยาไชยา ถึง พระยาศรีพิพัฒน์. (จ.ศ. ๑๒๐๑). เรื่อง ราชการทัพเมืองกลันตัน. (กระดาษเปล่า). เส้นดินสอดำ. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๑๘๗, หมวดจดหมายเหตุ รัชกาลที่ ๓.

^๕ ไบบอก พระยาไชยา ถึง พระยาศรีพิพัฒน์. (จ.ศ. ๑๒๐๑). เรื่อง ห้ามพระยากันตันกับตงกุปะสาไม่ให้วิวาทรบพุ่งกัน. (กระดาษเปล่า). เส้นดินสอดำ. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๑๙๐, หมวดจดหมายเหตุ รัชกาลที่ ๓.

^๖ หนังสือพระยาไชยา ถึง พระยาพัทลุง. (จ.ศ. ๑๒๐๑). เรื่อง พระยากันตันกับตงกุปะสาถอนคนและเก็บอาวุธปืนเลิกรบกันแล้ว. (กระดาษเปล่า). เส้นดินสอดำ. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๒๓๔, หมวดจดหมายเหตุ รัชกาลที่ ๓.

^๗ โปรดดูรายละเอียดในตาราง ๕ แสดงระยะเวลาการจดบันทึกข้อราชการในจดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัตินี้และระยะเวลาการฝากส่งจดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัตินี้ หน้า ๓๘ - ๔๐

๒. เหตุการณ์การเกณฑ์ราชการทัพและการเดินทางของทัพหลวง

๒.๑ การเกณฑ์ราชการทัพนอกจากเกิดขึ้นในหัวเมืองปักษ์ใต้ที่เกิดเหตุการณ์ทั้งที่เมืองนครศรีธรรมราช สงขลา พัทลุง ตรัง พังงาแล้ว ยังมีการเกณฑ์ราชการทัพจากส่วนกลาง ได้แก่ เมืองเพชรบุรี เมืองราชบุรี เมืองประทุมธานี เมืองนนทบุรี เมืองพนัสนิคม เมืองชุมพร เมืองปะทิว เมืองกุยบุรี เมืองปราณบุรี

๒.๒ การเดินทาง มีทั้งในส่วนของเรือกองทัพหลวงและการเดินเรือของเรือลูกค้าที่เดินทางไปค้ายังหัวเมืองปักษ์ใต้

๓. เหตุการณ์การสู้รบที่เกิดขึ้นในเมืองต่างๆ

๓.๑ เหตุการณ์ที่เกิดในเมืองไทรบุรี

๓.๒ เหตุการณ์ที่เกิดในเมืองสงขลา

๓.๓ เหตุการณ์ที่เกิดในเมืองนครศรีธรรมราช

๓.๔ เหตุการณ์ที่เกิดในเมืองกลันตัน

๓.๕ เหตุการณ์ที่เกิดในหัวเมืองชายทะเลตะวันตก ได้แก่ เมืองตรัง กลาง พังงา ตะกั่วทุ่ง ตะกั่วป่า สตูล ละงู เป็นต้น

๔. เหตุการณ์การกวาดต้อนครัวและการจัดการครัวขบถ ทั้งนี้การกวาดต้อนครัวเป็นครอบครัวของพวกที่เข้าด้วยกับพวกขบถซึ่งเป็นครอบครัวของเมืองต่างๆ ได้แก่ เมืองไทรบุรี เมืองสตูล เมืองสายบุรี เมืองจะนะ เมืองเทพา ฯลฯ โดยมีพระยาราชวังสรรค์เป็นผู้ทำหน้าที่รับผิดชอบดูแลด้วยการจัดให้ไปอยู่อาสาจาม อยู่โรงไหม อยู่สังฆทาน และจัดแจงให้ไปตั้งถิ่นฐานตามที่ต่างๆ ได้แก่ สุหร่ายคลองนางหงษ์ คลองแสนแสบ โดยให้ไปทำหน้าที่ในอาสาจาม ทำหน้าที่ในโรงไหมและทำหน้าที่สังฆทาน

๕. เหตุการณ์การปราบปรามฝิ่น โดยเกิดขึ้นทั้งในส่วนกลางและหัวเมืองปักษ์ใต้ ดังนี้

๕.๑ การปราบปรามชำระฝิ่นในส่วนกลาง ได้แก่ เกาะสีชัง เมืองชลบุรี อำวบางเหี้ย บ้านแหลม เพชรบุรี เมืองฉะเชิงเทรา เมืองนครนายก เมืองปราจีน เมืองละมุง เมืองระยอง เมืองสาครบุรี เมืองสมุทรสงคราม เมืองนครไชยศรี

๕.๒ การปราบปรามชำระฝิ่นในหัวเมืองปักษ์ใต้ ได้แก่ เมืองกลันตัน เมืองสงขลา เมืองกลาง เมืองตะกั่วทุ่ง เมืองตะกั่วป่า เมืองพังงา เมืองท่าทอง เมืองนครศรีธรรมราช

๖. การจัดการปกครองหัวเมืองปักษ์ใต้และหัวเมืองประเทศราชมลายู

๖.๑ การจัดการเร่งเครื่องราชบรรณาการเมืองตรังกานู

๖.๒ การจัดการแต่งตั้งเจ้าเมืองนครศรีธรรมราชคนใหม่แทนเจ้าพระยานนครศรีธรรมราช (น้อย)

๖.๓ การจัดการปกครองเมืองไทรบุรีภายหลังปราบปรามพวกขบถได้สำเร็จ

๖.๔ การจัดการปกครองเมืองกลันตันภายหลังกุติข้อวิวาทระหว่างฝ่ายพระยากลันตันกับฝ่ายคนกูบงา และพระยาบาโงย

๗. เหตุการณ์ทั่วไปอื่นๆ เช่น เหตุการณ์แผ่นดินไหว เจตีย์วัดพระเชตุพนเอียงและอาการพระประชวรของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นต้น

อย่างไรก็ตาม เหตุการณ์ที่กล่าวทั้งหมดนี้เป็นเพียงเหตุการณ์ตามที่ปรากฏในจดหมายเหตุ หลวงอุดมสมบัติเท่านั้น ซึ่งเป็นเพียงกระแสพระราชดำริในพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว กับข้าราชการ และข้อมูลจากหนังสือใบบอก คำให้การเท่านั้น ดังนั้นบางเหตุการณ์ที่กล่าวมาเป็นเพียงข้อสันนิษฐานหรือเป็น คำพูดที่กล่าวต่อๆ กันมาโดยเฉพาะข้อมูลที่มาจากคำให้การต่างๆ ดังนั้นเพื่อความถูกต้องของข้อเท็จจริงกับ เหตุการณ์ที่เกิดขึ้นจำเป็นต้องทำการตรวจสอบเปรียบเทียบกับเอกสารตามที่หลวงอุดมสมบัติได้บันทึกไว้และ ตรวจสอบกับเอกสารร่วมสมัยอื่นๆ ที่เกี่ยวข้องดังจะได้กล่าวในบทต่อไป

บทที่ ๓

วิเคราะห์เปรียบเทียบเหตุการณ์สำคัญในจดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติ

การวิเคราะห์เหตุการณ์ทางประวัติศาสตร์จำเป็นต้องอาศัยวิธีการทางประวัติศาสตร์และเพื่อให้ได้มาซึ่งข้อเท็จจริงจำเป็นต้องวิเคราะห์เปรียบเทียบข้อมูลต่างๆ เพื่อประเมินความน่าเชื่อถืออันจะนำมาซึ่งข้อเท็จจริงในกรณีของการศึกษาจดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติในฐานะที่เป็นเอกสารประวัติศาสตร์ก็เช่นกัน จำเป็นต้องใช้เอกสารอื่นที่กล่าวถึงเหตุการณ์ในจดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติมาตรวจสอบเปรียบเทียบ ทั้งนี้เอกสารที่กล่าวถึงเรื่องราวในจดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติที่มีอยู่แพร่หลายและนักวิชาการมักใช้สำหรับการอ้างอิง ได้แก่ พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๓ และพงศาวดารของเมืองในภาคใต้ ได้แก่ เมืองสงขลา เมืองไทรบุรี เมืองกลันตัน เมืองปัตตานี เมืองพัทลุง ซึ่งกล่าวถึงเกี่ยวกับเหตุการณ์ขบถไทรบุรีครั้งที่ ๒ พ.ศ. ๒๓๘๑ - ๒๓๘๒ และเหตุการณ์การทะเลาะวิวาทที่เกิดขึ้นที่เมืองกลันตัน พ.ศ. ๒๓๘๒ ไว้ในลักษณะต่างๆ ดังต่อไปนี้

พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๓ กล่าวเกี่ยวกับเหตุการณ์ครั้งนี้ไว้ว่า

...ฝ่ายเมืองไทร ดนกุมมัตตสอ์ตหลานตนกูปะแงวันซึ่งเป็นเจ้าพระยาไทรบุรีกับดนกุมมัตตาเก็บหนไปเป็นสลัดอยู่ในทะเลเกลี้ยกล่อมผู้คนได้มากแล้วก็ยกเข้าตีเอาเมืองตรังได้ให้หัวนมาลือยรักษาแล้วก็ยกมาตีเอาเมืองไทร พระภักดีบริรักษ์ซึ่ง

---

* พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๓ และพงศาวดารเมืองไม้ไช้บันทึกร่วมสมัยแต่เป็นเพียงเอกสารชั้นรองที่รวบรวมจากเอกสารราชการ เช่น จดหมายเหตุ ปุมโหระ ไบบอก ฯลฯ โดยมีกระบวนการชำระต่างๆ ทั้งเสริมส่วนที่ขาดหาย แต่งเรื่องย่อ ตลอดจนแต่งเรื่องใหม่แทรกลงไปเพื่อความเต็ม และแต่งขึ้นโดยเรียงลำดับเหตุการณ์ตามกาลเวลา ดังนั้นเหตุการณ์บางเรื่องถูกบันทึกขึ้นภายหลังระยะเวลาที่เกิดขึ้นหลายปี

ทั้งนี้ นาฏวิภา ชลิตานนท์ กล่าวถึงวิธีการเขียนประวัติศาสตร์แบบพงศาวดารไว้ว่า "... วิธีการเขียนประวัติศาสตร์ของสกุลพงศาวดารที่เห็นได้ชัด คือ การใช้เอกสารประกอบการเขียนซึ่งมักเป็นเอกสารของรัฐบาล เช่น จดหมายเหตุ ไทร จดหมายเหตุรายวันทัพ ปุม กฎหมายต่างๆ เป็นต้น การใช้เอกสารราชการเหล่านี้ทำให้ข้อมูลในพงศาวดารถูกต้องแม่นยำในระดับหนึ่ง แต่ขณะเดียวกันภาพทางประวัติศาสตร์ที่ได้จากข้อมูลนี้อาจไม่บริสุทธิ์นัก เพราะมันได้กลายรูปมาจากการคัดเลือก ตัดทอน รวบรวมด้วยเหตุผลต่างๆ กัน ความสำเอียงของผู้บันทึกพงศาวดารและเหตุผลซึ่งอยู่สูงกว่านั้น อาจเป็นสาเหตุทำให้ข้อมูลที่ได้จากพงศาวดารนำเคลือบแคลงเช่นกัน ข้อมูลที่ได้จากพงศาวดารจึงเป็นข้อมูลที่ต้องการตรวจสอบอย่างถี่ถ้วน* ขณะเดียวกันการเขียนพงศาวดารเมืองมีจุดมุ่งหมายเพื่อการสร้างความชอบธรรมเพราะความรู้ทางประวัติศาสตร์เป็นหลักฐานสำคัญประการหนึ่งในการโต้แย้งกับมหาอำนาจตะวันตกในประเด็นเรื่องสิทธิการครอบครองดินแดนที่มีมาในประวัติศาสตร์ ดังกรณีของพงศาวดารหัวเมืองปักษ์ใต้ที่เกิดขึ้นมาจากเมื่อครั้งอังกฤษขยายอำนาจมาในคาบสมุทรมลายู ส่วนกลางจึงมีส่วนผลักดันให้เกิดการเขียนพงศาวดารและตำนานของเมือง ทั้งนี้เพื่อประโยชน์ในการปกครองทั้งในส่วนของท้องถิ่นและของประเทศไทย ดังที่ปรากฏว่ามีการเขียนพงศาวดารหัวเมืองปักษ์ใต้ฉบับแรก คือ พงศาวดารเมืองกลาง เมื่อ พ.ศ. ๒๓๘๔ และในเวลาต่อมาได้มีการเขียนพงศาวดารเมืองอื่นๆ **

* อ้างจาก นาฏวิภา ชลิตานนท์. (๒๕๒๔). ประวัติศาสตร์นิพนธ์ไทย. (กรุงเทพฯ : มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ และสำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์). หน้า ๓๐๘.

** ศึกษารายละเอียดเพิ่มเติมได้ใน สงบ ส่งเมือง. (๒๕๓๒). วิวัฒนาการการเขียนประวัติศาสตร์ภาคใต้. (สงขลา : คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ สงขลา). หน้า ๑๗๔ - ๑๘๘.

เป็นพระยาไทรบุรี พระเสนาภูษิตผู้น้องบุตรเจ้าพระยานครอยู่รักษาเมืองเห็นว่าพลเมืองเป็นแขกจะรักษาอยู่มิได้ก็ล่อกอยมาอยู่เมืองพัทลุงบอกเข้ามา

ครั้นนั้นเจ้าพระยานครเข้ามาอยู่ ณ กรุง ในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้ทรงทราบหนังสือบอกแล้วก็รับสั่งให้เจ้าพระยานครออกไปโดยเร็ว มีตราเกณฑ์ให้พระวิชิตภักดีศรีพิไชยสงครามผู้ว่าราชการเมืองไชยาคุมคน ๑,๐๐๐ ไปอยู่รักษาเมืองพังงา เจ้าพระยานครไปถึงเมืองนครก็เกณฑ์คนเมืองนคร เมืองพัทลุง ให้พระยาไทรบุรี พระเสนาภูษิต พระวิชิตสรไกรยกกลงไปตีเมืองไทรคิน แล้วทรงพระราชดำริว่าแขกเมืองไทรเป็นขบถขึ้นครั้งใด แขกเมืองขึ้นเมืองสงขลา ก็พลอยเป็นขบถขึ้นด้วยจะไว้ใจมิได้ โปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้พระยาศรีพิพัฒน์รัตนโกษาจางวางพระคลังสินค้าแม่ทัพเจ้าพระยายมราชเป็นทัพหน้ายกออกไปช่วยเมืองไทร

ท่านเจ้าพระยาศรีพิพัฒน์ เจ้าพระยายมราช (บุนนาค) ได้ทราบถวายบังคมลาออกไปเมื่อ ณ วันพฤหัสบดี เดือน ๔ แรม ๘ ค่ำ (๘ มีนาคม ๒๓๕๑) พระยาศรีพิพัฒน์ไปด้วยเรือพระที่นั่งอมรมแรมสรร...กับเรือรบมีชื่อนายทัพนายกอง ๔๘ ลำ เป็นคนกรุงเทพมหานคร ๔,๖๓๐ คน

ฝ่ายท่านพระยาศรีพิพัฒน์ เจ้าพระยายมราช นายทัพ นายกองยกออกไปถึงเมืองสงขลา เมื่อเดือน ๖ ขึ้น ๘ ค่ำ (๒๑ เมษายน ๒๓๕๒) ขึ้นตั้งทัพอยู่เมืองสงขลา แจ้งว่าพระยาไทรบุรี พระเสนาภูษิต พระวิชิตสรไกรตีเมืองไทรได้แต่ ณ วันเดือน ๔ แรม ๖ ค่ำ (๖ มีนาคม ๒๓๕๑) ปีกจอสัมฤทธิศกแล้ว พอพระยาภักดีมีหนังสือมาถึงท่านพระยาศรีพิพัฒน์ ฉบับ ๑ โจความว่า ดนกุปะสาครคิดกับพระยาบาโงย ตัวนหลวงมหมัดกับบุตรตัวนมุตา เข้ากัน ๔ พวก คุมไพร่ ๕,๐๐๐ เศษ ดนกุปะสาครกับบุตร ๕ คน ตั้งค่ายอยู่ปากแม่น้ำใหญ่ล้อมพระยาภักดีไว้ด้วย ๑ ตัวนหลวงมหมัดกับบุตรตัวนมุตาขึ้นไปตั้งค่ายอยู่ด้านเหนือน้ำพวก ๑ พระยาบาโงยตั้งอยู่ที่ละมอพวก ๑ พระยาภักดีจึงให้รายนมุตา ดนกุศรีอินทรยกขึ้นไปสู้รบด้วยตัวนหลวงมหมัด รายนมุตา ดนกุศรีอินทรสู้ไม่ได้ก็ล่อกอยลงมาตั้งอยู่คลองสะต่า แล้วพระยาภักดีให้ตัวนลงสาและนิมิตขึ้นไปด้านท่านพระยาบาโงยที่บ้านละมอ พวกพระยาบาโงยล้อมไว้ขอให้งอกกองทัพไปช่วยโดยเร็วถ้าช้าไปก็จะเสียเมือง

ท่านพระยาศรีพิพัฒน์จึงให้หลวงสรเสนี ขุนวิจิตรวาทีล้าม คุมไพร่ ๘๐ คน ไปด้วยเรือกำปั่นแก้วกลางสมุทรลงไปห้ามปรามการวิวาท ให้พระยาเพชรบุรีคุมคน ๑,๐๐๐ ลงไปตั้งอยู่เมืองสายริมเมืองกลันตัน แล้วจึงมีตราให้หาพระยาบาโงย พระยาภักดี ดนกุปะสาครพี่น้องซึ่งวิวาทกันขึ้นมาเมืองสงขลา ข้อความวิวาทให้ตีกันเสีย พระยาบาโงยไม่ยอมมาก็อพยพครอบครัวลงเรือหนีไปอยู่ที่วิสุทธ์แขวงเมืองตรังกานู พระยาภักดี ดนกุปะสาครก็บิดพลิ้วผิดเพี้ยนไปไม่ขึ้นมา

ท่านพระยาศรีพิพัฒน์จึงให้พระยาไชยานอกราชการคุมไพร่พลลงเรือรบเข้าไปทอดอยู่ในแม่น้ำเมืองกลันตัน พระยาไชยาจึงบังคับให้เรือคายเสียทั้ง ๒ ฝ่าย ให้เลิกรบปล่อยผู้คนให้หมด พระยาภักดี ดนกุปะสาครก็ยอมทำตามพระยาไชยาแล้ว พระยาไชยาจึงบังคับให้พระยาภักดี ดนกุปะสาครขึ้นมาหาท่านพระยาศรีพิพัฒน์ที่เมืองสงขลา พระยาภักดี ดนกุปะสาครพญาตีพี่น้องก็ยอมสมัคสมานกันแล้ว แล้วทำหนังสือสัญญาให้ไว้ต่อกัน ท่านพระยาศรีพิพัฒน์ก็ให้สบบตสาบานตามอย่างแขกตีกัน แล้วพระยาภักดี ดนกุปะสาครพญาตีพี่น้องก็ลากลับไป

ฝ่ายเจ้าพระยานครป่วยมาแต่กรุง มาถึงเมืองนครจัดกองทัพไปตีเมืองไทร ใช้นั้นก็หนักลงอาการเป็นโรควิงเวียน เชื่องซึมให้หอบ ครั้นโรคกำเริบขึ้นนิ่งเป็นไปไป เมื่อจะสิ้นใจร้องขึ้นได้ ๓ คำว่าตะเถ ก็ขาดใจถึงอนิจกรรม เมื่อเดือน ๗ ขึ้น ๑ ค่ำ (๑๔ พฤษภาคม ๒๓๕๒) อายุได้ ๖๔ ปี

ท่านพระยาศรีพิพัฒน์ เจ้าพระยายมราช จัดการเมืองกลันตันเรียบร้อยแล้ว ณ วันเดือน ๘ แรม ๔ ค่ำ (๒๔ สิงหาคม ๒๓๕๒) จึงได้ยกทัพลงไปจัดการเมืองไทร ถึงเมื่อแรม ๘ ค่ำ (๓ กันยายน ๒๓๕๒) แล้วปรึกษาด้วยเจ้าพระยายมราช เห็นว่าเมืองไทรนี้จะให้ไทยอยู่รักษาเห็นจะไม่ได้ บุตรหลานดนกุปะแระรันซึ่งเป็นเจ้าพระยาไทรก็จะคิดขบถรำไปด้วยไทยกับแขกจะเป็นเจ้านายบังคับบัญชากันไม่ได้ จะให้เจ้าพระยาไทรมาอยู่ก็มีอายุกว่า ๗๐ ปีแล้ว เตี้ยนั้นก็หนีไปอยู่เมืองมะละกาหาได้อยู่ที่เกาะหมากไม่ต้องให้พวกเจ้าพระยาไทรอยู่รักษาว่ากล่าวกันจึงจะได้ จึงหาตัวดนกุอาหนุมซึ่งเป็นเชื้อสายเจ้าพระยาไทรห่าง ๆ มาตั้งเป็นผู้ว่าราชการเมืองไทรไปพลางก่อน ตั้งให้ดนกุอาสันทานดนกุอาหนุมเป็นผู้ช่วยสำเร็จราชการในเมืองไทร ด้วยดนกุอาหนุมนั้นชราแล้ว ดนกุอาสันทานนั้นพวกแขกก็นับถือมาก แล้วยกเอาที่สตูลขึ้นเป็นเมือง

สตูล ให้ตนกุมหะหมัดอาเกบเป็นเจ้าเมืองให้มาขึ้นเมืองนคร ขอบที่บ้านปลิดยกขึ้นเป็นเมืองปลิดให้ดูหวันเศษขอเซนซึ่งเป็น
นายบ้านอยู่ก่อนให้เป็นเจ้าเมืองขึ้นเมืองนครอีกเมือง ๑ ครั้งนั้นแผ่นดินเมืองไทรแยกเป็นต้นไม้เงินทอง ๓ เมืองออกไป

ท่านพระยาศรีพิพัฒน์ เจ้าพระยากรมราชจัดการเมืองไทรเรียบร้อยแล้วก็ยกทัพกลับเมืองสงขลา...แล้วก็ให้พระภักดี
บริรักษ์ พระเสนานุชิตไปว่าราชการอยู่เมืองพังงา ให้พระเสนหามนตรีว่าราชการเมืองนคร ให้ปลัดเมืองพัทลุงบุตร
เจ้าพระยาสุรินทรราชว่าราชการเมืองพัทลุง ตัวพระยาพัทลุงซึ่งเป็นบุตรผู้ใหญ่เจ้าพระยานครเป็นคนไม่ชอบกันกับ
พี่น้องให้เอาตัวเข้ามาทำราชการที่กรุงเทพมหานคร

ฝ่ายท่านพระยาศรีพิพัฒน์จัดการเมืองไทร เมืองกลันตันและการทั้งปวงเสร็จแล้วก็กลับเข้ามากรุงเทพมหานคร
ได้ยกออกจากเมืองสงขลา ณ วันเดือน ๑๐ แรม ๙ ค่ำ (๒ ตุลาคม ๒๓๙๒) ถึงปากน้ำเจ้าพระยาเมื่อเดือน ๑๑ ขึ้น ๙ ค่ำ
(๑๖ ตุลาคม ๒๓๙๒) ... *

พงศาวดารเมืองสงขลา กล่าวเกี่ยวกับเหตุการณ์ครั้งนี้ไว้ว่า...

...ในศักราช ๒๒๐๐ ปีนั้น ตนกูหมัดสะวะ หลานเจ้าพระยาไทรบุรี ซึ่งหนีไปอยู่เมืองเกาะหมากแต่ครั้งก่อน ชองสมสมัคร
พรรคพวกได้แล้ว ยกเข้ามาตีชิงเอาเมืองไทรบุรีได้อีก พระยาอภัยธิเบศร์ พระยาไทรบุรี บุตรเจ้าพระยานครทานกำลัง
ตนกูหมัดสะวะไม่ได้ ก็ยกครอบครัวล่าถอยเข้ามาตั้งอยู่ที่ตำบลท่าหาดใหญ่แขวงเมืองสงขลา พระสุนทรบุรีศรีผู้ช่วย
ราชการเมืองสงขลาแต่งให้ขุนต่างตาคุมไพร่ ๕๐๐ คน ไปตั้งค่ายมั่นรักษาอยู่ที่พะตงที่การาริมเขตแดนเมืองไทรบุรี แล้ว
รีบแต่งให้เรือศิระฉลองถือใบบอกเข้าไปกราบบังคมทูลพระกรุณาว่า ตนกูหมัดสะวะหลานเจ้าพระยาไทรบุรีซึ่งหนี
ออกไปอยู่เมืองเกาะหมากแต่ก่อน คิดขบถยกกองทัพมาตีชิงเอาเมืองไทรคืนได้ พระยาอภัยธิเบศร์ พระยาไทรบุรี
ล่าทัพถอยมาตั้งมั่นอยู่ที่ตำบลท่าหาดใหญ่แขวงเมืองสงขลา พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงทราบประพฤติเหตุแล้ว
โปรดเกล้าฯ ให้เจ้าพระยานครกับพระยาสงขลารีบกลับออกมาเมืองสงขลา แล้วเกณฑ์กองทัพออกไปปราบข้าศึกให้จงได้
พระยาสงขลากราบบังคมทูลกลับออกมาถึงเมืองสงขลาในเดือนสิบสอง ไม่ปรากฏว่าขึ้นแรกก็ค่า พระยาสงขลา
เกณฑ์ไพร่ได้เสร็จแล้วรีบยกขึ้นไปตั้งอยู่ที่ท่าหาดใหญ่ให้พระสุนทรบุรีรักษาเมือง แล้วพระยาสงขลาหนังสือให้
กรมการเมืองถือออกไปเมืองแขกทั้ง ๗ เมือง ให้ยกกองทัพมาช่วยระดมรบเมืองไทรบุรี พระยาดานี (ทองอยู่) พระยา
ยี่ริง(พ่าย) พระยาสาย(ระตะ) พระจะนะ (บัวแก้ว) ยกกองทัพไปรวมกันกับทัพพระยาสงขลาฯ แต่งให้พระยาอิริง พระยา
ดานี พระยาสาย พระจะนะ หลวงนา หลวงพล ขุนต่างตาคุมไพร่ ๑,๐๐๐ คน ขึ้นไปรบกับตนกูหมัดสะวะที่ค่าย ทุ่งโพใน
แขวงเมืองไทรบุรี ตนกูหมัดสะวะมีกำลังมากแต่งกองทัพตัดหลังเข้ามาทางสะพาน เคาเรือนราษฎรในแขวงเมืองจะนะ
จนกระทั่งถึงบ้านพระจะนะ พวกแขกในเมืองจะนะก็กลับเข้าสมัครอยู่ด้วยตนกูหมัดสะวะทั้งสิ้น พวกไทยในเมือง จะนะมี
น้อยก็พาครอบครัวหนีเข้ามาอยู่ในแขวงเมืองสงขลาทั้งสิ้น พวกแขกในแขวงเทพา เมืองหนองจิก เมืองดานี เมืองยี่ริง
ก็กลับกำเริบขึ้น พระยาสงขลาจึงจัดให้ พระยาดานี พระยาอิริง พระยาสาย พระจะนะ คุมไพร่ ๑,๐๐๐ คน ไปตั้งรักษา
ทางตำบลบ้านพะตง บ้านการาไว้ ให้หลวงพลสงคราม หลวงไชยสุรินทร์ คุมไพร่ ๕๐๐ คน รีบยกไปตั้งรักษาทางเมืองจะ
นะไว้ และให้หลวงบริรักษ์ภูเบศร์ผู้ช่วยราชการเมืองสงขลา เป็นกองส่งเสบียงอาหารอยู่ที่ตำบลท่าหาดใหญ่ แล้วพระยา
สงขลารีบกลับลงมาจัดการในเมืองสงขลา แต่งให้หลวงยกกระบัตรกุมไพร่ ๓๐๐ คน ไปตั้งมั่นอยู่ที่ตำบลปรีกแรดใน
ระหว่างเขาสำโรงและเขาลูกช้าง ซึ่งเดี๋ยวนี้เรียกว่า ทเวีเขยรรดิยา นั้นค่ายหนึ่ง และที่ตำบลวัดเกาะถ้าค่ายหนึ่งที่ตำบล
เขาแก้วเส็งริมทะเลค่ายหนึ่งเสร็จแล้ว พอพวกแขกขบถเมืองไทรยกเข้ามาตีตำบลที่พะตงที่การาแตก พระยาดานี
พระยาอิริง พระยาสาย ล่าทัพเข้ามาตั้งมั่นอยู่ที่ตำบลบ้านน้ำกระเจาย กองทัพเมืองไทรบุรีรุกตามมาทันกองพระยาสาย
ที่ทุ่งนาหน้าบ้านน้ำกระเจายได้รับพุ่งกันถึงตะลุมบอน พวกแขกเมืองไทรบุรีเสียที่ล่าถอยไป กองทัพพระยาสายตั้งค่ายมั่น
ลงใต้ที่ริมเขาลูกช้าง พระยาดานีตั้งค่ายมั่นลงที่เขาแก้วเส็ง แต่กองทัพหลวงไชยหลวงสุรินทร์ หลวงพลสงคราม ทานกำลัง

* เจ้าพระยาทิพากรวงศ์มหาโกษาธิบดี. (๒๕๓๘). พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๓. หน้า ๗๗ - ๗๘
และ หน้า ๘๐ - ๘๓.

แขกเมืองไทรบุรีไม่ได้ ก็ถอยทัพลงมาตั้งมั่นอยู่ที่ตำบลปลักแรกพร้อมกันกับกองทัพเมืองสงขลา พวกแขกเมืองไทร เมืองจะนะยกตามมาตั้งค่ายลงที่หน้าค่ายปลักแรก พวกแขกขบถตั้งค่ายไม่ทันเสร็จ พระสุนทรนุรักษ์ (บุญสัง) ยกกองทัพพวกจีนสี่กองพร้อมกับกองทัพหลวงพลสงคราม หลวงไชยสุรินทร์เข้ามาระดมตีค่ายพวกแขกเป็นสามารถึงตะลุมบอน พวกแขกขบถทานกำลังไม่ได้ล่าถอยหนีไป พวกจีนตัดศีรษะพวกแขกขบถมาได้หลายสิบศีรษะ พระยาสงขลา (เถียนเส็ง) ราววัลให้พวกจีนที่ตัดศีรษะแขกขบถมาได้ศีรษะละ ๕๐ เหรียญ แล้วพระยาสงขลา (เถียนเส็ง) ให้ตั้งค่ายมั่นลงไว้ที่ตำบลปลักแรก ริมมีโบบอกให้หลวงพัฒนาสมบัติ (กังโปย) ถือเข้าไป ณ กรุงเทพฯ ด้วยเรือศีรษะฉลอม ในโบบอกมีความว่า แขวงเมืองจะนะ เมืองเทพา เมืองหนองจิก คิดขบถสมทบกับแขกเมืองไทรบุรียกกองทัพเข้าตีเมืองสงขลา พระยาสงขลา (เถียนเส็ง) ได้เกณฑ์กองทัพจีนและไทยออกไปต่อสู้กับพวกแขกขบถที่ตำบลปลักแรกในระหว่างเขาสำโรงและเขาลูกช้าง ใกล้กับเมืองสงขลา ระยะทางประมาณ ๕๐ เส้น กองทัพเมืองสงขลาประทะตั้งมั่นกันอยู่ ราษฎรเมืองสงขลาที่มีน้อยตัว พวกแขกขบถมีกำลังมาก ขอรับพระราชทานกองทัพหลวงออกไปช่วย พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงทราบประพฤติเหตุแล้วโปรดเกล้าฯ ให้พระยาวิชิตณรงค์กับพระราชวรินทร์กรมพระตำรวจคุมไพร่ ๕๐๐ คนเป็นกองทัพหน้ารีบยกออกมา ก่อน ให้พระยาศรีพิพัฒน์รัตนโกษา จางวางพระคลังสินค้า เป็นแม่ทัพใหญ่กับเจ้าพระยายมราช พระยาเพชรบุรี คุมไพร่ ๓,๐๐๐ คนยกตามออกมา กองทัพพระยาวิชิตณรงค์ พระยาราชวรินทร์ ยกออกมาถึงเกาะหนูหน้าเมืองสงขลา ยังไม่ทันยกกองทัพขึ้นบก พระสุนทรนุรักษ์ (บุญสัง) เห็นกองทัพหลวงยกออกมาถึงเกาะหนูแล้ว จึงให้พวกทหารในค่ายปลักแรกยกปืนจ่ารงขึ้นตั้งบนค่ายเขาเกาะถ้ำแล้วให้วงสรวงกระทำสักการบูชาโดยพิสดารหลายอย่างและกระทำพิณพาทย์ย่ำฆ้องซึงดังโห่ ๓ ลาเสร็จแล้ว จึงให้ยิงปืนจ่ารงตรงเข้าไปในค่ายแขกขบถเดชะพระบารมีพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเป็นมหามหัตถ์จรรยกระสุนปืนจ่ารงที่บรรจุ ๒ นัด ไปตกลงกลางค่ายพวกแขกขบถ แขวงขบถก็แตกทัพหนีกลับไปในเวลาพลบค่ำวันนั้น ปืนจ่ารงกระบอกนั้นก็ราวแตกมาจนทุกวันนี้ และปืนจ่ารงนั้นเป็นปืนเหล็กรางเกวียน ยาว ๕ ศอก กระสุน ๔ นิ้ว ครั้นพวกแขกขบถแตกไปแล้วพระยาสงขลา (เถียนเส็ง) กับพระสุนทรนุรักษ์ (บุญสัง) ก็ลงไปรับพระยาวิชิตณรงค์ พระราชวรินทร์ จัดราชการอยู่เมืองตานีเดือนเศษ ต่อกองทัพพระยาศรีพิพัฒน์รัตนโกษา เจ้ายายมราช พระยาเพชรบุรี ออกมาถึงเมืองสงขลา ณ เดือน ๖ ขึ้น ๘ ค่ำ ปีกุนเอกศก ศักราช ๑๒๐๑ (๒๑ เมษายน ๒๓๕๒) ยกกองทัพขึ้นตั้งค่ายอยู่ที่ตำบลบ้านบ่อพลับ พระยาศรีพิพัฒน์แม่ทัพหนึ่งลือออกไปหาตัวพระยาไทรบุรี บุตรเจ้าพระยานคร กับพระยาสงขลา (เถียนเส็ง) ซึ่งตั้งรักษาราชการอยู่ที่เมืองตานีให้รีบเข้าไปเมืองสงขลา พระยาสงขลา (เถียนเส็ง) ได้ทราบความตามหนังสือแม่ทัพแล้วจึงจัดแจงให้พระยาวิชิตณรงค์กับนายเม่นมหาดเล็ก บุตรพระยาสงขลา (เถียนจง) อนุรักษ์ราชการเมืองตานี พระยาสงขลา (เถียนเส็ง) กับพระยาราชวรินทร์ก็รีบกลับเข้าเมืองสงขลา พระยาไทรบุรีบุตรเจ้าพระยานครก็ยกเข้ามาเมืองสงขลาพร้อมกัน พระยาไทรบุรีบุตรเจ้าพระยานครตั้งค่ายพักอยู่ที่ตำบลท่าวัน ในขณะที่นั้นพระยาภักดีกับพระยาจางวาง ชื่อตงกุปะสาวิาทกันขึ้น พระยาภักดีมีหนังสือบอกเข้ามาให้นากราบเรียนพระยาศรีพิพัฒน์แม่ทัพและขอให้ยกกองทัพไทยลงไประงับเหตุที่วิวาท พระยาศรีพิพัฒน์แม่ทัพจึงแต่งให้หลวงศรีปลัดกรมอาสาจามรีบลงไปห้ามปรามพระยาภักดีกับพระยาจางวาง หลวงศรีปลัดลงไปถึงเมืองภักดีได้ห้ามปรามทั้งสองฝากก็หาฟังไม่ หลวงศรีปลัดบอกหนังสือกราบเรียนมายังพระยาศรีพิพัฒน์แม่ทัพฯ จึงจัดให้พระยาเพชรบุรี พระสุนทรนุรักษ์ (บุญสัง) คุมไพร่ ๒,๐๐๐ คนเศษ รีบยกไปตั้งค่ายมั่นอยู่ที่ตำบลยาแก้วแขวงเมืองสายบุรีริมเขตแดนเมืองภักดีแล้วมีหนังสือให้หลวงโกษาอิศหากล่ำมรีบถือหนังสือลงไปหาตัวพระยาภักดีกับตงกุปะสาให้รีบเข้ามาเมืองสงขลา หลวงโกษาอิศหากล่ำม ถือหนังสือลงไปเมืองภักดีและพาตัวพระยาภักดีกับตงกุปะสาเข้ามาเมืองสงขลาได้พระยาศรีพิพัฒน์แม่ทัพว่ากล่าวระงับการวิวาท ให้พระยาภักดีกับตงกุปะสาเลิกการวิวาทโดยเรียบร้อยแล้ว พระยาภักดีกับตงกุปะสาก็ลาพระยาศรีพิพัฒน์แม่ทัพกลับไปรักษาราชการเมืองภักดีตามเดิม ส่วนเมืองไทรบุรี พระยาศรีพิพัฒน์แม่ทัพให้พระยาไทรบุรีบุตรเจ้าพระยานครกลับไปรักษาอยู่ตามเดิม ให้ตงกุปะสาเป็นผู้ว่าราชการเมืองสตูลแต่ให้ขึ้นอยู่กับเมืองสงขลา ให้พระปลัดเมืองพัทลุงไปว่าราชการเมืองพัทลุงและยกที่พะโคแขวงเมืองพัทลุงให้เป็นแขวงเมืองสงขลา พระยาศรีพิพัฒน์แม่ทัพจัดราชการเรียบร้อยแล้ว จึงมีหนังสือออกไปหาพระยาเพชรบุรี พระสุนทรนุรักษ์ (บุญสัง) ซึ่งรักษาราชการอยู่ที่เมืองสายให้กลับเข้ามาเมืองสงขลา พระยาศรีพิพัฒน์แม่ทัพจัดราชการอยู่ที่เมืองสงขลาสองปีและได้สถาปนาพระเจดีย์ไว้บนเขาเมืองสงขลาองค์หนึ่งเสร็จแล้วจึงได้ยกกองทัพกลับเข้าไป ณ กรุงเทพฯ นำข้อ

ราชการนี้กราบบังคมทูลพระกรุณาพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวว่าเมืองไทรบุรีนั้น ครั้นจะให้คนไทยเป็นผู้ว่าราชการเมือง สืบต่อไปคงจะไม่ใช่เป็นการเรียบร้อย ควรแบ่งเมืองไทรบุรีออกเป็นสามเมืองเหมือนอย่างเมืองตานี จึงจะเป็นปกติเรียบร้อย ได้ขอรับพระราชทานให้ยืมตะวันซึ่งเป็นพระยาไทรบุรีมาแต่ก่อนเป็นพระยาไทรบุรีสืบต่อไป ให้ตนกูอานุ่มเป็นพระยา บังปะสุ ให้ตนกูเสตะเสมเป็นพระยาปลิด ให้ตนกูเดหมาเป็นพระยาสตูลแต่ให้ขึ้นอยู่กับเมืองสงขลา ให้พระปลัดเมือง พัทลุงเป็นพระยาพัทลุง ส่วนพระยาพัทลุงบุตรเจ้าพระยานครนั้นควรพาตัวเข้ามาทำราชการเสียในกรุงเทพฯ แต่เมือง พังงานั้น เจ้าเมืองถึงแก่กรรมขอรับพระราชทานให้พระยาไทรบุรีบุตรเจ้าพระยานครไปเป็นที่พระยาบริรักษ์ภูธรพระยา พังงา ให้พระนุชิตเป็นที่พระยาตะกั่วป่า พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้มีตราตั้งเจ้าเมืองและ ผู้ว่าราชการเมืองออกมาตามความเห็นพระยาศรีพิพัฒน์แม่ทัพ... *

พงศาวดารเมืองไทรบุรี กล่าวเกี่ยวกับเหตุการณ์ครั้งนี้ไว้ว่า...

... ณ ปีกอสัมฤทธิ์ศักราช ๑๒๐๐ ตนกุมัดสาอัดบุตรตนกูโตดน้องเจ้าพระยาไทรบุรีประะแหวันแต่ต่างมารดากันกับ หวันมาลีมาเกลี้ยกล่อมแขกนางกาวิและแขกในเมืองไทรเข้าด้วย รบชิงเอาเมืองไทรบุรีได้ พระยาไทรบุรีบอกมายัง เมืองนครศรีธรรมราชฯ บอกส่งเข้ามา ณ กรุงเทพฯ แต่เจ้าพระยานครศรีธรรมราชป่วยไปไม่ได้ จึงให้พระวิชิตสรไกร ยก กองทัพเมืองนครศรีธรรมราชกับกองทัพหัวเมืองไปช่วยพระยาไทรบุรี พระเสนานุชิตยังรบสู้กันอยู่ ณ ปีกุน เอกศก ๑๒๐๑ โปรดเกล้าฯ ให้เจ้าพระยายมราชกับพระยาศรีพิพัฒน์เป็นแม่ทัพยกกองทัพกรุงเทพฯ ออกไปถึงเมือง สงขลา แล้วทราบข่าวไปถึงเมืองไทร ตนกุมัดสาอัดหัวนมาลีออกจากเมืองไทรบุรีหนีไป เจ้าพระยายมราช พระยา ศรีพิพัฒน์ก็หยุดทัพฟังราชการอยู่ ณ เมืองสงขลา ภายหลังเจ้าพระยายมราช พระยาศรีพิพัฒน์จึงได้แบ่งกองทัพยกขึ้นไป จัดการเมืองไทรบุรี เห็นว่าพระยาไทรบุรีพระเสนานุชิตเป็นไทยจะให้รักษาเมืองไทรบุรีต่อไป บุตรหลานเจ้าพระยา ไทรบุรีก็จะมารบกวนยับยั้งบ้านเมืองอีก จึงแยกแขวงอำเภอเมืองไทรบุรีออกเป็น ๑๒ มุแกม ตั้งตนกูอานุ่มเป็นเจ้าเมือง กะบังปาสูเมืองหนึ่ง ตั้งเสอูเซนเป็นเจ้าเมืองปลิศเมืองหนึ่ง ตั้งตนกูมัดอาเก็บเป็นเจ้าเมืองสตูลเมืองหนึ่งให้อยู่ใต้บังคับ เมืองนครศรีธรรมราชเป็น ๔ เมืองทั้งเมืองไทรบุรี ตนกูอานุ่มซึ่งโพรบ้านพลเมืองรักใคร่นับถือนั้นให้ว่าราชการเมือง ไทรบุรี

เจ้าพระยายมราช พระยาศรีพิพัฒน์จึงพาพระยาไทรบุรี พระเสนานุชิตกลับมา ณ กรุงเทพฯ ฝ่าทุลละของฐลีพระบาท แล้วโปรดเกล้าฯ ตั้งให้พระยาไทรบุรีเป็นพระยาบริรักษ์ภูธรผู้สำเร็จราชการเมืองพังงา ตั้งพระเสนานุชิตเป็นผู้ช่วยราชการตามสร้อยชื่อเดิม ... *

พงศาวดารเมืองกลันตัน กล่าวเกี่ยวกับเหตุการณ์ครั้งนี้ไว้ว่า...

... ณ ปีกอสัมฤทธิ์ แต่บรรดาหลานและญาติพี่น้องศรีตะวันกรมการปรึกษาเห็นพร้อมกันว่า ดูวันสนิปากแดงเป็นคนมี สติปัญญาบารุ่หมุ่หลงหมัดก็รักใคร่มาก ควรยกขึ้นเป็นพระยากลันตันว่าราชการบ้านเมืองต่อไป ดูวันสนิปากแดงจึง จัดทำต้นไม้ทองเงินเครื่องราชบรรณาการแล้ว แต่งให้พระยาบาโงย ดูวันมูสู่น้องดูวันสนิปากแดง ดูวันปะสาบุตรรายา มุดาพระยาบ้านทะเลกับศรีตะวันกรมการถือใบบอกส่งต้นไม้ทองเงินเครื่องราชบรรณาการมา ณ เมืองนครศรีธรรมราช เจ้าพระยานครศรีธรรมราชนำเข้ามาฝ่าทุลละของฐลีพระบาทถวายต้นไม้ทองเงิน ณ กรุงเทพฯ

* พงศาวดารเมืองสงขลา. (๒๕๑๙). หน้า ๑๙ - ๒๔.

** กรมศิลป์ากร. (๒๕๐๖). "ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ ๒ พงศาวดารเมืองไทรบุรี," ใน ประชุมพงศาวดารฉบับหอสมุด แห่งชาติ เล่มที่ ๑. หน้า ๕๑๖ - ๕๑๗.

พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงทราบฝ่าละอองธุลีพระบาทว่าญาติพี่น้องศรีตะวันกรมการปรึกษาพร้อมกันให้ตั้งวันสนิปากแดงเป็นพระยากันต์ ก็โปรดเกล้าฯ ให้ตั้งวันสนิปากแดงเป็นพระยากันต์ที่ได้ปรึกษาพร้อมกันนั้น แล้วตั้งให้ตั้งวันกอดาที่พระยากันต์เป็นพระยาสุนทรวิจิตรสุลต่านเดหามาหารายาสาพระยาจางวาง ตั้งให้ตั้งวันสนิปากที่พระยากันต์เป็นตงกุศรีอินดาราประตามหามนตรี ตั้งให้ตั้งวันมูฮ้องพระยากันต์เป็นรายมุดา แต่บรรดาหลานบารุ่หม่มหมั้นให้เรียกเป็นตงกุทั้งสิ้น แต่พระยาบาโงย รายมุดา ตงกุปะสาเชิญท้องตราตั้งพระยากันต์ พระยาจางวาง รายมุดา ตงกุศรีอินดารา ออกไปถึงเมืองนครศรีธรรมราช เจ้าเมืองนครศรีธรรมราชให้หลวงพลภักดิ์กำกับไปถึงเมืองกันต์ พระยาบาโงยไม่ขึ้นเมืองกันต์เลยไปอยู่เมืองป่าง แต่รายมุดา ตงกุปะสาขึ้น เมืองกันต์ พระยากันต์รับแห่งท้องตราแล้ว ตงกุปะสาไปฟังท้องตราวันหนึ่งแล้วไม่ไปหาพระยากันต์อีก เพราะตงกุปะสามีความโหม่นสัวเข้ามาทูลละอองธุลีพระบาทกราบบังคมทูลยกย่องพระยากันต์จนได้เป็นเป็นเจ้าเมืองแล้ว ตัวไม่ได้ที่มียศบ้างก็อภัยแก่พรรคพวกบ่าวไพร่ ประการหนึ่งรายมุดา ตงกุศรีอินดารากลับรับเอาที่ไร่นาสวนป่าไม้ของตงกุปะสากับพวกตงกุปะสาไป ตงกุปะสาไปว่าแก่พระยากันต์ๆ ให้รายมุดา ตงกุศรีอินดาราคืนให้ก็ไม่ได้ ประการหนึ่ง ข้าวสารซื้อออกไปแต่กรุงเทพฯ จะจำหน่ายก็ไม่ได้ด้วยพระยากันต์รายมุดาป่าว่องห้ามไพร่บ้านพลเมืองลูกค้าไม่ให้มาซื้อข้าวสารตงกุปะสาๆ ก็มีความโหม่นสัวมากขึ้น

วันศุกร์ เดือน ๔ ขึ้น ๗ ค่ำ ปีมอสมุทศิก (๒๐ เมษายน ๒๓๕๒) ตงกุปะสามีหนังสือไปชักชวนพระยาบาโงย ตงกุเงาะ ตงกุหลงฮามัดมาคิดพร้อมกันกับพวกบุตรตงกุศรีปิตรามหารายาทั้งปวง ตั้งค่ายรอบบ้านตงกุปะสาและตามลำน้ำใหญ่ถึงตลาด ๑๐ ค่าย ฝ่ายใต้ตั้งค่ายถึงสุทัยปึงกับท่าค่ายล้อมบ้านพระยากันต์ ๓ พวกๆ ตงกุปะสาพวกหนึ่งพวกตงกุหลงฮามัดพวกหนึ่ง ตงกุศรีปิตรามหารายาพวกหนึ่ง ฝ่ายพระยากันต์ พระยาจางวาง รายมุดา ตงกุศรีอินดาราก็ดึงค่ายสู้รบถึงยิงปืนใหญ่เล็กยิงไม่แพ้ชนะกัน

พระยากันต์มีใบบอกมายังเมืองนครศรีธรรมราช ณ วันอาทิตย์ เดือน ๖ ขึ้น ๘ ค่ำ ปีกุนเอกศก (๒๒ เมษายน ๒๓๕๒) แต่ครั้งนั้นพระยาศรีพิพัฒน์เป็นแม่ทัพยกทัพกรุงเทพฯ ออกไปช่วยเมืองไทรบุรีรบตงกุมีศสาอิดหลานเจ้าพระยาไทรบุรีเป็นต่อต้าน พระยาศรีพิพัฒน์พักกองทัพอยู่เมืองสงขลา เมืองนครศรีธรรมราชจึงได้นำใบบอกไปปรึกษาพระยาศรีพิพัฒน์แม่ทัพ ณ เมืองสงขลา พระยาศรีพิพัฒน์แม่ทัพแต่งให้หลวงศรีเสนินายไพร่ ถือหนังสือไปด้วยเรือแก้วกลางสมุทร ห้ามปรามพระยากันต์ ตงกุปะสามีให้วิวาทกัน หลวงศรีเสนินไปถึงเมืองกันต์ ณ วันพุธ เดือน ๖ แรม ๑๐ ค่ำ ปีกุนเอกศก (๘ พฤษภาคม ๒๓๕๒)

ฝ่ายพระยาบาโงยรู้ว่าหลวงศรีเสนินพาเรือแก้วกลางสมุทรไปถึงเมืองกันต์ก็กลัวเพราะตัวมีความผิดอยู่ จึงชักชวนตงกุตะเงาะ ตงกุหลงฮามัดกับสมัครพรรคพวกนายไพร่หนีไปอยู่ที่บ้านสงแขวงเมืองตรังگان หลวงศรีเสนินหาได้พบตัวพุดจาไม่

หลวงศรีเสนินว่ากล่าวห้ามปราม พระยากันต์ ตงกุปะสาก็หยุดรบกันแล้ว หลวงศรีเสนินพาตัวตงกุปะสาขึ้นมาหาพระยาศรีพิพัฒน์แม่ทัพ ณ เมืองสงขลา พระยาศรีพิพัฒน์แม่ทัพว่ากล่าวสั่งสอน ตงกุปะสาก็มีความอ่อนน้อมให้ทัพกับบว่าไม่วิวาทกับพระยากันต์ พระยาศรีพิพัฒน์แม่ทัพจึงให้หลวงศรีเสนินถือใบบอกพาดตงกุปะสากับสมัครพรรคพวกมาด้วยเรือแก้วกลางสมุทร เข้ามาเฝ้าทูลละอองธุลีพระบาท ณ กรุงเทพฯ ตงกุปะสารับสารภาพผิดไม่คิดวิวาทกับพระยากันต์ต่อไป ขอกลับออกไปทำราชการอยู่ด้วยพระยากันต์ตามเดิม

เจ้าพนักงานนำคำให้การทัพตงกุปะสาหลายประการ แล้วโปรดเกล้าฯ ให้ท้องตราถึงพระยาศรีพิพัฒน์ฉบับหนึ่ง พระยากันต์ พระยาจางวาง รายมุดาฉบับหนึ่ง ให้หลวงศรีเสนินพาดตงกุปะสากลับออกไปหาพระยาศรีพิพัฒน์แม่ทัพ ณ เมืองสงขลา พระยาศรีพิพัฒน์แม่ทัพได้มีหนังสือถึงพระยากันต์ฉบับหนึ่งให้ตงกุปะสาเชิญท้องตราไป ณ เมืองกันต์ ตงกุปะสากับพวกไปถึงเมืองกันต์ ณ วันอาทิตย์ เดือนห้า แรม ๘ ค่ำ ปีกุนเอกศก (๒๔ ธันวาคม ๒๓๕๒) ตงกุปะสาให้คนไปบอกพระยากันต์ พระยาจางวาง รายมุดาๆ ให้ศรีตะวันกรมการนายไพร่มารับแห่งท้องตราและหนังสือพระยาศรีพิพัฒน์ไปบ้านพระยากันต์ตามธรรมเนียม ตงกุปะสาไปหาพุดจากับพระยากันต์

พระยาจางวาง ร่ายมูดาเรียบร้อยเป็นปรกติ พระยากลันตัน แบ่งแขวงขึ้นเมืองกลันตันให้แก่ตนอุปเสนา ๔ ตำบล ที่ไร่นาผู้คนซึ่งเกี่ยวข้องกับอยู่แต่ก่อนพระยากลันตันได้คืนให้เสร็จแล้ว ไพร่บ้านพลเมืองก็เรียบร้อยดี ... *

พงศาวดารเมืองปัตตานี กล่าวเกี่ยวกับเหตุการณ์ครั้งนี้ไว้ว่า...

... พระยากลันตัน ชื่อเดิมสืบไม่ได้ความถึงแก่กรรมลงพระยาจางวางสุลต่านเดอวหนึ่ง ตวันปากแดงหนึ่ง ตวนอุปเสนาหนึ่ง ตวันบาโงยหนึ่ง ซึ่งเป็นวงศ์ญาติอยู่ในพระยากลันตันที่ถึงแก่กรรมเกิดวิวาทรบพุ่งแย่งชิงกันจะเป็นเจ้าเมือง โปรดให้พระเสน่หามนตรีผู้ช่วยราชการเมืองนครศรีธรรมราช พระสุนทรนุรักษ์ (บุญสัง) ผู้ช่วยราชการเมืองสงขลาออกไประงับการวิวาทที่เมืองกลันตัน ครั้นพระเสน่หามนตรี พระสุนทรนุรักษ์ (บุญสัง) ไปถึงเมืองกลันตันตวันบาโงยก็หนึ่งไปทางเมืองกะลาปาหัง พระเสน่หามนตรีผู้ช่วยราชการเมืองนครศรีธรรมราช พระสุนทรนุรักษ์ (บุญสัง) ก็พาพระยาจางวาง (สุลต่านเดอว) มาไว้เสียที่เมืองนครศรีธรรมราช พระสุนทรนุรักษ์ (บุญสัง) ก็พาตวนอุปเสนามาไว้ที่เมืองสงขลา ครั้งนั้นโปรดเกล้าฯ ให้ตวันปากแดงเป็นพระยากลันตัน เมืองกลันตันก็เป็นการเรียบร้อย ...^๖

พงศาวดารเมืองพัทลุง กล่าวเกี่ยวกับเหตุการณ์ครั้งนี้ไว้ว่า...

... ครั้นต่อมา พ.ศ. ๒๓๕๑ (จ.ศ. ๑๒๐๐) ต้นปีจอ สัมฤทธิศก พวกหัวเมืองเข้าไปในงานพระเมรุสมเด็จพระศรีสุลาลัย พระพันปีหลวง ฝ่ายตวนอุปเสนาตวันบาโงยคนละ หลานเจ้าพระยาไทร (เรียกกันว่านายสุก นายแดน) กับหัววันมะหลี่แขกสลัดอยู่ที่เกาะยาวหน้าเมืองภูเก็ตยกจุมัติเมืองไทรได้อีก พระยาไทร (แสง) หนีมาอาศัยพระยาพัทลุงผู้พี่เหมือนครั้งก่อน ครั้นพวกแขกตีเมืองไทรได้แล้ว ให้หัววันมะหลี่มาตีเมืองตรังได้ ฝ่ายตวนอุปเสนาตวันบาโงยก็ตั้งกองทัพอพยมาตีเมืองสงขลา ได้สู้รบกันเป็นศึกใหญ่ ท้าพระยาสงขลา (เถียนเส็ง) อ่อนกำลังถอยเข้าตั้งรักษาอยู่ในเมือง แขกยกกรุกเข้าไปตั้งอยู่ที่เขา ลูกช้างและปลักแรด ฝ่ายเมืองพัทลุงก็เกณฑ์กองทัพให้พระยาไทรน้องชายไปตีเมืองไทรกับกองทัพเมืองนครฯ กับให้กรมการเมืองไม่ปรากฏนาม คุมไพร่ไปช่วยเมืองสงขลาคนหนึ่ง แล้วให้พระยาปลัด (จุย) ไปตั้งรักษาอยู่ที่เมืองสตูลกองหนึ่ง อ้ายหัววันมะหลี่ยกมาตีเมืองสตูล ได้รับกันถึงตะลุมบอน ไทยน้อยตัวทวนกำลังแขกไม่ได้ก็แตก แขกตามมาตียับเยินมาก พระยาปลัด (จุย) หนีไม่ทัน ต้องปลอมตัวเกลือกกลั้วกับซากศพเหล่านั้น เอาโลหิตทาตัวนอนทำตัวตายอยู่กับซากศพ ครั้นแขกไล่ไทยพ้นไปหมดแล้ว จึงได้เซซังมาพบกับนายทองโองคนใช้ ได้เป็นเพื่อนมาด้วยกันจนถึงเมืองพัทลุง จึงได้รวบรวมพลได้แล้ว ยกกลับไปตั้งค่ายรับทัพแขกอยู่ที่ตำแหน่งร่วม ซึ่งเป็นทางร่วมไปสงขลามาศูทไปสตูลได้ทั้ง ๓ เมือง ครั้งนี้ไทยทำค่ายด้วยต้นหยวกกล้วยป่า แขกมาตั้งค่ายประชิดกันอยู่ที่ตงเชือกข้างแขวงเมืองสตูล ได้สู้รบกันกับแขกเป็นสามารบ แขกตั้งกองโจรเข้ามาสอดแนมถึงบ้านตระโหนดและท่าซมวงบ้านป่าบอน ไทยได้ออกด่านตีแขกออกไปทุกแห่ง พอถอนไพร่กองที่ไปช่วยเมืองสงขลามาศูทมาถึงค่ายหยวกด่านทางร่วมพร้อมกัน ก็ยกไปตีค่ายแขกคงเชือกข้างแตกพระยาปลัดยกตามไปตีเมืองสตูลคืนได้ พวกแขกต่อต้านก็แตกหนีลงเรือกลับไป ฝ่ายพระยาไทรตั้งรับขับเคี่ยวกันอยู่กับแขกที่เมืองไทร ก็ตีเมืองไทรคืนได้ พวกแขกซึ่งมาตีเมืองสงขลา ครั้นรู้ว่า เมืองไทรและเมืองสตูลเสียแล้ว จะตั้งรับขับเคี่ยวกันไปกับเมืองสงขลา ก็เกรงว่ากองทัพไทยที่เมืองไทรและเมืองสตูลจะยกมาโอบหลังเข้าตีจะเสียยับเยินมากจะหนีก็ไม่พ้นจะสู้ก็ไม่ได้จึงเลิกทัพหนีกลับไปทางแดนอังกฤษ ท้าหัววันมะหลี่ซึ่งมาตั้งมั่นอยู่ที่เมืองตรัง ก็เลิกทัพกลับไปเอง

* กรมศิลปากร. (๒๕๐๖). "ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ ๒ พงศาวดารเมืองกลันตัน," ใน ประชุมพงศาวดารฉบับหอสมุดแห่งชาติ เล่มที่ ๑. หน้า ๕๖๕ - ๕๖๙.

^๖ กรมศิลปากร. (๒๕๐๗). "ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ ๓ พงศาวดารเมืองปัตตานี," ใน ประชุมพงศาวดารฉบับหอสมุดแห่งชาติ เล่มที่ ๒. หน้า ๑๙.

ครั้งนั้นโปรดเกล้าฯ ให้พระวิจิตรณรงค์กับพระราชวรินทร์คุมทัพเรือล่วงหน้ามาก่อน ทัพหน้ามาถึงเมืองสงขลา ก็พอแยกเล็กทัพหนึ่งกลับไป หากันได้รบกันไม่ ทัพหลวงพระยาศรีพิพัฒน์ (ทัศน) ซึ่งเป็นสมเด็จพระยาบรมมหาพิไชยญาติฯ ในรัชกาลที่ ๕ (ซึ่งเรียกกันว่า สมเด็จพระเจ้าอยู่หัว) เป็นแม่ทัพใหญ่กับพระยายมราช พระยาเพชรบุรี คุมไพร่ ๕,๐๐๐ เป็นทัพเรือยกตามมาทั้งทัพหน้าทัพหลวง ก็ขึ้นตั้งอยู่ที่เมืองสงขลา จัดการทั้งเมืองไทรและเมืองกลันตัน ซึ่งเวลานั้นพระยากลันตันกับพระยาจางวางเกิดวิวาทรบกันระหว่างญาติพี่น้อง พระยาศรีพิพัฒน์แม่ทัพ จึงแต่งให้ข้าหลวงยกทัพบกทัพเรือออกไปว่ากล่าวห้ามปราม พระยาจางวางกับพระยาจางวางก็เลิกรบกัน ฝ่ายทางเมืองไทรก็เห็นว่า พระยาไทรบุรี พระเสนาชูชิตเป็นไทยจะรักษาเมืองไทรบุรีต่อไปบุตรหลานเจ้าพระยาไทรจะมารบกันอีก จึงนำความขึ้นกราบบังคมทูลโปรดเกล้าฯ ให้แยกเมืองไทรบุรีออกเป็น ๓ เมือง คือ เมืองไทรบุรีหนึ่ง เมืองกะบังปาสุหนึ่ง เมืองปลิสหนึ่ง รวมเป็น ๔ เมืองทั้งเมืองสตูล แบ่งท้องที่ออกเป็นมุขมณฑล มีนายมุขเทศเป็นผู้บังคับการงาน (ทำนองนายอำเภอทุกวันนี้) โปรดให้ตัวนกอุสาหนุมซึ่งเป็นที่รักใคร่นับถือของพลเมืองมากนั้นว่าราชการเมืองไทร ตัวนกอุสาหนุมว่าราชการเมืองกะบังปาสุ ตัวนกอุเสดอุเชินว่าราชการเมืองปลิส ตัวนกอุหมัดอาเกิบว่าราชการเมืองสตูล ให้ตั้งขึ้นกับเมืองนครศรีธรรมราชต่อไป ทั้ง ๔ เมือง โปรดเกล้าฯ ให้พระยาไทร (แสง) กับพระเสนาชูชิตปลัดนั้นกลับกรุงเทพฯ ภายหลังโปรดเกล้าฯ ตั้งให้พระยาไทร (แสง) เป็นพระยาบริรักษ์ภูธรผู้ว่าราชการเมืองพังงา ตั้งพระเสนาชูชิต (นุด) เป็นพระยาเสนาชูชิตผู้ว่าราชการเมืองตะกั่วป่า พระยาศรีพิพัฒน์จัดราชการอยู่ที่เมืองสงขลา ๒ ปี ได้ก่อพระเจดีย์ไว้ที่เขาแดงอีกองค์หนึ่ง เคียงกับเจดีย์ของเจ้าพระยาพระคลังผู้พี่ แล้วจึงกลับกรุงเทพฯ ครั้งนั้น เมื่อเสร็จศึกแขกแล้ว เจ้าพระยาอนครศรีธรรมราช(น้อย)ถึงแก่อสัญกรรม โปรดเกล้าฯ ให้พระเสนหามนตรี (น้อยกลาง) บุตรที่ ๒ เจ้าพระยาอนครน้อยเป็นพระยาอนครแทนบิดา กับโปรดให้เรียกพระยาอุทัยธรรมผู้ว่าราชการเมืองพัทลุงเข้าไปรับราชการอยู่กรุงเทพฯ ในปีฉศก พ.ศ. ๒๓๘๒ (จ.ศ. ๑๒๐๑) *

ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ ๓๓ พระธรรมเทศนาเฉลิมพระเกียรติ รัชกาลที่ ๓ กล่าวถึงเหตุการณ์ครั้งนี้ไว้ว่า...

... ในราชการข้างฝ่ายหัวเมืองแขกมลายูนั้น... จุลศักราช ๑๒๐๐ ปีจอ สัมฤทธิศก ต้นฤดูมะสะอะหลานตฤปะณะวัน เจ้าพระยาไทรบุรี คบคิดกันกับตฤปะณะอะเกิบ เป็นสลัดดีเรืออยู่ในท้องทะเล ยกเข้ามาตีเมืองตรังได้ ให้หัวเมืองอยู่รักษาแล้วยกมาตีเมืองไทรบุรี พระภักดีบริรักษ์ซึ่งเป็นพระยาไทรกับพระเสนาชูชิตเห็นว่าไหลพลเป็นแขก เหลือกำลังที่จะต่อสู้จึงหนีเข้ามา ณ เมืองพัทลุง ในขณะที่นั้นเจ้าพระยาอนครศรีธรรมราชอยู่กรุงเทพฯ จึงโปรดให้รีบกลับออกไป เจ้าพระยาอนครศรีธรรมราชจัดให้พระยาไทรบุรีกับพระเสนาชูชิต พระวิจิตรสรไกรไปตีเมืองไทรบุรีแล้วโปรดให้พระยาไชยาคุมคนเมืองไชยาพันหนึ่ง ออกไปช่วยรักษาเมืองพังงา แล้วโปรดให้เจ้าพระยายมราช พระยาศรีพิพัฒน์ยกทัพใหญ่ตามออกไปภายหลัง พอพระยาไทรบุรีตีเมืองไทรได้ กองทัพกรุงเทพฯ ออกไปตั้งอยู่ ณ เมืองสงขลา พระยาจางวาง มีหนังสือมาว่าวิวาทกับตฤปะณะสา พระยาบาโงย ตัวหลวงหมัดกับพวกบุตรตฤปะณะสา ตั้งล้อมพระยาจางวางไว้ทั้งสี่พวก พระยาจางวางได้ยกออกไปรบสองครั้งเสียมา ขอให้กองทัพหลวงไปช่วยโดยเร็วพระยาศรีพิพัฒน์จึงให้หลวงสรเสนี คุมไพร่ ๘๐ คน ลงเรือแก้วกลางสมุทรไปโดยทางทะเล ให้พระยาเพชรบุรีคุมคนพันหนึ่งไปตั้งอยู่ที่เมืองสายต่อแดนเมืองกลันตัน พระยาบาโงยตกใจหนีไปตั้งอยู่ ณ แขวงเมืองตรังกานู หลวงสรเสนีให้ไปหาตัวพระยาจางวางและตฤปะณะสา ขึ้นมาหาพระยาศรีพิพัฒน์ที่เมืองสงขลา ต่างคนต่างไม่มาด้วยกันทั้งสองฝ่าย พระยาศรีพิพัฒน์จึงให้พระยาไชยาเอาเรือรบลงไปทอดอยู่ในกลางน้ำหน้าเมืองกลันตันบังคับให้เรือค่ายทั้งสองฝ่าย ตฤปะณะสาและพระยาจางวางก็ยอม แล้วพระยาไชยาก็พาตัวพระยาจางวางและตฤปะณะสาขึ้นมาหาพระยาศรีพิพัฒน์ พระยาศรีพิพัฒน์ให้ทำสัตย์สัญญาว่าจะไม่รบพุ่งต่อกันสืบไปต่างก็ยอมทำสัตย์สาบานทั้งสองฝ่าย เจ้าพระยายมราช พระยาศรีพิพัฒน์ก็ยกออกไปจัดการเมืองไทรบุรี เห็นว่าจะให้ไทยครองเมืองต่อไป ก็จะรักษาไว้ไม่ได้ ด้วยไพร่พลเมืองเป็นแขกจึงได้มอบเมืองไทรบุรีให้แก่ตฤปะณะหนุม

* กรมศิลปากร. (๒๕๐๗). "ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ ๑๕ พงศาวดารเมืองพัทลุง," ใน ประชุมพงศาวดาร ฉบับหอสมุดแห่งชาติ เล่ม ๕. หน้า ๓๕๓ - ๓๕๖.

ซึ่งเป็นญาติห่างๆ ของเจ้าพระยาไทรบุรีอยู่รักษา แล้วให้ตงกุกะสันเป็นผู้ช่วยราชการ แล้วยกที่สตูลในแขวงเมืองไทรบุรีขึ้นเป็นเมืองให้ตงกุกะสันเป็นเจ้าเมือง ยกที่ปัสในแขวงเมืองไทรบุรีขึ้นเป็นเมืองให้ตงกุกะสันเป็นเจ้าเมือง เมืองไทรบุรีก็แยกออกเป็นสามเมืองแต่นั้นมา ...”

สำหรับพงศาวดารเมืองนครศรีธรรมราช พงศาวดารเมืองกลันตัน และพงศาวดารเมืองถลางไม่ได้กล่าวถึงเหตุการณ์ครั้งนี้แต่อย่างใด อย่างไรก็ตามเอกสารที่นำเสนอแม้จะทำให้ทราบเรื่องราวเกี่ยวกับเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในเมืองไทรบุรีและเมืองกลันตันเมื่อครั้ง พ.ศ. ๒๓๘๑ - ๒๓๘๒ ซึ่งเป็นเรื่องราวเดียวกันกับจดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติ แต่มีข้อสังเกตว่าข้อมูลจากเอกสารที่กล่าวมาเหล่านี้มีบางประเด็นให้ข้อมูลไม่ตรงกัน ในกรณีเมืองไทรบุรีประเด็นที่ว่าตงกุกะสันหรือตงกุกะสัน ชาติร่วมมือกับหัวเมืองมาลียกกำลังเข้าตีเมืองไทรบุรีได้แล้วจึงให้หัวเมืองมาลียกกำลังไปตีเมืองตรัง หรือตงกุกะสัน ชาติร่วมมือกับหัวเมืองมาลียกกำลังเข้าตีเมืองตรังได้แล้วให้หัวเมืองมาลีรักษาเมืองตรัง ตงกุกะสัน ชาติจึงได้นำกำลังเข้าตีและยึดเมืองไทรบุรี กรณีเมืองกลันตันประเด็นที่ว่าเมื่อพระยาปลัดกับตงกุกะสันเดินทางมาหาพระยาศรีพิพัฒน์ที่เมืองสงขลาและยอมตกลงยุติการวิวาทที่เกิดขึ้นแล้วพระยาปลัดได้เดินทางกลับเมืองกลันตัน ส่วนตงกุกะสันได้เดินทางกลับเมืองกลันตัน หรือตงกุกะสันถูกนำตัวเข้ามายังกรุงเทพฯ ก่อนแล้วจึงให้กลับไปเมืองกลันตัน เป็นต้น ขณะเดียวกัน เมื่อนำประเด็นดังกล่าวมาตรวจสอบเปรียบเทียบกับเอกสารร่วมสมัยที่ปรากฏในจดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติประเภทต่างๆ ได้แก่ สารตรา ท้องตรา ใบบอก จดหมาย และคำให้การ ซึ่งได้กล่าวถึงเหตุการณ์ดังกล่าวนี้ด้วยนั้นพบว่าประเด็นเหล่านี้แตกต่างกัน ดังจะกล่าวในรายละเอียดต่อไป

อย่างไรก็ตามด้วยลักษณะและวิธีการบันทึกในจดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติซึ่งเป็นลักษณะของจดหมายเหตุรายวัน รวมทั้งการบรรยายในลักษณะ “คำต่อคำ” ทำให้จดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติเห็นภาพและเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นได้ชัดเจนกว่าที่กล่าวมาข้างต้น ซึ่งสามารถแยกศึกษาเป็นประเด็นได้ดังต่อไปนี้

๑. วิเคราะห์ความสอดคล้องของเอกสารร่วมสมัยกับเรื่องราวในจดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติ

เหตุการณ์ที่ปรากฏในจดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัตินั้นเป็นเรื่องราวเหตุการณ์ที่หลวงอุดมสมบัติได้ข้อมูลมาจากท้องพระโรงขณะที่หลวงอุดมสมบัติเข้าเฝ้าในแต่ละวัน เป็นข้อมูลที่ได้จากข้าราชการต่างๆ ตามที่ได้รับฟังความจากใบบอก คำให้การของเหล่าขุนนาง คำให้การของเหล่าบรรดาพ่อค้าที่เดินทางไปค้าขายและผ่านหัวเมืองปักษ์ใต้ ในช่วง พ.ศ. ๒๓๘๑ - ๒๓๘๒ ทั้งนี้ ข้อมูลเหล่านี้เป็นข้อมูลที่หลวงอุดมสมบัติได้บันทึกไว้ในลักษณะของจดหมายเหตุรายวันและมีวิธีการในลักษณะของ “วันต่อวัน” รวมถึงจุดมุ่งหมายของการบันทึกก็เป็นไปเพื่อรายงานข้าราชการและรายละเอียดต่างๆ ที่เกิดขึ้นในราชธานี ดังนั้นเมื่อมีหนังสือบอกจากหัวเมืองปักษ์ใต้เข้ามา หรือเมื่อมีข้าราชการใดๆ ที่ทรงปรึกษาหารือกันเกี่ยวกับหัวเมืองปักษ์ใต้และหัวเมืองมลายู หลวงอุดมสมบัติจะบันทึกและรายงานให้พระยาศรีพิพัฒน์ทราบ ทำให้จดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติเป็นแหล่งรวบรวมเอกสารร่วมสมัยที่ว่าด้วยเรื่องหัวเมืองปักษ์ใต้และเมืองประเทศราชมลายูซึ่งครอบคลุมช่วงเวลาตั้งแต่เดือนกันยายน พ.ศ. ๒๓๘๑ ถึงเดือนสิงหาคม พ.ศ. ๒๓๘๒ ประเภทต่างๆ ได้แก่ สารตรา ท้องตรา ใบบอก จดหมาย

* กรมศิลปากร. (๒๕๐๘). “ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ ๓๓ พระบรมเทคนาเฉลิมพระเกียรติ รัชกาลที่ ๓,” ใน ประชุมพงศาวดาร ฉบับหอสมุดแห่งชาติ เล่ม ๘. หน้า ๓๗๕ - ๓๗๘.

และคำให้การ รวมทั้งการวิพากษ์วิจารณ์ในพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวกับบรรดาขุนนาง จดหมายเหตุ หลวงอุดมสมบัติจึงถือเป็นหลักฐานฝ่ายไทย ดังนั้นความคิดและความเชื่อต่างๆ ที่ปรากฏในจดหมายเหตุ หลวงอุดมสมบัติจึงเป็นความคิดและความเชื่อของราชสำนักไทย จึงต้องตรวจสอบและวิเคราะห์ความสอดคล้องของเอกสารร่วมสมัยกับเรื่องราวในจดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติ โดยในเบื้องต้นจะกล่าวถึงเอกสารร่วมสมัยที่ปรากฏในจดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติและชี้ให้เห็นความสอดคล้องของเอกสารเหล่านี้เมื่อเปรียบเทียบกับ เอกสารประเภทจดหมายเหตุ รัชกาลที่ ๓ จ.ศ. ๑๒๐๐ - ๑๒๐๑ ดังรายละเอียดในตารางต่อไปนี้

ตาราง ๒๑ แสดงเอกสารร่วมสมัยในจดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติ

ประเภทหลักฐานและเอกสารร่วมสมัย	เรื่อง	หน้า
๑.๑ จดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติฉบับที่ ๑ (จ.ศ. ๑๒๐๐ เลขที่ ๖๗)		
๑. คำให้การจีนผ่อง	แขกเมืองไทรบุรียกมาตีเมืองจะนะ เมืองเทพา และล้อมเมืองสงขลา	๓๐
๒. โบบอก พระวิจิตรสรไกร เมืองนครศรีธรรมราช โดย นายเรื่อง	สถานการณ์ของเมืองไทรบุรี ตริง สงขลา และ นครศรีธรรมราช	๓๔
๓. ท้องตรา ถึง เมืองสมุทรปราการและ เมืองสาครบุรี	ให้แจ้งบอกเข้ามาหากเรือจากปากษัตติเดินทาง ออกไปหรือเดินทางเข้ามา	๓๗
๔. โบบอก จาก พระสุนทรนุรักษ์ผู้ช่วย ราชการเมืองสงขลา โดย ขุนไชยา	การสู้รบในเขตเมืองสงขลา	๓๗
๕. หนังสือ จาก พระยาไทรบุรี (แสง) ณ เมือง พัทลุง ถึง พระสุนทรนุรักษ์ (เมืองสงขลา)	แบ่งกำลังพลกลับไปรักษาเมืองพัทลุง	๓๘
๖. โบบอก จาก เจ้าพระยานครศรีธรรมราช โดย ขุนจ้านง	รายงานสถานการณ์เมืองไทรบุรี กับขอกองทัพ และเสบียงจากกรุงเทพฯ	๓๘
๗. โบบอก จาก พระยาสงขลา ถึง เจ้าพระยา นครศรีธรรมราช	พวกแขกขบถยกกำลังมาตีเมืองจะนะจึงขอกำลัง เมืองนครศรีธรรมราชไปช่วย	๓๘ - ๓๙
๘. โบบอก จาก พระปลัดเมืองพัทลุงที่สตูล ถึง เจ้าพระยานครศรีธรรมราช	หวันมาลัยยกกำลังเข้ามาชิงเสบียงอาหารที่สตูล	๓๙
๙. สารตราตอบ ถึง เมืองนครศรีธรรมราช	ให้คิดจัดแจงรักษาบ้านเมืองให้มั่นคง	๔๐
๑๐. สารตรา ถึง เมืองชุมพร ไชยา ปะทิว	ให้เร่งกองทัพออกไปให้ทันทัพเจ้าพระนานคร	๔๐

* หมายเลขหน้าที่ปรากฏในที่นี่ คือ หมายเลขหน้าของจดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติ ฉบับที่กรมศิลปากรจัดพิมพ์เฉลิม พระเกียรติเนื่องในมหามงคลพระบรมราชสมภพพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ครบ ๒๐๐ ปี วันอังคาร ๓๑ มีนาคม พ.ศ. ๒๕๓๐

ตาราง ๒๑ (ต่อ)

ประเภทหลักฐานและเอกสารร่วมสมัย	เรื่อง	หน้า
๑๑. โบบอก จาก พระยาสงขลา	การสู้รบในเขตเมืองสงขลา กับขอพระราชทาน กระสุนดินดำและกองทัพกรุงเทพฯ	๔๑ - ๔๒
๑๒. โบบอก จากเมืองยะหริ่ง ถึง เมืองสงขลา	ขอกองทัพเมืองสงขลาไปช่วยเมืองยะหริ่ง	๔๒
๑๓. สารตรา ถึง เจ้าพระยาบดินทรเดชา [*] พระยาศรีพิพัฒน์ ที่คลองบางขนาก	ให้กลับเข้ามาคิดปรึกษาราชการเมืองไทรบุรี	๔๒
๑๔. สารตรา ถึง พระยาเสนาภูเบศร์	เกณฑ์คนปากใต้และให้คุมออกไปช่วยหัวเมือง ปักษ์ใต้	๔๒
๑๕. โบบอก จาก เจ้าพระยานครศรีธรรมราช โดย นายทองเดช	ให้นายทองเดชไปหามิสเตอร์บอนฮัม ผู้ว่า ราชการเมืองสิงคโปร์ขอซื้อเรือและขอพระราช ทานกระสุนดินดำกับสุพรรณธันจากกรุงเทพฯ	๔๓, ๕๑
๑๖. หนังสือ จาก มิสบอน ^า ถึง เจ้าพระยา พระคลังว่าที่สมุหพระกลาโหม [ี]	อังกฤษนำกำปั่นมาช่วยปิดปากน้ำเมืองไทรบุรี	๔๓
๑๗. หนังสือ จาก มิสบอน ^า ถึง เจ้าพระยา นครศรีธรรมราช	อังกฤษนำกำปั่นมาช่วยปิดปากน้ำเมืองไทรบุรี	๔๓
๑๘. หนังสือ จาก มิสบอน ^า ถึง หันแดร์ [ี]	อังกฤษนำกำปั่นมาช่วยปิดปากน้ำเมืองไทรบุรี	๔๓
(จ.ศ. ๑๒๐๐ เลขที่ ๖๗/ก)		
๑๙. บัญชีจำนวนกองทัพ โดย พระยามหา อำมาตย์ (เป็อม)	จำนวนกองทัพใหญ่ทั้งหมดหกพันคนเศษ	๕๖

* ในจดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติใช้คำว่า "เจ้าคุณผู้ใหญ่" แต่ในที่นี้จะใช้ชื่อตำแหน่ง เจ้าพระยาบดินทรเดชา (สิงห์) แทนคำว่า "เจ้าคุณผู้ใหญ่"

^๒ ในจดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติใช้คำว่า "ท้าวพระกรุณาเจ้า" แต่ในที่นี้จะใช้ชื่อตำแหน่ง พระยาศรีพิพัฒน์ (ทัต) แทนคำว่า "ท้าวพระกรุณาเจ้า"

^๓ มิสเตอร์ บอนฮัม (Bonhum) ผู้ว่าราชการเมืองสิงคโปร์^{*}

^{*} สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ. (๒๕๓๐). อ้างจาก "พระอริยาบของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ" ในจดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติพร้อมด้วยอธิบายของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ. หน้า ๔๓.

^๔ ในจดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติใช้คำว่า "เจ้าคุณหาบล" แต่ในที่นี้จะใช้ชื่อตำแหน่ง เจ้าพระยาพระคลัง (ดิศ) แทนคำว่า "เจ้าคุณหาบล"

^๕ มิสเตอร์ ฮันเตอร์ (Robert Hunter) พ่อค้าชาวอังกฤษที่เข้ามาเช่าตึกหน้าบ้านเจ้าพระยาพระคลังตั้งห้างขายสินค้าในกรุงเทพฯ^{**}

^{**} สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ. (๒๕๓๐). อ้างจาก "พระอริยาบของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ" ในจดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติพร้อมด้วยอธิบายของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ. หน้า ๔๓.

ตาราง ๒๑ (ต่อ)

ประเภทหลักฐานและเอกสารร่วมสมัย	เรื่อง	หน้า
● ตราเกณฑ์ทัพเมืองเพชรบุรี ราชบุรี ชุมพร ปะทิว กุยบุรี ปรานบุรี*	เกณฑ์ราชการทัพเมืองเพชรบุรี ราชบุรี ชุมพร ปะทิว กุยบุรี ปรานบุรี	๔๗
๒๐. ร่างตราตอบเมืองสงขลา โดย พระยาริษิต ณรงค์	ราชการเมืองไทรบุรี	๔๘
๒๑. ใบบอก จาก พระสมุหพรการ	เรือกองทัพพระวิษิตณรงค์และพระราชรินทร์ใช้ใบ ออกจากปากน้ำเจ้าพระยา	๔๙
๒๒. ท้องตราตอบเมืองนครศรีธรรมราช โดย ขุนจำนงและนายทองเดช	กำหนดการกองทัพหลวงยกไปหัวเมืองปักษ์ใต้	๕๐, ๕๒
(จ.ศ. ๑๒๐๐ เลขที่ ๖๗/ข)		
๒๓. ใบบอก จาก พระยาสงขลา โดย ขุนจิตรใจรักษ์	สถานการณ์การสู้รบในเขตเมืองสงขลา ได้แก่ ป่าบอน บ้านนา ปลักแรด หินเหล็กไฟ แก้วเส็ง เขาลูกช้าง ^๒ คลองสำโรง	๕๘
๒๔. คำให้การขุนจิตรใจรักษ์	ความเมืองสงขลา	๕๘ - ๕๙
๒๕. แผนที่เมืองสงขลา	แผนที่เมืองสงขลา	๖๓
(จ.ศ. ๑๒๐๐ เลขที่ ๖๗/ค)		
๒๖. หนังสือบอก จาก ขุนไกรตรีเพชร (ที่เดินทางไปจำหน่ายสินค้า ณ เมืองกลาง)	ความเมืองตะกั่วป่าและเมืองกลาง	๖๗
(จ.ศ. ๑๒๐๐ เลขที่ ๖๗/ง) ไม่ปรากฏหลักฐานชั้นต้นและหลักฐานร่วมสมัย		
๑.๒ จดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติฉบับที่ ๒		
(จ.ศ. ๑๒๐๐ เลขที่ ๖๗/จ)		
๒๗. ใบบอก จาก พระยาสมุหพรการ	รายงานคลื่นลมแรง	๗๘
๒๘. บัญชี จำนวนเรือ โดย พระนรินทร์	จำนวนเรือรบและเรือยืม	๗๙
๒๙. ใบบอก จาก พระยาไชยา พระยาตะกั่วทุ่ง โดย หมื่นภักดี	ราชการเมืองไทรบุรีกับกล่าวโทษพระยาถลางว่า เข้าด้วยกับพวกหัวนมาลี	๘๒, ๘๕
๓๐. คำให้การแขกชาวมืองไทรบุรี	หัวนจิกะหน้าถือหนังสือไปถึงพระยาถลาง	๘๕
๓๑. หนังสือ จาก หัวนจิกะหน้า ถึง พระยา ถลาง	ขอยาฝิ่น	๘๓

* น่าจะเป็นชิ้นเดียวกับรายการที่ ๑๔

^๒ ปัจจุบัน คือ ตำบลเขารูปช้าง อำเภอเมืองสงขลา - ผู้วิจัย

ตาราง ๒๑ (ต่อ)

ประเภทหลักฐานและเอกสารร่วมสมัย	เรื่อง	หน้า
๓๒. หนังสือบอก จาก พระสาครพานิช ถึง พระยาไชยานอกราชการ	แจ้งว่าเจ้าเมืองสิงคโปร์นำกำปั่นมาช่วยปิดปากน้ำเมืองไทรบุรี	๘๓
๑.๓ จดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติฉบับที่ ๓ (จ.ศ. ๑๒๐๑ เลขที่ ๒๗๔)		
๓๓. ใบบอก จาก พระยาสุรเสนา พระยาสมุทรปราการ	เรือพระยาศรีพิพัฒน์และเรือกองทัพไช้บอกจากปากน้ำเจ้าพระยาจำนวน ๒๓ ลำ	๘๙
๓๔. ใบบอก จาก พระยาสุรเสนา พระยาสมุทรปราการ	เรือกองทัพไช้บอกจากปากน้ำเจ้าพระยาเพิ่มเติมจำนวน ๔ ลำ	๙๐
๓๕. ใบบอก จาก เจ้าพระยาพระคลัง	ส่งกองทัพพระยาศรีพิพัฒน์และการชำระจับฝิ่น	๙๑
๓๖. ใบบอก จาก พระยาสมุทรปราการ	เรือกองทัพออกจากปากน้ำเจ้าพระยาเพิ่มเติม	๙๑
๓๗. ใบบอก จาก หลวงปลัดเมืองเพชรบุรี	กองทัพพระยาเพชรบุรีเดินทางจากเมืองเพชรบุรี	๙๒
๓๘. ใบบอก จาก เจ้าพระยานครศรีธรรมราช โดย หมื่นพิทักษ์นาวา ^๑	ความราชการเมืองไทรบุรี	๙๓
๓๙. คำให้การจีนขายฝิ่น	ฝิ่น ^๒ และความเมืองสงขลากับความเมืองกลันตัน	๙๖ - ๙๗
๔๐. ใบบอก จาก พระยาสมุทรปราการ	เรือศิระษะญวนมาจากเมืองนครศรีธรรมราช	๙๘
๔๑. คำให้การจีนจู (ลูกค้ากรุงเทพฯ ไปค้าขายเมืองนครศรีธรรมราช)	การไปค้าขายที่เมืองนครศรีธรรมราชและเหตุการณ์ในเมืองไทรบุรี	๙๘ - ๙๙, ๑๐๐
• หนังสือ จาก พระยาสงขลา ถึง เจ้าพระยานครศรีธรรมราช ^๓	ขอกองทัพเมืองนครศรีธรรมราช	๙๙
๑.๔ จดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติฉบับที่ ๔ (จ.ศ. ๑๒๐๑ เลขที่ ๒๗๔/ก)		
๔๒. ใบบอก จาก เจ้าพระยานครศรีธรรมราช โดย นายดวงนายแพ ^๔	พระยาไทรบุรี (แสง) ตีเมืองไทรบุรีกลับคืนมาได้	๑๐๓
๔๓. คำให้การนายดวงนายแพ	ราชการหัวเมืองปักษ์ใต้	๑๐๓

^๑ ตรงกับจดหมายเหตุ รัชกาลที่ จ.ศ. ๑๒๐๐ เลขที่ ๒๑

^๒ ข้อความสอดคล้องกับประกาศตราฝิ่น โปรดดูรายละเอียดใน ภาคผนวก ค, ง.

^๓ ขึ้นเดียวกับในรายการที่ ๗

^๔ สอดคล้องกับจดหมายเหตุ รัชกาลที่ จ.ศ. ๑๒๐๑ เลขที่ ๒๒๑ ที่เจอกับพระยาเพชรบุรีที่สามร้อยยอด

ตาราง ๒๑ (ต่อ)

ประเภทหลักฐานและเอกสารร่วมสมัย	เรื่อง	หน้า
๔๔. จดหมาย จาก เจ้าพระยาพระคลัง ถึง พระยาศรีพิพัฒน์ โดย เจ้าพระยาอมราช	เมืองนครศรีธรรมราชตีเมืองไทรบุรีกลับคืนได้	๑๐๔
๔๕. โบบอก จาก พระยาสมุทรปราการ	เรือพระยาศรีพิพัฒน์ใช้ใบออกจากเมืองจันทบุรี	๑๐๖
๔๖. หนังสือบอก จาก พระยาศรีพิพัฒน์ โดย ขุนฤทธิ์ไกร ^๑	แจ้งการเดินทางถึงเมืองจันทบุรี	๑๐๖ - ๑๐๗
๔๗. โบบอก จาก พระยาสมุทรปราการ	เรือกองทัพหลวงพิเศษสงครามใช้ใบออกจาก ปากน้ำเจ้าพระยาแต่เรือรั้วจึงกลับเข้ามาซ่อม	๑๑๐
๔๘. จดหมาย จาก เรือขุนพลพิฆาฏ	แจ้งการเดินทางถึงเมืองนครศรีธรรมราช	๑๑๒
๔๙. โบบอก จาก พระยาสมุทรปราการ	เรือเจ้าพระยาอมราชใช้ใบไปจากชำระนอก	๑๑๕
๑.๕ จดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติฉบับที่ ๕ (จ.ศ. ๑๒๐๑ เลขที่ ๒๗๔/ข)		
๕๐. คำให้การขุนรามภักดีกongs่วยเมืองไชยา	พบเรือกองทัพหลวงที่อ่าวเขาแดงจำนวน ๖ ลำ	๑๑๗
๕๑. ร่างตราตอบเมืองนครศรีธรรมราช	ราชการเมืองไทรบุรีและเมืองสงขลา	๑๑๘ - ๑๑๙
๕๒. หนังสือ จาก พระยาศรีพิพัฒน์ ถึง เจ้าพระยาพระคลัง โดย บ่าวพระยาเสนา ภูเบศร์	แจ้งการเดินทางถึงกะโหลกศิระะผี	๑๑๘
๕๓. โบบอก จาก พระยาสงขลา พระยาวิชิต ณรงค์ พระราชรินทร์ โดย หมื่นจงสรสิทธิ ตำรวจ ขุนพิทักษ์สงคราม	พระยาวิชิตณรงค์ พระราชรินทร์เดินทางถึงเมือง สงขลา กับเหตุการณ์การสู้รบในเขตเมืองสงขลา	๑๒๐ - ๑๒๑
๕๔. คำให้การหมื่นจงสรสิทธิตำรวจ	ราชการเมืองสงขลา	๑๒๓
๕๕. ร่างหนังสือตอบเมืองเสียมราช	การสร้างกำแพงเมืองเสียมราช	๑๒๓
๕๖. หนังสือ จาก เจ้าพระยาพระคลัง ถึง พระยาศรีพิพัฒน์	กำชับเจ้าเมืองสงขลาให้สร้างกำแพงเมืองให้ เรียบร้อย	๑๒๓
๕๗. คำให้การนายมากที่เดินทางมาจาก เมืองท่าทอง	การพบเรือพระยาศรีพิพัฒน์ที่แหลมทองหลวง	๑๒๔
๕๘. คำให้การแขกเมืองไทรบุรี ^๒	ความเมืองไทรบุรีและเมืองสงขลา	๑๒๕

^๑ ตรงกับจดหมายเหตุ รัชกาลที่ จ.ศ. ๑๒๐๐ เลขที่ ๒๒(๒)

^๒ ตรงกับจดหมายเหตุ รัชกาลที่ จ.ศ. ๑๒๐๑ เลขที่ ๓๐

ตาราง ๒๑ (ต่อ)

ประเภทหลักฐานและเอกสารร่วมสมัย	เรื่อง	หน้า
๕๙. คำให้การนายแก้วมาจากชุมพร	การพบเรือกองทัพหลวงที่สามร้อยยอด	๑๒๕
๖๐. ใบบอก จาก พระยาตะกั่วทุ่ง โดย ขุนพิทักษ์โยธา	ราชการเมืองไทรบุรี	๑๒๖
๖๑. คำให้การจีนนาบ่าอิน	ราชการเมืองไทรบุรี	๑๒๖
๖๒. หนังสือ จาก ดนกุหมัดสอด้ ถึง ดนกู้อับดุลลาห์	การยกกำลังเข้าตีเมืองไทรบุรี	๑๒๖
๖๓. หนังสือ จาก ดนกุหมัดสอด้ ถึง พระยา สงขลา	จะขอถวายดอกไม้เงินดอกไม้ทองแก่กรุงเทพฯ	๑๒๖
๖๔. คำให้การเจี๊ยะลิ้มหัว	ราชการเมืองไทรบุรี	๑๒๗
๖๕. ใบบอก จาก เจ้าพระยานครศรีธรรมราช โดย นายช่วย	กองทัพพระยาไทรบุรี (แสง) ล้อมเมืองไทรบุรีไว้ และราชการหัวเมืองปักษ์ใต้	๑๒๗-๑๒๘
๖๖. คำให้การนายช่วย	ราชการหัวเมืองภาคใต้	๑๒๘
๖๗. คำให้การนายเรือในกรมหมื่นมาตยา พิทักษ์	การเดินทางและการพบเรือเจ้าพระยายมราชถึง อ่าวบางละมุง	๑๒๘
๖๘. ใบบอก จาก พระมหาเทพ จาก เมืองสมุทรสงคราม	การชำระฝิ่นที่เมืองสมุทรสงคราม	๑๒๙
๖๙. หนังสือ จาก พระยาพระคลัง ถึง พระยา ศรีพิพัฒน์	ให้ชำระฝิ่นที่เมืองสงขลา	๑๒๙ - ๑๓๐
๗๐. คำให้การเงินแช่ ซึ่งเดินทางมาจากเมือง ตราด	การพบเรือกองทัพหลวงที่เกาะช้างและการพบ เรือเจ้าพระยายมราชที่เกาะเสือ	๑๒๙
๗๑. ร่างหนังสือตอบ ถึง พระยาสงขลา โดย หมื่นจงสรสิทธิ	การจัดการราชการเมืองสงขลา	๑๓๐
(จ.ศ. ๑๒๐๐ เลขที่ ๒๗๔/ค)		
๗๒. จดหมาย จาก เจ้าพระยาพระคลัง ถึง พระยาศรีพิพัฒน์ โดย หมื่นจงสรสิทธิ	การจัดการราชการเมืองไทรบุรี	๑๓๐, ๑๓๒
๗๓. คำให้การพวกเมืองชุมพร	การพบเรือพระยาศรีพิพัฒน์ที่อ่าวเมืองชุมพรและ การพบเรือเจ้าพระยายมราชที่เจ้าลาย	๑๓๒
๗๔. คำให้การขุนธน (จากสงขลา)	การสู้รบที่เขาลูกช้างและเรือกองทัพหลวงยกไป ทอดอยู่ที่เกาะหนู	๑๓๓

ตาราง ๒๑ (ต่อ)

ประเภทหลักฐานและเอกสารร่วมสมัย	เรื่อง	หน้า
๗๕. โบบอก จาก พระยาศรีพิพัฒน์ โดย หลวงลักษณมานา	แจ้งการเดินทางถึงเมืองชุมพร	๑๓๔
๗๖. หนังสือบอก จาก พระยาสงขลา โดย จินม้น	การเดินทางของหลวงพลพิฆาฏถึงเมืองสงขลา	๑๓๕
๗๗. คำให้การจินม้น	การสู้รบที่เมืองสงขลา ข้าวดอกไม้เงินทองเมือง ตั้งกานู และความเมืองกลันตัน	๑๓๕
๗๘. โบบอก จาก พระยาไชยา	ความเมืองกลาง	๑๓๖
๗๙. โบบอก จาก เจ้าพระยานครศรีธรรมราช โดย นายสีคง	กองทัพพระยาไทรบุรี (แสง) ตีเมืองไทรบุรีคืนได้	๑๓๗
๘๐. คำให้การนายสีคง	ความเมืองสงขลาและพบพระยายมราชที่ปะทิว	๑๓๗
๘๑. หนังสือ จาก เจ้าพระยานครศรีธรรมราช ถึง พระยาสงขลา พระยาวิชิตณรงค์	ขอกองทัพพระยาสงขลา พระยาวิชิตณรงค์ พระราชรินทร์ยกมาช่วย	๑๓๗
๘๒. โบบอก จาก พระยาเสนาภูเบศร์ พระยา ชุมพร	กองทัพเมืองชุมพรยกออกไปจากเมืองชุมพร	๑๓๘
๘๓. คำให้การ นายพูน จากสงขลา	การสู้รบที่เมืองสงขลาและการพบเรือพระยา ศรีพิพัฒน์ที่อ่าวอ่างทองกับพบการเรือพระยา ยมราชที่พังงัน	๑๓๘
(จ.ศ. ๑๒๐๑ เลขที่ ๒๗๔/ข)		
๘๔. จดหมาย จาก พระยาศรีพิพัฒน์ โดย จันจ้อยนายเรือพระประเสริฐวานิช	การเดินทางและสถานการณ์เมืองสงขลา	๑๓๘
๘๕. คำให้การ จันจ้อยนายเรือพระประเสริฐ วานิช	การไปส่งกองทัพพระราชรินทร์ที่เมืองสงขลาและ การพบเรือพระยาศรีพิพัฒน์ที่ทุ่งระโนด	๑๓๘
๑.๖ จดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติฉบับที่ ๖ (จ.ศ. ๑๒๐๑ เลขที่ ๒๗๔/ง)		
๘๖. หนังสือ จาก กรุงเทพฯ ๔ ถึง พระยาไชยา	ชำระฝืน เมืองกลาง ตะกั่วทุ่ง ตะกั่วป่า และพังงา	๑๔๑
• หนังสือสัญญาที่ทำกับอังกฤษและ สหรัฐอเมริกา ^๑	ข้อที่ว่าด้วยเรื่องฝืน	๑๔๒

^๑ คือ "หนังสือสัญญาทางพระราชไมตรีประเทศอังกฤษ แล ประเทศสยาม คฤษต์ศักราช ๑๘๒๖" และ "หนังสือสัญญาทาง
พระราชไมตรีประเทศอเมริกัน แล ประเทศสยาม คฤษต์ศักราช ๑๘๓๓" โปรดดูรายละเอียดใน ภาคผนวก ข.

ตาราง ๒๑ (ต่อ)

ประเภทหลักฐานและเอกสารร่วมสมัย	เรื่อง	หน้า
๘๗. หนังสือบอก จาก พระยาศรีพิพัฒน์ โดย หมื่นนิกร	การเดินทางถึงเกาะนางประสงค์	๑๔๒
๘๘. ต้นหนังสือ จาก พระยาศรีพิพัฒน์ ถึง เจ้าพระยานครศรีธรรมราช โดย พระปราณ	ราชการหัวเมืองปักษ์ใต้	๑๔๒
๘๙. ต้นหนังสือ จาก พระยาศรีพิพัฒน์ ถึง พระยาไชยา	ราชการหัวเมืองปักษ์ใต้	๑๔๒
๘๙. โบบอก จาก พระยากลันตัน โดย นายกำปั่นวิทยาคม	ชาวเมืองไทรบุรีตีเมืองไทรบุรีกับเรื่องตงกูปะสา ขอตั้งทำร้วบ้านและวิวาทสู้รบกับพระยากลันตัน	๑๔๔ - ๑๔๕
๙๐. โบบอก จาก ตงกูปะสา โดย นายกำปั่น วิทยาคม	พระยากลันตันไม่ชำระความที่หวั่นกากับเอาไร ษาของตงกูปะสาและเรื่องความเมืองไทรบุรี	๑๔๔ - ๑๔๕
๙๑. หนังสือ จาก ตงกูหมัดฮัด ถึง พระยา กลันตัน	ชักชวนพระยากลันตันให้เข้าด้วย	๑๔๕
๙๒. หนังสือ จาก พระยากลันตัน ถึง ตงกูโอะ	พระยากลันตันให้ตงกูโอะช่วยพูดจากับคนข่าว ว่าจะขอขึ้นกับคนขาว	๑๔๕
๙๓. ร่างหนังสือ จาก เจ้าพระยาพระคลัง ถึง พระยาศรีพิพัฒน์* โดย หมื่นนิกร	จัดแจงระงับการวิวาทเมืองกลันตัน	๑๔๖
๙๔. คำให้การหลวงสุนทรวารี นายแก้ว มหาดเล็ก นายเรือลำดำกำปั่นวิทยาคม	ความวิวาทเมืองกลันตัน	๑๔๗, ๑๕๒
๙๖. โบบอก จาก พระมหาเทพ	การชำระฝิ่นที่เมืองสาครบุรี	๑๔๗
๑.๗ จดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติฉบับที่ ๗ (จ.ศ. ๑๒๐๑ เลขที่ ๒๗๔/จ)		
๙๗. โบบอก จาก พระยาศรีพิพัฒน์ โดย จินเผือก	แจ้งการเดินทางถึงเมืองสงขลา	๑๔๙ - ๑๕๐
๙๘. จดหมาย จาก เจ้าพระยายมราช ถึง เจ้าพระยาพระคลัง โดย จินเผือก	แจ้งการเดินทางถึงปากน้ำเมืองชุมพร	๑๔๙ - ๑๕๐
๙๙. คำให้การจินเผือก	ความเมืองสงขลา	๑๔๙ - ๑๕๒
๑๐๐. หนังสือบอก จาก พระยาศรีพิพัฒน์ โดย ขุนฤทธิธรรมา	ความเมืองกลันตัน	๑๕๒

* ตรงกับจดหมายเหตุรัชกาลที่ ๓ จ.ศ. ๑๒๐๑ เลขที่ ๑๕๐

ตาราง ๒๑ (ต่อ)

ประเภทหลักฐานและเอกสารร่วมสมัย	เรื่อง	หน้า
๑๐๑. หนังสือ จาก พระยาگلันตัน ถึง พระยาศรีพิพัฒน์	ขอกองทัพไปช่วยเมืองگلันตัน	๑๕๒
๑๐๒. หนังสือ จาก พระยาگلันตัน ถึง เจ้าพระยาณรงค์ศรีธรรมราช	ขอกองทัพเมืองนครศรีธรรมราชไปช่วยเมือง گلันตัน	๑๕๒
๑๐๓. จดหมาย จาก พระยาศรีพิพัฒน์ ถึง เจ้าพระยาพระคลัง โดย ขุนฤทธิธรรมา	การระงับความวิวาทเมืองگلันตัน	๑๕๓
๑๐๔. คำให้การขุนฤทธิธรรมา	เหตุการณ์หัวเมืองปักษ์ใต้	๑๕๓
๑๐๕. ต้นหนังสือ จาก พระยาศรีพิพัฒน์ ถึง พระยาگلันตัน โดยหลวงสรเสนี	ห้ามปรามการวิวาทเมืองگلันตัน	๑๕๔
๑๐๖. ท้องตรา ถึง พระยาศรีพิพัฒน์ ^๑	ข้อราชการเมืองگلันตันและแขก ๙ หัวเมือง	๑๕๗
๑๐๗. จดหมาย จาก เจ้าพระยาพระคลัง ถึง พระยาศรีพิพัฒน์ ^๒	ความเมืองگلันตันและการดำเนินการกวาดต้อน ครวัชบถเมืองไทรบุรี	๑๕๗
๑๐๘. หนังสือ จาก จมื่นไวยวรนาถ ^๓ ถึง พระยาศรีพิพัฒน์	การชำระฝิ่นที่ขุนฤทธิธรรมาเข้ามา	๑๕๘
๑.๘ จดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติฉบับที่ ๘ (จ.ศ. ๑๒๐๑ เลขที่ ๒๗๔/ฉ)		
๑๐๙. หนังสือบอก จาก พระยาศรีพิพัฒน์ โดย สารวัตฎูวนเมืองจันทบุรี	ความเมืองگلันตัน	๑๖๑
๑๑๐. หนังสือ จาก พระยาگلันตัน ถึง เจ้าพระยาณรงค์ศรีธรรมราช โดย เจ๊ะยาปา	ขอกองทัพเมืองนครศรีธรรมราชไปช่วย เมืองگلันตัน	๑๖๑
๑๑๑. หนังสือ จาก เจ้าพระยาณรงค์ศรีธรรมราช โดย เจ๊ะนุดนายสัง	ห้ามปรามการวิวาทเมืองگلันตัน	๑๖๑
๑๑๒. หนังสือ จาก พระยาگلันตัน ถึง พระยาสาบายบุรี	ขอให้พระยาสาบายบุรีช่วยเมืองگلันตัน	๑๖๑ - ๑๖๒

^๑ คัดออกเป็น ๒ ฉบับ ฝากไปกับขุนฤทธิธรรมา ๑ ฉบับ และฝากไปกับนายโตนายหมวดฎูวนอีก ๑ ฉบับ ทั้งนี้ ฉบับที่ฝากไปกับขุนฤทธิธรรมาตรงกับจดหมายเหตุ รัชกาลที่ ๓ เลขที่ ๑๐๙ และฉบับที่ฝากไปนายโตนายหมวดฎูวนกับตรงกับจดหมายเหตุ รัชกาลที่ ๓ เลขที่ ๑๑๔

^๒ คัดออกเป็น ๒ ฉบับ ฝากไปกับขุนฤทธิธรรมา ๑ ฉบับ และฝากไปกับนายโตนายหมวดฎูวนอีก ๑ ฉบับ ทั้งนี้ ฉบับที่ฝากไปกับขุนฤทธิธรรมาตรงกับจดหมายเหตุ รัชกาลที่ ๓ เลขที่ ๑๑๓ และฉบับที่ฝากไปนายโตนายหมวดฎูวนกับตรงกับจดหมายเหตุ รัชกาลที่ ๓ เลขที่ ๑๑๑

^๓ ในจดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติใช้คำว่า "คุณพระนาย" แต่ในที่นี้จะใช้ชื่อตำแหน่ง จมื่นไวยวรนาถ แทนคำว่า "คุณพระนาย"

ตาราง ๒๑ (ต่อ)

ประเภทหลักฐานและเอกสารร่วมสมัย	เรื่อง	หน้า
• หนังสือ จาก ตนกุปะสา ถึง พระยา สายบุรี ^๑	การวิวาทกับพระยากลันตัน	๑๖๒
๑๑๓. คำให้การและคำชักชวนสารวัตญวน	เหตุการณ์ในหัวเมืองปักข์ใต้	๑๖๓ - ๑๖๔
๑๑๔. หนังสือตอบ ถึง พระยาศรีพิพัฒน์ โดย ขุนสารวัตญวนเมืองจันทบุรี	ให้พระยาศรีพิพัฒน์คิดข้อราชการเมืองกลันตัน เจ้าพระยานครศรีธรรมราช	๑๖๓ - ๑๖๔
๑.๙ จดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติฉบับที่ ๙ (จ.ศ. ๑๒๐๑ เลขที่ ๒๗๔/ข)		
๑๑๕. หนังสือบอก จาก พระยาศรีพิพัฒน์ โดย ขุนเทพอาญากรมการเมืองสงขลา	จำนวนเรือกองทัพที่เดินทางถึงเมืองสงขลาและ จำนวนครวที่ให้ขุนเทพฯ คุมเข้ามา	๑๖๗
• ต้นหนังสือและคำแปลพระยากลันตัน ถึง เจ้าพระยานครศรีธรรมราช โดย เจ๊ะยาปา ^๒	ขอกองทัพเมืองนครศรีธรรมราชไปช่วยเมือง กลันตัน	๑๖๘
๑๑๖. หนังสือบอก จาก พระยาศรีพิพัฒน์ โดย จินตก	ให้หลวงสรเสนีเดินทางไปห้ามปรามการวิวาท เมืองกลันตัน	๑๗๐
๑๑๗. หนังสือ จาก พระยากลันตัน ถึง เจ้าพระยานครศรีธรรมราช ^๓ โดย เจ๊ะยาหลัน	ขอกองทัพเมืองนครศรีธรรมราช	๑๗๐
๑๑๘. หนังสือบอก จาก พระยาพัทลุง ถึง พระยาศรีพิพัฒน์ ^๔	เจ้าพระยานครศรีธรรมราชป่วย	๑๗๑
๑๑๙. ไบบอก จาก พระยาไทรบุรี (แสง)	ความเมืองไทรบุรี	๑๗๑
๑๒๐. คำให้การจินตก	พระยากลันตันมีหนังสือมาขอกองทัพเมือง นครศรีธรรมราช กับเรื่องหลวงสรเสนีเดินทางถึง ปากน้ำเมืองกลันตัน	๑๗๒
๑๒๑. คำให้การพระพรหมธิบาล	ความเมืองนครศรีธรรมราช	๑๗๒
๑๒๒. ต้นหนังสือหลวงราชเมธา	ความเมืองกลันตัน	๑๗๒

^๑ ขึ้นเดียวกับรายการที่ ๙๑

^๒ ตรงกับจดหมายเหตุรัชกาลที่ ๓ เลขที่ ๒๕๑

^๓ ขึ้นเดียวกับรายการที่ ๑๑๐

^๔ ข้อความสอดคล้องกับจดหมายเหตุรัชกาลที่ ๓ เลขที่ ๓๑๓

^๕ ข้อความสอดคล้องกับจดหมายเหตุรัชกาลที่ ๓ เลขที่ ๑๑๕ และ เลขที่ ๓๑๓

ตาราง ๒๑ (ต่อ)

ประเภทหลักฐานและเอกสารร่วมสมัย	เรื่อง	หน้า
๑๒๓. ท้องตราหนังสือตอบ ถึง พระยาศรีพิพัฒน์ โดย ขุนสารวัตฎวน	ราชการเมืองกลันตัน เมืองไทรบุรีและอาการป่วยของเจ้าพระยานครศรีธรรมราช	๑๗๓, ๑๗๔, ๑๗๖
๑.๑๐ จัดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติฉบับที่ ๑๐ (จ.ศ. ๑๒๐๑ เลขที่ ๒๗๔/ช)		
๑๒๔. ใบบอก จาก จมื่นราชามาตย์เมืองชุมพร	การชำระฝืนเมืองชุมพร	๑๗๙ - ๑๘๐
• คำคัดท้องตราเก่า ^๖ โดย หลวงโกษาอิศหาก	ราชการเมืองกลันตัน เมืองไทรบุรีและอาการป่วยของเจ้าพระยานครศรีธรรมราช	๑๘๑
๑๒๕. จัดหมาย จาก เจ้าพระยาพระคลัง ถึง พระยาศรีพิพัฒน์ โดย หลวงโกษาอิศหาก	ข้อราชการเมืองกลันตันและเมืองไทรบุรี	๑๘๑
๑.๑๑ จัดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติฉบับที่ ๑๑ (จ.ศ. ๑๒๐๑ เลขที่ ๒๗๔/ฉ)		
๑๒๖. คำให้การเจ้หมัดตะเฝ่า (ลูกค้าเมืองตรังกานู)	ความเมืองกลันตัน	๑๘๓, ๑๘๕
๑๒๗. หนังสือ จาก พระยาบาโงย ถึง พระยาตรังกานู	ขอให้พระยาตรังกานูช่วยรบกับพระยากลันตัน	๑๘๓
๑.๑๒ จัดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติฉบับที่ ๑๒ (จ.ศ. ๑๒๐๑ เลขที่ ๒๗๔/ญ)		
• คำให้การเจ้หมัดตะเฝ่า (ลูกค้าเมืองตรังกานู) ^๗	ความเมืองกลันตัน	๑๘๗
๑๒๘. หนังสือบอก จาก พระยาศรีพิพัฒน์ โดย หมื่นพิมลฎวน	ความเมืองกลันตันและการถึงแก่อสัญกรรมเจ้าพระยานครศรีธรรมราช (น้อย)	๑๘๘
๑๒๙. ต้นหนังสือและคำแปลหนังสือพระยากลันตัน	ความเมืองกลันตัน	๑๘๘
๑๓๐. คำให้การหมื่นเทพ	ความเมืองกลันตัน	๑๘๘

^๖ ตรงกับจัดหมายเหตุ รัชกาลที่ ๓ จ.ศ. ๑๒๐๑ เลขที่ ๑๑๐ และ เนื้อความตรงกับจัดหมายเหตุ รัชกาลที่ ๓ จ.ศ. ๑๒๐๑ เลขที่ ๑๑๕ ที่โปรดให้หลวงโกษาอิศหากถือออกมาด้วย นอกจากนี้ เจ้าพระยาพระคลังว่าที่สมุหพระกลาโหมได้มีจดหมายถึงพระยาศรีพิพัฒน์ด้วยซึ่งตรงกับจัดหมายเหตุ รัชกาลที่ ๓ จ.ศ. ๑๒๐๑ เลขที่ ๑๕๗

^๗ ขึ้นเดียวกับกับรายการที่ ๑๒๓ ซึ่งตรงกับจัดหมายเหตุ รัชกาลที่ ๓ จ.ศ. ๑๒๐๑ เลขที่ ๑๑๕ และ เนื้อความตรงกับจัดหมายเหตุ รัชกาลที่ ๓ จ.ศ. ๑๒๐๑ เลขที่ ๑๑๐ ที่โปรดให้ขุนสารวัตฎวนถือออกมา

^๘ ขึ้นเดียวกับกับรายการที่ ๑๒๖

ตาราง ๒๑ (ต่อ)

ประเภทหลักฐานและเอกสารร่วมสมัย	เรื่อง	หน้า
๑๓๑. จดหมาย จาก พระยาศรีพิพัฒน์ ถึง เจ้าพระยาพระคลัง	ความเมืองกลันตัน	๑๘๘
๑๓๒. หนังสือบอก จาก พระยาพัทลุง ถึง พระยาศรีพิพัฒน์ [*]	อาการป่วยและการตั้งแก่อสัญกรรมของ เจ้าพระยานครศรีธรรมราช (น้อย)	๑๘๐
๑๓๓. ร่างหนังสือตอบ ถึง พระยาศรีพิพัฒน์ ^๖ โดย หมื่นพิมลกำจร	ข้อราชการตั้งเจ้าเมืองไทรบุรี และการจัดแจง เมืองนครศรีธรรมราช	๑๘๒ - ๑๘๕
๑๓๔. ร่างหนังสือตอบ ถึง พระยาศรีพิพัฒน์ ^๗ โดย หมื่นพิมลกำจร	ข้อราชการเมืองกลันตัน	๑๘๒ - ๑๘๕
๑๓๕. จดหมาย จาก เจ้าพระยาพระคลัง ถึง พระยาศรีพิพัฒน์ ^๘ โดย หมื่นพิมลกำจร	การจัดแจงเมืองนครศรีธรรมราชและการแต่งตั้ง เจ้าเมืองไทรบุรี	๑๘๔ - ๑๘๖
๑.๑๓ จดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติฉบับที่ ๑๓ (จ.ศ. ๑๒๐๑ เลขที่ ๒๗๔/ฎ)		
๑๓๖. บอก จาก พระยาพัทลุง ^๙ โดย ขุนจ่านอง	การถึงแก่อสัญกรรมเจ้าพระยานครศรีธรรมราช	๑๘๘
๑๓๗. โบบอก จาก พระยาไทรบุรี (แสง)	ส่งกองเรือไปเกาะนางกาวิและจำนวนครวที่เมือง ไทรบุรี	๑๘๘
• ดันหนังสือและคำแปลพระยากันตัน ถึง เจ้าพระยานคร โดย เจ๊ะยาปา ^{๑๐}	ขอกองทัพเมืองนครศรีธรรมราชไปช่วยเมือง กลันตัน	๑๘๘
๑๓๘. คำให้การ เจ๊ะยาปา เจ๊ะสเลหมัน	ความเมืองกลันตัน	๑๘๘, ๒๐๑
๑๓๙. โบบอก จาก พระสมุทราปรการ	เรือนะกูดาสหมาจากเมืองตรังกานู	๒๐๒
๑๔๐. คำให้การเรือนะกูดาสหะ (ลูกค้าเมือง ตรังกานู)	เหตุการณ์ในหัวเมืองปักษ์ใต้	๒๐๓
๑๔๑. หนังสือ จาก ดนกุปะสา ถึง ดนกุตะระ ที่พิสูตร	ขอให้दनกุตะระมาช่วยรบกับพระยากันตัน	๒๐๓
๑๔๒. หนังสือ พระยาบาไย ถึง ดนกุตะระ	ขอให้दनกุตะระมาช่วยรบกับพระยากันตัน	๒๐๓
๑๔๓. หนังสือ พระยากันตัน ถึง ดนกุไอะ	ขอซื้อกระสุนดินดำ	๒๐๓

* ตรงกับจดหมายเหตุ รัชกาลที่ ๓ จ.ศ. ๑๒๐๑ เลขที่ ๓๑๓

^๖ ตรงกับจดหมายเหตุ รัชกาลที่ ๓ จ.ศ. ๑๒๐๑ เลขที่ ๑๑๒ และตรงกับจดหมายเหตุ รัชกาลที่ ๓ จ.ศ. ๑๒๐๑ เลขที่ ๒๕๐

^๗ ตรงกับจดหมายเหตุ รัชกาลที่ ๓ จ.ศ. ๑๒๐๑ เลขที่ ๑๔๖ และตรงกับจดหมายเหตุ รัชกาลที่ ๓ จ.ศ. ๑๒๐๑ เลขที่ ๒๗๒

^๘ ตรงกับจดหมายเหตุ รัชกาลที่ ๓ จ.ศ. ๑๒๐๑ เลขที่ ๒๐๘

^๙ ข้อความสอดคล้องกับจดหมายเหตุรัชกาลที่ ๓ เลขที่ ๓๑๓

^{๑๐} ขึ้นเดียวกับกับรายการที่ ๑๑๐

ตาราง ๒๑ (ต่อ)

ประเภทหลักฐานและเอกสารร่วมสมัย	เรื่อง	หน้า
๑๔๔. ใบบอก จาก พระสาครบุรี	แจ้งบอกเมืองกลาง	๒๐๓
๑๔๕. ใบบอก จาก พระยากลาง	ส่งส่วยตีบุง การชำระฝิ่นและราชการเมืองไทรบุรี	๒๐๒
๑๔๖. หนังสือตงกุหมัดสอ๊ด ถึง พระยากลาง ^๑	ขอซื้อตีบุงและน่านกเขาชวามาให้พระยากลาง	๒๐๒
๑๔๗. ใบบอก จาก พระสมุทรรปราการ	เรือขุนฤทธิชลธาร เข้ามาจากสงขลา	๒๐๔
๑๔๘. หนังสือบอก จาก พระยาศรีพิพัฒน์ โดย ขุนฤทธิชลธาร	ความวิวาทเมืองกลันตันและจำนวนเรือกองทัพที่เดินทางถึงเมืองสงขลา	๒๐๔
๑๔๙. จดหมาย จาก พระยาศรีพิพัฒน์ ถึง เจ้าพระยาพระคลัง	ความเมืองกลันตัน	๒๐๔
๑๕๐. คำให้การขุนฤทธิชลธาร	ความเมืองกลันตัน	๒๐๔
๑๕๑. ต้นหนังสือ จาก ตงกุปะสา ถึง พระยาศรีพิพัฒน์ โดย เจ๊ะยิด เจ๊ะศรีปาน	กล่าวโทษพระยากลันตัน	๒๐๔, ๒๐๖
๑๕๒. สำเนาหนังสือ จาก พระยาศรีพิพัฒน์ ถึง พระยากลันตัน โดย ขุนสมุทรร ขุนรายา ปลัดกรมอาสาจาม ^๒	ห้ามการวิวาทเมืองกลันตัน	๒๐๔, ๒๐๖
๑๕๓. สำเนาหนังสือ จาก พระยาศรีพิพัฒน์ ถึง ตงกุปะสา โดย ขุนสมุทรร ขุนรายาปลัดกรมอาสาจาม ^๓	ห้ามการวิวาทเมืองกลันตัน	๒๐๔, ๒๐๖
๑๕๔. สำเนาหนังสือ จาก พระยาศรีพิพัฒน์ ถึง พระยาบาโงย โดย ขุนสมุทรร ขุนรายา ปลัดกรมอาสาจาม ^๔	ห้ามการวิวาทเมืองกลันตัน	๒๐๔, ๒๐๖
๑๕๕. คำให้การหลวงพิทักษ์หน้าที่	ความเมืองกลันตันและเหตุการณ์ในเมืองสงขลา	๒๐๕ - ๒๐๗
• ใบบอก จาก พระยาไทรบุรี (แสง) ^๕	การกวาดครัวขบถเมืองไทรบุรี	๒๐๖
๑๕๖. คำคัดบัญชีรายชื่อแขกกับจำนวนค่ายเมืองกลันตัน คัดโดย พระยาไกร	บัญชีรายชื่อแขกกับจำนวนค่ายเมืองกลันตัน	๒๐๗ - ๒๐๘
๑๕๗. ใบบอก จาก พระสมุทรรปราการ	แจ้งเรื่องพระยาศรีพิพัฒน์ให้คุมครัวขบถเข้ามา	๒๐๘

^๑ ตรงกับจดหมายเหตุ รัชกาลที่ ๓ จ.ศ. ๑๒๐๑ เลขที่ ๓๐๘

^๒ สอดคล้องกับจดหมายเหตุ รัชกาลที่ จ.ศ. ๑๒๐๑ เลขที่ ๑๔๗

^๓ สอดคล้องกับจดหมายเหตุ รัชกาลที่ จ.ศ. ๑๒๐๑ เลขที่ ๑๔๗

^๔ สอดคล้องกับจดหมายเหตุ รัชกาลที่ จ.ศ. ๑๒๐๑ เลขที่ ๑๔๗

^๕ ขึ้นเดียวกับกับรายการที่ ๑๓๗.

ตาราง ๒๑ (ต่อ)

ประเภทหลักฐานและเอกสารร่วมสมัย	เรื่อง	หน้า
๑๕๘. โบบอกส่งครีว จากพระยาศรีพิพัฒน์ โดย ขุนบวรวานิช	ส่งครีวขบถเมืองไทรบุรีให้ขุนบวรวานิชคุมเข้ามา	๒๐๘
๑๕๙. บอกความข้างเมืองกลาง	รายงานเหตุการณ์ที่เกิดในเมืองกลาง	๒๐๘
๑๖๐. ต้นหนังสือ จาก พระยาไชยา ถึง พระยาศรีพิพัฒน์ ^๑	หลวงพิพิธภักดีลักพาเงินหลานสาวพระตะกั่วทุ่ง	๒๐๘
๑๖๑. ต้นหนังสือ จาก พระตะกั่วทุ่ง ถึง พระยาศรีพิพัฒน์ ^๑	หลวงพิพิธภักดีลักพาเงินหลานสาวพระตะกั่วทุ่ง	๒๐๘
๑๖๒. สำเนาหนังสือตอบ จาก พระยาศรีพิพัฒน์ ถึง พระยาไชยา	ส่งครีวขบถเมืองไทรบุรี	๒๐๘
๑๖๓. สำเนาหนังสือตอบ จาก พระยาศรีพิพัฒน์ ถึง พระตะกั่วทุ่ง	ส่งครีวขบถเมืองไทรบุรี	๒๑๐
๑๖๔. คำให้การแขกปลูเซ็น	ความหัวเมืองปักษีได้	๒๐๘, ๒๐๙
๑๖๕. โบบอก จาก พระยาสงขลา	ส่งญวนซึ่งอายสลัดจับไป ๔ คน	๒๐๘, ๒๐๙
๑๖๖. คำให้การญวน	ความหัวเมืองปักษีได้	๒๐๘, ๒๐๙
• ตราฝืน ^๒	ให้ชำระฝืนในหัวเมืองปักษีได้	๒๐๘, ๒๐๙
(จ.ศ. ๑๒๐๑ เลขที่ ๒๗๔/ฎ)		
๑๖๗. คำให้การนายรักษนายเรือลูกค้ากรุงเทพฯ ไปค้าขาย ณ เมืองกลันตัน ^๓	การเดินทางไปค้าขายที่เมืองกลันตันและเหตุการณ์ที่เมืองกลันตัน	๒๑๔
๑๖๘. หนังสือ จาก เจ้าพระยาพระคลัง ถึง พระยาศรีพิพัฒน์ โดย ขุนฤทธิชลาธาร	ให้เร่งจับตัวตวนกุปะสาและพระยาบาโงย	๒๑๕
๑๖๙. หนังสือตอบ ถึง เมืองกลาง	ให้คอยลาดตระเวนสืบราชการอย่าให้มีความประมาท	๒๑๖

^๑ สอดคล้องกับจดหมายเหตุ รัชกาลที่ ๓ จ.ศ. ๑๒๐๑ เลขที่ ๒๐๐,๒๐๑

^๒ สอดคล้องกับจดหมายเหตุ รัชกาลที่ ๓ จ.ศ. ๑๒๐๑ เลขที่ ๒๐๐,๒๐๑

^๓ ดูรายละเอียดได้ในภาคผนวก ก, ง.

^๔ ตรงกับจดหมายเหตุ รัชกาลที่ ๓ จ.ศ. ๑๒๐๑ เลขที่ ๑๔๓

ตาราง ๒๑ (ต่อ)

ประเภทหลักฐานและเอกสารร่วมสมัย	เรื่อง	หน้า
๑๗๐. หนังสือ จาก ท่านผู้หญิงอิน ^๑ ถึง พระยาศรีพิพัฒน์	พระยาพัทลุงไม่ให้ความเคารพนับถือ	๒๑๗
๑๗๑. ท้องตรา จาก เจ้าพระยาพระคลัง ถึง พระยาศรีพิพัฒน์ ^๒ โดย ขุนฤทธิชลาธาร	ส่งพระยาพัทลุง (น้อยใหญ่) เข้ากรุงเทพฯ	๒๑๗
๑.๑๔ จดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติฉบับที่ ๑๔ (จ.ศ. ๑๒๐๑ เลขที่ ๒๗๔/ฐ)		
๑๗๒. คำให้การจีนเด็ก เรือลูกค้ากรุงไปค้า เมืองนครศรีธรรมราช	พระยาเสนาหามนตรีเดินทางกลับเมืองนครศรีธรรมราช ^๓ และความเมืองไทรบุรีกับความเมืองกลันตัน	๒๑๘
๑๗๓. คำให้การจะปะลูกหน้เมืองกลันตัน	สาเหตุการวิวาทที่เมืองกลันตัน	๒๒๐
• คำให้การนายรักที่เดินทางมาจากเมืองกลันตัน ^๔	การวิวาทเมืองกลันตันหยุดสู้รบเพราะพระยาเพชรบุรีลงไปอยู่ที่เมืองสายบุรี	๒๒๐
๑๗๔. ร่างหนังสือตอบ พระยาพัทลุง โดย นายฤทธิ	การถึงแก่อสัญกรรมเจ้าพระยานนครศรีธรรมราช	๒๒๐
๑๗๕. ร่างหนังสือ ถึง ท่านผู้หญิงอิน โดย นายฤทธิ	การถึงแก่อสัญกรรมเจ้าพระยานนครศรีธรรมราช	๒๒๐ - ๒๒๑
๑๗๖. คำให้การจีนบุตร (นายเรือศิระษะฉนวน กลับจากไปค้าเมืองกลันตัน)	การวิวาทเมืองกลันตันหยุดสู้รบแล้วแต่ยังไม่รู้ถอนค่าย	๒๒๑
๑๗๗. บอกคุมครัว จาก พระยาศรีพิพัฒน์ โดย ขุนสมบัติภักดี	คุมครัวขบถเมืองไทรบุรี	๒๒๒

^๑ ในจดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติใช้คำว่า "มารดาพระยาพัทลุง" แต่ในที่นี้จะใช้ท่านผู้หญิงอิน^๑ แทนคำว่า "มารดาพระยาพัทลุง"

^๒ ทั้งนี้ ท่านผู้หญิงอินภรรยาเจ้าพระยานนครศรีธรรมราช(น้อย) ผู้นี้เป็นราชินีกุล ณ บางช้าง เป็นธิดาของพระยาพินาศอัคคี ท่านผู้หญิงอินผู้นี้ได้รับการยกย่องจากพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว เรียกว่า "พี่อิน" อ้างจาก กรมศิลปากร. (๒๕๐๕). รวมเรื่องเมืองนครศรีธรรมราช. หน้า ๗๒. และ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาเดชาดิศร. (๒๕๓๐). "พระอริยาบของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาเดชาดิศร" ใน จดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติพร้อมด้วยอธิบายของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาเดชาดิศร. หน้า ๒๒๐.

^๓ ตรงกับจดหมายเหตุ รัชกาลที่ ๓ จ.ศ. ๑๒๐๑ เลขที่ ๒๑๒

^๔ สอดคล้องกับจดหมายเหตุ รัชกาลที่ ๓ จ.ศ. ๑๒๐๑ เลขที่ ๑๒๘

^๕ ขึ้นเดียวกับกับรายการที่ ๑๖๗

ตาราง ๒๑ (ต่อ)

ประเภทหลักฐานและเอกสารร่วมสมัย	เรื่อง	หน้า
๑๗๘. ดันหนังสือ จาก พระยาเพชรบุรี ถึง พระยาศรีพิพัฒน์ ^๑	การวิวาทระหว่างตงกุปะสาและพระยากลันตัน เมืองกลันตัน	๒๒๒-๒๒๖
๑๗๙. ห่วงว่าวและบัญชีจำนวนรายครัว โดย หมื่นไกร	จำนวนครัวขบถที่ให้ขุนสมบัติภักดีคุมเข้ามา	๒๒๒
๑๘๐. โบบอก จาก พระยาเสนาภูเบศร์ ถึง พระยาศรีพิพัฒน์	พระยาไทรบุรี (แสง) จัดการครัวขบถเมืองไทรบุรี	๒๒๓
๑๘๑. โบบอก จาก พระยาไชยา ^๒	ส่งแขกกรหมาดเข้ามากรุงเทพฯ	๒๒๔
• หนังสือ จาก ตงกุหมัดสอัด ถึง พระยากลาง ^๓	ขอซื้อดีบุกและน่านกเขาสวามาให้พระยากลาง	๒๒๔
๑๘๒. ภาพเขียนอย่างตาช้าง จาก พระยาศรีพิพัฒน์ ^๔ โดย ขุนสมบัติภักดี	ภาพเขียนช้างเผือกเมืองพัทลุง	๒๒๔
๑๘๓. หนังสือบอก คุมครัวขบถเมืองไทรบุรี จาก พระยาศรีพิพัฒน์ โดย หมื่นไกรตำรวจ	จำนวนครัวที่เข้าด้วยกับพวกขบถเมืองไทรบุรี	๒๒๕
๑๘๔. คำให้การหมื่นไกรตำรวจ	ราชการหัวเมืองปักษ์ใต้	๒๒๕
• ดันหนังสือ จาก พระยาเพชรบุรี ถึง พระยาศรีพิพัฒน์ ^๕	ห้ามการวิวาทระหว่างตงกุปะสาและพระยากลันตันเมืองกลันตัน	๒๒๖
๑๘๕. หนังสือ จาก ตงกุปะสา ถึง พระยาเพชรบุรี ^๖	ตงกุปะสาจะรื้อถอนค่าย	๒๒๖
๑๘๖. ดันหนังสือตอบ จาก พระยาเพชรบุรี ถึง ตงกุปะสา ^๗	การเกลี้ยกล่อมตงกุปะสาให้หยุดการวิวาทกับพระยากลันตัน	๒๒๖
๑๘๗. หนังสือ จาก พระยาเพชรบุรี ถึง พระยาศรีพิพัฒน์ ^๘	ข้าหลวงที่ลงไปห้ามปรามการวิวาทที่เมืองกลันตันไม่มีความเป็นธรรม	๒๒๖

^๑ ตรงกับจดหมายเหตุ รัชกาลที่ จ.ศ. ๑๒๐๑ เลขที่ ๑๖๔

^๒ สอดคล้องกับจดหมายเหตุ รัชกาลที่ จ.ศ. ๑๒๐๑ เลขที่ ๑๘๖

^๓ ตรงกับจดหมายเหตุ รัชกาลที่ จ.ศ. ๑๒๐๑ เลขที่ ๑๑๙

^๔ ขึ้นเดียวกับกับรายการที่ ๑๔๖ ซึ่งตรงกับจดหมายเหตุ รัชกาลที่ ๓ จ.ศ. ๑๒๐๑ เลขที่ ๓๐๙

^๕ สอดคล้องกับจดหมายเหตุ รัชกาลที่ ๓ จ.ศ. ๑๒๐๑ เลขที่ ๑๓๕

^๖ ขึ้นเดียวกับกับรายการที่ ๑๗๘ ซึ่งสอดคล้องกับจดหมายเหตุ รัชกาลที่ ๓ เลขที่ ๑๖๔

^๗ ตรงกับจดหมายเหตุ รัชกาลที่ จ.ศ. ๑๒๐๑ เลขที่ ๓๑๐ และสอดคล้องกับจดหมายเหตุ เลขที่ ๑๖๔, ๑๔๘

^๘ สอดคล้องกับจดหมายเหตุ รัชกาลที่ จ.ศ. ๑๒๐๑ เลขที่ ๑๖๔ และ เลขที่ ๑๔๘

^๙ ตรงกับจดหมายเหตุ รัชกาลที่ จ.ศ. ๑๒๐๑ เลขที่ ๓๑๐(๕)

ตาราง ๒๑ (ต่อ)

ประเภทหลักฐานและเอกสารร่วมสมัย	เรื่อง	หน้า
๑๘๘. คำให้การขุนอินทรี ^๑	การวิวาทเมืองกลันตัน	๒๒๖
๑๘๙. บอกรับด้วยรายข้าวแลขอเกลือกับ ขอเรือบรรทุกครีว ^๒	ขอเสบียงอาหารกับขอเรือสำหรับ บรรทุกครีวขบดเข้ามานครุงเทพฯ	๒๒๗
๑๙๐. หนังสือบอกคุมครีว จาก พระยาศรี พิพัฒน์ โดย หมื่นศรีโกไทย	จำนวนครีวขบดเมืองไทรบุรีที่ส่งเข้ามากรุงเทพฯ	๒๒๘
๑๙๑. หนังสือบอก จากพระยาจันทบุรี	เรือคุมครีวขบดเมืองไทรบุรีถูกขัดไปติดที่ เมืองจันทบุรี	๒๒๘
๑๙๒. จดหมาย จาก คุณตานี ถึง พระยา ศรีพิพัฒน์	ขอครีวสำหรับทำสังฆทาน	๒๒๘
๑๙๓. จดหมาย จาก พระยาศรีพิพัฒน์ ถึง เจ้าพระยาพระคลัง	ความวิวาทเมืองกลันตันหยุดรบแล้ว	๒๒๘
๑๙๔. บอกคุมครีว จาก พระยาศรีพิพัฒน์ โดย ขุนโจรใจกลับ หมื่นลภรณี พันราชฤทธิ	จำนวนครีวขบดที่ส่งเข้ามากรุงเทพฯ	๒๓๐
๑๙๕. คำให้การขุนโจรใจกลับ	การสร้างกำแพงเมืองสงขลา	๒๓๑
(จ.ศ. ๑๒๐๑ เลขที่ ๒๗๔/ท)		
๑๙๖. หนังสือบอก จาก พระยาศรีพิพัฒน์ ^๓ โดย ขุนฤทธิธรรมา	การจัดตั้งเมืองไทรบุรีและบัญชีไพร่พลเมือง พัทลุง	๒๓๑ - ๒๓๒
๑๙๗. หนังสือบอกจดหมายเข้าไปด้วยเรือ ถือหนังสือ โดย ขุนฤทธิธรรมา	จำนวนวันของการเดินเรือ	๒๓๔
๑๙๘. หนังสือตอบ จาก เจ้าพระยา พระคลัง ถึง พระยาศรีพิพัฒน์	การกวาดครีวขบดเมืองไทรบุรีและการชำระฝืน เมืองสงขลา	๒๓๔
๑๙๙. หนังสือตอบ ถึง พระยาศรีพิพัฒน์ ^๔ โดย ขุนฤทธิธรรมาและขุนศรีสาตรา (เรือมัจฉานู)	การแต่งตั้งเจ้าเมืองไทรบุรีคนใหม่	๒๓๔ - ๒๓๖ , ๒๓๘

^๑ สอดคล้องกับจดหมายเหตุ รัชกาลที่ ๑ จ.ศ. ๑๒๐๑ เลขที่ ๑๖๔

^๒ สอดคล้องกับจดหมายเหตุ รัชกาลที่ ๓ จ.ศ. ๑๒๐๑ เลขที่ ๒๔๘

^๓ สอดคล้องกับจดหมายเหตุ รัชกาลที่ ๓ จ.ศ. ๑๒๐๑ เลขที่ ๒๑๐, ๒๔๘

^๔ ได้คัดออกเป็น ๒ ฉบับ ซึ่งตรงกับจดหมายเหตุ รัชกาลที่ ๓ จ.ศ. ๑๒๐๑ เลขที่ ๒๑๐ และตรงกับจดหมายเหตุ รัชกาลที่ ๓

ตาราง ๒๑ (ต่อ)

ประเภทหลักฐานและเอกสารร่วมสมัย	เรื่อง	หน้า
๑.๑๕ จดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติฉบับที่ ๑๕ (จ.ศ. ๑๒๐๑ เลขที่ ๒๗๔/ฅ)		
๒๐๐. หนังสือบอก จาก พระยาศรีพิพัฒน์ โดย หมื่นนิกร	ความหัวเมืองปักซีได้	๒๔๒
๒๐๑. หนังสือ จาก พระยาไชยา ถึง พระยาศรีพิพัฒน์ ^๑ โดย ขุนวิสูตร	การวิวาทที่เมืองกลันตันยุติและการรื้อถอนค่าย	๒๔๒
๒๐๒. หนังสือ จาก พระยากันตัน ถึง พระเสน่หามนตรี	ข้าหลวงที่ลงไปเข้าด้วยกับฝ่ายตงกูปะสา	๒๔๒
๒๐๓. หนังสือ จาก ตงกูปะสา ถึง พระยาบาโงย	ให้พระยาบาโงยเข้ามาหาพระยาไชยา	๒๔๓
๒๐๔. จดหมาย จาก พระยาไทรบุรี (แสง) ถึง พระยาศรีพิพัฒน์	รายแซกจกรรจที่ผ่อนมาที่พังลาและเมืองพัทลุง	๒๔๓
๒๐๕. คำให้การหมื่นนิกร	ราชการหัวเมืองปักซีได้	๒๔๒ - ๒๔๓
๒๐๖. ใบบอก จาก หลวงปลัดกรมการเมือง เพชรบุรี	เรือจีนเจียก ลูกค้ากรุงเทพฯ เดินทางมาจากเมือง กลันตัน	๒๔๔
๒๐๗. หนังสือบอก จาก พระยาศรีพิพัฒน์ ^๒	พระยากันตันกับตงกูปะสาจะเดินทางมาเมือง สงขลา	๒๔๔
๒๐๘. คำให้การจีนเยี่ยม	พระยากันตันกับตงกูปะสาเตรียมเดินทางมา เมืองสงขลา	๒๔๕
๒๐๙. ใบบอก จาก พระยาศรีพิพัฒน์ โดย หมื่นอาวุธภุชกร หมื่นศรีไพโรจน์	จำนวนครัวชบตเมืองไทรบุรี (ที่ถูกخذไปเมือง จันทบุรี)	๒๔๖
๒๑๐. ใบบอก จาก พระยาศรีพิพัฒน์ โดย จีนเที่ยง	ความเมืองกลันตันและจำนวนครัวชบตเมืองไทร บุรีที่หนองบัว	๒๔๖
๒๑๑. คำให้การจีนเที่ยง ^๓	ความเมืองกลันตันและเมืองไทรบุรี	๒๔๖ - ๒๔๗

^๑ ตรงกับจดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติ รัชกาลที่ ๓ จ.ศ. ๑๒๐๑ เลขที่ ๑๕๐ และสอดคล้องกับจดหมายเหตุ รัชกาลที่ ๓ จ.ศ. ๑๒๐๑ เลขที่ ๑๕๓, ๑๕๗, ๒๓๔ และเลขที่ ๑๔๘

^๒ สอดคล้องกับจดหมายเหตุ รัชกาลที่ ๓ จ.ศ. ๑๒๐๑ เลขที่ ๑๗๓

^๓ สอดคล้องกับจดหมายเหตุ รัชกาลที่ ๓ จ.ศ. ๑๒๐๑ เลขที่ ๑๗๓

จากตารางข้างต้นแสดงให้เห็นว่าจดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติเป็นแหล่งรวบรวมรายชื่อเอกสารร่วมสมัยที่เกี่ยวกับหัวเมืองปักษ์ใต้และหัวเมืองประเทศราชมาอยู่ในช่วง พ.ศ. ๒๓๘๑ - ๒๓๘๒ ว่าเป็นจำนวนมาก ในจำนวนเอกสารดังกล่าวเมื่อทำการตรวจสอบเปรียบเทียบกับข้อมูลในสมุดทะเบียนของส่วนภาษาโบราณ สำนักหอสมุดแห่งชาติ หมวดจดหมายเหตุ รัชกาลที่ ๓ เล่ม ๑ จ.ศ. ๑๑๘๖ - ๑๒๐๑ และ เล่ม ๒ จ.ศ. ๑๒๐๑ - ๑๒๐๕ พบว่าหลักฐานเหล่านี้บางรายการเก็บรักษาและอยู่ในความดูแลของส่วนภาษาโบราณ สำนักหอสมุดแห่งชาติ* (ดังแสดงไว้ในเชิงอรรถ)

ด้วยว่าหลวงอุดมสมบัติได้ข้อมูลมาจากขณะเข้าเฝ้าในท้องพระโรงซึ่งเป็นข้อมูลที่ได้จากข้อราชการต่างๆ ที่ได้รับฟังความจากใบบอก คำให้การของเหล่าขุนนาง รวมถึงคำให้การของเหล่าบรรดาพ่อค้าที่เดินทางไปค้าขายและเดินทางผ่านหัวเมืองปักษ์ใต้ ดังนั้นเมื่อนำเอกสารประเภทสารตรา ท้องตรา ใบบอก จดหมาย และคำให้การต่างๆ ซึ่งเป็นเอกสารประเภทจดหมายเหตุ รัชกาลที่ ๓ จ.ศ. ๑๒๐๐ - ๑๒๐๑ มาตรวจสอบเปรียบเทียบกับเอกสารที่กล่าวมาในจดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติพบว่าเอกสารประเภทจดหมายเหตุ รัชกาลที่ ๓ จ.ศ. ๑๒๐๐ - ๑๒๐๑ กับเอกสารที่ปรากฏในจดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัตินั้นมีความสอดคล้องกันและจากการที่ผู้วิจัยได้ทำการตรวจสอบพบว่าข้อความในจดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติหลายส่วนตรงกันและหลายตอนมีความสอดคล้องกับเอกสารประเภทจดหมายเหตุ รัชกาลที่ ๓ จ.ศ. ๑๒๐๐ - ๑๒๐๑ ดังแสดงไว้ในเชิงอรรถข้างต้น สำหรับการตรวจสอบและวิเคราะห์ความสอดคล้องของเนื้อหาในจดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติกับหลักฐานประเภทจดหมายเหตุ รัชกาลที่ ๓ จ.ศ. ๑๒๐๐ - ๑๒๐๑ นั้น พิจารณาโดยการแยกศึกษาเป็นเหตุการณ์ต่างๆ ดังจะกล่าวต่อไป

๒. วิเคราะห์เหตุการณ์ในจดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติ

ลักษณะเด่นของจดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติ คือ การบันทึกเรื่องราวที่เกิดขึ้นในลักษณะวันต่อวันจึงทำให้มีความแม่นยำน่าเชื่อถือ และทำให้ได้ให้ภาพของเหตุการณ์ต่างๆ ที่เกี่ยวกับขบถไทรบุรีครั้งที่ ๒ พ.ศ. ๒๓๘๑ - ๒๓๘๒ และการวิวาทในเมืองกลันตันซึ่งเกิดขึ้นในช่วง พ.ศ. ๒๓๘๒ ในด้านต่างๆ ได้อย่างต่อเนื่องชัดเจน ทั้งนี้ การวิเคราะห์เหตุการณ์สำคัญในจดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติใช้การตรวจสอบเปรียบเทียบกับเอกสารร่วมสมัยอื่นๆ เท่าที่ปรากฏซึ่งสามารถแยกศึกษาได้ดังนี้

๒.๑ เหตุการณ์การเตรียมราชการทัพและการเดินทางของทัพหลวง

จดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติได้ให้ภาพของการเตรียมราชการทัพ ทั้งในส่วนของ การเกณฑ์กำลังไพร่พล การเตรียมพาหนะ และการขนส่งเสบียงอาหาร รวมทั้งการเดินทางที่ใช้เส้นทางเรือเป็นเส้นทางสำหรับการคมนาคม ซึ่งสามารถแยกพิจารณาได้ดังนี้

---

* ผู้วิจัยได้ตั้งข้อสังเกตว่าเอกสารร่วมสมัยในจดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติที่ปรากฏมาจนถึงปัจจุบันนั้น ส่วนใหญ่เป็นหนังสือบอกข้อราชการที่มีไปถึงพระยาศรีพิพัฒน์ทั้งสิ้น ทั้งนี้เข้าใจว่าเอกสารเหล่านี้พระยาศรีพิพัฒน์เก็บรักษาไว้และเป็นมรดกตกทอดมาจนถึงพระยาไกรเพชรรัตนสงคราม (แฉ่ บุนนาค) จึงได้นำขึ้นทูลเกล้าฯ ถวายพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

๒.๑.๑ การเตรียมราชการทัพ

การจดบันทึกในจดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติได้ให้ข้อมูลเกี่ยวกับการเตรียมราชการทัพซึ่งเกิดขึ้นตั้งแต่ภายหลังจากที่ทราบว่าเกิดความไม่สงบในหัวเมืองปักษ์ใต้ อันเป็นช่วงที่เจ้าเมืองต่างๆ ทางปักษ์ใต้เข้ามาร่วมงานพระบรมศพกรมสมเด็จพระศรีสุลาลัย และเนื่องจากเหตุการณ์ครั้งนี้ถือเป็นราชการสงครามจึงปรากฏว่าการเตรียมราชการทัพต้องร่วมมือกันทุกส่วนมีการเข้าตารางเกณฑ์ทั้งฝ่ายทหารและพลเรือน

การเตรียมราชการทัพที่ปรากฏในจดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติ สามารถแยกเป็นขั้นตอนได้ดังนี้

๑) การปรึกษาหารือระหว่างพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวกับเหล่าเสนาบดีที่เกี่ยวข้อง

นับตั้งแต่พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงทราบเรื่องเหตุการณ์ความไม่สงบในหัวเมืองปักษ์ใต้พระองค์ทรงดำเนินการโดยโปรดเกล้าฯ ให้เจ้าเมืองที่มีหน้าที่โดยตรงอย่างเจ้าพระยานครศรีธรรมราช (น้อย) และพระยาสงขลา (เซ่ง) ช่วยกันปรึกษาข้อราชการเพื่อหาแนวทางยุติปัญหาเกี่ยวกับเหล่าเสนาบดีที่เกี่ยวข้อง ต่อจากนั้นพระองค์ดำริให้บรรดาเจ้าเมืองต่างๆ ทางภาคใต้รีบเดินทางกลับเมืองของตนเองเพื่อหาแนวทางป้องกันและยุติปัญหาที่เกิดขึ้น ดังจะเห็นได้ว่าเจ้าพระยานครศรีธรรมราชได้ออกเดินทางออกจากกรุงเทพฯ กลับเมืองนครศรีธรรมราชในวันเดือน ๑๐ แรม ๑๑ ค่ำ (๑๕ กันยายน ๒๓๘๑)^๑ และบรรดาเจ้าเมืองคนอื่นๆ ก็ออกเดินทางในเวลาไล่เลี่ยกัน

สำหรับเสนาบดีที่เกี่ยวข้องกับเหตุการณ์ครั้งนี้โดยตรง คือ สมุหพระกลาโหม ซึ่งมีหน้าที่ในการกำกับดูแลหัวเมืองปักษ์ใต้ ซึ่งในช่วงเวลานั้นเจ้าพระยาพระคลัง (ดิศ) เสนาบดีกรมท่า ได้ว่าที่สมุหพระกลาโหมมาตั้งแต่ พ.ศ. ๒๓๗๓^๒ ดังนั้น เจ้าพระยาพระคลัง (ดิศ) จึงมีหน้าที่และเป็นผู้รับผิดชอบในการกำกับดูแลหัวเมืองปักษ์ใต้ด้วย ในส่วนของหัวเมืองประเทศราชมลายูนั้นมีหัวเมืองเอกทางภาคใต้ คือ เมืองนครศรีธรรมราชและเมืองสงขลา กำกับดูแลดังกล่าวมาแล้วในเรื่องภูมิหลังทางประวัติศาสตร์ ดังนั้น เหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในเมืองไทรบุรีและเมืองกลันตันจึงเป็นหน้าที่ของเมืองนครศรีธรรมราช

อย่างไรก็ตาม เหตุการณ์ครั้งนี้เป็นเรื่องราชการสงคราม ดังนั้น นอกจากเป็นหน้าที่ของสมุหพระกลาโหมและเจ้าเมืองนครศรีธรรมราชแล้ว จำเป็นจะต้องได้รับความร่วมมือจากเสนาบดีและกรมการอื่นๆ ด้วย ดังจะเห็นได้จากจดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติว่าพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดฯ ให้เจ้าพระยาพระคลังว่าที่สมุหพระกลาโหมช่วยกันปรึกษาข้อราชการกับบรรดาเสนาบดีต่างๆ เป็นต้นว่า เจ้าพระยาบดินทรเดชา (สิงห์) เสนาบดีสมุหนายก เจ้าพระยายมราช (บุนนาค) เสนาบดีกรมวัง เจ้าพระยาพลเทพ (ฉิม) เสนาบดีกรมนา พระยาราชสุภาวดี (โต) เสนาบดีกรมพระสุรัสวดี^๓ ตลอดจนกรมขุนอิศเรศรังสรรค์^๔

^๑ หลวงอุดมสมบัติ. (๒๕๓๐). เล่มเดิม. หน้า ๓๗.

^๒ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์มหาโกษาธิบดี. (๒๕๓๘). เล่มเดิม. หน้า ๕๓. หรือ ศึกษารายละเอียดได้จาก สุกัญญา บำรุงสุข. (๒๕๒๔). อำนาจหน้าที่และบทบาทของสมุหพระกลาโหมในสมัยรัตนโกสินทร์. หน้า ๑๖๑ - ๑๖๖. หรือ สุกัญญา บำรุงสุข. (๒๕๒๔). อำนาจหน้าที่และบทบาทของโกษาธิบดีในสมัยรัตนโกสินทร์. หน้า ๑๓๘. สุกัญญา บำรุงสุข. (๒๕๒๔). อำนาจหน้าที่และบทบาทของสมุหพระกลาโหมในสมัยรัตนโกสินทร์. หน้า ๑๖๑ - ๑๖๖.

^๓ กรมพระสุรัสวดีทำหน้าที่รักษาทะเบียนเอกสารกวดกรณของทั้งฝ่ายทหารและพลเรือนทั้งในกรุงเทพฯ และตามหัวเมือง รวมทั้งทำหน้าที่ตัดสินคดีความเกี่ยวกับเลข กรมนี้จึงเป็นหน่วยงานกลางที่กำกับการจัดการเลขไฟร์ ออกจาก ม.ร.ว. อคิน ทรัพย์พัฒน์. (๒๕๒๑). สังคมไทยในสมัยรัตนโกสินทร์: พ.ศ. ๒๓๖๕ - ๒๔๑๖. หน้า ๑๔๓ - ๑๔๔.

^๔ ต่อมา คือ พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว

ในส่วนของการบังคับบัญชากองทัพนั้นพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดฯ ให้พระยาศรีพิพัฒน์ (ทัต) จางวางกรมพระคลังสินค้าเป็นแม่ทัพใหญ่และเจ้าพระยายมราช (บุนนาค) เป็นทัพหน้า โดยก่อนที่จะยกทัพออกไปนั้นได้มอบให้พระยาศรีพิพัฒน์ศึกษาข้อราชการเมืองไทรบุรีที่มีใบบอกเข้ามาทั้งเก่าและใหม่เพื่อจะได้เข้าใจสถานการณ์และหาวิธีการแก้ไข^๑

๒) การเกณฑ์ไพร่พลไปราชการทัพ

การเกณฑ์ราชการทัพนั้น เจ้าพระยาพระคลังว่าที่สมุหพระกลาโหมในฐานะที่รับผิดชอบดูแลหัวเมืองปักษ์ใต้ได้เกณฑ์มูลนายไพร่พลจากกรมกองในสังกัด เช่น กองอาทมาตซ้ายขวา กรมเขนทองซ้าย และไพร่พลจากหัวเมือง ประกอบกับสมุหพระกลาโหมที่มีหน้าที่ควบคุมกำลังคน ดังนั้นจึงรู้จำนวนเลกไพร่ตามกรมกองและหัวเมืองต่างๆ ว่าสามารถเรียกเกณฑ์ได้มากน้อยเพียงใด^๒ เมื่อถึงคราวเกณฑ์ราชการทัพก็ออกหมายหรือสารตราไปถึงเจ้ากรมและเจ้าเมืองให้เกณฑ์เลกไพร่ใต้การบังคับบัญชาตามจำนวนที่ออกหมายหรือสารตราโดยเกณฑ์เอาตามจำนวนที่เหมาะสมของกรมหรือเมืองนั้นๆ ทั้งนี้ การเกณฑ์ไพร่พลไปราชการทัพในครั้งนี้จะเห็นได้ว่าเจ้าพระยาพระคลังว่าที่สมุหพระกลาโหมได้มอบหมายให้เจ้าพระยานครศรีธรรมราชเกณฑ์ไพร่พลจากเมืองนครศรีธรรมราช เมืองพัทลุง และมอบหมายให้พระยาไชยาเกณฑ์ไพร่พลจากเมืองไชยาและหัวเมืองชายทะเลตะวันตก สำหรับในหัวเมืองอื่นๆ นั้น เจ้าพระยาพระคลังว่าที่สมุหพระกลาโหมได้มีตราเกณฑ์ไพร่พลจากเมืองต่างๆ ได้แก่ เมืองชุมพร เมืองปะทิว เมืองกุย เมืองปราณ เมืองเพชรบุรี เมืองราชบุรี เมืองประทุม เมืองนนท์ เมืองพนัสนิคม^๓

๓) การเตรียมพาหนะสำหรับการเดินทาง

การเดินทางติดต่อระหว่างราชธานีกับหัวเมืองปักษ์ใต้ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวใช้เส้นทางทั้งทางบกและทางเรือ แต่เนื่องจากทางเรือเดินทางได้รวดเร็วกว่าจึงได้รับความนิยมมากกว่าทางบก ดังปรากฏในจดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติว่าพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชดำริให้ใช้ทางเรือเป็นเส้นทางเดินทัพเพราะไพร่พลจะไม่บอบช้ำและเดินทางได้รวดเร็วกว่า^๔ ดังนั้น การเดินทางของกองทัพหลวงจึงใช้เส้นทางทะเลเป็นเส้นทางในการเดินทางไปยังหัวเมืองปักษ์ใต้ สำหรับเส้นทางที่ใช้ในครั้งนี้ได้พิจารณารายละเอียดต่อไป

^๑ หลวงอุดมสมบัติ. (๒๕๓๐). เล่มเดิม. หน้า ๔๔

^๒ ศึกษารายละเอียดเกี่ยวกับ "วิธีการควบคุมไพร่พล" ได้ใน อัญชลี สุสายัณห์. (๒๕๒๓). ความเปลี่ยนแปลงและผลกระทบต่อสังคมไทยในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว. (วิทยานิพนธ์ (อ.ม.ประวัติศาสตร์) : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย). หน้า ๙๐ - ๑๑๔.

^๓ เนื่องจากเจ้าพระยาพระคลังว่าที่สมุหพระกลาโหมบังคับบัญชาทั้งกรมท่าและกรมพระกลาโหมจึงได้ปกครองทั้งหัวเมืองชายทะเลตะวันออกและหัวเมืองปักษ์ใต้ ดังนั้นนอกจากเกณฑ์ไพร่พลจากหัวเมืองปักษ์ใต้ได้อย่างเต็มที่แล้ว ยังสามารถเกณฑ์ไพร่พลจากหัวเมืองชายทะเลตะวันออกได้อย่างสะดวกอีกด้วย

^๔ หลวงอุดมสมบัติ. (๒๕๓๐). เล่มเดิม. หน้า ๔๐ - ๔๙.

สำหรับยานพาหนะที่ใช้ในการเดินทางครั้งนี้คือเรือ แต่เนื่องจากจำนวนคนในกองทัพที่ยกไปในครั้งนี้มีจำนวนมากถึง ๖,๕๕๐ คน^๑ ดังนั้น จำนวนเรือของทางราชการจึงไม่เพียงพอกับความต้องการที่จะบรรทุกกำลังคนออกไปส่งยังเมืองสงขลาซึ่งจำเป็นต้องใช้เรือทั้งหมดถึง ๕๗ ลำ^๒ ในจำนวนนี้มีเรือที่ยืมมาจากเรือของพ่อค้าที่เข้ามาค้าขายกรุงเทพฯ เป็นจำนวน ๒๑ ลำ^๓ และปัญหาอีกประการ คือไม่มีต้นหนได้กั้ง^๔ ดังนั้น ปัญหาในการเตรียมการเดินทาง นอกจากจำนวนเรือไม่เพียงพอกับจำนวนคนแล้วปัญหาอีกประการคือไม่มีผู้ทำหน้าที่นายท้ายเรือและเจ้าหน้าที่บอกทิศทางการเดินทาง

๔) การเตรียมเสบียงอาหาร

จดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติได้ชี้ให้เห็นพระราชอัชฌาศัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวที่ทรงห่วงใยและให้ความสำคัญกับกองทัพ โดยเฉพาะเรื่องเสบียงอาหาร โดยปกติเมื่อเกณฑ์ไพร่พลไปทำสงครามไพร่พลจะต้องหาเสบียงอาหารติดตัวไปเองด้วย ส่วนผู้ที่มีหน้าที่รับผิดชอบจัดหาเสบียงอาหารเลี้ยงกองทัพ คือ เจ้าพระพลเทพ (ฉิม) เสนาบดีกรมนา นอกจากนี้พระยาศรีพิพัฒน์ในฐานะแม่ทัพใหญ่ได้มอบหมายให้เรือหลวงภิมุขมนตรี เรือขุนสาสิทธิทัณฑ์ เรือพระธัญญาบริบาล เรือหลวงกระยาบบริบูรณ์ จำนวน ๔ ลำ เดินทางไปนำข้าวที่กรุงเก่า (อยุธยา) จำนวน ๕๐๐ เกวียนเพื่อเป็นเสบียงอาหารสำหรับกองทัพ^๕ นอกจากนี้ภายหลังจากที่พระยาศรีพิพัฒน์ได้เดินทางออกไปยังหัวเมืองปักษ์ใต้แล้ว พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงกำชับให้ผู้ที่เกี่ยวข้องคอยจัดส่งเสบียงอาหาร ได้แก่ ข้าวสาร พริก หอม กระเทียม และกะปิไปให้แก่กองทัพที่สงขลาอย่าให้ขาดสนได้^๖ รวมทั้งเมื่อกองทัพเดินทางออกไปถึงเมืองสงขลาแล้วพระยาศรีพิพัฒน์ในฐานะแม่ทัพใหญ่ได้มีหนังสือเรียกเอาเสบียงอาหารจากหัวเมืองด้วย ดังกรณีของพระทิพย์สงครามปลัดเมืองพัทลุงส่งเสบียงอาหารมาให้พระยาศรีพิพัฒน์ที่เมืองสงขลา^๗ หรือในส่วนของเจ้าพระยาพระคลังว่าที่สมุหพระกลาโหมก็ได้มีหนังสือสั่งการให้

^๑ ท้องตรา เจ้าพระยาอัครมหาเสนาบดีสมุหพระกลาโหม ถึง เจ้าพระยาอมราช พระยาศรีพิพัฒน์. (จ.ศ.๑๒๐๑). เรื่อง จัดแจงความวิวาทระหว่างพระยากันต์กับตนกูปะสาและความเมืองไทรบุรีให้เป็นหน้าที่ของพระยาไทรบุรี(แสง)กับพวกเมืองนครศรีธรรมราชและเมืองพัทลุง. (กระดาศษา). เส้นดินสอดำ. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๒๕๑, หมวดจดหมายเหตุ รัชกาลที่ ๓.

^๒ แหล่งเดิม.

^๓ หลวงอุดมสมบัติ. (๒๕๓๐). เล่มเดิม. หน้า ๕๕,๗๘

^๔ แหล่งเดิม. หน้า ๕๖,๕๗

^๕ แหล่งเดิม. หน้า ๕๖ - ๕๗.

^๖ แหล่งเดิม. หน้า ๒๒๒, ๒๒๗ - ๒๓๐, ๒๔๔. และ ท้องตรา เจ้าพระยาอัครมหาเสนาบดีสมุหพระกลาโหม ถึง เจ้าพระยาอมราช พระยาศรีพิพัฒน์. (จ.ศ. ๑๒๐๑). เรื่อง ขอแรงพวกเจ้าภาษีทางกรุงเทพฯ นำเรือบรรทุกสิ่งของพระราชทานออกมาให้. (กระดาศษา). เส้นดินสอดำ. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๒๔๔, หมวดจดหมายเหตุรัชกาลที่ ๓.

^๗ ใบบอก พระทิพย์กำแหงสงครามปลัดเมืองพัทลุง. (จ.ศ. ๑๒๐๑). เรื่อง ส่งเสบียงอาหาร. (กระดาศษา). เส้นดินสอดำ. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๑๔๕ และ ๑๖๕, หมวดจดหมายเหตุรัชกาลที่ ๓.

หัวเมืองต่างๆ ส่งโค กระบือ และยานพาหนะบรรทุกเสบียงอาหารไปส่งให้กองทัพที่เมืองสงขลา^๑ และมีปรากฏหลักฐานว่ามีการกวาดโค กระบือ เพื่อมิให้กองทัพที่เมืองสงขลาขาดแคลนเสบียงอาหารด้วย^๒

๒.๑.๒ การเดินทางของทัพหลวง

การศึกษาเรื่องการเดินทัพ จำเป็นต้องทราบเส้นทางที่ใช้สำหรับการติดต่อระหว่างราชธานีกับหัวเมืองปักษ์ใต้ เพื่อจะได้เห็นภาพรวมทั้งหมดและสามารถวิเคราะห์เปรียบเทียบกับเส้นทางการเดินทัพของทัพหลวงได้

เส้นทางบก ใช้วิธีการเดินเท้าไปตามเส้นทางระหว่างเมืองและชุมชนต่างๆ ซึ่งเป็นถนนดินมีขนาดกว้างพอให้สวนทางกันได้ มีศาลาที่พักถาวรและบ่อน้ำสาธารณะเรียงรายอยู่ตามเส้นทางเป็นระยะ หากเป็นการเดินทัพหรือมีเสบียงสัมภาระมากๆ มักใช้ช้างเป็นพาหนะ การเดินทางจึงค่อนข้างล่าช้า ดังเช่นการเดินทางของเจ้าพระยาอนุสรณ์ธรรมราช (น้อย) จากเมืองนครศรีธรรมราชเข้ามายังกรุงเทพฯ ใน พ.ศ. ๒๓๖๘ เพื่อเจรจาทำสนธิสัญญาเบอร์นีใช้เวลาเดินทางนานถึง ๑๕ วัน เส้นทางที่ใช้ในครั้งนั้นมีลักษณะ “...เป็นถนนห่างจากฝั่งทะเล และการเดินทางค่อนข้างลำบากและเหน็ดเหนื่อยเนื่องจากถนนเลวและฝนตกหนัก ความจริงแล้วแถบจะไม่มีถนนมาก่อนเลย เพราะขณะที่ล่องหนำทางมาก็ต้องคอยกรุยทางเอาไว้ให้พวกเจ้าพระยาอนุสรณ์ (น้อย) ...”^๓ หรือ “... เมื่อครั้งเจ้าพระยาพระคลังออกไปปราบขบถเมืองไทรครั้งแรกเอาช้างออกไปแต่กรุงเทพฯ ใช้เวลา ๒ เดือนจึงถึง ...”^๔

เส้นทางทะเล การเดินทางโดยใช้เส้นทางทางทะเลใช้วิธีเดินเรือระบบเดียวกันตลอดทั้งไปและกลับ เพียงแต่ขากลับใช้วิธีย้อนไปตามเส้นทางเดิม ทั้งนี้การเดินทางโดยทางเรือนั้นเส้นทางทะเลที่คาดว่าใช้ติดต่อระหว่างราชธานีกับหัวเมืองปักษ์ใต้มีปรากฏจดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติ

เส้นทางทะเลที่กองทัพหลวงใช้สำหรับการเดินทางครั้งนี้มีปรากฏหลักฐานในจดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติอยู่ ๖ เส้นทาง ดังต่อไปนี้

เส้นทางที่ ๑ ออกจากปากน้ำเจ้าพระยา ผ่านเกาะสีชัง ไปยังระยอง จันทบุรี ตราด และวกตัดข้ามอ่าวไทยที่เกาะกงจังหวัดตราด แล้วตัดข้ามอ่าวมายังปากน้ำเมืองสงขลา เพื่อเสียบชายฝั่งไปยังปัตตานีและกลันตัน^๕

^๑ ไบบอก พระยาไทรบุรี. (จ.ศ.๑๒๐๑). เรื่อง ให้จัดกระบือ โคส่งให้กองทัพ. (กระตาศสา). เส้นดินสอดำ. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๑๓๑, หมวดจดหมายเหตุ รัชกาลที่ ๓. และ ไบบอก พระวิชิตณรงค์. (จ.ศ.๑๒๐๑). เรื่อง ให้บังระเมาะสะหม่อมโค ๔๐ ตัวมาส่งให้กองทัพ. (กระตาศสา). เส้นดินสอดำ. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๑๓๔, หมวดจดหมายเหตุ รัชกาลที่ ๓.

^๒ ไบบอก จมื่นประทานมนเทียณ. (จ.ศ.๑๒๐๑). เรื่อง ส่งกระบือ ในราชการทัพเมืองไทรบุรี. (กระตาศสา). เส้นดินสอดำ. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๑๔๕, หมวดจดหมายเหตุ รัชกาลที่ ๓. และ ไบบอก พระวิชิตณรงค์. (จ.ศ.๑๒๐๑). เรื่อง ส่งโคในราชการทัพเมืองไทรบุรี. (กระตาศสา). เส้นดินสอดำ. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๑๔๘, หมวดจดหมายเหตุ รัชกาลที่ ๓.

^๓ กรมศิลปากร. (๒๕๑๔). เอกสารของเฮนรี เบอร์นี เล่ม ๑. สวัสดิ์ สุวรรณศิลป์ (แปล). หน้า ๑๓๖, ๑๔๒.

^๔ หลวงอุดมสมบัติ. (๒๕๓๐). เล่มเดิม. หน้า ๕๐.

^๕ แหล่งเดิม. หน้า ๑๑๒.

เส้นทางที่ ๒ ออกจากปากน้ำเจ้าพระยาไปตามเส้นทางที่ ๑ จนถึงเกาะช้าง แล้วแล่นเรือตัดข้ามอ่าวไทยมายังปากน้ำเมืองนครศรีธรรมราช เพื่อเลียบชายฝั่งไปยังสงขลาและปัตตานี^๑

เส้นทางที่ ๓ ออกจากปากน้ำเจ้าพระยาไปตามเส้นทางที่ ๑ จนถึงจันทบุรี แล้วแล่นเรือตัดข้ามอ่าวไทยมายังปากน้ำเมืองนครศรีธรรมราช เพื่อเลียบชายฝั่งไปยังสงขลาและปัตตานี^๒

เส้นทางที่ ๔ ออกจากปากน้ำเจ้าพระยาตามเส้นทางที่ ๑ จนถึงจันทบุรี แล้วตัดข้ามอ่าวไทยไปยังปากน้ำชุมพร เพื่อเลียบชายฝั่งไปยังหลังสวน ไชยา บ้านดอน และนครศรีธรรมราช^๓

เส้นทางที่ ๕ ออกจากปากน้ำเจ้าพระยาไปยังเกาะสีชัง แล้วตัดข้ามอ่าวไทยมายังปราณบุรีหรือสามร้อยยอด เพื่อแล่นเรือเลียบชายฝั่งมายังชุมพร หลังสวน และไชยา^๔

เส้นทางที่ ๖ ออกจากปากน้ำเจ้าพระยาและวกแล่นเรือตัดมายังเพชรบุรี ปราณบุรี ชุมพร ไชยา บ้านดอนและนครศรีธรรมราชตามลำดับเป็นการเดินเรือเลียบชายฝั่งตลอดเส้นทาง ดังเช่นกรณีของกองเรือพระยาเพชรบุรีที่ยกออกจากเมืองเพชรบุรี^๕ และเส้นทางนี้คาดว่าเป็นเส้นทางที่เรือพ่อค้าใช้สำหรับการค้าขาย

แต่ถึงกระนั้นก็ดี เส้นทางและการเดินทางของกองทัพปรากฏว่าไม่ได้เป็นไปตามที่วางแผนไว้ เช่นกรณีของเรือพระยาศรีพิพัฒน์ซึ่งเดิมที่จะใช้เส้นทางที่ ๒ โดยออกจากปากน้ำเจ้าพระยา ผ่านเกาะสีชัง ไปยังระยอง จันทบุรี จนถึงเกาะช้าง แล้วแล่นเรือตัดข้ามอ่าวไทยมายังปากน้ำเมืองนครศรีธรรมราช เพื่อเลียบชายฝั่งไปยังสงขลา แต่ปรากฏว่าเรือของพระยาศรีพิพัฒน์ที่จะข้ามจากเกาะช้างเพื่อตัดข้ามอ่าวไทยไปยังปากน้ำเมืองนครศรีธรรมราชนั้นกลับแล่นไปที่สามร้อยยอด และกว่าจะเลียบชายฝั่งไปถึงเมืองสงขลาใช้เวลาในเวลากการเดินทางทั้งหมด ๓๕ วัน โดยเดินทางและหยุดพักตามหัวเมืองต่างๆ ดังปรากฏในรายงานระยะทางการยกกองทัพไปตีเมืองไทรบุรี^๖ กล่าวคือ ตั้งแต่วันที่ ๖ มีนาคม พ.ศ. ๒๓๘๑ เป็นวันเวลาที่ได้ฤกษ์ออกเดินทางแต่กว่าจะได้ออกจากปากน้ำเจ้าพระยาถึงเมื่อวันที่ ๑๔ มีนาคม พ.ศ. ๒๓๘๑ มุ่งหน้าไปชายฝั่งระยองเกาะสีชังถึงเมืองจันทบุรีหยุดเรือกองทัพลำอื่นๆ จนกระทั่งวันที่ ๒๑ มีนาคม พ.ศ. ๒๓๘๑ จึงได้ใช้ใบจากเมืองจันทบุรีถึงสามร้อยยอดตอนรุ่งสางของวันที่ ๒๓ มีนาคม พ.ศ. ๒๓๘๑ และได้ทอดสมออยู่ที่ทะเลสาบศรีหิมาเมื่อใช้ใบก็ต้องเสียระนะย้อนกลับมาที่เดิมกว่าจะถึงปากน้ำเมืองชุมพรอย่างเช้าวันที่ ๒๔ มีนาคม พ.ศ. ๒๓๘๑ พักอยู่ที่เมืองชุมพรจนกระทั่ง ๗ เมษายน พ.ศ. ๒๓๘๒ จึงได้เดินทางต่อ จากนั้นได้หยุดอยู่ที่เกาะนางประสงค์ ๓ - ๔ วัน และหยุดเติมน้ำที่เมืองท่าทองอีก ๕ วัน จึงออกเดินทางถึงที่ทุ่งระโนดในวันที่ ๑๔ เมษายน พ.ศ. ๒๓๘๒ จนกระทั่งจนถึงเมืองสงขลาในวันที่ ๒๑ เมษายน พ.ศ. ๒๓๘๒^๗

^๑ หลวงอุดมสมบัติ. (๒๔๓๐). เล่มเดิม. หน้า ๑๐๔, ๑๑๑

^๒ แหล่งเดิม. หน้า ๑๑๑, ๑๑๗

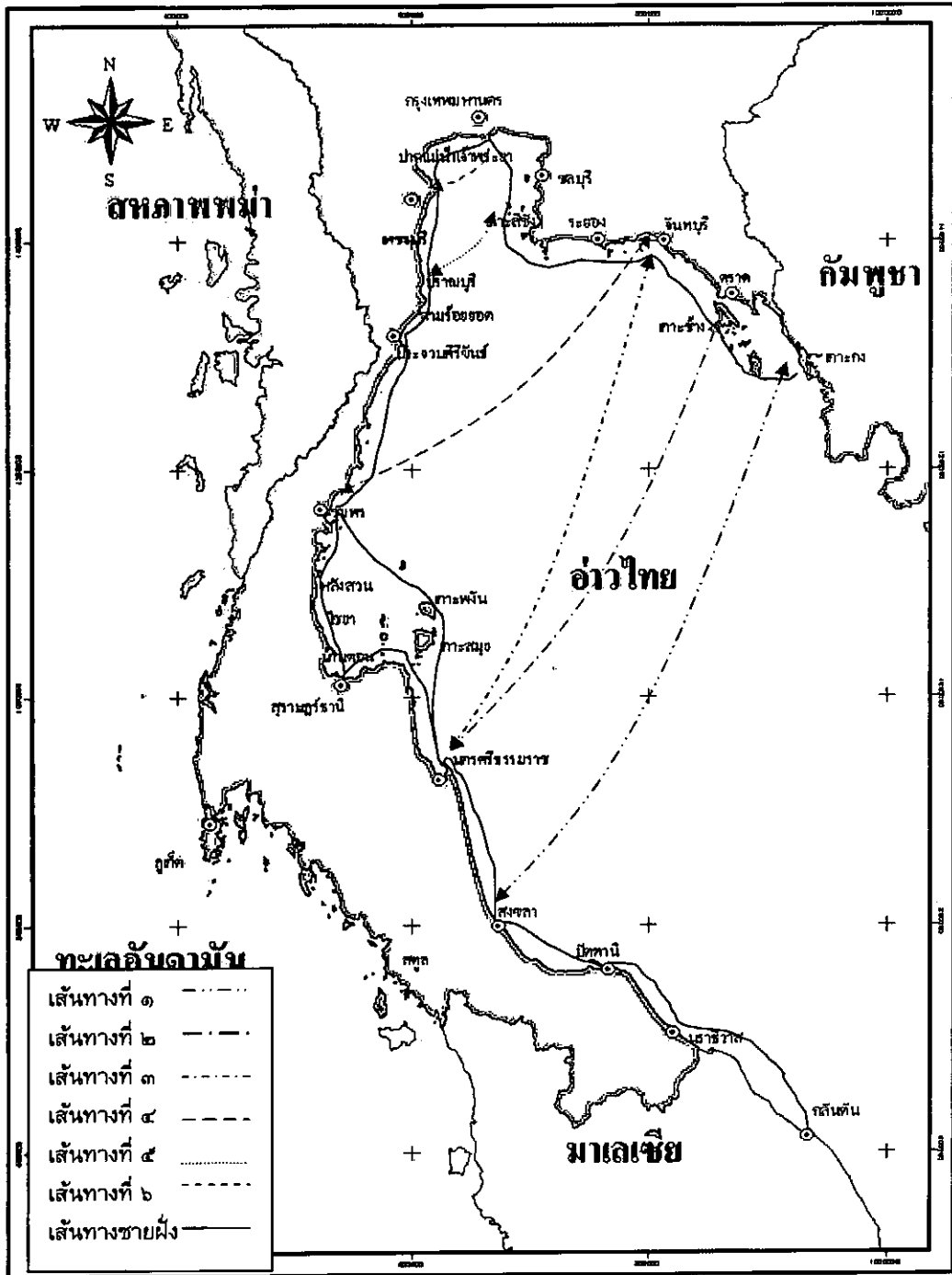
^๓ แหล่งเดิม. หน้า ๙๐, ๑๐๘ - ๑๐๙.

^๔ แหล่งเดิม. หน้า ๑๑๕.

^๕ แหล่งเดิม. หน้า ๙๒.

^๖ สำเนา หนังสือพระยาศรีพิพัฒน์. (จ.ศ. ๑๒๐๐). เรื่อง รายงานระยะทางการยกกองทัพไปตีเมืองไทรและเรื่องให้เร่งเรือหนายทัพหนายกออกไป. (กระดาษเพลา). เส้นดินสอดำ. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๒๒, หมวดจดหมายเหตุรัชกาลที่ ๓.

^๗ แหล่งเดิม.

ภาพประกอบ ๔ แผนที่แสดงเส้นทางรถไฟระหว่างส่วนกลางกับหัวเมืองปักษ์ใต้ ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว

ที่มา : สรุปข้อมูลมาจากจดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติ

สำหรับเรือของเจ้าพระยากรมราชก็เจออุปสรรคปัญหาในการเดินทางเช่นเดียวกันและปรากฏว่าเจ้าพระยากรมราชใช้เวลาในการเดินทางตั้งแต่ถวายบังคมลาพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวลงเรือออกจากกรุงเทพฯ ถึงปากน้ำเจ้าพระยาและออกจากปากน้ำเจ้าพระยาจนกระทั่งถึงเมืองชุมพรใช้เวลาในการเดินทางผ่านเส้นทางและหัวเมืองต่างๆ เป็นเวลาเกือบ ๒ เดือน โดยได้เดินทางผ่านและหยุดแวะพักตามหัวเมืองต่างๆ กล่าวคือ วันที่ ๑๒ มีนาคม ๒๓๘๑ เมื่อออกเดินใช้ใบล่องลงไปถึงท่าเตียนเสารือหก^๑ จึงต้องจัดแจงขนถ่ายเปลี่ยนเรือและกว่าจะเปลี่ยนถ่ายเสร็จก็ล่วงมาถึงวันที่ ๒๐ มีนาคม ๒๓๘๑ ได้ล่องออกไปจากเมืองสมุทรปราการ และได้ใช้ใบจากปากน้ำเจ้าพระยาถึงเกาะสีชังในวันที่ ๒๘ มีนาคม ๒๓๘๑ แต่เนื่องจากเจอลมแรงจึงหยุดอยู่ที่เกาะสีชัง ๔ วัน จนกระทั่งวันที่ ๒ เมษายน ๒๓๘๒ ใช้ใบออกจากเกาะสีชัง แล่นตัดผ่านมา ๒ วันถึงเจ้าลายแขวงเมืองเพชรบุรี แล้วแล่นต่อมาถึงปราณบุรี แวะตักน้ำที่ปราณครั้งหนึ่ง ที่แม่รำพึงอีกครั้งหนึ่งแล่นต่อมาเรื่อยๆ ถึงเมืองชุมพรในวันที่ ๒๙ เมษายน ๒๓๘๒ หยุดอยู่ที่ชุมพรจนกระทั่งวันที่ ๑ พฤษภาคม ๒๓๘๒ จึงได้ใช้ใบออกจากเมืองชุมพรแล่นเลียบชายฝั่งไปยังเมืองสงขลาซึ่งปรากฏว่าถึงเมืองสงขลาในต้นเดือนมิถุนายน ๒๓๘๒^๒

นอกจากนี้แล้ว ยังปรากฏเส้นทางที่ใช้ในการเดินทางของเรือกองทัพและเรือสินค้าอื่นๆ ซึ่งใช้เวลาในการเดินทางตั้งแต่ออกจากปากน้ำเจ้าพระยาจนถึงเมืองสงขลาในนั้นใช้เวลาแตกต่างกัน เช่น กองทัพพระยาวิชิตณรงค์ พระราชรินทร์ใช้เวลา ๑ เดือน และบรรดาเรือที่ใช้ในราชการและเรือลูกค้าที่เดินทางไปค้าขายยังหัวเมืองปักษ์ใต้เดินทางกลับเข้ามายังกรุงเทพฯ ใช้เวลาในการเดินทางแตกต่างกัน ตั้งแต่ ๕ วัน ถึง ๑๖ วัน

ความแตกต่างของเวลาที่ใช้ในการเดินทางระหว่างกองทัพเรือกับบรรดาเรือที่ใช้ในราชการและเรือลูกค้าขึ้นอยู่กับความพร้อม เพราะกองทัพเรือเล่นออกไปครั้งละหลายลำและเพื่อความพร้อมเพรียงจึงจำเป็นต้องหยุดรอกันเป็นระยะๆ รวมถึงจำนวนคนบนลำเรือที่มีมากจึงจำเป็นต้องแวะพักสำหรับเติมน้ำและเสบียงอาหาร เช่น กองเรือพระยาศรีพิพัฒน์ดังได้กล่าวมาแล้ว แต่ในขณะที่เรือที่ใช้สำหรับติดต่อราชการกับเรือสินค้ามีจำนวนคนในเรือน้อยกว่าเรือของกองทัพจึงสามารถเล่นได้โดยไม่ต้องหยุดรอเรือลำอื่นจึงทำให้เดินทางได้เร็วกว่า

อย่างไรก็ตาม สำหรับการเดินทางของกองทัพหลวงภายในการบังคับบัญชาของพระยาศรีพิพัฒน์ แม้จะมีการตระเตรียมทุกอย่างไว้อย่างเรียบร้อย แต่การใช้เรือเป็นพาหนะสำหรับการเดินทางก่อให้เกิดความยากลำบากในการเดินทางครั้งนี้เพราะไม่ค่อยมีการใช้เรือเป็นพาหนะในการทำศึกสงคราม ประกอบกับสภาพของเรือที่เก่า ดังนั้นเมื่อถึงเวลาเดินทางจึงปรากฏว่าเสารือหก^๑ เสารือเอียง^๒ หางเสารือหก^๓ เรือผู้ และ

^๑ สำเนา หนังสือพระยาศรีพิพัฒน์. (จ.ศ. ๑๒๐๐). เรื่อง รายงานระยะทางยกกองทัพไปตีเมืองไทรและเรื่องให้เร่งเรือนายทัพนายกองออกไป. (กระดาศเพลลา). เส้นดินสอดำ. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๒๒, หมวดจดหมายเหตุรัชกาลที่ ๓.

^๒ สารตรา เจ้าพระยาอัครมหาเสนาบดีสมุหพระกลาโหม ถึง เจ้าพระยากรมราช พระยาศรีพิพัฒน์. (จ.ศ. ๑๒๐๑). เรื่อง ให้ระงับการวิวาทในเมืองกลันตัน. (กระดาศสา, กระดาศเพลลา). เส้นดินสอดำ. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๑๔๖, ๒๗๒, หมวดจดหมายเหตุรัชกาลที่ ๓.

^๓ หลวงอุดมสมบัติ. (๒๔๓๐). เล่มเดิม. หน้า ๘๐. และ สำเนา หนังสือพระยาศรีพิพัฒน์. (จ.ศ. ๑๒๐๐). รายงานระยะทางยกกองทัพไปตีเมืองไทรและให้เร่งเรือนายทัพนายกองออกไป. (กระดาศเพลลา). เส้นดินสอดำ. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๒๒, หมวดจดหมายเหตุรัชกาลที่ ๓.

^๔ หลวงอุดมสมบัติ. (๒๔๓๐). เล่มเดิม. หน้า ๘๑.

^๕ แหล่งเดิม. หน้า ๑๐๗, ๑๐๘ และ หน้า ๑๒๘, ๑๓๔.

เรือรั้ว^๑ จนต้องมีการซ่อมแซมหรือเปลี่ยนเรือในระหว่างการเดินทาง เช่นกรณีเรือพระราชรินทร์ที่หยุดทำปลอกหางเสือที่จันทบุรี^๒ เรือพวกเพชรบุรี^๓ ให้ตีปลอกหางเสือส่งออกไปจากกรุงเทพฯ^๔ หรือเมื่อเดินทางถึงเมืองท่าทองก็ได้ซ่อมเรือ^๕ ปัญหาเหล่านี้มีผลทำให้การเดินทางเป็นไปด้วยความล่าช้า รวมถึงจำนวนเรือที่ยกออกไปในครั้งนี้เป็นจำนวนเรือที่มากถึง ๕๗ ลำ ดังนั้นเพื่อความพร้อมเพรียงกองเรือจึงต้องหยุดรอกันเป็นระยะ ๆ^๖ ขณะเดียวกันการเดินทางที่ต้องอาศัยลมเป็นตัวช่วยในการเดินทางทำให้การเดินทางไม่ได้เป็นไปตามแผนการที่วางไว้ กล่าวคือ หากไม่มีลมหรือลมแรงก็ต้องทอดสมอหยุดเรือชั่วคราวหนึ่ง ดังกรณีเรือเจ้าพระยาสมรราชที่เจอลมแรงจึงต้องทอดสมอหยุดเรืออยู่ที่อ่าวบางละมุง^๗ หรือกรณีของเรือพระยาศรีพิพัฒน์ที่คิดจะออกเดินทางจากเกาะสีชังเพื่อข้ามไปปากน้ำเมืองนครศรีธรรมราช^๘ แต่ปรากฏว่าเมื่อออกเดินทางจากเกาะสีชังแล้วเรือได้แล่นข้ามไปที่เกาะโกลกศีรษะมีแขวงเมืองปราณบุรี^๙ นอกจากนี้แรงลมยังทำให้เรือกองทัพเกิดการพลัดหลงด้วย^{๑๐} ด้วยเหตุนี้เรือกองทัพหลวงกว่าจะเดินทางไปถึงเมืองสงขลาครบจำนวนนั้นก็ต้องใช้เวลาถึงกลางเดือนมิถุนายน^{๑๑}

เมื่อประมวลเส้นทางการเดินทางของเรือพระยาศรีพิพัฒน์เปรียบเทียบกับเส้นทางการเดินทางจากราชธานีกับหัวเมืองปักษ์ใต้ตั้งเส้นทางในแผนที่เส้นทางเดินเรือพบว่าเวลาที่ใช้ในการเดินทางระหว่างราชธานีกับหัวเมืองภาคใต้กำหนดชัดเจนไม่ได้ แต่ประมาณได้ว่าใช้เวลาเดินทางเร็วที่สุด ๕ วัน และช้าที่สุดใช้เวลาเดินทางประมาณ ๓๐ - ๔๐ วัน

๒.๒. วิเคราะห์เหตุการณ์สำคัญที่เกิดขึ้นในเมืองต่าง ๆ

เหตุการณ์ที่ปรากฏในจดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติมีสาเหตุมาจากหลายปัจจัยและเกิดขึ้นในหลายพื้นที่ ดังต่อไปนี้

๑) เหตุการณ์ที่เป็นผลสืบเนื่องจากการกระทำของฝ่ายตนกมุฮัมหมัด ซาอ์ดซึ่งก่อให้เกิดเหตุการณ์ในเมืองต่าง ๆ คือ เมืองไทรบุรี เมืองสงขลา เมืองนครศรีธรรมราช เมืองพัทลุง หัวเมืองทั้ง ๗ และหัวเมืองชายทะเลตะวันตก

^๑ หลวงอุดมสมบัติ. (๒๕๓๐). เล่มเดิม. หน้า ๘๑, ๑๑๐ และ หน้า ๑๖๒.

^๒ แหล่งเดิม. หน้า ๑๐๗, ๑๐๘

^๓ แหล่งเดิม. หน้า ๑๒๘.

^๔ ไบบอก หลวงไชยประชา หลวงไชยเดช. (๑๒๐๑). เรื่อง ให้ซ่อมเรือรบ. (กระดาศษา). เส้นดินสอดำ. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๑๖๖, หมวดจดหมายเหตุ รัชกาลที่ ๓.

^๕ สำเนา หนังสือพระยาศรีพิพัฒน์. (จ.ศ. ๑๒๐๐). เรื่อง รายงานระยะทางยกกองทัพไปตีเมืองไทรและเรื่องให้เร่งเรือนายทัพนายกองออกไป. (กระดาศษาเพล). เส้นดินสอดำ. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๒๒, หมวดจดหมายเหตุ รัชกาลที่ ๓.

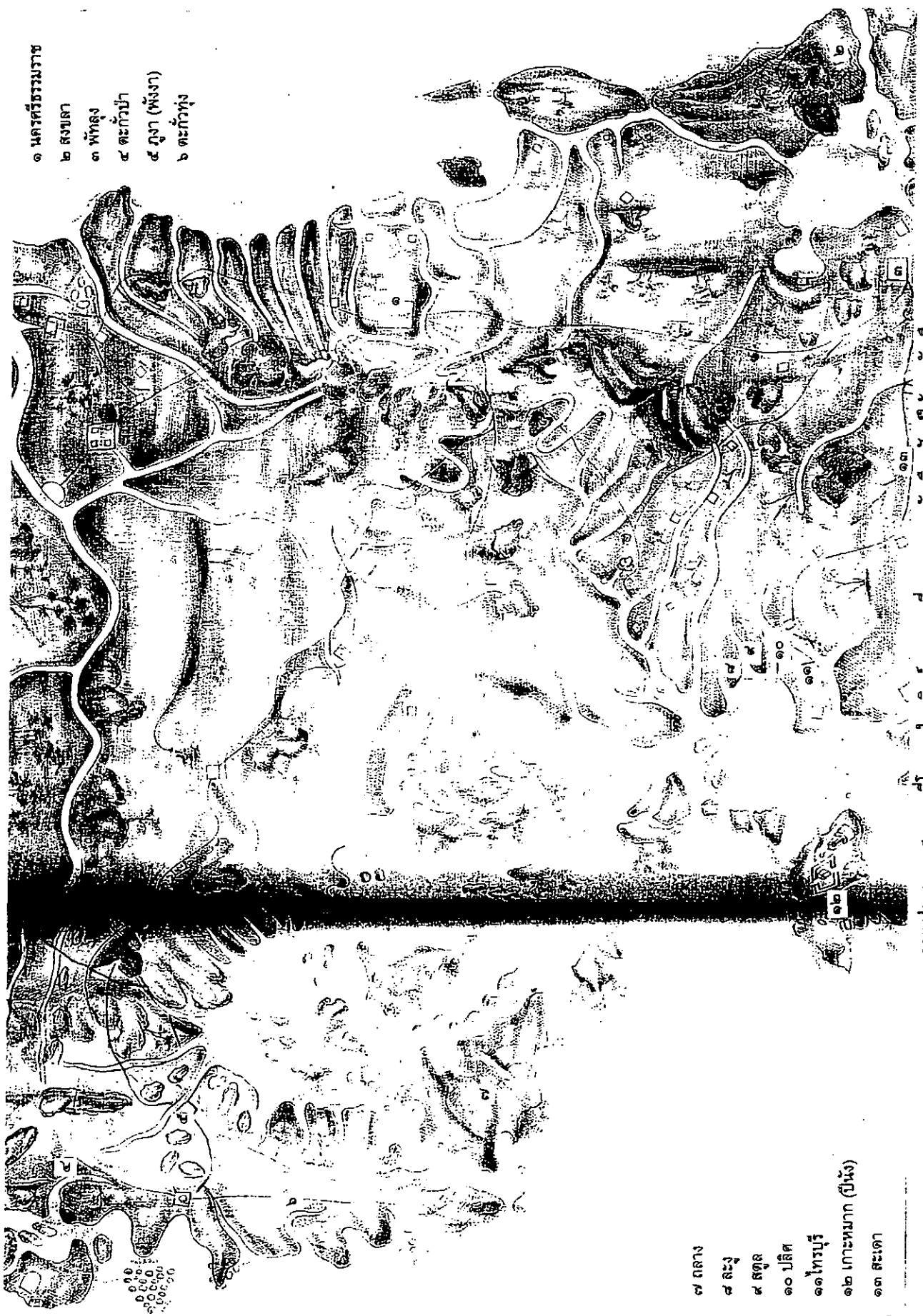
^๖ หลวงอุดมสมบัติ. หน้าเดิม.

^๗ แหล่งเดิม. หน้า ๑๐๔ และ ๑๑๑.

^๘ สำเนา หนังสือพระยาศรีพิพัฒน์. (จ.ศ. ๑๒๐๐). เรื่อง รายงานระยะทางยกกองทัพไปตีเมืองไทรและเรื่องให้เร่งเรือนายทัพนายกองออกไป. (กระดาศษาเพล). เส้นดินสอดำ. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๒๒, หมวดจดหมายเหตุ รัชกาลที่ ๓.

^๙ หลวงอุดมสมบัติ. (๒๕๓๐). เล่มเดิม. หน้า ๑๑๘

^{๑๐} แหล่งเดิม. หน้า ๒๑๒.

- ๑ นครศรีธรรมราช
- ๒ สงขลา
- ๓ พัทลุง
- ๔ ตะกั่วป่า
- ๕ ภูเก็ต (พังงา)
- ๖ ตะกั่วทุ่ง

- ๗ ฝาง
- ๘ ละงู
- ๙ สตูล
- ๑๐ ปัตตานี
- ๑๑ ไทรบุรี
- ๑๒ เกาะหมาก (ปีนัง)
- ๑๓ สะเตาะ

ภาพประกอบ ๕ แผนที่โบราณในคริสต์ศตวรรษที่ ๑๙ แสดงหัวเมืองปักษ์ใต้และหัวเมืองมลายู

๒) เหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในเมืองกลันตันซึ่งมีสาเหตุมาจากการวิวาทของฝ่ายพระยากลันตันกับฝ่ายตงกูปะสาและพระยาบาโงย

๓) เหตุการณ์ที่เกิดขึ้นที่เมืองนครศรีธรรมราชภายหลังเจ้าพระยานครศรีธรรมราช (น้อย) ถึงแก่อสัญกรรม

๔) เหตุการณ์เรื่องการจัดเครื่องราชบรรณาการเมืองตรังกานู

๒.๒.๑ เหตุการณ์ที่เป็นผลสืบเนื่องจากการกระทำของฝ่ายตงกูฮัมหมัด ซาอัด

การยกกำลังเข้ายึดเมืองไทรบุรีของพวกตงกูฮัมหมัด ซาอัดเมื่อ พ.ศ. ๒๓๘๑ ได้ก่อให้เกิดเหตุการณ์และส่งผลสืบเนื่องในหลายพื้นที่ ซึ่งสามารถศึกษาโดยแยกเป็นประเด็นได้ดังนี้

๒.๒.๑.๑ เหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในเมืองไทรบุรี

เหตุการณ์ความวุ่นวายในเมืองไทรบุรีเริ่มเกิดปัญหาครั้งแรกในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยเมื่อพระยาไทรบุรี (ปะแงรัน : Sultan Ahmad Tajuddin) ต้องการเป็นอิสระจากไทยเจ้าพระยาไทรบุรี (ปะแงรัน) จึงติดต่อกับพระเจ้าอังวะของพม่าให้ยกทัพมาตีหัวเมืองปักษ์ใต้ของไทย^๑ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยจึงมีรับสั่งให้เจ้าพระยานครศรีธรรมราช (น้อย) ซึ่งมีหน้าที่ควบคุมดูแลเมืองไทรบุรีจัดการกับปัญหาที่เกิดขึ้นให้เรียบร้อย เจ้าพระยานครศรีธรรมราชจึงได้ยกทัพไปตีเมืองไทรบุรีใน พ.ศ. ๒๓๖๔ เจ้าพระยาไทรบุรี (ปะแงรัน) สู้ไม่ได้จึงหนีไปพึ่งอังกฤษที่เกาะหมาก (ปีนัง)^๒ เหตุการณ์นี้มีผลให้เมืองนครศรีธรรมราชมีอำนาจในการจัดการปกครองเมืองไทรบุรี โดยเจ้าพระยานครศรีธรรมราช (น้อย) ได้ส่งบุตร คือ พระยาภักดีบริรักษ์ (แสง) และพระเสนานุชิต (นุช) รวมทั้งข้าราชการไทยไปอยู่รักษาและปกครองในเมืองไทรบุรี^๓ ซึ่งต่อมาก็โปรดเกล้าฯ ให้พระยาภักดีบริรักษ์ดำรงตำแหน่งพระยาอภัยธิเบศร์เป็นพระยาไทรบุรีและพระเสนานุชิต (นุช) เป็นผู้ช่วยราชการ^๔

การส่งคนไทยไปปกครองเมืองไทรบุรีทำให้เกิดการต่อต้านดังเช่นเมื่อ พ.ศ. ๒๓๗๓ ตงกูเดินซึ่งเป็นหลานของเจ้าพระยาไทรบุรี (ปะแงรัน) ยกเข้ามาตีเมืองไทรบุรี พระยาอภัยธิเบศร์ (แสง) สู้ไม่ได้ต้องถอยมาตั้งมั่นอยู่ที่เมืองพัทลุง ขณะที่เกิดขบถที่เมืองไทรบุรีครั้งนี้หัวเมืองมลายูอื่นๆ ได้ร่วมต่อต้านอำนาจไทยขึ้นด้วยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงโปรดเกล้าฯ ให้เจ้าพระยาพระคลัง (ดิศ) ว่าที่สมุหพระกลาโหมเป็นแม่ทัพเรือยกทัพหลวงไปช่วย แต่ทัพของเจ้าพระยานครศรีธรรมราช (น้อย) สามารถตีเมืองไทรบุรีกลับคืนได้และให้พระยาภักดีบริรักษ์ (แสง) กับพระเสนานุชิต (นุช) ปกครองเมืองไทรบุรีตามเดิม เมื่อจัดการเรื่องเมืองไทรบุรีเรียบร้อยแล้ว ทัพของเจ้าพระยานครศรีธรรมราชก็ยกไปสมทบกับทัพของเจ้าพระยาพระคลัง (ดิศ) จนสามารถตี

^๑ สมเด็จพระ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ. (๒๕๓๓). พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๓. หน้า ๑๗๕.

^๒ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์. (๒๕๐๔). พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๒. หน้า ๑๔๒ - ๑๔๓.

^๓ กรมศิลปากร. (๒๕๑๔). "พงศาวดารเมืองนครศรีธรรมราช," ใน ประชุมพงศาวดารฉบับหอสมุดแห่งชาติ ภาคที่ ๕๓ เล่ม ๑๓. หน้า ๑๐๖.

^๔ สมเด็จพระ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ. (๒๕๓๓). เล่มเดิม. หน้า ๑๗๖.

หัวเมืองทั้ง ๗ ได้ หลังจากเหตุการณ์นี้พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดเกล้าฯ แต่งตั้งให้คนไทยและคนมลายูที่มีความสวามิภักดิ์เป็นเจ้าเมืองแทนคนเดิม เหตุการณ์ความวุ่นวายในเมืองไทรบุรีจึงยุติลง จนกระทั่งถึง พ.ศ. ๒๓๘๑ จึงเกิดความวุ่นวายขึ้นอีกครั้ง

สำหรับเหตุการณ์ที่ปรากฏในจดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัตินั้นเป็นเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นเป็นครั้งที่ ๒ ซึ่งเป็นผลสืบเนื่องมาจากการต่อต้านของพวกตงกูฮัมหมัด ซาอัดและตงกูมัดอาเกบดั่งได้กล่าวแล้วข้างต้น ทั้งนี้จดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติได้กล่าวถึงเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นและเกี่ยวข้องกับเมืองไทรบุรี สามารถสรุปได้ดังนี้

เหตุการณ์ในเมืองไทรบุรีช่วงตั้งแต่กลางเดือนพฤษภาคมถึงกลางเดือนมกราคม พ.ศ. ๒๓๘๑ ก่อนที่พวกอังกฤษจะนำกำปั่นมาปิดปากน้ำเมืองไทรบุรีนั้นยังมีการค้าขายได้ตามปกติ ด้านตงกูฮัมหมัด ซาอัดกับตงกูมัดอาเกบเมื่อสามารถยึดเมืองไทรบุรีจากพระยาภักดีบริรักษ์ (แสง) ได้แล้วก็ได้เข้ามาตั้งอยู่ในเมืองไทรบุรี และได้เกณฑ์ให้พวกแขกชาวบ้านตั้งโรงเหล็กตีหอก ตีกลอง เครื่องอาวุธต่างๆ รวมทั้งยังปรากฏว่าชาวอังกฤษและชาวจีนที่เกาะหมากจำนวนหนึ่งได้ให้การสนับสนุนพวกตงกูฮัมหมัด ซาอัดด้วยการให้อาวุธปืน กระสุนดินดำและเสบียงอาหาร ทั้งนี้ ตงกูฮัมหมัด ซาอัดเองได้ตั้งมั่นอยู่ในกำแพงปากน้ำเมืองไทรบุรีมีไพร่พลจำนวนประมาณ ๑,๐๐๐ - ๒,๐๐๐ คน ส่วนตงกูอาเกบนั้นนำกำลังไปตั้งอยู่ที่ตะพานช้างมีประมาณ ๕๐๐ - ๖๐๐ คน ในขณะเดียวกันได้มีหนังสือให้ตงกูฮัมหมัด ซาอัดให้ยกกำลังมารวมด้วย ซึ่งปรากฏว่าเมื่อรวมกำลังไพร่พลทั้งหมดมีจำนวนประมาณ ๔,๐๐๐ คน ในจำนวนนี้ได้ยกกำลังมาตั้งอยู่ที่สะเดาและยางงามด้วย ส่วนไพร่บ้านพลเมืองซึ่งอยู่ในเมืองไทรบุรีนั้นไม่ได้พากันเข้าด้วยกับตงกูฮัมหมัด ซาอัดทั้งหมดเพราะจำนวนหนึ่งได้พากันหลบหนีเข้าป่า

ในระหว่างที่เจ้าพระยานครศรีธรรมราช (น้อย) ยังอยู่ที่กรุงเทพฯ พระยาไทรบุรี (แสง) ได้จัดแจงรวบรวมผู้คนเมืองไทรบุรี เมืองพัทลุง เมืองนครศรีธรรมราชไว้จำนวนหนึ่ง จนกระทั่งเมื่อเจ้าพระยานครศรีธรรมราชเดินทางกลับถึงเมืองนครศรีธรรมราชก็ได้จัดให้พระยาไทรบุรี (แสง) พระเสนานุชิต (นุช) พระวิชิตสรไกร พระณรงค์ชลธิ์ปลัดเมืองไทรบุรีคุมกองกำลังจำนวน ๓,๘๘๕ คนยกไปทางสะเดาเข้าไปทุ่งโพธิ์และไปกะบังปะสูเพื่อเดินทางไปเมืองไทรบุรี

การยกกำลังเข้ายึดเมืองไทรบุรีกลับคืนมาจากตงกูฮัมหมัด ซาอัดในครั้งนี้เจ้าพระยานครศรีธรรมราช (น้อย) ได้จัดให้พระยาไทรบุรี (แสง) ยกไปทางสะเดาซึ่งเมื่อกองทัพของพระยาไทรบุรี (แสง) ยกไปถึงที่สะเดาในวันที่ ๑ มีนาคม พ.ศ. ๒๓๘๒ นั้น พวกตงกูฮัมหมัด ซาอัดที่ตั้งอยู่ที่สะเดาก็ได้แตกหนีกลับไปแดนเมืองไทรบุรีครอบครัวแรกที่สะเดาได้อพยพมาอยู่กับกองทัพพระยาไทรบุรี (แสง) จำนวน ๑๒ ครอบครัว ต่อจากนั้นวันที่ ๓ มีนาคม พ.ศ. ๒๓๘๒ กองทัพของเมืองนครศรีธรรมราชก็ได้ยกกำลังเข้าตีพวกขบถที่ตั้งอยู่กะบังป่าสูงจนเกิดการสู้รบยิงกันจนถึงดึก พวกกองทัพเมืองนครศรีธรรมราชยังถูกตงกูเสตุเชนบุตรพระยาอาแจซึ่งเป็นนายทัพกับไพร่พลทั้งหมด ๑๕ คน ส่วนกองทัพเมืองนครศรีธรรมราชไพร่พลตายหนึ่งคน พวกขบถจึงพากันแตกหนีไป ทัพเมืองนครศรีธรรมราชได้ยกติดตามเข้าไปถึงตะพานช้างเข้าประชิดตีค่ายของตงกูอาเกบที่ตะพานช้างเป็นหลายกองรวมกับพระณรงค์ชลธิ์ปลัดเมืองไทรบุรีซึ่งนำกำลังอีกส่วนไปตีพวกตงกูอาเกบอยู่ก่อนแล้ว ต่อมา

* ศึกษารายละเอียดใน ทวีศักดิ์ ล้อมลิ้ม. (๒๕๑๕). การศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับหัวเมืองประเทศมลายูในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น(พ.ศ. ๒๓๒๕ - ๒๔๑๑). (ปริญญาานิพนธ์ (กศ.ม.ประวัติศาสตร์) มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร).

เมื่อพวกเขาที่ตะพานช้างทราบข่าวว่าตนกูเสตุเซนต์ที่ได้รับมอบหมายจากตนกูมูฮัมหมัด ซาอัดให้เป็นนายทัพไปตั้งรับอยู่กะบังปาสุตตายแล้วพวกเขาเกือบและตนกูอับดุลลาห์ที่ค่ายตะพานช้างก็พากันแตกหนีไปด้วย ทั้งนี้ตนกูอับดุลลาห์ได้หนีไปกลามูดาจะไปลงเรือที่โกลตาและอีกจำนวนหนึ่งได้พากันกวาดต้อนครอบครัวหนีไปยังเมืองแปไทรโดยทั้งหมดได้ใช้เส้นทางบกเนื่องจากจะไปลงเรือที่ปากน้ำเมืองไทรบุรีไม่ได้เพราะอังกฤษได้นำเรือมาปิดปากน้ำไว้

เมื่อกองทัพของพระยาไทรบุรี (แสง) สามารถตีกองทัพตะพานช้างแตกแล้วก็ได้ยกกำลังเข้าประชิดและล้อมตนกูมูฮัมหมัด ซาอัดซึ่งตั้งรับอยู่ในกำแพงเมืองที่ปากน้ำไทรบุรี การสู้รบที่เกิดขึ้นครั้งนี้ตนกูมูฮัมหมัด ซาอัดได้จัดให้แขกออกมาตั้งรับอยู่ที่บ้านขวางทำให้พระยาไทรบุรีต้องจัดให้หลวงภักดีสงคราม หลวงชาญพลรบ หลวงเดชนาวายกกำลังออกไปสู้รบกับพวกที่ออกมาตั้งรับอยู่ที่บ้านขวางและสามารถยิงฟันพวกเขาขบถตายจำนวน ๒๕ คนพวกเขาขบถจึงแตกหนีไป ต่อจากนั้นพระยาไทรบุรีจึงยกกองทัพลงไปล้อมกำแพงเมืองไทรบุรี จนในที่สุดสามารถตีค่ายปากน้ำได้ ส่วนตนกูมูฮัมหมัด ซาอัดได้หนีไปเมืองแปไทร เมื่อได้เมืองไทรบุรีแล้วพระยาไทรบุรีจึงได้จัดให้กองเรือจำนวน ๑๕ ลำกับเรือกำปั่นรบอังกฤษลงไปตามจับหัวนมาลีซึ่งหนีไปอยู่เกาะ นางกาวิแต่ไม่สามารถจับหัวนมาลีได้จึงหนีไปทางปตูปาหารว่าจะไปอยู่ที่เกาะหน้าเมืองมฤท

สำหรับที่เมืองไทรบุรีนั้นพระยาไทรบุรี (แสง) ได้เกลี้ยกล่อมให้ผู้คนกลับเข้ามาอยู่ตามบ้านเรือนจำนวน ๑,๕๐๐ คนและสามารถจับพวกที่เข้าด้วยกับตนกูมูฮัมหมัด ซาอัดได้ ๖๐๐ คน นอกจากนี้พระยาศรีพิพัฒน์ยังได้มอบหมายให้พระยาเสนาภูเบศร์ พระยาศิขิตณรงค์ออกไปดำเนินการกวาดครัวที่เข้าด้วยกับพวกเขาขบถเข้ามายังกรุงเทพฯ*

อย่างไรก็ตาม ช่วงก่อนที่พระยาไทรบุรี (แสง) จะสามารถยึดเมืองไทรบุรีกลับคืนมาได้นั้นตนกูมูฮัมหมัด ซาอัดได้นำคนเมืองนครศรีธรรมราช เมืองพัทลุง เมืองไทรบุรีและเมืองตรังมาคุมขังไว้ประมาณ ๑๐๐ คน โดยมีผู้ที่ถูกจำตรวนไว้จำนวน ๕๐ คนเศษ ส่วนหัวนมาลีกับหัวนมาตุได้กวาดครัวสตูลไปไว้เกาะนางกาวิประมาณ ๑๐๐ คนเศษ และนำโคกระบือส่งไป ณ เกาะหมากด้วย

เมื่อปราบปรามพวกเขาขบถและสามารถยึดเมืองไทรบุรีกลับคืนมาได้แล้วสิ่งที่สำคัญอีกประการ คือ การกวาดครัวที่เข้าด้วยกับพวกเขาขบถและการจัดการปกครองเมืองไทรบุรีใหม่ซึ่งจะกล่าวในรายละเอียดต่อไป

เหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในเมืองไทรบุรีเป็นเพียงการสรุปจากข้อสนเทศที่ปรากฏในจดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติ ดังนั้น เพื่อตรวจสอบประเมินความน่าเชื่อถือของจดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติ จำเป็นต้องศึกษาเปรียบเทียบกับเอกสารประเภทอื่นๆ ทั้งพงศาวดารตั้งที่กล่าวมาแล้วข้างต้น รวมทั้งหนังสือใบบอก คำให้การ หรือข้อราชการอื่นๆ ที่ได้มีปริกษาหารือกันเกี่ยวกับเหตุการณ์เมืองไทรบุรี ซึ่งหลักฐานประเภทสารตรา ใบบอก คำให้การ จดหมายเหตุ หรือข้อราชการร่วมสมัยที่กล่าวถึงเหตุการณ์ในเมืองไทรบุรี มีดังต่อไปนี้

ใบบอก พระยาเพชรบุรีที่มีถึงเจ้าพระยาพระคลังว่าที่สมุหพระกลาโหม ลงวันเสาร์ เดือนหก ขึ้นสิบห้าค่ำ ปีกุนนักษัตรเอกศก (๓๐ มีนาคม ๒๓๕๑) ทั้งนี้ พระยาเพชรบุรีได้ยกกองทัพออกเดินทางไปถึง

* โปรดดูรายละเอียดในหัวเรื่อง "เหตุการณ์การกวาดต้อนครัวและการจัดการครัวขบถเมืองไทรบุรี" หน้า ๑๗๕ - ๑๘๐.

สามร้อยยอดพบกับคนถือหนังสือบอกของเจ้าพระยานครศรีธรรมราชได้สอบถามทำให้ทราบถึงเหตุการณ์เมืองไทรบุรีว่า “... พระยาไทรบุรี พระวิชิตสรไกร ยกไปคนสามพันตีอ้ายแขกที่สะพานช้าง อ้ายแขกแตกไป ...”^๑

คำให้การของเจชะและแขกขบถเมืองไทรบุรี ที่พระยาสงขลา พระยาวิชิตณรงค์ และพระราชรินทร์ ส่งเข้ามายังกรุงเทพฯ ได้ให้การกับพระยาเทพอรชุน พระนรินทร์เสณี พระยาไกรโกษา เมื่อวันอังคาร เดือน ๕ แรม ๓ ค่ำ (๒ เมษายน ๒๓๘๒) กล่าวถึงเหตุการณ์ที่เมืองไทรบุรีไว้ว่า

...จะเป็นวันเดือนใดจำมิได้ ปีจอสัมฤทธิศก อ้ายตงกูหมัดสอ๊ด อ้ายตงกูหมัดอาเก็บ อ้ายตงกูหมัดยี่หวา สยัดอาสันบุตร ตงกูเด็น ยกทัพมาทางชะรุมมาตีเมืองไทรบุรีว่าคนประมาณพันหนึ่ง พระยาไทรเกณฑ์คนไทรได้ไทยประมาณ ๒๐๐ แยก ประมาณ ๔๐๐, ๕๐๐ ให้กรมการเมืองไทย แยก ซึ่งอยู่ที่เมืองไทรยกออกไปรบกับอ้ายตงกูหมัดสอ๊ด อ้ายตงกูหมัดอาเก็บ อ้ายตงกูหมัดยี่หวา สยัดอาสัน...แยกเมืองไทรซึ่งบ้านเรือนอยู่ฝ่ายเหนือเมืองไทรเข้ากับอ้ายตงกูหมัดสอ๊ด อ้ายตงกูหมัดอาเก็บ อ้ายตงกูหมัดยี่หวา สยัดอาสันทุกบ้าน นายทัพนายกองไทย แยกเมืองไทรซึ่งยกออกไปรบรู้ว่าพวกแยกเมืองไทรเข้ากับอ้ายตงกูหมัดสอ๊ด อ้ายตงกูหมัดอาเก็บ อ้ายตงกูหมัดยี่หวา สยัดอาสันก็ถอยกลับเข้ามาเมืองไทร อ้ายแขกก็ยกตามเข้ามาถึงเมืองไทรเอาไฟจุดเผาเรือนเสียทุกบ้าน พระยาไทรภานุตรภรรยาหนีอ้ายแขกมาทางกะปึงปาสูเป็นคนไทยแยกชายหญิงใหญ่น้อยประมาณ ๓๐๐ ๔๐๐ คน...” หลังจากนั้น “...อ้ายตงกูหมัดสอ๊ด อ้ายตงกูหมัดอาเก็บพี่น้องยกไปตั้งอยู่ที่ปากน้ำเมืองไทรเก่า” ส่วนคนอื่น ๆ ไปตั้งที่สะพานช้าง ต่อมา “ประมาณ ๖-๗ วัน อ้ายแขกกวาดครอบครัว...ลงไปแประ...แต่ชายฉกรรจ์นั้นอ้ายแขกกวาดไล่มาไว้...ช่วยรบที่สะพานช้าง...ตั้งอยู่สะพานช้าง ๑๔ - ๑๕ วัน รวบรวมผู้คนได้ประมาณ ๔ พัน คนจัดแจงรวบรวมข้าว...เสบียงอาหารได้พร้อมแล้วอ้ายตงกูหมัดยี่หวาให้โต๊ะเอกบึงอูลูมีชื่อนายไพร่ ๒๐๐ คน ยกไปตีเมืองจะนะ ทางด่านสะบาเพนกองหนึ่ง อ้ายตงกูหมัดยี่หวา สยัดอาสัน บังลิมาโป บังลิมาปะชา โดรานัน นายไพร่สามพันเศษยกจากสะพานช้างมาตั้งที่กะปึงปาสูได้ ๒ - ๓ วันยก...ไปตั้งค่ายอยู่ที่โพธิ์ ...” ส่วนที่เมืองไทรบุรีนั้น “...อ้ายตงกูหมัดสอ๊ดมีหนังสือไปถึงอ้ายตงกูอัปัดลลา ณ เมืองมะละกา...” ต่อมา “... ประมาณ ๑๖ - ๑๗ วัน ... อ้ายตงกูอัปัดลลามาดังอยู่ที่โลสตาเมืองไทรเก่า แลอ้ายตงกูหมัดสอ๊ด อ้ายตงกูหมัดอาเก็บยกตามพวกกองทัพอ้ายแขกมา ณ ที่โพธิ์...”^๒

และคำให้การดังกล่าวยังได้กล่าวถึงสาเหตุที่พวกแยกเมืองไทรบุรีเข้าตัวกับฝ่ายตงกูหมัดยี่หวา ชาอัดว่าเป็นเพราะ

...พวกแยกเมืองไทรนั้นโกรธเคืองด้วยพระยาไทรกะเกณฑ์ใช้สอยการงาน ไม่ได้หยุดหย่อนไม่ได้ทำมาหากิน แล้วพระยาไทรให้เรียกเอาข้าวเป็นค่านาแก่ไพร่บ้านพลเมืองเรือนหนึ่งเรียกเอาข้าว ๑๐ นาเล คิดเป็นข้าวไทย ๓๒ ถึง ที่คนไม่มีให้ก็คิดเอาเงินเรือนละ ๔ เหรียญบ้าง ๕ เหรียญบ้าง เสมอทุกปีได้ความเดือดร้อน อ้ายตงกูหมัดสอ๊ดยกมาตีเมืองไทรครั้งนี้จึงพากันเข้ากับอ้ายตงกูหมัดสอ๊ดสิ้น ...”^๓

^๑ โบบอก พระยาเพชรบุรี ถึง พระยาศรีพิพัฒน์. (จ.ศ.๑๒๐๑). เรื่อง พระยาไทรบุรี พระวิชิตสรไกรตีแยกที่สะพานช้างแตก. (กระต่ายเพลา). เส้นดินสอดำ. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๒๒๑, หมวดจดหมายเหตุ รัชกาลที่ ๓.

^๒ คำให้การ ขกขบถเมืองไทรบุรี. (จ.ศ.๑๒๐๑). เรื่อง ราชการเมืองไทรบุรี. (สมุดไทยดำ). (เส้นดินสอดำ). หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๓๐, หมวดจดหมายเหตุ รัชกาลที่ ๓.

^๓ แหล่งเดิม.

ใบบอก พระยาชุมพรที่มีถึงพระยาศรีพิพัฒน์ ลงวันศุกร์ เดือน ๖ แรม ๑๒ ค่ำ (๑๐ พฤษภาคม ๒๓๘๒) ซึ่งได้รับมอบหมายจากพระยาศรีพิพัฒน์ให้ลงไปสืบราชการที่เมืองไทรบุรี กล่าวถึงเหตุการณ์เมืองไทรบุรี ไว้ว่า

... ณ วันเดือนห้า ขึ้นห้าค่ำ ปีกุนเอกศก (๒๐ มีนาคม ๒๓๘๑ - ผู้วิจัย) กองทัพยกเข้าค่ายตะพานช้าง อ้ายแขกแตกหนีไปทางกลามุดาแดนอังกฤษ พระยาไทรจัดให้อำเภอทองศุภเป็นนายคุมไพร่ไปหกร้อยคนตามอ้ายแขกไปถึงกลามุดาทันคร้วสกัดเอาคร้วกลับมาได้ชายหญิงใหญ่น้อยสองร้อยคนให้อยู่บ้านเรือนตามภูมิสำเนาแต่ก่อน...แขกที่แตกหนีอยู่ตรงป่าพระยาไทรเกลี้ยกล่อมชักชวนกลับมาอยู่บ้านเรือนตามภูมิสำเนาเหมือนอย่างแต่ก่อน ...^{*}

ใบบอก พระยาไชยาที่มีถึงพระยาศรีพิพัฒน์ ลงวันอาทิตย์ เดือน ๖ แรม ๑๔ ค่ำ (๑๒ พฤษภาคม ๒๓๘๒) กล่าวถึงคำให้การของจีนพ่อค้าชาวเมืองเกาะหมากที่เดินทางมาค้าขายที่เมืองพังงากล่าวถึงการกระทำของอังกฤษในเหตุการณ์เมืองไทรบุรีว่า "... เมืองไทร อ้ายแขกแตกหนีไป แต่ ณ วันเดือนห้า แรมสองค่ำ (๑ เมษายน ๒๓๘๒) ... ตนกูมุฮัมมัด ซาอัดหนีไปอยู่ที่กลามุดาแดนเมืองฝรั่ง เจ๊ะหวันมาลีหนีไปอยู่ที่เมืองปดุมบารา...แต่ตนกูอับดุลลาห์หนีไปทางบกอ้ายเจ๊ะหวันมาลีมาตีเมืองตรังจับเอาคร้วชาวเมืองตรังไปไว้ที่เกาะปูเหลลานางกาวิ ..."^๒

หนังสือพระยาพัทลุง (น้อยใหญ่) พระเสน่หามนตรี (น้อยกลาง) ที่มีถึงพระยาศรีพิพัฒน์ ลงวันพุธ เดือน ๗ ขึ้น ๙ ค่ำ ปีกุนเอกศก (๒๒ พฤษภาคม ๒๓๘๒) กล่าววว่า

... พระยาไทรบอกหนังสือมาว่ากำปั่นซึ่งเจ้าพระยานครบิดาข้าพระพุทธเจ้าซื้อให้นายเอียงเป็นนายกำปั่นลงไปตระเวนที่เกาะนางกาวิกับกำปั่นรบอังกฤษแล้วพระยาไทรจัดเรือที่เมืองไทรได้ ๑๒ ลำ ...แลพระปลัดเมืองพัทลุงซึ่งให้อยู่รักษาที่สตูล ลงงูจัดเรือที่สตูล ลงงู ๑๐ ลำ ให้หลวงประเทษคุมเข้ากันเป็นเรือ ๒๒ ลำ ให้ตามกำปั่นลงไปเกาะนางกาวิ ครั้นพวกกองเรือยกไปใกล้เกาะนางกาวิ อ้ายเจ๊ะหวันมาลีซึ่งหนีลงไปอยู่ที่เกาะนางกาวิหนีลงเรือออกไปเกาะอาดังนอกๆ กระจ่างจะไปเมืองปดุมบารา ถ้าคลื่นใหญ่ไปมิได้ว่าจะไปทางเกาะหน้าเมืองมฤท ..."^๓

ท้องตรา เจ้าพระยาอัครมหาเสนาบดีสมุหพระกลาโหมที่มีถึงเจ้าพระยาบรมราช พระยาศรีพิพัฒน์ ลงวันอาทิตย์ เดือน ๗ แรม ๕ ค่ำ ปีกุนเอกศก (๒ มิถุนายน ๒๓๘๒) กล่าวถึงหนังสือที่พระยาศรีพิพัฒน์มีเข้ามาว่า

^{*} ใบบอก พระยาชุมพร ถึง พระยาศรีพิพัฒน์. (จ.ศ. ๑๒๐๑). เรื่อง ไปสืบราชการทัพเมืองไทรบุรี. (กระดาศเพลลา). เส้นดินสอดำ. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๑๒๔, หมวดจดหมายเหตุ รัชกาลที่ ๓.

^๒ ใบบอก พระยาไชยา ถึง พระยาศรีพิพัฒน์. (จ.ศ. ๑๒๐๑). เรื่อง พระพิชิตภักดีจัดกองทัพรักษาค่ายแล้ววิวาทกับพระยาตะกั่วทุ่งและเหตุการณ์เมืองไทรบุรี. (กระดาศเพลลา). เส้นดินสอดำ. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๒๐๐, หมวดจดหมายเหตุ รัชกาลที่ ๓.

^๓ คัดบอก พระยาพัทลุง พระเสน่หามนตรี. (จ.ศ. ๑๒๐๑). เรื่อง อาการป่วยและการถึงแก่อสัญกรรมของเจ้าพระยา นครศรีธรรมราช (น้อย) กับว่าด้วยราชการทัพเมืองไทรบุรีเมืองกลันตัน. (สมุดไทยดำ). เส้นดินสอดำ. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๓๑๓, หมวดจดหมายเหตุ รัชกาลที่ ๓.

... พระเสนาหามนตรี ลงไปแจ้งราชการเมืองไทรว่า ณ วันเดือน ๕ แรม ๓ ค่ำ (๒ เมษายน) พระยาไทรให้หลวงประเทษสงครามคุมเรือเล็กกับกำปั่นชื่อมาแต่เมืองเกาะหมากสำหนึ่งออกไปเกาะนางกาวิ... หวันมาลีอยู่บนเกาะนางกาวิรู้ว่ากองทัพลงไปถึง อ้ายจะหวันมาลีหนีไปลงเรือที่ท่ากบึงมาดไปเรือสี่ลำแล่นออกไปนอกลีกว่าจะไปเกาะอาดัง เมืองปัตตบารา ถ้าคลื่นใหญ่ไปไม่ได้จะไปเกาะหน้าเมืองมฤท ...”

และหนังสือฉบับเดียวกันได้กล่าวถึงพวกของตงกมุฮัมหมัด ซาฮัด ตงกุกาเกบที่แตกหนีจากเมืองไทรบุรีว่า

...พระณรงค์สรซึ่งให้ไปตามตงกมุฮัมหมัดสกัดทางกาลามุดากลับมาแจ้งว่า...อ้ายตงกมุฮัมหมัด อ้ายตงกุกาเกบ อ้ายตงกมุฮัมหมัดนาวิกกับแขกมีชื่อประมาณสามสิบเศษลงเรือหนีไปอยู่ที่ปะโหยย แขวงเมืองแประ อ้ายตงกมุฮัมหมัดผู้หว่า อ้ายบังลีมาปะซา โต๊ะมุดา อ้ายจินฟันขาว จะอาเกกับไพร่ประมาณห้าสิบคน ซ้างสิบข้างหนีไปทางบกกว่าจะไปบรรจบกับตงกมุฮัมหมัดที่ปะโหยย ...”

ใบบอก พระพรหมธบาลที่มีถึงพระยาศรีพิพัฒน์ ลงวันพุธ เดือน ๗ แรม ๘ ค่ำ (๕ มิถุนายน ๒๓๘๒) กล่าวถึงการดำเนินการของพระยาไทรบุรี (แสง) ภายหลังยึดเมืองไทรบุรีกลับคืนได้แล้วว่า “...พระปลัดเมืองไทรแจ้งว่า พระยาไทรบุรีเกณฑ์ให้ไปรักษาเมืองสตูล...คร้วชายหญิงใหญ่น้อยออกอยู่บ้านเรือนแล้ว ๕๐๐ คร้ว...เกณฑ์ให้หลวงอินสงครามไปรักษาเมืองปลิส...คร้วชายหญิงใหญ่น้อยออกอยู่บ้านเรือนแล้ว ๑,๕๐๐ คร้วเศษ...แล้วสืบรู้ว่าพระยาไทรใช้คนผ่อนเอาช้างไปเมืองนครเป็นอันมาก...”^๓

หนังสือ เจ้าพระยายมราช พระยาศรีพิพัฒน์ที่มีถึงพระยาไทรบุรี (แสง) พระเสนานุชิต ลงวันพุธ เดือน ๘ แรม ๗ ค่ำ (๓ กรกฎาคม ๒๓๘๒) กล่าวถึงการดำเนินการกวาดคร้วไว้ว่า “... ที่เมืองไทรจะให้ป็นหน้าที่ของพระยาไทร ซ้างสตูล ละจะจะให้ป็นหน้าที่ของพระปลัดเมืองพัทลุงทำให้พร้อมกันการจึงจะสำเร็จแล้วโดยเร็ว ...”^๔

หนังสือ พระยาศรีพิพัฒน์ที่มีถึงพระยาไทรบุรี พระเสนานุชิต ลงวันอาทิตย์ เดือน ๑๒ แรม ๑๑ ค่ำ (๑๗ พฤศจิกายน ๒๓๘๒) กล่าวถึง “... เหตุที่อ้ายแขกเข้าด้วยขบถขึ้น ๒ ครั้ง ๓ ครั้ง นั้นก็โดยใจมั่นไม่นับถือไทย มั่นเป็นแต่กั้วอย่างเดีวด้วยไทยเป็นเจ้าเมืองใช้การงานก็มากกว่าแขก ครั้นลูกหลานพระยาไทรยกมามันก็

^๓ ท้องตรา เจ้าพระยาอัครมหาเสนาบดีสมุหพระกลาโหม ถึง เจ้าพระยายมราช พระยาศรีพิพัฒน์. (จ.ศ. ๑๒๐๑). เรื่อง ว่าด้วยราชการเมืองไทรบุรี. (กระตาศสา, กระตาศเพลลา). เส้นดินสอดำ. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๑๑๐, ๑๑๕, หมวดจดหมายเหตุ รัชกาลที่ ๓.

^๔ แหล่งเดิม.

^๕ ใบบอก พระพรหมธบาล ถึง พระยาศรีพิพัฒน์. (จ.ศ. ๑๒๐๑). เรื่อง คร้วเมืองสตูล ปลิส และช้างที่เมืองไทรบุรี. (กระตาศเพลลา). เส้นดินสอดำ. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๑๓๐, หมวดจดหมายเหตุ รัชกาลที่ ๓.

^๖ หนังสือ เจ้าพระยายมราช พระยาศรีพิพัฒน์ ถึง พระยาไทรบุรี (แสง). (จ.ศ. ๑๒๐๑). เรื่อง การจัดการถ่ายเทคร้วขบถเมืองไทรบุรี. (สมุดไทยดำ). เส้นดินสอดขาว. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๒๗๕, หมวดจดหมายเหตุ รัชกาลที่ ๓.

รักใคร่ให้เป็นเจ้านายของมณฑลตั้งแต่ก่อน ด้วยเป็นสกุลวงษาเดียวกันมันจึงนิยมชมชอบสนับสนุนพวกแขกมากกว่าไทย ...”^{*}

ไบบอก พระยาสงขลาที่มีถึงพระยาศรีพิพัฒน์ ลงวันอังคาร เดือนเก้าขึ้นสิบสามค่ำ ปีชวดนักษัตร โทศก (๒๒ มิถุนายน ๒๓๘๓) กล่าวถึงตงกูหมัดฮัมมัด ซาอัด ตงกูหมัดอาเก็บบและคนอื่นๆ ภายหลังจากที่หนีจากเมืองไทรบุรีไว้ว่า

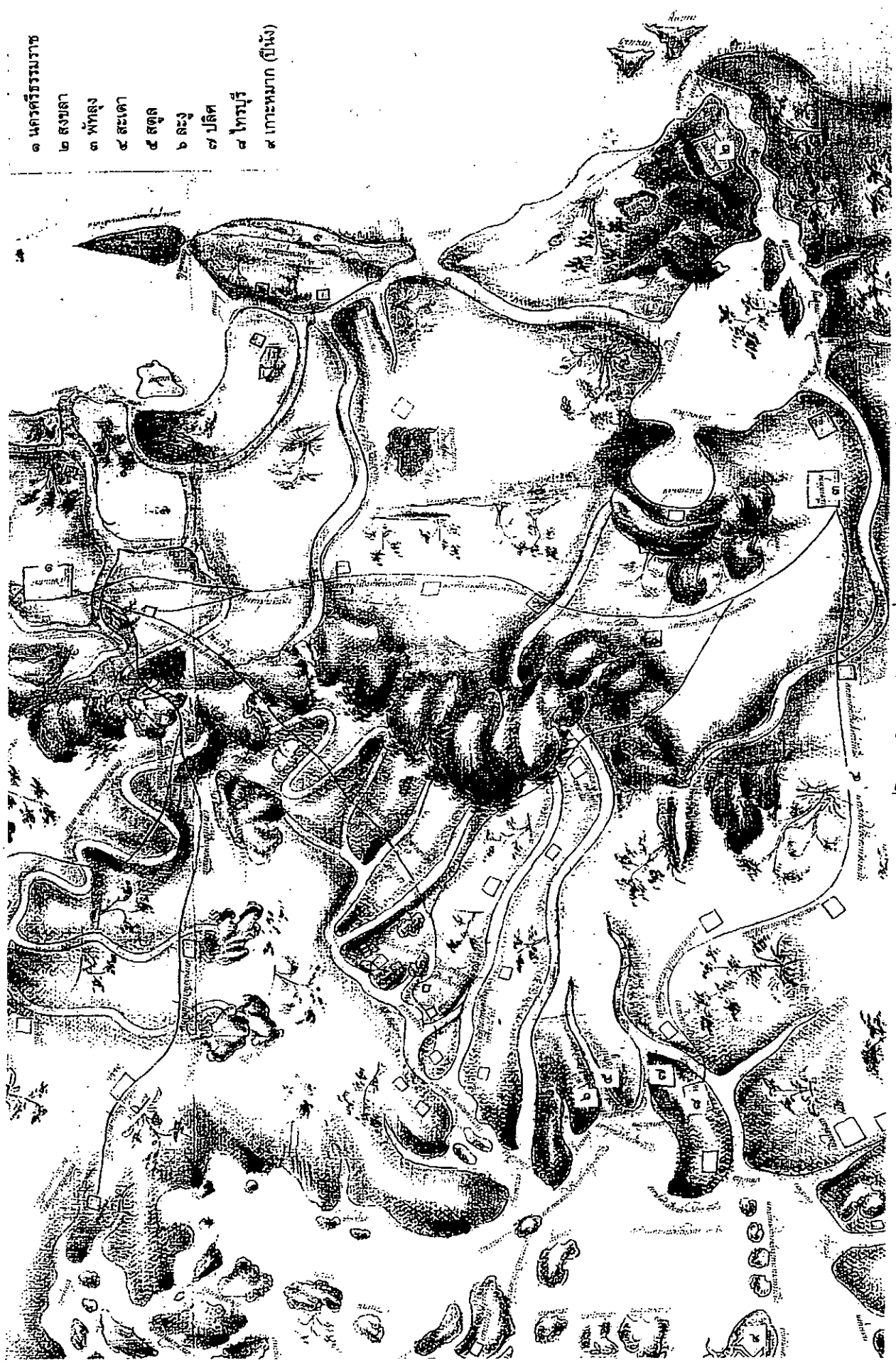
... พระยาเกาะหมากโกรธแค้นตงกูหมัดฮัมมัด พวกตงกูหมัดฮัมมัดว่าเป็นสลัดเอาเรือไปเที่ยวเวตีเรือลูกค้าฆ่าเจ้าเรือตายเก็บเอาข้าวของเป็นอันมาก พระยาเกาะหมากมีหนังสือไปถึงพระยาแปรว่าตงกูหมัดฮัมมัด และสมัครพรรคพวกตงกูหมัดฮัมมัดเป็นคนชั่วร้ายให้พระยาแปรขับไล่ตงกูหมัดฮัมมัดออกจากบ้านเพียง แล้วตงกูหมัดฮัมมัดก็พาสมัครพรรคพวกเข้ามา ณ เมืองเกาะหมาก พระยาเกาะหมากก็เอาตงกูหมัดฮัมมัดใส่คุกไว้ แต่ ณ เดือนเจ็ดข้างขึ้น (ปลายเดือนพฤษภาคม-ผู้วิจัย) แต่ตงกูหมัดอาเก็บบ ตงกูหมัดนาวิกกับบุตรภรรยา ข้าทาสตงกูหมัดฮัมมัดและพรรคพวกตงกูหมัดฮัมมัดเห็นที่ขวยอยู่ ณ เมืองเกาะหมาก ...”

เมื่อได้ศึกษาเอกสารเหล่านี้พบว่าเหตุการณ์เมืองไทรบุรีตามที่ปรากฏในจดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติมีความสอดคล้องตรงกับเอกสารดังกล่าว แต่เนื่องจากการบันทึกของหลวงอุดมสมบัติในลักษณะการถ่ายทอดพระราชดำริส และคำกราบบังคมทูลของบรรดาเหล่าขุนนางที่เป็นแบบสนทนาตอบโต้ ส่วนคำกราบบังคมทูลของบรรดาเหล่าขุนนางหรือข้อข้าราชการจากไบบอกและคำให้การก็สรุปเฉพาะใจความสำคัญ รวมทั้งวิธีการบันทึกในลักษณะ “วันต่อวัน” ดังที่กล่าวมาแล้วในบทก่อนทำให้ข้อมูลเกี่ยวกับเหตุการณ์เมืองไทรบุรีในจดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติบางเหตุการณ์มีใจความไม่ต่อเนื่องสมบูรณ์ ดังนั้น ในกรณีสำหรับผู้ที่ต้องการศึกษาเหตุการณ์ของเมืองไทรบุรีใน พ.ศ. ๒๓๘๑ – ๒๓๘๒ อย่างละเอียดนั้นจำเป็นต้องใช้จดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติควบคู่กับเอกสารที่กล่าวมาข้างต้นประกอบด้วย เพราะจะทำให้มองเห็นเหตุการณ์ได้ชัดเจนกว่าการใช้จดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติเพียงอย่างเดียว แต่ถึงกระนั้นก็สามารถสรุปได้ว่าเหตุการณ์เมืองไทรบุรีตามที่ปรากฏในจดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัตินั้นมีความถูกต้องและน่าเชื่อถือ

อย่างไรก็ตาม หากนำเหตุการณ์เมืองไทรบุรีตามที่ปรากฏในจดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติมาศึกษาเปรียบเทียบกับพงศาวดารไทรบุรีพบว่าเหตุการณ์เมืองไทรบุรีตามที่ปรากฏในจดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติได้ชี้ให้เห็นรายละเอียดของเหตุการณ์ได้ชัดเจนกว่าพงศาวดารไทรบุรี และขณะเดียวกันนั้นข้อสนเทศบางส่วนแตกต่างกันด้วย แต่เมื่อตรวจสอบข้อสนเทศในจดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติกับเอกสารร่วมสมัยอื่นๆ ดังที่กล่าวมาพบว่าข้อสนเทศในจดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติกับเอกสารร่วมสมัยเหล่านี้สอดคล้องตรงกัน ดังนั้นจึงกล่าวได้ว่าจดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติมีความน่าเชื่อถือ

* หนังสือ พระยาศรีพิพัฒน์ ถึง พระยาไทรบุรี (แสง) พระเสนาฯชิต. (จ.ศ.๑๒๐๑). เรื่อง กราบบังคมทูลข้าราชการหัวเมืองปักษ์ใต้. (สมุดไทย). เส้นดินสอดขาว. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๑๒๕(๑), หมวดจดหมายเหตุ รัชกาลที่ ๓.

* ไบบอก พระยาสงขลา ถึง พระยาศรีพิพัฒน์. (จ.ศ. ๑๒๐๒). เรื่อง ราชการเมืองไทรบุรี. (กระดาษเพล). เส้นดินสอดดำ. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๑๔๖, หมวดจดหมายเหตุ รัชกาลที่ ๓.

- ๑ นครศรีธรรมราช
- ๒ สงขลา
- ๓ พัทลุง
- ๔ สะเตา
- ๕ สตูล
- ๖ ละงู
- ๗ ปัตตานี
- ๘ ไทรบุรี
- ๙ เกาะหมาก (ปีนัง)

ภาพประกอบ ๖ แผนที่โบราณในคริสต์ศตวรรษที่ ๑๙ แสดงหัวเมืองปักษ์ใต้และหัวเมืองมลายู

ที่มา : Santanee Phasuk & Philip Stott. (2004). Royal Siamese Maps : War and Trade in Nineteenth Century Thailand. (Bangkok : Rover Books). P. 89.

หมายเหตุ : ได้หมายเลขตำแหน่งโดยผู้วิจัย

๒.๒.๑.๒ เหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในเมืองสงขลา

เมืองสงขลาเป็นหัวเมืองเอกที่ทำหน้าที่ในการควบคุมดูแลหัวเมืองประเทศราชมลายู คือ หัวเมืองแขกทั้ง ๗ และเมืองตรังกานู แต่เหตุการณ์ความวุ่นวายที่เกิดขึ้นในเมืองสงขลาตามที่ปรากฏในจดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติเป็นผลสืบเนื่องต่อจากที่พวกขบถเมืองไทรบุรีสามารถยึดเมืองไทรบุรีได้แล้วเคลื่อนกำลังมาปิดล้อมเพื่อยึดเมืองสงขลา ซึ่งจดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติได้กล่าวถึงเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในเมืองสงขลาสรุปได้ดังนี้

ภายหลังที่พวกขบถเมืองไทรบุรีสามารถยึดเมืองไทรบุรีได้ในช่วงเดือนสิงหาคม พ.ศ. ๒๓๘๑ จากนั้นจึงได้นำกำลังจำนวน ๓,๐๐๐ คนมาตีเมืองสงขลา แต่ระหว่างที่ยกกองทัพมานั้นพระยาไชยานอกราชการได้จัดกำลังไพร่พลจำนวน ๘๐๐ คนยกออกไปต่อต้านจนเกิดการรบสู้กันอยู่ ๓ วันซึ่งผลปรากฏว่าพวกขบถได้แตกถอยไปตั้งค่ายอยู่ที่สะพานนอกมีไพร่พลประมาณ ๕๐๐ คนและตั้งอยู่ที่ยางงามมีไพร่พลประมาณ ๓๐๐ คน ส่วนพระยาไชยานั้นตั้งค่ายอยู่ที่บ้านปรักได้แบ่งกองกำลังไปตั้งที่พังลาในเขตบ้านปรักกองหนึ่ง และไปตั้งที่นมความกองหนึ่ง ด้านพระสุนทรนุรักษ์ผู้ช่วยราชการเมืองสงขลาได้จัดกำลังไพร่พลจำนวน ๕๐๐ คนมอบหมายให้หลวงอนุรักษภูเบศรยกไปตั้งค่ายรับอยู่ที่หนองบัว

สำหรับพวกขบถที่ตั้งอยู่ที่สะเดาซึ่งนำโดยบังลิมาไปและบังลิมาระได้ทำกวาดต้อนครอบครัวแขกชาวสะเดาให้เข้าร่วมด้วยประมาณ ๑,๐๐๐ คน ต่อมาในเดือนกันยายนปรากฏว่าพวกขบถได้ยกกำลังเพิ่มเติมมาตั้งค่ายในพื้นที่ต่างๆ ได้แก่ ที่ยางงามซึ่งนำโดยโตะปดั่งมีจำนวนไพร่พลประมาณ ๓๐๐ คน ที่สะพานสูงซึ่งนำโดยโตะนุระมีจำนวนไพร่พลประมาณ ๔๐๐ คน ที่สบาเพนซึ่งนำโดยบังลิมามีจำนวนไพร่พลประมาณ ๓๐๐ คน และที่บ้านทุ่งโพธิ์ซึ่งนำโดยเจ๊ะหวนยิวามีจำนวนไพร่พลประมาณคนพิเศษ ในระหว่างนั้นพวกขบถก็ได้กวาดต้อนครอบครัวแขกบ้านสะเดาลงไปไว้ที่สบาเพนแล้วได้นำคนที่สบาเพนมาไว้รักษาค่ายบ้านสะเดา ด้านพระสุนทรนุรักษ์ผู้ช่วยราชการเมืองสงขลาได้จัดให้นายทัพนายกองนำไพร่พลจำนวน ๑,๐๘๑ คน ยกออกไปตั้งค่ายรักษาผ่านทางอยู่ทั้ง ๑๗ ตำบล โดยแบ่งกำลังไพร่พลออกเป็นกองค่ายละ ๕๐๐ คนบ้าง ๒๐๐ คนบ้าง ๕๐ คนบ้าง ๓๐ คนบ้าง

ต่อมาเมื่อพระยาสงขลาเดินทางกลับจากกรุงเทพฯ ไปถึงเมืองสงขลาได้รวบรวมไพร่พลจนกระทั่งเมื่อวันที่ ๒๑ ตุลาคม ๒๓๘๑ ได้รวบรวมไพร่พลและนายทัพนายกองยกออกไปพร้อมกันที่หาดใหญ่ ต่อมาถึงวันที่ ๖ พฤศจิกายน ๒๓๘๑ พระยาสงขลาได้มอบหมายให้พระยาสายบุรีกับพระยาเยะหริงยกกำลังออกไปตีค่ายพวกตงกูอาเกบที่ตั้งอยู่ที่บ้านสะเดา ทำให้พวกขบถแตกถอยไปตั้งอยู่ที่ทุ่งโพธิ์ พระยาสายบุรีกับพระยาเยะหริงยกทัพติดตามไปที่ทุ่งโพธิ์ได้สู้รบกัน พวกขบถรวบรวมกองกำลังรวมอ้อมด้านหลังสกัดตีกองล่าเลี้ยงอาหารทำให้กองทัพของพระยาสายบุรีกับพระยาเยะหริงขาดแคลนเสบียงอาหารจึงพากันถอยมาตั้งอยู่ที่คลองหินเหล็กไฟและคลองพาลา พวกตงกูอาเกบยกกำลังติดตามเข้ามาจึงเกิดการยังสู้รบกันอยู่เป็นระยะ ๆ เรื่อยมาจนถึงเดือนธันวาคม ๒๓๘๑ ขณะเดียวกันนั้นในวันที่ ๘ ธันวาคม ๒๓๘๑ พวกขบถซึ่งส่วนใหญ่เป็นชาวปัตตานีได้ยกกำลังเข้ามาตีและเผาเมืองจะนะ บางส่วนก็ไปเกลี้ยกล่อมพวกแขกเมืองเทพา เมืองนอกจิกให้เข้าด้วย

ในต้นเดือนกุมภาพันธ์* พระยาสงขลาได้จัดให้หลวงไชยสุนทรคุมกำลังไพร่พลจำนวน ๕๐๐ คน ออกไปตีค่ายพวกแขกที่ตั้งอยู่ที่ป่าบอนและได้ตั้งค่ายประชิดสู้รบกับพวกแขกที่ตั้งค่ายอยู่ที่บ้านนา ต่อมาพวกแขกขบถประมาณร้อยคนได้เข้าตีเผาบ้านขม้นและได้ตีวกหลังกองทัพหลวงไชยสุนทร กองทัพหลวงไชยสุนทรสู้

* ทั้งนี้เหตุการณ์ช่วงเดือนมกราคมไม่มีปรากฏในจดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติ

ไม่ได้จึงถอยทัพมาตั้งที่ปลักแรด เจ้หมัดยี่หวายยกกำลังตามมาช่วยพวกแขกขบถเพิ่มอีก ๑,๐๐๐ คนเศษ เมื่อเป็นเช่นนี้พระยาสงขลาจึงได้จัดคนไทยคนจีนเพิ่มเติมออกไปช่วยหลวงไชยสุรินทร์อีก ๕๐๐ คนจึงได้เกิดการสู้รบกันที่หินเหล็กไฟและคลองพาลา การสู้รบในครั้งนี้พระยาสงขลาเห็นว่าจะสู้พวกขบถไม่ได้จึงให้กองทัพของพระยาสาวยบุรี พระยาเยหริ่งและหลวงไชยสุรินทร์ถอยกลับเข้ามาในเขตเมืองสงขลา แต่พวกตนถูกเอาเก็บก็ยกติดตามเข้ามาและได้ตั้งค่ายอยู่ที่บ้านน้ำกระจายมีไพร่พลประมาณพันคนเศษ พระยาสงขลาจึงให้จัดทำค่ายที่เขาแก้วแสง ปลักแรด เขาลูกช้างและคลองสำโรงซีกปีกกาถึงกันทำทางเดินตลอดถึงกันทั้ง ๔ ค่ายล้อมเมืองสงขลาไว้เพื่อป้องกันพวกขบถเข้ามาตีเมืองสงขลา โดยค่ายที่ตั้งขึ้นนี้ห่างเมืองสงขลา ๕๐ เส้น และได้จัดทำค่ายปีกกาป้องกันข้างหน้าเมืองไว้อีกชั้นหนึ่งซึ่งยาวตั้งแต่เตาอิฐไปจนคลองสำโรงประมาณ ๓๐ เส้นเศษมีไพร่พลรักษาค่ายปีกกาอยู่ประมาณ ๒,๐๐๐ คน ในระหว่างนี้ข้าวและเสบียงอาหารที่สงขลาเริ่มขาดแคลน พระยาสงขลาจึงได้ขอรับพระราชทานข้าวจากกรุงเทพฯ

ถึงวันที่ ๑๐ มีนาคม ๒๓๕๑ พระยาสงขลาได้มอบหมายให้พระยาไชยา พระยาสาวยบุรี พระยาเยหริ่ง หลวงไชยสุรินทร์ หลวงรายนมุดา ขุนต่างตา นายช้างมหาดเล็กแยกกันเข้าตีค่ายพวกขบถที่เข้ามาตั้งประชิดอยู่ที่บางกระดาน เข้าแก้วแสง เขาลูกช้าง ปลักแรดและน้ำกระจาย จนกระทั่งถึงวันที่ ๑๔ มีนาคม ๒๓๕๑ พวกแขกที่ตั้งอยู่บางกระดาน เขาลูกช้าง ที่น้ำกระจายได้พากันแตกหนีไปทางกระหำล่งไปเมืองไทรบุรี ส่วนพวกที่ตั้งอยู่ที่เขาแก้วแสงและปลักแรดนั้นได้แตกหนีไปทางเมืองจะนะ ทั้งนี้พระยาสงขลาจัดให้หลวงไชยสุรินทร์ นายช้างมหาดเล็กยกติดตามไป ต่อมาหลังจากพวกขบถแตกหนีไปแล้วนั้นไพร่บ้านพลเมืองของเมืองสงขลาได้ออกมาอยู่ตามบ้านเรือนแล้วประมาณสวนหนึ่งยังอีกสัก ๒ ส่วนยังหลบอยู่ตามป่า

นอกจากนี้ภายหลังจากพระยาศรีพิพัฒน์ได้เดินทางมาถึงเมืองสงขลาก็ได้มอบหมายและควบคุมให้พระยาสงขลาจัดแจงทำกำแพงเมือง ซึ่งปรากฏว่าถึงเดือนกรกฎาคมสามารถทำกำแพงเมืองสงขลาได้ด้านสกัด ๒ ด้าน คือ ด้านเหนือและด้านใต้ ยังเหลือด้านที่ซึ่งจัดทำอยู่ต่อไป

เมื่อสามารถขับไล่พวกขบถที่เข้ามาล้อมเมืองสงขลาได้แล้วสิ่งสำคัญอีกประการ คือ การจัดการปกครองหัวเมืองประเทศราชมลายูซึ่งจะกล่าวในบทต่อไป

เหตุการณ์เมืองสงขลาที่กล่าวมานั้นเป็นเพียงการสรุปจากข้อสนเทศที่ปรากฏในจดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติ ดังนั้น เพื่อตรวจสอบประเมินความน่าเชื่อถือของจดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติจำเป็นต้องศึกษาตรวจสอบเปรียบเทียบกับหลักฐานเอกสารอื่นๆ ทั้งพงศาวดารดั่งที่กล่าวมาแล้ว รวมถึงหนังสือใบบอกคำให้การและข้อราชการอื่นๆ ที่ได้มีปริกษาหารือกันเกี่ยวกับเหตุการณ์ในเมืองสงขลา ทั้งนี้หลักฐานประเภทสารตรา ใบบอก คำให้การ จดหมายเหตุหรือข้อราชการร่วมสมัยที่กล่าวถึงเหตุการณ์ในเมืองสงขลา มีดังต่อไปนี้

ใบบอก พระยาเพชรบุรีที่มีถึงเจ้าพระยาพระคลังว่าที่สมุหพระกลาโหม ลงวันเสาร์ เดือนหก ขึ้นสิบห้าค่ำ ปีกุนนักษัตรเอกศก (๓๐ มีนาคม ๒๓๕๑) ทั้งนี้ พระยาเพชรบุรีได้ยกกองทัพออกเดินทางไปถึง

* พงศาวดารเมืองสงขลา กล่าวว่าค่ายที่ตั้งขึ้นห่างจากตัวเมืองสงขลา ๕๐ เส้น

สามร้อยยอดพบกับคนถือหนังสือบอกของเจ้าพระยานครศรีธรรมราชได้สอบถามทำให้ทราบถึงเหตุการณ์เมืองสงขลาว่า "... อ้ายแขกซึ่งล้อมเมืองสงขลานั้น อ้ายตัวนายเมืองไทรบุรีไปแล้ว ยังล้อมอยู่แต่ไพร่ ..."

คำให้การของเจะซาและแขกขบถเมืองไทรบุรีที่พระยาสงขลา พระยาวิชิตณรงค์ และพระราชรินทร์ส่งเข้ามายังกรุงเทพฯ ได้ให้การกับพระยาเทพอรชุน พระนรินทเสนี พระยาไกรโกษา เมื่อวันอังคาร เดือน ๕ แรม ๓ ค่ำ (๒ เมษายน ๒๓๘๒) กล่าวถึงเหตุการณ์ที่เมืองสงขลาต่อจากภายหลังฝ่ายตนถูกข่มขู่เมืองไทรบุรีได้แล้วโดยกล่าวไว้ว่าหลังจากนั้น

...อ้ายตนกูหมัดสอ๊ด อ้ายตนกูหมัดอาเก็บพี่น้องยกไปตั้งอยู่ที่ปากน้ำเมืองไทรเก่า ส่วนคนอื่น ๆ ไปตั้งที่ตะพานช้าง ต่อมาประมาณ ๖-๗ วัน อ้ายแขกกวาดครอบครัว...ลงไปแปร...แต่ชายฉกรรจ์นั้นอ้ายแขกกวาดโล่มาได้...ช่วยรบที่ตะพานช้าง...ตั้งอยู่ตะพานช้าง ๑๔-๑๕ วัน รวบรวมผู้คนได้ประมาณ ๔ พัน คนจัดแจงรวบรวมข้าว...เสบียงอาหารได้พร้อมแล้ว อ้ายตนกูหมัดยี่หวาให้โตะอาเก็บงอแลมีชื่อ นายไพร่ ๒๐๐ คน ยกไปตีเมืองจะนะ ทางด่านสะบาเพนกองหนึ่ง อ้ายตนกูหมัดยี่หวา สยัดอาสัน บังลิมาโป บังลิมาปะซา โดรานัน นายไพร่สามพันเศษยกจากตะพานช้างมตั้งที่กะบังป่าสุได้ ๒-๓ วันยก...ไปตั้งค่ายอยู่ทุ่งโพธิ์ ..." ส่วนที่เมืองไทรบุรีนั้น "...อ้ายตนกูหมัดสอ๊ดมีหนังสือไปถึงอ้ายตนกูอับดุลลาห์ ณ เมืองมะละกา..." ต่อมา "... ประมาณ ๑๖-๑๗ วัน ... อ้ายตนกูอับดุลลาห์มาตั้งอยู่ที่อิลสตาเมืองไทรเก่า แลอ้ายตนกูหมัดสอ๊ด อ้ายตนกูหมัดอาเก็บยกตามพวกกองทัพอ้ายแขกมา ณ ทุ่งโพธิ์...อ้ายตนกูหมัดสอ๊ด อ้ายตนกูหมัดอาเก็บ อ้ายตนกูหมัดยี่หวา สยัดอาสัน บังลิมาโป บังลิมาปะซา โดรานัน ตั้งอยู่ ณ ทุ่งโพธิ์สู้รบกับกองทัพพระยาสาย กองทัพไทยอยู่ ๓ วัน กองทัพไทยดอยล่ามาตั้งรับอยู่ที่บ้านน้ำ พวกแขกยกตามมาตั้งรับกันอยู่ที่บ้านน้ำน้อยหลายวัน...กองทัพไทยลาถอยมาตั้งค่ายรับอยู่ที่เขาลูกช้าง บางกระดาน...ตนกูหมัดอาเก็บอยู่ที่บางกระดาน ๗-๘ วัน...กองทัพไทย จีน จีน เข้าตีค่ายอ้ายแขก...อยู่ประมาณ ๔-๕ วัน ตนกูหมัดอาเก็บกับไพร่ ๒๐๐ คน ช้าง ๑๕ เชือก กลับเมืองไทร..." หลังตนกูหมัดอาเก็บยกไป ๒ วัน "...สยัดอาสันลูกตนกูเต็น นายไพร่ ๒๐๐ คนกับบังลิมาไปตั้งค่ายอยู่ ณ บ้านน้ำน้อยยกตามไปอยู่ค่ายเขาลูกช้างอยู่ประมาณ ๒-๓ วัน กองทัพไทย จีน แขก เข้าตีค่ายโตะปะซาที่เขาลูกช้าง กองทัพไทยยิงปืนใหญ่ไปแต่บนเขาดกกลางค่ายถูกพวกอ้ายแขกบาดเจ็บตายหลายคน อยู่ประมาณ ๒ วัน กองทัพไทย จีน แขก เข้าตีค่ายอ้ายแขกซึ่งตั้งอยู่ริมทะเลใหญ่แตกไปหลายค่าย..." อ้ายตนกูหมัดสอ๊ด อ้ายตนกูหมัดยี่หวา สยัดอาสัน บังลิมาโป บังลิมาปะซา เห็นว่าตนกูหมัดอาเก็บที่กลับไปเมืองไทรบุรีเพื่อหาผู้คนมาเพิ่มเติมนั้นไม่กลับมาแล้ว "เรามีคนอยู่เท่านี้เห็นจะสู้ไม่ได้ ครั้นรุ่งขึ้นเพลเช้ากองทัพไทยเอาปืนใหญ่บนเขายังเข้าไปในค่ายอ้ายแขกสู้รบจนเพลาค่ำ ครั้นเพลาค่ำอ้ายแขกแตกหนีไป ..."

* ไบบอก พระยาเพชรบุรี ถึง พระยาศรีพิพัฒน์. (จ.ศ.๑๒๐๑). เรื่อง พระยาไทรบุรี พระวิชิตสรไกรดีแขกที่สะพานช้างแตก. (กระดาศเพลลา). เส้นดินสอดดำ. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๒๒๑, หมวดจดหมายเหตุ รัชกาลที่ ๓.

๒ คำให้การ แขกขบถเมืองไทรบุรี. (จ.ศ.๑๒๐๑). เรื่อง ราชการเมืองไทรบุรี. (สมุดไทยดำ). (เส้นดินสอดขาว). หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๓๐, หมวดจดหมายเหตุ รัชกาลที่ ๓.

ใบบอกพระยาชุมพรที่มีถึงพระยาศรีพิพัฒน์ ลงวันศุกร์ เดือน ๖ แรม ๑๒ ค่ำ (๑๐ พฤษภาคม ๒๓๘๒) ที่ได้รับมอบหมายจากพระยาศรีพิพัฒน์ให้ลงไปสืบราชการที่เมืองไทรบุรี กล่าวถึงพวกที่ยกมาตีเมืองสงขลาไว้ว่า "...อ้ายแขกที่มาตีเมืองสงขลา เมืองจะนะเทพา เมืองตานีครั้งนี้เป็น...แขกปุกปุย แขกปังก้มาก แขกปังกัด้รับ ผากตะวันออกตะพานช้าง กับแขกกบั้งปู้ แขกยี่ตรา แขกสะเดา..."^๑

ใบบอก พระยาสงขลาที่มีถึงพระยาศรีพิพัฒน์ ลงวันอังคาร เดือนอ้าย ขึ้นสองค่ำ (๒ ธันวาคม ๒๓๘๒) กล่าวถึงการสร้างกำแพงเมืองไว้ว่า "... แลการกำแพงที่จะทำให้แล้วโดยเร็วนั้น แต่กำลังไพร่เมืองสงขลาเห็นจะชำ ด้วยไพร่เมืองสงขลาอ้ายแขกเผาบ้านเรือนแตกสารชานเช่นระสำระสายเสบียงอาหารจะรับประทานก็ขัดสน..."^๒

เมื่อได้ศึกษาเอกสารเหล่านี้พบว่าจดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติมีความสอดคล้องกับเอกสารดังกล่าว แต่ดังได้กล่าวมาแล้วว่าการบันทึกของหลวงอุดมสมบัติในลักษณะการถ่ายทอดพระราชดำรัส และคำกราบบังคมทูลของบรรดาเหล่าขุนนางที่เป็นแบบสนทนาตอบโต้ ส่วนคำกราบบังคมทูลของบรรดาเหล่าขุนนางหรือข้อราชการจากใบบอกและคำให้การก็สรุปเฉพาะใจความสำคัญนั้น ทำให้ข้อมูลเกี่ยวกับเหตุการณ์เมืองสงขลาในจดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติบางเหตุการณ์ใจความไม่ต่อเนื่องสมบูรณ์เช่นเดียวกับเมืองไทรบุรี ดังนั้น ในกรณีสำหรับผู้ที่ต้องการศึกษาเหตุการณ์ของเมืองสงขลาในช่วงเวลาดังกล่าวอย่างละเอียดนั้นจำเป็นต้องใช้จดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติควบคู่กับเอกสารที่กล่าวมาข้างต้นประกอบด้วย เพราะจะทำให้มองเห็นเหตุการณ์ได้ชัดเจนกว่าการใช้จดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติเพียงอย่างเดียว แต่ถึงกระนั้นก็สามารถสรุปได้ว่าเหตุการณ์เมืองสงขลาตามที่ปรากฏในจดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัตินั้นมีความถูกต้องและน่าเชื่อถือ

อย่างไรก็ตาม หากนำเหตุการณ์เมืองสงขลาตามที่ปรากฏในจดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติมาศึกษาเปรียบเทียบกับพงศาวดารเมืองสงขลาพบว่าเหตุการณ์ในพงศาวดารเมืองสงขลาได้ให้รายละเอียดและทำให้เข้าใจง่ายกว่าเหตุการณ์เมืองสงขลาตามที่ปรากฏในจดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติ แต่จดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติได้ชี้ให้เห็นภาพของเหตุการณ์ได้ชัดเจนกว่าพงศาวดารเมืองสงขลาและข้อสันเทศบางอย่างแตกต่างกัน แต่เมื่อตรวจสอบข้อสันเทศในจดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติกับเอกสารร่วมสมัยอื่นๆ ดังที่กล่าวมาปรากฏว่าข้อสันเทศสอดคล้องกัน ดังนั้น จึงกล่าวได้ว่าจดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติมีความถูกต้องและมีความน่าเชื่อถือดีกว่าพงศาวดารเมืองสงขลา

๒.๒.๑.๓ เหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในเมืองนครศรีธรรมราช

เมืองนครศรีธรรมราชเป็นหัวเมืองเอกที่มีหน้าที่ในการดูแลหัวเมืองประเทศราชมลายู คือ เมืองไทรบุรี และเมืองกลันตัน ดังนั้นในจดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัตินอกจากจะเห็นบทบาทของเมืองนครศรีธรรมราชในการ

^๑ ใบบอก พระยาชุมพร ถึง พระยาศรีพิพัฒน์. (จ.ศ. ๑๒๐๑). เรื่อง ไปสืบราชการทัพเมืองไทรบุรี. (กระดาษเพลง). เส้นดินสอด่า. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๑๒๔, หมวดจดหมายเหตุ รัชกาลที่ ๓.

^๒ ใบบอก พระยาสงขลา ถึง พระยาศรีพิพัฒน์. (จ.ศ. ๑๒๐๑). เรื่อง ขอเลิกจะนะแก้หวิดมาช่วยทำกำแพงเมืองสงขลา. (กระดาษเพลง). เส้นดินสอด่า. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๑๒๖, หมวดจดหมายเหตุ รัชกาลที่ ๓

จัดการกับปัญหาที่เกิดขึ้นในเมืองไทรบุรีดังที่กล่าวมาแล้วนั้น จดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติยังชี้ให้เห็นเหตุการณ์ การเกณฑ์ไพร่พลจากหัวเมืองที่อยู่ภายใต้การควบคุมดูแลของเมืองนครศรีธรรมราช กล่าวคือ

การเกณฑ์ไพร่พลนอกจากในส่วนกลางตามที่กล่าวมาข้างต้นแล้ว ในส่วนของเมืองนครศรีธรรมราช และหัวเมืองที่อยู่ภายใต้การควบคุมดูแลของเมืองนครศรีธรรมราชปรากฏว่าได้มีการเกณฑ์ไพร่พล ดังที่ปรากฏใน จดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติว่า "...พระยาไทรได้จัดแจงรวบรวมคนเมืองไทร เมืองพัทลุง เมืองนครฯ ... พระวิชิต สรไกรกับพระเสนาพิพิธคิดรวบรวมนคนที่ท่าทองที่เมืองนครฯ ได้แล้ว ..." * ซึ่งเอกสารร่วมสมัยประเภท จดหมายเหตุ รัชกาลที่ ๓ หนังสือเจ้าพระยานครศรีธรรมราชที่มีถึงเจ้าพระยาอัครเสนาบดีสมุหพระกลาโหม ได้ กล่าวถึงการเกณฑ์ไพร่พลในส่วนของเมืองนครศรีธรรมราช ไว้ว่า...

... ข้าพระพุทธเจ้าคิดผ่อนปรนจะแบ่งเอากองทัพเมืองนคร เมืองพัทลุงซึ่งอยู่ที่สตุลยกไปเมืองไทร ซึ่งแขกเมืองไทรยกมา ณ เมืองสงขลา เมืองจะนะก็จะกลับไปสิ้น...ข้าพระพุทธเจ้าเอากองทัพเมืองนครเนื่องด้วยทัพพระพุทธเจ้า ๑,๓๕๑ คน แบ่งเอาด้วยทัพเมืองนคร เมืองพัทลุง ซึ่งอยู่ที่สตุล ๒,๒๐๔ คน ให้ปลัดเมืองพัทลุงอยู่รักษาที่สตุลด้วยทัพ ๘๗๗ คน แบ่งเอาเมืองตรัง ๕๐๐ คนอยู่รักษาเมืองตรัง ๒๐๐ คน เข้ากันได้ไปเมืองไทร ๓,๘๕๕ คน ให้พระยาไทร พระวิชิตสรไกร พระเสนาพิพิธ พระณรงค์ชลพิทย ปลัดเมืองไทร หลวงขุนหมื่นมีชื่อคุมกองทัพยกไป ..."

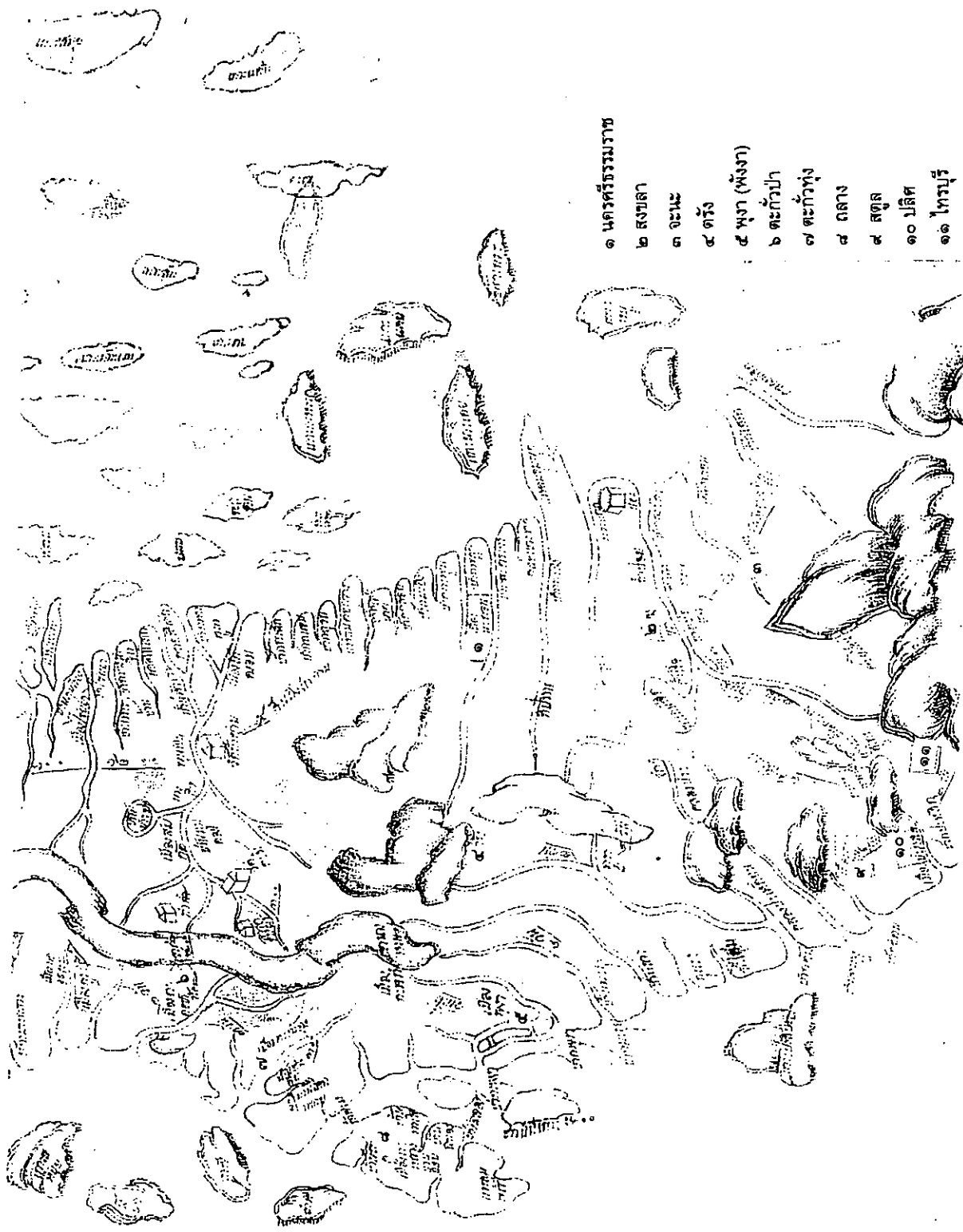
นอกจากนี้ภายหลังจากยึดเมืองไทรบุรีกลับคืนได้แล้วการจัดระเบียบให้เกิดความสงบเรียบร้อยในเมืองไทรบุรีก็จำเป็นต้องใช้ไพร่พล ประกอบกับเลิกไพร่ "... คนเมืองนคร เมืองพัทลุงซึ่งเกณฑ์ไปราชการทัพ เมืองไทรหลบหนีมา ราชการที่เมืองไทรยังมีอยู่มากจะเร่งจัดแจงเสียให้แล้ว...จะต้องเกณฑ์เอาคนเลิกเมืองนคร เมืองพัทลุง ออกไปเพิ่มเติมให้พระยาไทรใช้สอยอีก..." * ดังนั้นพระยาไทรบุรี (แสง) จึงได้มีหนังสือถึงพระเสน่หามนตรีเกณฑ์เลิกเมืองนครศรีธรรมราช เมืองพัทลุงไปราชการเมืองไทรบุรีเพิ่มเติมอีก ๕๐๐ คน ดังที่ปรากฏว่า พระเสน่หามนตรีได้ "... แบ่งเฉลี่ยเกณฑ์เอาทุกกองทุกหมวด ... ได้ให้เร่งนายกองนายหมวดจัดแจงให้เร่งรีบหาคนซึ่งได้แล้ว...เข้ากันเป็น ๒๓๕ คน ... ซึ่งยังค้างอยู่ไม่ครบ ๕๐๐ คนตามเกณฑ์นั้น...ได้ให้เร่งนายกองนายหมวดจัดแจงกวาดขันอยู่ ..." * ซึ่งปรากฏว่าต่อมาอีก ๕ วัน พระเสน่หามนตรีได้เกณฑ์เลิกเมืองนครศรีธรรมราชเพื่อใช้

* หลวงอุดมสมบัติ. (๒๔๓๐). เล่มเดิม. หน้า ๓๔ - ๓๕.

** หนังสือ เจ้าพระยานครศรีธรรมราช. (จ.ศ.๑๒๐๐). เรื่อง เกณฑ์ทัพเมืองนครศรีธรรมราช เมืองพัทลุงให้พระยาไทรบุรี พระวิชิตสรไกรและพระเสนาพิพิธคุมกองทัพไปตีพวกต่อต้าน กับเรื่องขอซื้อเรือกำปั่นและตีบุกที่เกาะหมาก. (กระต่ายเพลลา). เส้นดินสอดำ. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๒๑, หมวดจดหมายเหตุ รัชกาลที่ ๓.

** โบบอก พระเสน่หามนตรี ถึง พระยาศรีพิพัฒน์. (จ.ศ. ๑๒๐๑). เรื่อง ส่งเลิกไพร่หลวงใช้ในราชการเมืองไทรบุรี. (กระต่ายเพลลา). เส้นดินสอดำ. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๑๔๔, หมวดจดหมายเหตุรัชกาลที่ ๓.

** โบบอก พระเสน่หามนตรี ถึง พระยาอภัยพิพิธ. (จ.ศ. ๑๒๐๑). เรื่อง ส่งเลิกไพร่หลวงใช้ในราชการเมืองไทรบุรีและเลิกหนีทัพเมืองไทรบุรี. (กระต่ายเพลลา). เส้นดินสอดำ. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๑๗๒, หมวดจดหมายเหตุรัชกาลที่ ๓.

- ๑ นครศรีธรรมราช
- ๒ สยาม
- ๓ จันทน์
- ๔ ตรัง
- ๕ พญา (พญา)
- ๖ ตะกั่วป่า
- ๗ ตะกั่วทุ่ง
- ๘ กลาง
- ๙ สตุล
- ๑๐ ปลิต
- ๑๑ ไทบุรี

ภาพประกอบ ๗ แผนที่โบราณในคริสต์ศตวรรษที่ ๑๙ แสดงหัวเมืองปักษ์ใต้และหัวเมืองมลายู

ในราชการเมืองไทรบุรีส่งไปยังเมืองพัทลุงอีก ๑๑๕ คน^๑ เข้ากันที่ส่งมาครั้งก่อนเป็นคน ๓๕๐ คน^๒ และได้ส่ง “ เลกเมืองนครหนิตาทัพเมืองไทรสง้อยู่มาที่เมืองพัทลุงแล้ว ๗๑ คน ...”^๓

สำหรับเมืองนครศรีธรรมราช นอกจากเหตุการณ์ที่ผลสืบเนื่องจากการกระทำของฝ่ายตนกมุฮัมมัด ซาอัดแล้ว เหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในเมืองนครศรีธรรมราชที่สำคัญอีกเหตุการณ์ คือ การถึงแก่อสัญกรรมของ เจ้าพระยานครศรีธรรมราช (น้อย) และประเด็นการจัดการในเมืองนครศรีธรรมราช ดังจะได้กล่าวในรายละเอียดต่อไป

๒.๒.๑.๔ เหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในหัวเมืองชายทะเลตะวันตก

หัวเมืองทะเลตะวันตก หมายถึง เมืองถลาง เมืองพังงา เมืองตะกั่วทุ่ง เมืองตะกั่วป่า ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น เมืองเหล่านี้มีความสำคัญในฐานะที่เป็นเมืองเศรษฐกิจเนื่องจากมีทรัพยากรธรรมชาติอุดมสมบูรณ์และเป็นเมืองท่าที่สำคัญได้รับผลประโยชน์จากอากรและภาษีศุลกากร ดังนั้นพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงให้ความสำคัญกับหัวเมืองชายฝั่งตะวันตกเพราะเมืองเหล่านี้มีความสำคัญในฐานะที่เป็นเมืองพระราชทรัพย์หลวง^๔ ส่วนกลางจึงทำการควบคุมดูแลเมืองเหล่านี้โดยตั้งผู้สำเร็จราชการหัวเมืองปักษ์ใต้ฝ่ายตะวันตก คือ ตำแหน่งเจ้าพระยาสุรินทราชา^๕ และได้มอบหมายให้เจ้าพระยานครศรีธรรมราช (น้อย) เป็นผู้ดูแลรักษาหัวเมืองชายฝั่งตะวันตกทั้งหมด^๖

ครั้นเมื่อเกิดเหตุการณ์ขบถไทรบุรีครั้งที่ ๒ เมื่อ พ.ศ. ๒๓๘๑ – ๒๓๘๒ พวกตนกมุฮัมมัด ซาอัดได้คบคิดกับหัวนมาลี ยกกำลังเข้าตีเมืองตรังจนเกิดการสู้รบดังปรากฏในจดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติว่า “...ทางเมืองตรังนั้น อ้ายหัวนมาลีคุมเรือใหญ่น้อยเข้ามา ๘๕ ลำ ประมาณคน ๑,๐๐๐ เศษ พระสงครามวิชีวิตเจ้าเมืองตรังได้สู้รบกับพวกอ้ายเจ๊ะหมัดอาลีที่เขาราชสีห์ พวกอ้ายแขกซึ่งอยู่บ้านหลังเขาพลอยสกัดกระหนาบรบเอา

^๑ บัญชี ห่างว่ารายชื่อเลกไพร่ในราชการทัพเมืองไทรบุรี. (จ.ศ. ๑๒๐๑). (กระดาษสา). เส้นดินสอดำ. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๒๖๘, หมวดจดหมายเหตุ รัชกาลที่ ๓.

^๒ ไบบอก พระเสนหามนตรี ถึง พระยาอภัยพิพิธ. (จ.ศ. ๑๒๐๑). เรื่อง ส่งเลกไพร่หลวงใช้ในราชการเมืองไทรบุรีเพิ่มเติม. (กระดาษสา). เส้นดินสอดำ. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๒๑๔, หมวดจดหมายเหตุ รัชกาลที่ ๓.

^๓ ไบบอก พระเสนหามนตรี ถึง พระยาอภัยพิพิธ. (จ.ศ. ๑๒๐๑). เรื่อง ส่งเลกไพร่หลวงใช้ในราชการเมืองไทรบุรีและเลกหนิทัพเมืองไทรบุรี. (กระดาษเพลา). เส้นดินสอดำ. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๑๗๒, หมวดจดหมายเหตุ รัชกาลที่ ๓.

^๔ ท้องตรา เจ้าพระยาอัครมหาเสนาบดีสมุหพระกลาโหม ถึง เจ้าพระยายมราช พระยาศรีพิพัฒน์. (จ.ศ. ๑๒๐๑). เรื่อง ว่าด้วยราชการเมืองนครศรีธรรมราช เมืองกลันตัน เมืองไทรบุรี และแขกแก้วหัวเมืองภายหลังเจ้าพระยานครศรีธรรมราชถึงแก่อสัญกรรม. (กระดาษเพลา, กระดาษสา). เส้นดินสอดำ. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๑๑๒,๒๕๐, หมวดจดหมายเหตุ รัชกาลที่ ๓.

^๕ ศึกษารายละเอียดได้ใน วิไล พงศ์ภัทรกิจ. (๒๕๔๒). บทบาทของเจ้าพระยาสุรินทราชา (จันทร์ จันทโรจวงศ์) : ข้าราชการสำเร็จราชการหัวเมืองฝั่งตะวันตก ระหว่าง พ.ศ. ๒๓๒๙ – ๒๓๕๐. ปริญญาานิพนธ์ (ศศ.ม.ประวัติศาสตร์). มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร.

^๖ สบป ส่งเมือง. (๒๕๑๘). ความสัมพันธ์ระหว่างราชธานีกับหัวเมืองนครศรีธรรมราชในสมัยกรุงธนบุรีและรัตนโกสินทร์ตอนต้น. หน้า ๑๑๘.

พระสงครามวิชิต ๆ แดกถอย ...”^๑ จนในที่สุดเมืองตรังก็ไม่สามารถต้านทานกำลังของพวกหัวนมาลีได้ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงวิตกกังวลว่าพวกของหัวนมาลีซึ่งอาศัยอยู่ที่เกาะยาวแขวงเมืองภูเก็ตจะนำกำลังเข้ายึดเมืองกลางและหัวเมืองชายทะเลตะวันตกอื่นๆ พระองค์จึงรับสั่ง“... ครัสตามว่าข้างเมืองกลาง นั้นเป็นกระไรเรียงติดอยู่ดอกหรือ...รับสั่งว่าดูซบต่อนเร่งพวกพวกกลาง พวกพังงา พวกตะกั่วทุ่ง ตะกั่วป่าซึ่งเข้ามาตกค้างอยู่ให้รีบออกไป จะได้รับการบ้านเมืองทันราชการ...”^๒ พระองค์จึงมอบหมายให้พระยาไชยาออกไปป้องกันและดูแลรักษาหัวเมืองชายทะเลตะวันตก”

สำหรับเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในหัวเมืองชายทะเลตะวันตกตามที่ปรากฏในจดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติสามารถสรุปได้ดังนี้

ช่วงก่อนที่พระยาไชยาจะเดินทางไปถึงเมืองพังงานั้น พวกแขกขบถภายใต้การนำของหัวนมาลีซึ่งตั้งฐานที่มั่นอยู่ที่เกาะยาวได้คุมไพร่พลนำเรือจำนวน ๓๐ ลำคอยออกลาดตระเวนทำให้ไพร่บ้านพลเมืองของหัวเมืองชายทะเลตะวันตกแตกตื่น แต่ขณะเดียวกันหัวนมาลีและตนกูมูฮัมหมัด ซาอัดได้แสดงความเป็นมิตรกับพระยาถลางด้วยการมีหนังสือขึ้นมาขอเสบียงยาฝิ่น และขอซื้อตบูกกับพระยาถลางรวมทั้งได้นำเอานกเขาชวา มะพร้าว มามอบให้กับพระยาถลาง และได้มีหนังสือให้พระยาถลางช่วยทำนุบำรุงตนกูมูฮัมหมัด ซาอัดด้วย โดยจะขอถวายดอกไม้ทองเงิน แต่พระยาถลางเข้าใจว่าน่าจะเป็นความลวง จึงสั่งให้ควบคุมแขกกรหมาดและพวกแขกที่ถือหนังสือมาจำนวน ๔ คนส่งตัวให้กับพระยาไชยาได้ส่งตัวต่อเข้ามายังกรุงเทพฯ

พระยาไชยาได้เดินทางไปถึงเมืองพังงาเมื่อเดือนธันวาคม ๒๓๘๑ จากนั้นได้ดำเนินการรักษาหัวเมืองชายทะเลตะวันตกด้วยการจัดแบ่งผู้คนให้ไปช่วยรักษาเมืองถลาง เมืองตะกั่วทุ่ง เมืองตะกั่วป่า เมืองละ ๑๐๐ คน ๒๐๐ คน ด้านตัวพระยาไชยาซึ่งอยู่รักษาเมืองพังงานั้นได้รวบรวมเรือและเกณฑ์คนเมืองถลาง เมืองตะกั่วทุ่ง เมืองตะกั่วป่า เมืองพังงา ๓๐๐ คน ให้หลวงพิพิชภักดีคุมเรือรบใหญ่ ๓๐ ลำ ออกไปลาดตระเวนตามท้องทะเลคอยสืบราชการ ส่วนไพร่บ้านพลเมืองของหัวเมืองชายทะเลตะวันตกที่แตกตื่นนั้นเมื่อกองทัพพระยาไชยาเดินทางถึงเมืองพังงาจึงสงบลงมีการซื้อขายทำมาหากินกันเป็นปกติเหมือนอย่างเดิม แต่ด้านฝ่ายหัวนมาลีจัดให้หัวนจิกะหนากับเจ๊ะสมันเป็นนายทัพเรือคุมเรือรบใหญ่ ๓๕ ลำ พร้อมด้วยปืนปี่หมื่นและปืนรายแคมหน้าเรือออกคอยสกัดเรือและสกัดจับคนในสำเรือที่เดินทางผ่านเกาะยาวไว้ได้เป็นจำนวน ๔๐ - ๕๐ ลำ การดำเนินการในลักษณะดังกล่าวนี้ พวกหัวนจิกะหนาก็ได้ครอบคลุมาจนถึงเกาะชนักและเกาะโบาย พร้อมทั้งได้กวาดครอบครัวแขกบ้านอ่าวกระบีเป็นชายหญิงใหญ่น้อยจำนวน ๑๒ คนกับเรือจำนวน ๑๓ ลำไปด้วย โดยครอบครัวที่คอยสกัดกวาดต้อนได้นั้นได้นำเอาไปไว้ที่เกาะนางกาวิ แต่ในระหว่างทางที่หัวนมาลีกวาดครอบครัวไปไว้ที่เกาะนางกาวินั้นครัวพวกนี้ได้ลงเรือตีระเซียวหนีเข้ามาที่ปากน้ำเมืองถลางเป็นจำนวน ๑๕๗ คน อย่างไรก็ตาม

^๑ หลวงอุดมสมบัติ. (๒๕๓๐). เล่มเดิม. หน้า ๓๕.

^๒ หลวงอุดมสมบัติ. (๒๕๓๐). เล่มเดิม. หน้า ๓๕.

^๓ แหล่งเดิม. หน้า ๓๕ - ๓๖. และ ไบบอ ก หลวงอินทสุภาเมืองไชยา ถึง พระยาตรีพิพัฒน์. (จ.ศ. ๑๒๐๑). เรื่อง พระยาไชยา ยกกองทัพไปรักษาเมืองถลาง เมืองพังงา. (กระดามเพลลา). เส้นดินสอดำ. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๒๒๘, หมวดจดหมายเหตุ รัชกาลที่ ๓.

ก็ตามปรากฏภายหลังว่าเมื่อกองทัพพระยาไทรบุรี (แสง) สามารถตีเมืองไทรบุรีกลับคืนมาได้แล้วได้ดำเนินการตามจับวันมาลีซึ่งอยู่ที่เกาะนางกาวิ แต่วันมาลีสามารถพาครอบครัวหนึ่งลงเรือไปเมืองปตุมบาหฺราได้

นอกจากเหตุการณ์ความวุ่นวายที่เกิดจากการกระทำของพวกวันมาลีแล้ว หัวเมืองชายทะเลตะวันตกยังเกิดปัญหาความขัดแย้งระหว่างข้าราชการที่ลงไปปฏิบัติราชการกับขุนนางท้องถิ่น เช่น กรณีของหลวงพิพิธภักดีกับพระตะกั่วทุ่ง ซึ่งปัญหาความวุ่นวายเหล่านี้จะกล่าวในรายละเอียดในบทต่อไป

อย่างไรก็ตาม เหตุการณ์ในหัวเมืองชายทะเลตะวันตกที่กล่าวมาเป็นเพียงการสรุปจากข้อสันนิษฐานที่ปรากฏในจดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติซึ่งได้มาจากข้าราชการ ดังนั้น เพื่อตรวจสอบประเมินความน่าเชื่อถือของจดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติจำเป็นต้องศึกษาตรวจสอบเปรียบเทียบกับเอกสารอื่นๆ รวมทั้งหนังสือใบบอกคำให้การและข้าราชการอื่นๆ ที่ได้มีปริกษาหารือกัน ทั้งนี้ เอกสารที่กล่าวถึงเหตุการณ์ในหัวเมืองชายทะเลตะวันตกมีดังต่อไปนี้

ใบบอก พระยาไชยาที่มีถึงพระยาศรีพิพัฒน์ ลงวันอังคารเดือน ๖ แรม ๙ ค่ำ (๗ พฤษภาคม ๒๓๘๒) กล่าวถึงเหตุการณ์ในหัวเมืองชายทะเลตะวันตกว่า

... ดนกุหมัดสอด้ วันมาลีไซให้แขกกรมาดกับแขกมีชื่อแปดคนถือหนังสือมาถึงพระยากลาง...พระยากลางมีหนังสือไปถึง ดนกุหมัดสอด้ เจ้วันมาลีว่าถ้าจะมาสามภักดีขึ้นแก่สมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัว ณ กรุงเทพฯ ให้แต่งตัวนายคุมดอกไม้เงินเครื่องราชบรรณาการเข้ามาสักนายหนึ่งจะได้บอกเข้าไป ณ กรุงเทพฯ นี้ดนกุหมัดสอด้ไซให้แต่แขกกรมาดถือหนังสือกลับเข้ามาถึงพระยากลางหาไม้ตัวนายและสิ่งของเครื่องราชบรรณาการไม้ ผิดกับความสัญญาเป็นกลอุบาย พอจะได้เป็นทางไปมาสืบสาวเอาข่าวราชกรหาสุจริตไม้ ข้าพเจ้า(พระยาไชยา-ผู้วิจัย)จึงให้ควบคุมพิทักษ์รักษาแขกกรมาดไว้...ส่งแขกนายไพร่เข้าไป ณ กรุงเทพฯ ...”

ใบบอก พระยาไชยาที่มีถึงพระยาศรีพิพัฒน์ ลงวันอาทิตย์ เดือน ๖ แรม ๑๔ ค่ำ (๑๒ พฤษภาคม ๒๓๘๒) กล่าวถึงการดำเนินการป้องกันหัวเมืองชายทะเลตะวันตกไว้ว่า “ ... ข้าพเจ้าจัดให้กรมการเมืองกลางเมืองงูงา ออกไปลาดตระเวร...และได้จัดให้กองทัพเมืองไชยาสมทบกับคนเมืองกลาง งูงา ตะกั่วทุ่ง ตะกั่วป่า ตั้งค่ายรักษาบ้านเมืองตระเตรียมผู้คนไว้ ...”^๖

^๕ ใบบอก พระยาวิชิตภักดี ถึง พระยาศรีพิพัฒน์. (จ.ศ. ๑๒๐๑). เรื่อง ดนกุหมัดสอด้ให้แขกกรมาดถือหนังสือมาถึงพระยากลาง. (กระดาษเพล). เส้นดินสอดำ. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๑๑๙, หมวดจดหมายเหตุ รัชกาลที่ ๓.

^๖ ใบบอก พระยาไชยา ถึง พระยาศรีพิพัฒน์. (จ.ศ. ๑๒๐๑). เรื่อง พระพิชิตภักดีจัดกองทัพรักษาค่ายแล้ววิวาทกับพระตะกั่วทุ่งและเหตุการณ์เมืองไทรบุรี. (กระดาษเพล). เส้นดินสอดำ. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๒๐๐, หมวดจดหมายเหตุ รัชกาลที่ ๓.

ใบบอก พระยาไชยาที่มีถึงพระยาศรีพิพัฒน์ ลงวันอาทิตย์ เดือน ๖ แรม ๑๔ ค่ำ (๑๒ พฤษภาคม ๒๓๘๒) อีกฉบับ กล่าวถึงเหตุการณ์ในหัวเมืองชายทะเลตะวันตกว่า "... พระยาตะกั่วทุ่งบอกหนังสือมาถึงหลวงพิพิธภักดีว่า...แขกมาทอดอยู่ที่เกาะชนักยาว ประมาณ ๕๐ - ๖๐ ลำ ..."

ใบบอก หลวงอินทรสุมเมืองไชยาที่มีถึงพระยาศรีพิพัฒน์ ลงวันพุธ เดือน ๘ ทศมาส ขึ้น ๑๓ ค่ำ (๒๔ กรกฎาคม ๒๓๘๒) กล่าวถึงเหตุการณ์หัวเมืองชายทะเลตะวันตกไว้ว่า "... โปรดเกล้าฯ ให้ท่านพระยาไชยาออกมาเกณฑ์เลกเมืองไชยาขึ้นไปรักษาเมืองกลาง กงฯ ท่านพระยาไชยา...ถวายบังคมลาออกมาถึงเมืองไชยา ณ วันเดือน ๑๑ แรม ๙ ค่ำ (๑๓ ตุลาคม ๒๓๘๒)...ครั้น ณ วันเดือนอ้ายแรม ๑๑ ค่ำ (๑๑ ธันวาคม ๒๓๘๒) ท่านพระยาไชยายกทัพขึ้นไปถึงปากพนม..." ต่อมาพระยาไชยาได้มีหนังสือมาถึงหลวงอินทรสุมเมืองไชยาว่า "...อ้ายเจ๊ะหวนมาลียกกองทัพเรือมาอยู่ที่ปากน้ำเกาะกลาง ๖๓ ลำ...ให้เร่งรีบยกตามพระยาไชยาขึ้นไป..."

เมื่อได้ศึกษาเอกสารเหล่านี้พบว่าจดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติมีความสอดคล้องกัน แต่เนื่องจากหลักฐานที่กล่าวถึงเหตุการณ์ในหัวเมืองชายทะเลตะวันตกมีน้อยจึงไม่สามารถสรุปได้ชัดเจนว่าข้อมูลถูกต้องเพียงใด แต่เท่าที่ตรวจสอบเปรียบเทียบกับเอกสารที่กล่าวมาสามารถสรุปได้ว่าเหตุการณ์ในหัวเมืองชายทะเลตะวันตกในจดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติมีความน่าเชื่อถือ

อย่างไรก็ตามประเด็นสำคัญเกี่ยวกับหัวเมืองชายทะเลตะวันตกอีกประการ คือ การจัดการปกครองในหัวเมืองชายทะเลตะวันตกภายหลังเจ้าพระยานครศรีธรรมราช (น้อย) ถึงแก่อสัญกรรมและภายหลังที่เมืองไทรบุรีได้ผู้ปกครองที่เป็นคนพื้นเมืองมีเชื้อสายเจ้าเมืองเดิม ซึ่งจะได้กล่าวรายละเอียดในตอนต่อไป

นอกจากเหตุการณ์ที่กล่าวแล้วข้างต้น ผลสืบเนื่องจากการกระทำของฝ่ายตนกุมฮัมหมัด ซาอ์ดยังได้ก่อให้เกิดเหตุการณ์ในหัวเมืองทั้ง ๗ ด้วย แต่เนื่องจากเหตุการณ์ที่กล่าวในจดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติเกี่ยวกับหัวเมืองทั้ง ๗ เป็นเรื่องของการชำระครวที่เข้าด้วยกับพวกขบถเมืองไทรบุรี ดังจะได้กล่าวในรายละเอียดในเรื่องที่ว่าด้วยเหตุการณ์การกวาดต้อนครัวและการจัดการครัว

๒.๒.๒ เหตุการณ์ในเมืองกลันตัน

เหตุการณ์ความวุ่นวายในเมืองกลันตันที่ปรากฏในจดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติเป็นผลสืบเนื่องมาจากการอนิจกรรมของพระยากลันตัน (หลง อาหมัด) ทั้งนี้ เนื่องมาจากภายหลังจากพระยากลันตันถึงแก่อนิจกรรมและไม่มีบุตรพญาตีพี่น้องแย่งชิงกันเป็นเจ้าเมือง เจ้าพระยานครศรีธรรมราช (น้อย) ในฐานะที่ควบคุมกำกับเมืองกลันตันจึงมอบหมายให้พระเสน่หามนตรี (น้อยกลาง) ลงไปไกล่เกลี่ยจนพญาตีพี่น้องศรีดิวัน

* ใบบอก พระยาไชยา ถึง พระยาศรีพิพัฒน์. (จ.ศ.๑๒๐๑). เรื่อง เกณฑ์เลขหัวเมืองชายทะเลตะวันตกและความวิวาทระหว่างหลวงพิพิธภักดีกับพระตะกั่วทุ่ง. (กระดาษเพลา). เส้นดินสอดำ. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๒๐๑, หมวดจดหมายเหตุ รัชกาลที่ ๓.

* ใบบอก หลวงอินทรสุมเมืองไชยา ถึง พระยาศรีพิพัฒน์. (จ.ศ. ๑๒๐๑). เรื่อง พระยาไชยา ยกกองทัพไปรักษาเมืองกลาง เมืองพังงา. (กระดาษเพลา). เส้นดินสอดำ. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๒๒๘, หมวดจดหมายเหตุ รัชกาลที่ ๓.

กรมการตกลงเห็นชอบให้ตุวันสะนิ (ปากแดง) เป็นพระยากลันตัน* พระเสน่หามนตรีจึงให้ตุวันสะนิ (ปากแดง) เป็นผู้นำดอกไม้ทองเงินและเครื่องราชบรรณาการให้เจ้าพระยานครศรีธรรมราช (น้อย) นำเข้าทูลเกล้าฯ ถวายที่กรุงเทพฯ ใน พ.ศ. ๒๓๘๑ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ แต่งตั้งดังนี้

ตุวันสะนิปากแดง	เป็น	พระยากลันตัน
ตุวันกอลตา	เป็น	พระยาสุนทรวิบัติ ศรีสุลต่านเดหวมหารายาพระยาจางวาง
ตุวันสนิกกา	เป็น	ตงกุศรีอินดาราประตามหามนตรี
ตุวันมสุ	เป็น	รายนมุดา ^๒

การนำดอกไม้ทองเงินและเครื่องราชบรรณาการเข้ามายังกรุงเทพฯ ในครั้งนี้ พระยาบาโงยและตงกุปะสาได้เข้าเฝ้าด้วย แต่ไม่ได้รับพระราชทานตำแหน่งใดๆ เพราะทรงเห็นว่าทั้งสองคนนี้ไม่จงรักภักดีต่อไทย อีกทั้งมีความผิดติดตัวที่ช่วยเหลือพวกตงกุเด็นต่อต้านพระยากักติบริรักษ์ (แสง) เมื่อ พ.ศ. ๒๓๗๓ และทรงมีพระราชประสงค์ให้จับกุมบุคคลทั้งสองไว้เพื่อมิให้ไปก่อเหตุวุ่นวายหรือฉวยโอกาสก่อความยุ่งยากเวลาหัวเมืองประเทศราชมลายูอื่นมีปัญหาซึ่งจะทำให้เรื่องลุกลามมากดังเช่นเมื่อ พ.ศ. ๒๓๗๓ อีก แต่เจ้าพระยานครศรีธรรมราช (น้อย) เกรงว่าพระยาบาโงยกับตงกุปะสาจะเสียใจเพราะพระยาบาโงยเป็นน้องชายของพระยากลันตัน (หลงอาหมัด) ซึ่งมีสิทธิจะเป็นพระยากลันตันสืบต่อได้ก็ไม่ได้รับพระราชทานตำแหน่งใดๆ เหมือนญาติพี่น้องคนอื่น ด้านตงกุปะสานั้นบรรดาพี่และลูกพี่ลูกน้องต่างได้รับพระราชทานยศหมดยกเว้นตนเพียงคนเดียว ฉะนั้นทั้งพระยาบาโงยกับตงกุปะสาคงจะสำนึกในความผิดและได้รับความอับอายอยู่แล้ว เจ้าพระยานครศรีธรรมราช (น้อย) จึงทูลขอพระยาบาโงยไปอยู่ที่เมืองนครศรีธรรมราชและทูลขอตงกุปะสาให้ไปช่วยราชการที่เมืองไทรบุรีพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงทรงอนุญาต^๓ แต่ในระหว่างเดินทางกลับออกไป

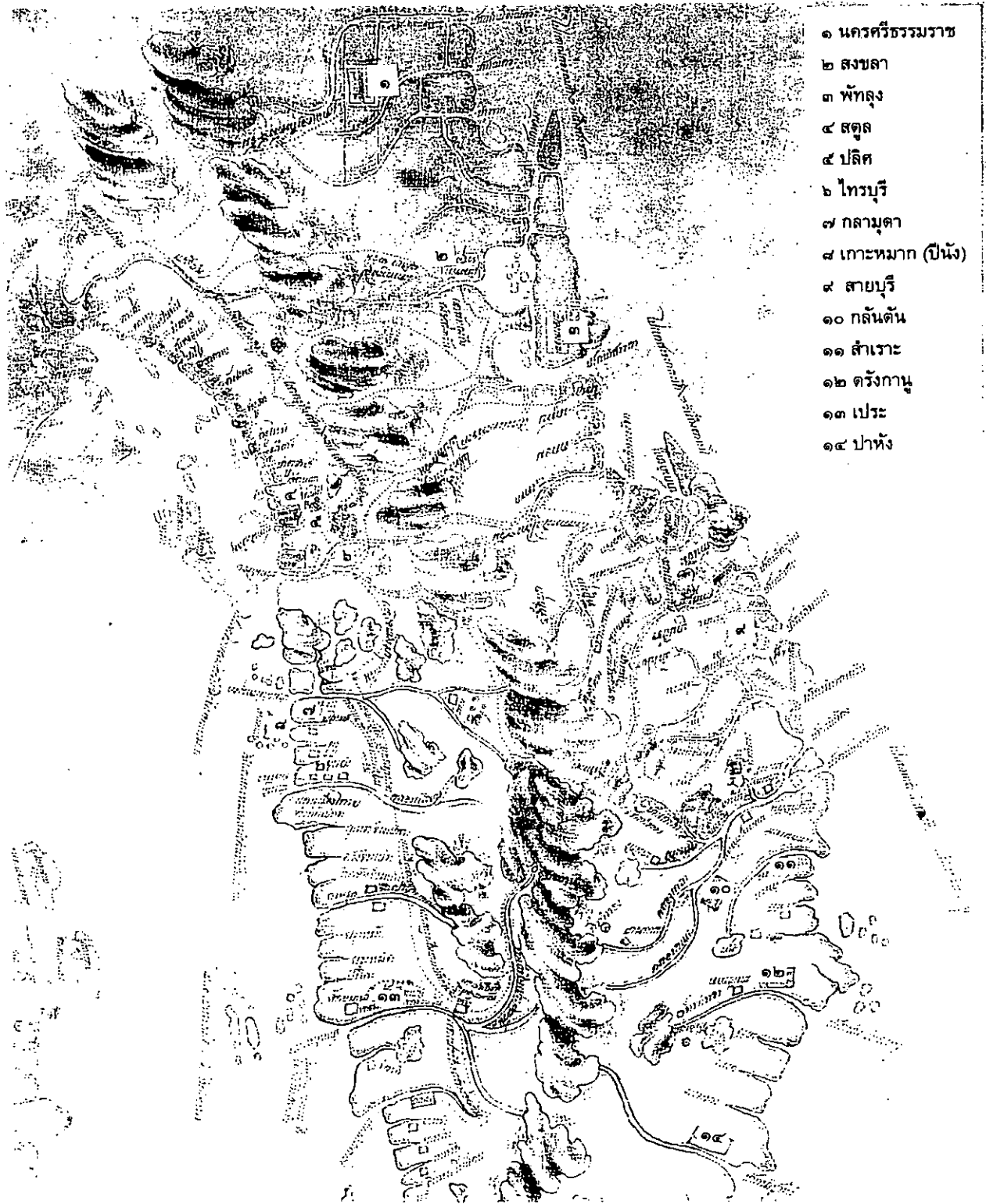
* เอกสารทางฝ่ายมลายูระบุว่าพระยาบาโงยได้ขึ้นครองตำแหน่งเจ้าเมืองกลันตันโดยผ่านความเห็นชอบจากญาติพี่น้องและศรีตวันกรมการเมืองก่อนที่เจ้าพระยานครศรีธรรมราช (น้อย) มอบหมายให้พระเสน่หามนตรี(น้อยกลาง)ลงไปใกล้เกลี้ยและเห็นชอบให้ตุวันสะนิ (ปากแดง) เป็นพระยากลันตัน* การขึ้นเป็นเจ้าเมืองของตุวันสะนิ (ปากแดง) ภายในการสนับสนุนของเจ้าพระยานครศรีธรรมราช (น้อย) ในลักษณะดังกล่าวนี้ พรรณงาม เเงาธรรมสารอธิบายว่าแสดงให้เห็นถึงบทบาทของเจ้าพระยานครศรีธรรมราช (น้อย) ในหัวเมืองมลายู ทั้งยังเปิดเผยให้เห็นว่าความสัมพันธ์ที่เป็นส่วนตัว หรือ "เป็นพรรคพวก" กัน (personal ties) รวมทั้ง "เล่ห์อุบาย" (intrigues) ต่างๆ เป็นเครื่องมือสำคัญในการปกครองดินแดนส่วนนี้ของไทยในสมัยดังกล่าว **

* อ้างจาก Skinner, Syril. (1965). *Monographs of the Malaysian Branch Royal Asiatic Society : The Civil war in Kelantan in 1839.* p. 11, fnt.16.

** อ้างจาก พรรณงาม เเงาธรรมสาร. (๒๕๑๙). "การเมืองไทยในหัวเมืองปัตตานีในอดีตกับจดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติ," ใน จุลสารแลได้. หน้า ๔๑.

^๒ สำเนาคำแปลหนังสือ พระยากลันตัน ถึง พระยาศรีสุนทรหรือไชย. (จ.ศ. ๑๒๐๑). เรื่อง ความเมื่องกลันตันครั้งแต่งตั้งตุวันสะนิปากแดงเป็นพระยากลันตันและท้องตราท้องตราให้หรือถอนค่าย. (กระตาดเพลลา). เส้นดินสอด่า. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๒๕๔. หมวดจดหมายเหตุ รัชกาลที่ ๓. และ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ. (๒๕๓๐). "อธิบาย เรื่องราวอันเป็นมูลเหตุ แห่งจดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติ," ใน จดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติ พร้อมด้วยอธิบายของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ. หน้า ๒๕.

^๓ ท้องตรา เจ้าพระยาอัครมหาเสนาบดีสมุหพระกลาโหม ถึง เจ้าพระยามรราช พระยาศรีพิพัฒน์. (จ.ศ. ๑๒๐๑). เรื่อง พระยากลันตันขอกองทัพพระยาศรีพิพัฒน์. (กระตาดเพลลา). เส้นดินสอด่า. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๑๐๙, ๑๑๔. หมวดจดหมายเหตุ รัชกาลที่ ๓.

ภาพประกอบ ๘ แผนที่โบราณในคริสต์ศตวรรษที่ ๑๙ แสดงหัวเมืองมัทขิดและหัวเมืองมลายู

ที่มา : Santanee Phasuk & Philip Stott. (2004). Royal Siamese Maps : War and Trade in Nineteenth Century Thailand. (Bangkok : Rover Books). P. 190.

หมายเหตุ : ใส่หมายเลขตำแหน่งโดยผู้วิจัย

จนกระทั่งถึงเมืองท่าทองในเขตเมืองนครศรีธรรมราชพระยาบาโงยไม่ยอมแวะเมืองนครศรีธรรมราชแต่กลับหนีไปทางเมืองกลันตันไปอยู่ที่เมืองปาหัง * ส่วนตงกูปะสากลับไปอยู่เมืองกลันตันขึ้นฟังท้องตราเสร็จแล้วก็ไม่ได้ไปหาพระยากันตันอีกเลย” ในเวลานั้นมีเหตุการณ์ความวุ่นวายในเมืองไทรบุรีพวกต่อต้านได้เข้าโจมตีเมืองไทรบุรีทำให้เจ้าพระยานครศรีธรรมราช (น้อย) ไม่ได้ดำเนินการเรื่องของพระยาบาโงยและตงกูปะสาในทันที จนกระทั่งนำมาซึ่งเหตุการณ์วิวาทในเมืองกลันตัน พ.ศ. ๒๓๘๒

๑. สาเหตุความวุ่นวายในเมืองกลันตัน พ.ศ. ๒๓๘๒

สำหรับเหตุการณ์ความวุ่นวายในเมืองกลันตันตามปรากฏในจดหมายหลวงอุดมสมบัติ ฉบับที่ ๑ นั้นกล่าวเพียงว่า “... แยกเมืองกลันตันเกิดวิวาทรบพุ่งกันด้วยเหตุซึ่งกันเป็นเจ้าเมือง ...”^๑ และในจดหมายหลวงอุดมสมบัติ ฉบับที่ ๓ กล่าวไว้ว่า “... ที่กลันตัน...บ้านเมืองเป็นศึกกันอยู่ ว่าบุตรพระยาบ้านทะเล ๓ คน พี่น้องจะรบกันกับตัวนสนิซึ่งกันเป็นเจ้าบ้านเมือง ตั้งค่ายอยู่คนละฟากน้ำ ...”^๒ รวมทั้งในจดหมายหลวงอุดมสมบัติ ฉบับที่ ๖ กล่าวเพียงว่า “... เมืองกลันตันนั้นได้ความว่าพี่น้องรบกันด้วยเหตุจะซึ่งกันเป็นเจ้าเมือง ...”^๓

สาเหตุความวุ่นวายที่เกิดขึ้นในเมืองกลันตัน พ.ศ. ๒๓๘๒ ตามที่ปรากฏในจดหมายหลวงอุดมสมบัติ นอกจากการแยกชิงเป็นเจ้าเมืองแล้วยังมีอีกหลายประการ ดังต่อไปนี้

- ๑) หนักกับไปเก็บเอาแผ่นดินที่ไร่นาของตงกูปะสา ตงกูปะสาให้คนมาร้องต่อพระยากันตันๆ ว่า จะชำระให้ก็หาชำระให้ไม่^๔
- ๒) ตงกูปะสาได้ข่าวว่าคนขาว (ฝรั่ง) ให้แขกมาตีเอาเมืองไทรได้แล้วและได้ล้อมเมืองสงขลากับเมืองนครศรีธรรมราชไว้ ส่วนที่กรุงฯ ก็วุ่นวายอยู่กองทัพกรุงฯ ไม่สามารถยกออกมาช่วยเมืองนครศรีธรรมราชและสงขลาได้^๕
- ๓) พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงคิดว่าเป็นเพราะเจ้าพระยานครศรีธรรมราชได้ปล่อยพระยาบาโงยให้หนี^๖
- ๔) รายนามห้ามมิให้ไพร่บ้านพลเมืองไปซื้อข้าวสารตงกูปะสา ตงกูปะสาขัดใจจึงวิวาทรบสู้^๗

* ไบบอก พระยาตานี. (จ.ศ.๑๒๐๐). เรื่อง ราชการเมืองกลันตัน. (กระดาศเพลลา). เส้นดินสอดำ. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๒๔, หมวดจดหมายเหตุ รัชกาลที่ ๓.

^๒ สารตรา เจ้าพระยาอัครมหาเสนาบดีสมุหพระกลาโหม ถึง เจ้าพระยามรราช พระยาศรีพิพัฒน์. (จ.ศ.๑๒๐๑). เรื่อง ให้ระงับการวิวาทในเมืองกลันตัน. (กระดาศสา, กระดาศเพลลา). เส้นดินสอดำ. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๑๔๖, ๒๗๒, หมวดจดหมายเหตุ รัชกาลที่ ๓.

^๑ หลวงอุดมสมบัติ. (๒๔๓๐). เล่มเดิม. หน้า ๖๖.

^๒ แหล่งเดิม. หน้า ๘๗.

^๓ แหล่งเดิม. หน้า ๑๓๖.

^๔ แหล่งเดิม. หน้า ๑๔๔.

^๕ แหล่งเดิม.

^๖ แหล่งเดิม. หน้า ๑๗๙.

^๗ แหล่งเดิม. หน้า ๒๐๑.

- ๕) เติมวิวาทกันด้วยพระยากลับตันให้ชายข้าวเก่าเสียให้หมดก่อนจึงให้ชายข้าวใหม่ ตนกูปะสาโกรธว่าพระยากลับตันป่าวร้องให้ราษฎรมาซื้อแต่ข้าวพระยากลับตัน^๑
- ๖) ตนกูปะสาช่วยกราบทูลให้พระยากลับตันได้ดีแล้ว ก็หาตั้งให้ตนกูปะสาเป็นอะไรไม่ ตนกูปะสาขัดใจจึงได้วิวาทรบสู้กัน^๒

เหตุการณ์ต่างๆ ตามที่กล่าวมาสามารถสรุปสาเหตุของความวุ่นวายที่เกิดขึ้นในเมืองกลับตันตามที่ปรากฏในจดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติได้ว่า สาเหตุดั้งเดิมนั้นอาจเกิดจากความไม่พอใจของฝ่ายตนกูปะสาที่ไม่ได้รับการแต่งตั้งให้มียศและตำแหน่งใดในครั้งที่แต่งตั้งให้วันสนธิปากแดงเป็นพระยากลับตัน ทั้งนี้เห็นได้จากการที่ตนกูปะสาแสดงอาการกระด้างกระเดื่องต่อพระยากลับตัน (ตวันสนธิปากแดง) นอกจากนี้ที่เมืองกลับตันยังมีเหตุการณ์ความขัดแย้งอื่นๆ เช่น เรื่องที่พระยากลับตันห้ามไม่ให้ราษฎรไปซื้อข้าวสารของตนกูปะสาและวันทากกับไปแย่งชิงที่ไร่นาแต่พระยากลับตันก็มีได้ดำเนินการแต่อย่างไร ประกอบกับในเวลานั้นเกิดเหตุการณ์ความวุ่นวายในเมืองไทรบุรีพวกขบถสามารถยึดเมืองไทรบุรีและได้ล้อมเมืองสงขลาไว้ ตนกูปะสาได้ข่าวว่ากองทัพจากกรุงเทพฯ ไม่สามารถยกกองทัพออกไปช่วยเมืองนครศรีธรรมราชและเมืองสงขลาได้ ตนกูปะสาจึงถือโอกาสก่อความไม่สงบจนนำไปสู่การสู้รบระหว่างฝ่ายของพระยากลับตันและฝ่ายของตนกูปะสากับพระยาบาโงย

อย่างไรก็ตาม สาเหตุที่กล่าวมานี้เป็นเพียงข้อสันนิษฐานที่ปรากฏในจดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติซึ่งได้มาจากข้อราชการ ดังนั้น เพื่อตรวจสอบความถูกต้องและประเมินความน่าเชื่อถือของจดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติจะกล่าวถึงหลักฐานเอกสารอื่นๆ ได้แก่ หนังสือของเจ้าพระยาานครศรีธรรมราช หนังสือของพระยากลับตัน หนังสือของตนกูปะสา หนังสือของพระยาศรีพิพัฒน์และคำให้การต่างๆ ตลอดจนเอกสารอื่นๆ ที่กล่าวถึงสาเหตุของความวุ่นวายที่เกิดขึ้นในเมืองกลับตัน ทั้งนี้ หลักฐานเหล่านี้กล่าวถึงสาเหตุความวุ่นวายที่เกิดขึ้นในเมืองกลับตันไว้ดังนี้

หนังสือ เจ้าพระยาอัครเสนาธิบดีสมุหพระกลาโหมที่มีถึงเจ้าพระยาอมราช พระยาศรีพิพัฒน์ ลงวันเสาร์เดือนหก แรมหกค่ำ ปีกุนเอกศก (๔ พฤษภาคม ๒๓๕๒) กล่าวถึงสาเหตุความวุ่นวายในเมืองกลับตันไว้ว่า

...รู้ข่าวคนแขกมาตีเมืองไทร...เมืองนคร เมืองสงขลาได้กับเขาแล้ว ฝ่ายกรุงไทยคนข่าวก็เข้าไปทำวุ่นวายหาได้ไปช่วยเมืองนคร เมืองสงขลาไม่ แล้วตนกูปะสาใช้คนไปบอกพระยากลับตันว่ากลัวคนร้ายเผาเรือน ตนกูปะสาจะทำร้ายบ้านกันคนร้าย ตนกูปะสาทำค่ายรอบบ้านและตามริมแม่น้ำใหญ่...แล้วตนกูปะสาให้ไปรับพระยาบาโงยเข้ามาอยู่ที่บ้านไพรวัน ไพรบ่าวพระยากลับตันอยู่ฝากข้างตนกูปะสาฯ ก็กันเอาไว้ทำให้ไปหาพระยากลับตันไม่...^๓

^๑ หลวงอุดมสมบัติ. (๒๕๓๐). เล่มเดิม. หน้า ๒๑๕.

^๒ แหล่งเดิม.

^๓ สารตรา เจ้าพระยาอัครเสนาธิบดีสมุหพระกลาโหม ถึง เจ้าพระยาอมราช พระยาศรีพิพัฒน์. (จ.ศ.๑๒๐๑). เรื่อง ให้ช่วยคิดอ่านกับเจ้าพระยาานครศรีธรรมราชอย่าให้เมืองกลับตันตกไปเป็นอื่น. (กระดาดขเพลลา). เส้นดินสอดดำ. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๑๕๐. หมวดจดหมายเหตุ รัชกาลที่ ๓.

และ หนังสือฉบับเดียวกัน กล่าวถึงสาเหตุความวุ่นวายในเมืองกลันตันไว้ว่า

... สิ่งของตงกูปะสาซึ่งบรรทุกออกไปแต่กรุงเทพพระมหานครนั้น พระยากลันตัน รายามุดาให้ตีฆ้องเป่าร้องไปให้ได้ชื่อของๆ ตงกูปะสา ถ้าผู้ใดซื้อจะปรับเอา ๔๐ เหรียญ แล้วรายามุดาไปรื้อเรือนที่สาวตงกูปะสาเก็บเอาจนอ่าง ตุ่ม ตงกูปะสาให้คนไปว่าก็หาฟังไม่ แล้วหลวงนี้กับใช้คนให้ข้ามมาเก็บเอาที่บรรดาพวกตงกูปะสา ประมาณ ๔๐๐ – ๕๐๐ อันนา ตงกูปะสาขอไม่ให้จนพวกตงกูปะสาหาได้มาทำนาไม่ ...”

หนังสือ เจ้าพระยาอัครเสนาธิบดีสมุหพระกลาโหมที่มีถึงเจ้าพระยายมราช พระยาศรีพิพัฒน์ ลงวัน ๑ เดือน ๖ แรม ๑๕ ค่ำ ปีกุนเอกศก ๑๒๐๑ (๑๒ พฤษภาคม ๒๓๘๒) กล่าวถึงสาเหตุความวุ่นวายในเมืองกลันตันไว้ว่า “... เมื่อ ณ วันเดือนสี่ ปีมจจสิมฤทธิศก ตงกูปะสาบ้านทะเลคบคิดพร้อมกับพญาบาโจย...ตั้งค่ายอยู่ฝากแม่น้ำใหญ่ล้อมพระยากลันตันไว้ ...”^๖

หนังสือ เจ้าพระยาอัครเสนาธิบดีสมุหพระกลาโหมที่มีถึงเจ้าพระยายมราช พระยาศรีพิพัฒน์ ลงวัน พฤษศมปี เดือนเจ็ด ขึ้นเก้าค่ำ จุลศักราชพันสองร้อยเอ็ด ปีกุนนักษัตรเอกศก (๒๒ พฤษภาคม ๒๓๘๒) กล่าวถึงเหตุการณ์ความวุ่นวายในเมืองกลันตันไว้ว่า “...ตงกูปะสาไปรับพระยาบาโจยลูกพระยาบาโจยมา ณ เมืองกลันตัน และตงกูปะสาดังค่ายที่บ้านปังกูอุอามัดกลางเมืองกลันตันข้ามตลอดลงไปจนบ้านทะเล ...”^๗

หนังสือ เจ้าพระยาอัครเสนาธิบดี สมุหพระกลาโหมที่มีถึงเจ้าพระยายมราช พระยาศรีพิพัฒน์ ลงวัน ศุกรี เดือนแปดขึ้นสามค่ำ ปีกุนนักษัตรเอกศก (๑๔ มิถุนายน ๒๓๘๒) กล่าวถึงสาเหตุความวุ่นวายในเมืองกลันตันไว้ว่า

... ตงกูปะสาพูดกับหลวงสรเสนีว่า พระยากลันตันกับตงกูปะสาสู้รบกันทั้งนี้มิใช่ว่าตงกูปะสาจะยกเป็นเจ้าเมืองกลันตันนั้นหามิได้ ถ้ามีความปรารถนาจะเป็นเจ้าเมืองแล้วก็หารับเข้าไปช่วยว่ากล่าวให้พระยากลันตันเดี๋ยวนี้เป็นเจ้าเมืองไม่ จะสู้รบกันเสียแต่เมื่อครั้งพระยาบาโจย ใจตงกูปะสาคิดกับพระยากลันตันแต่เดิมปรารถนาอยู่แต่จะได้ชื่อเสียงมียศบางเล็กน้อยแต่พอจะได้คุมพรรคพวกบ่าวไพร่ของบิดาได้อยู่กับตงกูปะสาแต่ก่อน ครั้นเข้าไปถึงกรุงเทพฯ ตงกูปะสากับพี่น้องทั้งปวงช่วยกันว่ากล่าวที่พระยากลันตันให้กับพระยากลันตัน พวกพี่น้องของพระยากลันตันก็ได้ชื่อเสียงมียศศักดิ์

^๖ สารตรา เจ้าพระยาอัครเสนาธิบดีสมุหพระกลาโหม ถึง เจ้าพระยายมราช พระยาศรีพิพัฒน์. (จ.ศ.๑๒๐๑). เรื่อง ให้ช่วยคิดอ่านกับเจ้าพระยานครศรีธรรมราชอย่าให้เมืองกลันตันตกไปเป็นอื่น. (กระดาดขเพลา). เส้นดินสอดำ. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๑๕๐, หมวดจดหมายเหตุ รัชกาลที่ ๓.

^๗ ท้องตรา เจ้าพระยาอัครมหาเสนาบดีสมุหพระกลาโหม ถึง เจ้าพระยายมราช พระยาศรีพิพัฒน์. (จ.ศ.๑๒๐๑). เรื่อง พระยากลันตันขอกองทัพพระยาศรีพิพัฒน์. (กระดาดขเพลา, กระดาดขเพลา). เส้นดินสอดำ. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๑๐๘, ๑๑๔, หมวดจดหมายเหตุ รัชกาลที่ ๓.

^๘ ท้องตรา เจ้าพระยาอัครมหาเสนาบดีสมุหพระกลาโหม ถึง เจ้าพระยายมราช พระยาศรีพิพัฒน์. (จ.ศ.๑๒๐๑). เรื่อง จัดแจงความวิวาทระหว่างพระยากลันตันกับตงกูปะสาและความเมืองไทรบุรีให้เป็นหน้าที่ของพระยาไทรบุรี(แสง)กับพวกเมืองนครศรีธรรมราชและเมืองพัทลุง. (กระดาดขเพลา). เส้นดินสอดำ. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๒๕๑, หมวดจดหมายเหตุ รัชกาลที่ ๓.

ออกไปทุกคน แต่ตบฏปะสาทกับพี่น้องซึ่งเข้าไป ณ กรุงเทพฯ หาได้เป็นอะไรไม่ กลับออกมาถึงเมืองกลันตันก็มีความอับอายกับพวกพี่น้องบ่าวไพร่ ...”

และ หนังสือฉบับเดียวกัน กล่าวถึงสาเหตุความวุ่นวายในเมืองกลันตันไว้ว่า “... พระยากลันตันว่าพระยากลันตันหารักจะรบสู้กับตบฏปะสาทไม่...ตบฏปะสาทคิดสู้รบกับพระยากลันตันๆ ก็ต้องรักษาเขตแดน ...”^๒

หนังสือ ตบฏปะสาทที่มีถึงพระยาเพชรบุรี ลงวัน ๒ เดือน ๘ ขึ้น ๑๓ ค่ำ ปีกุน (๒๕ มิถุนายน ๒๓๘๒) กล่าวถึงสาเหตุความวุ่นวายในเมืองกลันตันไว้ว่า “... จะยึดมาแต่เมืองตานี จะยึดพูดว่า กรุงเทพฯก็คนขาวเข้าเฝ้าปากน้ำวุ่นวายอยู่แล้วๆ เมืองนครก็เสียกับแขกเมืองไทรแล้วและเมืองสงขลาก็ก้อม แขกเมืองไทร เมืองตานีคนเมืองไทรเข้าอยู่เต็ม...เหตุตั้งนี้ดูวันปะสาทคบคิดกันกับดูวันหลงหะหมัด...ใช้คนมารับพระยาบ่าโงยเข้า ณ เมืองกลันตัน...”^๓

หนังสือ ตบฏปะสาทที่มีถึงพระยาเพชรบุรี ลงวันพุธ เดือนแปด ขึ้นสิบห้าค่ำ ปีกุนนักษัตรเอกศก (๒๖ มิถุนายน ๒๓๘๒) กล่าวถึงสาเหตุความวุ่นวายในเมืองกลันตันไว้ว่า “...เมื่อครั้งก่อน ข้าฯ ได้สู้รบกับพระยากลันตันด้วยพระยาจางวาง พระยากลันตันกระทำเหนือตัวข้าฯ ...”^๔

คำให้การ วันพฤหัสบดี กล่าวถึงสาเหตุความวุ่นวายในเมืองกลันตันไว้ว่า

...เมื่อ ณ วันเดือนสี่ข้างขึ้น เจ๊ะอาหลี่ลามเมืองนคร เชิญตราตั้งพระยากลันตันออกไปเมืองกลันตัน พระยากลันตันให้บรรดาญาติพี่น้องศรีตวันกรมการมานั่งฟังท้องตราที่บ้านพระยากลันตันคนใหม่แล้วต่างคนต่างกลับไป อยู่ประมาณ ๑๕ วัน ๑๕ วัน หลงอาหมัดบุตรหลงมุเกดน้องพระยากลันตันผู้ตายคุมคนประมาณ ๓๐๐ คนเศษยกขึ้นไปตั้งค่ายอยู่ที่มุเกดแขวงเมืองกลันตันระงับกันกับบ้านพระยากลันตันคนใหม่ทางวันหนึ่ง ...^๕

^๑ สารตรา เจ้าพระยาอัครมหาเสนาบดีสมุหพระกลาโหม ถึง เจ้าพระยาอมราช พระยาศรีพิพัฒน์. (จ.ศ.๑๒๐๑). เรื่อง ระเบียบการวิวาทในเมืองกลันตัน. (กระตาสา, กระตาสเพลลา). เส้นดินสอดำ. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๑๔๖, ๒๗๒, หมวดจดหมายเหตุรัชกาลที่ ๓.

^๒ แหล่งเดิม.

^๓ สำเนา จดหมาย ดูวันหลงสา ถึง พระยาเพชรบุรี. (จ.ศ. ๒๓๘๑). เรื่อง เหตุการณ์เมืองกลันตัน. (สมุดไทย). เส้นดินสอดำ. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๓๑๐(๒), หมวดจดหมายเหตุ รัชกาลที่ ๓.

^๔ สำเนา จดหมายตวันปะสา ถึง พระยาเพชรบุรี. (จ.ศ. ๒๓๘๑). เรื่อง การสู้รบที่เมืองกลันตัน. (สมุดไทย). เส้นดินสอดำ. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๓๑๐(๑), หมวดจดหมายเหตุ รัชกาลที่ ๓.

^๕ คำให้การ วันพฤหัสบดี. (จ.ศ.๑๒๐๑). เรื่อง ความเมืองกลันตัน. (กระตาสเพลลา). เส้นดินสอดำ. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๑๒๑, หมวดจดหมายเหตุ รัชกาลที่ ๓.

คำให้การ นายรักษนายเรือ ลูกค้ากรุงเทพฯ ที่เดินทางไปค้าขาย ณ เมืองกลันตัน กล่าวถึงสาเหตุความวุ่นวายในเมืองกลันตันไว้ว่า

... ข้าฯ ได้ยินพระยาปลัดกลันตันว่ากับจีนแขกชาวเมืองกลันตันว่าผู้ใดจะซื้อข้าวก็ให้ซื้อข้าวเก่ากินเสียก่อน ข้าวซึ่งพระยาปลัดกลันตัน ตนกูปะสาซื้อเอาไปแต่กรุงเทพฯ เป็นข้าวใหม่เอาไว้ซื้อขายกันต่อภายหลัง แล้วข้าฯ เห็นจีนแขกชาวเมืองพากันไปซื้อข้าวตอกูปะสาบ้าง ซื้อข้าวพระยาปลัดกลันตันบ้าง...ครั้นอยู่ ณ วันเดือนอายุข้างแรม ข้าฯ ได้ยินแขกมีชื่อพูดกันว่าพระยาปลัดกลันตันให้ฆ่าแพะ โด กระบือ แล้วให้หาตอกูปะสาและญาติพี่น้องศรีตะวันตกวันกรมการมากินเลี้ยงที่บ้านพระยาปลัดกลันตันญาติพี่น้องศรีตะวันตกวันกรมการมาพร้อมกันกินเลี้ยงที่บ้านพระยาปลัดกลันตัน แต่ตอกูปะสาหามาไม่ ครั้นอยู่มา ๔ วัน ๕ วันพระยาปลัดกลันตันให้หาตอกูปะสามาคิตราชการ ตนกูปะสาไม่มาถึง ๒ ครั้ง ๓ ครั้ง ครั้นอยู่มา ๔ วัน ๕ วัน ตนกูปะสาหาหาพระยาปลัดกลันตัน มีแขกไพร่มาด้วย ๖๐ คน ๗๐ คน มีปืน หอก กฤษ มาทุกคน ...^๑

และ หนังสือฉบับเดียวกัน กล่าวถึงสาเหตุความวุ่นวายในเมืองกลันตันอีกว่า

... ข้าฯ ได้ยินแขกมีชื่อชาวบ้านพูดกันว่า ราษฎรจะค้าขายเรือให้รายนมุดาน้องพระยาปลัดกลันตันจะเป็นราคาเท่าไรไม่รู้รายามุดาก็เรือเอาเรือที่รายาจะค้าขายให้รายนมุดาไป ตนกูปะสาว่า รายนมุดาทำขมเหงความก็เจ็บกันมา ครั้น ณ วันเดือน ๓ ข้างขึ้น ตนกูปะสาตั้งค่ายล้อมบ้าน...แล้วได้ยินว่าพระยาบงโยออกไปถึงเมืองกลันตัน พระยาบงโยกับตอกูปะสาคิดกันตั้งค่ายตามริมน้ำ...^๒

และ หนังสือฉบับเดียวกันยังกล่าวถึงสาเหตุความวุ่นวายในเมืองกลันตันต่ออีกว่า

... ตนกูปะสากับญาติพี่น้องอุตสาห์เข้าเฝ้าทูลละอองฯ ... ทรงพระกรุณาเมตตาโปรดให้ตอกูปะสาญาติพี่น้อง เข้าเฝ้าหลายครั้งตรัสถามว่าผู้ใดจะเป็นพระยาปลัดกลันตันได้ ตนกูปะสาว่า หลวงนี้ปากแดงใจดีอารีอรอบกับญาติพี่น้องไพร่บ้านพลเมืองก็นับถือกลัวเกรงมาก สมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัวจึงตั้งให้หลวงนี้ปากแดงเป็นพระยาปลัดกลันตัน ครั้นได้เป็นที่พระยาปลัดกลันตันแล้วก็ไม่มีอารีอรอบกับใครตอกูปะสาฯ ก็ไม่ได้เป็นที่มิชื่อเสียงแต่สักอย่างหนึ่ง ตนกูปะสาอายุแก่สมควรพักพวกบ่าวไพร่มีความน้อยใจนัก ...^๓

หลักฐานตามที่กล่าวมาข้างต้นสามารถสรุปสาเหตุความวุ่นวายที่เกิดขึ้นในเมืองกลันตันได้ว่า ภายหลังจากที่แต่งตั้งให้ตวันสนิปากแดงเป็นพระยาปลัดกลันตันและญาติพี่น้องคนอื่นมีบรรดาศักดิ์กันนั้น ตนกูปะสาซึ่งเดินทางมาเข้าเฝ้าที่กรุงเทพฯ กลับไม่มียศถาบรรดาศักดิ์ใดๆ จึงมีความน้อยเนื้อต่ำใจอับอายแก่ญาติพี่น้องและบ่าวไพร่จึงไม่ได้ไปมาหาสู่กับพระยาปลัดกลันตันและแสดงความกระด้างกระเดื่องต่อพระยาปลัดกลันตัน (สนิปากแดง) ประกอบกับภายหลังที่ตอกูปะสาอยู่ที่เมืองกลันตันก็ถูกพระยาปลัดกลันตันริบไร่นา ถูกก็ดกันมิให้ประชาชนซื้อสิ่งของที่นำจากกรุงเทพฯ โดยพระยาปลัดกลันตันกล่าวว่าถ้าใครซื้อของกับตอกูปะสาจะถูกปรับเป็นเงิน ๔๐ เหรียญ นอกจากนี้เรือที่สวของตงปะสายังถูกรายามุดาเรืออีกด้วย ตนกูปะสาจึงเกิดความอับอายและแค้นเคืองพระยา

^๑ คำให้การนายรักษนายเรือลูกค้ากรุงเทพฯ ไปค้าขาย ณ เมืองกลันตัน. (จ.ศ.๑๒๐๑). เรื่อง การเดินทางไปค้าขายและความวุ่นวายในเมืองกลันตัน. (กระดาษเหลือง). เส้นดินสอดำ. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๑๔๓, หมวดจดหมายเหตุ รัชกาลที่ ๓.

^๒ แหล่งเดิม.

^๓ แหล่งเดิม.

กลันตันจึงได้ร้องเรียนต่อเจ้าพระยานครศรีธรรมราช (น้อย) ในช่วงเวลาเดียวกันนั้นได้เกิดความวุ่นวายที่เมืองไทรบุรีเจ้าพระยานครศรีธรรมราชซึ่งกำลังยุ่งอยู่กับการปราบปรามต่อต้านที่เมืองไทรบุรี จึงมิได้ดำเนินการใดๆ กับปัญหาที่เกิดขึ้นภายในเมืองกลันตัน ประกอบกับในช่วงนั้นตนกูปะสาได้ข่าวว่าคนข่าว (ฝรั่ง) ได้ให้แขกมาตีเมืองไทรบุรีและคนข่าวมาทำความวุ่นวายอยู่ที่กรุงเทพฯ ตนกูปะสาจึงไปรับพระยาบาโงยกกลับมาอยู่ที่เมืองกลันตัน หลังจากนั้นพระยาบาโงยได้ยุ้งให้ตนกูปะสาบุตรชายสู้รบกับพระยากลันตันด้วยหวังว่าถ้ารบชนะ จะได้เป็นเจ้าเมืองกลันตัน ทั้งสองฝ่ายถึงกับตั้งค่ายรบกัน

เมื่อได้ศึกษาเอกสารเหล่านี้พบว่าสาเหตุความวุ่นวายของเมืองกลันตัน พ.ศ. ๒๓๘๒ ตามที่ปรากฏในจดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติสอดคล้องกับเอกสารเหล่านี้ แต่มีประเด็นที่ต้องพิจารณา กล่าวคือ สาเหตุของความวุ่นวายข้อที่ว่า "... ตนกูปะสาได้ข่าวว่าคนข่าว (ฝรั่ง) ให้แขกมาตีเอาเมืองไทรได้แล้วและได้ล้อมเมืองสงขลา กับเมืองนครศรีธรรมราชไว้ ส่วนที่กรุงเทพฯ ก็วุ่นวายอยู่กองทัพกรุงเทพฯ ไม่สามารถยกออกมาช่วยเมืองนครศรีธรรมราช และสงขลาได้ ..." และข้อที่ว่า "...รู้ข่าวคนแขกมาตีเมืองไทร...เมืองนคร เมืองสงขลาได้กับเขาแล้ว ฝ่ายกรุงเทพฯ คนข่าวก็เข้าไปทำวุ่นวายหาได้ไปช่วยเมืองนคร เมืองสงขลาไม่ ..." นั้น เข้าใจว่าคงเป็นข่าวที่ทราบต่อๆ กันมา ทั้งนี้เพราะว่าในจดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติได้กล่าวถึงการเดินทางเข้ามาของมิสเตอร์ริชชอน (Mr. Ridson) ทูตของผู้สำเร็จราชการอินเดียที่เดินทางเข้ามาทางเมืองกาญจนบุรี โดยกล่าวว่าช่วงเดือนกุมภาพันธ์ ๒๓๘๑ มิสเตอร์ริชชอนทูตของผู้สำเร็จราชการอินเดีย อังกฤษแต่งตั้งให้อัครราชทูตเครื่องราชบรรณาการเข้ามาถวายแต่ให้เดินบกมาจากเมืองมะละกาเข้ามาถึงเมืองกาญจนบุรี กระทั่ง ๑๕ มีนาคม ๒๓๘๑ ออกจากกรุงเทพฯ ไปทางนครไชยศรี ขึ้นไปเมืองเชียงใหม่ นอกจากนี้พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๓ กล่าวถึงเรื่องนี้ไว้ว่า " มิสเตอร์ริชชอนอังกฤษถืออักษรสาสน์เจ้าเมืองมังกลา (หนังสือของบริษัท อีสต์อินเดีย) เข้ามาทางบก...คุมมอญมาเป็นพาหนะเข้ามา ๑๐๐ คน เดินมาทางเมืองกาญจนบุรีมาหาพระยาราชบุรี พระยาราชบุรีจัดเรือส่งเข้ามาก็ไม่ยอมแล้วเดินมาเมืองนครไชยศรี...พระยานครไชยศรีจัดเรือส่งเข้ามา...ถึงกรุงเทพฯ ในเดือน ๓ ข้างแรม และมิสเตอร์ริชชอนได้เข้าเฝ้าถวายบรรณาการเมื่อ วันเดือน ๔ ขึ้น ๕ ค่ำ (๑๕ กุมภาพันธ์ ๒๓๘๑)...แล้วมิสเตอร์ริชชอนก็ถวายบังคมลากลับไปเดินตัดไปทางเมืองสุพรรณบุรี ไปออกด่านอุทัยธานี" ดังนั้นสาเหตุของข้อที่ว่า "... ที่กรุงเทพฯ ก็วุ่นวายอยู่ ..." และ "... ฝ่ายกรุงเทพฯ คนข่าวก็เข้าไปทำวุ่นวาย ..." นั้น คงหมายถึงการเข้ามาของมิสเตอร์ริชชอนทูตของผู้สำเร็จราชการอินเดียที่เดินทางเข้ามาถวายเครื่องราชบรรณาการนั่นเอง

๒. เหตุการณ์ความวุ่นวายในเมืองกลันตัน

เหตุการณ์ความวุ่นวายในเมืองกลันตันตามที่ปรากฏในจดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติในขั้นต้นทราบว่าแขกเมืองกลันตันเกิดวิวาทรบพุ่งกันด้วยเหตุซึ่งกันเป็นเจ้าเมือง ได้แก่ฝ่ายตนกูปะสา พระยาบาโงยและพี่น้อง ส่วนอีกฝ่ายคือฝ่ายพระยากลันตัน (สนิปากแดง) ทั้งสองฝ่ายได้ตั้งค่ายอยู่คนละฟากน้ำ โดยฝ่ายของตนกูปะสา พระยาบาโงยได้ตั้งค่ายอยู่ที่ปากน้ำและปลายน้ำมีกำลังคนประมาณ ๕,๐๐๐คน ส่วนฝ่ายของพระยากลันตันถูกปิดล้อมอยู่ภายในเมืองมีกำลังพลอยู่ประมาณ ๕,๐๐๐ คน และข่าวไพร่ของพระยากลันตันที่อยู่ข้างนอกพวกตนกูปะสากับพระยาบาโงยกันไว้ไม่ให้มาช่วยพระยากลันตัน จนกระทั่งถึงกลางเดือนมีนาคม ๒๓๘๑ พระยากลันตันจึงได้มี

* เจ้าพระยาทิพากรวงศ์มหาโกษาธิบดี. (๒๕๓๘). เล่มเดิม. หน้า ๗๘ - ๗๙.

หนังสือไปถึงเจ้าพระยานครศรีธรรมราชในฐานะที่กำกับดูแลเมืองกลันตันให้ยกกำลังลงไปช่วยเพราะหนังสือที่เจ้าพระยานครศรีธรรมราชเคยมีไปว่ากล่าวห้ามปรามแต่ก่อนนั้นฝ่ายของตนกุบปะสาไม่ปฏิบัติตาม แต่เจ้าพระยานครศรีธรรมราชก็มีได้นำกำลังไปช่วยแต่อย่างใด ต่อมาตุวันหลวงอาหลีซึ่งเป็นพี่น้องกับพระยากันตันแต่เป็นบุตรเขยพระยาบาโงย เมื่อครั้งก่อนที่พระยากันตันวิวาทกับพระยาบาโงยนั้น ตุวันหลวงอาหลีมาเข้าด้วยกับพระยากันตัน ครั้งนี้พระยากันตันมอบหมายให้ตุวันหลวงอาหลีนำแขกไพร่พลไปตั้งค่ายรับอยู่ที่ปากน้ำ แต่ปรากฏว่าตุวันหลวงอาหลีไปเข้าด้วยกับฝ่ายตนกุบปะสา ต่อมาต้นเดือนพฤษภาคม ๒๓๘๒ พระยากันตันจึงมีหนังสือไปขอกองทัพเจ้าพระยานครศรีธรรมราชอีกครั้ง เจ้าพระยานครศรีธรรมราชไม่ทันได้รับหนังสือฉบับดังกล่าวก็ถึงแก่สัญกรรมเสียก่อน ดังนั้นปัญหาความวิวาทเมืองกลันตันจึงตกเป็นหน้าที่ของพระยาศรีพิพัฒน์ในฐานะที่เป็นแม่ทัพใหญ่ออกมาราชการหัวเมืองปักษ์ใต้และพักอยู่ที่สงขลา ทำหน้าที่ไกล่เกลี่ยแก้ปัญหาที่เกิดขึ้นในเมืองกลันตัน

พระยาศรีพิพัฒน์จึงได้มอบหมายให้หลวงสรเสนีกับขุนวิจิตรวาทीलาม นำกำลังไพร่พล ๘๐ คนลงไปห้ามปรามก็เชื่อฟังปฏิบัติตามแต่มีการยิงสู้รบกันบ้างในตอนกลางคืนและไม่มีการรื้อถอนค่าย จนกระทั่งถึงวันที่ ๒๑ มิถุนายน ๒๓๘๒ พระยาศรีพิพัฒน์ได้มอบหมายให้พระยาเพชรบุรีนำกำลังไพร่พลประมาณ ๗๐๐ คนกับหลวงอนุรักษภูเบศร์คุมไพร่พลเมืองสงขลาอีกประมาณ ๓๐๐ คนยกไปตั้งอยู่ที่เมืองสายบุรี การสู้รบระหว่างฝ่ายพระยากันตันและฝ่ายตนกุบปะสาจึงยุติสงบลงแต่ยังคงไม่มีการรื้อถอนค่ายต่างฝ่ายต่างแยกกันอยู่ ทั้งนี้มีสาเหตุสำคัญที่ทำให้แยกกันไม่รื้อถอนค่ายเพราะข้าหลวงที่ลงไปห้ามปรามกล่าวกับฝ่ายพระยากันตันว่าชักแต่ปืนออกจากค่ายแล้วไม่ต้องรื้อค่ายก็ได้ ต่อมาเดือนกรกฎาคม ๒๓๘๒ พระยาศรีพิพัฒน์ได้มอบหมายให้พระยาไชยานำกำลังจำนวน ๔๐๐ คนลงไปปิดปากน้ำเมืองกลันตันเพื่อป้องกันมิให้ตนกุบปะสาผ่นครอบครวัหนี่ และเมื่อพระยาไชยานำกำลังลงไปปิดปากน้ำเมืองกลันตันไว้แล้วได้ให้ทั้งสองฝ่ายชักปืนรื้อถอนค่าย ทั้งสองฝ่ายก็ปฏิบัติตามและฝ่ายตนกุบปะสาเตรียมตัวที่จะเดินทางเข้ามาหาพระยาศรีพิพัฒน์ที่เมืองสงขลาในวันที่ ๒๙ กรกฎาคม ๒๓๘๒ ส่วนฝ่ายพระยากันตันนั้นจะรอปรึกษาพระยาจางวางว่าจะเข้ามาหาพระยาศรีพิพัฒน์ที่เมืองสงขลาในวันที่ ๑ สิงหาคม ๒๓๘๒ ด้านพระยาบาโงยนั้นได้หนีไปอยู่ที่ปากน้ำสำราญต่อแดนกับพิสูตร

อย่างไรก็ตาม สำหรับเหตุการณ์ในเมืองกลันตันที่กล่าวมาเป็นเพียงการสรุปจากข้อสนเทศที่ปรากฏในจดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติซึ่งได้มาจากข้อราชการ ดังนั้นเพื่อประเมินความน่าเชื่อถือของจดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติจำเป็นต้องศึกษาตรวจสอบเปรียบเทียบกับเอกสารร่วมสมัยอื่นๆ ทั้งหนังสือใบบอก คำให้การหรือข้อราชการอื่นๆ ที่ได้มีการปริักษารื้อกันเกี่ยวกับเหตุการณ์ในเมืองกลันตัน

สำหรับหลักฐานที่กล่าวถึงเหตุการณ์ในเมืองกลันตัน พ.ศ. ๒๓๘๒ มีอยู่หลายชิ้น^{*} ซึ่งสามารถสรุปเป็นเหตุการณ์ได้ดังนี้

* เนื่องจากหลักฐานที่เกี่ยวข้องถึงเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในเมืองกลันตัน พ.ศ. ๒๓๘๒ มีหลายชิ้น ผู้เขียนไม่สามารถยกข้อความดังกล่าวมาได้ทั้งหมด ดังนั้นจึงใช้การสรุปเป็นเหตุการณ์และใช้การอ้างอิงหลักฐานแต่ละชิ้นประกอบเพื่อชี้ให้เห็นความสอดคล้องของเรื่องราวที่ปรากฏในจดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติกับความสัมพันธ์ของเอกสารร่วมสมัยอื่นๆ

ความวุ่นวายให้เกิดขึ้นในเมืองกลันตันเกิดขึ้นเพราะตงกูปะสาก์กับพระยาบาโงโยไม่พอใจที่ตนไม่ได้รับพระราชทานยศศักดิ์เหมือนกับคนอื่น ๆ จึงเกิดความอับอายต่อบรรดาญาติพี่น้องและบ่าวไพร่ของตน^๑ จึงแสดงความกระด้างกระเดื่องต่อพระยากลันตัน (สะนิปากแดง) ประจวบกับเวลานั้นที่เมืองไทรบุรีเกิดเหตุการณ์ความวุ่นวายด้วยและตงกูปะสาก์เข้าใจว่าเกิดความไม่สงบในราชธานี เพราะฝรั่งเข้ามารบกวาดจนไม่สามารถยกกองทัพไปช่วยเมืองนครศรีธรรมราชปราบต่อต้านเมืองไทรบุรีได้^๒ ตงกูปะสาก์จึงถือโอกาสชักชวนพระยาบาโงโยมาร่วมมือยกกำลังไพร่พลเข้าไปล้อมพระยากลันตันไว้จนเกิดการสู้รบกันขึ้นในเมืองกลันตัน^๓ จนกระทั่งข่าวความไม่สงบนี้ได้ทราบถึงพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงทรงมีพระราชดำริที่ให้เจ้าพระยานครศรีธรรมราช (น้อย) กับพระยาศรีพิพัฒน์ร่วมกันแก้ปัญหาเมืองกลันตันเพราะทรงเห็นว่าเจ้าพระยานครศรีธรรมราชเป็นผู้รู้ขนบธรรมเนียมของผู้นั้นในหัวเมืองมลายูดี^๔ และถือเป็นหน้าที่ของเมืองนครศรีธรรมราชในการกำกับเมืองกลันตัน

ในการนี้เจ้าพระยานครศรีธรรมราชมีแนวนโยบายในการจับตัวพระยาบาโงโยด้วยวิธีอันละมุนละม่อม จึงไม่ได้ส่งกองกำลังลงไปช่วยเหลือพระยากลันตันเพราะเกรงว่าการกระทำเช่นนั้นจะทำให้พระยาบาโงโยหลบหนีไปอยู่ในเขตแดนของอังกฤษ^๕ และเป็นเหตุที่อาจนำเอาไทยเข้าไปพัวพันกับอังกฤษจึงได้ตัดปัญหายุ่งยากทั้งปวงด้วยการมีหนังสือไปห้ามปราม เพราะเชื่อว่าพระยาบาโงโยแค้นเคืองพระยากลันตัน (สะนิปากแดง) และอยากเป็นใหญ่ แต่สำหรับตงกูปะสานั้นมิได้คิดการใหญ่โต ทำไปด้วยความน้อยใจและไม่พอใจการกระทำของญาติพี่น้องเท่านั้นซึ่งพอจะห้ามปรามได้ เจ้าพระยานครศรีธรรมราชจึงมีหนังสือไปห้ามปรามแต่ทั้งสองฝ่ายไม่ยอมเลิกรา^๖

^๑ สารตรา เจ้าพระยาอัครมหาเสนาบดีสมุหพระกลาโหม ถึง เจ้าพระยายมราช พระยาศรีพิพัฒน์. (จ.ศ.๑๒๐๑). เรื่อง ให้รับราชการวิวาทในเมืองกลันตัน. (กระดาดษา, กระดาดษาเพลลา). เส้นดินสอดำ. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๑๔๖, ๒๗๒, หมวดจดหมายเหตุ รัชกาลที่ ๓.

^๒ สารตรา เจ้าพระยาอัครมหาเสนาบดีสมุหพระกลาโหม ถึง เจ้าพระยายมราช พระยาศรีพิพัฒน์. (จ.ศ.๑๒๐๑). เรื่อง ให้ช่วยคิดอ่านกับเจ้าพระยานครศรีธรรมราชอย่าให้เมืองกลันตันตกไปเป็นอื่น. (กระดาดษาเพลลา). เส้นดินสอดำ. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๑๕๐. หมวดจดหมายเหตุ รัชกาลที่ ๓.

^๓ คำให้การ หลานหมัดอาหลี. (จ.ศ.๑๒๐๑). เรื่อง ความเมืองกลันตัน. (กระดาดษาเพลลา). เส้นดินสอดำ. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๑๒๑, หมวดจดหมายเหตุ รัชกาลที่ ๓.

^๔ สารตรา เจ้าพระยาอัครมหาเสนาบดีสมุหพระกลาโหม ถึง เจ้าพระยายมราช พระยาศรีพิพัฒน์. (จ.ศ.๑๒๐๑). เรื่อง ให้ช่วยคิดอ่านกับเจ้าพระยานครศรีธรรมราชอย่าให้เมืองกลันตันตกไปเป็นอื่น. (กระดาดษาเพลลา). เส้นดินสอดำ. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๑๕๐. หมวดจดหมายเหตุรัชกาลที่ ๓.

^๕ จดหมาย เจ้าพระยาอัครมหาเสนาบดี ถึง เจ้าพระยายมราช พระยาศรีพิพัฒน์. (จ.ศ.๑๒๐๑). เรื่อง พระยากลันตันมีหนังสือมาขอกองทัพเมืองนครศรีธรรมราช. (กระดาดษา, กระดาดษาเพลลา). เส้นดินสอดำ. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๑๑๐, ๑๑๕, หมวดจดหมายเหตุ รัชกาลที่ ๓.

^๖ เพราะเกรงว่าหากใช้กำลังรุนแรงพระยาบาโงโยอาจหนีเข้าไปเขตแดนอังกฤษและอาจกระทบความสัมพันธ์กับอังกฤษจนกลายเป็นสงครามได้ ทั้งนี้คงเข้าใจว่าอาจเป็นเช่นเดียวกับพม่าที่พวกเขาไข่หนึ่เข้าไปในเขตแดนของอินเดียซึ่งอังกฤษครอบครองอยู่จึงมีกระทบกระทั่งกลายเป็นสงครามจนนำไปสู่การเสียเอกราชของพม่าใน พ.ศ. ๒๓๖๘

^๗ ท้องตรา เจ้าพระยาอัครมหาเสนาบดีสมุหพระกลาโหม ถึง เจ้าพระยายมราช พระยาศรีพิพัฒน์. (จ.ศ.๑๒๐๑). เรื่อง พระยากลันตันขอกองทัพพระยาศรีพิพัฒน์. (กระดาดษาเพลลา, กระดาดษา). เส้นดินสอดำ. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๑๐๙, ๑๑๔, หมวดจดหมายเหตุ รัชกาลที่ ๓.

อย่างไรก็ตาม ในเวลาต่อมาเจ้าพระยานครศรีธรรมราชป่วยไม่สามารถแก้ปัญหาที่เกิดขึ้นได้ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดเกล้าฯ ให้เจ้าพระยาศรีพิพัฒน์ (ทัด) ในฐานะแม่ทัพใหญ่จากกรุงเทพฯ ที่ลงไปช่วยแก้ปัญหาความวุ่นวายในหัวเมืองปักษ์ใต้กรณีเมืองไทรบุรี ดำเนินการจัดการเกี่ยวกับปัญหาเมืองกลันตันด้วย พร้อมทั้งทรงเห็นว่าปัญหาที่เกิดขึ้นนี้จะคลี่คลายลงได้ด้วยความเรียบร้อยต้องอาศัยเจ้าพระยานครศรีธรรมราช (น้อย) จึงโปรดให้เจ้าพระยานครศรีธรรมราชลงไปปิดการครั้งนี้กับเจ้าพระยาศรีพิพัฒน์ที่เมืองสงขลาให้จึงได้โดยให้พักรักษาตัวที่นั่น^๑ แต่เจ้าพระยานครศรีธรรมราชยังไม่ได้ลงไปก็ถึงแก่อสัญกรรมเสียก่อน^๒ ประกอบกับปัญหาเรื่องการคมนาคมระหว่างราชธานีกับหัวเมืองปักษ์ใต้ที่ห่างไกลไม่สะดวกในการติดต่อบอกข่าว ข้าราชการหรือหากมีสารตรา ท้องตราก็เป็นไปด้วยความล่าช้าไม่ทันการ^๓ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงมอบสิทธิขาดในการแก้ปัญหาเมืองกลันตันให้กับพระยาศรีพิพัฒน์^๔ ดังนั้น การแก้ปัญหาเมืองกลันตันจึงตกเป็นหน้าที่ของพระยาศรีพิพัฒน์^๕ ทั้งนี้ พระยาศรีพิพัฒน์ยังคงดำเนินการโดยอาศัยแนวทางที่เจ้าพระยานครศรีธรรมราชที่ไม่ใช้ความรุนแรงในการแก้ปัญหา ในเบื้องต้นพระยาศรีพิพัฒน์ได้มอบหมายให้หลวงสรเสนีคุมไพร่พล ๔๐ คนไปฟังราชการและเกลี้ยกล่อมให้ทั้งสองฝ่ายเลิกรบกัน^๖

ในระหว่างที่หลวงสรเสนีกำลังเดินทางลงไปยังเมืองกลันตันนั้นพระยากลันตัน (สะนิปากแดง) ได้มีหนังสือขึ้นมาขอกองทัพเมืองนครศรีธรรมราชให้ลงไปช่วยพระยากลันตัน เพราะชาวเมืองกลันตันเกรงกลัว

^๑ ท้องตรา เจ้าพระยาอัครมหาเสนาบดีสมุหพระกลาโหม ถึง เจ้าพระยายมราช พระยาศรีพิพัฒน์. (จ.ศ.๑๒๐๑). เรื่อง พระยากลันตันขอกองทัพพระยาศรีพิพัฒน์. (กระดาศเพลลา, กระดาศสา). เส้นดินสอดำ. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๑๐๘, ๑๑๔, หมวดจดหมายเหตุ รัชกาลที่ ๓.

^๒ ใบบอก พระเสนหามนตรี ถึง พระยาศรีพิพัฒน์. (จ.ศ.๑๒๐๑). เรื่อง เจ้าพระยานครศรีธรรมราชถึงแก่อสัญกรรม. (กระดาศเพลลา). เส้นดินสอดำ. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๑๒๒, หมวดจดหมายเหตุ รัชกาลที่ ๓.

^๓ ท้องตรา เจ้าพระยาอัครมหาเสนาบดีสมุหพระกลาโหม ถึง เจ้าพระยายมราช พระยาศรีพิพัฒน์. (จ.ศ.๑๒๐๑). เรื่อง จัดแจง ความวิวาทระหว่างพระยากลันตันกับตบฏปะสาและความเมืองไทรบุรีให้เป็นหน้าที่ของพระยาไทรบุรี (แสง) กับพวกเมืองนครศรีธรรมราชและเมืองพัทลุง. (กระดาศสา). เส้นดินสอดำ. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๒๕๑, หมวดจดหมายเหตุ รัชกาลที่ ๓. และจดหมาย เจ้าพระยาพระคลัง ถึง พระยาศรีพิพัฒน์. (จ.ศ.๑๒๐๑). เรื่อง ให้พระยาศรีพิพัฒน์จ่ายเงินรางวัลแก่ขุนสารวัดที่ถือท้องตราออกไป. (กระดาศสา). เส้นดินสอดำ. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๑๕๗, หมวดจดหมายเหตุ รัชกาลที่ ๓.

^๔ แหล่งเดิม. และ ท้องตรา เจ้าพระยาอัครมหาเสนาบดีสมุหพระกลาโหม ถึง เจ้าพระยายมราช พระยาศรีพิพัฒน์. (จ.ศ. ๑๒๐๑). เรื่อง ราชการเมืองไทรบุรี. (กระดาศเพลลา, กระดาศสา). เส้นดินสอดำ. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๑๑๐, ๑๑๔, หมวดจดหมายเหตุ รัชกาลที่ ๓.

^๕ ท้องตรา เจ้าพระยาอัครมหาเสนาบดีสมุหพระกลาโหม ถึง พระยายมราช พระยาศรีพิพัฒน์. (จ.ศ. ๑๒๐๑). เรื่อง การจัดการเมืองนครศรีธรรมราชภายหลังเจ้าพระยานครศรีธรรมราช (น้อย) ถึงแก่อสัญกรรม และราชการเมืองกลันตัน เมืองไทรบุรี แยกแก้หัวเมือง. (กระดาศเพลลา, กระดาศสา). เส้นดินสอดำ. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๑๑๒, ๒๕๐, หมวดจดหมายเหตุ รัชกาลที่ ๓.

^๖ ท้องตรา เจ้าพระยาอัครมหาเสนาบดีสมุหพระกลาโหม ถึง เจ้าพระยายมราช พระยาศรีพิพัฒน์. (จ.ศ.๑๒๐๑). เรื่อง พระยากลันตันขอกองทัพพระยาศรีพิพัฒน์. (กระดาศเพลลา, กระดาศสา). เส้นดินสอดำ. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๑๐๘, ๑๑๔, หมวดจดหมายเหตุรัชกาลที่ ๓.

ตงกุปะสาและไปเข้าด้วยตงกุปะสามาก จนเกรงไปว่าเมืองกลันตันอาจจะเสียให้แก่ตงกุปะสาได้^๑ พระยาศรีพิพัฒน์เมื่อทราบเหตุการณ์ในเมืองกลันตันรุนแรงมากขึ้นถึงเพียงนั้นก็มอบหมายให้พระยาเพชรบุรีกับหลวงสุนทรภักษ์ผู้ช่วยราชการเมืองสงขลาที่จะเดินทางไปชำระครวัที่เข้าด้วยกับพวกขบถเมืองไทรบุรีที่เมืองสายบุรีคุมทหารประมาณ ๑,๐๐๐ คน และให้พระยาสายบุรีมีหนังสือไปห้ามพระยาบาโงยกกับตงกุปะสาไม่ให้กระทำการใดๆ ต่อพระยากันตัน^๒ เมื่อหลวงสรเสนีลงไปถึงเมืองกลันตันทั้งสองฝ่ายก็ยอมหยุดสู้รบกันแต่ต่างฝ่ายต่างกล่าวหาและร้องรอกแย้งกันไม่ยอมรื้อถอนค่ายด้วยยังไม่ไว้ใจซึ่งกันและกัน^๓ และต่อมาปรากฏว่าหลวงสรเสนีไม่มีเป็นกลางไปเข้าข้างตงกุปะสาและเห็นแก่สินบนประโยชน์ส่วนตัว^๔ จึงไม่สามารถยุติเหตุการณ์ในเมืองกลันตันให้เรียบร้อยได้ ครั้นพระยาเพชรบุรียกกองทัพหลวงลงไปตั้งอยู่ที่เมืองสายบุรีได้มีหนังสือลงไปห้ามปรามฝ่ายตงกุปะสา กับ พระยากันตันให้ทั้งสองฝ่ายหยุดสู้รบและให้รื้อถอนค่ายซึ่งปรากฏว่าทั้งตงกุปะสาและพระยากันตันยอมปฏิบัติตาม แต่ตงกุปะสาเกรงไปว่าพระยาเพชรบุรีจะยกกองทัพลงไปยังเมืองกลันตันทำให้ชาวเมืองกลันตันที่เข้าด้วยกับตงกุปะสาเกรงกลัวความผิดและเกรงกลัวทัพหลวงจนหนีออกไปจากเมืองกลันตัน^๕ ตงกุปะสาจึงได้ส่งคนขึ้นมาหาพระยาเพชรบุรีให้หยุดกองทัพอยู่ที่เมืองสายบุรี ประกอบกับในเวลานั้นที่เมืองกลันตันไม่มีข้าหลวงผู้ใหญ่ที่มีอำนาจตัดสินชี้ขาดเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นได้พระยาศรีพิพัฒน์จึงมอบให้พระยาไชยานุการาชการคุมทหาร ๓๐๐ คน ยกลงไปเมืองกลันตัน^๖ เมื่อพระยาไชยาลงไปถึงเมืองกลันตันก็ได้บังคับให้

^๑ ห้องตรา เจ้าพระยาอัครมหาเสนาบดีสมุหพระกลาโหม ถึง เจ้าพระยาบวรราช พระยาศรีพิพัฒน์. (จ.ศ. ๑๒๐๑). เรื่อง ราชการเมืองไทรบุรี. (กระดาดษา,กระดาดษาเพลลา). เส้นดินสอดำ. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๑๑๐, ๑๑๕. หมวดจดหมายเหตุ รัชกาลที่ ๓.

^๒ แหล่งเดิม.

^๓ คำให้การ นายรักษนายเรือลูกค้ากรุงฯ ไปค้าขาย ณ เมืองกลันตัน. (จ.ศ.๑๒๐๑). เรื่อง การเดินทางไปค้าขายและความเมืองกลันตัน. (กระดาดษาเพลลา). เส้นดินสอดำ. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๑๔๓. หมวดจดหมายเหตุ รัชกาลที่ ๓. และ ใบบอก หลวงสรเสนี ถึง พระยาศรีพิพัฒน์. (จ.ศ.๑๒๐๑). เรื่อง ห้ามความวิวาทเมืองกลันตัน. (กระดาดษาเพลลา). เส้นดินสอดำ. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๑๔๗. หมวดจดหมายเหตุ รัชกาลที่ ๓. และ ใบบอก พระยาเพชรบุรี ถึง พระยาศรีพิพัฒน์. (จ.ศ.๑๒๐๑). เรื่อง กองทัพพระยากันตันกับตงกุปะสายังคงตั้งล้อมกันอยู่. (กระดาดษาเพลลา). เส้นดินสอดำ. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๑๖๔. หมวดจดหมายเหตุรัชกาลที่ ๓.

^๔ ใบบอก พระยาไชยา ถึง พระยาศรีพิพัฒน์. (จ.ศ. ๑๒๐๑). เรื่อง ราชการทัพเมืองกลันตัน. (กระดาดษาเพลลา). เส้นดินสอดำ. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๑๔๗. หมวดจดหมายเหตุรัชกาลที่ ๓. และ สำเนาหนังสือ พระยากันตัน ถึง พระยาเพชรบุรี. (จ.ศ.๑๒๐๑). เรื่อง ตงกุปะสาไม่ปฏิบัติตามหนังสือและข้าหลวงที่ลงไปไม่เป็นกลาง. (สมุดไทยขาว). เส้นดินสอดำ. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๓๑๐(๕). หมวดจดหมายเหตุ รัชกาลที่ ๓. และ ใบบอก พระยาเพชรบุรี ถึง พระยาศรีพิพัฒน์. (จ.ศ. ๑๒๐๑). เรื่อง ความวิวาทเมืองกลันตันหยุดสู้รบกัน. (กระดาดษาเพลลา). เส้นดินสอดำ. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๑๔๘. หมวดจดหมายเหตุ รัชกาลที่ ๓.

^๕ สำเนาหนังสือ ตงกุปะสา ถึง พระยาเพชรบุรี. (จ.ศ.๑๒๐๑). เรื่อง ยอ้าให้พระยาเพชรบุรียกกองทัพลงไปเมืองกลันตัน. (สมุดไทยขาว). เส้นดินสอดำ. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๓๑๐(๓). หมวดจดหมายเหตุ รัชกาลที่ ๓.

^๖ สำเนาหนังสือ ตงกุปะสา ถึง พระยาเพชรบุรี. (จ.ศ.๑๒๐๑). เรื่อง ยอ้าให้พระยาเพชรบุรียกกองทัพลงไปเมืองกลันตัน. (ขาวสมุดไทย). เส้นดินสอดำ. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๓๑๐(๗). หมวดจดหมายเหตุ รัชกาลที่ ๓.

^๗ ใบบอก พระยาเพชรบุรี ถึง พระยาศรีพิพัฒน์. (จ.ศ. ๑๒๐๑). เรื่อง ความวิวาทเมืองกลันตันหยุดสู้รบกัน. (กระดาดษาเพลลา). เส้นดินสอดำ. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๑๔๘. หมวดจดหมายเหตุ รัชกาลที่ ๓.

พระยากลันตันและตงกุปะสาเลิกรบรื้อถอนซึกปินออกจากค่ายและให้ไพร่พลของทั้งสองฝ่ายกลับไปอยู่บ้านเรือนตามเดิม^๕ สำหรับพระยาบาโงซึ่งมีรับสั่งให้จับตัวเพื่อระงับเหตุยุ่งยากครั้งนั้นได้หลบหนีออกจากเมืองกลันตันไปอยู่ที่สำเราะ^๖ พระยา ศรีพิพัฒน์ได้สั่งจับตัวให้จงได้ในระหว่างที่พระยากลันตันกับตงกุปะสาฯยังไม่ได้เดินทางมาเมืองสงขลานั้นอย่าฟังได้ดำเนินการใดๆ ก่อน เพราะ "... จะทำให้พวกตงกุปะสาฯตั้งสะเทือนกลัวหลบหนีไปด้วย ..."^๗

เมื่อให้ทั้งสองฝ่ายหยุดรบและรื้อถอนค่ายแล้วพระยาไชยาได้แจ้งเรื่องที่พระยาศรีพิพัฒน์ (ทัต) แม่ทัพใหญ่สั่งให้ทั้งสองฝ่ายเข้าเฝ้า^๘ และก็สามารถเกลี้ยกล่อมให้ทั้งสองขึ้นมาหาพระยาศรีพิพัฒน์ที่เมืองสงขลาได้สำเร็จ โดยกำหนดจะออกเดินทางจากเมืองกลันตันในวันเดือนแปดทุติยาสาม แรมหกค่ำ^๙ (๑ สิงหาคม)

^๕ ใบบอก พระยาไชยา ถึง พระยาศรีพิพัฒน์. (จ.ศ. ๑๒๐๑). เรื่อง ห้ามพระยากลันตันกับตงกุปะสาไม่ให้วิวาทรบพุ่งกัน. (กระตาดพะลา). เส้นดินสอดำ. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๑๙๐, หมวดจดหมายเหตุ รัชกาลที่ ๓. และ สำเนา คำให้การเจียปา จะประเทิม. (จ.ศ. ๑๒๐๑). เรื่อง ขัอราชการเมืองไทรบุรี. (สมุดไทยดำ). เส้นดินสอดำ. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๓๑๗, หมวดจดหมายเหตุ รัชกาลที่ ๓.

^๖ ใบบอก พระยาไชยา ถึง พระยาเพชรบุรี. (จ.ศ. ๑๒๐๑). เรื่อง พระยากลันตันกับตงกุปะสาจะยอมเลิกรบกัน. (กระตาดพะลา). เส้นดินสอดำ. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๑๙๓, หมวดจดหมายเหตุ รัชกาลที่ ๓. และ ใบบอก พระยาเพชรบุรี ถึง พระยาศรีพิพัฒน์. (จ.ศ. ๑๒๐๑). เรื่อง กองทัพพระยากลันตันกับตงกุปะสาฯยังคงตั้งล้อมอยู่มั่นคง. (กระตาดพะลา). เส้นดินสอดำ. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๑๖๔, หมวดจดหมายเหตุ รัชกาลที่ ๓. และ ใบบอก พระยาไชยา ถึง พระยาศรีพิพัฒน์. (จ.ศ. ๑๒๐๑). เรื่อง ห้ามพระยากลันตันกับตงกุปะสาไม่ให้วิวาทรบพุ่งกัน. (กระตาดพะลา). เส้นดินสอดำ. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๑๙๐, หมวดจดหมายเหตุ รัชกาลที่ ๓. และ ใบบอก หลวงสรเสนี ถึง พระยาศรีพิพัฒน์. (จ.ศ. ๑๒๐๑). เรื่อง ห้ามความวิวาทเมืองกลันตัน. (กระตาดพะลา). เส้นดินสอดำ. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๑๔๗, หมวดจดหมายเหตุ รัชกาลที่ ๓. และ ใบบอก พระยาเพชรบุรี ถึง พระยาศรีพิพัฒน์. (จ.ศ. ๑๒๐๑). เรื่อง ราชการเมืองกลันตัน. (กระตาดพะลา). เส้นดินสอดำ. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๒๔๔, หมวดจดหมายเหตุ รัชกาลที่ ๓.

^๗ ใบบอก พระยาเพชรบุรี ถึง พระยาศรีพิพัฒน์. (จ.ศ. ๑๒๐๑). เรื่อง ราชการเมืองกลันตัน. (กระตาดพะลา). เส้นดินสอดำ. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๒๔๔, หมวดจดหมายเหตุ รัชกาลที่ ๓.

^๘ ใบบอก พระยาไชยา ถึง พระยาศรีพิพัฒน์. (จ.ศ. ๑๒๐๑). เรื่อง ห้ามพระยากลันตันกับตงกุปะสาไม่ให้วิวาทรบพุ่งกัน. (กระตาดพะลา). เส้นดินสอดำ. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๑๙๐, หมวดจดหมายเหตุ รัชกาลที่ ๓. และ หนังสือ พระยาไชยา ถึง พระยาพัทลุง. (จ.ศ. ๑๒๐๑). เรื่อง พระยากลันตันกับตงกุปะสาถอนคนและเก็บอาวุธปืนเลิกรบกันแล้ว. (กระตาดพะลา). เส้นดินสอดำ. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๒๓๔, หมวดจดหมายเหตุ รัชกาลที่ ๓.

^๙ ใบบอก พระยาไชยา ถึง พระยาเพชรบุรี. (จ.ศ. ๑๒๐๑). เรื่อง พระยากลันตันกับตงกุปะสาจะยอมเลิกรบกัน. (กระตาดพะลา). เส้นดินสอดำ. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๑๙๓, หมวดจดหมายเหตุ รัชกาลที่ ๓. และ ใบบอก พระยาไชยา ถึง พระยาศรีพิพัฒน์ เรื่อง ราชการทัพเมืองไทร. (กระตาดพะลา). (จ.ศ. ๑๒๐๑). เส้นดินสอดำ. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๑๗๓, หมวดจดหมายเหตุ รัชกาลที่ ๓.

^{๑๐} ใบบอก พระยาไชยา ถึง พระยาศรีพิพัฒน์. (จ.ศ. ๑๒๐๑). เรื่อง ราชการทัพเมืองกลันตัน. (กระตาดพะลา). เส้นดินสอดำ. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๑๗๓, หมวดจดหมายเหตุ รัชกาลที่ ๓. และ ใบบอก พระยาไชยา ถึง พระยาศรีพิพัฒน์. (จ.ศ. ๑๒๐๑). เรื่อง เหตุการณ์เมืองกลันตัน. (กระตาดพะลา). เส้นดินสอดำ. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๑๗๗, หมวดจดหมายเหตุ รัชกาลที่ ๓.

และช่วงที่พระยากลับต้นกับตบฏปะสาขึ้นมาเมืองสงขลานั้นให้พระยาไชยาอยู่รักษาเมืองกลับต้นอย่าให้เกิดการวิวาทระหว่างไพร่พลของทั้งสองฝ่ายจนกว่าพระยากลับต้นกับตบฏปะสาจะเดินทางกลับถึงเมืองกลับต้น^๑

เมื่อได้ศึกษาเอกสารเหล่านี้ พบว่าเหตุการณ์เมืองกลับต้นตามที่ปรากฏในจดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติมีความสอดคล้องตรงกับเอกสารเหล่านี้ แต่เนื่องจากการบันทึกของหลวงอุดมสมบัติในลักษณะดังที่กล่าวมาแล้วข้างต้น ทำให้ข้อมูลเกี่ยวกับเหตุการณ์เมืองกลับต้นในจดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติบางเหตุการณ์มีใจความไม่ต่อเนื่องสมบูรณ์ตามลำดับเวลา ดังนั้น ในกรณีสำหรับผู้ที่ต้องการศึกษาเหตุการณ์ของเมืองไทรบุรีใน พ.ศ. ๒๓๘๑ – ๒๓๘๒ อย่างละเอียดนั้นจำเป็นต้องใช้จดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติควบคู่กับเอกสารที่กล่าวมาข้างต้นประกอบด้วย เพราะจะทำให้มองเห็นเหตุการณ์ได้ชัดเจนกว่าการใช้จดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติเพียงอย่างเดียว แต่ถึงกระนั้นก็สามารถสรุปได้ถึงความน่าเชื่อถือของจดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติกับกรณีเหตุการณ์เมืองกลับต้นนั้นมีความน่าเชื่อถือเพราะมีความถูกต้องสอดคล้องกับเอกสารร่วมสมัยอื่นๆ

อย่างไรก็ตาม การศึกษาเหตุการณ์ความวุ่นวายในเมืองกลับต้นมีประเด็นที่ควรกล่าวถึงซึ่งไม่ได้กล่าวไว้ในจดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติ แต่บันทึกไว้ในพงศาวดารเมืองกลับต้นกับพระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๓ คือ ประเด็นการเดินทางมาหาพระยาศรีพิพัฒน์ที่เมืองสงขลาของพระยากลับต้นกับตบฏปะสาและประเด็นการดำเนินการในเมืองกลับต้นหลังจากที่พระยากลับต้นกับตบฏปะสาได้เดินทางมาหาพระยาศรีพิพัฒน์ที่เมืองสงขลา รวมทั้งประเด็นการจัดการในเมืองกลับต้นหลังเหตุการณ์ครั้งนี้ให้มั่นคงก็เป็นปัญหาสำคัญอีกประการซึ่งจะได้กล่าวในบทต่อไป

๒.๒.๓ การถึงแก่อสัญกรรมของเจ้าพระยานครศรีธรรมราช (น้อย)

เหตุการณ์สำคัญอีกเหตุการณ์หนึ่งที่เกิดขึ้นในเมืองนครศรีธรรมราช คือ เหตุการณ์ถึงแก่อสัญกรรมของเจ้าพระยานครศรีธรรมราช (น้อย) ทั้งนี้เนื่องจากเจ้าพระยานครศรีธรรมราชเป็นผู้มีบทบาทสำคัญในการควบคุมดูแลหัวเมืองทางปักษ์ใต้และทำหน้าที่ควบคุมกำกับดูแลหัวเมืองประเทศราชมลายูแทนราชธานี รวมทั้งทำหน้าที่ในการติดต่อกับต่างประเทศโดยเฉพาะบริษัทอินเดียตะวันออกของอังกฤษที่เกาะหมากด้วย^๒ ดังนั้น การ

^๑ ไบบอก พระยาไชยา ถึง พระยาศรีพิพัฒน์. (จ.ศ.๑๒๐๑). เรื่อง เหตุการณ์เมืองกลับต้น. (กระตาดเพลลา). เส้นดินสอดำ. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๑๗๗. หมวดจดหมายเหตุ รัชกาลที่ ๓.

^๒ สามารถศึกษาเรื่องราวและบทบาทของเจ้าพระยานครศรีธรรมราช (น้อย) เพิ่มเติมได้ในเอกสารต่อไปนี้

๑). สุภาภรณ์ ดันศลรักษ์. (๒๕๑๙). บทบาทของเจ้าพระยานครศรีธรรมราช(น้อย)ที่มีต่อรัฐบาลกลางและหัวเมืองภาคใต้ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยและพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว. (วิทยานิพนธ์ (อ.ม.ประวัติศาสตร์). จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย). หน้า ๑๒๐ – ๒๒๗.

๒). อุดม นิปรียาย. (๒๕๒๑). นครศรีธรรมราชกับการปกครองหัวเมืองมลายูในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว. (วิทยานิพนธ์ (อ.ม.ประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้). มหาวิทยาลัยศิลปากร). หน้า ๙๙ – ๑๘๗.

๓). อริยา เสถียรสุด. (๒๕๑๔). เจ้าเมืองนครศรีธรรมราชสมัยการปกครองแบบเก่าแห่งกรุงรัตนโกสินทร์(พ.ศ.๒๓๒๕ – พ.ศ.๒๔๓๕). (วิทยานิพนธ์ (อ.ม.ประวัติศาสตร์). จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย). หน้า ๕๑ – ๑๑๐.

อสังกรรมของเจ้าพระยานครศรีธรรมราชย่อมมีผลต่อการปกครองทั้งในส่วนของหัวเมืองปักษ์ใต้และหัวเมืองประเทศราชมลายู ตลอดจนนโยบายของส่วนกลางที่มีต่อหัวเมืองปักษ์ใต้และหัวเมืองประเทศราชมลายูดังจะได้กล่าวในรายละเอียดในบทต่อไป

การถึงแก่อสังกรรมของเจ้าพระยานครศรีธรรมราช (น้อย) ปรากฏในจดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติ ฉบับที่ ๔ ได้กล่าวถึงเหตุการณ์นี้ไว้ว่า "...เจ้าพระยานครฯ ป่วยมากไป ให้อาเจียนเสมหะเหนียวปะทะหน้าอกให้หอบดังครี๊ดๆ มือเท้าเย็นไปมาแต่วันเดือน ๖ แรม ๑๑ ค่ำ (๙ พฤษภาคม ๒๓๘๒) จนวันเดือน ๖ แรม ๑๔ ค่ำ (๑๒ พฤษภาคม) ยังไม่ถอย ..."^๑ และจดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติ ฉบับที่ ๑๓ ได้กล่าวถึงเหตุการณ์นี้ไว้ว่า "...เจ้าพระยานครฯ ป่วยโรคลมให้อาเจียนน้ำลายเหนียวเสมหะปะทะหน้าอก ป่วยมาแต่ ณ วันเดือน ๖ แรม ๘ ค่ำ (๖ พฤษภาคม) ครั้น ณ วันเดือน ๖ แรม ๑๔ ค่ำ (๑๒ พฤษภาคม) โรคเจ้าพระยานครฯ มากขึ้น ให้หอบดังครี๊ดๆ ให้มือเท้าเย็นนิ่งแนไป ครั้นเพล ๕ ทุ้มเศษ เจ้าพระยานครฯ ถึงแก่อสังกรรม ..."^๒

สำหรับข้อมูลในจดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติที่บันทึกไว้เป็นข้อมูลที่ได้มาจากข้าราชการในใบบอกของพระยาพัทลุงที่มีไปถึงพระยาศรีพิพัฒน์ หนังสือบอกของพระยาศรีพิพัฒน์กับใบบอกของพระยาพัทลุงที่มีเข้ามายังกรุงเทพฯ และคำให้การของขุนจำนงผู้ถือใบบอกเข้ามา กับคำให้การของพ่อค้าที่เดินทางมาจากหัวเมืองปักษ์ใต้ ดังนั้นเพื่อตรวจสอบประเมินความน่าเชื่อถือของจดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติ จำเป็นต้องตรวจสอบเปรียบเทียบกับเอกสารดังกล่าว และเอกสารที่กล่าวถึงกรณีการถึงแก่อสังกรรมของเจ้าพระยานครศรีธรรมราชมีดังต่อไปนี้

หนังสือเจ้าพระยานครศรีธรรมราชที่มีถึงเจ้าพระยาอัครเสนาบดีสมุหพระกลาโหม ลงวันพฤหัสบดี เดือน ๔ แรม ๗ ค่ำ ปีมะแมศก (๗ มีนาคม ๒๓๘๑) กล่าวถึงอาการป่วยของเจ้าพระยานครศรีธรรมราช (น้อย) ไว้ว่า "... ข้าพระพุทธเจ้าซึ่งป่วยเป็นโรคลม ลางวันเป็นน้อยลางวันให้วิงเวียนมากยังไม่หายสนิท ถ้าจะขึ้นไปก็พอจะไปได้ ..."^๓

หนังสือเจ้าพระยานครศรีธรรมราชที่มีถึงพระยาศรีพิพัฒน์ ลงวันศุกร์ เดือน ๖ ขึ้น ๖ ค่ำ ปีกุนนักษัตร เอกศก (๑๙ เมษายน ๒๓๘๒) กล่าวถึงอาการป่วยของเจ้าพระยานครศรีธรรมราช (น้อย) ไว้ว่า "... ข้าพเจ้าป่วยรับพระทานไม่ได้ให้เวียนศีรษะ ..."^๔

^๑ หลวงอุดมสมบัติ. (๒๔๓๐). เล่มเดิม. หน้า ๑๗๑.

^๒ แหล่งเดิม. หน้า ๑๘๙.

^๓ หนังสือเจ้าพระยานครศรีธรรมราช. (จ.ศ.๑๒๐๐). เรื่อง จัดกองทัพเมืองนครศรีธรรมราช เมืองพัทลุงช่วยกองทัพเมืองไทรบุรีกับเรื่องขอซื้อเรือกำปั่นและตึกที่เกาะหมาก. (กระดาศพลา). เส้นดินสอดำ. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๒๑. หมวดจดหมายเหตุ รัชกาลที่ ๓.

^๔ ใบบอก เจ้าพระยานครศรีธรรมราช ถึง พระยาศรีพิพัฒน์. (จ.ศ.๑๒๐๑). เรื่อง ปลุกทำเนียบรับพระยาศรีพิพัฒน์และแจ้งอาการป่วย. (กระดาศพลา). เส้นดินสอดำ. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๑๘๖. หมวดจดหมายเหตุ รัชกาลที่ ๓.

หนังสือพระเสน่หามนตรี (น้อยกลาง) ถึง พระยาศรีพิพัฒน์ ลงวันศุกร์ เดือน ๗ ขึ้น ๔ ค่ำ ปีกุนเอกศก (๑๗ พฤษภาคม ๒๓๘๒) กล่าวถึงอาการป่วยของเจ้าพระยานครศรีธรรมราช (น้อย) ไว้ว่า “... ณ วันพฤหัสบดี เดือน ๖ แรม ๑๑ ค่ำ (๙ พฤษภาคม ๒๓๘๒) เพลาค่ำห้าทุ่มเศษ บิดาข้าพเจ้าให้วิ่งเวียนให้อาเจียนให้หอบ หมอให้รับพระทานยาก็ไม่คลาย...ครั้น ณ วันอาทิตย์ เดือน ๖ แรม ๑๔ ค่ำ (๑๒ พฤษภาคม ๒๓๘๒) บิดาข้าพเจ้า ถึงแก่อนิจกรรม ...”^๑

หนังสือพระยาพัทลุง (น้อยใหญ่) พระเสน่หามนตรี (น้อยกลาง) ที่มีถึงพระยาศรีพิพัฒน์ ลงวัน ๔ เดือน ๗ ขึ้น ๙ ค่ำ ปีกุนเอกศก (๒๒ พฤษภาคม ๒๓๘๒) กล่าวถึงอาการป่วยของเจ้าพระยานครศรีธรรมราช (น้อย) ไว้ว่า

... ณ วัน ๒ เดือน ๖ แรม ๘ ค่ำ (๖ พฤษภาคม) เจ้าพระยานครบิดาข้าพพระพุทธเจ้าป่วยให้อาเจียนเป็นน้ำลายเหนียวโรคลมเดิมซึ่งป่วยอยู่แต่ก่อนกำเริบมากขึ้นให้เวียนศีรษะให้แน่นหน้าอกกับพระทานอาหารมิได้อาเจียนวันละ ๓ ครั้ง ๔ ครั้ง...วัน ๕ เดือน ๖ แรม ๑๑ ค่ำ (๙ พฤษภาคม) เพลากลางคืน ๕ ทุ่มเศษ เจ้าพระยานครบิดาข้าพพระพุทธเจ้าให้อาเจียนเป็นมาก ข้าพพระพุทธเจ้าได้ติดกับขุนราชโอสถหมอยา..ประกอบยาให้รับประทานแล้ววดอาเจียนนั้นก็ไม่ถอยให้อาเจียนจน ๒ ยาม ข้าพพระพุทธเจ้าให้รับประทานกล่ำกักอำพันซึ่งเคยรับพระราชทานที่อาเจียนนั้นคอยสงบลงกลับให้หอบเป็นมาก...ครั้นรุ่งขึ้น ณ วัน ๖ เดือน ๖ แรม ๑๒ ค่ำ (๑๐ พฤษภาคม) ที่หอบนั้นค่อยถอยหยอยลงหอบหนักอยู่เป็นคราวๆ ถ้านั่งค่อยสงบถ้านอนให้หอบมากอาหารสวยรับพระราชทานได้ครั้งละคำหนึ่งบ้างสองคำบ้างอาหารต้มครั้งสี่ช้อนบ้างห้าช้อนบ้าง ครั้นเพลาค่ำ ๕ ทุ่มเศษกลับให้หอบมากขึ้นแล้วเสมหะขึ้นมาปะทะที่หน้าอกแลในคอเสมหะล้นอยู่ในอกดังครอกๆ ให้เป็นลมให้เท้าเย็นมือเย็นให้เป็นเหน็บแต่ข้างตลอดจนปลายเท้าลิมสติพูดมิได้นั่งไปประมาณ ๒ ภาตนาฬิกา ข้าพพระพุทธเจ้าให้หมอนวดหมอยานวดแลนวดยาซึ่งพระราชทานออกไปจึงฟื้นได้สติพูดได้ ครั้นรุ่งขึ้น ณ วัน ๗ เดือน ๖ แรม ๑๓ ค่ำ (๑๑ พฤษภาคม) อาการซึ่งหอบนั้นให้หอบมากกว่าแต่ก่อน เสมหะซึ่งปะทะหน้าอกแลในคอกก็ยิ่งกล่ำกำเริบขึ้น อาหารก็รับพระราชทานได้แต่น้ำข้าวครั้งละช้อนสองช้อน ข้าพพระพุทธเจ้าให้หาหมอที่เมืองนครมาช่วยกับหมอกรุงฯ คิดทำยาให้รับประทานและกวาดก็ไม่ฟังอาการมีแต่หนักลง...ณ วัน ๑ เดือน ๖ แรม ๑๔ ค่ำ (๑๒ พฤษภาคม) เพลาย่ำ ๓ โมง เจ้าพระยานครบิดาข้าพพระพุทธเจ้าถึงแก่อนิจกรรม ...”^๒

ท้องตรา เจ้าพระยาอัครมหาเสนาบดีสมุหพระกลาโหมที่มีถึงเจ้าพระยามรราช พระยาศรีพิพัฒน์ ลงวันอาทิตย์ เดือน ๗ แรม ๕ ค่ำ ปีกุนเอกศก (๒ มิถุนายน ๒๓๘๒) กล่าวถึงอาการป่วยของเจ้าพระยานครศรีธรรมราช (น้อย) ไว้ว่า

... ณ วันเดือน ๖ แรม ๑๑ ค่ำ (๙ พฤษภาคม) เพลายามหนึ่งพระยานครให้อาเจียนน้ำลายเหนียวเสมหะปะทะหน้าอกเสียงในอกดังครึกๆ แล้วให้หอบเป็นกำลังเท้าเย็นเป็นเหน็บแต่ข้างตลอดลงไปถึงปลายเท้าให้นอนไม่หลับ...รับพระทานยาอาการก็หาถอยไม่ เป็นอยู่ตั้งแต่ยามหนึ่งจนตลอดรุ่ง ณ วันเดือน ๖ แรม ๑๒ ค่ำ (๑๐ พฤษภาคม) เพลาเช้าอาการที่

^๑ ไบบอก พระเสน่หามนตรี ถึง พระยาศรีพิพัฒน์. (จ.ศ.๑๒๐๑). เรื่อง เจ้าพระยานครศรีธรรมราช (น้อย) ถึงแก่อนิจกรรม. (กระตาศา). เส้นดินสอดำ. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๑๒๒, หมวดจดหมายเหตุ รัชกาลที่ ๓.

^๒ คัดบอก พระยาพัทลุง พระเสน่หามนตรี. (จ.ศ.๑๒๐๑). เรื่อง อาการป่วยและการถึงแก่อนิจกรรมของเจ้าพระยานครศรีธรรมราช (น้อย) กับว่าด้วยราชการทัพเมืองไทรบุรี กลันตัน. (สมุดไทยดำ). เส้นดินสอดำ. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๓๑๓, หมวดจดหมายเหตุ รัชกาลที่ ๓.

หอบนั้นมากขึ้น ครั้นเพลาค่ำโมงเช้ารับพระทานอาหารตามได้สามช้อน อาการหอบนั้นยังเสมออยู่นอนลงไม่ได้จนเพลาคติ
สิบทุ่มอาการหอบที่มากขึ้นจนลืมนอนนิ่งแนไปประมาณสักสองบาหนาคิกจึ่งฟื้นได้สมสติ อาการที่หอบเสมอหะปะทะ
หน้าอกอาเจียนให้ท้าวเย็นนอนลงไม่ได้ ...^๑

ท้องตรา เจ้าพระยาอัครมหาเสนาบดีสมุหพระกลาโหมที่มีถึงพระยายมราช พระยาศรีพิพัฒน์
ลงวันศุกร์ เดือน ๘ ขึ้น ๓ ค่ำ (๑๔ มิถุนายน ๒๓๘๒) กล่าวถึงอาการป่วยของเจ้าพระยานครศรีธรรมราช (น้อย)
ไว้ว่า "... พระยานครป่วยให้อาเจียนหอบที่มากขึ้นอาการหนัก พระยาพัทลุงให้หมอกรุงเทพฯ มารักษาพระยา
นคร หมอที่เมืองนครมาช่วยกันรักษาพยาบาลอาการหาถอยไม่ ณ วันเดือน ๖ แรม ๑๔ ค่ำ (๑๒ พฤษภาคม)
เพลาค่ำทุ่มเศษ เจ้าพระยานครถึงแก่อสัญกรรม ..."^๒

นอกจากนี้ พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๓ กล่าวว่า "... ฝ่ายเจ้าพระยานครป่วยมา
แต่กรุง มาถึงเมืองนครจัดกองทัพไปตีเมืองไทร ใช้นั้นก็หนักลงอาการเป็นโรควิงเวียนเชื่องซึมให้หอบ ครั้นโรค
กำเริบขึ้นหนึ่งเป็นไปไป เมื่อจะสิ้นใจร้องขึ้นได้ ๓ คำว่าตะเถ ก็ขาดใจถึงอนิจกรรม เมื่อ ๑๔ พฤษภาคม ๒๓๘๒
(เดือน ๗ ขึ้น ๑ ค่ำ) อายุได้ ๖๔ ปี"^๓

หลักฐานที่กล่าวมาสรุปได้ว่าเจ้าพระยานครศรีธรรมราช (น้อย) เริ่มมีอาการป่วยมาตั้งแต่เดือน ๑๐
แรม ๑๑ ค่ำ (๑๕ กันยายน ๒๓๘๑) เมื่อครั้งเดินทางกลับจากกรุงเทพฯ จนกระทั่งถึงเดือนมีนาคมก็ยังคงมีอาการ
วิงเวียนและรับประทานอาหารไม่ได้ ต่อมาถึงเดือนพฤษภาคมอาการป่วยของเจ้าพระยานครศรีธรรมราชยิ่งหนัก
ขึ้นมีอาการวิงเวียน อาเจียน และหอบจนกระทั่งถึงแก่อสัญกรรมในวันเดือน ๖ แรม ๑๔ ค่ำ (๑๒ พฤษภาคม
๒๓๘๒)

ดังนั้น เมื่อนำข้อมูลการถึงแก่อสัญกรรมของเจ้าพระยานครศรีธรรมราช (น้อย) ตามที่ปรากฏใน
จดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติมาเปรียบเทียบกับข้อมูลจากหลักฐานที่กล่าวมาเหล่านี้ก็พบว่ามิประเด็นที่ควร
พิจารณาอยู่ ๒ ประเด็น ดังนี้

๑) วันถึงแก่อสัญกรรมของเจ้าพระยานครศรีธรรมราช (น้อย) พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาล
ที่ ๓ กล่าวว่า "เจ้าพระยานครศรีธรรมราชถึงอนิจกรรม เมื่อ ๑๔ พฤษภาคม ๒๓๘๒ (เดือน ๗ ขึ้น ๑ ค่ำ) แต่
จดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติและหลักฐานอื่นๆ ต่างกล่าวว่า "เจ้าพระยานครศรีธรรมราช (น้อย) ถึงแก่อสัญกรรม

^๑ ท้องตรา เจ้าพระยาอัครมหาเสนาบดีสมุหพระกลาโหม ถึง เจ้าพระยายมราช พระยาศรีพิพัฒน์. (จ.ศ.๑๒๐๑). เรื่อง ว่าด้วย
ราชการเมืองไทรบุรี. (กระตาดสา, กระตาดเพลลา). เส้นดินสอดำ. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๑๑๐, ๑๑๕, หมวดจดหมายเหตุ
รัชกาลที่ ๓.

^๒ ท้องตรา เจ้าพระยาอัครมหาเสนาบดีสมุหพระกลาโหม ถึง เจ้าพระยายมราช พระยาศรีพิพัฒน์. (จ.ศ.๑๒๐๑). เรื่อง
ราชการเมืองนครศรีธรรมราช เมืองกลันตัน เมืองไทรบุรี และแขกเก้าหัวเมืองภายหลังเจ้าพระยานครศรีธรรมราชถึงแก่อ
สัญกรรม. (กระตาดเพลลา, กระตาดสา). เส้นดินสอดำ. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๑๑๒, ๒๕๐, หมวดจดหมายเหตุ รัชกาลที่ ๓.

^๓ เจ้าพระยาทิพากรวงศมหาโกษาธิบดี. (๒๕๓๘). เล่มเดิม. หน้า ๘๒.

ในวันเดือน ๖ แรม ๑๔ ค่ำ (๑๒ พฤษภาคม ๒๓๘๒) ดังนั้นเมื่อพิจารณาจากหลักฐานที่กล่าวมาสรุปได้ว่าวันถึงแก่อสัญกรรมของเจ้าพระยานครศรีธรรมราช (น้อย) คือ วันเดือน ๖ แรม ๑๔ ค่ำ (๑๒ พฤษภาคม ๒๓๘๒)

๒) เวลาถึงแก่อสัญกรรมของเจ้าพระยานครศรีธรรมราช (น้อย) เพราะ หนังสือพระยาพัทลุง (น้อยใหญ่) พระเสน่หามนตรี (น้อยกลาง) ที่มีถึงพระยาศรีพิพัฒน์ ลงวัน ๔ เดือน ๗ ขึ้น ๘ ค่ำ ปีกุนเอกศก (๒๒ พฤษภาคม ๒๓๘๒) กล่าวว่า "...ณ วัน ๑ เดือน ๖ แรม ๑๔ ค่ำ (๑๒ พฤษภาคม ๒๓๘๒) เพลาบาย ๓ โมง เจ้าพระยานครพิดาข้าพระพุทธเจ้าถึงแก่อนิจกรรม" แต่จดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติและเอกสารอื่นๆ กล่าวว่า "เจ้าพระยานครศรีธรรมราช (น้อย) ถึงแก่อสัญกรรมเพลา ๕ ทุ่มเศษ" แต่เมื่อพิจารณาจากหลักฐานที่กล่าวมาหนังสือพระยาพัทลุง (น้อยใหญ่) พระเสน่หามนตรี (น้อยกลาง) ที่มีไปถึงพระยาศรีพิพัฒน์น่าจะได้รับความน่าเชื่อถือกว่าเอกสารชิ้นอื่นๆ รวมทั้งจดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติ เพราะพระยาพัทลุง พระเสน่หามนตรีเป็นผู้อยู่ใกล้ชิดกับเหตุการณ์มากที่สุด

สำหรับความน่าเชื่อถือของจดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติกับกรณีของการถึงแก่อสัญกรรมของเจ้าพระยานครศรีธรรมราช (น้อย) นั้นถือว่าเชื่อถือได้ระดับหนึ่ง ส่วนเรื่องของความถูกต้องของข้อมูลนั้นหลวงอุดมสมบัติได้มาจากแหล่งอื่นโดยมิได้มีการตรวจสอบ แต่ถือว่าข้อมูลตรงกัน

๒.๒.๔ เหตุการณ์การจัดเครื่องราชบรรณาการเมืองตรังกานู

ลักษณะการปกครองหัวเมืองประเทศราชในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ได้ให้สิทธิแก่เจ้าผู้ครองเมืองปกครองเมืองของตนเอง แต่เมืองเหล่านี้ต้องส่งดอกไม้เงินดอกไม้ทองและเครื่องราชบรรณาการอื่นๆ มาถวายตามกำหนด และเมื่อมีราชการศึกสงครามหัวเมืองประเทศราชก็ต้องส่งทหารมาช่วยด้วย ทว่าสำหรับหัวเมืองมลายูซึ่งอยู่ห่างไกลจากเมืองหลวงไม่สะดวกในการเดินทางมาส่งเครื่องราชบรรณาการทุกปีจึงได้กำหนดให้ส่งเครื่องราชบรรณาการทุก ๆ ๓ ปี และเมื่อถึงกำหนดที่จะต้องส่งดอกไม้ทองดอกไม้เงินและเครื่องราชบรรณาการเข้ามายังกรุงเทพฯ หัวเมืองเอกทางปักษ์ใต้ทั้งเมืองนครศรีธรรมราชและเมืองสงขลาได้ทำหน้าที่ในการควบคุมดูแลหัวเมืองประเทศราชให้ส่งดอกไม้เงินดอกไม้ทองและเครื่องบรรณาการตามกำหนด โดยเมืองประเทศราชใดอยู่ภายใต้การควบคุมของเมืองไหนก็ต้องจัดส่งให้ข้าราชการคุมเครื่องราชบรรณาการไปยังเมืองที่ควบคุมดูแลเมืองของตนก่อน แล้วเมืองที่ควบคุมดูแลนั้นจึงจัดให้นำดอกไม้เงินดอกไม้ทองและเครื่องราชบรรณาการเข้าทูลเกล้าฯ ถวายที่กรุงเทพฯ ต่อไป ตัวอย่างเช่น เมืองนครศรีธรรมราชทำหน้าที่ควบคุมดูแลเมืองไทรบุรีกับเมืองกลันตัน เมืองเหล่านี้ก็ต้องจัดส่งดอกไม้เงินดอกไม้ทองและเครื่องราชบรรณาการมายังเมืองนครศรีธรรมราชก่อน หลังจากนั้นเจ้าเมืองนครศรีธรรมราชจะมอบหมายให้ข้าราชการเมืองนครศรีธรรมราชนำข้าราชการเมืองไทรบุรีหรือเมืองกลันตันพร้อมทั้งเครื่องราชบรรณาการเข้าทูลเกล้าฯ ถวายที่กรุงเทพฯ เช่นเดียวกับเมืองสงขลาซึ่งทำหน้าที่ควบคุมดูแลเมืองปัตตานีกับเมืองตรังกานูก็ต้องดำเนินการในลักษณะเดียวกันนี้ แต่หากถึงกำหนดเวลาและเมืองประเทศราชยังไม่นำมาส่ง เมืองนครศรีธรรมราชและเมืองสงขลาต้องส่งข้าราชการลงไปเดือนให้จัดส่ง

ดอกไม้ทองดอกไม้เงินมาตามกำหนด หากเดือนแล้วยังไม่มาส่งอีกแสดงว่าเมืองประเทศราชนั้นเอาใจออกห่างเมืองที่ทำหน้าที่ควบคุมดูแลอยู่ต้องทำการปราบปรามให้เรียบร้อย”

ในจดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติได้บันทึกเรื่องเกี่ยวกับการจัดส่งดอกไม้เงินดอกไม้ทองและเครื่องราชบรรณาการซึ่งเป็นเครื่องราชบรรณาการของเมืองตังเกี๋ยที่มีเมืองสงขลาเป็นผู้ทำหน้าที่ในการนำข้าราชการเมืองตังเกี๋ยพร้อมทั้งเครื่องราชบรรณาการเข้าทูลเกล้าฯ ถวายที่กรุงเทพฯ สำหรับเรื่องราวในจดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติที่เกี่ยวข้องการจัดการเครื่องราชบรรณาการของเมืองตังเกี๋ยกล่าวไว้ในจดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติฉบับต่างๆ ดังรายละเอียดต่อไปนี้

๑) จดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติ ฉบับที่ ๙ ซึ่งเป็นข้อมูลที่ได้มาจากข้อราชการในท้องพระโรง ระบุว่า “... (ช่วงก่อน ๒๕ เมษายน ๒๓๘๒ - ผู้วิจัย)ดอกไม้เงินทองนั้นเอาขึ้นมาไว้ที่เมืองสงขลาแล้ว แต่เครื่องราชบรรณาการนั้น ให้คนลงไปเดือนอยู่ ยังหากลับขึ้นมาไม่ ...”^๑

๒) จดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติ ฉบับที่ ๑๑ ซึ่งเป็นข้อมูลที่ได้มาจากคำให้การเจ้าหมัดตะเภาที่ไปค้าขายยังเมืองตังเกี๋ยและได้ออกเดินทางมาจากเมืองตังเกี๋ยเข้ามายังกรุงเทพฯ เมื่อวันที่ ๑๙ พฤษภาคม ๒๓๘๒ ในคำให้การเจ้าหมัดตะเภาระบุว่า (ช่วงพฤษภาคม ๒๓๘๒ - ผู้วิจัย) “... ชาวดอกไม้เงินทองนั้น ก็ว่าเห็นจัดแจงเครื่องราชบรรณาการลงบรรทุกเรือจะมาจากเมืองตังเกี๋ยอยู่แล้ว ...”^๒

๓) จดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติ ฉบับที่ ๑๓ ซึ่งเป็นข้อมูลที่ได้มาจากคำให้การของนายเรือณะกุดาสหะที่ไปค้าขายยังเมืองตังเกี๋ยและได้ออกเดินทางมาจากเมืองตังเกี๋ยเข้ามายังกรุงเทพฯ เมื่อวันที่ ๓ มิถุนายน ๒๓๘๒ ในคำให้การของนายเรือณะกุดาสหะระบุว่า “... เครื่องราชบรรณาการนั้นจัดแจงโดยพร้อมเสร็จอยู่แล้ว จะให้เรือบรรทุกขึ้นมาในเร็วนี้ ...”^๓

ข้อมูลที่กล่าวมาทั้งหมดนี้สามารถสรุปได้ว่าช่วง พ.ศ. ๒๓๘๒ เป็นช่วงที่เมืองตังเกี๋ยถึงกำหนดต้องส่งเครื่องราชบรรณาการเข้ามายังกรุงเทพฯ แล้ว ทั้งนี้เมืองตังเกี๋ยเป็นเมืองประเทศราชที่อยู่ภายใต้การควบคุมดูแลของเมืองสงขลา ดังนั้นเมืองตังเกี๋ยก็ต้องจัดส่งให้ข้าราชการคุมเครื่องราชบรรณาการไปยังเมืองสงขลา ก่อน แล้วเมืองสงขลาจะจัดข้าราชการเมืองสงขลา นำข้าราชการเมืองตังเกี๋ยพร้อมทั้งเครื่องราชบรรณาการเข้าทูลเกล้าฯ ถวายที่กรุงเทพฯ

การส่งเครื่องบรรณาการของเมืองตังเกี๋ยนอกจากที่ปรากฏในจดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติแล้ว เอกสารที่กล่าวถึงการจัดเครื่องราชบรรณาการของเมืองตังเกี๋ยเมื่อ พ.ศ. ๒๓๘๒ มีดังต่อไปนี้

^๑ ดูรายละเอียดได้ใน ทวีศักดิ์ ล้อมลิ้ม. (๒๕๑๕). การศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับหัวเมืองประเทศราชมลายูในรัชสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น (พ.ศ. ๒๓๒๕ - ๒๕๑๑). หน้า ๒๑ - ๓๐.

^๒ หลวงอุดมสมบัติ. (๒๕๓๐). เล่มเดิม. หน้า ๑๖๕.

^๓ แหล่งเดิม. หน้า ๑๘๕.

^๔ แหล่งเดิม. หน้า ๒๐๓.

ใบบอก เจ้าพระยายมราช พระยาสงขลาที่มีถึงพระยาศรีพิพัฒน์ ลงวันเสาร์ เดือน ๖ ขึ้น ๑๐ ค่ำ (๑๔ กันยายน ๒๓๘๒) กล่าวถึงความคืบหน้าเกี่ยวกับการส่งเครื่องราชบรรณาการของเมืองตรังกานูไว้ว่า

... วันเดือน ๑๐ ขึ้น ๕ ค่ำ เจ๊ะโกลูกค้าเมืองตรังกานูเข้ามาถึงเมืองสงขลาสำหนึ่ง... ได้ความว่าซึ่งให้ขุนอำนาจกำแหงลงไป
เร่งเครื่องราชบรรณาการ ณ เมืองตรังกานูนั้น อาญี่ ๆ โทได้ไปต่อว่าพระยาตรังกานูให้เร่งส่งเครื่องราชบรรณาการมา ณ
เมืองสงขลา พระยาตรังกานูก็ได้จัดแจงเครื่องราชบรรณาการลงเรือจะเสร็จอยู่แล้วจะให้มาในวันสองวัน... แลขุนอำนาจกำ
แหงนั้น อาญี่ ๆ โทห้ามไว้ให้ขึ้นมาพร้อมกับเรือส่งเครื่องราชบรรณาการทีเดียว ...”

ใบบอก พระยาสงขลาที่มีถึงพระยาศรีพิพัฒน์ ลงวันอังคาร เดือนเก้าขึ้นสิบสามค่ำ ปีชวดนักษัตร
โทศก (๒๒ มิถุนายน ๒๓๘๓) กล่าวถึงราชการฝ่ายเมืองกลันตันไว้ว่า “... ดอกไม้ทองเงินเมืองตรังกานูนั้น... ตนกู
อูมาผู้ว่าที่พระยาตรังกานูให้ลำดับผูกโบกิงกานยังไม่เสร็จ...”^๒

เมื่อพิจารณาจากข้อสนเทศที่กล่าวมาข้างต้นทำให้ทราบได้ว่านอกจากเครื่องบรรณาการแล้วสิ่งที่
หัวเมืองประเทศราชต้องส่งควบคู่เข้ามาอีกประการหนึ่ง คือ ต้นไม้เงินต้นไม้ทอง

๒.๓. เหตุการณ์การกวาดต้อนครัวและการจัดการครัวขบถเมืองไทรบุรี

จดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติได้ชี้ให้เห็นการส่งครัวที่เข้าด้วยกับพวกขบถเมืองไทรบุรีเข้ามายัง
กรุงเทพฯ หลายครั้งด้วยกัน ทั้งนี้สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ได้ทรงอธิบายเกี่ยวกับ
การกวาดต้อนครัวไว้ในประชุมความเล่าเรื่องต่อจากจดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติไว้ว่า

... ประเพณีกวาดผู้คนพลเมืองที่ดีได้ไปเป็นเชลยของฝ่ายชนะเป็นประเพณีมีมาแต่ดึกดำบรรพ์... ด้วยเหตุ ๓ ประการ คือ
ประการที่ ๑ การที่กะเกณฑ์ผู้คนยกกองทัพลงไปรบพุ่งถึงจะมีชัยชนะ ผู้คนพลเมืองก็ต้องกะเกณฑ์ไปนั้น ต้องมี
จำนวนล้มตายหายจากมีมากก็น้อย การทำสงครามถึงชนะก็เหมือนกับขาดทุนในส่วนจำนวนผู้คนพลเมืองทุกคราว เมื่อ
ชนะจึงหาผู้คนมาเพิ่มเติมทดแทนเพื่อมิให้กำลังพลเมืองลดน้อยถอยลง
ประการที่ ๒ ผู้ที่ไปทำสงครามแต่ปางก่อนตั้งแต่ตัวแม่ทัพลงไป ไม่ได้รับเงินเดือนอย่างทหารทุกวันนี้ เมื่อทำศึกชนะ
ได้ครอบครัวผู้คนขึ้นมา พวกแม่ทัพนายกองได้รับส่วนแบ่งแจกไปเป็นกำลัง
ประการที่ ๓ ลักษณะทำการสงครามกันในระหว่างประเทศ หรือระหว่างชาติต่างภาษา ตั้งแต่ก่อนก็เหมือนกับ
ปัจจุบันนี้ในลักษณะอันหนึ่ง คือ ถ้าถึงต้องรบพุ่งชัยเสียหรือถ้าเมืองน้อยเป็นขบถประทุษร้ายต่อเมืองใหญ่ซึ่งเคยเป็นเจ้า
เป็นนาย ข้างฝ่ายชนะย่อมถือว่าต้องระงับอย่าให้รบพุ่ง หรือเกิดเหตุประทุษร้ายได้ตั้งเป็นมาแล้วต่อไป การที่กวาดครัว
ตามประเพณีโบราณ ถือว่าเป็นการทอนกำลังเมืองแพ้ไม่ให้ต่อสู้คิดร้ายได้ ...”

^๑ ใบบอก เจ้าพระยายมราช ถึง พระยาศรีพิพัฒน์. (จ.ศ.๑๒๐๑). เรื่อง เร่งเครื่องราชบรรณาการเมืองตรังกานู. (กระดาศ
เพลลา). เส้นดินสอดำ. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๑๘๐, หมวดจดหมายเหตุ รัชกาลที่ ๓.

^๒ ใบบอก พระยาสงขลา ถึง พระยาศรีพิพัฒน์. (จ.ศ. ๑๒๐๒). เรื่อง ราชการเมืองไทรบุรี. (กระดาศเพลลา). เส้นดินสอดำ.
หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๑๘๖, หมวดจดหมายเหตุ รัชกาลที่ ๓.

^๓ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ. (๒๕๓๐). “ประชุมความเล่าเรื่องต่อจากจดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติ,” ใน จดหมายเหตุ
หลวงอุดมสมบัติพร้อมด้วยอธิบายของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ. หน้า ๒๕๕ - ๒๕๖.

๒.๓.๑ แนวพระราชโบายของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวเกี่ยวกับการกวาดต้อนครัว ขบถเมืองไทรบุรี

สำหรับการกวาดต้อนครัวตามที่ปรากฏในจดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัตินั้นเป็นเพราะแนวพระราชโบายในพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวที่ทรงเห็นว่า "... ถ้าเห็นการควรจะผ่อนปรนให้กลับเข้ามาทำให้ผ่อนปรนกลับเข้ามาเสีย ..." และ "... กลับเข้ามาก็หาผลประโยชน์เข้ามากวาดโคกวาดกระบือเอาเข้ามาเสียทางบกก็ได้ ..." ^๖ โดยมีพระบรมราชโบายถึงขั้นตอนการกวาดต้อนครัวไว้ว่า

...การที่จะคิดตีรบสู้ทำกับมันนั้นจะคิดตีไปพลางกวาดต้อนไปพลางอย่างนั้นหาได้ไม่ จะหนักแรงไพร่พลนัก ฉวยอ้ายแขกมันกำเรบขึ้นแล้ว ที่พวกไม่สนิที่จะพลอยพากันกำเรบขึ้นสิการจะใหญ่โตเสียท่วงทีไปเปล่าๆ คิดตีรบสู้ทำกับมันเสียให้แล้วเมืองไทรก่อน ควรจะจัดแจงใครตั้งขึ้นไว้รักษาเมืองไทรได้ก็ให้จัดแจงตั้งขึ้นไว้ แลการซึ่งจะคิดกวาดต้อนครอบครัวนั้นคิดทำเอาภายหลัง ลูบไล้ผ่อนปรนมาโดยเย็นก่อน ควรจะจัดแจงตั้งไว้คงบ้านคงเมืองแห่งใดๆ ก็ตั้งขึ้นไว้ ถ้าเห็นว่าอ้ายแขกไม่สู้สนิตั้งไว้ไม่ได้แล้ว ก็กวาดต้อนเอามาเสียให้สิ้น ทำเอาให้จนโบไม่เส้นหญ้าก็อย่าให้หลงเหลือติดแผ่นดินให้มันมาตั้งติดเป็นบ้านเป็นเมืองสืบต่อไปได้ ... ^๗

ต่อมาเมื่อเกิดเหตุการณ์ความวุ่นวายในเมืองกลันตันฝ่ายพระยากลันตันวิชาวาสู้รบกับฝ่ายตนกูปะสาและพระยาบาโงย พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชโบายเพิ่มเติมเกี่ยวกับการกวาดครัวที่เข้าด้วยกับพวกขบถเมืองไทรบุรีว่าอย่าพึงดำเนินการใดๆ จนกว่าจะแก้ปัญหาเมืองกลันตันให้เสร็จเรียบร้อยเสียก่อน มิฉะนั้นอาจทำให้เหตุการณ์ลุกลามใหญ่โตได้ ^๘

๒.๓.๒ การดำเนินการกวาดต้อนครัวและจัดการครัวขบถเมืองไทรบุรี

แนวพระบรมราชโบายในพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวดังกล่าวมานี้จึงปรากฏว่ามีการกวาดต้อนครอบครัวจากหัวเมืองปักษ์ใต้เข้ามายังกรุงเทพฯ ซึ่งตามที่ปรากฏในจดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัตินั้นผู้มีบทบาทที่ได้รับมอบหมายจากพระยาศรีพิพัฒน์ให้ดำเนินการกวาดครัวที่เข้าด้วยกับพวกขบถเมืองไทรบุรีครั้งนี้ นอกจากบรรดาเหล่าเจ้าเมืองในหัวเมืองปักษ์ใต้แล้ว ในส่วนของขุนนางจากส่วนกลางที่บทบาทสำคัญ ได้แก่ เจ้าพระยายมราชพระยาเสนาภูเบศร์ลงไปชำระครัวที่เมืองไทรบุรี พระยาเพชรบุรีลงไปชำระครัวที่เมืองสาบบุรี พระยาวิชิตณรงค์ลงไปชำระครัวที่เมืองตานี และพระยาอภัยพิพิธคอยรับครัวที่ส่งมาจากสตูลและละงู สำหรับครัวที่กวาดต้อนรวบรวมได้แล้วพระยาศรีพิพัฒน์ก็มอบหมายให้บุคคลต่างๆ ควบคุมส่งเข้ามาถึงยังกรุงเทพฯ หลายครั้งดังรายละเอียด ดังต่อไปนี้

๑) เมื่อวันที่ ๒๕ พฤษภาคม ๒๓๕๒ ได้มอบหมายให้ขุนเทพอาญาคุมครัวขบถเข้ามา รวมชายหญิงใหญ่่น้อยเป็นจำนวน ๑๐๕ คน

^๖ หลวงอุดมสมบัติ. (๒๕๓๐). เล่มเดิม. หน้า ๔๕.

^๗ แหล่งเดิม. หน้า ๖๗.

^๘ แหล่งเดิม. หน้า ๗๓.

^๙ แหล่งเดิม. หน้า ๑๕๕.

- ๒) เมื่อวันที่ ๑๒ มิถุนายน ๒๓๘๒ ได้มอบหมายให้ขุนบวรวานิชคุมครัวขบถเข้ามาเป็นจำนวน ๘๔ คน
- ๓) เมื่อวันที่ ๑๒ กรกฎาคม ๒๓๘๒ ได้มอบหมายให้เรือตรีระชนวนคุมครัวขบถเข้ามาเป็นจำนวน ๑๒๑ คน
- ๔) เมื่อวันที่ ๒ กรกฎาคม ๒๓๘๒ ได้มอบหมายให้ขุนสมบัติภักดีคุมครัวขบถเข้ามา ๓ ลำ โดยเป็นครัวคู่ครัวตัวเมียจำนวน ๒ ลำ ลำละ ๘๐ คน และอีกลำเป็นครัวหญิงหม้ายจำนวน ๑๒๑ คน รวมเป็นจำนวน ๒๘๑ คน
- ๕) เมื่อวันที่ ๑๔ กรกฎาคม ๒๓๘๒ ได้มอบหมายให้หมื่นไกรดำตรวจคุมครัวขบถเข้ามา รวมเป็นชายหญิงใหญ่ผู้น้อยจำนวน ๘๒ คน
- ๖) เมื่อวันที่ ๑๘ กรกฎาคม ๒๓๘๒ ได้มอบหมายให้หมื่นศรีโกโดยถือหนังสือบอกคุมครัวขบถเข้ามาเป็นจำนวน ๑๒๖ คน
- ๗) เมื่อวันที่ ๒๑ กรกฎาคม ๒๓๘๒ ได้มอบหมายให้ขุนโจรใจกลับ หมื่นลพธรณีคุมครัวขบถเข้ามา ๑๑๑ คน และได้มอบหมายให้พันราชฤทธินายหมวดอาทาคุมเข้ามาอีก ๕๔ คน รวม ๒ ลำเป็นจำนวน ๑๖๕ คน
- ๘) เมื่อวันที่ ๑๑ สิงหาคม ๒๓๘๒ ได้มอบหมายให้หมื่นอาวุธภูธร หมื่นศรีไพโรจน์ คุมครัวขบถเข้ามาเป็นจำนวน ๘๓ คน
- ๙) เมื่อวันที่ ๑๕ สิงหาคม ๒๓๘๒ ได้มอบหมายให้จันทิเยงคุมครัวขบถเข้ามาเป็นจำนวน ๒๑ คน

โดยครัวที่ส่งเข้ามานั้นเป็นครัวที่เข้าด้วยกับพวกขบถเมืองไทรบุรี ซึ่งมีทั้งคนเมืองไทรบุรี เมืองจะนะ เมืองเทพา เมืองตานี เมืองราห์มัน เมืองระแงะ เมืองสายบุรีเมืองสตูลและละงู รวมทั้งหมดประมาณพันคนเศษ ทั้งนี้ครอบครัวที่ส่งเข้ามานั้นจำนวนหนึ่งได้ป่วยตายระหว่างการเดินทางประมาณ ๕๐ คน

สำหรับครัวที่ส่งเข้ามาถึงกรุงเทพฯ ทั้งหมดตามที่กล่าวมาได้มอบหมายให้อยู่ในความควบคุมดูแลของพระยาราชวังสรรค์ (ฉิม) ผู้ดำรงตำแหน่งจางวางกองอาสาจาม และปรากฏว่าพระยาราชวังสรรค์ได้นำครัวเหล่านี้ไปพักไว้ที่สระหะราคลองนางหงษ์แล้วจึงค่อยจัดแจงเอาไปตั้งที่แสนแสบต่อไปโดยให้มีหน้าที่ในอาสาจาม โรงไหม และสังฆทาน

ครัวขบถจากหัวเมืองปักษ์ใต้ที่ส่งเข้ามายังกรุงเทพฯ ตามที่ได้กล่าวมาแล้วนั้นเป็นเพียงครัวขบถบางส่วนเท่านั้น ทั้งนี้เพราะพระยาศรีพิพัฒน์ได้มอบหมายให้ดำเนินการกวาดต้อนครัวที่เข้าด้วยกับพวกขบถต่อไปอีก เพราะ “... เห็นว่าที่เมืองไทรจะต้องผ่อนเอาครอบครัวเข้ามาเสียให้มาก จะให้อยู่แต่น้อย ...”^๑ ตามแนวพระราชโองบายในพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ดังที่ปรากฏหลักฐานว่าพระยาศรีพิพัฒน์ได้มอบหมายให้บรรดาขุนนางผู้ใหญ่ออกไปชำระครัวตามที่ต่างๆ ได้แก่ พระยาวิเชียตณรงค์ลงไปคอยชำระครัวอยู่ที่บางน้ำจืด เมืองตานีและพระยาอภัยพิพิชกับพระยาพัทลุงให้คอยรับครัวเมืองไทรบุรี สตูล ละงูอยู่ที่เมืองพัทลุง^๒ ข้างสตูล

^๑ หลวงอุดมสมบัติ. (๒๕๓๐). เล่มเดิม. หน้า ๒๐๖.

^๒ โบบอก พระยาอภัยพิพิช ถึง พระยาศรีพิพัฒน์ (จ.ศ.๑๒๐๑). เรื่อง ค่อยรับครัวเมืองสตูล ละงูส่งไปเมืองสงขลา. (กระตาศสา). เส้นดินสอดำ. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๒๑๖. หมวดจดหมายเหตุ รัชกาลที่ ๓. และ โบบอก พระยาอภัยพิพิช ถึง พระยาศรีพิพัฒน์ (จ.ศ.๑๒๐๑). เรื่อง ค่อยรับครัวเมืองไทรบุรีส่งไปเมืองสงขลา. (กระตาศสา). เส้นดินสอดำ. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๒๑๗. หมวดจดหมายเหตุ รัชกาลที่ ๓.

ล่องให้เป็นหน้าที่ของพระปลัดเมืองพัทลุง^๖ พระยาเสนาภูเบศร์ชำระคริวที่เมืองไทรบุรีกับพระยาไทรบุรี (แสง) และพระยาเพชรบุรีชำระคริวที่เมืองสายบุรี^๗ ส่วนเมืองรามันพระยาเพชรบุรีซึ่งออกไปชำระคริวอยู่ที่เมืองสายบุรี ได้กำชับให้หลวงไชยประญากรมการเมืองสงขลาไปเตือนให้พระยารามันเร่งส่งตัวคริวเมืองรามันที่เข้าด้วยกับพวก ขบถเมืองไทรบุรีลงมาเมืองสงขลา^๘ สำหรับหัวเมืองชายทะเลตะวันตกที่ "... คริวแขก ณ เมืองไทร เมืองตรัง เมืองละงู หลบหนีมาอยู่ ณ เมืองกลาง เมืองพังงา เมืองตะกั่วทุ่ง ตะกั่วป่า ก็ได้มอบหมายให้พระยาไชยาและ เจ้าเมืองกรมการเมืองเมืองกลาง เมืองพังงา เมืองตะกั่วทุ่ง ตะกั่วป่า ชำระคริวแขกส่งลงมา ณ เมืองไชยา...ส่งเข้าไป ณ กรุงเทพฯ เสียในฤดูลมนี้อย่าให้ค้างมรสุมลมไปได้..."^๙ ทำให้ผู้คนที่จะเดินทางกลับมาอยู่ภูมิลำเนาเดิมไม่กล้ากลับมา "... ยังหลบซ่อนอยู่เมืองไทรเป็นอันมาก ..."^{๑๐}

ต่อมาปรากฏว่าที่เมืองกลันตันเกิดเหตุการณ์ความวุ่นวายพระยากันตันวิวาทสู้รบกับตนกูปะสาและพระยาบาโงย พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระบรมราโชบายเพิ่มเติมเกี่ยวกับการกวาดคริวขบถว่า "... การซึ่งจะจัดแจงผ่อนปรนครอบครัวเมืองไทรแลข้าง ๔ หัวเมืองนั้น อย่าเพ้อทำให้วุ่นวายไปก่อน คิดการข้างเมืองกลันตันเสียให้เรียบร้อยแล้วจึงจัดแจงทำต่อภายหลัง ถ้าเมืองกลันตันยังไม่เรียบร้อย ไปจัดแจงครอบครัวเข้าการจะสะเทือนวุ่นเป็นมากไปเสียการทีเดียว ..."^{๑๑} ซึ่งสอดคล้องกับท้องตราเจ้าพระยาอัครมหาเสนาบดีสมุหพระกลาโหมที่มีถึงเจ้าพระยาอมราชและพระยาศรีพิพัฒน์ ฉบับลงวันอาทิตย์ เดือนหก แรมสิบสี่ค่ำ (๑๒ พฤษภาคม ๒๓๘๒) กล่าวว่า "... การซึ่งจะจัดแจงบ้านเมืองผู้คนแขก ๔ หัวเมืองและเมืองไทรนั้นยังเป็นการภายหลัง ..."^{๑๒} และจดหมายของเจ้าพระยาพระคลังที่มีถึงพระยาศรีพิพัฒน์ ฉบับลงวันอังคาร เดือนเจ็ด ขึ้นค่ำ (๑๔ พฤษภาคม ๒๓๘๒) กล่าวไว้ว่า

^๖ หนังสือ เจ้าพระยาอมราช พระยาศรีพิพัฒน์ ถึง พระยาไทรบุรี. (จ.ศ. ๑๒๐๑). เรื่อง การจัดการถ่ายเทคริวขบถเมืองไทรบุรี. (สมุดไทยดำ). เส้นดินสอดำ. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๒๗๕, หมวดจดหมายเหตุ รัชกาลที่ ๓. และ ไบบอก พระปลัดเมืองพัทลุง ถึง พระยาศรีพิพัฒน์. (จ.ศ. ๑๒๐๑). เรื่อง การกวาดคริวเมืองสตูล ละงู. (กระดาษสา). เส้นดินสอดำ. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๑๙๙, หมวดจดหมายเหตุ รัชกาลที่ ๓.

^๗ ไบบอก พระยาเพชรบุรี ถึง พระยาศรีพิพัฒน์. (จ.ศ. ๑๒๐๑). เรื่อง ราชการเมืองกลันตัน. (กระดาษเพลา). เส้นดินสอดำ. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๒๔๙, หมวดจดหมายเหตุ รัชกาลที่ ๓.

^๘ ไบบอก พระยาเพชรบุรี ถึง พระยาศรีพิพัฒน์. (จ.ศ. ๑๒๐๑). เรื่อง การชำระคริวที่เข้าด้วยกับขบถและเหตุการณ์เมืองกลันตัน. (กระดาษเพลา). เส้นดินสอดำ. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๑๗๙, หมวดจดหมายเหตุ รัชกาลที่ ๓.

^๙ ไบบอก พระศรีราชสงคราม ถึง พระยาศรีพิพัฒน์. (จ.ศ. ๑๒๐๑). เรื่อง เลกเมืองนครศรีธรรมราช เมืองพัทลุงหนีราชการทัพเมืองไทรบุรี. (กระดาษเพลา). เส้นดินสอดำ. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๑๗๕, หมวดจดหมายเหตุ รัชกาลที่ ๓.

^{๑๐} ไบบอก พระยาอภัยพิพิธ ถึง พระยาศรีพิพัฒน์. (จ.ศ. ๑๒๐๑). เรื่อง แขกสตูล ละงู ระวังระสาย. (กระดาษเพลา). เส้นดินสอดำ. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๒๓๒, หมวดจดหมายเหตุ รัชกาลที่ ๓. และ ไบบอก พระยาเสนาภูเบศร์ ถึง พระยาศรีพิพัฒน์. (จ.ศ. ๑๒๐๑). เรื่อง ส่งคริวเมืองตรังไปเมืองไทรบุรีให้พระยาไทรบุรีส่งไปเมืองตรังตามเดิม. (กระดาษเพลา). เส้นดินสอดำ. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๒๓๓, หมวดจดหมายเหตุ รัชกาลที่ ๓.

^{๑๑} หลวงอุดมสมบัติ. (๒๕๓๐). เล่มเดิม. หน้า ๑๕๕.

^{๑๒} ท้องตรา เจ้าพระยาอัครมหาเสนาบดีสมุหพระกลาโหม ถึง เจ้าพระยาอมราช พระยาศรีพิพัฒน์. (จ.ศ. ๑๒๐๑). เรื่อง พระยากันตันขอกองทัพพระยาศรีพิพัฒน์. (กระดาษเพลา, กระดาษสา). เส้นดินสอดำ. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๑๐๙, ๑๑๔, หมวดจดหมายเหตุ รัชกาลที่ ๓.

... ซึ่งพระยาศรีพิพัฒน์จะจัดแจงครอบครัวเมืองไทรแซกแก้หัวเมืองอย่าฟังให้วุ่นวายเข้าก่อนจับชำระเข้านายทัพนายกองไพร่พลก็ต้องแยกย้ายกันไปประจำคุมเชิงติดอยู่ทุกแห่ง ไพร่พลซึ่งออกไปสักก็มากน้อย การข้างเมืองกลันตันก็ยังไม่สำเร็จจะผันแปรไปเป็นประการใด ถ้าจะต้องยกทัพลงไปไพร่พลไปเที่ยวติดอยู่ซักมาไม่ได้ก็จะเสียการและครอบครัวแซกแก้หัวเมืองนั้นถึงจะเป็นพวกขบถมิใช่พวกขบถก็คืออย่าให้คิดกวาดต้อนเอาเข้าไปเอาไว้กับบ้านกับเมืองผู้คนน้อยแล้วจะสิ้นแผ่นดินไปเสีย ถ้าว่ามันผิดเหลือเกินที่จะผิดตัวเอาแต่ตัวนายนี้ว่าไหนร้ายก็ให้จำเพาะแต่นั้นวันนั้น เมื่อจะกลับเข้าไปก็ให้ไปคิดเอาที่เมืองไทรนั้นเกิดด้วยมันเป็นต้นเหตุแซกแก้หัวเมืองนี้มันพลอยเป็นตัวยกโดยพลการเป็นเหตุดอก ...^๑

ต่อมาภายหลังปรากฏว่าเป็นไปตามพระราชดำริดังกล่าวว่า "...นายทัพนายกองไพร่พลก็ต้องแยกย้ายกันไปประจำคุมเชิงติดอยู่ทุกแห่ง ..." จนส่งผลให้ที่เมืองสงขลาไม่มีขุนนางผู้ใหญ่คอยรับครว้ที่ส่งเข้ามายังเมืองสงขลา^๒

แต่ถึงกระนั้นปรากฏว่าจำนวนครว้ที่เจ้าพระยายมราช^๓ พระยาเสนาภูเบศร์^๔ พระไทรบุรี (แสง)^๕ พระยาอภัยพิพิธ พระยาพัทลุง พระปลัดเมืองพัทลุง^๖ หลวงต่างเมืองนครศรีธรรมราช^๗ ได้ชำระรวบรวมส่งเข้ามายังเมืองสงขลาจำนวนมาก ทำให้เรือที่ใช้สำหรับการบรรทุกเข้ามายังกรุงเทพฯ ไม่เพียงพอเพราะ "...เรือซึ่งบรรทุกกองทัพออกไปส่ง ณ เมืองสงขลานั้นให้รวบรวมไว้ที่เมืองสงขลาเป็นเรือยี่มยี่สิบสองลำได้บรรทุกครว้ส่งเข้าไป ณ กรุงเทพฯพระมหานครหาแล้วยังเรืออีกสิบเจ็ดลำ จะบรรทุกครอบครัวใหญ่น้อยได้สักพันแปดร้อยเศษจะหา

^๑ จดหมาย เจ้าพระยาพระคลัง ถึง พระยาศรีพิพัฒน์. (จ.ศ.๑๒๐๑). เรื่อง พระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวว่าด้วยราชการเมืองกลันตันและการชำระพื้นที่เมืองสงขลา. (กระดาศษา, กระดาศเพลลา). เส้นดินสอดำ. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๑๑๑, ๑๑๓, หมวดจดหมายเหตุ รัชกาลที่ ๓.

^๒ โบบอก พระยาเพชรบุรี ถึง พระยาศรีพิพัฒน์. (จ.ศ.๑๒๐๑). เรื่อง ราชการเมืองกลันตัน. (กระดาศเพลลา). เส้นดินสอดำ. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๒๔๔, หมวดจดหมายเหตุ รัชกาลที่ ๓.

^๓ โบบอก เจ้าพระยายมราช ถึง พระยาศรีพิพัฒน์. (จ.ศ.๑๒๐๑). เรื่อง พระยาไชยาปรึกษากับพระยากลันตันและการส่งครว้ที่รวบรวมได้เข้ากรุงเทพฯ. (กระดาศษา). เส้นดินสอดำ. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๒๔๗, หมวดจดหมายเหตุ รัชกาลที่ ๓.

^๔ จดหมาย พระรัตนโกษาเจ้ากรมพระคลังสินค้า ถึง พระยาเสนาภูเบศร์. (จ.ศ. ๑๒๐๑). เรื่อง ส่งครว้มาถึงเมืองสงขลา. (กระดาศษา). เส้นดินสอดำ. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๒๒๔, หมวดจดหมายเหตุ รัชกาลที่ ๓.

^๕ หนังสือ เจ้าพระยายมราช พระยาศรีพิพัฒน์ ถึง พระยาอภัยพิพิธ พระยาพัทลุง. (จ.ศ.๑๒๐๑). เรื่อง จำนวนครว้. (สมุดไทยดำ). เส้นดินสอดำ. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๓๒๑(๑๐), หมวดจดหมายเหตุ รัชกาลที่ ๓.

^๖ โบบอก พระปลัดเมืองพัทลุง ถึง พระยาศรีพิพัฒน์. (จ.ศ.๑๒๐๑). เรื่อง ส่งครว้เมืองสตูล ละงูเข้ามาเมืองสงขลา. (กระดาศษา). เส้นดินสอดำ. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๒๐๓, หมวดจดหมายเหตุ รัชกาลที่ ๓. และ โบบอก พระยาอภัยพิพิธ ถึง พระยาศรีพิพัฒน์ (จ.ศ.๑๒๐๑). เรื่อง ส่งครว้เมืองสตูล ละงู ไปยังเมืองสงขลา. (กระดาศษา). เส้นดินสอดำ. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๒๔๐, หมวดจดหมายเหตุ รัชกาลที่ ๓. และ โบบอก พระยาอภัยพิพิธ ถึง พระยาศรีพิพัฒน์ (จ.ศ.๑๒๐๑). เรื่อง ส่งครว้เมืองสตูล ละงู ไปยังเมืองสงขลา. (กระดาศษา). เส้นดินสอดำ. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๒๔๑, หมวดจดหมายเหตุ รัชกาลที่ ๓.

^๗ จดหมาย หลวงต่างดาเมืองนครศรีธรรมราช ถึง ขุนसारวัตรโสภา. (จ.ศ. ๑๒๐๑). เรื่อง ส่งครว้เมืองไทรบุรี ปลิสและส่งเครื่องบรรณาการแก่เจ้าคุณแม่ทัพใหญ่. (กระดาศษา). เส้นดินสอดำ. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๑๗๐, หมวดจดหมายเหตุ รัชกาลที่ ๓.

พอไม่ ..." จึงได้ขอพระราชทาน "... เรือลูกค้าออกไปบรรทุกคร้วส่งเข้ามาสักยี่สิบลำ..."^๑ เพื่อใช้สำหรับบรรทุกคร้ว ขบถเมืองไทรบุรีเข้ามายังกรุงเทพฯ

การกวาดต้อนคร้วที่เข้าด้วยกับพวกขบถครั้งนั้นนอกจากจะส่งเข้ามาในกรุงเทพฯ ตามที่กล่าวมาแล้วนั้น คร้วขบถจำนวนหนึ่งพระยาไทรบุรี (แสง) ได้ดำเนินการเกลี้ยกล่อมให้กลับมาอยู่บ้านเรือนตามเดิม^๒ และคร้วเมืองตรงที่หวันมาลีได้กวาดต้อนเอาไปไว้เกาะนางกาวิ "... กองทัพเมืองนครไปตาม...รวบรวมเอาคร้วเมืองตรงไปไว้ที่เมืองไทร...ให้พระยาไทรส่งคร้วเมืองตรงไปให้อยู่บ้านเรือนที่เมืองตามเดิม..."^๓ แต่คร้วขบถอีกจำนวนหนึ่งพระยาไทรบุรี (แสง) ได้ที่ยักเอาไว้ในป่าและอีกส่วนได้ส่งไปยังเมืองพัทลุง^๔ และเมืองนครศรีธรรมราช^๕

ผลจากการศึกษาเอกสารร่วมสมัยในจดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติ ผู้วิจัยพบว่าเอกสารเหล่านี้บางชิ้น มีปรากฏมาจนถึงปัจจุบัน และเมื่อนำเหตุการณ์ในจดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติมาศึกษาตรวจสอบเปรียบเทียบกับหนังสือ ไบบอก คำให้การ หรือข้อราชการอื่นๆ เหล่านี้ พบว่าเหตุการณ์ต่างๆ ตามที่ปรากฏในจดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติมีความสอดคล้องตรงกับเอกสารเหล่านี้ เพียงแต่เหตุการณ์ในจดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติบางเหตุการณ์ขาดความต่อเนื่องสมบูรณ์และเหตุการณ์บางเหตุการณ์ที่กล่าวถึงในจดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติกล่าวสลับก่อน – หลัง ทั้งนี้เป็นเพราะลักษณะและวิธีการบันทึกของหลวงอุดมสมบัติเป็นไปในลักษณะ "วันต่อวัน" ดังนั้นเมื่อมีข้อราชการใดเข้ามาก็จะบันทึกตามข้อราชการนั้นจึงมีผลทำให้เหตุการณ์ของแต่ละเหตุการณ์ไม่ได้เป็นไปตามลำดับเวลา ดังนั้น สำหรับผู้ที่ต้องการศึกษาเหตุการณ์ของหัวเมืองปักษ์ใต้และหัวเมืองมลายูช่วง พ.ศ. ๒๓๕๑ – ๒๓๕๒ อย่างละเอียดนั้นจำเป็นต้องใช้จดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติควบคู่กับเอกสารที่กล่าวมาข้างต้นประกอบด้วย เพราะจะทำให้มองเห็นเหตุการณ์ได้ชัดเจนกว่าการใช้จดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติเพียงอย่างเดียว

^๑ ท้องตรา เจ้าพระยาอัครมหาเสนาบดีสมุหพระกลาโหม ถึง เจ้าพระยายมราช พระยาศรีพิพัฒน์. (จ.ศ. ๑๒๐๑). เรื่อง ขอแรงพวกเจ้าภาษีทางกรุงเทพฯ นำเรือบรรทุกสิ่งของพระราชทานออกมาให้. (กระดาศเพลลา). เส้นดินสอดำ. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๒๔๘, หมวดจดหมายเหตุ รัชกาลที่ ๓.

^๒ คัดบอก พระยาพัทลุง พระเสน่หามนตรี. (จ.ศ. ๑๒๐๑). เรื่อง อากาญป่วยและการถึงแก่อสัญกรรมของเจ้าพระยานครศรีธรรมราช (น้อย) กับว่าด้วยราชการทัพเมืองไทรบุรีและเมืองกลันตัน. (สมุดไทยดำ). เส้นดินสอดำ. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๓๑๓, หมวดจดหมายเหตุ รัชกาลที่ ๓.

^๓ ไบบอก พระยาเสนาภูเบศร์ ถึง พระยาศรีพิพัฒน์. (จ.ศ. ๑๒๐๑). เรื่อง ส่งคร้วเมืองตรงไปเมืองไทรบุรีให้พระยาไทรบุรีส่งไปเมืองตรงตามเดิม. (กระดาศเพลลา). เส้นดินสอดำ. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๒๓๓, หมวดจดหมายเหตุ รัชกาลที่ ๓.

^๔ หลวงอุดมสมบัติ. (๒๕๓๐). เล่มเดิม. หน้า ๒๒๓. และ หนังสือ เจ้าพระยายมราช พระยาศรีพิพัฒน์ ถึง พระยาอภัยพิพิธพระยาพัทลุง. (จ.ศ. ๑๒๐๑). เรื่อง จำนวนคร้ว. (สมุดไทยดำ). เส้นดินสอดำ. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๓๒๑(๑๐), หมวดจดหมายเหตุ รัชกาลที่ ๓.

^๕ ไบบอก หลวงรองเมือง หลวงไชยประญา ถึง พระปลัดเมืองพัทลุง (จ.ศ. ๑๒๐๑). เรื่อง แยกสตูล ละงูซึ่งตกอยู่ที่เกาะหมากจะกลับเข้ามาอยู่ที่สตูล ละงูตามเดิม. (กระดาศเพลลา). เส้นดินสอดำ. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๒๒๒, หมวดจดหมายเหตุ รัชกาลที่ ๓.

ผลจากการศึกษาจดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติตรวจสอบเปรียบเทียบกับเอกสารร่วมสมัยอื่นๆ ทำให้ผู้วิจัยสามารถตระหนักถึงความน่าเชื่อถือของจดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติว่ามีความน่าเชื่อถือมาก เพราะข้อมูลมีความถูกต้องและสอดคล้องกับเอกสารร่วมสมัยดังที่กล่าวมา และหากนำเหตุการณ์ตามที่ปรากฏในจดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติมาศึกษาเปรียบเทียบกับหลักฐานประเภทพงศาวดารของเมืองต่างๆ ของภาคได้พบว่าเหตุการณ์ตามที่ปรากฏในจดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติได้ชี้ให้เห็นรายละเอียดของเหตุการณ์ได้ชัดเจนกว่าพงศาวดารเมืองของเมืองเหล่านี้ นอกจากการให้รายละเอียดเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในเมืองต่างๆ ดังที่กล่าวมาแล้วนั้น จดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัตียังมีคุณค่าในเรื่องอื่นๆ ด้วยดังจะกล่าวในบทต่อไป

บทที่ ๔

คุณค่าของจดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติ

จดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติมีจุดมุ่งหมายเพื่อการรายงานข่าวราชการเกี่ยวกับหัวเมืองปักษ์ใต้และหัวเมืองประเทศราชมลายู ดังนั้น เนื้อหาในจดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติจึงจำกัดอยู่เฉพาะเหตุการณ์หัวเมืองปักษ์ใต้และหัวเมืองประเทศราชมลายูตามที่กล่าวมาในบทที่แล้ว แต่ถึงกระนั้นจดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัตียังมีคุณค่าในด้านอื่นๆ โดยสามารถแยกศึกษาเป็นประเด็นสำคัญๆ ได้ดังนี้

๑. คุณค่าในฐานะที่เป็นแหล่งรวบรวมเอกสารร่วมสมัย
๒. คุณค่าในฐานะที่สะท้อนพระบรมราโชบายของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวในด้านต่างๆ

ดังนี้

๒.๑ การปกครองหัวเมืองปักษ์ใต้และหัวเมืองประเทศราชมลายู

๒.๒ ความสัมพันธ์กับอังกฤษ

๒.๓ การปราบปรามฝิ่น

๓. คุณค่าในฐานะที่สะท้อนลักษณะสภาพบ้านเมืองและสภาพหัวเมืองปักษ์ใต้ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว

๔. คุณค่าในฐานะที่สะท้อนพระราชานุกิจและธรรมเนียมราชการในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว

๑. คุณค่าในฐานะที่เป็นแหล่งรวบรวมรายชื่อเอกสารร่วมสมัย

จดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติเป็นการบันทึกในลักษณะจดหมายเหตุรายวันซึ่งมีวิธีการบันทึกในลักษณะ "วันต่อวัน" ขณะเดียวกันจุดมุ่งหมายของการบันทึกก็เป็นไปเพื่อรายงานราชการและรายละเอียดต่างๆ ที่เกิดขึ้นในราชธานี ดังนั้นเมื่อมีหนังสือบอกราชการจากหัวเมืองปักษ์ใต้และหัวเมืองประเทศราชมลายู ตลอดจนข้อราชการใดๆ ที่ได้ปรึกษาหารือกันเกี่ยวกับหัวเมืองปักษ์ใต้และหัวเมืองประเทศราชมลายู หลวงอุดมสมบัติก็จะจดบันทึกและรายงานข้อราชการเหล่านั้นให้พระยาศรีพิพัฒน์ทราบ การบันทึกในลักษณะการถ่ายถอดพระราชดำรัสและคำกราบบังคมทูลของบรรดาเหล่าขุนนางในรูปแบบบทสนทนาตอบโต้ ส่วนคำกราบบังคมทูลของบรรดาเหล่าขุนนางหรือข้อราชการจากใบบอกและคำให้การก็สรุปเฉพาะใจความสำคัญนั้น ทำให้จดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติเป็นแหล่งรวบรวมข้อมูลหรือหลักฐานที่ว่าด้วยเรื่องของหัวเมืองปักษ์ใต้และหัวเมืองประเทศราชมลายูซึ่งครอบคลุมช่วงเวลาตั้งแต่เดือนกันยายน พ.ศ. ๒๓๘๑ ถึงเดือนสิงหาคม พ.ศ. ๒๓๘๒ ประเภทต่างๆ ได้แก่ สารตรา ท้องตรา ใบบอก จดหมาย และคำให้การ ดังรายละเอียดที่กล่าวมาในบทที่แล้ว

---

* โปรดดูรายละเอียดในบทที่ ๓ "ความสอดคล้องของเอกสารร่วมสมัยกับเรื่องราวในจดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติ" หน้า ๑๐๙ - ๑๒๘.

ดังนั้น คุณค่าของจดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติจึงเปรียบเสมือนสมุดทะเบียนที่เป็นศูนย์รวมรายชื่อเอกสารร่วมสมัยที่เกี่ยวข้องกับเหตุการณ์ขบถเมืองไทรบุรีครั้งที่ ๒ (พ.ศ. ๒๓๘๑ – ๒๓๘๒) และเหตุการณ์การวิวาทที่เกิดขึ้นใน เมืองกลันตัน พ.ศ. ๒๓๘๒^๑ ตลอดจนเหตุการณ์อื่นๆ ที่เกิดขึ้นในหัวเมืองปักษ์ใต้และหัวเมืองประเทศราชมลายูช่วง พ.ศ. ๒๓๘๑ – ๒๓๘๒ หรืออาจกล่าวได้ว่าจดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติเป็นแหล่งรวบรวมข้อมูลเบื้องต้นสำหรับผู้ศึกษาเรื่องราวหัวเมืองปักษ์ใต้และหัวเมืองประเทศราชมลายูช่วง พ.ศ. ๒๓๘๑ – ๒๓๘๒ ได้ใช้ทำการสืบค้นข้อมูลเอกสารร่วมสมัยอื่นๆ ในขั้นต่อไป

๒. คุณค่าในฐานะที่สะท้อนพระบรมราโชบายของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว

สิ่งสำคัญประการหนึ่งที่ปรากฏในจดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติ คือ พระราชดำริหรือรับสั่งของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวที่ทรงมีในขณะออกอาราชาการแผ่นดินซึ่งพระราชดำริหรือรับสั่งเหล่านี้สามารถสะท้อนให้เห็นพระบรมราโชบายของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวในด้านต่างๆ ซึ่งสามารถแยกศึกษาออกเป็นด้านต่างๆ ได้ดังนี้

๒.๑ พระบรมราโชบายด้านการจัดการปกครองหัวเมืองปักษ์ใต้และหัวเมืองประเทศราชมลายู

ความวุ่นวายที่เกิดจากการต่อต้านของพวกขบถที่เมืองไทรบุรีและความวุ่นวายที่เกิดจากการวิวาทในเมืองกลันตัน รวมถึงการถึงแก่สัญกรรมของเจ้าพระยานครศรีธรรมราช (น้อย) มีผลให้พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเปลี่ยนแปลงพระบรมราโชบายการปกครองหัวเมืองปักษ์ใต้และการปกครองหัวเมืองประเทศราชมลายู โดยโปรดเกล้าฯ ให้เจ้าพระยามรราชกับพระยาศรีพิพัฒน์ดำเนินการจัดการเกี่ยวกับหัวเมืองปักษ์ใต้และหัวเมืองประเทศราชมลายูให้เรียบร้อย ดังปรากฏในท้องตราเจ้าพระยาอัครมหาเสนาธิบดีสมุหพระกลาโหมที่มีถึงเจ้าพระยามรราชกับพระยาศรีพิพัฒน์ ฉบับลงวันศุกร์ เดือน ๘ ขึ้น ๓ ค่ำ (๑๔ มิถุนายน ๒๓๘๒) ข้อความตอนหนึ่งกล่าวว่า

... ให้เจ้าพระยามรราช พระยาศรีพิพัฒน์จัดแจงราชการหัวเมืองปักษ์ใต้ทั้งเมืองไทยเมืองแขกให้รอบคอบช่วยทะนุบำรุงบุตรเจ้าพระยานครด้วย เมืองนครนั้นให้พระยาพัทลุง พระเสนหามนตรี นายฤทธินายเวรมหาตเล็กว่าราชการบ้านเมืองไปก่อนกว่าจะได้ปลงศพเจ้าพระยานคร พระยาพัทลุงเป็นผู้ใหญ่ป่วยเป็นโรคชราพลีข้าราชการไม่ถนัดมีราชการศึกสงครามจะไปก็ไม่ได้ให้พระยาพัทลุงเป็นที่จางวาง พระเสนหามนตรีไม่ดูร้ายผู้คนนิยมรักใคร่มากก็ให้ว่าที่เจ้าเมืองนายฤทธินายเวรมหาตเล็กให้ว่าที่ผู้ช่วยราชการ ช่วยกันทำราชการทั้งสามคนพี่น้อง หัวเมืองไทยหัวเมืองแขกซึ่งขึ้นอยู่กับเมืองนครแต่ก่อนก็ให้คงขึ้นอยู่ตามเดิม... พระวิจิตสรโกรได้เข้าไปอยู่ ณ กรุงเทพพระมหานครใช้สอยปราดเปรี้ยวได้ราชการจะให้รักษาเมืองพัทลุง... พระสงครามวิจิตซึ่งเจ้าพระยานครให้รักษาเมืองตรังอยู่แต่ก่อนนั้นก็ดีแล้ว เมืองตรังเป็นเมืองชั้นนอกให้พระยาศรีพิพัฒน์กำชับกำชาสั่งเสียพระสงครามวิจิตให้รักษาเมืองตรังอย่าให้มีความประมาท... เมืองตรังขึ้นกับเมืองนครให้พระสงครามวิจิตฟังบังคับบัญชาพระเสนหามนตรีผู้ว่าที่เมืองนครสืบไป... กรมการผู้ใหญ่ผู้น้อยซึ่งเข้มแข็งในการศึกสงครามเจ้าพระยานครใช้สอยอยู่แต่ก่อน... ให้ไปอยู่รักษาเมืองไทรบ้าง อยู่เมืองพัทลุง เมืองตรังบ้าง

^๑ โปรดดูรายละเอียดเอกสารร่วมสมัยที่ปรากฏในจดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติซึ่งปัจจุบันอยู่ในความดูแลรักษาของส่วนภาษาโบราณ สำนักหอสมุดแห่งชาติ ในเชิงอรรถบทที่ ๓ ว่าด้วยเรื่อง "ความสอดคล้องของหลักฐานร่วมสมัยกับเรื่องราวในจดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติ" หน้า ๑๐๙ – ๑๒๔.

ยังอยู่ที่เมืองนครกันน้อยตัว ที่เป็นชั้วชาก็มี เจ้าพระยานครหาบุญไม่แล้วจะเที่ยวสมัครไปอยู่กับบุตรเจ้าพระยานครคนโน้น บ้างคนนี้บ้างให้ตามใจสมัครอย่าให้พี่น้องแตกร้างกัน...และราชการข้างเมืองไทรนั้นสำคัญนักซึ่งจัดแจงรักษาบ้านเมืองสืบต่อไปนั้นให้เจ้าพระยายมราช พระยาศรีพิพัฒน์ตรึงรองให้มาก...ให้คิดอ่านหาแขกเป็นเจ้าเมืองรักษาเมืองไทรสืบไป...ถ้าหาแขกตั้งตั้งเป็นเจ้าเมืองได้แล้ว จะโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมยกเอาพระยาไทร พระเสนาฯชิตไปรักษาเมืองพังงา ปืนใหญ่น้อยเครื่องศตราวุธที่เมืองไทรนั้นให้ผ่อนเอามาเสียบางให้ไว้รักษาเมืองแต่น้อยพอสมควร ถ้าหาแขกให้เป็นเจ้าเมืองไม่ได้ จะต้องให้ไทยรักษาเมืองอยู่ตามเดิมจะให้ผู้ใดไปรักษาก็เห็นไม่ดีกว่าพระยาไทร พระเสนาฯชิต ด้วยรู้จักชั้นเชิงท่านองแขก...ให้เจ้าพระยายมราช พระยาศรีพิพัฒน์คิดหาคนให้ยกครอบครัวลงไปตั้งอยู่ที่เมืองไทรที่เดียวคิดให้ได้คนเก่าคนใหม่สรรจัสสองพันเศษจึงจะไว้วางใจได้ ... และราชการเมืองกลันตัน เมืองไทร แขกแก้วหัวเมือง เมืองปักษีได้ชั้นในชั้นนอกทั้งสิ้นให้เจ้าพระยายมราช พระยาศรีพิพัฒน์คิดอ่านจัดแจงเสียให้สำเร็จแต่ในกองทัพยังไม่กลับ ...^๑

ห้องตราเจ้าพระยาอัครมหาเสนาบดีสมุหพระกลาโหมที่มีถึงเจ้าพระยายมราชกับพระยาศรีพิพัฒน์ ฉบับดังกล่าวนี้สามารถแยกการดำเนินการจัดการเกี่ยวกับหัวเมืองปักษีได้และหัวเมืองประเทศราชมลายูออกได้ดังนี้

๒.๑.๑ พระบรมราชาบายและการจัดการปกครองหัวเมืองปักษีได้

พระบรมราชาบายในพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวเกี่ยวกับหัวเมืองปักษีได้เกิดการเปลี่ยนแปลงภายหลังจากที่เจ้าพระยานครศรีธรรมราช (น้อย) ถึงแก่อสัญกรรม ทั้งนี้เป็นเพราะเจ้าพระยานครศรีธรรมราชเป็นเจ้าเมืองของหัวเมืองเอกที่มีความเข้มแข็งเด็ดเดี่ยวมากผู้หนึ่ง^๒ ดังนั้น การถึงแก่อสัญกรรมของเจ้าพระยานครศรีธรรมราชทำให้เป็นการวางขึ้นสำหรับราชธานีในการจะกำจัดอำนาจบางอย่างของเมืองนครศรีธรรมราชลง^๓

พระราชดำริในพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวเกี่ยวกับการจัดการปกครองหัวเมืองปักษีได้ภายหลังจากการถึงแก่อสัญกรรมของเจ้าพระยานครศรีธรรมราช (น้อย) นั้นทรงมีพระราชดำริตั้งข้อความตอนหนึ่งในจดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติ ฉบับที่ ๑๒ ที่กล่าวว่า

... เจ้าพระยานครฯ ก็หาบุญไม่ลงอย่างนี้ จะต้องคิดจัดแจงเสียให้มั่นคงจึงจะได้...พระยาพัทลุงก็เป็นผู้ใหญ่ จะโปรดให้ว่าที่เจ้าพระยานครฯ เล่าก็เป็นคนน้อยเพลี้ย มีราชการมาจะไปก็ไม่ได้ ให้พระเสนหามนตรีนั้นว่าที่เจ้าพระยานครฯ เอาพระยาพัทลุงยกมาว่าที่จางวาง เอานายฤทธิมาว่าที่ผู้ช่วยอยู่เมืองนครฯ ๓ คนด้วยกันเถิด ถึงพระยาพัทลุงจะบิดเอาอย่างไร พระเสนหามนตรีกับนายฤทธิก็เป็น ๒ เกลียวด้วยกันแล้วก็คงสู้ได้ ที่เมืองพัทลุงนั้นเอาพระวิชิตสรไกรมาใส่ที่พัทลุง แต่เมืองไทรนั้นให้ว่าหรือออกมา ให้คิดจัดแจงให้ตลอดไปถึงเมืองกลางเมืองพังงาทีเดียว บุตรเจ้าพระยานครฯ ก็มีอยู่หลายคน จะทรงชุบเลี้ยงให้เป็นลำดับกัน ถ้าจะเอาแขกตั้งไว้ที่เมืองไทรแล้วก็ถอนเอาพระยาไทร พระเสนาฯชิตมาใส่ที่เมืองพังงา จะยกเมืองพังงาเป็นเมืองใหญ่ให้เมืองกลาง เมืองตะกั่วทุ่ง เมืองตะกั่วป่ามาขึ้นให้สิ้น ด้วยเมืองพังงาเป็นที่มั่น

^๑ ห้องตรา เจ้าพระยาอัครมหาเสนาบดีสมุหพระกลาโหม ถึง เจ้าพระยายมราช พระยาศรีพิพัฒน์ . (จ.ศ. ๑๒๐๑). เรื่อง การจัดการเมืองนครศรีธรรมราชภายหลังเจ้าพระยานครศรีธรรมราช (น้อย) ถึงแก่อสัญกรรม และราชการเมืองกลันตัน เมืองไทรบุรี แขกแก้วหัวเมือง. (กระดาศเพลลา, กระดาศสา). เส้นดินสอด่า. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๑๑๒, ๒๕๐. หมวดจดหมายเหตุ รัชกาลที่ ๓.

^๒ อุดม นิปรียาย. (๒๕๒๑). นครศรีธรรมราชกับการปกครองหัวเมืองมลายูในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว. หน้า ๑๔๔.

^๓ วอลเตอร์ เอฟ. เวลลา. (๒๕๑๕). แผ่นดินพระนั่งเกล้า = Siam Under Rama III. แปลโดย นิจ ทองโสภิต. หน้า ๑๕๐.

ถ้าจะให้พระยาไทรคงอยู่บ้านเมืองตามเดิมแล้ว ก็ให้ถามพระยาไชยานอกราชการดู ถ้ารับจะไปอยู่เมืองพังงา ก็จัดแจงส่งให้ไป ... การครั้งนี้ก็สิ้นเจ้าพระยานครฯ ลงแล้ว ยังอยู่แต่ลูกเต้าทั้งปวง ต่างคนต่างก็จะเป็นก๊กๆ กันไป จะเหมือนหนึ่งเจ้าพระยานครฯ ยังอยู่หรือ ถ้าฉวยมีการขึ้นมาไม่รู้เจ้าพระยานครฯ หาบุญไม่แล้วมันกลับมาทำอีก จะคิดช่วยเหลือกันเหมือนอย่างเจ้าพระยานครฯ อยู่ที่ไหน ต่างคนต่างก็วิ่งโร่มาเสียหมด อยายเขาเล่นที่เดียว ให้คิดตรึงรองการดูให้รอบคอบจงมาก จัดแจงให้เป็นสามัคคีรสกันจันพี่น้องให้ดี อย่าให้มีความรังเกียจกัน ให้เป็นที่มั่นคงไว้วางใจให้จงได้”

ข้อความดังกล่าวสามารถแยกการจัดการปกครองในหัวเมืองปักษ์ใต้ภายหลังการถึงแก่อสัญกรรมเจ้าพระยานครศรีธรรมราช (น้อย) ออกเป็นเมืองต่างๆ ได้ดังนี้

๒.๑.๑.๑ การจัดการปกครองในเมืองนครศรีธรรมราช

การจัดการปกครองในเมืองนครศรีธรรมราชภายหลังเจ้าพระยานครศรีธรรมราช (น้อย) ถึงแก่อสัญกรรมเมื่อ พ.ศ. ๒๓๘๒ นั้น พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดฯ ให้บุตรของเจ้าพระยานครศรีธรรมราชที่เกิดจากท่านผู้หญิงอินทร์ผู้เป็นภรรยาหลวง ได้แก่ พระยาพัทลุง (น้อยใหญ่) พระเสน่หามนตรี (น้อยกลาง) และนายฤทธินายเวรมหาดเล็ก (น้อยเอียด) ช่วยกันว่าราชการเมืองนครศรีธรรมราชไปก่อนจนกว่าจะมีการปลงศพเจ้าพระยานครศรีธรรมราชเสร็จเรียบร้อยแล้วจึงจะแต่งตั้งเจ้าเมืองคนใหม่ แต่เนื่องจากพระยาพัทลุงสุขภาพไม่ดีรับราชการได้ไม่เต็มที่หากมีราชการศึกสงครามก็ไปไม่ได้ อีกทั้งยังเป็นคน ดุร้ายเป็นที่หวาดกลัวของผู้คนจึงให้ว่าที่จางวาง สำหรับพระเสน่หามนตรีเป็นคนไม่ดุร้ายผู้คนชาวเมืองรักใคร่ นับถือมากจึงโปรดเกล้าฯ ให้ว่าที่เจ้าเมืองและนายฤทธินายเวรมหาดเล็กโปรดฯ ให้ว่าที่ผู้ช่วยราชการ แต่ถึงกระนั้นก็ดีทรงทราบจากจดหมายจากท่านผู้หญิงอินทร์ว่าพระยาพัทลุงกับพระเสน่หามนตรีไม่ค่อยจะลงรอยกันจะทำราชการในเมืองนครศรีธรรมราชรวมกันต่อไปไม่ได้” อาจทำให้เกิดปัญหาว่านายขึ้นได้จึงโปรดฯ ให้เรียกตัวพระยาพัทลุง (น้อยใหญ่) เข้ามารับราชการในกรุงเทพฯ” ส่วนการจัดการกับพวกกรมการเมืองของเมืองนครศรีธรรมราชนั้น เมื่อครั้งเจ้าพระยานครศรีธรรมราช (น้อย) ยังมีชีวิตอยู่ได้เคยใช้สอยและไปตกค้างอยู่ตามเมืองพัทลุง เมืองไทรบุรี และเมืองตรังนั้นก็ให้เฝ้าถามดูว่าจะสมัครอยู่กับใครหรือจะอยู่กับพี่น้องคนใดก็จัดแจงให้ตามความสมัครใจแต่อย่าให้เกิดการทะเลาะวิวาทรังเกียจแก่กันได้” สำหรับเมืองตรังนั้นให้พระสงครามวิชิตปกครองและให้ขึ้นกับเมืองนครศรีธรรมราชตามเดิม ทั้งนี้การจัดการปกครองในเมืองนครศรีธรรมราชนั้นให้เจ้าพระยามรราชกับพระยาศรีพิพัฒน์เป็นผู้ดูแลให้เรียบร้อย

* หลวงอุดมสมบัติ. (๒๕๓๐). เล่มเดิม. หน้า ๑๘๒ - ๑๘๓.

๒ แหล่งเดิม. หน้า ๒๑๗.

๓ แหล่งเดิม. และ สารตรา ถึง พระยาศรีพิพัฒน์. (จ.ศ.๑๒๐๑). เรื่อง ส่งพระยาพัทลุง (น้อยใหญ่) เข้ามายังกรุงเทพฯ. (กระต่ายเพลา). เส้นดินสอดำ. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๒๑๒, หมวดจดหมายเหตุ รัชกาลที่ ๓.

๔ หลวงอุดมสมบัติ. (๒๕๓๐). เล่มเดิม. หน้า ๑๘๔

ต่อมาเมื่อเจ้าพระยายมราชกับพระยาศรีพิพัฒน์ยกทัพหลวงกลับกรุงเทพฯ^๖ ทางราชธานีจึงมอบหมายให้พระเสน่หามนตรี (น้อยกลาง) กำกับดูแลจัดการเกี่ยวกับปัญหาเมืองไทรบุรีและเมืองกลันตัน^๗ ซึ่งปรากฏภายหลังว่าพระเสน่หามนตรีว่าที่เจ้าเมืองนครศรีธรรมราชได้กำหนดการปลงศพเจ้าพระยานครศรีธรรมราช (น้อย) ไว้ในช่วงระหว่างเดือน ๗ - ๘ (ประมาณเดือนมิถุนายน - กรกฎาคม ๒๓๘๓)^๘ เมื่อปลงศพเจ้าพระยานครศรีธรรมราชเรียบร้อยแล้ว จนกระทั่งถึงปี พ.ศ. ๒๓๘๔ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงโปรดฯ ให้พระเสน่หามนตรี (น้อยกลาง) เป็นพระยานครศรีธรรมราช^๙*

๒.๑.๑.๒ การจัดการปกครองในเมืองพัทลุง

นับตั้งแต่พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดฯ ให้พระยาพัทลุง (เผือก) ซึ่งมีอายุมากแล้วเข้ารับราชการในกรุงเทพฯ เมื่อ พ.ศ. ๒๓๗๐^๑ และโปรดฯ ให้บุตรของเจ้าพระยานครศรีธรรมราช (น้อย) ไปเป็นเจ้าเมืองพัทลุง ทำให้เมืองพัทลุงก็ตกอยู่ภายใต้อำนาจของเจ้าพระยานครศรีธรรมราชด้วยโดยที่ไม่ได้ระบุว่าเป็นเมืองพัทลุงต้องขึ้นกับเมืองนครศรีธรรมราช ทั้งนี้คงเนื่องมาจากสายสัมพันธ์ระหว่างเจ้าพระยานครศรีธรรมราชกับพระยาพัทลุง (น้อยใหญ่) ดังปรากฏหลักฐานว่าหากเมืองพัทลุงมีราชการใดก็จะปรึกษาหารือกับเจ้าพระยา

^๖ หนังสือพระยาศรีพิพัฒน์ที่มีถึงพระยาไทรบุรี (แสง) พระเสนาอนุชิต (นุช) กล่าวถึงการเดินทางกลับจากเมืองสงขลาของพระยาศรีพิพัฒน์ว่า "... ด้วยได้ใช้ใบเรือมาจากเมืองสงขลา ณ วันเดือน ๑๐ แรม ๑๐ ค่ำ (๓ ตุลาคม ๒๓๘๒) มาถึงเมืองนคร ณ วันเดือน ๑๐ แรม ๑๔ ค่ำ (๗ ตุลาคม ๒๓๘๒) ได้ขึ้นไปทำบุญศพเจ้าคุณนคร แล้วได้ใช้ใบจากปากน้ำเมืองนคร ณ วันเดือน ๑๐ แรม ๑๔ ค่ำ (๗ ตุลาคม ๒๓๘๒) เพลา ๒ ยาม ไป ๑๐ วันถึงกรุงเทพฯ ณ วันเดือน ๑๑ ขึ้น ๕ ค่ำ (๑๗ ตุลาคม ๒๓๘๒) เข้าเฝ้าทูลละอองธุลีพระบาทสมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัว ..." และ หนังสือพระยาศรีพิพัฒน์ที่มีถึงพระปลัดเมืองพัทลุงกล่าวถึงเรื่องเดียวกันนี้ว่า "... ด้วยได้ใช้ใบมาจากปากน้ำเมืองสงขลา ณ วันเดือน ๑๐ แรม ๑๐ ค่ำ (๓ ตุลาคม ๒๓๘๒) มาถึงปากน้ำเจ้าพระยา ณ วันเดือน ๑๑ ขึ้น ๕ ค่ำ (๑๗ ตุลาคม ๒๓๘๒) ได้เข้าเฝ้าทูลละอองพระบาท ..." อ้างจาก หนังสือ พระยาศรีพิพัฒน์ ถึง พระยาไทรบุรี พระเสนาอนุชิต. (จ.ศ.๑๒๐๑). เรื่อง กราบบังคมทูลขอราชการหัวเมืองปักษ์ใต้. (สมุดไทยดำ). เส้นดินสอดขาว. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๑๒๕(๑). หมวดจดหมายเหตุ รัชกาลที่ ๓. และ หนังสือ พระยาศรีพิพัฒน์ ถึง พระปลัดเมืองพัทลุง. (จ.ศ.๑๒๐๑). เรื่อง กราบบังคมทูลขอราชการหัวเมืองปักษ์ใต้. (สมุดไทยดำ). เส้นดินสอดขาว. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๑๒๕(๒). หมวดจดหมายเหตุ รัชกาลที่ ๓.

^๗ ดูรายละเอียดใน สงบ ส่งเมือง. (๒๕๑๘). ความสัมพันธ์ระหว่างราชธานีกับหัวเมืองนครศรีธรรมราชในสมัยกรุงธนบุรีและสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น. หน้า ๑๗๐ - ๑๘๘.

^๘ จดหมาย พระนรินทร์เสนี ถึง พระเสน่หามนตรีว่าที่เจ้าเมืองนครศรีธรรมราช. (จ.ศ.๑๒๐๑). เรื่อง รายงานขอราชการเมืองไทรบุรี. (กระดาษสา). เส้นดินสอดดำ. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๒๔. หมวดจดหมายเหตุรัชกาลที่ ๓.

^๙ สารตรา เจ้าพระยาอัครมหาเสนาบดีสมุหพระกลาโหม ถึง นายฤทธินายเวรมหาดเล็กผู้ช่วยราชการเมืองนครศรีธรรมราช. (จ.ศ.๑๒๐๓). เรื่อง ตั้งพระเสน่หามนตรี (น้อยกลาง) เป็นพระยานครศรีธรรมราช. (กระดาษเพล). เส้นดินสอดดำ. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๒. หมวดจดหมายเหตุ รัชกาลที่ ๓.

* ศึกษารายละเอียด บทบาทของเจ้าพระยานครศรีธรรมราช (น้อยกลาง) ได้ใน อริยา เสถียรสุด. (๒๕๑๔). เจ้าเมืองนครศรีธรรมราชสมัยการปกครองแบบเก่าแห่งกรุงรัตนโกสินทร์ (พ.ศ.๒๓๒๕ - พ.ศ.๒๔๓๕). (วิทยานิพนธ์ (อ.ม.ประวัติศาสตร์) จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย). หน้า ๑๑๑ - ๑๑๘.

^๑ กรมศิลปากร. (๒๕๐๗). "พงศาวดารพัทลุง," ใน ประชุมพงศาวดารฉบับหอสมุดแห่งชาติ ภาคที่ ๑๕ เล่ม ๕. หน้า ๑๒๑.

นครศรีธรรมราชแล้วให้เมืองนครศรีธรรมราชบอกนำมายังกรุงเทพฯ อีกทีหนึ่ง” นอกจากนี้ปรากฏว่าได้มีการเกณฑ์ชาวเมืองพัทลุงให้มาทำงานที่เมืองนครศรีธรรมราชด้วย ดังที่ปรากฏว่าภายหลังจากเจ้าพระยานครศรีธรรมราชถึงแก่อสัญกรรม ใน พ.ศ. ๒๓๘๒ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีรับสั่งให้พระยาศรีพิพัฒน์ดำเนินการนำชาวเมืองพัทลุงที่ไปอยู่เมืองนครศรีธรรมราชกลับคืนภูมิลำเนา^๑

เจ้าพระยานครศรีธรรมราช (น้อย) ถึงแก่อสัญกรรมในช่วงเดียวกับที่เกิดเหตุการณ์ความวุ่นวายในหัวเมืองประเทศราชมลายู ดังนั้นพระราชพระสงฆ์ในพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวที่จะโปรดฯ ให้มีการจัดการในเมืองพัทลุงขึ้นใหม่จึงปรากฏอยู่ในจดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติ

สาเหตุสำคัญที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนตัวเจ้าเมืองในหัวเมืองพัทลุงสืบเนื่องมาจากการถึงแก่อสัญกรรมเจ้าพระยานครศรีธรรมราช (น้อย) ทั้งนี้เพราะหลังจากที่เจ้าพระยานครศรีธรรมราชถึงแก่อสัญกรรมก็โปรดฯ ให้พระยาพัทลุง (น้อยใหญ่) มาเป็นว่าที่จางวางเมืองนครศรีธรรมราช

เมื่อโปรดฯ ให้พระยาพัทลุง (น้อยใหญ่) ไปเป็นว่าที่จางวางเมืองนครศรีธรรมราชและต่อมาเมื่อทราบข่าวพระยาพัทลุงกับพระเสน่หามนตรีไม่ค่อยลงรอยกันจึงโปรดฯ ให้ส่งตัวพระยาพัทลุงเข้ามากรุงเทพฯ สำหรับการแต่งตั้งเจ้าเมืองพัทลุงคนใหม่นั้นตามที่ปรากฏในจดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติว่าในเบื้องต้นโปรดฯ ให้พระวิจิตรสรไกร (หงส์) บุตรของเจ้าพระยานครศรีธรรมราช (น้อย) อีกคนที่เคยเข้ามารับราชการในกรุงเทพฯ ออกไปปกครองเมืองพัทลุง โดยให้เมืองพัทลุงกลับมาขึ้นกับกรุงเทพฯ ดังเดิม ดังปรากฏในจดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติ ฉบับที่ ๑๒ กล่าวว่า “... จะให้พระวิจิตรสรไกรอยู่รักษาเมืองพัทลุง...จะให้ขึ้นมาแก่กรุงเทพฯ ตามเคย...แต่ก่อนเมืองพัทลุงนับถือเมืองนครฯ อยู่โดยฉันพ่อลูกกันจึงได้บอกกล่าวการงานมาที่เมืองนครฯ ครั้นครั้งนี้ถ้ามี การงานสิ่งไรก็ให้บอกเข้าไป ณ กรุงเทพฯ ถ้าเป็นแต่ความเกี่ยวข้องเล็กน้อยก็ให้บอกไปเมืองนครฯ ตามฉันพี่น้อง ...” ซึ่งสอดคล้องกับข้อความตอนหนึ่งในท้องตราเจ้าพระยาอัครมหาเสนาบดีสมุหพระกลาโหมที่มีถึงเจ้าพระยายมราชและพระยาศรีพิพัฒน์ ฉบับลงวันศุกร์ เดือน ๘ ขึ้น ๓ ค่ำ (๑๔ มิถุนายน ๒๓๘๒) ที่กล่าวว่า

... พระวิจิตรสรไกรได้เข้าไปอยู่ ณ กรุงเทพฯพระมหานคร ใช้สอยปราดเปรี้ยวได้ราชการจะให้รักษาเมืองพัทลุง...ผู้คนเมืองพัทลุงแต่ก่อนที่อยู่มากแตกसानซานขึ้นไปด้วยได้ความเดือดร้อนด้วยข้าวแพงอดยากเที่ยวไปหากินเมืองอื่นก็เลยอยู่ที่เดียวถึงกลับมาก็ไม่เข้าหาหมานายให้พระวิจิตรสรไกรคิดอ่านหาบาเหน็จความชอบกระทำให้เย็น ชักชวนผู้คนมาใส่บ้าน

^๑ ท้องตรา เจ้าพระยาอัครมหาเสนาบดีสมุหพระกลาโหม ถึง เจ้าพระยายมราช พระยาศรีพิพัฒน์. (จ.ศ.๑๒๐๑). เรื่อง ราชการเมืองนครศรีธรรมราช เมืองกลันตัน เมืองไทรบุรี และแขกเก้าหัวเมืองภายหลังเจ้าพระยานครศรีธรรมราชถึงแก่อสัญกรรม. (กระดาศเพลลา, กระดาศสา). เส้นดินสอดำ. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๑๑๒, ๒๕๐. หมวดจดหมายเหตุ รัชกาลที่ ๓.

^๒ จดหมาย นายจำนง ถึง พระเสน่หามนตรี. (จ.ศ.๑๒๐๑). เรื่อง พระราชดำริในราชการฝ่ายเมืองนครศรีธรรมราช เมืองสงขลาและเมืองพัทลุง. (กระดาศเพลลา). เส้นดินสอดำ. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๒๑. หมวดจดหมายเหตุ รัชกาลที่ ๓.

^๓ หลวงอุดมสมบัติ. (๒๕๓๐). เล่มเดิม. หน้า ๑๘๔ - ๑๘๕.

ใส่เมืองให้บริบูรณ์มั่งคั่ง...พระวิฆิตสโรจะว่าราชการเมืองพัทลุง ราชการบ้านเมืองด้วยความสังไรขัดข้องก็ให้พระวิฆิตสโรกรบอกรักษาหรือกันกับเมืองนคร ...^๑

ทั้งนี้ทรงกำหนดให้พระวิฆิตสโรกรมีข้าราชการใต้ข้อมใจให้ปรีการาชการหรือกับพระเสนหามนตรีว่าที่พระยานครศรีธรรมราชคงเพื่อให้เกิดความร่วมมือที่ดีในการขจัดความวุ่นวายในหัวเมืองปักษ์ใต้ที่เกิดขึ้นอยู่ในขณะนั้น แต่ถ้าวางส่งส่วยสาอากรก็ให้พระวิฆิตสโรกรจัดส่งเข้ายังกรุงเทพฯ โดยตรง ดังปรากฏในท้องตราฉบับเดียวกันที่กล่าวว่า

... เมืองพัทลุงนั้นแต่ก่อนก็ขึ้นกรุงเทพมหานคร พระยาพัทลุงว่าราชการเมืองก็ตั้งขึ้นกรุงเทพมหานคร แต่บอกราชการนั้นพระยาพัทลุงเกรงเจ้าพระยานครอยู่ด้วยเป็นบิดา จึงไม่อาจบอกเข้าไป บอกแต่เพียงเจ้าพระยานคร เจ้าพระยานครหาบุญไม่แล้ว พระเสนหามนตรีว่าราชการเมืองนคร พระวิฆิตสโรกรว่าราชการเมืองพัทลุง ราชการบ้านเมืองด้วยความสังไรขัดข้องกับให้พระวิฆิตสโรกรบอกรักษาหรือกันกับเมืองนครตามเหมือนเจ้าพระยานครยังอยู่ ถ้าวางราชการควรจะบอกเข้ายังกรุงเทพมหานคร และบอกส่งส่วยสาอากรประการใดก็ให้บอกเข้าไปยังกรุงเทพมหานครทีเดียว อย่าให้ต้องเมืองนครบอกนำเสีย ...^๒

เวลาต่อมาเมื่อพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงทราบข่าวว่าพระวิฆิตสโรกรติดฝิ่น จึงโปรดฯ ให้พระยาศรีพิพัฒน์เอาตัวมาไถ่ถาม ถ้าได้ความว่าจริงก็ให้ทรมานคุมให้ออดฝิ่นเสียให้ได้ ดังข้อความที่กล่าวว่า "... แต่พระวิฆิตสโรกรนั้นข่าวว่าสูบฝิ่น ให้พระยาศรีพิพัฒน์เอาตัวมาไถ่ถามไล่เลียงดู ถ้าสูบฝิ่นจริงก็ให้พระยาศรีพิพัฒน์ทรมานคุมให้ออดฝิ่นเสียให้ได้ ยังจะโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมชูปเสียงให้เป็นผู้ใหญ่สืบต่อไป ..." ซึ่งปรากฏภายหลังว่าไม่ได้ทรงแต่งตั้งให้พระวิฆิตสโรกรเป็นเจ้าเมืองพัทลุง ทั้งนี้คงเป็นเพราะพระวิฆิตสโรกรติดฝิ่นจึงทรงไม่โปรดคนสูบฝิ่นดังที่ทรงตรัสว่า "... เป็นคนสูบฝิ่นแล้วจะโปรดชูปเสียงเป็นเจ้าบ้านการเมืองไม่ได้ ..." ^๓ ประกอบกับพระยาศรีพิพัฒน์ได้มีหนังสือกราบทูลเข้ามาว่า "... พระวิฆิตสโรกรสูบฝิ่นมาช้านานลักลอบปีแล้ว จะทรมานให้ออดฝิ่นโดยเร็วยังไม่ได้ก่อน แล้วไวยาหารก็มากสติน้อยจะทะนุเมืองพัทลุงในกำลังรวงโรยให้เป็นภาคภูมิขึ้นโดยเร็วเห็นจะไม่ได้ ..." ^๔ และต่อมาเมื่อพระยาศรีพิพัฒน์เดินทางกลับมาถึงกรุงเทพฯ ได้กราบทูลพระบาทสมเด็จพระ

^๑ ท้องตรา เจ้าพระยาอัครมหาเสนาบดีสมุหพระกลาโหม ถึง เจ้าพระยายมราช พระยาศรีพิพัฒน์. (จ.ศ.๑๒๐๑). เรื่อง ราชการเมืองนครศรีธรรมราช เมืองกลันตัน เมืองไทรบุรี และแขกเก่าหัวเมืองภายหลังเจ้าพระยานครศรีธรรมราชถึงแก่อสัญกรรม. (กระตาดเพลลา, กระตาดสา). เส้นดินสอดำ. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๑๑๒, ๒๕๐, หมวดจดหมายเหตุ รัชกาลที่ ๓.

^๒ แหล่งเดิม.

^๓ แหล่งเดิม.

^๔ หลวงอุดมสมบัติ. (๒๕๓๐). เล่มเดิม. หน้า ๒๓๘.

^๕ ท้องตรา เจ้าพระยาอัครมหาเสนาบดีสมุหพระกลาโหม ถึง เจ้าพระยายมราช พระยาศรีพิพัฒน์. (จ.ศ.๑๒๐๑). เรื่อง ราชการเมืองนครศรีธรรมราช เมืองกลันตัน เมืองไทรบุรี และแขกเก่าหัวเมืองภายหลังเจ้าพระยานครศรีธรรมราชถึงแก่อสัญกรรม. (กระตาดเพลลา, กระตาดสา). เส้นดินสอดำ. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๑๑๒, ๒๕๐, หมวดจดหมายเหตุ รัชกาลที่ ๓.

พระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวเพิ่มเติมว่า

... เมืองพัทลุงไพร่พลได้ความเดือดร้อนหลบหนีทิ้งภูมิลำเนาเสียบ้านเมืองยับเยินหนัก ครั้นจะให้พระวิฆิตสรไกรไปว่าราชการเมืองพัทลุงตามท้องตราซึ่งโปรดออกไปแต่ก่อนแล้วก็เห็นว่าไพร่พลเมืองเข็ดขยาดหลบหนีไปเสียต่างบ้านต่างเมืองมากแล้วจะรวบรวมผู้คนให้บริบูรณ์ขึ้นมิได้จึงยังไม่ได้จัดแจงเมืองพัทลุง แต่ราชการที่เมืองพัทลุงเดี๋ยวนี้มอบให้พระปลัดว่าราชการรวบรวมผู้คนซึ่งหลบหนีอยู่ ...”

ในเวลาต่อมาพระปลัดเมืองพัทลุงได้รวบรวมผู้คนเมืองพัทลุงที่หลบหนีให้เข้ามาอยู่ตามภูมิลำเนาเดิมได้ประมาณ ๔,๐๐๐ คนเศษ^๒ ประกอบกับพระปลัดเมืองพัทลุงเคยทำความดีความชอบโดยเป็นกำลังสำคัญในการจัดการกวาดต้อนครัวขบถเมืองไทรบุรี พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงมีรับสั่งให้เจ้าพระยาพระคลังว่าที่สมุหพระกลาโหมมีสารตราไปถึงเมืองพัทลุงว่า “... ให้ปลัดเมืองพัทลุงว่าที่เจ้าเมืองดูแลเป็นผู้สำเร็จราชการ...”^๓ และปรากฏว่าได้เป็นเจ้าเมืองพัทลุงในเวลาต่อมา^๔

นับตั้งแต่พระยาพัทลุง (จ้อย) ทำการปกครองเมืองพัทลุง เมืองพัทลุงมีอิสระในการปกครองโดยขึ้นต่อกรุงเทพฯ

๒.๑.๑.๓ การจัดการปกครองในหัวเมืองชายทะเลตะวันตก

ปัญหาความวุ่นวายที่เกิดในเมืองไทรบุรี พ.ศ. ๒๓๘๑ นั้นได้ส่งผลให้พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระบรมราโชบายที่แก้ปัญหาเมืองไทรบุรีไม่ให้เกิดความวุ่นวายขึ้นมาอีก โดยแก้ปัญหาด้วยการไม่ส่งข้าราชการไทยไปปกครองเมืองไทรบุรี และในเวลาเดียวกันนั้นเจ้าพระยานครศรีธรรมราช (น้อย) ซึ่งเป็นขุนนางคนสำคัญทางหัวเมืองปักษ์ใต้ถึงแก่อสัญกรรม หากเกิดเหตุการณ์ขึ้นอีกก็จะยากแก่การป้องกันจึงมีพระบรมราโชบายที่จะสร้างความเข้มแข็งให้เกิดกับหัวเมืองปักษ์ใต้ที่อยู่ใกล้เคียงกับเมืองไทรบุรีให้มีความสามารถในการป้องกันและรักษาความสงบในหัวเมืองมลายู

พระบรมราโชบายดังกล่าวมีผลต่อหัวเมืองชายทะเลตะวันตกด้วย ซึ่งนับเป็นครั้งแรกที่ทางกรุงเทพฯ ได้กระจายอำนาจทางหัวเมืองปักษ์ใต้มาสู่หัวเมืองชายทะเลตะวันตกให้มีบทบาทในการควบคุมหัวเมืองมลายูฝ่ายตะวันตก ดังจะเห็นได้จากกระแสพระราชดำริที่ปรากฏในจดหมายหลวงอุดมสมบัติ ฉบับที่ ๑๒ กล่าวไว้ว่า “... เมืองไทรบุรีก็ขึ้นเมืองนครฯ แล้วก็ใกล้กับเมืองสงขลา ให้พระเสน่หามนตรี พระยาสงขลาคอยระไวระวังดูการเมืองไทร ให้รู้เท่าทันท่วงทีย้ายแขกจงได้ ... ใ้ท่กองทัพเมืองนครฯ เมืองพัทลุง เมืองสงขลา ยกไปช่วยกันนั้น

^๑ หนังสือ พระยาศรีพิพัฒน์ ถึง พระปลัดเมืองพัทลุง. (จ.ศ.๑๒๐๑). เรื่อง กราบบังคมทูลขอราชการหัวเมืองปักษ์ใต้. (สมุดไทยดำ). เส้นดินสอดขาว. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๑๒๔(๒). หมวดจดหมายเหตุ รัชกาลที่ ๓.

^๒ จดหมาย นายจ่านิจ ถึง พระเสน่หามนตรีว่าที่เจ้าพระยานครศรีธรรมราช. (จ.ศ.๑๒๐๑). เรื่อง พระราชดำริในราชการหัวเมืองปักษ์ใต้. (กระดาดขสา). เส้นดินสอดดำ. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๒๑. หมวดจดหมายเหตุ รัชกาลที่ ๓.

^๓ แหล่งเดิม.

^๔ กรมศิลปากร. (๒๕๑๔). “พงศาวดารเมืองพัทลุง,” ใน ประชุมพงศาวดารฉบับหอสมุดแห่งชาติ ภาคที่ ๕๓ เล่ม ๑๓. หน้า ๑๒๒.

รับสั่งว่าให้เติมเอาเมืองกลางใส่เข้าอีกเมืองหนึ่ง ...”^๑ ทั้งนี้จากแนวพระราชดำริที่ว่า “...ถ้าจะเอาแขกตั้งไว้ที่เมืองไทรแล้วก็ถอนเอาพระยาไทร พระเสนาขุนชิตมาใส่ที่เมืองพังงา จะยกเมืองพังงาเป็นเมืองใหญ่ให้เมืองกลาง เมืองตะกั่วทุ่ง เมืองตะกั่วป่ามาขึ้นให้สิ้น ด้วยเมืองพังงาเป็นที่มั่น ...”^๒ และ “...ตั้งแขกให้อยู่เมืองไทรได้แล้วจะถอนเอาพระยาไทรมาอยู่ที่เมืองพังงานั้น ผู้คนแขกเก่าที่ไว้ใจได้สนิทเคยรับใช้สอยอยู่กับพระยาไทรนั้น ก็จัดแจงให้พระยาไทรมาบัง จะได้เป็นกำลังราชการมากขึ้น ...”^๓

เวลาต่อมาปรากฏว่าเมื่อพระยาศรีพิพัฒน์สามารถหา “แขก” มาปกครองไทรบุรีได้^๔ จึงโปรดฯ ให้พระยาไทรบุรีหรือพระยาบวรวิรักษ์ภูธร (แสง) ซึ่งว่าราชการเมืองไทรบุรีกับพระเสนาขุนชิต (นุช) ผู้ช่วยราชการเมืองไทรบุรีมาว่าราชการเมืองพังงาให้ทำหน้าที่ควบคุมดูแลหัวเมืองชายทะเลตะวันตก คือ เมืองกลาง ตะกั่วทุ่ง ตะกั่วป่า ทั้งนี้เพราะทรงเห็นว่า พระยาไทรบุรีกับพระเสนาขุนชิต “... เป็นคนเคยข้างฝ่ายทะเลตะวันตกรู้ทำนองแขกๆ ที่เมืองกลาง เมืองพังงาก็มีอยู่มากจะตั้งเมืองพังงาให้เป็นเมืองใหญ่ที่มั่น เมืองกลางเมืองภูเก็ตไม่เป็นที่มั่นได้จะกลับให้ขึ้นเสียกับเมืองพังงา ...”^๕ และ “... ให้พระยาไทร พระเสนาขุนชิตเกลี้ยกล่อมเอาแขกที่เคยใช้สอยอยู่เอาไปให้ได้ด้วย...จะได้เป็นกำลังราชการขึ้นข้างเมืองพังงา ผ่อนกำลังเมืองไทรให้น้อยลงด้วยจะไว้ใจทีเดียวนั้นไม่ได้ ...”^๖ รวมทั้งให้พระยาไทรบุรีนำเอา “... กำปั่น เรือรบ เรือไล่ ปืนใหญ่ ปืนน้อย เครื่องศาสตราวุธ ...”^๗ มาด้วย ดังที่ปรากฏภายหลังว่าพระยาศรีพิพัฒน์ได้มอบอาวุธปืนและกระสุนดินดำให้แก่ตนกูอานุ่มไว้รักษาบ้านเมืองจำนวนหนึ่ง อีกจำนวนหนึ่งพระยาไทรบุรี (แสง) ได้เกณฑ์ไพร่พลจัดไปไว้ที่เมืองตรังและเมืองสงขลา^๘

สำหรับการเดินทางไปว่าราชการเมืองพังงาของพระยาบวรวิรักษ์ภูธร (แสง) นั้นมีหลักฐานตามที่พระยาไชยาได้มีหนังสือมาถึงพระยาศรีพิพัฒน์ว่าได้พบกับพระยาบวรวิรักษ์ภูธรกับพระเสนาขุนชิตที่ปากน้ำพนมเมื่อวันที่ ๑๒ ขึ้น ๑๐ ค่ำ (๑๖ พฤศจิกายน ๒๓๕๒) โดยพระยาบวรวิรักษ์ภูธรมีไพร่พลติดตามไปด้วยประมาณ ๒๐๐ คนและช้างอีก ๔๐ เชือก^๙ แต่ทั้งนี้พระยาบวรวิรักษ์ภูธรกับพระเสนาขุนชิตได้มีหนังสือมาว่าได้มีไพร่

^๑ หลวงอุดมสมบัติ. (๒๕๓๐). เล่มเดิม. หน้า ๑๙๖.

^๒ แหล่งเดิม. หน้า ๑๙๒ - ๑๙๓.

^๓ แหล่งเดิม. หน้า ๑๙๖.

^๔ โปรดดูรายละเอียดเรื่องว่าด้วย “พระบรมราชาบายและการจัดการเมืองไทรบุรี” หน้า ๑๙๑ - ๒๐๑.

^๕ ท้องตรา เจ้าพระยาอัครมหาเสนาบดีสมุหพระกลาโหม ถึง เจ้าพระยายมราช พระยาศรีพิพัฒน์. (จ.ศ.๑๒๐๑). เรื่อง ราชการเมืองนครศรีธรรมราช เมืองกลันตัน เมืองไทรบุรี และแขกเก่าหัวเมืองภายหลังเจ้าพระยานครศรีธรรมราชถึงแก่อสัญกรรม. (กระดาศเพลลา, กระดาศสา). เส้นดินสอดำ. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๑๑๒, ๒๕๐, หมวดจดหมายเหตุ รัชกาลที่ ๓.

^๖ จดหมาย เจ้าพระยาอัครมหาเสนาบดีสมุหพระกลาโหม ถึง เจ้าพระยายมราช พระยาศรีพิพัฒน์. (จ.ศ.๑๒๐๑). เรื่อง การจัดตั้งเจ้าพระยาไทรบุรี. (กระดาศสา). เส้นดินสอดำ. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๒๐๙, หมวดจดหมายเหตุ รัชกาลที่ ๓.

^๗ หลวงอุดมสมบัติ. (๒๕๓๐). เล่มเดิม. หน้า ๑๙๖.

^๘ โบบอก เจ้าพระยายมราช พระยาศรีพิพัฒน์ ถึง เจ้าพระยาอัครมหาเสนาบดีสมุหพระกลาโหม. (จ.ศ.๑๒๐๑). เรื่อง ราชการเมืองไทรบุรี. (สมุดไทยดำ). เส้นดินสอดำ. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๒๗๘, หมวดจดหมายเหตุ รัชกาลที่ ๓.

^๙ หนังสือ พระยาศรีพิพัฒน์ ถึง พระยาไทรบุรี พระเสนาขุนชิต. (จ.ศ.๑๒๐๑). เรื่อง กราบบังคมทูลขอราชการหัวเมืองปักษ์ใต้. (สมุดไทยดำ). เส้นดินสอดำ. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๑๒๕(๑), หมวดจดหมายเหตุ รัชกาลที่ ๓.

พลเมืองนครศรีธรรมราชติดตามไปด้วยเพียง ๑๖๐ คน^๑ ต่อมาเมื่อเดินทางถึงเมืองพังงาพระยาบริรักษ์ภูธรก็ได้ให้พระยาถลางกับพระภูเก็จเข้ามาหา รวมทั้งได้จัดแจงให้เรือคอยลาดตระเวนเพื่อคอยดูสถานการณ์เมืองไทรบุรีด้วย^๒

ครั้นเมื่อพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงทราบความดังกล่าว "... จึงมีรับสั่งโปรดเกล้าฯ สั่งฯ พณฯ โภชาธิบดีฯ ที่สมุหพระกลาโหมว่าพระยาไทรจะไปว่าราชการเมืองพังงาได้แต่หนังสือแม่ทัพไปเกลือกกรมการไพรบ้านพลเมืองจะไม่นับถือ ให้ทำตราตั้งพระยาไทรให้เป็นที่พระยาภิรักษ์ภูธรเจ้าเมืองพังงา ให้พระเสนานุชิตคงเป็นที่พระเสนานุชิตอยู่ตามเดิมให้เป็นผู้ช่วยราชการเมืองพังงา ..." ^๓

ผลของการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในหัวเมืองชายทะเลตะวันตกนอกจากจะทำให้หัวเมืองเหล่านี้มีอำนาจเข้มแข็งภายใต้การนำของเมืองพังงาและทำให้การเปลี่ยนแปลงศูนย์การปกครองจากเมืองถลางมาอยู่ที่เมืองพังงา จนเมืองพังงาได้กลายเป็นเมืองสำคัญมีฐานะเป็นเมืองชั้นโทควบคุมดูแลเมืองถลางและเมืองตะกั่วทุ่ง ส่วนเมืองตะกั่วป่านั้นหลังจากขึ้นอยู่กับเมืองพังงาระยะหนึ่งก็โปรดเกล้าฯ ให้พระยานุชิต (นุช) ไปปกครองและได้ยกฐานะเป็นเมืองตรีขึ้นตรงกับกรุงเทพฯ เช่นเดียวกับพังงา แต่อย่างไรก็ตามการบังคับบัญชาในเรื่องสำคัญๆ จะต้องฟังบังคับบัญชาพระยาบริรักษ์ภูธร (แสง) ผู้มีอำนาจสูงสุดในหัวเมืองชายทะเลตะวันตกในขณะนั้น^๔

๒.๑.๒ นโยบายและการจัดการปกครองหัวเมืองประเทศราชมลายู

การจัดการปกครองในหัวเมืองประเทศราชมลายูให้เกิดความสงบเรียบร้อยภายหลังจากเกิดเหตุการณ์ความวุ่นวายทั้งในเมืองไทรบุรีและเมืองกลันตัน รวมถึงภายหลังเจ้าพระยานครศรีธรรมราช (น้อย) ถึงแก่อสัญกรรมสามารถแยกศึกษาเป็น ๒ กรณี ดังต่อไปนี้

๒.๑.๒.๑ พระบรมราชาบายและการจัดการปกครองเมืองไทรบุรี

พระบรมราชาบายในพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวต่อการแก้ปัญหาการต่อต้านจากชาวเมืองไทรบุรีปรากฏในจดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติเมื่อครั้งที่ได้มีการปรึกษาหารือเกี่ยวกับหัวเมืองไทรบุรีก่อน พระยาศรีพิพัฒน์จะยกทัพหลวงออกจากกรุงเทพฯ ดังที่ปรากฏในจดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติ ฉบับที่ ๑ กล่าวว่า

^๑ ท้องตรา พระยาศรีพิพัฒน์ ถึง พระเสน่หามนตรี. (จ.ศ.๑๒๐๑). เรื่อง ราชการทางหัวเมืองปักษ์ใต้ฝ่ายตะวันตกเกี่ยวกับเมืองไทรบุรี. (กระตาดฯ). เส้นดินสอดำ. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๒๓. หมวดจดหมายเหตุ รัชกาลที่ ๓.

^๒ แหล่งเดิม.

^๓ หนังสือ พระยาศรีพิพัฒน์ ถึง พระยาไทรบุรี พระเสนานุชิต. (จ.ศ.๑๒๐๑). เรื่อง กราบบังคับมทูลขอราชการหัวเมืองปักษ์ใต้. (สมุดไทยดำ). เส้นดินสอดขาว. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๑๒๕(๑). หมวดจดหมายเหตุ รัชกาลที่ ๓.

^๔ ดูรายละเอียดได้ใน สุนทร หิรัญวงษ์. (๒๕๑๘). สภาพการณ์ในช่วงสมัยการปฏิรูปการปกครองมณฑลภูเก็ตในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ระหว่าง พ.ศ. ๒๔๓๔ - ๒๔๕๓. (ปริญญาณิพนธ์ (กค.ม.ประวัติศาสตร์). มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร). หน้า ๖๓ - ๖๗.

...ว่ากระไรทำเมืองไหนได้แล้วจะทำอย่างไรต่อไป จะทิ้งแผ่นดินไว้ว่างเปล่าอย่างนั้นหรือ หรือจะให้เขาเช่า ไหนๆ ก็คงจะมีคนไปอยู่ แต่ที่จะให้อยู่เหมือนอย่างเดิมอย่างนั้นอย่างนี้ไม่ได้แล้ว ถ้าจะให้อยู่ก็ต้องเอาคนอื่นเข้าไปอยู่จึงจะได้ จะเอาใครไปอยู่รักษาได้คิดไปเสียให้เสร็จทีเดียวอย่าให้ต้องทวนไปทวนมาตามเลย เจ้าคุณหาบ่น (เจ้าพระยาพระคลังว่าที่สมุหพระกลาโหม - ผู้วิจัย) กราบทูลว่าที่เมืองไหนนั้นเป็นที่อยู่น้ำอุ้งข้าวคงจะมีคนมาอยู่ที่ว่างเปล่านั้นไม่วาง...ถ้าจะคิดให้ออกไปอยู่รักษาแล้ว เห็นด้วยเกล้าจะต้องเอาแขกไปอยู่รักษา รับสั่งว่าถูกแล้ว จะเอาแขกไปอยู่รักษาจะเอาแขกที่ไหน...ไม่ว่าจำเพาะแขกที่ไหนแล้วสุดแต่เป็นแขกจะเป็นแขกอะไรของใคร ได้ใช้สอยเห็นดีมั่นคงแล้วก็เอามาตั้งขึ้นให้มันไปอยู่รักษาไว้ ถ้าคิดหาคนที่พวกมากอยู่ข้างในไปได้แล้วเห็นจะดี ...”

และได้มีการปรึกษาหารือกันต่อว่าหากยึดเมืองไทรบุรีกลับคืนมาได้แล้วจะให้ขึ้นกับเมืองใด เพราะ “... ให้ไปขึ้นนครฯ การก็เป็นถึง ๒ ครั้ง แดกร้าวกันอยู่ จะให้ขึ้นกับสงขลาฯ ก็จะช่วยกันรักษาได้ไม่...เมืองกลางนั้นก็ไกลคราวมีการมีงานขึ้นเห็นจะมาช่วยกันหาหันไม่ ...”^๒ แต่ในที่สุดพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวก็ทรงเห็นว่า “... ขึ้นได้ก็ขึ้นนครฯ นั้นแหละ ให้มันไปขึ้นกับนครฯ เกิด ...ถ้าจะให้ไปขึ้นอื่นเสียแล้ว เมืองนครฯ ก็จะเซ้าหมองแดกร้าวอิดโรยไป ...”^๓ ดังนั้นภายหลังจากยึดเมืองไทรบุรีกลับคืนมาได้แล้วก็ให้ขึ้นกับเมืองนครศรีธรรมราชตามเดิม^๔ ดังที่ปรากฏในท้องตราเจ้าพระยาอัครมหาเสนาธิบดีสมุหพระกลาโหมที่มีถึงเจ้าพระยายมราชกับพระยาศรีพิพัฒน์ ลงวันศุกร์ เดือน ๘ ขึ้น ๓ ค่ำ (๑๔ มิถุนายน ๒๓๘๒) ข้อความตอนหนึ่งกล่าวว่า “... หัวเมืองไทยหัวเมืองแขกซึ่งขึ้นอยู่กับเมืองนครแต่ก่อนก็ให้คงขึ้นอยู่ตามเดิม...เมืองไทรเจ้าพระยายมราช พระยาศรีพิพัฒน์จะตั้งแขกตั้งไทยเป็นเจ้าเมืองประการใดก็คงให้ขึ้นอยู่กับเมืองนครตามเดิม ...”^๕

อย่างไรก็ตาม ภายหลังจากปราบปรามพวกขบถเมืองไทรบุรีได้สำเร็จประกอบกับเจ้าพระยานครศรีธรรมราช (น้อย) ผู้สำเร็จราชการเมืองไทรบุรีได้ถึงแก่อสัญกรรม พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดให้เจ้าพระยายมราชและพระยาศรีพิพัฒน์ดำเนินการจัดการปกครองในเมืองไทรบุรีด้วยความระมัดระวังดังจะเห็นได้จากร่างหนังสือที่เจ้าพระยายมราช พระยาศรีพิพัฒน์มีถึงเจ้าพระยาพระคลังว่าที่สมุหพระกลาโหมให้นำขึ้นกราบบังคมทูลมีความตอนหนึ่งปรากฏเรื่องราชการเมืองไทรบุรีกล่าวว่า เพราะ

... ด้วยผู้คนแลข้าของและราชการฝ่ายเมืองไทรนั้นสำคัญนัก ซึ่งจะจัดแจงรักษาย่านเมืองสืบต่อไปนั้น ให้ข้าพุทธเจ้าตริตรองให้มาก ด้วยย้ายตนภูมัตถสถิต ย้ายตนภูมัตถสถิต ย้ายเจิมัตถอาหสิริว่าเจ้าพระยานครถึงแก่อสัญกรรมแล้วก็มี

^๑ หลวงอุดมสมบัติ. (๒๕๓๐). เล่มเดิม. หน้า ๖๒.

^๒ แหล่งเดิม. หน้า ๖๖.

^๓ แหล่งเดิม.

^๔ แหล่งเดิม. หน้า ๑๙๓.

^๕ ท้องตรา เจ้าพระยาอัครมหาเสนาธิบดีสมุหพระกลาโหม ถึง เจ้าพระยายมราช พระยาศรีพิพัฒน์. (จ.ศ.๑๒๐๑). เรื่อง ราชการเมืองนครศรีธรรมราช เมืองกลันตัน เมืองไทรบุรี และแขกเก้าหัวเมืองภายหลังเจ้าพระยานครศรีธรรมราชถึงแก่อสัญกรรม. (กระดาศเพลลา, กระดาศสา). เส้นดินสอดำ. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๑๑๒, ๒๕๐, หมวดจดหมายเหตุ รัชกาลที่ ๓.

ใจกำเริบ คงจะคิดให้มาชักชวนเกลี้ยกล่อมแขกซึ่งอยู่ในบ้านในเมืองให้ลุกสามขึ้นอีก ได้ที่เมื่อไรก็จะยกมาประจบกันรบ
สู้ต่อไปให้รักษาเมืองไทรอยู่กับแขกอุปมาเหมือนน้ำกับน้ำมันไม่คะคนเข้ากันได้ ...^{*}

ด้วยเหตุนี้พระองค์ทรงมีพระราชประสงค์ที่จะแก้ปัญหาเมืองไทรบุรีให้เรียบร้อยตามแนวทางที่กล่าวมา
ข้างต้นด้วยวิธีการตามที่ปรากฏในจดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติ ๒ วิธี ดังนี้

๑) มอบหมายให้เจ้าพระยายมราชกับพระยาศรีพิพัฒน์ซึ่งออกมาว่าราชการในหัวเมืองปักษ์ใต้ครั้งนี้
จัดหาบุคคลที่เป็นชาวพื้นเมืองผู้มีเชื้อสายเจ้าเมืองเดิมและเป็นที่นับถือของผู้คนมาเป็นเจ้าเมืองแทนพระยาไทรบุรี
(แสง) ดังที่ปรากฏในจดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติ ฉบับที่ ๑๒ ที่กล่าวว่า "...จะจัดแจงตั้งเมืองไทรนั้นให้ว่าเอียงๆ
ไปข้างแขก...ดูหาเอาแขกที่เป็นชาติสกุลตั้งขึ้นไว้ ยี่หุยี่เหืองมันเข้ามันก็จะถอยศดาศักดิ์ขึ้น มันรู้จักกับแขกเก่าเคย
เชื่อถือกันอยู่แล้ว ให้มันคิดเกลี้ยกล่อมเข้าก็คงจะมาได้มาก ..." และยังมีพระราชดำริต่อไปอีกว่า "... จะให้พระยา
ไทรไปอยู่เหมือนอย่าเดิมนั้นจะไปอยู่อย่างไรได้ จะเห็นแขกผู้ใดพอจะตั้งแต่งไปรักษาอยู่ได้ก็จัดแจงตั้งให้ไปอยู่
เสียจะได้คิดชักชวนครอบครัวซึ่งหลบหนีเก่าใหม่เข้ามาใส่บ้านเมือง ..."^๑

๒) หากไม่สามารถหาบุคคลที่เหมาะสมมาเป็นเจ้าเมืองตามข้อแรกได้ก็ให้พระยาไทรบุรี (แสง) และ
พระเสนานุชิต (นุช) ว่าราชการเมืองไทรบุรีไปตามเดิมแต่ให้เจ้าพระยายมราชกับพระยาศรีพิพัฒน์จัดหาคนไทย
วัยฉกรรจ์ในหัวเมืองปักษ์ใต้ยกลงไปตั้งบ้านเรือนทำมาหากินอยู่ในเมืองไทรบุรีเพื่อเป็นกำลังช่วยเหลือพระยา
ไทรบุรี (แสง) รักษาเมือง ดังปรากฏในจดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติ ฉบับที่ ๑๒ กล่าวถึงกรณีนี้ไว้ว่า

... ถ้าจัดแจงได้แขกไปตั้งเป็นที่เมืองไทรแล้ว ก็ต้องถอนเอาพระยาไทร พระเสนานุชิตมาใส่ที่เมืองพังงา ถ้าที่เมืองไทรหา
แขกตั้งไม่ได้จะให้ไทยไปตั้งอยู่ ผู้อื่นก็หาดีเหมือนพระยาไทรไม่ ด้วยพระยาไทรเป็นคนเคยเข้าใจรู้จักชั้นเชิงทำนอง
อ้ายแขก ถ้าจะให้พระยาไทรคงบ้านเมืองอยู่ตามเดิมแล้ว ก็ต้องคิดจัดแจงให้มันคงที่เดี๋ยวจึงจะได้ ถ้าไม่มันคงวิ่งโรม่าอีก
แล้วอ้ายเขาที่เดี๋ยวด้องคิดหาเอาคนไปใส่ให้ได้สักพันหนึ่งสองพันนั้นแหละจึงจะรับรองเป็นที่มันคงไว้วางใจได้จะคิดเอาคน
ที่ปลายแดนเมืองสงขลา เมืองพัทลุง แลบ้านใดเมืองใดบ้างซึ่งต่อแดนกับเมืองไทรไปขึ้นกับเมืองไทรได้ ก็ยกเอาครอบครัว
ไปตั้งอยู่ในเขตแดนเมืองไทรทีเดียว มีราชการมากก็จะได้ช่วยกันทันทั่วทั้งที่ ...^๒

และดังที่ปรากฏในท้องตราเจ้าพระยาอัครมหาเสนาธิบดีสมุหพระกลาโหมที่มีถึงเจ้าพระยายมราชกับพระยา
ศรีพิพัฒน์ฉบับลงวันศุกร์ เดือน ๘ ขึ้น ๓ ค่ำ (๑๔ มิถุนายน ๒๓๘๒) ข้อความตอนหนึ่งกล่าวว่า

...ถ้าหาแขกตั้งตั้งเป็นเจ้าเมืองได้แล้ว จะโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมยกเอาพระยาไทร พระเสนานุชิตไปรักษาเมืองพังงา
ป็นใหญ่หน่อยเครื่องศัตราวุธที่เมืองไทรนั้นให้ผ่อนเอามาเสียบางให้ไว้รักษาเมืองแต่หน่อยพอสมควร ถ้าหาแขกให้เป็น
เจ้าเมืองไม่ได้ จะต้องให้ไทยรักษาเมืองอยู่ตามเดิมจะให้ผู้ใดไปรักษาให้เห็นไม่ดีกว่าพระยาไทร พระเสนานุชิต ด้วยรู้จัก

^{*} หนังสือ เจ้าพระยายมราช พระยาศรีพิพัฒน์ ถึง เจ้าพระยาอัครมหาเสนาธิบดีสมุหพระกลาโหม. (ไม่ปรากฏปี จ.ศ.). เรื่อง
ราชการเมืองไทรบุรี. (กระตาดเพลลา). เส้นดินสอดำ. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๒๙, หมวดจดหมายเหตุ รัชกาลที่ ๓.

^๑ หลวงอุดมสมบัติ. (๒๔๓๐). เล่มเดิม. หน้า ๑๙๓-๑๙๔.

^๒ แหล่งเดิม. หน้า ๒๒๖.

^๓ เล่มเดิม. หน้า ๑๙๔.

ชั้นเชิงทำนองแขก...ให้เจ้าพระยายมราช พระยาศรีพิพัฒน์คิดหาคนให้ยกครอบครัวลงไปตั้งอยู่ที่เมืองไทรที่เดียวคิดให้ได้
คนเก่าคนใหม่สรรจรัสสองพันเศษจึงจะไว้วางใจได้...*

พระบรมราชาไชยบาลในการปกครองเมืองเมืองไทรบุรีของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวด้วยการ
ให้ปกครองกันเองนี้ ทรงตระหนักดีว่าความวุ่นวายที่เกิดขึ้นในเมืองไทรบุรีทั้งสองครั้ง พวกชนบดได้รับความ
ร่วมมือจากชาวเมืองไทรบุรีเป็นอย่างดี สาเหตุเพราะเจ้าเมืองที่ทำการปกครองเมืองไทรบุรีนั้นเป็นคนไทยแต่
ปกครองหัวเมืองที่พลเมืองส่วนใหญ่เป็นผู้ที่นับถือศาสนาอิสลาม จึงก่อให้เกิดปัญหาในการปกครอง ดังปรากฏใน
ท้องตราเจ้าพระยาอัครมหาเสนาบดีสมุหพระกลาโหมที่มีถึงเจ้าพระยายมราช พระยาศรีพิพัฒน์ ฉบับลงวันศุกร์
เดือน ๘ ขึ้น ๓ ค่ำ (๑๔ มิถุนายน ๒๓๘๒) ข้อความตอนหนึ่งกล่าวว่า

...ไทยรักษาเมืองไทรอยู่กับแขกอุปมาเหมือนหนึ่งน้ำกับน้ำมันไม่ระคนเข้ากันได้ อ้ายแขกจะคิดการประการใดแรกคิดก่อ
ความขึ้นไทยก็ไม่รู้ ต่อเหตุการณ์เกิดใหญ่แล้วจึงได้รู้ตัว เสียทีเสียเมืองไทรสองครั้งแล้วก็เพราะดังนี้ ความอันนี้ก็ได้
โปรดเกล้าโปรดกระหม่อมดำรัสสั่งพระยาศรีพิพัฒน์แต่แรกทราบถวายบังคมลาออกมาแจ้งอยู่แล้วว่า ให้คิดอ่านกับ
เจ้าพระยานคร หาแขกเป็นเจ้าเมืองรักษาเมืองไทรสืบไป จะเอาพระยาสายหรือแขกในแก้วหัวเมืองแขกเมืองไทรผู้ใดจะ
สมควร เห็นผู้ใดจะรักษาเมืองไทรได้ ก็ให้จัดแจงตั้งให้เป็นเจ้าเมือง ... ให้เจ้าพระยายมราช พระยาศรีพิพัฒน์คิดอ่านหา
แขกตั้งให้เป็นเจ้าเมืองรักษาเมืองไทรให้ได้ ...^๒

นอกจากท้องตราดังกล่าวแล้ว ยังปรากฏในจดหมายของเจ้าพระยาอัครมหาเสนาบดีสมุหพระกลาโหม
ที่มีถึงเจ้าพระยายมราช พระยาศรีพิพัฒน์ฉบับลงวัน ๖ เดือน ๘ ขึ้น ๓ ค่ำ (๑๔ มิถุนายน ๒๓๘๒) ดังข้อความที่
กล่าวว่า

... ด้วยทรงพระราชดำริโปรดเกล้าโปรดกระหม่อม ... ในท้องตราให้จัดหาแขกเป็นเจ้าเมืองนั้น ด้วยทรงเห็นว่าพระยาไทร
ลงไปรักษาเมืองไทรอยู่สองครั้งแล้วรักษาไว้ไม่ได้ จะหาไทยผู้ใดให้ดีกว่าพระยาไทรให้ลงไปรักษาเมืองอีกก็ยังไม่เห็นว่า
ผู้ใดจักดีกว่าพระยาไทร ด้วยไม่รู้จักทำนองแขกกับไทยไม่เหมือนกัน พระยาไทร พระยาเสนาบุตรซึ่งคบกับแขกใช้สอยมา
แต่ก่อนรู้จักทำนองแขกไม่มีผู้ใดแล้วก็จะต้องให้พระยาไทรอยู่รักษาสืบต่อไป แต่พระยาไทรอยู่รักษาบ้านเมืองมาแต่ก่อน
นั้น อยู่ได้ด้วยอำนาจเจ้าพระยานครทั้งกลัวทั้งเชื่อเป็นที่ไว้ใจจึงกล้าอยู่ได้ที่เมืองไทร เจ้าพระยานครหาบุญไม่แล้วยังแต่

* ท้องตรา เจ้าพระยาอัครมหาเสนาบดีสมุหพระกลาโหม ถึง เจ้าพระยายมราช พระยาศรีพิพัฒน์. (จ.ศ.๑๒๐๑). เรื่อง
ราชการเมืองนครศรีธรรมราช เมืองกลันตัน เมืองไทรบุรี และแขกแก้วหัวเมืองภายหลังเจ้าพระยานครศรีธรรมราชถึงแก่
อสัญกรรม. (กระดาศเพลลา, กระดาศลา). เส้นดินสอดำ. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๑๑๒, ๒๕๐, หมวดจดหมายเหตุ รัชกาลที่ ๓.

^๒ ท้องตรา เจ้าพระยาอัครมหาเสนาบดีสมุหพระกลาโหม ถึง เจ้าพระยายมราช พระยาศรีพิพัฒน์. (จ.ศ.๑๒๐๑). เรื่อง
ราชการเมืองนครศรีธรรมราช เมืองกลันตัน เมืองไทรบุรี และแขกแก้วหัวเมืองภายหลังเจ้าพระยานครศรีธรรมราชถึงแก่
อสัญกรรม. (กระดาศเพลลา, กระดาศลา). เส้นดินสอดำ. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๑๑๒, ๒๕๐, หมวดจดหมายเหตุ รัชกาลที่ ๓.

บุตร ... ซึ่งจะให้ไทยลงไปรักษาเมืองไทรสืบบิโวกั้นนั้นเห็นไม่ติเลย ให้เจ้าพระยายมราช พระยาศรีพิพัฒน์จัดหาแขกคนในเมืองไทยที่มีสติปัญญามีชาติสกุลที่แขกนับถืออยู่บ้างเอามาตั้งเป็นที่เจ้าเมืองขึ้นไว้ ...^{*}

การดำเนินการของเจ้าพระยายมราชและพระยาศรีพิพัฒน์เพื่อให้เป็นไปตามพระราชประสงค์ที่ต้องการหาบุคคลที่เป็นชาวพื้นเมืองผู้มีเชื้อสายเจ้าเมืองเดิมและเป็นที่น่าถือของผู้คนและเหมาะสมจะเป็นเจ้าเมืองไทรบุรีตามวิธีการที่หนึ่งนั้น เจ้าพระยายมราชกับพระยาศรีพิพัฒน์ได้ติดต่อและเสนอให้พระยาสาวยบุรีมาเป็นเจ้าเมืองไทรบุรีแต่พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงไม่เห็นด้วย เพราะทรงเห็นว่า "... อยางธรรมเนียมแขกนับถือสกุลเป็นที่ยิ่ง พระยาไทรคนเก่าเป็นสกุลตงกู สกุลพระยาสาวยเป็นแต่สกุลจะไพร่ในเมืองไทรไม่นับถือถ้าบุตรหลายพระยาไทรคนเก่ายกมากกระทำแก่เมืองไทร ทำเนียมแขกไพร่ไม่สู้รับฆ่าฟันบุตรหลานเจ้านายเก่าเมืองไทรจะเสียไปอีก พระยาสาวยก็จะได้รับความผิด ..." พระเสนหามนตรีกับพระยาไทรบุรี (แสง) จึงเสนอว่า "... แขกที่เมืองไทรนั้นจะหาที่เป็นเชื้อสกุลมีสติปัญญาผู้คนนับถือพอจะได้ราชการก็ไม่มีผู้ใด... จะเห็นอยู่ก็แต่ตงกู อาสันเดิมอยู่ที่เมืองไทรเป็นคนมีทุนรอน แล้วมีสติปัญญาผู้คนนับถือ เจ้าพระยานครได้ใช้สอยตงกูอาสันสนิทสนมเมื่ออายตงกูเดนมามาตีเมืองไทร ตงกู อาสันอยู่ที่เมืองไทรก็หาได้ช่วยอายตงกูเดนมารบไม่หนีไปเสียเมืองเกาะหมาก ..." เมื่อเป็นดังนั้นพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงมีรับสั่งให้เจ้าพระยายมราชกับพระยาศรีพิพัฒน์ติดต่อสืบหาตัวตงกูอาสันซึ่งเป็นบุคคลที่มีทรัพย์สินมากและเจ้าพระยานครศรีธรรมราช (น้อย) ก็เคยได้ใช้สอยอยู่จึงมีความสนิทสนมกับฝ่ายไทยเป็น อย่างดี แต่เมื่อเกิดความวุ่นวายในเมืองไทรบุรีตงกูอาสันได้หนีไปอาศัยอยู่ที่เกาะหมาก

แนวพระบรมราชาบายดังกล่าวนี้ เจ้าพระยายมราชกับพระยาศรีพิพัฒน์ไม่เห็นด้วยกับพระราชประสงค์ในพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวที่จะให้ตงกูอาสันมาเป็นเจ้าเมืองไทรบุรี เพราะพระยาศรีพิพัฒน์เกรงว่าหากตงกูอาสันได้เป็นเจ้าเมืองไทรบุรีแล้วจะไปสร้างความสัมพันธ์สนิทสนมกับอังกฤษจนในที่สุดก็ยกดินแดนเมืองไทรบุรีให้แก่อังกฤษหรืออาจชักชวนอังกฤษให้เข้ามาตั้งโรงงาน ตึก บ้านเรือน ห้างร้านในเมืองไทรบุรี จนอาจทำให้เมืองไทรบุรีตกเป็นดินแดนของอังกฤษได้ ดังข้อความที่ปรากฏในจดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติฉบับที่ ๑๔ กล่าวไว้ว่า "...แต่จะไว้ใจหาได้ไม่ เห็นว่าถ้าได้มาอยู่เป็นที่สิทธิ์ขาดในเมืองไทรแล้ว ก็คงจะรับฝรั่งมาตั้งห้างตั้ง ร้านซื้อขายอยู่ที่เมืองไทรจะคิดทำประการใดก็จะได้นานไปเมืองไทร (ต้นฉบับใช้ว่า "กลันตัน") จะหลุดลอยไปเสีย ..." และตามที่ปรากฏในท้องตราเจ้าพระยาอัครมหาเสนาบดีสมุหพระกลาโหมที่มีถึงเจ้าพระยายมราช พระยาศรีพิพัฒน์ฉบับลงวันอาทิตย์ เดือน ๘ ทศุติยาสาธม แรม ๒ ค่ำ (๒๘ กรกฎาคม ๒๓๕๒) ข้อความตอนหนึ่งกล่าวว่า

^{*} จดหมาย เจ้าพระยาพระคลังว่าที่สมุหพระกลาโหม ถึง เจ้าพระยายมราช พระยาศรีพิพัฒน์. (จ.ศ.๑๒๐๑). เรื่อง หานแขกตั้งให้เจ้าเมืองเสีย แล้วให้พระยาไทรบุรี พระเสนหามนตรีไปรักษาเมืองพังงา. (กระตาดพล). เส้นดินสอดำ. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๒๐๘, หมวดจดหมายเหตุ รัชกาลที่ ๓.

^๒ ท้องตรา เจ้าพระยาอัครมหาเสนาบดีสมุหพระกลาโหม ถึง เจ้าพระยายมราช พระยาศรีพิพัฒน์ (๑๒๐๑). เรื่อง การจัดการปกครองเมืองไทรบุรี. (กระตาดพล). เส้นดินสอดำ. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๒๑๐, ๒๔๘, หมวดจดหมายเหตุ รัชกาลที่ ๓.

^๓ แหล่งเดิม.

^๔ หลวงอุดมสมบัติ. (๒๕๓๐). เล่มเดิม. หน้า ๒๓๒.

... ผิดจากแขกแก้วหัวเมืองและแขกที่เมืองไทรแล้วจะไปหามาแต่ฮั่นยกย่องตั้งแต่งตั้งให้เป็นเจ้าเมืองหาสนิจเป็นที่ไว้วางใจ ไม่ ด้วยใจแขกไม่เหมือนกับใจไทยถือทำเนียบก็ผิดกันได้บ้านเมืองเป็นสิทธิ์กับตัวแล้วก็จะจัดแจงเอาตามชอบใจ เจ้าของเมืองจะไปเอาการเอางานบางก็จะไม่ได้ตั้งใจจะแตกร้างกันออก จะคิดรักษาตัวไปต่างๆ จะยกที่ดินแดนให้กับอังกฤษหรือจะชักชวนอังกฤษให้มาตั้งโรงงานตีแก้ววันอยู่กัน บ้านเมืองไว้ประการใดเมืองไทรก็จะหลุดลอยไป ...^๑

ในขณะที่ยังหาบุคคลที่เหมาะสมมาปกครองเมืองไทรบุรีได้นั้น เจ้าพระยายมราชกับพระยาศรีพิพัฒน์ จึงเสนอให้ย้ายพระยาไทรบุรี (แสง) มาเป็นเจ้าเมืองพัทลุงช่วยกันทำนุบำรุงเมืองพัทลุงให้มั่นคง ต่อจากนั้นให้เมืองนครศรีธรรมราช เมืองสงขลาและเมืองพัทลุงช่วยกันทำหน้าที่ในการควบคุมดูแลเมืองไทรบุรี โดยให้เมืองไทรบุรีคงขึ้นตรงเมืองนครศรีธรรมราชตามเดิมและให้แยกเมืองไทรบุรีออกเป็นมุกเกม^๒ และในเวลาต่อมาเมื่อมุกเกมใดสามารถเกลี้ยกล่อมรวบรวมผู้คนทั้งหลายหนีไปอาศัยอยู่ที่อื่นเข้ามาตั้งบ้านเรือนอยู่ในมุกเกมของตนได้เป็นจำนวนมากก็จะตั้งให้นายมุกเกมนั้นเป็นเจ้าเมืองแยกกันออกเป็นหลายเมือง^๓ แต่อย่างไรก็ดี พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชดำริในเบื้องต้นไม่เห็นกับนโยบายแบ่งแยกเมืองไทรบุรีออกเป็นมุกเกมตามแบบอย่างเมืองปัตตานีเพราะทรงมีความกังวลว่าการตั้งเป็นมุกเกมให้นายมุกเกมปกครองกันเองนั้นหากมีปัญหาทะเลาะวิวาทกันก็จะไม่สามารถตัดสินได้ทันท่วงทีหรือหากตัดสินไปก็จะเป็นที่พอใจของทั้งสองฝ่ายจนส่งผลให้อังกฤษเข้ามาแทรกแซงได้ ในที่สุดไทรบุรีหลุดลอยไปเป็นของอังกฤษได้ตั้งพระราชดำริที่ปรากฏในจดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติ ฉบับที่ ๑๔ ข้อความที่กล่าวว่า

...จะตั้งแยกให้เป็นนายมุกเกมๆ อยู่ที่เมืองไทรตามมุกเกมนั้นจะได้อยู่หรือ มีแต่ผู้น้อยอยู่เป็นก๊กๆ ไปเสียด้วยกันหมดอย่างนี้ ถ้ามันวิวาทกันขึ้นจะทำอย่างไร ผู้ใหญ่ก็ไม่มีอยู่สำหรับจะตัดสิน จะให้มาตัดสินถึงพัทลุงทางก็ไกลนัก จะตัดสินกันการได้ที่ไหน โดยवादตัดสินกันก็จะชอบใจมันไปหมดทั้ง ๒ ข้างหรือ มันก็คงไม่พอใจข้างหนึ่ง มันจะหนีไปหาบอกกับฝรั่งเข้า ฝรั่งเห็นว่าไม่ตั้งเป็นบ้านเป็นเมืองแล้ว มันจะให้มาว่ากล่าวขอตั้งเมืองไทรขึ้นจะมีเสียที่ไปหรือ...แยกกันให้เป็นมุกเกมคอยให้เป็นบ้านเป็นเมืองนั้นการมิใช่เร็ว เป็นการนานอยู่มาก กว่าจะได้เป็นบ้านเมืองขึ้น กลัวจะตายเสีย...^๔

นอกจากนี้ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวยังทรงมีพระราชดำริเกี่ยวกับการแยกเมืองไทรบุรีออกเป็นมุกเกมอีกว่า

... แต่จะตั้งเป็นนายมุกเกมไว้ที่เมืองไทรนั้น ยังหมิ่นอยู่นักหนาทีเดียวถ้าฝรั่งมันรู้เข้าว่าไม่มีเจ้าบ้านเจ้าเมืองมีแต่นายมุกเกมอยู่อย่างนี้ มันจะว่าเอาเป็นทั้งแผ่นดินเมืองไทรเสีย จะให้เข้ามาว่ากล่าวขอตั้งถวายดอกไม้ทองเงินอย่างนี้จะว่าอย่างไรออกไปกับมัน...จะตั้งเป็นแต่นายมุกเกมไว้อย่างนั้น ผิดด้วยตำราสุภาษิต หากมีอย่างมาแต่ก่อนไม จะตั้งบ้านตั้งเมืองไม่มีใคร

^๑ ท้องตรา เจ้าพระยาอัครมหาเสนาบดีสมุหพระกลาโหม ถึง เจ้าพระยายมราช พระยาศรีพิพัฒน์ (๑๒๐๑). เรื่อง การจัดการปกครองเมืองไทรบุรี. (กระดาศสา). เส้นดินสอดำ. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๒๑๐, ๒๔๙, หมวดจดหมายเหตุ รัชกาลที่ ๓.

^๒ หลวงอุดมสมบัติ. (๒๕๓๐). เล่มเดิม. หน้า ๒๓๒.

^๓ ทำนองเดียวกันการแยกเมืองปัตตานีในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ทั้งนี้ศึกษารายละเอียดได้ในทวีศักดิ์ ล้อมลิ้ม. (๒๕๑๕). การศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับหัวเมืองประเทศราชมลายูในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น (พ.ศ.๒๓๒๕ - ๒๔๑๑). (ปริญญาานิพนธ์ (กศ.ม.ประวัติศาสตร์) มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร). หน้า ๓๑ - ๓๗.

^๔ หลวงอุดมสมบัติ. (๒๕๓๐). เล่มเดิม. หน้า ๒๓๒.

เป็นเจ้าของบ้านใหญ่บ้านแล้วจะเป็นบ้านเป็นเมืองไปอย่างไรได้ ซึ่งจะคอยให้นายมุขเกมทุกเกมหาคนที่อยู่ในแดนอังกฤษ กลับมาใส่เกมให้ได้มุขเกมละสี่พันห้าพันนั้น กว่าจะได้มาก็พออายุล่วงไปก่อนกาลเสียอีก แลแขกที่หลบหนีไปนั้นก็อยู่ตาม แปรไพร่ใกล้จ้อรอกันอยู่เท่านั้น คิดผอนผู้คนเข้ามาให้อยู่มากร้อยประการใด มันก็คงรู้อยู่หมด มันจะเชื่อถือนายมุขเกมเข้ามาหา มันก็คงกลัวว่าจะต้องคอยกวาดต้อนเอา มันจะหาหาที่ไหน ด้วยไม่มีผู้ใหญ่เป็นภาคภูมิเหมือนแต่ก่อน แลพระยา ไทรบุตรหลานทั้งปวงนั้นก็อยู่ในเขตแดนอังกฤษสิ้น มันรู้ว่าไม่มีผู้ใหญ่ตั้งเป็นเจ้าบ้านเจ้าเมือง มีแต่นายมุขเกมๆ อยู่อย่างนี้ ก็จะเป็นที่โอกาสกับมันมันจะให้อังกฤษเข้ามาว่ากล่าวขอร้องตั้งอยู่เป็นบ้านเป็นเมือง ยอมถวายดอกไม้ทองเงินเข้าอย่างนี้จะ ว่าอะไร จะมีเสียที่เป็นโอกาสให้มันสวมเอาแผ่นดินเมืองไหนไปเปล่าๆ หรือ ถ้ามันคิดได้เมืองไหนแล้ว หัวเมืองข้างแถบ ปากใต้ก็จะสะเทือนไหวไปสิ้น จะพากันเป็นสุขที่ไหนมันก็คงจะคิดดีเอาบ้านเอาเมืองไปหมดทุกบ้านทุกเมืองนั่นเอง...จะไม่ให้เขาหรือ ถ้าไม่ให้เขาๆ ก็จะไม่ให้เขาๆ ก็จะไม่ให้เขาๆ นั้นแหละจะไปตีสู้รบเขาหรือ ถ้าไม่ตีสู้รบกับเขามันก็จะกำเริบใจคิดดีเอาเมือง กลางเมืองพังงา เมืองตะกั่วทุ่งต่อไป ผู้คนจะมีพากันแตกตื่นหนีไปเสียหมดทุกบ้านทุกเมืองหรือ ... ถ้าตั้งเมืองไหน ขึ้นไว้แล้ว แยกอังกฤษจะคิดกันให้เป็นนายหน้าเข้ามาว่ากล่าวก็หามีโอกาสจะทำได้ไม่ ด้วยเราจัดแจงตั้งแต่งเป็น บ้านเมืองไว้แล้ว...เราตั้งเป็นบ้านเป็นเมืองของเราเป็นเจ้าของไว้แล้ว อังกฤษจะเป็นนายหน้าเข้ามาว่ากล่าวเอาของเขายัง นี้จะว่าอย่างไรได้เต็มปาก...ของเขามีเจ้าของจะมาว่ากล่าวซึ่งเขาไปอย่างนั้นว่าได้อยู่หรือ ถ้าว่าอย่างนั้นเหมือนอย่างเมือง เชียงใหม่กระนั้นผู้คนที่มากเป็นเมืองจันตประเทศ(เมืองปลายแดน) ขึ้นอยู่อย่างนั้น ไปมาแต่จะคุ้มค่าของของเราก็ไม่ได้ ถ้าเราไม่คิดละลายแก่ผีสามทวดตายแล้ว ชวนกันขึ้นไปทุบกวาดต้อนเอาประเดี้ยวหนึ่งก็ได้ นี่เราตั้งของเราไว้อย่างนี้ไม่ เป็นที่มีโอกาสแล้ว จะหาจากล้าคิดเข้ามาว่ากล่าวสวมเอาไม่...คิดจัดแจงตั้งเมืองไหนจะเอาตนกูดมเป็นได้หรือ หรือจะ จัดหาเอาใครก็ให้จัดแจงตั้งขึ้นเสียให้จงได้นั้น...*

ขณะเดียวกันนั้น พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงให้เหตุผลที่แยกเมืองไทรบุรีหรือออกเป็นมุขเกมอย่าง เมืองปัตตานีไม่ได้เป็นเพราะว่า

... จะทำให้เหมือนอย่างเมืองตานีนั้น ความมันไม่เหมือนกัน ข้างเมืองตานีผู้คนอยู่เสร็จสิ้นไม่ค้างเกินอยู่เหมือนอย่างนี้ ข้างเมืองไทรผู้คนเรดค้างไปอยู่ข้างฝรั่งมากสัก ๓ ส่วน เราได้ไว้สักส่วน ๑ เท่านั้น ได้ผอนเอาเข้ามาเสียก็มาก มีอยู่น้อย จะตั้งแยกเป็นนายมุขเกมไว้อย่างไรได้ ถ้ามันคิดพากันกลับเข้ามาทำเอาอีก จะว่าอะไรจะช่วยเหลือกันทันทีไหน ต้องคิด หาคนตั้งเอาให้เป็นเมืองขึ้นให้จงได้นั้นแหละดี ถึงมันจะพากันเข้ามาอยู่บ้านอยู่เมือง ถ้ายอมถวายดอกไม้ทองเงิน ก็จะดู ประสมเอาเป็นเกียรติยศไปดีกว่าที่ตั้งเป็นนายมุขเกมทั้งแผ่นดินเมืองไทรไว้ ...^๖

ทั้งนี้ พระบรมราชาไชยบาลดั่งกล่าวนี้ปรากฏในท้องตราเจ้าพระยาอัครมหาเสนาบดีสมุหพระกลาโหมที่มี ถึงเจ้าพระยายมราช พระยาศรีพิพัฒน์ ฉบับที่ลงวันอาทิตย์ เดือน ๘ ทูติยาสาธ รม ๒ คำ (๒๘ กรกฎาคม ๒๓๘๒) กล่าวไว้ว่า

... ที่เมืองไทรจะไม่ตั้งเจ้าเมืองจะให้แต่นายมุขเกมอยู่รักษาเกมทุกเกม...ความข้อนี้ทรงพระราชดำริแล้วก็ได้ทรงปรึกษา เสนาบดีว่า ... ซึ่งจะตั้งแต่นายมุขเกมไว้ไม่ตั้งเจ้าเมืองผิดด้วยราชประเพณี และในสุภาสิกขาท่านว่าไว้แต่ก่อนว่า บ้านเมือง ไม่มีเจ้านายนั้นไม่ชอบ ถ้าไม่ตั้งเจ้าเมืองไว้ก็เหมือนหักไฟที่หัวลมที่เมืองไทรเสีย อังกฤษจะว่าเมืองไทรไทย เอาผู้คนไป ละบ้านละเมืองไม่มีเจ้าบ้านเจ้าเมือง และจะพาเอาบุตรหลานพระยาไทรและครอบครัวเมืองไทรซึ่งอยู่ในแดนอังกฤษมาตั้ง เมืองไทร อังกฤษก็จะมาตั้งกำกับอยู่ด้วยต่อไปจะมีหนังสือเมืองบังคลาแดงคนแต่งกำกับมาว่ากล่าว เมืองไทรเป็นกำลัง

* หลวงอุดมสมบัติ. (๒๕๓๐). เล่มเดิม. หน้า ๒๓๓ - ๒๓๗.

^๖ แหล่งเดิม. หน้า ๒๓๓.

เสบียงอาหารกับข้าวของกินเมืองเกาะหมากมากอยู่ ไทยไปกวาดทิ้งครอบครัวผู้คนมาทั้งบ้านทั้งเมืองแล้ว จะขอจัดแจงเมืองขึ้นให้เป็นบ้านเป็นเมืองให้ลูกหลานพระยาไพร่อยู่ ดอกไม้ทองเงินก็จะส่งตามอย่างแต่ก่อน ถ้าเป็นดังนี้จะว่ากล่าวโต้ตอบประการใดจะยอมให้เขาหรือแผ่นดิน จะมีเป็นของเขาไปเสียหรือ หรือไม่ยอมให้เขาเอาอย่างนั้น จะทำอย่างไรจะสู้รบกับเขาหรือไม่สู้ ถ้าไม่สู้กับเขาอายแขกเมืองไพร่ก็จะกำเริบ เทียวคุมเหงไพร่บ้านพลเมืองหัวเมืองปักษ์ใต้ฝ่ายเราให้ยับเขินและไพร่พลเมืองฝ่ายเราจะนิยมไปเข้าเสียดกับเขาดอกกระมัง ซึ่งจะเอาเมืองตานีมาเปรียบเทียบกับเมืองไทรไม่เหมือนกัน เมืองไทรอยู่ใกล้เมืองเกาะหมากอังกฤษมีความปรารถนาช้านานคอยหาโอกาสจะพูดจาติดเอาเมืองไทรเป็นของตัวแต่ยังไม่สู้ ไม่ได้โอกาสก็เฉยอยู่ จะไม่ตั้งเมืองเหมือนให้โอกาสกับอังกฤษ พระยาไทรเก่าก็ยังคงอยู่เชื้อสายก็ไม่สิ้นอังกฤษได้ก็เข้าถือท้ายอายแขกมาสวมเอาเมืองไทรได้ พวกลูกหลานพระยาไทรได้อังกฤษเป็นที่พึ่งก็จะกำเริบขึ้นชวนวิวาทไล่ตีเอาเมืองกลาง เมืองพังงา เมืองตะกั่วป่า จะเสียแผ่นดินฝ่ายทะเลตะวันตกไปทั้งแถบดอกกระมัง ความข้างหน้าเห็นชัดอยู่ดังนี้ ถ้าเมืองไทรหลุดลอยไปเห็นหัวเมืองปักษ์ก็จะหลุดลอยไปด้วย...”

และในคราวเดียวกันนั้นพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงมีรับสั่งให้ “... คิดจัดแจงตั้งเมืองไทรจะเอาตนกูอนุ่มเป็นได้หรือ หรือจะจัดหาเอาใครก็ให้จัดแจงตั้งขึ้นเสียให้จงได้ ...”^๖ เจ้าพระยาযায়มราชกับพระยาศรีพิพัฒน์จึงได้ดำเนินการติดต่อสืบหาตนกูอนุ่มและเกลี้ยกล่อมให้ตนกูอาสันกลับมาอยู่ในเมืองไทรบุรีตั้งพระประสงค์ที่ทรงมีพระราชดำริว่า

...ตนกูอาสันนั้นจะคิดเกลี้ยกล่อมเอามันมาไว้ด้วยก็เป็นไร เกลี้ยกล่อมมันมาไว้ ใสบ้านใส่เมืองได้เห็นจะดี มันมาแล้วมันจะมาแต่คนเดียวที่ไหน มันก็คงตามกันมาหลายคน แต่อย่าคิดว่าเอาที่เจ้าเมืองไปเกลี้ยกล่อม ว่าเกลี้ยกล่อมตามความไปกระนั้นนั่นแหละ..ถ้ามันเข้ามาอยู่เมืองไทรได้แล้ว นานไปจน ๙ เดือน ๑๐ เดือนปีหนึ่ง โดยว่าเจ้าเมืองไทรของเราซึ่งตั้งไว้จะไม่ดีประการใด จะคิดเอาตนกูอาสันขึ้นตั้งแทนก็ได้ ...”

ในที่สุดเจ้าพระยาযায়มราชกับพระยาศรีพิพัฒน์ก็สามารถติดต่อเกลี้ยกล่อมและด้วยความเห็นชอบของบรรดานายแขกที่เมืองไทรบุรี เจ้าพระยาযায়มราชและพระยาศรีพิพัฒน์จึงตั้งให้ตนกูอนุ่มเป็นเจ้าเมืองไทรบุรี ดังปรากฏในใบบอกเจ้าพระยาযায়มราช พระยาศรีพิพัฒน์ที่มีถึงเจ้าพระยาพระคลังว่าที่สมุหพระกลาโหม ฉบับลงวันอาทิตย์ เดือน ๑๐ ขึ้น ๑๔ ค่ำ (๒๒ กันยายน ๒๓๕๒) กล่าวว่า “... ด่วนนายแขกทั้งปวงพร้อมกันว่าซึ่งโปรดให้ตนกูอนุ่มเป็นเจ้าเมืองนั้นเห็นจะทะนุบำรุงไพร่บ้านพลเมืองให้อยู่เย็นเป็นสุขต่อไปได้อยู่ ข้าพระพุทธเจ้าได้ตั้งตนกูอนุ่มเป็นพระยาไทร...”^๗ ขณะเดียวกันนั้นพระเสน่หามนตรีกับพระยาไทรบุรี (แสง) ได้นำตนกูอาสันเข้าพบเจ้าพระยาযায়มราชและพระยาศรีพิพัฒน์ด้วย ทั้งสองจึงให้ตนกูอาสันกลับมาตั้งบ้านเรือนอยู่ในเขตเมืองไทรบุรีและ

^๖ ท้องตรา เจ้าพระยาอัครมหาเสนาบดีสมุหพระกลาโหม ถึง เจ้าพระยาযায়มราช พระยาศรีพิพัฒน์ (๑๒๐๑). เรื่อง การจัดการปกครองเมืองไทรบุรี. (กระตาดสา). แผ่นดินสอดดำ. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๒๑๐, ๒๔๙. หมวดจดหมายเหตุ รัชกาลที่ ๓.

^๗ หลวงอุดมสมบัติ. (๒๕๓๐). เล่มเดิม. หน้า ๒๓๗.

^๘ แหล่งเดิม. หน้า ๒๓

^๙ ใบบอก เจ้าพระยาযায়มราช พระยาศรีพิพัฒน์ ถึง เจ้าพระยาอัครมหาเสนาบดีสมุหพระกลาโหม. (จ.ศ.๑๒๐๑). เรื่อง ราชการเมืองไทรบุรี. (สมุดไทยดำ). แผ่นดินสอดขาว. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๒๗๙. หมวดจดหมายเหตุ รัชกาลที่ ๓.

มอบหมายให้ไปอยู่รักษาและคอยรวบรวมผู้คนชื่อโลสะตา^๖ ต่อมาเมื่อโปรดเกล้าฯ ให้ตงกูอ๋องเป็นผู้ช่วยราชการ สำหรับพระยาไทรบุรี (แสง) กับพระเสนานุชิต (นุช) ก็โปรดให้ไปว่าราชการเมืองพังงาดังที่กล่าวมาแล้วข้างต้น

นอกจากพระบรมราชาไชบายให้ปกครองกันเองแล้ว พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวมีพระบรมราชาไชบายที่จะลดกำลังอาวุธของเมืองไทรบุรีด้วย ดังปรากฏในจดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติ ฉบับที่ ๑๒ ที่กล่าวว่า

...ตั้งแขกให้อยู่เมืองไทรใต้แล้วจะถอนเอาพระยาไทรมาอยู่ที่เมืองพังงานั้นผู้คนแขกเก่าที่ไว้ใจได้สนิทเคยรับใช้สอยอยู่กับพระยาไทรนั้นก็ดูจัดแจงให้พระยาไทรมาบ้าง จะได้เป็นกำลังราชการมากขึ้น ข้างเมืองพังงา ถ้ามันเป็นคนผิดและจะไว้ใจมิได้ก็ผ่อนเข้ามาเสียให้มีกำลังเมืองไทรอยู่แต่่น้อยแลเก่าบ้าน เรือรบ เรือไล่ ปืนใหญ่ ปืนน้อย เครื่องศาสตราวุธของพระยาไทรมีอยู่เท่าไรก็ผ่อนจัดแจงให้พระยาไทรมาเสียให้สิ้น...^๗

และข้อความในจดหมายเหตุเจ้าพระยาอัครมหาเสนาธิบดีสมุหพระกลาโหมที่มีถึงเจ้าพระยายมราช พระยาศรีพิพัฒน์ ฉบับลงวัน ๖ เดือน ๘ ขึ้น ๓ ค่ำ (๑๔ มิถุนายน ๒๓๘๒) ที่กล่าวว่า

...ถ้าจัดหาแขกตั้งให้เป็นเจ้าเมืองได้แล้วจะถอนเอาพระยาไทร พระเสนานุชิตให้ไปรักษาเมืองพังงาให้พระยาไทร พระเสนานุชิตเกลี้ยกล่อมเอาแขกที่เคยใช้สอยอยู่เอาไปให้ได้ด้วยบาง แล้วเรือรบเรือไล่ปืนใหญ่ปืนน้อยที่เมืองไทร ถ้าป็นเจ้าพระยานครซื้อมาแต่เกาะหมากเอาไปให้หมดจะได้เป็นกำลังราชการขึ้นข้างเมืองพังงา ผ่อนกำลังเมืองไทรให้น้อยลงด้วยจะไว้ใจที่เดียนั้นไม่ได้ ...^๘

ข้อความดังกล่าวข้างต้นนั้นแสดงให้เห็นว่าพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงไม่ไว้พระทัยเจ้าเมืองไทรบุรีคนใหม่ ดังนั้นเพื่อไม่ให้เกิดความยุ่งยากในภายหลังจึงป้องกันไว้ก่อน ต่อมาภายหลังเมื่อมีการมอบหมายแต่งตั้งเจ้าเมืองไทรบุรีคนใหม่และเพื่อให้เป็นไปตามแนวพระบรมราชาไชบายดังกล่าวพระยาศรีพิพัฒน์ได้นำเอาปืนประเภทต่างๆ จากเมืองไทรบุรีไว้ที่เมืองตรังและเมืองสงขลา^๙

อย่างไรก็ตาม นอกจากการจัดการปัญหาในเมืองไทรบุรีให้เป็นไปตามแนวทางดังกล่าวและการลดกำลังอาวุธแล้ว พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระบรมราชาไชบายที่จะลดกำลังไพร่พลเมืองไทรบุรีเพื่อไม่ให้มีกำลังสำหรับติดต่อด้านได้อีก การดำเนินการเพื่อลดกำลังเมืองไทรบุรีนั้นเจ้าพระยายมราชกับพระยาศรีพิพัฒน์เสนอแยกเมืองไทรบุรีออกเป็นมุกเกม ในเบื้องต้นพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชดำริ

^๖ ไบบอก พระเสนหามนตรี (น้อยกลาง) ถึง เจ้าพระยาอัครมหาเสนาบดีสมุหพระกลาโหม. (จ.ศ.๑๒๐๑). เรื่อง ราชการทัพเมืองไทรบุรี. (กระดาศพะลา). เส้นดินสอดำ. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๑๖๒, หมวดจดหมายเหตุ รัชกาลที่ ๓.

^๗ หลวงอุดมสมบัติ. (๒๔๓๐). เล่มเดิม. หน้า ๑๘๖.

^๘ จดหมาย เจ้าพระยาพระคลังว่าที่สมุหพระกลาโหม ถึง เจ้าพระยายมราช พระยาศรีพิพัฒน์. (จ.ศ.๑๒๐๑). เรื่อง การจัดตั้งเจ้าพระยาไทรบุรี. (กระดาศพะลา). เส้นดินสอดำ. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๒๐๘, หมวดจดหมายเหตุ รัชกาลที่ ๓.

^๙ ไบบอก เจ้าพระยายมราช พระยาศรีพิพัฒน์ ถึง เจ้าพระยาอัครมหาเสนาบดีสมุหพระกลาโหม. (จ.ศ.๑๒๐๑). เรื่อง ราชการเมืองไทรบุรี. (สมุดไทยดำ). เส้นดินสอดำ. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๒๘๘, หมวดจดหมายเหตุ รัชกาลที่ ๓.

ไม่เห็นกับนโยบายแบ่งแยกแล้วปกครองตามที่เคยใช้กับเมืองปัตตานีโดยการแยกเป็นเจ็ดหัวเมืองมาใช้กับเมืองไทรบุรีเพราะทรงมีความกังวลว่าอังกฤษอาจเข้ามาแทรกแซงของทำให้ไทรบุรีหลุดลอยไปเป็นของอังกฤษได้ ดังนั้นการจัดราชการเมืองไทรบุรีด้วยการแบ่งแยกตัดทอนอำนาจเมืองไทรบุรีด้วยการแบ่งแยกออกเป็นเมืองเล็กๆ ที่เรียกกันว่ามุกะและกาหนัดให้ตั้งเจ้าเมืองที่มีเชื้อสายแขกปกครองเมืองไทรบุรี ต้องคำนึงถึงการแทรกแซงของอังกฤษในดินแดนแถบนี้ดังกล่าวแล้วข้างต้น นั้นแสดงให้เห็นว่าทรงเล็งเห็นความจำเป็นที่จะต้องแต่งตั้งเจ้าเมืองปกครองเมืองไทรบุรี มิฉะนั้นอังกฤษอาจเข้ามาดำเนินการแต่งตั้งเจ้าเมืองไทรบุรีแทน เมื่อเจ้าเมืองได้รับตำแหน่งโดยความสนับสนุนจากอังกฤษแล้วอังกฤษก็จะสามารถขยายอิทธิพลเข้ามาได้อย่างเต็มที่ในที่สุดเมื่ออังกฤษได้เมืองไทรบุรีแล้วเมืองอื่นๆ ที่อยู่ใกล้เคียงซึ่งตั้งอยู่ทางชายทะเลตะวันตกก็ตกอยู่ในอิทธิพลของอังกฤษทั้งหมด ประกอบกับหลังจากเจ้าพระยานครศรีธรรมราช (น้อย) ได้ถึงแก่อสัญกรรม พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงตระหนักดีว่าเจ้าเมืองนครศรีธรรมราชคนใหม่คงไม่มีความสามารถดังเช่นเจ้าพระยานครศรีธรรมราช (น้อย) จึงมีพระบรมราชโบายในการแบ่งแยกเมืองไทรบุรีเพื่อลดกำลังไม่ให้เมืองไทรบุรีมีกำลังเข้มแข็งจนก่อความวุ่นวายขึ้นได้อีก พระบรมราชโบายของพระองค์ที่จะแบ่งแยกเมืองไทรบุรีมีปรากฏหลักฐานที่กล่าวว่า "... ที่สตูลนั้นให้เจ้าพระยายมราช พระยาศรีพิพัฒน์คิดจะมอบให้กับเมืองสงขลาวิชา... ถ้าได้ราชการดีแล้วก็ให้มอบที่สตูลให้กับเมืองสงขลาจัดแจง ..." ต่อมาได้โปรดให้ยกเอาที่เขตสตูลและละงูแยกออกมาเป็นอีกเมืองหนึ่งให้ขึ้นกับเมืองสงขลาและตั้งให้ตนกูเดหว่าเป็นผู้รักษาเมืองสตูล ละงูตั้งปรากฏหลักฐานที่กล่าวว่า "... มีตราโปรดเกล้าฯ ออกไปให้ยกที่สตูล ละงูไปขึ้นกับเมืองสงขลา...เอาตนกูเดหว่าเจ้าเมือง เอาจะอาณุมเป็นปลัดเมือง ..." ส่วนเมืองปลิศนั้นพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระบรมราชโบายจะให้แยกออกจากเมืองไทรบุรีด้วยเช่นกันเพราะเดิมที่ก็เคยแยกจากกัน แต่เมื่อเจ้าพระยานครศรีธรรมราชไปปกครองเมืองไทรบุรีจึงได้รวมเอาเมืองปลิศเข้ากับเมืองไทรบุรี ดังนั้น การจะแยกเมืองปลิศออกจากเมืองไทรบุรีนั้นพระองค์ทรงมีพระบรมราชโบายว่า "... จะต้องคิดให้แขกนายที่ปลิศมันแตกกันออกจากเมืองไทรแยกบ้านแยกเมืองเข้ามา..." จึงมีรับสั่ง "...ให้พระเสน่หามนตรีคิดอ่านตริกรองแต่งแขกให้ไปพูดกับราษฎรหลงนายแขกที่ปลิศให้แตกกันออกจากเมืองไทรให้จงได้ แต่ความที่จะแยกเมืองปลิศออกนั้นอย่าให้พวกแขกมันเห็นความว่าเป็นความของพระเสน่หามนตรีคิดให้เป็นความแขกมันแตกราวกันเองมันไม่ยอมอยู่ในบังคับกันมันจึงของแยกบ้านเมืองเข้ามาเป็นเมืองถวายเป็นดอกไม้ทองเงินขึ้นอีกเมืองหนึ่ง ..." และ "... ให้ขึ้นกับเมืองนครศรีธรรมราชแล้วตั้งให้รายหลงเป็นผู้รักษาเมือง ปลิศให้เสดอุเสนเป็นผู้ว่าราชการเมืองปลิศ ..." ทั้งนี้เมื่อพิจารณาแนวพระบรมราชโบายที่จะให้

* ท้องตรา เจ้าพระยาอัครมหาเสนาบดีสมุหพระกลาโหม ถึง พระยายมราช พระยาศรีพิพัฒน์. (จ.ศ.๑๒๐๑). เรื่อง ราชการเมืองนครศรีธรรมราช เมืองกลันตัน เมืองไทรบุรี และแขกเก่าหัวเมืองภายหลังเจ้าพระยานครศรีธรรมราชถึงแก่อสัญกรรม. (กระดาศพลา, กระดาศสา). เส้นดินสอดำ. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๑๑๒, ๒๕๐, หมวดจดหมายเหตุ รัชกาลที่ ๓.

๒ ท้องตรา พระยาศรีพิพัฒน์ ถึง พระเสน่หามนตรี. (จ.ศ.๑๒๐๑). เรื่อง ราชการทางหัวเมืองบักขี้ได้ฝ่ายตะวันตกเกี่ยวกับเมืองไทรบุรี. (กระดาศสา). เส้นดินสอดำ. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๒๓, หมวดจดหมายเหตุ รัชกาลที่ ๓.

๓ แหล่งเดิม.

๔ แหล่งเดิม.

๕ แหล่งเดิม.

ผู้ปกครองในเมืองปลิสแตกกับเมืองไทรบุรีนั้นเข้าใจว่าเพื่อป้องกันไม่ให้เจ้าเมืองไทรบุรีคนใหม่และอังกฤษที่เกาะหมากว่ากล่าวถึงการกระทำดังกล่าวของฝ่ายไทยได้

เมื่อพิจารณาการดำเนินพระบรมราโชบายของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวหลังจากที่เจ้าพระยานครศรีธรรมราช (น้อย) ได้ถึงแก่สัญกรรมแล้วจะเห็นได้ว่ามีนโยบายที่ผ่อนปรนต่อเมืองไทรบุรี และการดำเนินนโยบายที่ผ่อนปรนต่อเมืองไทรบุรี ทั้งนี้เนื่องมาจากทรงเห็นว่าหลังสมัยเจ้าพระยานครศรีธรรมราช (น้อย) คงไม่มีใครที่เข้มแข็งพอที่จะควบคุมเมืองไทรบุรีให้เรียบร้อยได้

๒.๑.๒.๒ พระบรมราโชบายและการจัดการปกครองเมืองกลันตัน

พระบรมราโชบายในพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวเกี่ยวกับการแก้ปัญหาการวิวาทที่เกิดขึ้นเมืองกลันตัน ประการแรกที่พระองค์ทรงพระประสงค์ คือ ให้พระศรีพิพัฒน์กับเจ้าพระนครศรีธรรมราช (น้อย) ร่วมกันแก้ปัญหาเมืองกลันตันเพราะทรงเห็นว่าเจ้าพระยานครศรีธรรมราชเป็นผู้รู้เรื่องขนบธรรมเนียมของคนในแถบหัวเมืองมลายูดี และทรงเห็นว่าปัญหาที่เกิดขึ้นในเมืองกลันตันนั้นมีสาเหตุมาจากพระยาบาโงย ดังนั้นจึงมีรับสั่งให้จับตัวพระยาบาโงยให้ได้ปัญหาต่างๆ ก็จะยุติ แต่ถ้ามหากจับตัวพระยาบาโงยไม่ได้ "... มันก็คงจะออกไปเมืองใหม่ (สิงคโปร์) หากอังกฤษคิดเข้ามาทำเมืองกลันตันเหมือนอย่างเมืองไทรความเมืองกลันตัน รับผิดชอบเสียหายเสียอย่าให้เมืองกลันตันยับเยินไปได้ ..." แต่อย่างไรก็ดีเนื่องจากปัญหาเรื่องการคมนาคมระหว่างราชอาณาจักรกับหัวเมืองปัตตานีที่ห่างไกลไม่สะดวกในการติดต่อออกข่าวราชการหรือหากมีสารตราท้องตราที่เป็นไปด้วยความล่าช้าไม่ทันการ^๑ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงมอบสิทธิขาดในการแก้ปัญหาเมืองกลันตันให้กับพระยาศรีพิพัฒน์ปรึกษากับเจ้าพระยานครศรีธรรมราช ดังปรากฏในท้องตราเจ้าพระยาอัครมหาเสนาบดีสมุหพระกลาโหมที่มีถึงเจ้าพระยามรราช พระยาศรีพิพัฒน์ ฉบับลงวันพุธ เดือน ๗ ขึ้น ๙ ค่ำ (๒๒ พฤษภาคม ๒๓๕๒) ที่กล่าวว่า "... จะคอยฟังกระแสพระราชดำริโปรดออกไปแต่กรุงเทพพระมหานครเนื่องๆ ทางไกลกว่าไกลหนักหนาจะทันทวงที่ที่ไหน ถ้าพระยาศรีพิพัฒน์เห็นความว่าซึ่งพี่น้องรบกันที่เมืองกลันตันแพ้ชนะกันข้างหนึ่งถึงผู้ใดจะตั้งตัวเป็นใหญ่แผ่นดินเมืองกลันตันก็ไม่เสียไม่หลุดลอยไปอื่นก็สุดแต่ปัญญาและความคิดพระยาศรีพิพัฒน์ เจ้าพระยานครจะปรึกษาหารือคิดอ่านจัดแจงเมืองกลันตัน ..."^๒

^๑ สารตรา เจ้าพระยาอัครมหาเสนาบดีกลาโหม ถึง เจ้าพระยามรราช พระยาศรีพิพัฒน์. (จ.ศ.๑๒๐๑). เรื่อง ให้ช่วยคิดอ่านกับเจ้าพระยานครศรีธรรมราชอย่าให้เมืองกลันตันตกไปเป็นอื่น. (กระดาศเพลลา). เส้นดินสอดำ. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๑๕๐, หมวดจดหมายเหตุ รัชกาลที่ ๓.

^๒ แหล่งเดิม.

^๓ หลวงอุดมสมบัติ. (๒๕๓๐). เล่มเดิม. หน้า ๑๔๖.

^๔ จดหมาย เจ้าพระยาพระคลัง ถึง พระยาศรีพิพัฒน์. (จ.ศ.๑๒๐๑). เรื่อง ให้พระยาศรีพิพัฒน์จ่ายเงินรางวัลแก่ขุนสารวัตที่ถือท้องตราออกไป. (กระดาศสา). เส้นดินสอดำ. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๑๕๗, หมวดจดหมายเหตุ รัชกาลที่ ๓.

^๕ ท้องตรา เจ้าพระยาอัครมหาเสนาบดีสมุหพระกลาโหม ถึง เจ้าพระยามรราช พระยาศรีพิพัฒน์. (จ.ศ.๑๒๐๑). เรื่อง จัดแจงความวิวาทระหว่างพระยากลันตันกับตนกูปะสาและความเมืองไทรบุรีให้เป็นหน้าที่ของพระยาไทรบุรี (แสง) กับพวกเมืองนครศรีธรรมราชและเมืองพัทลุง. (กระดาศสา). เส้นดินสอดำ. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๒๕๑, หมวดจดหมายเหตุ รัชกาลที่ ๓.

พระบรมราชาไชยของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวนอกจากให้จับตัวพระยาบาไยแล้ว พระองค์ยังมีพระบรม ราไชยเกี่ยวกับเมืองกลันตันด้วยวิธีการอันประณีตระนอม กล่าวคือ "... ถ้าเห็นการว่าคิด ไประงับว่ากล่าวไม่ทันตนกูปะสา พระยาบาไยชนะพระยากลันตันได้บ้านเมืองแล้ว ตนกูปะสาจะตั้งตัวเป็นใหญ่ หรือพี่น้องผู้ใดจะตั้งตัวเป็นใหญ่มาเข้าหา ก็คิดประจบลูปไล่พาเอาตัวเข้าไป จะได้ตั้งแต่งต่อไปใหม่ ..." และดัง ปรากฏในท้องตราเจ้าพระยาอัครมหาเสนาบดีสมุหพระกลาโหมที่มีถึงเจ้าพระยาอมราช พระยาศรีพิพัฒน์ ฉบับ ลงวันอาทิตย์ เดือน ๖ แรม ๑๔ ค่ำ (๑๒ พฤษภาคม ๒๓๘๒) ข้อความที่ว่า "... ถ้าพี่น้องที่ตั้งรอบกันอยู่เดี๋ยวนี้ จะ แพ้กันข้างหนึ่งชนะกันข้างหนึ่งแล้วผู้ใดชนะก็จงตั้งตั้งตัวเป็นใหญ่ จะคิดไปจัดแจงประจบเอาอย่างไรก็ตาม... สุดแต่อย่าให้เสียเมืองกลันตันหลุดลอยไปอื่นได้ ..." แต่ในขณะที่เดียวกันหากเห็นว่า "... จะชักชวนกันไปอื่นไม่เข้า หา ถ้าไม่อ่อนน้อมเข้าหาแล้วก็ยกทัพใหญ่ลงไปตีเอาเมืองกลันตันคืนมาให้จงได้ ..." ดังปรากฏในท้องตรา เจ้าพระยาอัครมหาเสนาบดีสมุหพระกลาโหมที่มีถึงเจ้าพระยาอมราช พระยาศรีพิพัฒน์ ฉบับลงวันพุธ เดือน ๗ ขึ้น ๙ ค่ำ (๒๒ พฤษภาคม ๒๓๘๒) ข้อความที่ว่า "... ถ้าเห็นว่าพระยากลันตันจะแพ้แก่พวกตนกูปะสาๆ ได้ บ้านเมืองแล้วจะยกพระยาบาไยเป็นใหญ่ พระยาบาไยเป็นคนผิดก็จะคิดบิดเบือนให้เสียแผ่นดินเมืองกลันตันไป อื่นจะต้องยกกองทัพใหญ่ลงไปปราบปรามก็ให้เร่งลงไปให้ทันที่..." ทั้งนี้เพราะไม่ต้องการให้เมืองกลันตันหลุด ลอยไปเป็นอื่น แต่อย่างไรก็ตาม ในกรณีนี้เจ้าพระยาอมราชมีนโยบายในการจับตัวพระยาบาไย ด้วยวิธีอันละมุนละม่อมโดยได้มีหนังสือไปห้ามปรามแต่ทั้งสองฝ่ายไม่ยอมเลิกรา ต่อมาเจ้าพระยาอมราช เกิดป่วยและถึงแก่อสัญกรรม พระยาศรีพิพัฒน์จึงรับหน้าที่ในการแก้ปัญหาเมืองกลันตันทั้งนี้ยังคงดำเนินการโดย อาศัยแนวทางของเจ้าพระยาอมราชที่จะไม่ใช้ความรุนแรงในการแก้ปัญหา โดยในเบื้องต้นพระยา ศรีพิพัฒน์ได้มอบหมายให้หลวงสรเสนีไปเกลี้ยกล่อมให้ทั้งสองเลิกรากันแต่เนื่องด้วยไม่มีกำลังไพร่พลและไม่มี ความเป็นกลางในการตัดสินปัญหา เหตุการณ์ในเมืองกลันตันจึงไม่ยุติเรียบร้อยลงได้ ต่อมาพระยาเพชรบุรียก กองทัพหลวงลงไปตั้งอยู่ที่เมืองสาบุรีและได้มีหนังสือลงไปห้ามปรามเหตุการณ์การสู้รบจึงยุติ แต่เนื่องจากที่ เมืองกลันตันไม่มีข้าหลวงผู้ใหญ่ที่มีอำนาจตัดสินชี้ขาดปัญหาที่เกิดขึ้นได้พระยาศรีพิพัฒน์จึงมอบให้พระยาไชยา นอกราชการลงไปเมืองกลันตันอีกคนหนึ่งเหตุการณ์ความวุ่นวายที่เกิดขึ้นในเมืองกลันตันจึงยุติ ทั้งสองฝ่ายจึง เดินทางขึ้นมาหาพระยาศรีพิพัฒน์ที่เมืองสงขลา^๕

^๕ หลวงอุดมสมบัติ. (๒๕๓๐). เล่มเดิม. หน้า ๑๗๒ - ๑๗๓.

^๖ ท้องตรา เจ้าพระยาอัครมหาเสนาบดีสมุหพระกลาโหม ถึง เจ้าพระยาอมราช พระยาศรีพิพัฒน์. (จ.ศ.๑๒๐๑). เรื่อง พระยากลันตันขอกองทัพพระยาศรีพิพัฒน์. (กระดาศสา, กระดาศเพลลา). เส้นดินสอดำ. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๑๐๘, ๑๑๔ หมวดจดหมายเหตุ รัชกาลที่ ๓.

^๗ หลวงอุดมสมบัติ. (๒๕๓๐). เล่มเดิม. หน้า ๑๗๓.

^๘ ท้องตรา เจ้าพระยาอัครมหาเสนาบดีสมุหพระกลาโหม ถึง เจ้าพระยาอมราช พระยาศรีพิพัฒน์. (จ.ศ.๑๒๐๑). เรื่อง จัดแจง ความวิวาทระหว่างพระยากลันตันกับตนกูปะสาและความเมืองไทรบุรีให้เป็นหน้าที่ของพระยาไทรบุรี (แสง) กับพวกเมือง นครศรีธรรมราชและเมืองพัทลุง. (กระดาศสา). เส้นดินสอดำ. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๒๕๑, หมวดจดหมายเหตุ รัชกาลที่ ๓.

^๙ โปรดดูรายละเอียดในบทที่ ๓ วิเคราะห์เหตุการณ์สำคัญในจดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติ ที่ว่าด้วย "เหตุการณ์ในเมืองกลัน ตัน" หน้า ๑๕๕ - ๑๖๕.

เหตุการณ์การวิวาทในเมืองกลันตันนั้นมีข้อสังเกตที่ควรพิจารณา ๒ ประเด็นหลักดังนี้

๑) การเดินทางของพระยากลันตันกับตงกูปะสามาหาพระยาศรีพิพัฒน์ที่เมืองสงขลา

เนื่องจากจดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติไม่ได้กล่าวถึงเหตุการณ์ของเมืองกลันตันภายหลังจากพระยา
กลันตันกับตงกูปะสาเดินทางขึ้นมาหาพระยาศรีพิพัฒน์ที่เมืองสงขลา ในขณะที่พงศาวดารเมืองกลันตันกับ
พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๓ ซึ่งกล่าวถึงเหตุการณ์ความวุ่นวายของเมืองกลันตัน
พ.ศ. ๒๓๕๒ ช่วงที่พระยากลันตันกับตงกูปะสาเดินทางมาหาพระยาศรีพิพัฒน์ที่เมืองสงขลาไว้แตกต่างกันดังนี้

พงศาวดารเมืองกลันตันกล่าวถึงเหตุการณ์ช่วงนี้ไว้ว่า

... หลวงครเสนีพาตัวตงกูปะสาขึ้นมาหาพระยาศรีพิพัฒน์แม่ทัพ ณ เมืองสงขลา พระยาศรีพิพัฒน์แม่ทัพว่ากล่าวสั่ง
สอน ตงกูปะสาก็มีความอ่อนน้อมให้ทัณฑ์บนว่าไม่วิวาทกับพระยากลันตัน พระยาศรีพิพัฒน์แม่ทัพจึงให้หลวงครเสนีถือ
ใบบอกพาดตงกูปะสากับสมัครพรรคพวกมาด้วยเรือแก้วกลางสมุทร เข้ามาเฝ้าทูลละอองธุลีพระบาท ณ กรุงเทพฯ ตงกู
ปะสารับสารภาพผิดไม่คิดวิวาทกับพระยากลันตันต่อไป ขอลบออกไปทำราชการอยู่ด้วยพระยากลันตันตามเดิม

เจ้าพนักงานนำคำให้การทัณฑ์บนตงกูปะสาหลายประการ แล้วโปรดเกล้าฯ ให้ท้องตราถึงพระยาศรีพิพัฒน์ฉบับ
หนึ่ง พระยากลันตัน พระยาจางวาง รายามุดาฉบับหนึ่ง ให้หลวงครเสนีพาตงกูปะสากลับออกไปหาพระยาศรีพิพัฒน์
แม่ทัพ ณ เมืองสงขลา พระยาศรีพิพัฒน์แม่ทัพได้มีหนังสือถึงพระยากลันตันฉบับหนึ่งให้ตงกูปะสาเชิญท้องตราไป
ณ เมืองกลันตัน ตงกูปะสากับพวกไปถึงเมืองกลันตัน ณ วันอาทิตย์ เดือนอ้าย แรม ๙ ค่ำ ปีกุนเอกศก (๒๔ ธันวาคม
๒๓๕๒ - ผู้วิจัย) ตงกูปะสาให้คนไปบอกพระยากลันตัน พระยาจางวาง รายามุดาฯ ให้ศรีตะวันตกกรมการนายไพร่มารับ
แห่ท้องตราและหนังสือพระยาศรีพิพัฒน์ไปบ้านพระยากลันตันตามธรรมเนียม ตงกูปะสาไปหาพูดจากับพระยากลันตัน
พระยาจางวาง รายามุดาเรียบร้อยเป็นปรกติ พระยากลันตันแบ่งแขวงขึ้นเมืองกลันตันให้แก่ตงกูปะสา ๕ ตำบล ที่ไร่นา
ผู้คนซึ่งเกี่ยวข้องอยู่แต่ก่อนพระยา กลันตันได้คืนให้เสร็จแล้ว ไพร่บ้านพลเมืองก็เรียบร้อยดี ...”

พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๓ กล่าวถึงเหตุการณ์ช่วงนี้ไว้ว่า

ท่านพระยาศรีพิพัฒน์จึงให้พระยาไชยานอกราชการคุมไพร่พลลงเรือรบเข้าไปทอดอยู่ในแม่น้ำเมืองกลันตัน พระยาไชยา
จึงบังคับให้เรือคายเสียทั้ง ๒ ฝ่าย ให้เลิกรบปล่อยผู้คนให้หมด พระยากลันตัน ตงกูปะสาก็ยอมทำตามพระยาไชยาแล้ว
พระยาไชยาจึงบังคับให้พระยากลันตัน ตงกูปะสาขึ้นมาหาท่านพระยาศรีพิพัฒน์ที่เมืองสงขลา พระยากลันตัน ตงกูปะสา
พวกญาติพี่น้องก็ยอมสมัครสมานกันแล้ว แล้วทำหนังสือสัญญาให้ไว้ต่อกัน ท่านพระยาศรีพิพัฒน์ก็ให้สวดสาบานตาม
อย่างแขกต่อกัน แล้วพระยากลันตัน ตงกูปะสาญาติพี่น้องก็ลากลับไป”^๑

ดังนั้นเพื่อศึกษาประเด็นเหตุการณ์เมืองกลันตันภายหลังจากพระยากลันตันกับตงกูปะสาเดินทางขึ้นมาหา
พระยาศรีพิพัฒน์ที่เมืองสงขลา จำเป็นต้องศึกษาเอกสารร่วมสมัยอื่นๆ ว่าที่ได้กล่าวถึงเหตุการณ์ในตอนนี้อย่างไร

^๑ กรมศิลปากร. (๒๕๐๖). “ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ ๒ พงศาวดารเมืองกลันตัน.” ใน ประชุมพงศาวดารฉบับหอสมุด
แห่งชาติ เล่มที่ ๑. หน้า ๕๖๕.

^๒ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์มหาโกษาธิบดี. (๒๕๓๔). พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๓. หน้า ๗๗ - ๗๘
และ หน้า ๘๒.

อย่างไร ซึ่งเมื่อได้ศึกษาปรากฏว่ามีเอกสารร่วมสมัยที่กล่าวถึงเหตุการณ์ตอนนี้ไว้หลายชิ้นด้วยกันซึ่งสามารถสรุปได้เป็นเหตุการณ์ดังนี้

เมื่อให้ทั้งสองฝ่ายหยุดรบและรื้อถอยค่ายแล้วพระยาไชยานุภาพราชการได้แจ้งเรื่องที่พระยาศรีพิพัฒน์แม่ทัพใหญ่สั่งให้ทั้งสองฝ่ายเข้าเฝ้า^๑ และก็สามารถเกลี้ยกล่อมให้ทั้งสองขึ้นมาหาพระยาศรีพิพัฒน์ที่เมืองสงขลาได้สำเร็จ” โดยกำหนดจะออกเดินทางจากเมืองกลันตันในวันเดือนแปด ทูตยาสาธม แรมหกค่ำ” (๑ สิงหาคม ๒๓๕๒) และในช่วงระหว่างที่พระยากลันตันกับตงกูปะสาขึ้นมาเมืองสงขลานั้น พระยาศรีพิพัฒน์ได้มีหนังสือไปถึงพระยาไชยาให้พระยาไชยาอยู่รักษาเมืองกลันตันอย่าให้เกิดเหตุการณ์วิวาทระหว่างไพร่พลของทั้งสองฝ่ายจนกว่าพระยากลันตันกับตงกูปะสาจะเดินทางกลับถึงเมืองกลันตัน ดังข้อความในใบบอกที่กล่าวว่า “... ให้อยู่รักษาเมืองกลันตันไว้ก่อนกว่าพระยากลันตันกับตงกูปะสาจะกลับลงไปจากเมืองสงขลา อย่าให้แขก เมืองกลันตันเกิดวิวาทเป็นเหตุการณ์ได้ ...”^๒

ในระหว่างการเดินทางมาหาพระยาศรีพิพัฒน์ ณ เมืองสงขลานั้น ตงกูปะสาได้แวะหาพระยาเพชรบุรีซึ่งมาชำระครวัชบถอยู่ที่เมืองสายบุรี เพราะต้องการให้พระยาสายบุรีร่วมเดินทางไปเมืองสงขลาด้วยกันด้วย โดยอ้างว่า “... ตงกูปะสาหาญจักษนบธรรมเนียมราชการของไทยไม่ แล้วยังพูดภาษาไทยไม่เป็น พระยาสายพูดภาษาไทยได้ชัดแล้วก็รู้จักนบธรรมเนียมข้างไทย จะขอเอาพระยาสายมาแต่พอว่าจะได้ให้รู้ธรรมเนียมราชการ ...”^๓ พระยาเพชรบุรีจึงให้พระยาสายบุรีเดินทางไปเมืองสงขลาด้วยกันตงกูปะสา ทั้งนี้ ตงกูปะสาเดินทางมาถึงเมืองสงขลา ณ วันเดือน ๘ ทูตยาสาธม แรม ๑๓ ค่ำ (๘ สิงหาคม ๒๓๕๒) ส่วนพระยากลันตันได้เดินทางมาถึงเมืองสงขลา ณ วันเดือน ๘ ทูตยาสาธม แรม ๑๒ ค่ำ (๗ สิงหาคม ๒๓๕๒)^๔ เมื่อตงกูปะสาเดินทางมาหาพระยาศรีพิพัฒน์ ณ เมืองสงขลาได้ยอมรับสารภาพผิดจึงให้ทำทัณฑ์บนไว้ และตงกูปะสาขอทำราชการอยู่ใน

^๑ ใบบอก พระยาไชยา ถึง พระยาศรีพิพัฒน์. (จ.ศ. ๑๒๐๑). เรื่อง ห้ามพระยากลันตันกับตงกูปะสาไม่ให้วิวาทรบพุ่งกัน. (กระดาศเพลลา). เส้นดินสอดำ. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๑๕๐, หมวดจดหมายเหตุ รัชกาลที่ ๓. และ หนังสือ พระยาไชยา ถึง พระยาพัทลุง. (จ.ศ. ๑๒๐๑). เรื่อง พระยากลันตันกับตงกูปะสาถอนคนและเก็บอาวุธปืนเล็กรบกันแล้ว. (กระดาศเพลลา). เส้นดินสอดำ. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๒๓๔, หมวดจดหมายเหตุ รัชกาลที่ ๓.

^๒ ใบบอก พระยาไชยาถึงพระยาเพชรบุรี. (จ.ศ. ๑๒๐๑). เรื่อง พระยากลันตันกับตงกูปะสาจะยอมเล็กรบกัน. (กระดาศเพลลา). เส้นดินสอดำ. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๑๕๓, หมวดจดหมายเหตุ รัชกาลที่ ๓. และ ใบบอก พระยาไชยา ถึง พระยาศรีพิพัฒน์ เรื่อง ราชการทัพเมืองไทร. (กระดาศเพลลา). (จ.ศ. ๑๒๐๑). เส้นดินสอดำ. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๑๗๓, หมวดจดหมายเหตุ รัชกาลที่ ๓.

^๓ ใบบอก พระยาไชยา ถึง พระยาศรีพิพัฒน์. (จ.ศ. ๑๒๐๑). เรื่อง ราชการทัพเมืองกลันตัน. (กระดาศเพลลา). เส้นดินสอดำ. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๑๗๓, หมวดจดหมายเหตุ รัชกาลที่ ๓. และ ใบบอก พระยาไชยา ถึง พระยาศรีพิพัฒน์. (จ.ศ. ๑๒๐๑). เรื่อง เหตุการณ์เมืองกลันตัน. (กระดาศเพลลา). เส้นดินสอดำ. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๑๗๗, หมวดจดหมายเหตุ รัชกาลที่ ๓.

^๔ ใบบอก พระยาไชยา ถึง พระยาศรีพิพัฒน์. (จ.ศ. ๑๒๐๑). เรื่อง เหตุการณ์เมืองกลันตัน. (กระดาศเพลลา). เส้นดินสอดำ. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๑๗๗, หมวดจดหมายเหตุ รัชกาลที่ ๓.

^๕ ใบบอก พระยาเพชรบุรี ถึง พระยาศรีพิพัฒน์. (จ.ศ. ๑๒๐๑). เรื่อง ตงกูปะสาขอตัวพระยาสายบุรีร่วมเดินทางไปเมืองสงขลา. (กระดาศเพลลา). เส้นดินสอดำ. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๑๕๕, หมวดจดหมายเหตุ รัชกาลที่ ๓.

^๖ หนังสือ เจ้าพระยาอมราช พระยาศรีพิพัฒน์ ถึง พระยาเพชรบุรี. (จ.ศ. ๑๒๐๑). เรื่อง ราชการเมืองกลันตัน. (สมุดไทยดำ). เส้นดินสอดำ. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๓๒๑(๖), หมวดจดหมายเหตุ รัชกาลที่ ๓.

เมืองกลันตันต่อไป พระยาศรีพิพัฒน์จึงให้ทั้งสองฝ่าย "...ให้คืนที่บ้านที่สวนดินนา โปรดฯ ให้พระยากันตันจัดแจงเมืองเสียอย่างมะระหุ่มท่ามาเหมือนแต่ก่อน...ให้ทำหนังสือสัญญาถือไว้ในวันหน้า แล้วให้สาบานต่อหน้าพระตามเยี่ยงอย่างไทย แล้วสาบานอัลกุรอานตามเยี่ยงอย่างแขก ..."^๑ แต่ก่อนที่จะเดินทางกลับนั้นทั้งสองฝ่ายได้เข้าไปลาพระยาศรีพิพัฒน์ "...พระยากันตันก็ลากลับ ตนกูปะสาก์ลากลับ เมื่อตนกูปะสาเข้าไปลาเจ้าคุณแม่ทัพใหญ่ผู้สำเร็จราชการตั้งให้ตนกูปะสาเป็นที่มะณะรามาษาแขก ภาษาไทยว่าเป็นปลัดรองพระยากันตัน ตนกูปะสาขอตราตั้ง เจ้าคุณแม่ทัพใหญ่ผู้สำเร็จราชการว่าจะให้ตราตั้งที่นี้ตราพระคชสีห์มิได้เอามาให้ตนกูปะสาเข้าไปกรุงเทพฯ กราบบังคมทูลสมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัวจะได้โปรดให้ตราตั้งออกมา ด้วยข้อนี้แลตนกูปะสาจึงได้เข้าไปกรุงเทพฯ ..."^๒

๒) เหตุการณ์ในเมืองกลันตันภายหลังพระยากันตันเดินทางกลับจากเมืองสงขลา

ภายหลังจากพระยากันตันเดินทางกลับจากการขึ้นมามาหาพระยาศรีพิพัฒน์ที่เมืองสงขลาและเดินทางกลับถึงเมืองกลันตันในวันพฤหัสบดี เดือน ๙ แรม ๔ ค่ำ (๒๙ สิงหาคม ๒๓๔๒) นั้น^๓ พระยาศรีพิพัฒน์ได้มีหนังสือให้พระยาไชยาคิดปรึกษาหารือกับพระยากันตันและพระยาจางวางจับพรรคพวกตนกูปะสาที่ไม่ได้เดินทางไปหาพระยาศรีพิพัฒน์ที่เมืองสงขลา ได้แก่ หลงมะฮะหมัด หลงดอระมาน หลงลาลี ดุหวันบูลัด ระบุว่าจะดุหวันสนิโงปิ้ง เพราะ "... อ้ายเหล่านี้เป็นคนกระต้างกระเดื่องเป็นเสี้ยนหนามแผ่นดิน ..."^๔ แต่เนื่องจากเรื่องที่พระยาศรีพิพัฒน์ได้พูดจาวกกล่าวกับพระยากันตันและตนกูปะสาชวาก็รู้ไปถึงเมืองกลันตันและมีข่าวว่า "...พระยาบ้านทะเลเขาหาล่อยให้กลับมาไม่ ..."^๕ ประกอบกับ "... แยกลงไปจากเมืองสงขลาไปพูดที่เมืองกลันตันทุกครั้ง การสิ่งใดคิดที่เมืองสงขลาแต่น้อย แยกเมืองกลันตันคิดเพิ่มเติมพูดจาให้มากขึ้นกว่าการ ที่ผู้มีดีความสะดุ้งอยู่ทุกคนตัวที่อยู่ก็หาเป็นปกติไม่ ..."^๖ ดังนั้น "...วันที่พระยากันตันลงไป ตนกูปะสาไม่ไปแขกทั้งปวงมีใจ

^๑ โบบอก พระยาเพชรบุรี ถึง พระยาศรีพิพัฒน์. (จ.ศ.๑๒๐๑). เรื่อง พาดัวตนกูปะสาเข้ากรุงเทพฯ. (กระดาศษา). เส้นดินสอดำ. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๑๖๓, หมวดจดหมายเหตุ รัชกาลที่ ๓.

^๒ โบบอก พระยาเพชรบุรี ถึง พระยาศรีพิพัฒน์. (จ.ศ.๑๒๐๑). เรื่อง พาดัวตนกูปะสาเข้ากรุงเทพฯ. (กระดาศษา). เส้นดินสอดำ. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๑๖๓, หมวดจดหมายเหตุ รัชกาลที่ ๓.

^๓ สำเนาคำให้การ เจะยาปา เจะประเหิม. (จ.ศ.๑๒๐๑). เรื่อง ขัอราชการเมืองไทรบุรี. (สมุดไทยดำ). เส้นดินสอดำ. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๓๑๘/ก, หมวดจดหมายเหตุ รัชกาลที่ ๓.

^๔ โบบอก พระยาไชยา ถึง พระยาศรีพิพัฒน์. (จ.ศ.๑๒๐๑). เรื่อง หลวงมะฮะหมัด หลวงดอระมานกับพวกกระต้างกระเดื่องไม่ไปเมืองสงขลา. (กระดาศษา). เส้นดินสอดำ. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๒๔๒, หมวดจดหมายเหตุ รัชกาลที่ ๓.

^๕ โบบอก พระยาเพชรบุรี ถึง พระยาศรีพิพัฒน์. (จ.ศ.๑๒๐๑). เรื่อง พาดัวตนกูปะสาเข้ากรุงเทพฯ. (กระดาศษา). เส้นดินสอดำ. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๑๖๓, หมวดจดหมายเหตุ รัชกาลที่ ๓.

^๖ โบบอก พระยาไชยา ถึง พระยาศรีพิพัฒน์. (จ.ศ.๑๒๐๑). เรื่อง พวกตนกูปะสาคิดพาดูรอบครัวหนี. (กระดาศษา). เส้นดินสอดำ. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๒๑๙, หมวดจดหมายเหตุ รัชกาลที่ ๓.

สะดุ้งระวังตัวมากหาวางใจเป็นปกติไม่ ...”^๑ พวกตนกูปะสาจึงคิดแต่จะหลบหนีเอาตัวรอด^๒ การที่คิดให้จับตัวพวกตนกูปะสา ที่ไม่ได้เดินทางไปหาพระยาศรีพิพัฒน์ที่สงขลาจึงไม่สำเร็จ ดังปรากฏในเวลาต่อมาว่าดูวันหลงอาหลีได้กวาดครวลงเรือหนีไป” เพราะกลัวคนไทยจะริบเอาบันดาลสิ่งของ^๓ ขณะเดียวกันนั้นวันหลงอาหลีได้แวะหาคิดอ่านกับหลงมะสะหมัดๆ จึงได้หลบหนีไปเมืองตรังกานูด้วย ต่อมาดูวันสนิสูโห่งปึงนังก็ได้หลบหนีไปคน^๔ ส่วนหลวงอาหลี หลวงมอระมาน หลวงมะหมัด หลวงปลัดพาครวัวชายหญิงใหญ่น้อยประมาณพันคนไปหาพระยาบาโงยที่สำเราะชวกันหนีไปอยู่ที่กะมะมันเมืองตรังกานูด้วยเช่นกัน

การดำเนินการของพระยาไชยาในการจับตัวพรรคพวกตนกูปะสาในครั้งนี้ได้มอบหมายให้หลวงสรเสนีไปตามจับซึ่งปรากฏว่าสามารถจับตัวระญาจะได้อีกคนเดียว ส่วนที่เหลือได้หลบหนีไปอยู่ที่กะมะมันเมืองตรังกานู^๕ ในการนี้พระยาเพชรบุรีเห็นว่าเพื่อให้เหตุการณ์ในเมืองกลันตันยุติโดยเร็วจึงได้เสนอว่าให้ส่ง “... ตนกูปะสาลงไปเมืองกลันตันโดยเร็ว เห็นจะคิดได้โดยง่ายจะหยิบเอาที่ไหนคงจะได้คนเหล่านี้เชื่อถือตนกูปะสาหมดเอาใจคอยอยู่ ...”^๖ และ “...ให้ตนกูปะสาลงไปเมืองกลันตันพร้อมกับพระยากลันตันให้หาบรรดาพวกพี่น้องญาติวงศ์ทั้งปวงมาทำสัตสาบานกันสักครั้งเห็นจะเรียบร้อย คนไหนที่เกี่ยวข้องจะได้หยิบเอาแต่คนนั้น การก็จะสำเร็จเป็นปกติ ...”^๗

^๑ ไบบอก พระยาเพชรบุรี ถึง พระยาศรีพิพัฒน์. (จ.ศ.๑๒๐๑). เรื่อง ให้คนตามจับตัวหลวงดอระมาน. (กระดาศษา). เส้นดินสอดำ. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๑๖๑, หมวดจดหมายเหตุ รัชกาลที่ ๓.

^๒ ไบบอก พระยาเพชรบุรี ถึง พระยาศรีพิพัฒน์. (จ.ศ.๑๒๐๑). เรื่อง เอาตัวหลวงดอระมานกับพวกมาชำระ. (กระดาศษา). เส้นดินสอดำ. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๒๔๓, หมวดจดหมายเหตุ รัชกาลที่ ๓. และ ไบบอก พระยาเพชรบุรี ถึง พระยาศรีพิพัฒน์. (จ.ศ.๑๒๐๑). เรื่อง ให้คนตามจับตัวหลวงดอระมาน. (กระดาศษา). เส้นดินสอดำ. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๑๖๑, หมวดจดหมายเหตุ รัชกาลที่ ๓.

^๓ ไบบอก เจ้าพระยาอมราช ถึง พระยาศรีพิพัฒน์. (จ.ศ.๑๒๐๑). เรื่อง ให้คนตามจับตัวดูวันหลงอาหลีกับหลวงดอระมาน. (กระดาศษา). เส้นดินสอดำ. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๑๖๐, หมวดจดหมายเหตุ รัชกาลที่ ๓.

^๔ ไบบอก พระยาเพชรบุรี ถึง พระยาศรีพิพัฒน์. (จ.ศ.๑๒๐๑). เรื่อง พาตัวตนกูปะสาเข้ากรุงเทพฯ. (กระดาศษา). เส้นดินสอดำ. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๑๖๓, หมวดจดหมายเหตุ รัชกาลที่ ๓.

^๕ ไบบอก พระยาเพชรบุรี ถึง พระยาศรีพิพัฒน์. (จ.ศ.๑๒๐๑). เรื่อง ราชการเมืองสายบุรีและเมืองกลันตัน. (กระดาศษา). เส้นดินสอดำ. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๑๔๐, หมวดจดหมายเหตุ รัชกาลที่ ๓. และ ไบบอก พระยาไชยา ถึง พระยาศรีพิพัฒน์. (จ.ศ.๑๒๐๑). เรื่อง หลวงมะหมัด หลบหนียังติดตามอยู่. (กระดาศษา). เส้นดินสอดำ. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๑๕๙, หมวดจดหมายเหตุ รัชกาลที่ ๓.

^๖ จดหมาย พระยาเพชรบุรี ถึง พระยาศรีพิพัฒน์. (จ.ศ.๑๒๐๑). เรื่อง ราชการเมืองกลันตัน. (กระดาศษา). เส้นดินสอดำ. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๑๓๗, หมวดจดหมายเหตุ รัชกาลที่ ๓. และ ไบบอก พระยาไชยา ถึง พระยาศรีพิพัฒน์. (จ.ศ.๑๒๐๑). เรื่อง ตามจับหลวงมะหมัด หลวงดอระมานกับพวกไม่ทันหนีไปได้. (กระดาศษา). เส้นดินสอดำ. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๒๐๖, หมวดจดหมายเหตุ รัชกาลที่ ๓. และ สำเนาคำให้การ เจะยาปา เจะประเหิม. (จ.ศ.๑๒๐๑). เรื่อง ขัอราชการเมืองไทรบุรี. (สมุดไทยดำ). เส้นดินสอดำ. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๓๑๗/ก, หมวดจดหมายเหตุ รัชกาลที่ ๓.

^๗ ไบบอก พระยาเพชรบุรี ถึง พระยาศรีพิพัฒน์. (จ.ศ.๑๒๐๑). เรื่อง เอาตัวหลวงดอระมานกับพวกมาชำระ. (กระดาศษา). เส้นดินสอดำ. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๒๔๓, หมวดจดหมายเหตุ รัชกาลที่ ๓.

^๘ ไบบอก พระยาไชยา ถึง พระยาศรีพิพัฒน์. (จ.ศ.๑๒๐๑). เรื่อง หลวงมะหมัด หลวงดอระมานกับพวกกระด้างกระเดื่องไม่ไปเมืองสงขลา. (กระดาศษา). เส้นดินสอดำ. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๒๔๒, หมวดจดหมายเหตุ รัชกาลที่ ๓.

ต่อมาภายหลังปรากฏว่าโปรดให้ตงกุปะสาเชิญท้องตราลงไปยังเมืองกลันตันดังปรากฏในใบบอกพระเสนาหมานตรีที่กล่าวว่า "... ตงกุปะสาซึ่งโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้กลับลงไปเมืองกลันตันนั้นไปถึงเมืองกลันตันเมื่อ ณ วันอาทิตย์ แรม ๘ ค่ำ เดือน ๑ (๒๙ ธันวาคม ๒๓๘๒) ตงกุปะสาไปบอกพระยาปลัดว่ามิตราพระคชสีห์โปรดเกล้าฯ โปรดกระหม่อมออกมา...แล้วตงกุปะสาไปหาพระยาปลัด พระยาจางวางพูดจาเป็นปกติดีกันอยู่ พระยาปลัดแบ่งแขวงขึ้นในเมืองกลันตันให้ตงกุปะสา ๕ แขวง ไพรบ้านพลเมืองในเมืองกลันตันเป็นปกติเรียบร้อยอยู่ทั้งสิ้น ..."

เมื่อตงกุปะสาเชิญท้องตราลงไปยังเมืองกลันตันดังที่กล่าวมา พระยาปลัด พระยาจางวาง และตงกุปะสาปรึกษากันแบ่งเขตแขวงขึ้นในเมืองกลันตันให้กับตงกุปะสา ๕ แขวงและคืนไร่นา ผู้คนของตงกุปะสาให้แก่ตงกุปะสาทั้งหมด เมื่อตกลงกันได้เช่นนั้นเหตุการณ์ความวุ่นวายในเมืองกลันตันก็ยุติลง

ดังนั้น เมื่อพิจารณาถึงประเด็นการเดินทางของพระยาปลัดกับตงกุปะสาและเหตุการณ์ในเมืองกลันตันภายหลังจากพระยาปลัดเดินทางกลับจากเมืองสงขลา เปรียบเทียบกับพงศาวดารเมืองกลันตันและพระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๓ ซึ่งได้กล่าวถึงประเด็นนี้ไว้แตกต่างกันนั้น พบว่าพงศาวดารเมืองกลันตันกล่าวว่าภายหลังจากหลวงสรเสนีนำตัวตงกุปะสาขึ้นมาหาพระยาศรีพิพัฒน์ยอมรับสารพัดและทำทัณฑ์บนไว้ พระยาศรีพิพัฒน์ได้มอบหมายให้หลวงสรเสนีนำตัวตงกุปะสาเข้ามากรุงเทพฯ แต่พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๓ กล่าวว่าภายหลังจากพระยาไชยาบังคับให้พระยาปลัดกับตงกุปะสาขึ้นมาหาพระยาศรีพิพัฒน์และทั้งสองฝ่ายยอมสมัคครุสมานทำหนังสือสัญญาต่อกันแล้วก็ได้เดินทางกลับในประเด็นนี้น่าจะเป็นไปตามที่พงศาวดารเมืองกลันตันกล่าวไว้เพราะเอกสารร่วมสมัยอื่นๆ กล่าวถึงเรื่องนี้ไว้ในลักษณะเดียวกันดังที่กล่าวมาข้างต้น ขณะเดียวกันพงศาวดารเมืองกลันตันกล่าวต่อไปอีกว่า ภายหลังจากตงกุปะสาเดินทางถึงกรุงเทพฯ "... เจ้าพนักงานนำคำให้การทัณฑ์บนตงกุปะสาหลายประการ แล้วโปรดเกล้าฯ ให้ท้องตราถึงพระยา ศรีพิพัฒน์ฉบับหนึ่ง พระยาปลัด พระยาจางวาง รายามุดาฉบับหนึ่ง ให้หลวงสรเสนีพาตงกุปะสากลับไปหาพระยาศรีพิพัฒน์แม่ทัพ ณ เมืองสงขลา ..." นั้นน่าจะไม่ต้องเพราะหากนำวันเดินทางของพระยาศรีพิพัฒน์จากเมืองสงขลา (๓ ตุลาคม ๒๓๘๒) เปรียบเทียบกับวันเดินทางมากลับถึงเมืองกลันตันของตงกุปะสา (๒๙ ธันวาคม ๒๓๘๒) ปรากฏว่าช่วงเวลาห่างกันมากถึงเกือบ ๓ เดือน ดังนั้นที่กล่าวว่า "... หลวงสรเสนีพาตงกุปะสา กลับออกไปหาพระยาศรีพิพัฒน์แม่ทัพ ณ เมืองสงขลา ..." นั้นไม่น่าจะเป็นไปได้ ผู้วิจัยสันนิษฐานว่าทั้งสองฝ่ายอาจจะสวนกันระหว่างการเดินทาง หรือ พระยาศรีพิพัฒน์คงเดินทางกลับถึงกรุงเทพฯ (๑๗ ตุลาคม ๒๓๘๒) ก่อนตงกุปะสาเดินทางกลับออกไป แล้วจึงโปรดให้เชิญท้องตราลงไปยังเมืองกลันตันเหตุการณ์ความวุ่นวายต่างๆ จึงยุติ

อย่างไรก็ตาม เหตุการณ์ในเมืองกลันตันสงบลงเพียงช่วงระยะเวลาหนึ่งเท่านั้น ต่อมาปรากฏว่าใน พ.ศ. ๒๓๘๔ พระยาปลัดกับตงกุปะสาเกิดการทะเลาะวิวาทกันอีกครั้งหนึ่ง ครั้งนี้พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระบรมราชโองบายที่จะป้องกันไม่ให้เกิดความวุ่นวายในเมืองกลันตันอีก ด้วยการแยกตงกุปะสาออกจากเมืองกลันตันประกอบกับในเวลาต่อมาเจ้าเมืองปัตตานีถึงแก่กรรมจึงโปรดฯ ให้เจ้าเมืองหนองจิกไปเป็น

* ใบบอก พระเสนาหมานตรี (น้อยกลาง) ถึง พระยาศรีพิพัฒน์. (จ.ศ.๑๒๐๑). เรื่อง ราชการเมืองกลันตัน. (กระดาศเพลลา). เส้นดินสอดำ. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๑๔๘. หมวดจดหมายเหตุ รัชกาลที่ ๓.

เจ้าเมืองปัตตานี และโปรดฯ ให้ตนอุปเสนาไปเป็นเจ้าเมืองหนองจิก เหตุการณ์ความวุ่นวายในเมืองกลันตันจึงสงบเรียบร้อย^๑

เมื่อพิจารณาจากที่กล่าวมาจะเห็นได้ว่าภายหลังจากเจ้าพระยานครศรีธรรมราช (น้อย) ถึงแก่อสัญกรรมทางราชธานีได้ลดความสำคัญของเมืองนครศรีธรรมราชในฐานะที่เป็นตัวแทนของราชธานีในการรักษาอาณาเขตทางใต้ลง ดังจะเห็นได้จากการยกเมืองสตูลซึ่งแยกออกมาจากเมืองไทรบุรีไปขึ้นกับสงขลาและยังโปรดฯ ให้ยกที่พะโคแขวงเมืองพัทลุงให้ขึ้นกับสงขลา^๒ และในขณะเดียวกันทางราชธานียังได้ลดพื้นที่ของเมืองนครศรีธรรมราชด้วยการยกเมืองพังงาซึ่งเดิมขึ้นกับเมืองนครศรีธรรมราชเป็นเมืองชั้นโทขึ้นตรงต่อกรุงเทพฯ รวมทั้งให้เมืองพัทลุงกลับมาขึ้นตรงต่อกรุงเทพฯ ดังแต่ก่อน

ดังนั้นเมืองนครศรีธรรมราชในสมัยพระยานครศรีธรรมราช (น้อยกลาง) จึงถูกลดฐานะจากเดิมที่เป็นตัวแทนของราชธานีมาเป็นแต่เพียงผู้กำกับดูแลหัวเมืองมลายูและยังถูกลดอำนาจบทบาทลงไปจากเดิม อำนาจและบทบาทของเมืองนครศรีธรรมราชในระยะนี้จึงเหมือนกับอำนาจที่ได้รับมอบหมายจากราชธานีในสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกคือ เป็นแต่เพียงผู้กำกับดูแลหัวเมืองไทรบุรีเท่านั้น^๓ นอกจากนี้พระบรมราชาไชยของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวในการการปกครองหัวเมืองปักษ์ใต้และหัวเมืองประเทศราชมลายูตามที่กล่าวมามีผลให้ลดความสำคัญของเมืองนครศรีธรรมราชลงและกลับเพิ่มความสำคัญให้กับเมืองสงขลาตามไปด้วย^๔

๒.๒ พระบรมราชาไชยความสัมพันธ์กับอังกฤษ

จดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติได้ชี้ให้เห็นถึงความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับอังกฤษ โดยมีบริษัทอินเดียตะวันออกของอังกฤษเป็นผู้มีบทบาทในการติดต่อกับไทย และขณะเดียวกันนั้นจดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติก็ชี้ให้เห็นถึงความไม่ไว้วางพระทัยของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวที่ทรงมีต่ออังกฤษในบริเวณแหลมมลายู ตลอดจนพระบรมราชาไชยของพระองค์ที่ทรงปฏิบัติต่ออังกฤษ

^๑ ศึกษารายละเอียดใน ทวีศักดิ์ ล้อมลิ้ม. (๒๕๑๕). การศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับหัวเมืองประเทศราชมลายูในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น(พ.ศ. ๒๓๒๕ - ๒๔๑๑). (ปริญญาานิพนธ์ (กศ.ม.ประวัติศาสตร์) มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร). หน้า ๑๑๗ - ๑๒๑.

^๒ ไบบอก พระยาไทรบุรี (แสง) ถึง เจ้าพระยามรราช พระยาศรีพิพัฒน์. (จ.ศ.๑๒๐๑). เรื่อง งดจำหน่ายข้าวและขอคนเมืองนครศรีธรรมราช เมืองพัทลุง. (กระดาศเพลลา). เส้นดินสอด้า. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๒๒๓. หมวดจดหมายเหตุรัชกาลที่ ๓. และ ไบบอก พระยาสงขลา ถึง พระยาศรีพิพัฒน์. (จ.ศ. ๑๒๐๑). เรื่อง ให้พระสุนทรบุรีรักษามาร่วมพระราชทานเพลิงศพพระเจ้าลูกเธอกรมหมื่นมาตยาพิทักษ์. (กระดาศเพลลา). เส้นดินสอด้า. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๑๒๗. หมวดจดหมายเหตุ รัชกาลที่ ๓.

^๓ อุดม นิปรียาย. (๒๕๒๑). เล่มเดิม. หน้า ๑๔๙.

^๔ เพียงแชน พงษ์ศิริบัญญัติ. (๒๕๒๒). นโยบายการปกครองเมืองสงขลาในสมัยรัตนโกสินทร์ (พ.ศ. ๒๓๒๕ - ๒๔๓๔). หน้า ๑๐๖.

๒.๒.๑ กฎีหลังความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับอังกฤษในแหลมมลายู

ความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับอังกฤษเริ่มปรากฏมาตั้งแต่เมื่อครั้งเจ้าเมืองไทรบุรี (ปะแงร์) ยอมให้บริษัทอินเดียตะวันออกของอังกฤษ* เข้าดินแดนที่เรียกว่า “โปรวินซ์เวลส์เวย์” (Province Wellesley) แต่เบื้องต้นนโยบายของบริษัทอินเดียตะวันออกของอังกฤษที่เกี่ยวข้องกับหัวเมืองมลายูมีแนวโน้มนโยบายที่จะไม่เข้าแทรกแซงทางด้านการเมืองและถือปฏิบัตินโยบายนี้เป็นหลักมาตลอด* แต่ถึงกระนั้นก็ดี สำหรับผู้ปฏิบัติงานของบริษัทอินเดียตะวันออกของอังกฤษและพวกพ่อค้าที่เข้ามาในบริเวณแหลมมลายูแล้วต่างก็พยายามขยายอิทธิพลเข้ามาแทรกแซงกิจการภายในหัวเมืองมลายู และเมื่อเจ้าเมืองไทรบุรียอมให้บริษัทอินเดียตะวันออกของอังกฤษเข้าดินแดนที่เรียกว่า “โปรวินซ์เวลส์เวย์” จึงมีผลทำให้บริษัทอินเดียตะวันออกของอังกฤษมีอิทธิพลบนแหลมมลายูและนำมาซึ่งความสัมพันธ์ที่เกี่ยวข้องกับไทยและรัฐมลายูทางเหนือ

เหตุการณ์ความสัมพันธ์ที่เกี่ยวข้องระหว่างไทยกับบริษัทอินเดียตะวันออกของอังกฤษในบริเวณแหลมมลายูเกิดขึ้นใน พ.ศ. ๒๓๖๔ เมื่อเมืองไทรบุรีไม่ส่งดอกไม้เงินดอกไม้ทองตามกำหนด เจ้าพระยานครศรีธรรมราช (น้อย) ในฐานะที่มีหน้าที่ในการกำกับดูแลเมืองไทรบุรีจึงได้ยกกำลังไปปราบจนสามารถตีเมืองไทรบุรีได้และส่งบุตรคือพระยาภักดีบริรักษ์ (แสง) และพระเสนานุชิต (นุช) ไปอยู่รักษาเมือง ต่อมาก็โปรดเกล้าฯ ให้พระยาภักดีบริรักษ์เป็นพระยาภักดีเบตร์ตำแหน่งพระยาไทรบุรีและพระเสนานุชิตเป็นผู้ช่วยราชการดังกล่าวมาแล้ว (บทที่ ๑) ส่วนเจ้าพระยาไทรบุรี (ปะแงร์) นั้นได้หนีไปอยู่ที่เกาะหมาก ทางฝ่ายเจ้าพระยานครศรีธรรมราชมีหนังสือไปถึงผู้ว่าราชการเกาะหมากขอตัวเจ้าพระยาไทรบุรีคืนมาแต่ผู้ว่าราชการเกาะหมากไม่ยอมปฏิบัติตามข้อเสนอ เจ้าพระยาไทรบุรีจึงอยู่อาศัยอยู่ที่เกาะหมากแต่นั้นมา ผลจากการที่เจ้าพระยานครศรีธรรมราช (น้อย) ยกทัพไปตีเมืองไทรบุรีและให้บุตรเป็นเจ้าเมืองไทรบุรีทำให้ไทยต้องไปติดต่อกับบริษัทอินเดียตะวันออกของอังกฤษโดยตรง

เมื่อไทยเข้าปกครองเมืองไทรบุรีโดยตรงแล้ว บริษัทอินเดียตะวันออกของอังกฤษเกรงว่าสัญญาที่บริษัททำไว้กับพระยาไทรบุรี (ปะแงร์) จะต้องล้มเลิกและไทยอาจจะเรียกดินแดนส่วนนี้คืน รวมทั้งไทยอาจจะเก็บภาษีพวกอาหารที่นำจากเมืองไทรบุรีไปยังเกาะหมากจนอาจสร้างความเดือนร้อนให้แก่บริษัทได้ ประกอบกับบริษัทต้องการให้ไทยยอมรับสิทธิในการเข้าเกาะหมากและบริษัทต้องการขยายการค้ารวมทั้งสร้างความมั่นคง

* บริษัทอินเดียตะวันออกของอังกฤษ (English East India Company) เป็นบริษัทเอกชนกึ่งรัฐบาลอังกฤษอนุญาตให้จัดตั้งขึ้นเมื่อวันที่ ๓๑ ธันวาคม ๑๖๐๐ (พ.ศ. ๒๑๔๓) และรัฐบาลอังกฤษสนับสนุนให้ดำเนินการค้าขายแข่งขันกับชาติยุโรปอื่นๆ ในเอเชีย

* ศึกษารายละเอียดการดำเนินนโยบายดังกล่าวได้ในเอกสารต่อไปนี้

- ๑). กิ่งแก้ว นิคมชา. (๒๕๑๘). การเจรจาข้อตกลงระหว่างไทยและอังกฤษเกี่ยวกับหัวเมืองมลายูในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ระหว่าง พ.ศ. ๒๔๔๓ ถึง พ.ศ. ๒๔๕๒. (ปริญญาณิพนธ์ (กศ.ม.ประวัติศาสตร์) มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร). หน้า ๙ - ๑๑.
- ๒). ชชาติชาย พณานานนท์. (๒๕๑๗). ความสัมพันธ์ระหว่างประเทศไทยกับประเทศอังกฤษและสหรัฐอเมริกาในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น. (ปริญญาณิพนธ์ (กศ.ม.ประวัติศาสตร์) มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร). หน้า ๑๘ - ๒๒.
- ๓). วงเดือน นาราัจจ์. (๒๕๑๘). การดำเนินนโยบายต่างประเทศของไทยต่อมหาอำนาจตะวันตกในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว (พ.ศ. ๒๓๖๗ - ๒๓๙๔). (วิทยานิพนธ์ (อ.ม.ประวัติศาสตร์) จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย). หน้า ๑๑ - ๓๗.

ทางการค้าให้แก่พ่อค้าที่เดินทางเข้ามาค้าขายในกรุงเทพฯ^๖ จากเหตุการณ์และเหตุผลดังกล่าวนี้จึงทำให้เกิดการเจรจาทางการทูตระหว่างรัฐบาลไทยกับอังกฤษ ใน พ.ศ. ๒๓๖๔ โดยบริษัทอินเดียตะวันออกของอังกฤษได้ส่งนายจอห์น ครอว์ฟอร์ด (John Crawford) เข้ามาเจรจากับรัฐบาลไทยที่กรุงเทพฯ ผลการเจรจาปรากฏว่าไทยยอมรับสิทธิในการเช่าเกาะหมากของบริษัทอินเดียตะวันออกของอังกฤษ ส่วนค่าเช่านั้นครอว์ฟอร์ดปฏิเสธที่จะให้แก่ฝ่ายไทยแต่บริษัทยังจะจ่ายให้แก่เจ้าพระยาไทรบุรี (ปะแวงรัน) ต่อไป^๗ สำหรับเรื่องที่จะให้พระยาไทรบุรี (ปะแวงรัน) กลับมาครองเมืองไทรบุรีนั้นฝ่ายไทยปฏิเสธ หลังจากการเจรจาครั้งนี้แล้วไม่ปรากฏว่าบริษัทอินเดียตะวันออกของอังกฤษได้ส่งคณะทูตเข้ามาเจรจากับไทยอีกเลย จนกระทั่ง พ.ศ. ๒๓๖๘ ผู้สำเร็จราชการอังกฤษประจำอินเดีย (ลอร์ด แอมเฮิสต์ ; Lord Amherst) ได้แต่งตั้งให้นายร้อยเอกเฮนรีเบอร์นี่ (Henry Burney) เป็นทูตเชิญอักษรสาสน์และเครื่องราชบรรณาการเข้ามาถวายพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ณ กรุงเทพฯ การเข้ามาเจรจาทางการทูตของเบอร์นี่ครั้งนี้ประสบความสำเร็จ ไทยยอมลงนามในสนธิสัญญาทางพระราชไมตรีกับประเทศอังกฤษ สนธิสัญญาครั้งนี้แยกออกเป็น ๒ ฉบับ ฉบับหนึ่งว่าด้วยเรื่องการเมือง มี ๑๔ มาตรา อีกฉบับว่าด้วยเรื่องการค้ามี ๖ มาตรา^๘ นับแต่นั้นเป็นต้นมาความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับอังกฤษจึงเริ่มอย่างเป็นทางการ^๙

๒.๒.๒ ความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับอังกฤษในจดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติ

จดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติได้ชี้ให้เห็นถึงความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับอังกฤษใน ๒ ลักษณะดังต่อไปนี้

๒.๒.๒.๑ ความสัมพันธ์ในลักษณะของความร่วมมือในการปราบปรามพวกขบถเมืองไทรบุรี

จดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติได้ชี้ให้เห็นความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับอังกฤษในลักษณะของความร่วมมือในการปราบปรามพวกขบถเมืองไทรบุรี เพราะเหตุการณ์ความวุ่นวายที่เกิดขึ้นในเมืองไทรบุรีครั้งนี้อังกฤษส่งเรือรบมาปิดปากน้ำไทรบุรีตามคำขอของเจ้าพระยานครศรีธรรมราช (น้อย) ดังปรากฏในจดหมายที่มีถึงมิสเตอร์บอนนัม (Bonhum) ผู้ว่าราชการเมืองสิงคโปร์ ข้อความตอนหนึ่งที่ว่า "... ข้าพเจ้าขอความกรุณาจากท่านซึ่งเป็นเพื่อนของข้าพเจ้า ให้ส่งกำลังเพื่อช่วยขับไล่พวกมลายูออกจากไทรบุรี ..."^{๑๐}

^๖ ทวีศักดิ์ ล้อมลิ้ม. (๒๕๑๔). การศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับหัวเมืองประเทศราชมลายูในสมัยรัตนโกสินทร์ ตอนต้น(พ.ศ.๒๓๒๕ - ๒๔๑๑). หน้า ๘๗.

^๗ จอห์น ครอว์ฟอร์ด. (๒๕๑๔). เอกสารของครอว์ฟอร์ด = Crawford Papers. แปลโดย ไพโรจน์ เกษแม่นกิจ. หน้า ๓๗.

^๘ ลงนามในสนธิสัญญาเมื่อวันที่ ๒๐ มิถุนายน พ.ศ. ๒๓๖๘ (ค.ศ. ๑๘๒๖) ดูรายละเอียดของสนธิสัญญาได้ใน ภาคผนวก ข หนังสือสัญญาทางพระราชไมตรี

^๙ ศึกษารายละเอียดเกี่ยวกับการเข้ามาของเฮนรี เบอร์นี่และความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับอังกฤษ ได้จากเอกสารต่อไปนี้

๑). ชาติชาย พณานานนท์. (๒๕๑๗). ความสัมพันธ์ระหว่างประเทศไทยกับประเทศอังกฤษและสหรัฐอเมริกาในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น. (ปริญญาณพนธ์ (กศ.ม.ประวัติศาสตร์) มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร). หน้า ๔๓ - ๘๐.

๒). วงเดือน นาราสัจจ์. (๒๕๑๘). การดำเนินนโยบายต่างประเทศของไทยต่อมหาอำนาจตะวันตกในรัชสมัยพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว (พ.ศ.๒๓๖๘ - ๒๓๙๔). (วิทยานิพนธ์ (อ.ม.ประวัติศาสตร์) จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย). หน้า ๕๘ - ๑๐๖.

^{๑๐} Henry Burney. The Burney Papers, Vol. III. (August 1830 to June 1840). P. 502. อ้างใน อริยา เสถียรสุด. (๒๕๑๔). เจ้าเมืองนครศรีธรรมราชสมัยการปกครองแบบเก่าแห่งกรุงรัตนโกสินทร์ (พ.ศ.๒๓๒๕ - พ.ศ. ๒๔๓๕). หน้า ๘๘.

การปราบปรามขบถเมืองไทรบุรีครั้งนี้ข้าหลวงใหญ่แห่งสิงคโปร์ได้ให้ความช่วยเหลือฝ่ายไทยอีก เหมือนกับครั้งแรก^๑ เพราะรัฐบาลเสตรท เสด็จเตลเมนท์ถือว่าบริษัทอินเดียตะวันออกของอังกฤษมีพันธะอยู่กับไทย ตามข้อตกลงในมาตรา ๑๓ ของสนธิสัญญาเบอร์นี ที่ระบุไว้ว่า “...อังกฤษสัญญาต่อไทยว่าไม่ต้องการเอาเมือง ไทร อังกฤษไม่รบกวนเมืองไทร และไม่ให้พระยาไทรคนเก่ากับบ่าวไพร่ของพระยาไทรคนเก่าไปรบกวนทำอันตรายสิ่งหนึ่งสิ่งใด ณ เมืองไทรแลเมืองอื่นๆ ซึ่งขึ้นกับเมืองไทร ...”^๒ และเนื่องจากพวกของตนกุมอัมหมัด ซาอัดมีพฤติกรรมเป็นโจรสลัดคอยตีเรือลูกค้าอังกฤษที่ไปมาค้าขายในบริเวณแหลมมลายูด้วย^๓ ดังนั้นใน เหตุการณ์ครั้งนี้มีสเตอร์บอนนัมข้าหลวงใหญ่แห่งสิงคโปร์มีคำสั่งส่งเรือรบ ๔ ลำ มาปิดปากน้ำและชายฝั่งทะเล เมืองไทรบุรี เพื่อป้องกันไม่ให้มีการลักลอบส่งอาวุธและป้องกันไม่ให้ผู้คนที่เกาะหมากไปช่วยเหลือพวกขบถได้ ดัง ข้อความในหนังสือที่มีสเตอร์บอนนัมมีมาถึงเจ้าพระยาณรงค์ศรีธรรมราช (น้อย) และเจ้าพระยาพระคลัง (ดิศ) ในปี พ.ศ. ๒๓๘๑ ตามที่ปรากฏในจดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติข้อความที่ว่า

... ราชการเมืองไทรครั้งนี้มีศบอณารัฐอยู่แล้ว มีศบอณาได้ให้กำปั่นเข้ามาช่วยรักษาปากน้ำเมืองไทรอยู่ ๔ ลำ รักษาได้ เดือนหนึ่งแล้ว มีศบอณาว่าเจ้าพระยาณรงค์ฯ ออกมาถึงเมืองนครฯ มีความยินดียิ่งนัก ให้เจ้าพระยาฯ ยกกองทัพเร่งไปตี ให้แล้วในเร็วฯ นี้ ถ้าเข้าไปการอังกฤษข้างทะเลมีขึ้น การจะผันแปรประการใดยังไม่รู้ มีศบอณาได้มีหมายประกาศบรรดา แยกซึ่งอยู่ในแคว้นแคว้นอังกฤษ ถ้าผู้ใดไปตีเมืองไทรแล้วให้เลิกถอนกลับมาเสีย ถ้าไม่กลับมาจะเอาโทษเหมือนหนึ่งมาทำ กลับเมืองอังกฤษ ...^๔

การช่วยเหลือของอังกฤษในเหตุการณ์เมืองไทรบุรีครั้งนี้ เป็นการปฏิบัติตามสนธิสัญญาเบอร์นี เพราะ เหตุการณ์ที่เกิดขึ้นครั้งนี้ได้มีการวางแผนกันที่เมืองมะละกาซึ่งเป็นเมืองที่เจ้าพระยาไทรบุรี (ปะแงรัน) ลี้ภัย อยู่และเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในครั้งนี้ได้รับความร่วมมือจากชาวเมืองไทรบุรีและเนื่องจากพวกขบถที่เข้ามาตีเมือง ไทรบุรีครั้งนี้บางส่วนเป็น “...แขกขบถมาแต่แดนอังกฤษ ...”^๕ ตลอดจนชาวยุโรปในเกาะหมาก (ปีนัง) และ ไปรวิเนเวสสลีย์ได้แอบสนับสนุนอย่างลับๆ^๖ จึงเป็นเหตุผลให้ไทยขอความช่วยเหลือจากอังกฤษให้ปฏิบัติตาม สนธิสัญญา เพื่อป้องกันไม่ให้มีการลอบส่งอาวุธและเสบียงจากเกาะหมากให้แก่พวกขบถที่เมืองไทรบุรี

^๑ เหตุการณ์ความวุ่นวายในเมืองไทรบุรี ครั้งแรก เมื่อ พ.ศ. ๒๓๗๔ นั้น นายโรเบิร์ต อินเบ็ตสัน (Robert Ibbetson) ผู้ว่าราชการเกาะปีนังของบริษัทอินเดียตะวันออกของอังกฤษได้ส่งเรือรบจากปีนังมาปิดล้อมชายฝั่งและแม่น้ำไทรบุรี เพื่อป้องกันไม่ให้พวกขบถได้รับความช่วยเหลือจากชาวมลายูที่เกาะปีนัง อ้างจาก ทวีศักดิ์ ล้อมลิ้ม. (๒๕๑๕). การศึกษาความสัมพันธ์ ระหว่างไทยกับหัวเมืองประเทศราชมลายูในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น(พ.ศ.๒๓๒๕ – ๒๔๑๑). หน้า ๕๓.

^๒ กรมสนธิสัญญาและกฎหมาย กระทรวงการต่างประเทศ. (๒๕๑๑). “สำเนาหนังสือสัญญาทางพระราชไมตรีประเทศอังกฤษ แล ประเทศสยาม คฤศต์ศักราช ๑๘๒๖,” ใน สนธิสัญญาและความตกลงทวิภาคีระหว่างประเทศไทยกับต่างประเทศและ องค์การระหว่างประเทศ เล่ม ๑. หน้า ๒๑.

^๓ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว. (๒๕๓๐). “พระบรมราชาธิบายในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว.” ใน จดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติพร้อมด้วยอธิบายของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมดำรงราชานุภาพ. หน้า ๕๓.

^๔ หลวงอุดมสมบัติ. (๒๕๓๐). เล่มเดิม. หน้า ๕๓.

^๕ โบบอก พระยาชุมพร ถึง พระยาศรีพิพัฒน์. (จ.ศ. ๑๒๐๑). เรื่อง ไปสืบราชการทัพเมืองไทรบุรี. (กระดาศเพลลา). เส้นดินสอดำ. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๑๒๔. หมวดจดหมายเหตุ รัชกาลที่ ๓.

^๖ หลวงอุดมสมบัติ. (๒๕๓๐). เล่มเดิม. หน้า ๑๒๖.

อย่างไรก็ตาม การช่วยเหลือของอังกฤษกับเหตุการณ์ความวุ่นวายในเมืองไทรบุรีครั้งที่ ๒ (พ.ศ. ๒๓๘๑ – ๒๓๘๒) อังกฤษไม่ได้ช่วยฝ่ายไทยปราบขบถเหมือนครั้ง พ.ศ. ๒๓๗๔ เพียงแต่ส่งเรือรบมาปิดปากน้ำไว้เพื่อป้องกันไม่ให้พวกตงกูมูฮัมหมัด ซาอัดได้รับความช่วยเหลือด้านกำลังคน อาวุธและเสบียงอาหารจากเกาะหมาก แต่ที่ว่าพวกตงกูมูฮัมหมัด ซาอัดกลับยกกองทัพเข้ามาตีเมืองจะนะ เมืองเทพา และหัวเมืองในการกำกับดูแลของเมืองสงขลา พร้อมทั้งเข้ามัล้อมเมืองสงขลาไว้ด้วยดั่งที่กล่าวมาแล้วข้างต้น เหตุการณ์การกระทำดังกล่าวของพวกตงกูมูฮัมหมัด ซาอัดทำให้พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงขัดเคืองพระทัยและทรงระแวงกระทำของอังกฤษ ดั่งจะกล่าวต่อไป

๒.๒.๒.๒ ความสัมพันธ์ในลักษณะของความหวาดระแวงที่ไทยมีต่ออังกฤษ

ความพยายามของอังกฤษในการขยายอิทธิพลเข้ามายังบริเวณแหลมมลายูและพยายามกีดกันไม่ให้ไทยขยายลงไปทางใต้ นั้น ปรากฏตามข้อตกลงทางการเมืองในสนธิสัญญาเบอร์นีในส่วนของหัวเมืองมลายูในข้อตกลงของฉบับที่ว่าด้วยเรื่องการเมืองในมาตรา ๑๒ มาตรา ๑๓ และมาตรา ๑๔^๑ มีผลทำให้ฝ่ายไทยไม่สามารถขยายอิทธิพลลงไปทางใต้ในรัฐประและสะลังงอได้ ขณะเดียวกันอิทธิพลของไทยในหัวเมืองมลายูชายทะเลตะวันออกก็จำกัดอยู่เพียงเมืองกลันตันและเมืองตรังกานู ด้านชายทะเลตะวันตกก็จำกัดอยู่เพียงเมืองไทรบุรี ซึ่งนับเป็นความสำเร็จของอังกฤษในการสกัดกั้นการขยายอำนาจของไทยลงไปทางใต้ การกระทำในลักษณะดังกล่าวนี้ทำให้พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงไม่ไว้วางใจอังกฤษเกี่ยวกับหัวเมืองมลายู

ประกอบกับการช่วยเหลือของอังกฤษในเหตุการณ์ความวุ่นวายในเมืองไทรบุรีครั้งที่ ๒ (พ.ศ. ๒๓๘๑ – ๒๓๘๒) ด้วยการส่งเรือรบจำนวน ๔ ลำมาลาดตระเวนปิดปากน้ำเมืองไทรบุรีเพื่อป้องกันไม่ให้พวกขบถได้รับความช่วยเหลือจากภายนอกได้นั้นกลับทำให้ฝ่ายตงกูมูฮัมหมัด ซาอัดสามารถยกกองทัพเข้ามาตีเมืองจะนะ เมืองเทพา และหัวเมืองในการกำกับดูแลของเมืองสงขลา พร้อมทั้งเข้ามัล้อมเมืองสงขลาไว้ด้วยดั่งที่กล่าวมาแล้วข้างต้น ลักษณะการกระทำดังกล่าวทำให้พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงขัดเคืองพระทัยและทรงระแวงกระทำของอังกฤษ ดั่งนั้นเมื่อทรงทราบความในหนังสือของมิสเตอร์บอนนัมที่ได้มีหมายประกาศว่าบรรดาแขกซึ่งอยู่ในแคว้นแคว้นอังกฤษถ้าตีเมืองไทรบุรีแล้วให้เลิกถอนกลับมาเสีย ถ้าไม่กลับมาจะเอาโทษเหมือนหนึ่งมาทำกับอังกฤษนั้น พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงไม่ได้ไว้วางพระราชหฤทัยว่าอังกฤษจะมีเจตนาดีต่อไทยจริง ทรงพระราชดำริดั่งที่ปรากฏในจดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติ ฉบับที่ ๑ ข้อความที่ว่า

... มั่นว่ากล่าวเข้ามาหวนหน้าหนาวกับน้ำตาลทรายที่เดียว ถ้ามันคิดจัดแจงเข้ามาช่วยจริงแล้วกำปั่นก็ปิดปากน้ำอยู่ถึง ๔ ลำ อ้ายแขกจะมานั่งหลงรบลองที่อยู่ไหนได้ เข้ามาปิดหลังไว้อย่างนี้แล้วใครบ้างก็เอาเถิดจะอยู่ไปได้หรือ ก็ต้องคิดระวังหน้าระวังหลังอยู่ด้วยกันสิ้น นี่อ้ายแขกไม่คิดระวังหลังเลย กลับตีรุกเหยียบแดนสงขลาเข้ามาเสียอีก อย่างนี้มันจะมามีมาช่วยอย่างไร มันมาช่วยกตัญญูอ้ายแขกนั้นหรือ ถ้ามันมาช่วยกันจริงแล้ว อ้ายแขกจะสู้รบที่ไหนได้ มันก็คงเลิกทัพไปหมดนั่นแหละฯ”

^๑ ดูรายละเอียดของสนธิสัญญาได้ใน ภาคผนวก ข หนังสือสัญญาทางพระราชไมตรี

^๒ หลวงอุดมสมบัติ. (๒๕๓๐). เล่มเดิม. หน้า ๔๔.

นอกจากนี้ ความวิตกกังวลของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวต่อพฤติกรรมของอังกฤษที่ส่งเรือรบมาปิดปากน้ำเมืองไทรบุรีก็ดังปรากฏในจดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติ ฉบับที่ ๔ ข้อความที่ว่า

...ทรงตรัสว่าประหมัดคิดๆ อยู่ถึงอายมิตบอนาแล้วให้ส่งสยพระทัยไปที่เดียว มันจะทำเป็นสองหน้าสองตาเสียหรืออย่างไร พวกนายกำปั่นราชทูตก็บอกเข้ามาว่า กำปั่นซึ่งมาช่วยปิดปากน้ำเมืองไทรบุรีนั้น รู้ว่ากองทัพกรุงฯ ยกออกไปถึงก็ถอยไปว่าอายมิตบอนาลงไปเมืองเกาะหมากมันจะลงไปด้วยเหตุผลอย่างไรหนอ หรือครอบครัวเมืองตรัง เมืองสตูล ซึ่งอายแขกมันกวาดผ่อนลงเรือไปไว้ที่เกาะนางการีนัน อายมิตบอนาจะลงไปปิดจัดแจงแบ่งปันกันดอกกระมัง ทรงฟังดูประหลาดพระทัยนักหนา ข้างพวกนครฯ เล่า บอกเข้ามาว่าให้กำปั่นมาช่วยปิดปากน้ำเมืองไทรไต่ถึงเดือนหนึ่ง ๒ เดือน ข้างอายแขกซึ่งยกมาตีสงขลาเล่าก็ตีกันติดตัวอยู่นั้น ข้างพวกนครฯ เล่าก็ยกไปตีอายแขกแตกไปที่นั้นๆ ได้เมืองไทรทีเดียว ทรงฟังดูทำได้งานตายนักหนา ปืนใหญ่ปืนน้อยมันเก็บไปเสียหมดหรืออย่างไรมันจึงไม่สู้รบเป็นที่มันคงเลย ดูประหนึ่งว่ายกลงไปก็ได้อาเมืองไทรเลยทีเดียว ประหลาดนักหนา ถ้าข้างนครฯ ได้เมืองไทรแล้ว อายแขกมันจะสู้รบกับพวกสงขลาที่ไหน มันก็คงพากันเลิกหนีกันไปหมด ถ้ามันยังไม่เลิกหนีไป มันตีสงขลาติดตัวอยู่อย่างนั้นแล้ว ก็เห็นเป็นอายมิตบอนามันคิดให้มาตีเมืองสงขลา แล้วสั่งกันไว้ว่า ถ้ากองทัพกรุงฯ ยกออกมาตีให้กันกวาดผ่อนเอาครอบครัวข้างมาโคกระบือหนีไปทางบกทางเมืองรามันห์ไปกลามุกดาเข้าแปะไทรทีเดียว ข้างทางปากน้ำเมืองไทรนั้นเห็นจะหาให้ไปไม่ มันจึงให้กำปั่นมาคอยระวังอยู่ที่ปากน้ำ ด้วยจะผ่อนครอบครัวเอาข้างมาโคกระบือไปยาก ไม่เหมือนหนึ่งไปทางบกไปทางนั้นคิดกวาดผ่อนผ่อนปรนเอาไปจนหมดได้ ...*

และทรงมีรับสั่งต่อไปว่า “...จะซ้าอยู่ไม่ได้ การที่วุ่นไขว่รอบข้างอยู่อย่างนี้จะทำอย่างไรได้ เมื่อมันจะช่วยก็ช่วย ไม่ช่วยเราก็คงทำเอาจนได้ จะเอาจุมูกเขามาขายใจนั้นไม่ชอบ มันว่ากล่าวหวานมาอย่างไร เราก็หวานไปอย่างนั้น...”^๒ ดังนั้น การดำเนินนโยบายของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงยึดแนวที่ว่า “มันหวานมาเราก็หวานไป” แต่ไม่ได้มีความจริงใจต่อกันของทั้งฝ่าย

นอกจากนี้ จดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติยังชี้ให้เห็นความไม่ไว้วางพระทัยของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวต่อพฤติกรรมของอังกฤษที่จะขยายเข้ามาในเมืองไทรบุรี ดังนั้น ภายหลังจากเมื่อปราบพวกขบถเมืองไทรบุรีได้แล้ว พระยาศรีพิพัฒน์เสนอให้จัดการปกครองเมืองไทรบุรีออกเป็นมณฑลพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวไม่ทรงเห็นด้วย เพราะเกรงกลัวว่าอังกฤษจะเข้ามาแทรกแซงดังที่ปรากฏในจดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติ ฉบับที่ ๑๒ กล่าวไว้ว่า “...ครั้นจะทิ้งแผ่นดินเมืองไทรเสียเล่า เมืองไทรก็เป็นที่ภูมิท่ามาหากิน อังกฤษก็จะคิดมาสวมเก็บกันเอาเป็นของอังกฤษต่อไป จะไว้ใจแก่การนั้นไม่ได้ ...”^๓ และ จดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติ ฉบับที่ ๑๔ กล่าวไว้ว่า

... จะตั้งแยกให้เป็นนายมณฑลๆ อยู่ที่เมืองไทรตามมณฑลนั้นจะได้ออยู่หรือ มีแต่ผู้น้อยอยู่เป็นก๊กๆ ไปเสียด้วยกันหมดอย่างนี้ ถ้ามันวิวาทกันขึ้นจะทำอย่างไร ผู้ใหญ่ก็ไม่มีอยู่สำหรับจะตัดสิน จะให้มาตัดสินถึงพัทลุงทางก็ไกลนัก จะตัดสินทันการได้ที่ไหน โดยว่าตัดสินกันก็จะชอบใจมันไปหมดทั้ง ๒ ข้างหรือ มันก็คงไม่ชอบใจข้างหนึ่ง มันจะหนีไปหาบอกกับฝรั่งเข้า

* หลวงอุดมสมบัติ. (๒๕๓๐). เล่มเดิม. หน้า ๑๑๓.

^๒ แหล่งเดิม. หน้า ๔๓ - ๔๔.

^๓ แหล่งเดิม. หน้า ๑๙๖.

ฝรั่งเห็นว่าไม่ตั้งเป็นบ้านเป็นเมืองแล้ว มันจะให้มาว่ากล่าวขอร้องเมืองไทรขึ้นจะมีเสียทีไปหรือ...แต่จะตั้งเป็นนายมุเกตไว้ที่เมืองไทรนั้น ยังหมิ่นอยู่นักหนาทีเดียว ถ้าฝรั่งมันรู้เข้าว่าไม่มีเจ้าบ้านเจ้าเมืองมีแต่ นายมุเกตอยู่อย่างนี้ มันจะว่าเอาเป็นทั้งแผ่นดินเมืองไทรเสีย จะให้เข้ามาว่ากล่าวขอร้องถวายดอกไม้ทองเงินอย่างนี้จะว่าอย่างไรออกไปกับมัน...ว่าซึ่งคิดจะตั้งเป็นนายมุเกตไว้ที่เมืองไทรทุกมุม จะทำให้เหมือนอย่างเมืองตานั้นความไม่เหมือนกัน ด้วยเมืองไทรเป็นเมืองใกล้กับกับเมืองเกาะหมาก เป็นเมืองล่อแหลมอยู่ บุตรหลานพระยาไทรก็อยู่ในเขตแดนอังกฤษ มันก็คิดอยากจะมาอยู่สักวัน ถ้าทำให้เสียทีมีโอกาสกับมันแล้ว มันก็จะคิดกับอังกฤษ ให้อังกฤษเป็นนายหน้าเข้ามาว่ากล่าวสวมเอาเมืองไทรหลุดลอยไปเสีย...ไม่คิดตั้งเป็นบ้านจะตั้งแต่เป็นมุเกตไว้ให้เป็นโอกาสอังกฤษจะคิดเป็นนายหน้าให้เข้ามาว่ากล่าวจะว่าอะไรไปกับเขา จะให้เขาหรือ แผ่นดินเมืองไทรจะมีเป็นของเขาไปเสียหรือ จะไม่ให้เขาหรือ ถ้าไม่ให้เขาๆ ก็จะเอากระนั้นนั่นแหละจะไปตีสู้รบเขาหรือ ถ้าไม่ตีสู้รบกับเขามันก็จะกำเริบใจคิดตีเอาเมืองกลางเมืองพังงา เมืองตะกั่วทุ่งต่อไป ผู้คนจะมีพากันแตกตื่นหนีถอยไปเสียหมดทุกบ้านทุกเมืองหรือ ... ถ้าตั้งเมืองไทรขึ้นไว้แล้ว แขนงอังกฤษจะคิดกันให้เป็นนายหน้าเข้ามาว่ากล่าวก็หาไม่โอกาสจะว่าไม่ได้ไม่ ด้วยเราจัดแจงตั้งแต่งเป็นบ้านเมืองไว้แล้ว...เราตั้งเป็นบ้านเป็นเมืองของเรามีเจ้าของไว้แล้ว อังกฤษจะเป็นนายหน้าเข้ามาว่ากล่าวเอาของเขาอย่างนี้จะว่าอย่างไรได้เต็มปาก...ของเขามีเจ้าของจะมาว่ากล่าวชิงเอาไปอย่างนั้นว่าได้อยู่หรือ...คิดจัดแจงตั้งเมืองไทรจะเอาตนกูอนุมเป็นได้หรือ หรือจะจัดหาเอาใครก็ได้จัดแจงตั้งขึ้นเสียให้จงได้นั้น ...*

ดังนั้นภายหลังจากการปราบปรามพวกต่อต้านเมื่อไทรบุรีได้สำเร็จ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงมีพระบรมราชโองบายในการจัดการปกครองเมืองไทรบุรีใหม่ การจัดราชการเมืองไทรบุรีในครั้งนั้นพระองค์ทรงคำนึงถึงการเข้ามาแทรกแซงของอังกฤษในดินแดนแถบนี้ ดังปรากฏในท้องตราเจ้าพระยาอัศวมหาราชเสนาบดี สมุหพระกลาโหมที่มีถึงเจ้าพระยาอมราช และ พระยาศรีพิพัฒน์ฉบับลงวันศุกร์ เดือน ๘ ขึ้น ๓ ค่ำ (๑๔ มิถุนายน ๒๓๘๒) ดังที่กล่าวมาแล้วข้างต้นซึ่งแสดงให้เห็นว่าทรงให้ความสำคัญกับเมืองไทรบุรีมีฉะนั้นอังกฤษอาจเข้ามาแทรกแซงดำเนินการแต่งตั้งเจ้าเมืองไทรบุรีแทน ในที่สุดเมืองไทรบุรีก็ตกอยู่ภายใต้อิทธิพลของอังกฤษและเมื่อเป็นเช่นนี้เมืองใกล้เคียงอื่นๆ ที่อยู่ทางชายทะเลตะวันตกจะตกอยู่ในอิทธิพลของอังกฤษด้วย

นอกจากนี้การกระทำของมิสเตอร์บอนนัมเจ้าเมืองสิงคโปร์ ดังข้อความที่ว่า "... อ้ายตนกูหมัดสัดหนี่ลงไปอยู่เมืองแประ พระสาครพานิชได้ไปบอกความกับพระยาสิงหเสนีโบราจ หนึ่งอยู่ไม่ตอบประการใด อ้ายตนกูอับลลาห์หนี่ไปเมืองเกาะหมากเจ้าเมืองเกาะหมากให้กำปั่นไปส่ง ณ เมืองมะละกา ..." และจากคำให้การของพ่อค้าจีนที่เดินทางมาจากเมืองเกาะหมากมาค้าขายที่เมืองพังงากล่าวถึงการกระทำของอังกฤษในเหตุการณ์เมืองไทรบุรีว่า "... กำปั่นอังกฤษนั้นยังรักษาอยู่ปากน้ำเมืองไทรหากกลับไปเมืองเกาะหมากไม่ เมื่อวันเดือนห้าแรม ๓ ค่ำ ๔ ค่ำ ๕ ค่ำ (๒ เมษายน ๒๓๘๒ – ผู้วิจัย) อังกฤษซึ่งไปรักษาอยู่ปากน้ำเมืองไทยเอาเรือ...บรรทุกคริวแขกให้พาไปส่ง ณ เมืองเกาะหมากวันละ ๔ ลำ ๕ ลำ คริวชายหญิงใหญ่น้อยลำประมาณลำละ ๔๐ คน

* หลวงอุดมสมบัติ. (๒๕๓๐). เล่มเดิม. หน้า ๒๓๒ - ๒๓๗.

๒ ท้องตรา เจ้าพระยาอัศวมหาราชเสนาบดีสมุหพระกลาโหม ถึง เจ้าพระยาอมราช พระยาศรีพิพัฒน์. (จ.ศ.๑๒๐๑). เรื่อง ว่าด้วยราชการเมืองไทรบุรี. (กระตาดสา, กระตาดเพลลา). เส้นดินสอดำ. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๑๑๐, ๑๑๔. หมวดจดหมายเหตุรัชกาลที่ ๓.

๕๐ คน ๖๐ คน ...” รวมทั้งการกระทำของทหารอังกฤษที่ลงไปตามจับหัวหน้ามาลีที่เกาะนางกาวิแล้วปรากฏว่า “... กำปั่นอังกฤษลงไปถึงเข้า พบเรือที่เหลืออยู่ก็จุดเผาเสีย แล้วขึ้นไปดูบนบ้อมพบปืนปเหยียนอยู่ ๒ บอก อังกฤษคัดปืนทิ้งลงน้ำเสีย แล้วพากันลงกำปั่นแล่นไปเมืองเกาะหมาก ...” การกระทำและพฤติกรรมเหล่านี้ยังทำให้พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวมีความระแวงต่ออังกฤษมากยิ่งขึ้น นอกจากนี้การกวาดครัวที่ เข้าด้วยกับพวกขบถเมืองไทรบุรีก็ต้องคำนึงการแทรกแซงของอังกฤษ ดังที่ปรากฏในจดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติที่กล่าวว่า “...การที่จะกวาดครอบครัวมานั้นจะมีผู้มาห้ามปราม (อังกฤษ – สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ) ไม่ให้กวาดเข้ามา...”^๖ และดังที่ปรากฏในใบบอกพระยาชุมพรที่มีถึงพระยาศรีพิพัฒน์ ลงวันศุกร์ เดือน ๖ แรม ๑๒ ค่ำ (๑๐ พฤษภาคม ๒๓๕๒) ซึ่งได้รับมอบหมายจากพระยาศรีพิพัฒน์ให้ลงไปสืบราชการที่เมืองไทรบุรี กล่าวถึงการชำระครัวขบถเมืองไทรบุรีไว้ว่า “...ครั้นจะทำลวงเกินไปกลัวแขกจะแตกหนีไปแดนอังกฤษ”^๗ แต่กระนั้นพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีรับสั่งว่า “...กลัวมันทำไมมันจะมาว่ากล่าวห้ามปรามก็อย่าฟังมันจะเอาจุมูกคนอื่นหาใจนั้นไม่ชอบ ถ้ามันมาว่ากล่าวโดยจะเห็นกับไมตรีกันก็จัดแจงเอาไว้บ้างแต่เล็กน้อยพอสมควร อย่าให้เสียแก่ไมตรี...”^๘

ขณะเดียวกันเมื่อมีเหตุการณ์วุ่นวายขึ้นในเมืองกลันตันซึ่งเป็นการทะเลาะวิวาทกันระหว่างตนกูปะสา กับพระยากลันตัน (สนิปากแดง) ในปี พ.ศ. ๒๓๕๑ นั้น ปรากฏความในสารตราเจ้าพระยาอัครเสนาธิบดี สมุหพระกลาโหมที่มีไปถึงเจ้าพระยายมราช พระยาศรีพิพัฒน์ ฉบับที่ลงวันเสาร์ เดือน ๖ แรม ๖ ค่ำ (๔ พฤษภาคม ๒๓๕๒) ข้อความที่ว่า “... จะต้องคิดเอาตัวพระยาบาโงยให้ได้ ถ้าไม่ได้ตัวก็คงจะไปพึ่งฝรั่งเศสอังกฤษ กลับมารบกวณเมืองกลันตันไม่รู้แล้วจะเหมือนกับเมืองไทร ...”^๙ และดังปรากฏในท้องตราพระยาอัครมหาเสนาบดีสมุหพระกลาโหมที่มีถึงเจ้าพระยายมราช พระยาศรีพิพัฒน์ ฉบับลงวันอาทิตย์ เดือน ๗ แรม ๕ ค่ำ (๒ มิถุนายน ๒๓๕๒) ข้อความที่ว่า “... เจ้าพระยานครว่าซึ่งพระยาบาโงยสู้รบกับพระยากลันตันครั้งนี้ ก็คงสู้รบพระยากลันตันไม่ได้ ครั้นทำวุ่นวายเลือกพระยาบาโงยหนีไปแดนอังกฤษเสีย การปลายมือจะคิดยากจะต้อง

^๖ ใบบอก พระยาไชยา ถึง พระยาศรีพิพัฒน์. (จ.ศ.๑๒๐๑). เรื่อง พระพิชิตภักดีจัดกองทัพรักษาค่ายแล้ววิวาทกับพระตะกั่วทุ่งและเหตุการณ์เมืองไทรบุรี. (กระดาศเพลลา). เส้นดินสอดำ. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๒๐๐, หมวดจดหมายเหตุ รัชกาลที่ ๓.

^๗ หลวงอุดมสมบัติ. (๒๕๓๐). เล่มเดิม. หน้า ๒๐๕.

^๘ แหล่งเดิม. หน้า ๗๗.

^๙ ใบบอก พระยาชุมพร ถึง พระยาศรีพิพัฒน์. (จ.ศ. ๑๒๐๑). เรื่อง ไปสืบราชการทัพเมืองไทรบุรี. (กระดาศเพลลา). เส้นดินสอดำ. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๑๒๔, หมวดจดหมายเหตุ รัชกาลที่ ๓.

^{๑๐} หลวงอุดมสมบัติ. (๒๕๓๐). เล่มเดิม. หน้า ๗๗.

^{๑๑} สารตรา เจ้าพระยาอัครเสนาธิบดีสมุหพระกลาโหม ถึง เจ้าพระยายมราช พระยาศรีพิพัฒน์. (จ.ศ.๑๒๐๑). เรื่อง ให้ช่วยคิดอ่านกับเจ้าพระยานครศรีธรรมราชอย่าให้เมืองกลันตันตกไปเป็นอื่น. (กระดาศเพลลา). เส้นดินสอดำ. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๑๕๐. หมวดจดหมายเหตุ รัชกาลที่ ๓.

เล่าโลมเอาตัวเสียให้ได้ก่อน ...”^{*} นั้นแสดงให้เห็นว่าเมื่อเกิดความไม่สงบในหัวเมืองประเทศราชมลายู นอกจากภาระที่จะต้องทำการปราบปรามให้เรียบร้อยแล้วปัญหาที่ต้องคำนึงถึงอีกประการคือการแทรกแซงจากอังกฤษ

ความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับอังกฤษในเบื้องต้นนั้นเป็นความสัมพันธ์ที่ติดต่อกัน แต่เนื่องด้วยพฤติกรรมและการกระทำบางอย่างของอังกฤษได้ส่งผลให้พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวไม่ทรงไว้วางพระราชหฤทัยกลัวว่าอังกฤษจะขยายอิทธิพลและเข้ามายึดครองหัวเมืองประเทศราชมลายูไปจากไทย

๒.๓ พระบรมราชโบายและเหตุการณ์การปราบปรามฝิ่นในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว

ปัญหาเรื่องฝิ่นปรากฏหลักฐานว่ามีมาตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยา^๖ เมื่อถึงสมัยรัตนโกสินทร์การสูบและการซื้อขายฝิ่นก็ยังคงปรากฏอยู่ ดังปรากฏหลักฐานว่าในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกโปรดให้ตรากฎหมายห้ามการสูบและขายฝิ่น^๗ ต่อมาในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยโปรดให้ตรากฎหมายที่เรียกว่า “กฎหมายไม่ให้ซื้อฝิ่นขายฝิ่นสูบฝิ่น” และโปรดให้ออก “พระราชบัญญัติห้ามสูบฝิ่น”^๘ แต่ถึงกระนั้นก็ปรากฏว่ายังมีการสูบฝิ่นค้าขายฝิ่นอยู่อีก ครั้นถึงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวพระองค์ทรงมีพระราชประสงค์ที่จะปราบปรามการค้าขายฝิ่นให้หมดไป ดังที่ปรากฏในจดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติ

๒.๓.๑ พระบรมราชโบายการปราบปรามฝิ่นในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว

จดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติได้แสดงให้เห็นว่าฝิ่นเป็นปัญหาหนึ่งของบ้านเมืองในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวเพราะโดยจุดมุ่งหมายของจดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติแล้วเป็นไปเพื่อรายงานข้อราชการและกระแสพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวเกี่ยวกับหัวเมืองปักษ์ใต้และหัวเมืองประเทศราชมลายูเป็นสำคัญ แต่ในจดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติมีเรื่องราวของฝิ่นปรากฏอยู่ด้วย

^{*} ท้องตรา เจ้าพระยาอัครมหาเสนาบดีสมุหพระกลาโหม ถึง เจ้าพระยายมราช พระยาศรีพิพัฒน์. (จ.ศ. ๑๒๐๑). เรื่องราชการเมืองไทรบุรี. (กระดาดสา, กระดาดเพลลา). เส้นดินสอดำ. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๑๑๐, ๑๑๕. หมวดจดหมายเหตุรัชกาลที่ ๓.

^๖ กฎหมายตราสามดวงได้ระบุเกี่ยวกับปัญหาฝิ่นไว้ในกฎหมาย ๒ ลักษณะ กล่าวคือ ๑) กฎหมายลักษณะโจรกกล่าวถึงการห้ามสูบฝิ่นไว้ในมาตรา ๘๑ ว่า “... ผู้สูบฝิ่นกินฝิ่นขายฝิ่นนั้น ให้ลงพระราชอาญาจหนักหนา ธิราชขาดให้สิ้นเชิงทะเลวน บก ๓ วัน เรือ ๓ วัน ให้จำใส่คุกขังไว้กว่าจะอดได้ ถ้าอดได้แล้วให้เรียกเอาทานบนแก่ตัวญาติพี่น้องไว้แล้ว จึงให้ปล่อย ผู้สูบ ผู้ขาย ผู้กิน ฝิ่นออกจากโทษ” และ ๒) กฎหมายลักษณะอาญาหลวงหรือพระไอยการอาญาหลวงกล่าวถึงการห้ามสูบฝิ่นไว้ในมาตรา ๔๓ ว่า “... พระเจ้าอยู่หัวท่านห้ามมิให้ภุมขมนตรีราชินิกุลขุนหมื่นหัวพันทั้งหลาย คบกันเสพยาสุรายาเมา สูบฝิ่นเที่ยวเล่นในกลางคืน แล ลอบลักเจรจากต้ออันหมิ่นชอบ อันผิดจากพระราชกฤษฎีกา ถ้าผู้ใดมีฟังพระราชบัญญัติตรัสห้ามดังนี้ ท่านว่าผู้นั้นทรยศขบดต่อแผ่นดิน ท่านให้ลงโทษ ๖ สถาน ถ้าผู้สูบฝิ่นเสพยาสุรายาเมาคบกันเล่าเที่ยวเล่นกลางคืน แลเจรจากต้อมิชอบตั้งกล่าวนี้ ก่อนทรงพระราชบัญญัติ ท่านไม่เอาโทษแก่ผู้นั้น”^๙

^{*} อ้างจาก กฎหมายตราสามดวง เล่ม ๓. (๒๕๓๗). หน้า ๒๖๐.

^{**} อ้างจาก กฎหมายตราสามดวง เล่ม ๔. (๒๕๓๗). หน้า ๔๒ - ๔๓.

^๖ พระเจ้าวรวงศ์เธอพระองค์เจ้าจุลจักรพงษ์. (๒๕๑๗). เจ้าชีวิต. หน้า ๒๒๘.

^๘ สมเด็จพระ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ. (๒๕๑๑). พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๒. หน้า ๕๘ - ๖๐.

นั้นยอมแสดงให้เห็นว่าฝิ่นเป็นปัญหาที่พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงให้ความสำคัญและทรงพยายามปราบปรามให้หมดไป เพราะ "...ทรงพระราชดำริเห็นว่าคนสูบบุหรี่ฝิ่นเป็นเสียหนามพระพุทธรักษาให้แผ่นดินเกิดจุลจลต่าง ๆ ฝิ่นเป็นของชั่วห้ามปรามสืบต่อมาทุกแผ่นดิน ..." และผู้ที่ติดฝิ่นยังต้องล้มตายด้วย" หลักฐานสำคัญที่แสดงให้เห็นถึงความพยายามที่ต้องการปราบปรามฝิ่น คือ การพิมพ์หมายประกาศห้ามสูบบุหรี่ "ซื้อขายฝิ่น" เมื่อวันที่ ๑๘ เมษายน พ.ศ. ๒๓๘๒^๕ แจกจ่ายไปตามหัวเมืองต่างๆ ทว่าราชอาณาจักร นอกจากนี้ยังมีประกาศห้ามซื้อขายฝิ่นและสูบบุหรี่ฉบับ^๖ ดังข้อความในประกาศที่มีว่า

ศุภมัสดุ ๒๓๘๒ ... ทุกวันนี้ทวยราษฎรทั้งหลายพากันกำเริบ จิตคิดซื้อขายนิงของมิได้ต้องด้วยพระราชกฤษฎีกา บัญญัติห้ามทั้งฝ่ายพุทธจักร พระราชอาณาจักรคบคิดกันลักลอบเอาฝิ่นเข้ามาซุ่มซ่อนไว้ซื้อขายในบ้านเมืองซุกซุมมากขึ้นกว่าแต่ก่อน จะทำให้แผ่นดินร้อนเสียพระราชกฤษฎีกาโบราณกษัตริย์ ถ้าพวกซื้อขายฝิ่นยังลักลอบเอาฝิ่นมาขายได้อยู่ ครอบโคคนสูบบุหรี่ก็จะซุกซุมขึ้นเป็นอันตรายยิ่งนักตราบนั้น ถ้าพวกซื้อขายฝิ่นไม่มีในบ้านเมืองแล้วเมื่อใด คนสูบบุหรี่ก็จะเหือดห่างว่างเว้นลงเมื่อนั้น กาลนี้สมควรจะชำระฝิ่นทั่วแผ่นดินกรุงเทพมหานครให้สิ้น เก็บเอาฝิ่นมาเผาเสียให้เป็นจุลแล้วจะตัดมูลเหตุให้เป็นสมุคตเหตุเด็ดขาด อย่านำให้ลูกกำพาลีในกรุงเทพมหานครนานาประเทศเสียดลอดลักเอาฝิ่นเข้ามาซื้อขายแลกเปลี่ยนสืบต่อไปได้ บ้านเมืองก็จะหายอันตรายมิได้ ... จึงมีพระราชโองการมารพระบัณฑูรสรสังหนาท ดำรัสเหนือเกล้าฯ ทรงพระมหากรุณาโปรดเกล้าฯ สั่งให้ข้าพเจ้าผู้ใหญ่น้อย มีเจ้าพระยาบดินทรเดชาและเจ้าพระยาลงสั่งว่าที่สมุคตลาโหม เป็นต้น ให้ชำระเก็บเอาฝิ่นสิ้นทั้งแผ่นดินกรุงเทพมหานครนโกสินทร์ ...^๗

^๕ "ประกาศเลิกการค้าและการสูบบุหรี่ สมัยรัชกาลที่ ๓" อ้างใน วุฒิชัย มูลศิลป์. (๒๕๔๒, มกราคม - มีนาคม). "ปัญหาฝิ่นในเมืองไทยก่อนสนธิสัญญาบาวริง," ใน โลกประวัติศาสตร์. ๕(๑) : ๒๔. และ "ประกาศเลิกการค้าและการสูบบุหรี่ สมัยรัชกาลที่ ๓" อ้างใน กัทร สติกรุล. (๒๕๒๖, กรกฎาคม - กันยายน). "การพบประกาศห้ามสูบบุหรี่ในรัชกาลที่ ๓," ใน วิทยากรย์. ๔๑(๒) : ๑๗.

^๖ หลวงอุดมสมบัติ. (๒๕๓๐). เล่มเดิม. หน้า ๑๖๘.

^๗ "ประกาศเลิกการค้าและการสูบบุหรี่ สมัยรัชกาลที่ ๓," อ้างใน วุฒิชัย มูลศิลป์. (๒๕๔๒, มกราคม - มีนาคม). "ปัญหาฝิ่นในเมืองไทยก่อนสนธิสัญญาบาวริง," ใน โลกประวัติศาสตร์. ๕(๑) : ๒๔ - ๒๕. และ "ประกาศเลิกการค้าและการสูบบุหรี่ สมัยรัชกาลที่ ๓" อ้างใน กัทร สติกรุล. (๒๕๒๖, กรกฎาคม - กันยายน). "การพบประกาศห้ามสูบบุหรี่ในรัชกาลที่ ๓," ใน วิทยากรย์. ๔๑(๒) : ๑๗ - ๑๘. ดูรายละเอียด ภาคผนวก ค ประกาศเลิกการค้าและการสูบบุหรี่ สมัยรัชกาลที่ ๓ ฉบับพิมพ์หมอบรัดเลย์

^๘ วันที่ ๑๘ เมษายน พ.ศ. ๒๓๘๒ คือ วันที่โปรดให้มีหมายประกาศห้ามสูบบุหรี่และค้าฝิ่น (หมายมา ณ วันพฤหัสบดีขึ้นห้าค่ำ จุลศักราช ๑๒๐๑ ปีกุนเอกศก) แต่ในจดหมายเหตุของหมอบรัดเลย์ กล่าวถึงหมายประกาศห้ามสูบบุหรี่และค้าฝิ่นว่า "... ปีกุนจุลศักราช ๑๒๐๑ พ.ศ. ๒๓๘๒ ... เมษายน ที่ ๒๗ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดให้ประกาศห้ามสูบบุหรี่และค้าฝิ่นหมายประกาศนี้ ให้พิมพ์ที่โรงพิมพ์มิชชันนารี ๕๐๐๐ ฉบับ เป็นหมายประกาศฉบับแรกที่รัฐบาลให้ตีพิมพ์ ..." ดังนั้น จึงเป็นไปได้ว่าภายหลังจากหมอบรัดเลย์ได้รับมอบหมายให้จัดพิมพ์ประกาศห้ามสูบบุหรี่และค้าฝิ่นเมื่อวันที่ ๑๘ เมษายน พ.ศ. ๒๓๘๒ (หมายมา ณ วันพฤหัสบดีขึ้นห้าค่ำ จุลศักราช ๑๒๐๑ ปีกุนเอกศก) และกว่าที่หมอบรัดเลย์จะดำเนินการพิมพ์ประกาศห้ามสูบบุหรี่และค้าฝิ่นเสร็จเรียบร้อยก็ใช้เวลาจนถึงวันที่ ๒๗ เมษายน ๒๓๘๒

^๙ อ้างจาก กรมศิลปกร. (๒๕๐๗). "ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ ๑๒ จดหมายเหตุของหมอบรัดเลย์," ใน ประชุมพงศาวดาร ฉบับหอสมุดแห่งชาติ เล่ม ๕. หน้า ๓๗ - ๓๘.

^{๑๐} โปรดดูรายละเอียดใน ภาคผนวก ง ประกาศห้ามซื้อขายฝิ่นและสูบบุหรี่ สมัยรัชกาลที่ ๓ ฉบับสมุดไทยดำ

^{๑๑} ประกาศห้ามซื้อขายฝิ่นและสูบบุหรี่. (หนังสือสมุดไทยดำ). (จ.ศ. ๑๒๐๑). เส้นดินสอขาว. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๓๓, หมวดจดหมายเหตุรัชกาลที่ ๓.

นอกจากนี้แล้วพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวยังโปรดให้ส่งไปตีพิมพ์ในหนังสือพิมพ์ Singapore Free Press ฉบับวันที่ ๑๓ มิถุนายน พ.ศ. ๒๓๘๒^{*}

ประกาศห้ามซื้อขายฝิ่น สูบฝิ่นที่กล่าวมาข้างต้น จะเห็นได้ว่าวันที่มีประกาศดังกล่าวนี้เป็นช่วงเวลาที่สุดคล้องกับช่วงเวลาในจดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติซึ่งครอบคลุมเวลาตั้งแต่เดือนกันยายน พ.ศ. ๒๓๘๑ ถึงเดือนสิงหาคม พ.ศ. ๒๓๘๒ ดังนั้น จดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติจึงให้ภาพของปัญหาฝิ่นในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวได้อย่างชัดเจน

๒.๓.๒ การดำเนินการปราบปรามฝิ่นในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว

พระราชประสงค์ของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวในการแก้ปัญหาฝิ่นให้หมดสิ้นไปนั้นเริ่มมาตั้งแต่ต้นรัชกาลแล้วซึ่งสามารถเห็นได้จากสนธิสัญญาที่ไทยได้ทำกับประเทศตะวันตก ได้แก่ สนธิสัญญาที่ลงนามกับอังกฤษ เมื่อวันที่ ๒๐ มีนาคม พ.ศ. ๒๓๖๙ ในมาตรา ๑๐ ข้อความตอนหนึ่งได้กล่าวไว้ว่า "... ห้ามมิให้ลูกค้าเอาฝิ่นซึ่งเปนของต้องห้ามเข้ามาค้าขาย ณ เมืองไทยเปนอันขาด ถ้าลูกค้าขึ้นเอาฝิ่นเข้ามาขายเมืองใด ให้พระยาผู้ครองเมืองเก็บริบเอาฝิ่นเผาไฟเสียให้สิ้น ..." และสนธิสัญญาที่ลงนามกับสหรัฐอเมริกาเมื่อวันที่ ๒๐ มิถุนายน พ.ศ. ๒๓๗๖ ในมาตรา ๒ ข้อความตอนหนึ่งได้กล่าวไว้ว่า "... ลูกค้าชาติอเมริกันจะเข้ามาค้าขาย ณ กรุงเทพมหานครหรืออยุธยา แลหัวเมืองซึ่งขึ้นกรุงเทพฯ จะบันทึกลูกค้าสิ่งใด ๆ นอกจากฝิ่นเปนของต้องห้ามเข้ามาค้าขาย แลจะซื้อสินค้าที่อยู่ ณ กรุงเทพฯ แลสินค้าจะมีมาแต่หัวเมืองใด ๆ ก็ดี เจ้าพนักงานในหลวงจะไม่ขัดขวาง ..." ข้อความเหล่านี้ต่างระบุไว้ชัดว่าฝิ่นเป็นสินค้าต้องห้ามไม่ให้ซื้อขายในแคว้นกรุงเทพฯ และถ้าทางฝ่ายไทยค้นพบฝิ่นในเรือสินค้าก็มีสิทธิยึดฝิ่นนั้น รวมทั้งทรงเห็นว่าฝิ่นมาจากต่างประเทศ* ถ้ามีการปราบปรามไม่ให้มีการค้าขายฝิ่น ผู้ที่สูบฝิ่นก็จะเลิกไปเองรวมทั้งเป็นการไม่ให้คนที่ไม่เคยสูบฝิ่นหันมาลองสูบฝิ่นด้วย^๕ ดังนั้น พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงทรงดำเนินการด้วยการให้เจ้าพนักงานกรมท่าคอยตรวจฝิ่นในเรือสินค้าที่เข้ามาติดต่อค้าขาย ณ กรุงเทพฯ แต่จากจดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติจะเห็นได้ว่าให้ตรวจค้นเฉพาะเรือของพ่อค้าจีนที่เป็นเจ้าภาษีทั้งหลายซึ่งอาจซ่อนฝิ่นมาพร้อมกับสินค้าอื่นๆ ได้ สำหรับ "... กำปั่นฝรั่ง

* Justin Conficld [Compiled]. [1993]. "The Singapore Free Press 13 / 6 / 1839," in Rama III and Siamese Expedition to Kedah in ๑๘๓๙ : The Dispatches of Luang Udomsombat. P. ๒๕๒.

^๕ กรมสนธิสัญญาและกฎหมาย กระทรวงการต่างประเทศ. (๒๕๑๑). "สำเนาหนังสือสัญญาทางพระราชไมตรีประเทศอังกฤษและประเทศสยาม ฤกษ์ตีตรา ๑๘๒๖," ใน สนธิสัญญาและความตกลงทวิภาคีระหว่างประเทศไทยกับต่างประเทศและองค์การระหว่างประเทศ เล่ม ๑. หน้า ๒๐.

^๖ กรมสนธิสัญญาและกฎหมาย กระทรวงการต่างประเทศ. (๒๕๑๑). "สำเนาหนังสือสัญญาทางพระราชไมตรีประเทศอเมริกันและประเทศสยาม ฤกษ์ตีตรา ๑๘๓๓," ใน สนธิสัญญาและความตกลงทวิภาคีระหว่างประเทศไทยกับต่างประเทศและองค์การระหว่างประเทศ เล่ม ๑. หน้า ๑๕๒.

* หมอบัตเล ได้กล่าวถึงแหล่งปลูกฝิ่นว่ามีอยู่ที่เมืองครุฑหรือตุรกี เมืองไอคิบโรหรืออียิปต์ เมืองบาโบหรือบอมเบย์ เมืองบังกะลาหรือ เบงกอลและเมืองจีน ดูรายละเอียดเพิ่มเติมได้จาก "เรื่องฝิ่น," ใน โลกประวัติศาสตร์. (๒๕๔๐, ตุลาคม - ธันวาคม). ๓(๔) : ๒๔ - ๓๔.

^๕ ประกาศห้ามซื้อขายฝิ่นและสูบฝิ่น. (สมุดไทยคำ). (จ.ศ. ๑๒๐๑). เส้นดินสอขาว. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๓๓. หมวดจดหมายเหตุรัชกาลที่ ๓.

กำปั้นแขกนั้นโปรดให้ยกไว้ ...”^๑ เพราะ “... ครั้นจะโปรดให้ค้น ถ้าได้ฝิ่นก็จะดี ถ้าไม่ได้ฝิ่นจะเสียท่วงที่อายุแก่ แขนงแก่ฝรั่ง ด้วยเป็นเรือมาแต่อาณาประเทศ ให้คอยจับเอาเมื่อซื้อขายถ้าจับได้เมื่อซื้อขายแล้วให้เอาฝิ่นเผาเสีย ตามหนังสือสัญญา...”^๒ นอกจากนี้แล้วยัง “... ให้ชำระเอาตัวเจ้าภาษีทั้งปวงมาสาบานเสีย อย่าให้คิดซื้อฝิ่นขาย ฝิ่นต่อไป และรู้ว่าผู้ใดซื้อผู้ใดขาย ก็ให้มาบอกกับกองชำระโดยสัตย์โดยจริง มิให้ปิดบังไว้ แล้วให้คิดจัดเจ้าภาษีทั้ง ปวงคอยช่วยระวังดูแลไว้ให้เป็นหน้าที่กัน ...”^๓ ในกาณนั้นได้มอบหมายให้บรรดาเหล่าขุนนางออกไปชำระฝิ่นตาม เมืองและท้องที่ต่าง ๆ ได้แก่ เจ้าพระยาพระคลังว่าที่สมุหพระกลาโหมเป็นแม่กองชำระอยู่ที่ทิมสงฆ์ ส่วนที่เมือง ฉะเชิงเทรา เมืองนครนายก เมืองปจิม (ปราจีนบุรี) เมืองชลบุรี เมืองบางละมุง เมืองระยองนั้น โปรดให้พระยามหา อำมาตย์ พระยาวิสุทธธรรมาธิบดี เจ้าพระยาพลเทพ ออกไปชำระ ส่วนเมืองชุมพรนั้น จมื่นราชามาตย์ หลวงเทพเสนี ออกมาชำระ และที่เมืองกลาง เมืองตะกั่วทุ่ง เมืองตะกั่วป่า เมืองพังงานั้น มีหนังสือออกมาให้พระยาไชยาชำระ^๔ ด้านเมือง นครศรีธรรมราชและสงขลา ก็มอบหมายให้เจ้าพระยายมราชกับพระยาศรีพิพัฒน์กำชับกวาดขันปราบปรามให้หมด เพราะทรงเห็นว่า “... ถ้าตัดฝิ่นที่เมืองสงขลาได้แล้วฝิ่นที่กรุงเทพฯ ก็คงจะเหือดลง ...”^๕

ทั้งนี้ การปราบปรามฝิ่นที่เกิดขึ้นนี้ปรากฏว่าบางครั้งเกิดการขัดขวางการตรวจค้นจนนำไปสู่การต่อสู้ จนมีผู้เสียชีวิต^๖ และได้ปราบปรามเกิดขึ้นในหลายๆ เมือง ได้ฝิ่นที่ชำระมากน้อยต่างกัน เช่น เมื่อครั้งเจ้าพระยา พระคลังออกไปส่งพระยาศรีพิพัฒน์แล้วบังเอิญพบกับเรือกำปั่นเที่ยวขายฝิ่นจึงได้ดำเนินการให้พระยาณรงค์ ฤทธิโกษา พระยาวิเศษศักดิ์ คุ่มเรือออกไป ๖ ลำ คน ๑๗๐ คน ออกไปคอยสกัดชำระซึ่งปรากฏว่าได้ทั้งคนทั้ง เรือเป็นเงิน ๒๕ คน ได้ฝิ่น ๒๓ ปึก เงินสี่พันบาท กับสินค้าในสำเรือ ผ้าขาว ผ้าแดง เหล็กฟากหนักสัก ๓๐ หาบ^๗ หรือหัวเมืองตะวันตกที่โปรดให้จมื่นราชามาตย์ จมื่นรักษพิมาน หลวงนายเสนห์รักษาไปชำระฝิ่นหัวเมืองตะวันตก ตั้งแต่เมืองปราณตลอดไปถึงเมืองระนอง ฝ่ายฝักข้างตะวันตกตั้งแต่เมืองตะกั่วป่าไปถึงเมืองกลางได้ฝิ่นดิบ ๓,๗๐๐ เศษ ฝิ่นสุก ๒ หาบเศษ^๘ การชำระฝิ่นในหัวเมืองนครศรีธรรมราชได้ฝิ่นดิบไม่น้อยกว่า ๑,๐๐๐ ก้อนและ

^๑ หลวงอุดมสมบัติ. (๒๕๓๐). เล่มเดิม. หน้า ๑๔๒.

^๒ คือ สนธิสัญญาสนธิสัญญาเบอร์นีที่ทำกับอังกฤษใน พ.ศ.๒๓๖๔ และสนธิสัญญาที่ทำกับสหรัฐใน พ.ศ. ๒๓๗๖ ดูรายละเอียดของสนธิสัญญาได้ใน ภาคผนวก ข หนังสือสัญญาทางพระราชไมตรี

^๓ แหล่งเดิม. หน้า ๑๔๒.

^๔ แหล่งเดิม.

^๕ หลวงอุดมสมบัติ. (๒๕๓๐). แหล่งเดิม. หน้า ๑๔๑. และ จดหมาย หลวงแก้วอายุติ ถึง พระยาศรีพิพัฒน์. (จ.ศ.๑๒๐๑). เรื่อง การชำระฝิ่นที่กรุงเทพฯ. (กระต่ายเพลลา). เส้นดินสอด่า. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๑๒๙, หมวดจดหมายเหตุ รัชกาลที่ ๓.

^๖ จดหมาย เจ้าพระยาพระคลัง ถึง พระยาศรีพิพัฒน์. (จ.ศ.๑๒๐๑). เรื่อง พระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้า เจ้าอยู่หัวว่าด้วยราชการเมืองกลันตัน และการชำระฝิ่นที่เมืองสงขลา. (กระต่ายสา, กระต่ายเพลลา). เส้นดินสอด่า. หอสมุด แห่งชาติ. เลขที่ ๑๑๑, ๑๑๓, หมวดจดหมายเหตุ รัชกาลที่ ๓.

^๗ หลวงอุดมสมบัติ. (๒๕๓๐). เล่มเดิม. หน้า ๙๖.

^๘ แหล่งเดิม. หน้า ๙๐ - ๙๑ และ หน้า ๙๖ - ๙๗.

^๙ เจ้าพระยาทิพากรวงศมหาโกษาธิบดี. (๒๕๓๘). เล่มเดิม. หน้า ๘๑.

ฝืนสูทอีกประมาณ ๑๐ ชั่ง^๑ ส่วนของเมืองสงขลาชำระฝืนได้น้อยเพราะเพิ่งจะมีการชำระภายหลังจากที่ตราไปถึงแล้ว ๓ วัน ทำให้พวกที่ซื้อขายจึงหนีเข้าป่าไปเสียมาก^๒

สำหรับฝืนที่ชำระได้ข้างต้นก็โปรดให้ส่งเข้ามาและทำพิธีเผาที่หน้าพระที่นั่งสุททาสวรรย์^๓ ทั้งนี้ในพิธีเผา^๔ ได้อัญเชิญเทวดาทั้งหลายและอำนาจพระรัตนตรัยคุ้มครองบ้านเมืองจากภัยฝืน ภายหลังจากการเผาได้

“... ให้ขนเอาจนเต้าถ่านใส่ไว้ในบิอมบิตตันใกล้เทวสถานด้านทักษิณทิศ ... แล้วทรงพระมหากรุณาโปรดให้พนธ์คำประกาศเป็นพระราชกฤษฎีกา จารึกแผ่นศิลาไว้เป็นสำคัญว่า กษัตริย์องค์ใด ๆ ได้ถวัลยราชผ่านสมบัติสืบ ๆ ไปในอนาคต จนสิ้นกาลพระศาสนาห้าพันปีเป็นกำหนด ณ กรุงเพทนต์โกสินทร์มหินทราวโทยยามหาราชธานี และได้อ่านดูรู้แจ้งศุกอักษรราชานุสาสน์พระราชภาษิตเป็นพระราชกฤษฎีกาจารึกตราไว้ ณ แผ่นศิลานี้แล้ว กษัตริย์พระองค์นั้น ๆ ฟังปฏิบัติตามเยี่ยงอย่างราชานุสาสน์พระราชภาษิต อย่าฟังคิดประทุษร้าย เพิกถอน ตีตราพระราชบัญญัติอันนี้เสีย เมื่อรู้เห็นว่าคุณสูบฝืนยังเกิดชุกชุมมากขึ้นในบ้านเมืองเมื่อใด ก็ฟังปฏิบัติควรแก่ราชานุสาสน์เด็ดขาดให้เด็ดขาด ชำระพวกลูกค้ำพานิชคิดเอาฝืนมาเผาเสียให้สิ้นเมื่อนั้น แล้วก่อบิตตันบรรจุเต้าฝืนเอาให้ปรากฏในแผ่นดิน อย่าให้นานาประเทศคูหมินกรุงเพทนต์ศรีอยุธยาได้เป็นอันขาด ถ้ากษัตริย์พระองค์ใด ๆ ได้ถวัลยราชสมบัติไม่ปฏิบัติตามพระราชกฤษฎีกาซึ่งได้ตราไว้ดังนี้ กษัตริย์พระองค์นั้น ๆ ไซ้เชื่อว่ากษัตริย์ชิตยวงษ์ศากยราชเป็นเป็นหินชาติกษัตริย์จันจาลแท้”

ดังประกาศข้างต้น นอกจากนั้นยังปรากฏว่าเมื่อครั้งที่เผาหน้าพระที่นั่งสุททาสวรรย์นั้นได้นำเอาถ่านฝืนมาหล่อเป็นพระพุทธรูป ขนาดหน้าตักกว้าง ๑ ศอก ๑ คืบ ๑ นิ้ว^๕

^๑ ใบบอก พระเสน่หามนตรี (น้อยกลาง). (จ.ศ.๑๒๐๑). เรื่อง การชำระฝืนที่เมืองท่าทอง. (กระดาดขเพลลา). เส้นดินสอดำ. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๑๑๖, หมวดจดหมายเหตุรัชกาลที่ ๓. และ ใบบอก พระเสน่หามนตรี ถึง พระยาศรีพิพัฒน์. (จ.ศ.๑๒๐). เรื่อง รายฝืนชำระที่เมืองนครศรีธรรมราช. (กระดาดขเพลลา). เส้นดินสอดำ. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๑๖๔, หมวดจดหมายเหตุรัชกาลที่ ๓. และ ใบบอก พระเสน่หามนตรี. (จ.ศ.๑๒๐๑). เรื่อง ส่งหนังสือของพระยาไทรบุรีและหนังสือพระยาภักดีกับเรื่องชำระฝืนที่เมืองนคร ฯ เมืองสงขลาและเมืองพัทลุง. (กระดาดขเพลลา). เส้นดินสอดำ. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๑๔๒, หมวดจดหมายเหตุ รัชกาลที่ ๓.

^๒ หลวงอุดมสมบัติ. (๒๕๓๐). เล่มเดิม. หน้า ๒๑๒.

^๓ เจ้าพระยาทิพากรวงศมหาโกษาธิบดี. (๒๕๓๔). เล่มเดิม. หน้า ๘๑.

^๔ จาก ประกาศห้ามซื้อขายฝืนและสูบฝืน กล่าวว่า มีการทำพิธีเผา ณ วันเดือน ๖ แรม ๘ ค่ำ ปีกุนเอกศก (๖ พฤษภาคม ๒๓๘๒) แต่ในจดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติ ฉบับที่ ๖ กล่าวว่า โปรดให้ตั้งเตาเก็บเอาฝืนออกเผาเสียที่ทุ่งพระเมรุ ณ วันเดือน ๖ แรม ๒ ค่ำ(๓๐ เมษายน ๒๓๘๒) จึงเป็นไปได้ว่าเมื่อจับฝืนได้แล้วมีการทำพิธีเผาเกิดขึ้นหลายครั้งด้วยกัน อ้างจาก ประกาศห้ามซื้อขายฝืนและสูบฝืน. (หนังสือสมุดไทยดำ). (จ.ศ. ๑๒๐๑). เส้นดินสอดำ. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๓๓, หมวดจดหมายเหตุรัชกาลที่ ๓. และ หลวงอุดมสมบัติ. (๒๕๓๐). เล่มเดิม. หน้า ๑๔๒.

^๕ เดิมพระพุทธรูปองค์นี้เรียกกันทั่วไปว่า “พระกลักฝืน” ต่อมาพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวพระราชทานนามใหม่ว่า “พระพุทธรูปธรรมนิ” ปัจจุบันประดิษฐานอยู่ที่วัดสุทัศน์เทพวราราม อ้างจาก กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์. (๒๕๓๔). “เชิงอรณ.” ใน พระพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๓. หน้า ๘๑.

๒.๓.๓ บทลงโทษผู้กระทำผิดที่เกี่ยวข้องกับฝิ่น

เมื่อมีการค้าฝิ่นกันชุกชุมและแพร่หลายเช่นนี้ทำให้เข้าใจว่าในครั้งนั้นคงจะมีคนสูบฝิ่นจนติดเป็นจำนวนมากเพราะแม้แต่บุตรเจ้าพระยานครศรีธรรมราช (น้อย) เช่น พระวิจิตรสรไกร (กลม) และพระยาพัทลุง (น้อยใหญ่) ก็สูบฝิ่น^๓ รวมถึงเจ้าเมืองสงขลา (พระยาสงขลา : ช่ง) ก็ปรากฏหลักฐานว่าสูบฝิ่น^๔ ดังนั้น เพื่อแก้ปัญหาฝิ่นให้หมดไปพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงมีบทลงโทษผู้สูบฝิ่นที่แตกต่างกัน

ทั้งนี้ ตามที่ทราบจากจดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติกล่าวถึงบทลงโทษที่พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงลงโทษผู้ที่สูบฝิ่น ชื่อฝิ่น ชายฝิ่น ซึ่งมีตั้งแต่เจ้าเมืองลงมาถึงกรมการเมือง ทหาร พ่อค้า และผู้สูบฝิ่น มีลักษณะแตกต่างกันออกไป โดยเริ่มจากการให้โอกาสแก่พวกพ่อค้า เจ้าภาษี และผู้ที่มีฝิ่นในครอบครองนำเอาฝิ่นที่มีอยู่มามอบให้กับทางราชการก็จะยกโทษให้ทั้งหมด ซึ่งปรากฏว่ามี "... เจ้าภาษีทั้งปวงได้เอาฝิ่นมาแลกกับโทษเสมออยู่ทุกวัน ..." แล้วให้สัตย์สาบานว่าจะไม่สูบฝิ่นหรือค้าขายฝิ่นอีก ดังกรณีที่ให้ขุนฤทธิไกรและพระยาสงขลาสาบาน^๕ หรือกรณีของพวกที่ซื้อชายฝิ่นที่เมืองนครศรีธรรมราชก็ "...ให้กระทำสัตย์สาบานจำเพาะพระพักตร์พุทธเจ้า พระธรรมเจ้า พระสงฆ์เจ้า ตามคำสาบานซึ่งโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้ออกมา ..." แต่ภายหลังหากปรากฏว่ายังมีการลักลอบซื้อขายฝิ่นกันอีกก็จะถูกปรับถึง ๑๐ เท่าของราคาฝิ่นที่จับได้ หรืออาจถึงขั้นประหารชีวิต^๖ แต่ถึงกระนั้นจากการดำเนินการของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวและประกาศที่ยกมาข้างต้นแสดงให้เห็นว่าในเบื้องต้นพระองค์ทรงต้องการเปิดโอกาสให้พวกพ่อค้าทั้งไทยและต่างชาติเลิกค้าขายฝิ่นเสีย แต่ถ้าหากยังมีการค้าขายอยู่ก็จะมีโทษที่รุนแรงขึ้นกว่าเดิมอาจถึงขั้นประหารชีวิต และความพยายามที่จะให้ฝิ่นหมดไปจากบ้านเมืองดังปรากฏในจดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติในหลาย ๆ ตอนที่ทรงแสดงความห่วงใยเกี่ยวกับปัญหาฝิ่นที่เกิดขึ้น พระองค์ตรัสฝากไปถึงพระยาสงขลาว่า "... ถ้าพระยาสงขลาไม่ชำระฝิ่นเสียให้เสร็จสิ้น ยังมีคนสูบฝิ่นอยู่แล้ว อย่าว่าจะสู้รบกับแขกเลย จะสู้แต่อะไรก็ได้...บอกพระยาสงขลาเสียว่าถ้าไม่ชำระฝิ่นเสียให้เสร็จสิ้นแล้ว ก็อย่าให้กลับเข้าไปเฝ้าทูลละอองฯ ต่อไปเลย ..." และยังทรงพระราชดำริว่า "... เป็นคนสูบฝิ่นแล้วจะโปรดขุบเลี้ยงเป็นเจ้าบ้านการเมืองไม่ได้ อย่าวว่าแต่เป็นถึงเจ้าบ้านการเมืองเลยจะเป็นแต่ขุนนางก็ไม่ได้ ... คนสูบ

^๓ หลวงอุดมสมบัติ. (๒๕๓๐). เล่มเดิม. หน้า ๑๙๒, ๑๒๖. และ ท้องตรา เจ้าพระยาอัครมหาเสนาบดีสมุหพระกลาโหม ถึงเจ้าพระยามรราช พระยาศรีพิพัฒน์. (จ.ศ.๑๒๐๑). เรื่อง ราชการเมืองนครศรีธรรมราช เมืองกลันตัน เมืองไทรบุรี และแขกแก้หัวเมืองภายหลังเจ้าพระยานครศรีธรรมราชถึงแก่อสัญกรรม. (กระดาศเพลลา, กระดาศสา). เส้นดินสอด่า. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๑๑๒, ๒๕๐. หมวดจดหมายเหตุ รัชกาลที่ ๓.

^๔ หลวงอุดมสมบัติ. (๒๕๓๐). เล่มเดิม. หน้า ๑๙๒.

^๕ จดหมายเหตุหลวงแก้วอายุติ ถึง พระยาศรีพิพัฒน์. (จ.ศ.๑๒๐๑). เรื่อง การชำระฝิ่นที่กรุงเทพฯ. (กระดาศเพลลา). เส้นดินสอด่า. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๑๒๙. หมวดจดหมายเหตุ รัชกาลที่ ๓.

^๖ หลวงอุดมสมบัติ. (๒๕๓๐). เล่มเดิม. หน้า ๑๔๑.

^๗ แหล่งเดิม. หน้า ๑๖๔, ๒๑๑ และ หน้า ๒๓๐.

^๘ ใบบอก พระเสนาหามาตรี ถึง พระยาศรีพิพัฒน์. (จ.ศ. ๑๒๐๑). เรื่อง ฝิ่นเมืองนครศรีธรรมราชและไพร่หนีราชการทัฬหามาแต่เมืองไทรบุรี. (กระดาศเพลลา). เส้นดินสอด่า. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๑๒๙. หมวดจดหมายเหตุ รัชกาลที่ ๓.

^๙ "ประกาศเลิกการค้าและการสูบฝิ่น สมัยรัชกาลที่ ๓." อ้างใน วุฒิชัย มูลศิลป์. (๒๕๔๒, กรกฎาคม - มีนาคม). "ปัญหาฝิ่นในเมืองไทยก่อนสนธิสัญญาบาวริง." ใน โลกประวัติศาสตร์. ๕(๑) : ๒๔ - ๒๕.

ฝืนแล้วหาพอพระทัยจะทรงฟังชื่อเสียงให้เข้าพระกรรณเลย ...”^๑ ถึงกับมีการโยกย้ายบรรดาเจ้าเมืองอย่างกรณีของพระยาพัทลุง (น้อยใหญ่) เข้ามายังกรุงเทพฯ^๒ เพราะ “... ที่ทรงเห็นว่าสุบฝืนจะแต่งตั้งเป็นเจ้าเมืองนครศรีธรรมราชไม่ได้ ...”^๓ และไม่เห็นด้วยกับกรณีที่พระยาศรีพิพัฒน์ต้องการให้พระวิฆิตสรไกรรวบรวมผู้คนไปตั้งที่กรุงฯ รวมทั้งได้ลงโทษพระวิฆิตสรไกรไม่ให้ปกครองเมืองพัทลุงต่อจากพระยาพัทลุง (น้อยใหญ่) เพราะทรงทราบว่สุบฝืน ทั้งๆ ที่ทรงโปรดปรานพระวิฆิตสรไกรบุตรอีกคนของเจ้าพระยานครศรีธรรมราชและต้องการให้ทำการปกครองรักษาเมืองพัทลุงด้วย^๔

อย่างไรก็ตาม พระบรมราโชบายของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวนอกจากที่ปรากฏในจดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติแล้ว ยังปรากฏว่าตลอดรัชสมัยของพระองค์ได้ดำเนินการปราบปรามฝืนอย่างเข้มงวด สำหรับการปราบปรามฝืนที่เกิดขึ้นในหัวเมืองปักษ์ใต้ผ่านทางราชธานีได้กำชับให้เจ้าเมืองต่างๆ ช่วยกันตรวจตรา แต่ปรากฏว่าไม่ได้ผลเท่าที่ควรทางราชธานีจึงต้องส่งข้าหลวงจากกรุงเทพฯ ออกไปชำระทั้งในเมืองนครศรีธรรมราช สงขลา และหัวเมืองปักษ์ใต้อื่นๆ^๕ ต่อมาในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวนโยบายเกี่ยวกับฝืนได้เปลี่ยนแปลงมาเป็นการค้าฝืนอย่างถูกต้องตามกฎหมายโดยเจ้าภาษี^๖

^๑ หลวงอุดมสมบัติ. (๒๕๓๐). เล่มเดิม. หน้า ๒๓๔ และ หน้า ๒๓๗ - ๒๓๘.

^๒ แหล่งเดิม. หน้า ๒๑๗. และ ท้องตรา เจ้าพระยาอัครมหาเสนาบดีสมุหพระกลาโหม ถึง เจ้าพระยาอมรรราช พระยาศรีพิพัฒน์. (จ.ศ. ๑๒๐๑). เรื่อง ส่งตัวพระยาพัทลุงเข้ากรุงฯ. (กระดาศษา). เส้นดินสอดำ. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๒๑๒, หมวดจดหมายเหตุ รัชกาลที่ ๓.

^๓ หลวงอุดมสมบัติ. (๒๕๓๐). เล่มเดิม. หน้า ๒๒๑ และ หน้า ๒๓๘.

^๔ แหล่งเดิม. หน้า ๑๘๔.

^๕ โปรดดูรายละเอียดในเรื่องที่ว่าด้วย “การจัดการปกครองเมืองพัทลุง” หน้า ๑๘๖ - ๑๘๘.

^๖ ไบบอก พระเสนหามนตรี. (จ.ศ. ๑๒๐๑). เรื่อง การชำระฝืนที่เมืองท่าทอง. (กระดาศษา). เส้นดินสอดำ. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๑๑๖, หมวดจดหมายเหตุ รัชกาลที่ ๓. และ จดหมาย จมื่นราชามาตสปลัดกรมมหาดไทย ถึง หลวงทิพยอักษรเสมียนตรากลาโหม. (จ.ศ. ๑๒๐๑). เรื่อง ชำระฝืนทางหัวเมืองปักษ์ใต้. (กระดาศษา). เส้นดินสอดำ. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๑๒๓, หมวดจดหมายเหตุ รัชกาลที่ ๓. และ ไบบอก พระเสนหามนตรี. (จ.ศ. ๑๒๐๑). เรื่อง ชำระฝืนเถื่อนที่เมืองนครศรีธรรมราช เมืองสงขลา และเมืองพัทลุง. (กระดาศษา). เส้นดินสอดำ. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๑๘๒, หมวดจดหมายเหตุรัชกาลที่ ๓.

^๗ ศึกษารายละเอียดเกี่ยวกับฝืนในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ใน

๑). ศุภรัตน์ เลิศพานิชย์กุล. “นโยบายเกี่ยวกับฝืนของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว.” ใน สะพาน : รวมบทความทางประวัติศาสตร์. (กรุงเทพฯ : อักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย). ๒๕๒๑. หน้า ๘๘ - ๑๑๖.

๒). สุภาภรณ์ จรัสพันธ์. ภาษีฝืนกับนโยบายด้านการคลังของรัฐบาลไทย พ.ศ. ๒๓๖๗ - ๒๔๖๘. วิทยานิพนธ์ (อ.ม. ประวัติศาสตร์). (กรุงเทพฯ : บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย). ๒๕๒๒.

๓. คุณค่าในฐานะที่สะท้อนลักษณะสภาพบ้านเมืองและสภาพหัวเมืองปักษ์ใต้ของไทยในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว

จดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติได้ชี้ให้เห็นลักษณะสภาพบ้านเมืองและสภาพหัวเมืองปักษ์ใต้ของไทยในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวในลักษณะต่าง ๆ ดังต่อไปนี้

๓.๑ สภาพบ้านเมืองของหัวเมืองปักษ์ใต้ช่วงภาวะสงคราม

สภาพบ้านเมืองช่วงเกิดสงครามเล็กไพรพลงเมืองได้หลบไปอยู่ตามในป่าเขาเพื่อหนีการเกณฑ์ราชการทัพ ดังนั้นเมื่อเหตุการณ์บ้านเมืองเป็นปกติภาระหน้าที่ของเหล่าขุนนางอีกประการคือ การชำระเลขของแต่ละหัวเมือง ดังที่ปรากฏในจดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติว่าพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชดำริศำหรับให้เหล่าขุนนางข้าราชการที่ส่งไปปราบปรามพวกขบถเมืองไทรบุรีเมื่อเสร็จเรียบร้อยแล้วก็ให้ดำเนินการเรื่องเลขหัวเมืองปักษ์ใต้ด้วยโดยเฉพาะเมืองนครศรีธรรมราชและเมืองพัทลุง

การต่อต้านของชาวเมืองไทรบุรีครั้งที่ ๒ (พ.ศ. ๒๓๘๑ – ๒๓๘๒) เกิดขึ้นและกินเวลานานเป็นสาเหตุทำให้เมืองไทรบุรีและหัวเมืองทางปักษ์ใต้หลายเมือง คือ เมืองนครศรีธรรมราช เมืองสงขลา และเมืองพัทลุงบ้านเมืองได้รับความเดือนร้อนระส่ำระสายมาก เพราะผู้คนได้หลบหนีทัพและสงครามไปอยู่ต่างเมืองเป็นจำนวนมาก จนกระทั่งทำให้ทางฝ่ายราชธานีเกรงไปว่าผู้คนในหัวเมืองทั้งสามจะลดน้อยลงจนมีกำลังไม่เพียงพอที่จะใช้เป็นที่มั่นควบคุมดูแลเมืองไทรบุรี และหัวเมืองประเทศราชมลายูอื่นๆ ได้อย่างเช่นแต่ก่อน^{*}

ขณะเดียวกันนั้นเลขที่เกณฑ์ไปราชการทัพเมืองไทรบุรีครั้งที่ ๒ ก็ปรากฏว่าเลขเมืองนครศรีธรรมราชและพัทลุงได้หลบหนีจากการเกณฑ์ไปราชการทัพเมืองไทรบุรีหลายครั้งด้วยกันดังที่ปรากฏว่าเมื่อตีเมืองไทรบุรีกลับคืนได้แล้วเลขเมืองพัทลุงหนีทัพเป็นจำนวนหกร้อยหกสิบเจ็ดคน^๖ และปรากฏว่า“...กองทัพอั้งรักษาอยู่ที่ปากน้ำปากกันหนึกลับไปเมืองนครพวกหนึ่ง ... ๒๔ คน...กองทัพอั้ง ซึ่งอยู่ที่ตะพานช้างหนึอีกพวกหนึ่ง... ๓๔ คน ...” และพระวิชิตรสรไกร พระเสนานุชิตบอกลงไปว่า “...หนีกลับไป...๑๗๓ คน...” และสำหรับ “... เลขเมืองนครเมืองพัทลุง เลขสักชำระซึ่งเกณฑ์ไปราชการทัพเมืองไทรที่หลบหนีมา ...” จำนวนหนึ่งได้ไป “... ตั้งบ้านเรือนอยู่ณ แขวงเมืองไชยา เมืองหลังสวน เมืองตะโก ...”^๗ แต่เนื่องจากราชการที่เมืองไทรบุรียังไม่เรียบร้อยดังที่ปรากฏในใบบอกพระเสนานุชิตที่กล่าวไว้ว่า “... พระยาไทรบอกมาว่า คนเมืองนคร เมืองพัทลุงซึ่งเกณฑ์ไปราชการทัพ

* ใบบอก พระศรีราชสงคราม ถึง พระยาศรีพิพัฒน์. (จ.ศ.๑๒๐๑). เรื่อง เลขเมืองนครศรีธรรมราช พัทลุงหนีทัพ. (กระดาดขะพลา). เส้นดินสอดำ. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๑๗๕, หมวดจดหมายเหตุ รัชกาลที่ ๓.

^๖ ท้องตรา เจ้าพระยาอัครมหาเสนาบดีสมุหพระกลาโหม ถึง เจ้าพระยามรราช พระยาศรีพิพัฒน์ (๑๒๐๑). เรื่อง การจัดการปกครองเมืองไทรบุรี. (กระดาดขะ). เส้นดินสอดำ. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๒๑๐, ๒๔๕, หมวดจดหมายเหตุ รัชกาลที่ ๓.

^๗ หนังสือ เจ้าพระยามรราช พระยาศรีพิพัฒน์ ถึง พระยาไทรบุรี. (จ.ศ. ๑๒๐๑). เรื่อง การจัดการถ่ายเทครัวขบถเมืองไทรบุรี. (สมุดไทยดำ). เส้นดินสอดำ. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๒๗๕, หมวดจดหมายเหตุรัชกาลที่ ๓.

^๘ ใบบอก พระศรีราชสงคราม ถึง พระยาศรีพิพัฒน์. (จ.ศ.๑๒๐๑). เรื่อง เลขเมืองนครศรีธรรมราช เมืองพัทลุงหนีราชการทัพเมืองไทรบุรี. (กระดาดขะพลา). เส้นดินสอดำ. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๑๗๕, หมวดจดหมายเหตุ รัชกาลที่ ๓.

เมืองไทรหลบหนีมา ราชการที่เมืองไทรยังมีอยู่มากจะเร่งจัดแจงเสียให้แล้วในเดือนเก้านี้จะต้องเกณฑ์เอาคนเลกเมืองนคร เมืองพัทลุง ออกไปเพิ่มเติมให้พระยาไทรใช้สอยอีก...ให้ข้าพเจ้าแบ่งเฉลี่ยเกณฑ์เอาทุกกองทุกหมวดให้ได้ ๕๐๐ คน...” ในการนี้พระเสน่หามนตรีจึง “... ได้ให้เร่งนายกองนายหมวดผู้คุมเลกจัดแจงให้เร่งรีบหาได้ ๒๓๕ คน...”^๖ ส่วนที่ “... ยังค้างอยู่ไม่ครบ ๕๐๐ คนตามเกณฑ์นั้น...ได้ให้เร่งนายกองนายหมวดจัดแจงกวตขันอยู่...”^๗ ซึ่งปรากฏว่าต่อมาอีก ๕ วัน พระเสน่หามนตรีได้เกณฑ์เลกเมืองนครศรีธรรมราชเพื่อใช้ในราชการเมืองไทรบุรี ส่งไปยังเมืองพัทลุงอีก ๑๑๕ คน^๘ เข้ากันที่ส่งมาครั้งก่อนเป็นคน ๓๕๐ คน^๙ ต่อจากนั้นพระยาอภัยพิพิช พระยาพัทลุงก็ได้ส่งเลกไพร่เหล่านี้ไปยังเมืองเมืองไทรบุรี^{๑๐} และสำหรับ “... คนซึ่งหนีราชการทัพมาแต่เมืองไทร...ได้ให้เร่งเอาตัว ...”^{๑๑} ซึ่งปรากฏว่าพระเสน่หามนตรีสามารถชำระ “ เลกเมืองนครหนีดาทัพเมืองไทรส่งอยู่มากที่เมืองพัทลุงแล้ว ๗๑ คน ...”^{๑๒}

สาเหตุสำคัญที่ทำให้เลกไพร่ของเมืองนครศรีธรรมราชและเมืองพัทลุงหลบหนีราชการทัพเพราะเลกเหล่านั้นทราบเข้าว่าเจ้าพระยานครศรีธรรมราช (น้อย) ได้ถึงแก่อสัญกรรม ดังที่พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระวิตกกังวลเมื่อทราบข่าวว่าเจ้าพระยานครศรีธรรมราช (น้อย) ป่วยดังปรากฏในท้องตราพระยาอัครมหาเสนาบดีสมุหพระกลาโหมที่มีถึงเจ้าพระยามรราช พระยาศรีพิพัฒน์ ฉบับลงวันอาทิตย์ เดือน ๗ แรม ๕ ค่ำ (๒ มิถุนายน ๒๓๕๒) ที่กล่าวว่า “... ทัพเมืองนคร เมืองพัทลุงซึ่งอยู่รักษาเมืองไทรอยู่เดี๋ยวนี้เดียวเช่นรบสู้ตราบการ่าอดโรยมาหนักหนาแล้วอยู่ได้ด้วยอำนาจเจ้าพระยานคร ถ้าเจ้าพระยานครป่วยมากไปก็หาเป็นที่ไว้วางพระทัยได้ไม่ ...”^{๑๓} ซึ่งเป็นไปตามที่พระองค์ทรงพระวิตกเพราะภายหลังเมื่อเจ้าพระยานครศรีธรรมราช (น้อย) ถึงแก่อสัญกรรมเลกไพร่เมืองนครศรีธรรมราชได้หลบหนีราชการทัพ ดังที่ปรากฏในท้องตราเจ้าพระยาอัครมหา

^๖ โบบอก พระเสน่หามนตรี ถึง พระยาอภัยพิพิช. (จ.ศ. ๑๒๐๑). เรื่อง ส่งเลกไพร่หลวงใช้ในราชการเมืองไทรบุรีและเลกหนีทัพเมืองไทรบุรี. (กระตาดเพลลา). เส้นดินสอดำ. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๑๗๒, หมวดจดหมายเหตุ รัชกาลที่ ๓.

^๗ บัญชี ห่วงว่าวรายชื่อเลกไพร่ที่นายแก้ว หมื่นจิดและนายสุดคุมมา. (จ.ศ. ๑๒๐๑). (กระตาดเสา). เส้นดินสอดำ. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๒๗๓, หมวดจดหมายเหตุ รัชกาลที่ ๓.

^๘ โบบอก พระเสน่หามนตรี ถึง พระยาศรีพิพัฒน์. (จ.ศ. ๑๒๐๑). เรื่อง ส่งเลกไพร่หลวงใช้ในราชการเมืองไทรบุรี. (กระตาดเพลลา). เส้นดินสอดำ. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๑๔๔, หมวดจดหมายเหตุ รัชกาลที่ ๓.

^๙ บัญชี ห่วงว่าวรายชื่อเลกไพร่ในราชการทัพเมืองไทรบุรี. (จ.ศ. ๑๒๐๑). (กระตาดเสา). เส้นดินสอดำ. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๒๖๔, หมวดจดหมายเหตุ รัชกาลที่ ๓.

^{๑๐} โบบอก พระเสน่หามนตรี ถึง พระยาอภัยพิพิช. (จ.ศ. ๑๒๐๑). เรื่อง ส่งเลกไพร่หลวงใช้ในราชการเมืองไทรบุรีเพิ่มเติม. (กระตาดเสา). เส้นดินสอดำ. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๒๑๔, หมวดจดหมายเหตุ รัชกาลที่ ๓.

^{๑๑} โบบอก พระยาอภัยพิพิช พระยาพัทลุง ถึง พระยาศรีพิพัฒน์. (จ.ศ. ๑๒๐๑). เรื่อง ส่งเลกเมืองนครศรีธรรมราช เมืองพัทลุงไปให้พระยาไทรบุรี. (กระตาดเสา). เส้นดินสอดำ. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๑๕๒, หมวดจดหมายเหตุ รัชกาลที่ ๓.

^{๑๒} โบบอก พระเสน่หามนตรี ถึง พระยาศรีพิพัฒน์. (จ.ศ. ๑๒๐๑). เรื่อง ฟิ้นเมืองนครศรีธรรมราชและไพร่หนีราชการทัพมาแต่เมืองไทรบุรี. (กระตาดเพลลา). เส้นดินสอดำ. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๑๒๔, หมวดจดหมายเหตุ รัชกาลที่ ๓.

^{๑๓} โบบอก พระเสน่หามนตรี ถึง พระยาอภัยพิพิช. (จ.ศ. ๑๒๐๑). เรื่อง ส่งเลกไพร่หลวงใช้ในราชการเมืองไทรบุรีและเลกหนีทัพเมืองไทรบุรี. (กระตาดเพลลา). เส้นดินสอดำ. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๑๗๒, หมวดจดหมายเหตุ รัชกาลที่ ๓.

^{๑๔} ท้องตรา เจ้าพระยาอัครมหาเสนาบดีสมุหพระกลาโหม ถึง พระยามรราช พระยาศรีพิพัฒน์. (จ.ศ. ๑๒๐๑). เรื่อง ว่าด้วยราชการเมืองไทรบุรี. (กระตาดเสา, กระตาดเพลลา). เส้นดินสอดำ. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๑๑๐, ๑๑๔, หมวดจดหมายเหตุ รัชกาลที่ ๓.

เสนาบดีสมุหพระกลาโหมที่มีถึงเจ้าพระยายมราช พระยาศรีพิพัฒน์ ฉบับที่ลงวันอาทิตย์ เดือน ๘ ทศยามาฉม แรม ๒ ค่ำ (๒๘ กรกฎาคม ๒๓๘๒) ข้อความที่ว่า "... ครั้นรู้ว่าเจ้าพระยานครถึงแก่อสัญกรรมไพร่เมืองนครก็หนี กลับมาอีกสี่ร้อยคน มาอยู่ตามบ้านเรือนบาง พานบุตรภรรยาอพยพไปต่างเมืองบาง ..." จากที่กล่าวมาจะเห็นได้ว่า พวกเลิกไพร่เหล่านี้หมดความเกรงกลัวจึงกล้าหลบหนีมุลนายกลับมาอยู่บ้านเรือนของตนในเมืองนครศรีธรรมราช ส่วนพวกที่เกรงว่าถูกจับได้แล้วจะมีโทษหรืออาจถูกจับตัวเกณฑ์ส่งกลับไปยังเมืองไทรบุรีอีกนั้น ได้หลบหนีไปอยู่ในเมืองไชยา เมืองหลังสวน เมืองชุมพร เมืองตะโก เมืองคลองวาน เมืองบางตะพาน เมืองกุยบุรี และเมือง ปรานบุรี ขณะเดียวกันนั้นอีกบางส่วนไม่ยอมกลับเข้ามาอยู่ตามบ้านเมืองปกติเพราะ กลัวว่าจะถูกชำระส่งเข้ามายังเมืองนครศรีธรรมราช เพราะ "... แยกที่ตกไปอยู่เกาะหมาก... พูดว่าที่เมืองไทร เมืองปลิศ ท่านพระยาไทรเอา คนส่งมาเมืองนคร ..." ทำให้ผู้คนที่จะเดินทางกลับมาอยู่ที่สตูล ละงูเกิดความหวาดกลัวระส่ำระสายไปด้วย^๕

การหลบหนีของเลิกไปอยู่ต่างเมืองหรือไปอยู่ตามเขตป่าเขาช่วงที่เกิดเหตุการณ์การต่อต้านของเมือง ไทรบุรีครั้งที่ ๒ (พ.ศ. ๒๓๘๑ – ๒๓๘๒) นั้นก่อให้เกิดปัญหาตามมาหลายประการ ดังต่อไปนี้

- (๑) ทำให้หัวเมืองที่มีเลิกไพร่หลบหนีอย่างเมืองนครศรีธรรมราช เมืองสงขลา เมืองพัทลุง เมืองท่าทองและ เมืองสตูล ละงู เกิดความระส่ำระสายในบ้านเมือง
- (๒) ทำให้ไม่สามารถควบคุมหัวเมืองประเทศราชมลายูให้มั่นคงได้เพราะหากเลิกไพร่ในเมือง นครศรีธรรมราช เมืองสงขลา และเมืองพัทลุง หลบหนีราชการทัพก็ทำให้หัวเมืองเหล่านี้มีกำลัง ไพร่พลน้อยลงจนมีผลต่อการควบคุมหัวเมืองประเทศราชมลายู
- (๓) ทำให้เกิดความแตกสามัคคีในหัวเมืองปักษ์ใต้อันเนื่องมาจากการยกยอกหรือยื้อแย่งเลิกของต่าง เมืองอย่างเช่น กรณีของเจ้าเมืองนครศรีธรรมราชกับเจ้าเมืองสงขลา หรือ กรณีของเจ้าเมือง ถลางกับเจ้าเมืองตะกั่วทุ่ง

ปัญหาเรื่องเลิกไพร่เป็นอีกปัญหาหนึ่งที่พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงให้ความสำคัญ เพราะว่าเลิกไพร่เป็นกำลังสำคัญของบ้านเมืองทั้งในทางเศรษฐกิจและการทหาร ดังนั้น ภาระหน้าที่อีกประการ ของพระยาศรีพิพัฒน์ภายหลังจากยุติความวุ่นวายที่เกิดขึ้นทั้งเมืองไทรบุรีและเมืองกลันตันคือการมอบหมายให้ บรรดาเหล่าขุนนางทั้งในหัวเมืองปักษ์ใต้และข้าหลวงจากส่วนกลางออกไปสักเลขของแต่ละหัวเมือง สำหรับเมือง พัทลุงนั้นปรากฏว่าเมื่อก่อนมีเลิกในสังกัดอยู่จำนวนมากแต่เนื่องจากได้รับความเดือดร้อนเพราะข้าวของแพง อดยากจึงทำไปมาหากินที่เมืองอื่น บ้างก็ไปตั้งหลักแหล่งไม่กลับมาเมืองพัทลุงอีกเลย และบางส่วนที่กลับมาก็ไม่

^๕ ท้องตรา เจ้าพระยาอัครมหาเสนาบดีสมุหพระกลาโหม ถึง เจ้าพระยายมราช พระยาศรีพิพัฒน์ (๑๒๐๑). เรื่อง การจัดการ ปกครองเมืองไทรบุรี. (กระตาศา). เส้นดินสอดำ. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๒๑๐, ๒๔๔, หมวดจดหมายเหตุ รัชกาลที่ ๓.

^๖ ใบบอก พระศรีราชสงคราม ถึง พระยาศรีพิพัฒน์. (จ.ศ.๑๒๐๑). เรื่อง เลิกเมืองนครศรีธรรมราช พัทลุงหนัทัพ. (กระตาศา). เส้นดินสอดำ. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๑๗๔, หมวดจดหมายเหตุ รัชกาลที่ ๓.

^๗ ใบบอก หลวงรองเมือง หลวงไชยประญา ถึง พระปลัดเมืองพัทลุง (จ.ศ.๑๒๐๑). เรื่อง แยกสตูล ละงูซึ่งตกอยู่ที่ เกาะหมากจะกลับเข้ามาอยู่ที่สตูล ละงูตามเดิม. (กระตาศา). เส้นดินสอดำ. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๒๒๒, หมวดจดหมายเหตุ รัชกาลที่ ๓.

^๘ ใบบอก พระยาอภัยพิพิธ ถึง พระยาศรีพิพัฒน์ (จ.ศ.๑๒๐๑). เรื่อง แยกสตูล ละงูระส่ำระสาย. (กระตาศา). เส้นดินสอดำ. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๒๓๒, หมวดจดหมายเหตุ รัชกาลที่ ๓.

เข้าหามูลนาย เมื่อเป็นเช่นนี้พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงมีรับสั่งให้พระยาศรีพิพัฒน์มอบหมายให้พระวิชิตสรไกรชักชวนผู้คนมาใส่บ้านเมืองให้บริบูรณ์มั่นคง^๑ และมอบหมายให้พระยาอภัยพิพิธ จหมื่นมณฑิเยรพิทักษ์ หลวงทูลกระหม่อมเจ้าทำบุญชำนวนคนของเมืองพัทลุงด้วย สำหรับเมืองจะนะ เมืองปะตงกรำได้มอบหมายให้หลวงสวัสดิ์นักเรฎ หลวงหน้าวังกรมการเมืองสงขลาตรวจสอบจัดทำบัญชี รวมทั้งได้มอบหมายให้พระยาพัทลุงคอยชำระเลิกไพรเมืองนครศรีธรรมราชกับเมืองพัทลุงที่หลบหนีราชการทัพเมืองไทรบุรี^๒ ทั้งนี้การขึ้นบัญชีเลิกของแต่ละหัวเมืองไว้ให้ชัดเจนเพื่อจะได้รู้ว่าในแต่ละหัวเมืองมีเลิกอยู่ในสังกัดเท่าใด เพื่อเกิดศึกสงครามก็จะสามารถเรียกเกณฑ์ได้ทันท่วงทีและสามารถรู้ว่าจะเกณฑ์ได้เป็นจำนวนเท่าใดด้วย

พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงได้โปรดให้พระยาศรีพิพัฒน์ในฐานะแม่ทัพใหญ่จัดการปรับปรุงเมืองนครศรีธรรมราชและเมืองพัทลุงขึ้นใหม่เพื่อให้บ้านเมืองมั่งคั่งและมีผู้คนบริบูรณ์ขึ้นอย่างแต่ก่อน^๓

๓.๒ ลักษณะของปริณทลทางอำนาจของเมืองนครศรีธรรมราช

จดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติได้ชี้ให้เห็นปัญหาของการคมนาคมอันเนื่องจากความห่างไกลระหว่างส่วนกลางกับหัวเมืองปักษ์ใต้ทำให้การติดต่อแจ้งข่าวราชการระหว่างส่วนกลางกับหัวเมืองปักษ์ใต้เป็นไปได้ด้วยความยากลำบากและล่าช้า^๔ ขณะเดียวกันนั้นปัญหาของระยะทางที่ห่างไกลประกอบการปัญหาของการคมนาคมที่เป็นไปด้วยความล่าช้าได้กลายเป็นปัญหาและอุปสรรคในการควบคุมหัวเมืองปักษ์ใต้ด้วยซึ่งปัญหาดังกล่าวนี้ก็มีปรากฏต่อมาดังในความเห็นของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพที่ได้แสดงไว้ครั้งเมื่อดำรงตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงมหาดไทย ดังข้อความตอนหนึ่งที่กล่าวว่า

... เมื่อไปตรวจหัวเมืองครั้งนั้น ข้าพเจ้าไปแลเห็นความลำบากเป็นข้อสำคัญแก่การที่จะจัดการปกครองหัวเมืองข้อหนึ่งคือ หัวเมืองมีมากด้วยกัน การคมนาคมกับกรุงเทพฯ กว่าจะไปถึงกันก็หลายวันและหลายทางพันวิสัยที่เสนาบดีกระทรวงในกรุงเทพฯ จะจัดการด้วยตนเองและจะไปตรวจตราการงานได้ทั่วทุกแห่งเสมอ จะได้มีแต่ท้องตราสั่งและตั้งข้อบังคับสั่งไปในแผ่นกระดาษ พวกเจ้าเมือง กรมการจะทำอย่างไรก็ยากที่จะรู้ ...^๕

ปัญหาเรื่องการคมนาคมเป็นปัจจัยสำคัญที่มีผลต่อความสัมพันธ์ของส่วนกลางกับหัวเมืองว่าจะมีความใกล้ชิดแน่นแฟ้นแค่ไหน ทั้งนี้ด้วยการบังคับบัญชาหรือการสั่งการจากส่วนกลางจะกระทำในลักษณะของสารตราหรือท้องตรา สำหรับหัวเมืองหากต้องการรายงานความเป็นไปของหัวเมืองก็จะกระทำในลักษณะของใบบอกเท่านั้น การที่เสนาบดีและขุนนางจากส่วนกลางจะออกไปตรวจการปฏิบัติงานของบรรดาเจ้าเมืองจะกระทำก็

^๑ ท้องตรา เจ้าพระยาอัครมหาเสนาบดีสมุหพระกลาโหม ถึง เจ้าพระยามรราช พระยาศรีพิพัฒน์. (จ.ศ.๑๒๐๑). เรื่องราชการเมืองนครศรีธรรมราช เมืองกลันตัน เมืองไทรบุรี และแขกเก้าหัวเมืองภายหลังเจ้าพระยานนครศรีธรรมราชถึงแก่อสัญกรรม. (กระดาศเพลลา, กระดาศสา). เส้นดินสอดำ. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๑๑๒, ๒๕๐, หมวดจดหมายเหตุ รัชกาลที่ ๓.

^๒ ท้องตรา เจ้าพระยาอัครมหาเสนาบดีสมุหพระกลาโหม ถึง เจ้าพระยามรราช พระยาศรีพิพัฒน์ (๑๒๐๑). เรื่อง การจัดการปกครองเมืองไทรบุรี. (กระดาศสา). เส้นดินสอดำ. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๒๑๐, ๒๔๙, หมวดจดหมายเหตุ รัชกาลที่ ๓.

^๓ โปรดดูรายละเอียดใน "การจัดการปกครองหัวเมืองปักษ์ใต้" หน้า ๑๘๔ - ๑๘๑.

^๔ หลวงอุดมสมบัติ. (๒๕๓๐). เล่มเดิม. หน้า ๖๔, ๑๕๓, ๑๖๒ และหน้า ๑๖๓.

^๕ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ. (๒๕๑๑). ดำรงราชานุสรณ์. หน้า ๑๖๘.

ต่อเมื่อเกิดความไม่สงบมีการต่อต้านหรือมีสงครามขึ้นในดินแดนหัวเมืองเหล่านี้” พุทธิดมตั้งกล่าวนี้ล้วนแสดงให้เห็นถึงความห่างเหินระหว่างส่วนกลางกับหัวเมือง

ผลที่ติดตามมาจากปัญหาเรื่องการคมนาคมอีกประการ คือ อำนาจของบรรดาเจ้าเมืองซึ่งโดยปกติแล้วเจ้าเมืองต่าง ๆ ที่ออกไปปกครองหัวเมืองนั้น ๆ ต่างได้รับมอบอำนาจจากพระมหากษัตริย์ในการปกครองดินแดนของตน ปัญหาเรื่องระยะทางที่ห่างไกลยังมีผลให้เจ้าเมืองมีอำนาจมากขึ้นเพราะหัวเมืองที่ยังอยู่ห่างไกลจากราชธานีมากแค่ไหนอำนาจจากรัฐบาลกลางที่จะควบคุมก็มีอาจกระทำได้และลดลงตามลำดับ” โดยเฉพาะอย่างยิ่งหัวเมืองทางปักษ์ใต้ในสมัยที่เจ้าพระยานครศรีธรรมราช (น้อย) ทำการปกครองเมืองนครศรีธรรมราช (พ.ศ. ๒๓๕๔ – ๒๓๘๒)

เจ้าพระยานครศรีธรรมราช (น้อย) นับเป็นผู้ทรงอิทธิพลที่สุดในหัวเมืองปักษ์ใต้ตั้งพระบรมราชาธิบายในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่ทรงอธิบายไว้ว่า “... เจ้าพระยานครผู้นี้ชื่อน้อย เป็นผู้มีอำนาจมากกว่าเจ้าพระยานครฯ ทั้งปวงได้บังคับบัญชาตลอดขึ้นมาจากเมืองไชยา ข้างฝั่งตะวันตกก็มีอำนาจแผ่เอื้อมไปจนกลาง ทำทัฬหีที่เป็นสำคัญก็คือตีเมืองไทร มีอำนาจในเมืองแขกมากนับถือเป็นพระเจ้าแผ่นดินรองเป็นผู้ได้รับอำนาจทำหนังสือสัญญาภาษาอังกฤษ...” ขณะเดียวกันฐานะของเมืองนครศรีธรรมราชซึ่งเป็นหัวเมืองเอกใหญ่กว่าหัวเมืองอื่น ๆ ได้ปกครองหัวเมืองประเทศราชไทรบุรีและกลันตันทั้งยังเป็นเมืองท่าที่มีพ่อค้าต่างประเทศไปมาค้าขายอยู่มิได้ขาดจึงส่งผลให้นครศรีธรรมราชเป็นเมืองสำคัญ ประกอบกับเจ้าพระยานครศรีธรรมราช (น้อย) มีสายสัมพันธ์ที่ดีกับกรมหมื่นศักดิ์พลเสพดังจะเห็นได้ว่าทรงสนับสนุนเจ้าพระยานครศรีธรรมราชเสมอ นอกจากนั้นขณะที่เจ้าพระยานครศรีธรรมราชปกครองเมืองนครศรีธรรมราชอยู่นั้นได้ส่งบุตรของท่านไปปกครอง

^๑ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาธรรมาธิราชโกษา (๒๕๑๙). เทศาภิบาล. หน้า ๓๔.

^๒ นิธิ เอียวศรีวงศ์เรียกลักษณะดังกล่าวว่า “อาณาจักรแสงเทียน” หมายถึง อำนาจการปกครองของพระมหากษัตริย์ในศูนย์กลางหนึ่ง ๆ เป็นเหมือนดวงเทียนที่ถูกจุดขึ้นในห้องมืดแสงสว่างหรืออำนาจเข้มข้นแต่เพียงในอาณาเขตที่ใกล้องค์พระมหากษัตริย์หรือดวงเทียนนั้น ยิ่งไกลออกไปเพียงใดแสงเทียนหรือพระราชอำนาจยิ่งสลัวลง จนกว่าจะไปเผชิญกับดวงเทียนอีกดวงหนึ่งที่จุดสว่าง ณ อีกที่หนึ่ง แสงสลัวจากดวงเทียนแรกจึงค่อย ๆ สว่างขึ้นเมื่อเข้าใกล้ดวงที่สอง*

* ศึกษารายละเอียดได้ใน รอเบิร์ต ไฮน์-เกลเดิน (เขียน), นิธิ เอียวศรีวงศ์ (แปล). (๒๕๒๕, เมษายน – กันยายน). “แนวคิดเกี่ยวกับรัฐและสถาบันกษัตริย์ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้,” ในสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่. ๖(๑) : ๑ - ๒๑. หรือ นิธิ เอียวศรีวงศ์. (๒๕๔๔). “จากรัฐชายขอบถึงมณฑลเทศาภิบาล : ความเสื่อมสลายของกลุ่มอำนาจเดิมในเกาะภูเก็ต,” ใน กรุงเทพฯ, พระเจ้าตากฯ และประวัติศาสตร์ไทย : ว่าด้วยประวัติศาสตร์และประวัติศาสตร์นิพนธ์. (กรุงเทพฯ : มติชน). หน้า ๑๖๗ - ๒๒๕.

^๓ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว. (๒๕๓๐). “พระบรมราชาธิบายในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว,” ในจดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติพร้อมด้วยอธิบายของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาธรรมาธิราชโกษา. หน้า ๓๑.

^๔ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาธรรมาธิราชโกษา. (๒๕๓๐). “อธิบายเรื่องราวอันเป็นมูลเหตุแห่งจดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติ และประชุมความเล่าเรื่องต่อจากจดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติ,” ใน จดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติพร้อมด้วยอธิบายของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาธรรมาธิราชโกษา. หน้า ๑๑.

หัวเมืองอื่นๆ ด้วย กล่าวคือ พระยาพัทลุง (น้อยใหญ่) ทำการปกครองเมืองพัทลุง^๑ พระยาไทรบุรี (แสง) ทำการปกครองเมืองไทรบุรี^๒ พระสงครามวิชิตทำการปกครองเมืองตรัง^๓

อุปสรรคด้านการคมนาคมและปัจจัยต่างๆ ดังกล่าวได้ทำให้เมืองนครศรีธรรมราชในสมัยเจ้าพระยานครศรีธรรมราช (น้อย) มีลักษณะของปริมณฑลทางอำนาจมากดังที่จดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติได้ชี้ให้เห็น ลักษณะปริมณฑลทางอำนาจของเมืองนครศรีธรรมราชในสมัยที่เจ้าพระยานครศรีธรรมราช (น้อย) ดังจะเห็นได้ว่าอำนาจของส่วนกลางได้ลดน้อยลงในเขตหัวเมืองที่อยู่ภายใต้อิทธิพลของเมืองนครศรีธรรมราชตั้งพระบรมราชาธิบายในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวข้างต้น ลักษณะดังกล่าวนี้ทำให้เจ้าเมืองนครศรีธรรมราชมีอำนาจในการบริหารมากจนเป็นหนึ่งเมืองประเทศราชและเหล่าบรรดาขุนนางข้าราชการของเมืองนครศรีธรรมราชเองต่างก็มีความผูกพันและมีความจงรักภักดีต่อเจ้าพระยานครศรีธรรมราชมากกว่าราชธานี ดังที่ปรากฏว่าเหล่าบรรดาข้าราชการของเมืองนครศรีธรรมราชที่เดินทางเข้ามายังกรุงเทพฯ เมื่อสอบถามรายละเอียดเกี่ยวกับเมืองนครศรีธรรมราชเพิ่มเติมจากข้าราชการที่เจ้าพระยานครศรีธรรมราชบอกกล่าวเข้ามาแล้วมักจะไม่ค่อยให้ความร่วมมือ ทั้งนี้ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีความเห็นว่าเป็นเพราะ "...ห้ามปรามเข้ามาว่าไม่ให้พูดมันก็ไม่พูด มันจะพูดก็กลัวเกินนายสั่ง..."^๔ ดังกรณีที่ทรงสอบถามหมื่นพิทักษ์นาวา นายดวง นายแพ นายช่วยทุกคนตอบแต่ว่าไม่ทราบและไม่ได้ยิน^๕ หรือในทางกลับกันหากขุนนางจากส่วนกลางเดินทางไปยังหัวเมืองปักษ์ใต้และขอความร่วมมือหรือขอความช่วยเหลือจากเหล่าบรรดาหัวเมืองที่อยู่ภายใต้การกำกับของเมืองนครศรีธรรมราชมักไม่ค่อยให้ความร่วมมือและเป็นไปด้วยความลำช้า ดังกรณีเมืองไชยา เมืองท่าทองที่ไม่ค่อยให้ความร่วมมือและอำนาจความสะดวกแก่กองทัพของพระยาศรีพิพัฒน์และเจ้าพระยาพระคลังเมื่อครั้งยกกองทัพไปปราบปรามพวกขบถเมืองไทรบุรี ดังปรากฏในจดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติที่กล่าวว่า

...เมื่อท้าวพระกรุณา (พระยาศรีพิพัฒน์ : ทัด - ผู้วิจัย) ยกออกมาถึงทอดเรืออยู่ที่เกาะนางประสงคั้นให้ขึ้นไปหาตัวปลัดเมืองไชยาก็หลงมาไม่ ทอดเรือคอยช้ายูถึง ๓ วัน ๔ วันปลัดเมืองไชยาจึงลงมา ต้องให้หลวงพิทักษ์เสมียนตราขึ้นไปหาตัวปลัดเมืองไชยาจึงลงมาได้เรือนำออกมาส่ง ที่เมืองท่าทองนั้นให้พระปรานขึ้นไปหาตัวหลวงไชปัญญาลงมาให้จัดเอาเรือนำมาส่ง หลวงไชปัญญาที่หลงมาไม่ เรือนำก็ไม่จัดส่งออกมา แต่ทอดเรือคอยช้ายูถึง ๔ วัน ๕ วันน้ำก็น้อยลงทุกทีต้องรับพระราชทานเอาน้ำออกเฉลี่ยให้แจกจ่ายกันกิน ผู้คนในสำเรือได้ความลำบากป่วยเจ็บลงก็ ๒ คน ๓ คน ...^๖

^๑ กรมศิลปากร. (๒๕๑๔). "พงศาวดารเมืองพัทลุง." ใน ประชุมพงศาวดารฉบับหอสมุดแห่งชาติ ภาคที่ ๕๓ เล่ม ๑๓. หน้า ๑๒๑.

^๒ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาถนอมทิพย์. (๒๕๓๐). "อธิบายเรื่องราวอันเป็นมูลเหตุแห่งจดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติ และประชุมความเล่าเรื่องต่อจากจดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติ." ใน เล่มเดิม. หน้า ๑๒.

^๓ กรมศิลปากร. (๒๕๑๔). "พงศาวดารเมืองนครศรีธรรมราช." ใน ประชุมพงศาวดาร ฉบับหอสมุดแห่งชาติ ภาคที่ ๕๓ เล่ม ๑๓. หน้า ๑๐๔ - ๑๐๕.

^๔ หลวงอุดมสมบัติ. (๒๕๓๐). เล่มเดิม. หน้า ๕๕

^๕ แหล่งเดิม. หน้า ๕๕ - ๑๐๑, ๑๐๕ และ หน้า ๑๓๒.

^๖ แหล่งเดิม. หน้า ๑๔๒.

และข้อความในจดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติอีกตอนหนึ่งที่กล่าวว่า

... เมื่อครั้งเจ้าคุณหาบล (เจ้าพระยาพระคลังว่าที่สมุหพระกลาโหม : ดิส - ผู้วิจัย) ออกมาก็เป็นเหมือนกันอย่างเช่นนี้ จะเรียกหาตัวเรียกเอาอะไรก็ไม่ใคร่ได้ ไม่ใคร่มา...ทำนองมันจะกลัวหลบหลีกไปรือเสีย รับสั่งว่า...ย้ายบ่าวไพร่ เจ้าพระยานครฯ แล้วมันสุดใจนักหนาทีเดียว มันฟังก็แต่ค่านายมันเท่านั้น ถ้านายไม่บอกไม่สั่งไว้แล้ว มันไม่ทำไม่พูด เอาเลย มันกลัวอยู่ที่ค่านายของมันคนเดียว ...ถ้านายไม่สั่งให้บอกแล้ว ให้ตามเอาเถิด ไม่พูดไม่บอกเอาเลยทีเดียว มันกลัวนายนี้สุดใจนักหนา ...^๑

ลักษณะพฤติกรรมเหล่านี้ล้วนแสดงให้เห็นถึงอิทธิพลและอำนาจของเจ้าพระยานครศรีธรรมราช (น้อย) ในการปกครองหัวเมืองปักษ์ใต้ซึ่งมีอิทธิพลมากกว่าส่วนกลาง^๒ แม้กระทั่งขุนนาง (พระยาศรีพิพัฒน์) จากส่วนกลางลงไปอยู่ที่เมืองสงขลาแล้วก็ยังปรากฏว่าข้าราชการในหัวเมืองปักษ์ใต้ยังเกรงกลัวอิทธิพลของเจ้าพระยานครศรีธรรมราชมาก ดังกรณีของพระยาไชยาซึ่งได้รับมอบหมายให้ไปรักษาหัวเมืองชายทะเลตะวันตกและได้มีใบบอกรายงานเกี่ยวกับเกาะรังนกในหัวเมืองชายทะเลตะวันตกให้พระยาศรีพิพัฒน์ทราบนั้นได้กำกับว่า "...เกาะรังนกเหล่านี้เดิมท่านเจ้าพระยานครให้พระสาครพานิชจัดแจงอยู่ ให้หลวงทิพย์อักษรเสมียนตรากราบเรียนเจ้าคุณแม่ทัพใหญ่รู้แต่สองต่อสองอย่าให้ผู้ใดรู้ต่อไป รู้ถึงเจ้าพระยานครจะเป็นที่ขัดใจ ..."^๓ หรือดังกรณีของพระยาพัทลุง (น้อยใหญ่) ซึ่งป่วยเป็นโรคภัยเปลี่ยนไข้ทำราชการไม่ติดนักอีกทั้งยังเป็นคนดุร้ายเป็นที่หวาดกลัวของผู้คน แม้แต่บุตรหลานของพระยาพัทลุง (ทองขาว) เองก็ยังพากันอพยพเข้ามาอาศัยอยู่ในกรุงเทพฯ ก็ไม่ได้ไปรดให้ปลดออกจากตำแหน่งเจ้าเมืองจนกระทั่งเมื่อเจ้าพระยานครศรีธรรมราช (น้อย) ถึงแก่อสัญกรรมจึงโปรดฯ ให้ปลดพระยาพัทลุง (น้อยใหญ่) หรือกรณีของเมืองไทรบุรีเมื่อยึดเมืองไทรบุรีกลับคืนมาได้แล้วก็ยังไม่โปรดฯ ให้ผู้ใดเมืองไทรบุรีในทันทีแต่ยังคงโปรดฯ ให้พระยาไทรบุรี (แสง) อยู่รักษาเมืองไทรบุรีไปก่อนทั้งๆ ที่ถูกภาคทัณฑ์ถึง ๒ ครั้งแล้วที่ไม่สามารถรักษาเมืองไทรบุรีไว้ได้ ทั้งนี้เข้าใจว่าคงเป็นเพราะทรงเกรงใจเจ้าพระยานครศรีธรรมราช (น้อย) ผู้เป็นบิดาซึ่งรับราชการทำความดีความชอบมาช้านาน จนกระทั่งเมื่อเจ้าพระยานครศรีธรรมราชถึงแก่อสัญกรรมจึงโปรดฯ ให้ตนกอนุ่มกับตนกูอาสันมาเป็นเจ้าเมืองและผู้ช่วยราชการเมืองไทรบุรี ส่วนพระยาไทรบุรี (แสง) โปรดฯ ให้ไปเป็นเจ้าเมืองพังงา^๔

^๑ หลวงอุดมสมบัติ. (๒๕๓๐). เล่มเดิม. หน้า ๑๔๓ - ๑๔๔.

^๒ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอเจ้าฟ้าฯ กรมพระยาเดชาดิศร อธิบายลักษณะดังกล่าวนี้ว่าเป็นความรู้สึกของท้องถิ่นนิยมก็ว่าได้เพราะในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวก็ยังคงปรากฏลักษณะดังกล่าวอยู่

^๓ ใบบอก พระยาไชยา ถึง พระยาศรีพิพัฒน์. (จ.ศ. ๑๒๐๑). เรื่อง หลวงวิชิตวังษานำแผนที่ฝั่งตะวันตกมาแจ้งราชการ. (กระดาษเปล่า). เส้นดินสอดำ. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๑๑๗. หมวดจดหมายเหตุ รัชกาลที่ ๓.

^๔ ท้องตรา พระยาศรีพิพัฒน์ ถึง พระเสนหามนตรี. (จ.ศ. ๑๒๐๑). เรื่อง ข้าราชการทางหัวเมืองปักษ์ใต้ฝ่ายตะวันตกเกี่ยวกับเมืองไทรบุรี. (กระดาษเปล่า). เส้นดินสอดำ. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๒๓. หมวดจดหมายเหตุ รัชกาลที่ ๓.

* โปรดดูรายละเอียดในเรื่องที่ว่าด้วย "การจัดการปกครองในหัวเมืองชายทะเลตะวันตก" และ "พระบรมราชโองบายและการจัดการปกครองเมืองไทรบุรี" หน้า ๑๘๙ - ๒๐๑.

นอกจากนี้แล้วการกระทำของเจ้าพระยานครศรีธรรมราช (น้อย) ในบางกรณีได้แทรกแซงอำนาจของเสนาบดีสมุหพระกลาโหมตั้งกรณีเมืองพัทลุงซึ่งเดิมขึ้นตรงต่อกรุงเทพฯ แต่ในสมัยของเจ้าพระยานครศรีธรรมราช (น้อย) ปกครองเมืองนครศรีธรรมราชนั้น เมืองพัทลุงกลับบอกขอราชการส่งช่วยอากรไปยังเมืองนครศรีธรรมราชแทนที่จะบอกส่งขึ้นมายังกรุงเทพฯ คล้ายกับว่าเมืองพัทลุงเป็นเมืองในปกครองของเมืองนครศรีธรรมราช ดังที่ปรากฏว่าภายหลังจากเจ้าพระยานครศรีธรรมราชถึงแก่อสัญกรรมแล้วพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงโปรดฯ ให้เมืองพัทลุงส่งบอกขอราชการขึ้นมายังกรุงเทพฯ โดยตรงอย่างแต่ก่อน ดังข้อความในท้องตราเจ้าพระยาอัครมหาเสนาบดีสมุหพระกลาโหมที่มีถึงเจ้าพระยาอมราช พระยาศรีพิพัฒน์ฉบับลงวันศุกร์ เดือน ๘ ขึ้น ๓ ค่ำ (๑๔ มิถุนายน ๒๓๕๒) ที่กล่าวว่า

... เมืองพัทลุงนั้นแต่ก่อนก็ขึ้นกรุงเทพมหานคร พระยาพัทลุงว่าราชการเมืองก็คงขึ้นกรุงเทพมหานคร แต่บอกราชการนั้น พระยาพัทลุงเกรงเจ้าพระยาอมราชอยู่ด้วยเป็นบิดา จึงไม่อาจบอกเข้าไป บอกแต่เพียงเจ้าพระยาอมราช เจ้าพระยาอมราชหาบุญไม่แล้ว พระเสนาบดีกรมการเมืองนคร พระวิจิตรไกรว่าราชการเมืองพัทลุง ราชการบ้านเมืองด้วยความสิ่งใดขัดข้องกับให้พระวิจิตรไกรบอกปรึกษาหารือกันกับเมืองนครตามเหมือนเจ้าพระยาอมราชยังอยู่ ถ้าราชการควรจะบอกเข้ายังกรุงเทพมหานคร และบอกส่งช่วยอากรประการใดก็ให้บอกเข้าไปยังกรุงเทพมหานครทีเดียว อย่าให้ต้องเมืองนครบอกนำเสีย ...^{*}

ขณะเดียวกันนี้ระยะทางที่ห่างไกลและปัญหาเรื่องการคมนาคมล่าช้าย่อมมีผลต่อระบบไพร่ด้วยเพราะสมุหพระกลาโหมไม่อาจกวตขันดูแลมูลนายและไพร่เหล่านั้นได้อย่างเต็มที่ ไพร่ในหัวเมืองขึ้นนอกอย่างเมืองนครศรีธรรมราชและหัวเมืองในกำกับของเมืองนครศรีธรรมราชต้องตกอยู่ใต้การบังคับบัญชาของมูลนายระดับท้องถิ่นและมีความเกรงกลัวเชื่อฟังมูลนายเหล่านั้นซึ่งมีอิทธิพลต่อชีวิตความเป็นอยู่ของพวกเขาอย่างมากว่ามูลนายใหญ่ที่อยู่ในส่วนกลาง

๓.๓ ปัญหาของการเมืองการปกครองในหัวเมืองปักษ์ใต้

จดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติได้ชี้ให้เห็นลักษณะบางประการของปัญหาการเมืองการปกครองในหัวเมืองปักษ์ใต้ที่เกิดจากความขัดแย้งและการขาดความสามัคคีระหว่างบรรดาผู้ปกครองหัวเมืองโดยเฉพาะเมืองนครศรีธรรมราชกับเมืองสงขลา รวมทั้งพฤติกรรมของเหล่าขุนนางข้าราชการจากส่วนกลางที่ลงมาแก้ปัญหาในหัวเมืองปักษ์ใต้

๓.๓.๑ ปัญหาจากความขัดแย้งขาดความสามัคคีของเจ้าเมืองและข้าหลวงที่ลงไปแก้ปัญหา

ปัญหาความขัดแย้งและการขาดความสามัคคีของเจ้าเมืองและข้าหลวงที่ลงไปแก้ปัญหาในเมืองไทรบุรีและเมืองกลันตันตามที่ปรากฏในจดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัตินั้นมีหลายกรณี ได้แก่ ความขัดแย้งและความเป็นอริ

* ท้องตรา เจ้าพระยาอัครมหาเสนาบดีสมุหพระกลาโหม ถึง เจ้าพระยาอมราช พระยาศรีพิพัฒน์. (จ.ศ.๑๒๐๑). เรื่อง ราชการเมืองนครศรีธรรมราช เมืองกลันตัน เมืองไทรบุรี และแขกเก้าหัวเมืองภายหลังเจ้าพระยาอมราชถึงแก่อสัญกรรม. (กระดาศเพลลา, กระดาศสา). เส้นดินสอดำ. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๑๑๒, ๒๕๐, หมวดจดหมายเหตุ รัชกาลที่ ๓.

กันของเมืองนครศรีธรรมราชกับเมืองสงขลา ความขัดแย้งไม่ลงรอยของข้าหลวงที่ลงไปปฏิบัติราชการในหัวเมืองชายทะเลตะวันตกระหว่างพระยาไชยาและพระตะกั่วทุ่งกล่าวโทษพระยาตกลาง ความขัดแย้งของข้าหลวงจากส่วนกลางวิวาทกับขุนนางท้องถิ่นและความขัดแย้งระหว่างข้าหลวงจากส่วนกลางขัดแย้งกันเอง ตลอดจนความขัดแย้งระหว่างขุนนางในท้องถิ่นขัดแย้งกันเอง ดังตัวอย่างต่อไปนี้

๓.๓.๑.๑ ความขัดแย้งและการขาดความสามัคคีระหว่างเมืองนครศรีธรรมราชกับเมืองสงขลา

ปัญหาความขัดแย้งระหว่างเมืองนครศรีธรรมราชกับเมืองสงขลาเป็นปัญหาที่เกิดขึ้นมาตั้งแต่สมัยกรุงธนบุรีและสมัยพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก^๑ ทั้งนี้ ความขัดแย้งระหว่างเมืองทั้งสองปรากฏเด่นชัดภายหลังจากที่เมืองทั้งสองได้เข้ามามีบทบาทเป็นผู้ควบคุมดูแลหัวเมืองมลายู ดังที่สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงอธิบายไว้ในอธิบายเรื่องราวอันเป็นมูลเหตุแห่งจดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติว่า "... ตั้งแต่แยกเมืองสงขลามาชขึ้นกรุงเทพฯ และให้มีหน้าที่กำกับหัวเมืองแขกเหมือนกับเมืองนครฯ เจ้าพระยานครฯ กับพระยาสงขลาไม่ชอบกันมาทุกชั้นนุรุษ ..."^๒ เพราะเดิมที่หัวเมืองปักษ์ใต้ทั้งหมดรวมทั้งหัวเมืองประเทศราชมลายู อยู่ภายใต้การควบคุมของเมืองนครศรีธรรมราชเพียงเมืองเดียว แต่ต่อมาภายหลังจากเกิดเหตุการณ์การต่อต้านของเมืองปัตตานีใน พ.ศ. ๒๓๓๔ เมืองสงขลาได้เลื่อนฐานะขึ้นตรงต่อกรุงเทพฯ และมีบทบาทในการควบคุมเมืองปัตตานี และเมืองตรังกานูจึงสร้างความไม่พอใจให้กับเมืองนครศรีธรรมราช และเป็นที่ยอมรับกันว่าเหตุการณ์ความไม่สงบที่เกิดขึ้นในหัวเมืองมลายูเมื่อ พ.ศ. ๒๓๗๔ ขยายลุกลามใหญ่โตนั้น ส่วนหนึ่งเป็นผลมาจากความไม่ร่วมมือระหว่างเจ้าพระยานครศรีธรรมราช (น้อย) และพระยาสงขลา (เซ่ง)^๓ รวมทั้งเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในครั้งนี้ (พ.ศ. ๒๓๘๑ - ๒๓๘๒) ก็เช่นเดียวกัน เหตุการณ์ขยายใหญ่โตลุกลามขึ้นเพราะเจ้าพระยานครศรีธรรมราช (น้อย) กับพระยาสงขลา (เซ่ง) ไม่ได้ร่วมมือกันในการปราบปราม ดังข้อความในหลายๆ ตอนของจดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงกล่าวถึงความไม่ร่วมมือของเจ้าเมืองทั้งสอง ดังข้อความต่อไปนี้

^๑ ศึกษารายละเอียด "ความสัมพันธ์ระหว่างเมืองนครศรีธรรมราชกับเมืองสงขลา" เพิ่มเติมได้จากเอกสารข้อมูลต่อไปนี้

๑). สงบ ส่งเมือง. (๒๕๑๘). ความสัมพันธ์ระหว่างราชอาณาจักรกับหัวเมืองนครศรีธรรมราชในสมัยกรุงธนบุรีและสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น. (ปริญญาณีพันธ์ (กศ.ม.ประวัติศาสตร์) มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร). หน้า ๑๓๕ - ๑๓๙.

๒). สุภาภรณ์ ดันตลารักษ์. (๒๕๒๐). บทบาทของเจ้าพระยานครศรีธรรมราช (น้อย) ที่มีต่อรัฐบาลกลางและหัวเมืองภาคใต้ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยและพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว. (วิทยานิพนธ์ (อ.บ. ประวัติศาสตร์). จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย). หน้า ๑๓๗ - ๑๔๖.

^๓ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ. (๒๕๓๐). "อธิบายเรื่องราวอันเป็นมูลเหตุแห่งจดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติ และประชุมความเล่าเรื่องต่อจากจดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติ." ใน จดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติพร้อมด้วยอธิบายของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ. หน้า ๒๑.

^๔ แหล่งเดิม. หน้า ๒๑ - ๒๒.

ข้อความในจดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติ ฉบับที่ ๑ กล่าวว่า

... การครั้งนี้มีความน้อยพระทัยเจ็บพระทัยหนักหนาด้วยพระยาสงขลาไม่คิดปรึกษาหารือให้พริกพร้อมกัน ทำจนให้อ้ายแขกมันกำเริบจะเข้ามาตีเอาเมืองสงขลาเสีย... การครั้งนี้อ้ายแขกไพร่มันมีคนมากก็มากน้อยนักหนา มันมีมาห้าพันหกพันเท่านั้น มันแยกย้ายกันก็กองละ ๒,๐๐๐ กองละ ๑,๐๐๐ กองละ ๕๐๐ กองละ ๓๐๐ คนที่นครก็มีอยู่ห้าพันเศษ สงขลาห้าพันเศษ คนถึงหมื่นเศษพอทำอยู่แล้วยังทำไม่ได้ ต้องรื้อถึงทัพกรุงฯ ออกไปจึงทำได้ มันจะเป็นกระไรนักหนาทีเดียว คนเรามีพอทำแล้วปรึกษาหารือกันให้ช่วยกันให้พริกพร้อม หัวใจมันอยู่ที่ไหน ก็ทำเอาตรงเข้าที่หัวใจมันอยู่ที่นั่นแล้วจะไปไหนคงทำได้ นี่ต่างคนต่างก็จะไม่ปรึกษาหารือกันช่วยกันทำให้พริกพร้อม การจึงเป็นไปได้ ข้างสงขลาที่คิดทำเอาตามข้างสงขลา...”^๑

หรือข้อความในจดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติฉบับเดียวกันอีกตอนกล่าวว่า

... ไม่พอที่พอทางจะให้ป่วยงานรีพลเสบียงอาหารเลย การข้างนอกก็มีผู้คนพอทำอยู่แล้วยังทำไม่ได้ ทำไม่ได้แล้วจะคิดรักษาเขตแดนบ้านเมืองไว้ให้มั่นคงเท่านี้ก็ไม่ได้ ข้างหนึ่งฉลาดก็ฉลาดเกินไป ข้างหนึ่งโง่ก็โง่ดื้อไป ทำจนให้มันเข้ามาในเขตในแดน การไม่ควรจะเป็นได้ก็เป็นไป ทำให้อายอดสุเขาเล่นเปล่าๆ ต่างคนก็ต่างทำไม่สามัคคีปรึกษาหารือกันเลย มีแต่คิดถือเปรียบแก่งแย่งกันไปเสียสิ้น ...”^๒

หรือข้อความจากจดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติ ฉบับเดียวกันและฉบับที่ ๓ อีกตอนที่ทรงดำนิเมืองนครศรีธรรมราชที่ไม่ช่วยเหลือเมืองสงขลาต่อต้านพวกเมืองไทรบุรีว่า

... อ้ายแขกมันก็มา ๒ พัน ๓ พันเท่านั้น จะคิดช่วยเหลือกันทำเสียก็จะแล้ว นี่ไม่ช่วยกันเอาเล่น ปล่อยให้อ้ายแขกมันเข้ามาจนในเขตในแดนต้องให้รื้อถึงทัพใหญ่ยกออกไปพากันลำบากไปเสียหมด... เป็นอย่างไรหนอจึงคิดฉีกไปเสียอย่างนี้จะมีความโกรธแค้นกันอย่างไรหรือ จึงไม่คิดช่วยเหลือกัน... ทำนองคิดว่าถึงเมืองสงขลาจะเสียหายก็ข้างเถิด จะไปทำเอาเมืองไทรให้ได้ ...”

และข้อความในจดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติ ฉบับที่ ๔ ที่กล่าวว่า

... เป็นเคราะห์เป็นกรรมอะไรอย่างนี้ไม่พอที่จะมาถือเปรียบห้องที่กันคิดปิดบังเปล่าๆ ถ้าช่วยเหลือเข้ามือกันทำให้พริกพร้อมแล้ว ปานนี้ก็แล้วเสียแต่ไหนๆ แล้ว ทำไมกับอ้ายแขกมันมาเท่านั้น คนนครฯ บอกเข้ามาคราวนี้ ก็ยกไปถึงสี่พันหย่อน ๕ คน คนที่สงขลาทั้งสองพัน จะรวบรวมควบกันเข้าช่วยกันทำจริงๆ แล้ว มันจะอยู่สู้รบทำเอาจนถึงอย่างนี้ได้ที่ไหน นี่มานั่งให้อ้ายแขกมันทำเอาจนยับเยินไปได้ การครั้งนี้ก็เป็นเพราะอ้ายคนหัวขาดคนเดียวมันเอง จะสู้รบแต่อ้ายแขกชั่ววินิดหนึ่งเท่านั้นก็สู้มันไม่ได้ ...”^๓

^๑ หลวงอุดมสมบัติ. (๒๕๓๐). เล่มเดิม. หน้า ๕๐.

^๒ แหล่งเดิม. หน้า ๕๑ - ๕๒.

^๓ แหล่งเดิม. หน้า ๖๗ และ หน้า ๘๔ - ๘๖.

^๔ แหล่งเดิม. หน้า ๑๑๒.

ขณะเดียวกันนั้นพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงไม่พอพระทัยพระยาสงขลาที่ไม่จัดการป้องกันบ้านเมืองให้ทันท่วงทีจนปล่อยให้เหตุการณ์ขยายลุกลามจนทำให้พวกขบถเมืองไทรบุรีเข้ามาล้อมเมืองสงขลาไว้ ดังปรากฏในจดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติข้อความที่กล่าวว่า "... พระยาสงขลา ก็พากันอ้อแอ้เสียหมดนึ่งให้อ้ายแขกมันหลอกหลวงทำเข้ามาได้จนในเขตแดน อ้ายแขกมันก็เป็นแต่ลูกเล็ก ๆ ยังให้มันทำได้ นำเกลียดหน้าซังนักหนาทีเดียว อ้ายยาโม้อะไรมิรู้ ถ้าเป็นคนไม่ชอบอ้อชมาสยอยู่แต่ก่อนแล้วจะสั่งท้าวพระกรุณา (พระยาศรีพิพัฒน์ - ผู้วิจัย) ให้ออกไปตัดเอาหัวมันเสีย..."^๑ ทั้งนี้ความไม่พอพระทัยของพระองค์น่าจะมีสาเหตุมาจากการที่พระยาสงขลาไม่ได้คิดป้องกันบ้านเมืองเพราะเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นเป็นผลสืบเนื่องมาจากเมืองไทรบุรีซึ่งมีความรับผิดชอบโดยตรงของเจ้าพระยานครศรีธรรมราช ดังนั้นพระยาสงขลาจึงถือว่าการปราบปรามพวกขบถเมืองไทรบุรีเป็นหน้าที่ของเจ้าพระยานครศรีธรรมราช

ข้อความที่กล่าวมาทั้งหมดนี้ล้วนแสดงให้เห็นถึงความวิตกกังวลของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวกับปัญหาความขัดแย้งและความเป็นอริของเจ้าพระยานครศรีธรรมราชกับพระยาสงขลา^๒ ขณะเดียวกันนั้นจดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติยังชี้ให้เห็นการแก่งแย่งชิงเด่นของเมืองนครศรีธรรมราชกับเมืองสงขลา การแก่งแย่งชิงเด่นของเมืองทั้งสองนี้หลายครั้งหลายหนที่พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงรับสั่งแสดงความขัดเคืองพระทัยต่อการสูญเสียทั้งหลายซึ่งเกิดจากการแก่งแย่งอำนาจระหว่างเหล่าข้าราชการของทั้งสองเมืองที่รับผิดชอบการปกครองหัวเมืองปักษ์ใต้ และทรงตระหนักดีว่าความวุ่นวายต่างๆ ในครั้งนี้จะไม่เกิดขึ้น หากเจ้าเมืองทั้งสองร่วมมือกันในการปราบปรามและรักษาความสงบสุข

แสดงให้เห็นว่าความขัดแย้งของเจ้าพระยานครศรีธรรมราช (น้อย) กับพระยาสงขลา (เซ่ง) เป็นปัญหาที่หนึ่งซึ่งผลให้การแก้ปัญหาหัวเมืองประเทศราชมลายูไม่ประสบผลสำเร็จและเป็นไปด้วยความล่าช้า ดังกรณีที่เกิดเหตุการณ์ความวุ่นวายในเมืองกลันตันซึ่งเป็นเมืองในความรับผิดชอบของเมืองนครศรีธรรมราช การดำเนินพระบรมราชาบายการแก้ปัญหาเกี่ยวกับเหตุการณ์ในครั้งนั้น พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวมีรับสั่งให้เจ้าพระยานครศรีธรรมราชเดินทางไปปรึกษาข้าราชการกับพระยาศรีพิพัฒน์ที่เมืองสงขลา แต่ด้วยความเป็นอริของเจ้าพระยานครศรีธรรมราชกับพระยาสงขลาทำให้เจ้าพระยานครศรีธรรมราชไม่เดินทางไปเมืองสงขลา ประกอบกับในเวลานั้นเจ้าพระยานครศรีธรรมราชป่วยจึงใช้เป็นข้ออ้างที่จะไม่เดินทางไปเมืองสงขลา^๓ แต่พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทราบถึงความขัดแย้งของเจ้าเมืองทั้งสองจึงมีรับสั่งให้เจ้าพระยานครศรีธรรมราชลงไปรักษาตัวที่เมืองสงขลา ดังข้อความในจดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติที่กล่าวว่า "... จะนึ่งเสีย

^๑ หลวงอุดมสมบัติ. (๒๕๓๐). เล่มเดิม. หน้า ๔๔.

^๒ ทั้งนี้ ความขัดแย้งระหว่างเจ้าเมืองนครศรีธรรมราชกับเจ้าเมืองสงขลาเป็นเหตุผลสำคัญที่ทำให้เหตุการณ์เมื่อ พ.ศ. ๒๓๗๔ ลุกลามจนเกิดความวุ่นวายไปทั่วหัวเมืองประเทศราชมลายู โดยศึกษารายละเอียดเหตุการณ์ความวุ่นวายที่เกิดขึ้นในหัวเมืองมลายู เมื่อ พ.ศ. ๒๓๗๔ เพิ่มเติมได้ใน ทวีศักดิ์ ล้อมลิ้ม. (๒๕๑๕). การศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับหัวเมืองประเทศราชมลายูในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น (พ.ศ. ๒๓๒๕ - ๒๔๑๑). ปริญญาานิพนธ์. (กศ.ม.ประวัติศาสตร์). กรุงเทพฯ : บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ.

^๓ ท้องตรา เจ้าพระยาอัครมหาเสนาบดีสมุหพระกลาโหม ถึง เจ้าพระยายมราช พระยาศรีพิพัฒน์. (จ.ศ. ๑๒๐๑). เรื่อง พระยากันตันขอกองทัพพระยาศรีพิพัฒน์. (กระดาษา). เส้นดินสอด่า. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๑๐๘, ๑๑๔ หมวดยจดหมายเหตุ รัชกาลที่ ๓.

ไม่ลงมาช่วยกันคิดราชการอย่างนี้จะถูกหรือ...การเมืองกลันตันเป็นของเจ้าพระยานครฯ การจะเป็นอย่างไร เจ้าพระยานครฯ ก็รู้อยู่หมดสิ้น มีหนังสือไปว่า ถึงเจ็บบ้างอย่างไรก็ให้มาช่วยกันคิดราชการให้จงได้ มานอนรักษาตัวอยู่ที่สงขลา...^๑ และตั้งข้อความในท้องตราเจ้าพระยาอัครมหาเสนาบดีสมุหพระกลาโหมที่มีถึงเจ้าพระยายมราช พระยาศรีพิพัฒน์ ฉบับลงวันอาทิตย์ เดือน ๖ แรม ๑๔ ค่ำ (๑๒ พฤษภาคม ๒๓๘๒) กล่าวว่า "...ความเมืองกลันตันเจ้าพระยานครรู้แจ้งซึ่งจะนิ่งเสียบอกป่วยไม่ลงมาปรึกษาหารือกับพระยาศรีพิพัฒน์ช่วยกันคิดอ่านจัดแจงเมืองกลันตันไม่ชอบถึงป่วยก็ต้องลงไปรักษาตัวอยู่ที่เมืองสงขลา ..." ^๒ รวมถึงท้องตราเจ้าพระยาอัครมหาเสนาบดีสมุหพระกลาโหมที่มีถึงเจ้าพระยายมราช พระยาศรีพิพัฒน์ ฉบับลงวันพุธ เดือน ๗ ขึ้น ๘ ค่ำ (๒๒ พฤษภาคม ๒๓๘๒) กล่าวว่า "... ที่จัดแจงเมืองกลันตันแต่เดิมมาเป็นความของเจ้าพระยานครเกิดเหตุขึ้นดังนี้เจ้าพระยานครจะบอกป่วยนั่งอยู่นั้นไม่ชอบให้พระยาศรีพิพัฒน์มีหนังสือไปถึงเจ้าพระยานครให้ส่งไปคิดราชการเมืองกลันตันที่เมืองสงขลา ..." ^๓ แต่อย่างไรก็ตามเจ้าพระยานครศรีธรรมราช (น้อย) ก็ไม่ได้ลงไปเมืองสงขลาจนกระทั่งถึงแก่อสัญกรรม หลังจากที่เจ้าพระยานครศรีธรรมราช (น้อย) ถึงแก่อสัญกรรมแล้วนั้น ได้โปรดให้พระเสนหามนตรี (น้อยกลาง) บุตรชายเป็นเจ้าของนครศรีธรรมราชสืบต่อมา แต่พระองค์ก็ทรงเกรงว่าความเป็นอธิราชของเจ้าเมืองทั้งสองที่มีมาช้านานอาจไม่ยุติ จึงมีรับสั่งถึงความสมควรสมานระหว่างเจ้าเมืองในหัวเมืองปักษ์ใต้ ดังปรากฏในท้องตราเจ้าพระยาอัครมหาเสนาบดีสมุหพระกลาโหมที่มีถึงเจ้าพระยายมราชกับพระยาศรีพิพัฒน์ ฉบับลงวันศุกร์ เดือน ๘ ขึ้น ๓ ค่ำ (๑๔ มิถุนายน ๒๓๘๒) ข้อความที่กล่าวว่า

... โปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้พระยาศรีพิพัฒน์ว่ากับพระยาสงขลาว่า เจ้าพระยานครกับพระยาสงขลาแต่ก่อนเป็นเวรแก่กัน เจ้าพระยานครก็ถึงแก่อสัญกรรมแล้วให้พระยาสงขลาคิดถึงตัวเป็นอนิจจังเกิดสิ้นเวรกับบุตรเจ้าพระยานครเสียบ้างให้มีจิตเมตตาต่อกันเหมือนญาติ บ้านเมืองไม่เป็นปกติ หัวเมืองแขกซึ่งขึ้นกับเมืองนครเมืองสงขลาก็ไว้อยู่ทุกบ้านทุกเมือง เหตุการณ์สิ่งไรเกิดขึ้นก็ด้วยแต่จะกำเริบ ถ้าย้ายแขกกำเริบลูกลามขึ้นข้างเมืองไหนก็ให้พระยาสงขลาไปช่วยให้ทันที ถ้าเกิดเหตุการณ์ขึ้นข้างเจ้าหัวเมืองก็ให้บอกกล่าวไปถึงเมืองนครเมืองพัทลุง ให้เมืองนคร เมืองพัทลุงยกมาช่วยอย่าให้มีความรังเกียจต่อกัน ...^๔

อย่างไรก็ตาม เพื่อป้องกันมิให้ปัญหาความเป็นอธิราชของเจ้าเมืองนครศรีธรรมราชกับเจ้าเมืองสงขลาส่งผลกระทบต่อปกครองหัวเมืองประเทศราชมลายู ภายหลังจากเจ้าพระยานครศรีธรรมราชถึงแก่อสัญกรรม

^๑ หลวงอุดมสมบัติ. (๒๕๓๐). เล่มเดิม. หน้า ๑๕๖.

^๒ ท้องตรา เจ้าพระยาอัครมหาเสนาบดีสมุหพระกลาโหม ถึง เจ้าพระยายมราช พระยาศรีพิพัฒน์. (จ.ศ.๑๒๐๑). เรื่อง พระยากลันตันขอกองทัพพระยาศรีพิพัฒน์. (กระดาศสา). เส้นดินสอดำ. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๑๐๘, ๑๑๔ หมวดจดหมายเหตุ รัชกาลที่ ๓.

^๓ ท้องตรา เจ้าพระยาอัครมหาเสนาบดีสมุหพระกลาโหม ถึง เจ้าพระยายมราช พระยาศรีพิพัฒน์. (จ.ศ.๑๒๐๑). เรื่อง จัดแจงความวิวาทระหว่างพระยากลันตันกับตงกูปะสาและความเมืองไทรบุรีให้เป็นหน้าที่ของพระยาไทรบุรี (แสง) กับพวกเมืองนครศรีธรรมราชและเมืองพัทลุง. (กระดาศสา). เส้นดินสอดำ. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๒๕๑, หมวดจดหมายเหตุ รัชกาลที่ ๓.

^๔ ท้องตรา เจ้าพระยาอัครมหาเสนาบดีสมุหพระกลาโหม ถึง เจ้าพระยายมราช พระยาศรีพิพัฒน์. (จ.ศ.๑๒๐๑). เรื่อง ราชการเมืองนครศรีธรรมราช เมืองกลันตัน เมืองไทรบุรี และแขกแก้วหัวเมืองภายหลังเจ้าพระยานครศรีธรรมราชถึงแก่อสัญกรรม. (กระดาศเพลลา, กระดาศสา). เส้นดินสอดำ. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๑๑๒, ๒๕๐, หมวดจดหมายเหตุ รัชกาลที่ ๓.

พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงมีรับสั่งถึงพระยาศรีพิพัฒน์ "... ให้จัดแจงว่ากล่าวกำชับกำชาพระยาสงขลาแลพวกพี่น้องบุตรเจ้าพระยานครฯ ให้สมัครสมานกลมเกลียวกันให้จงได้อย่าให้มีความวิวาทรังเกียจกัน ..."๑ ขณะเดียวกันพระยาศรีพิพัฒน์ได้มอบหมายให้พระปราดมบุรีมีหนังสือไปถึงพระยาไทรบุรี (แสง) ว่า "... โปรดคิดเมตตาให้พระยาไทรเป็นอันเดียวกับเจ้าเมืองสงขลา ..."๒

๓.๓.๑.๒ ความขัดแย้งระหว่างเจ้าเมืองที่ลงไปปฏิบัติราชการในหัวเมืองชายทะเลตะวันตก

นอกจากปัญหาความขัดแย้งระหว่างเจ้าพระยานครศรีธรรมราชกับพระยาสงขลาแล้ว ในบรรดาข้าหลวงที่ลงไปแก้ปัญหาเหตุการณ์ในหัวเมืองปักษ์ใต้ครั้งนี้ปรากฏว่ายังมีความขัดแย้งของข้าราชการที่ลงไปปฏิบัติราชการด้วย เช่นกรณีของหัวเมืองชายทะเลตะวันตกก็มีลักษณะดังกล่าวด้วย กล่าวคือ พระยาไชยาซึ่งได้รับมอบหมายให้ออกไปรักษาเมืองพังงากับพระตะกั่วทุ่งได้มีหนังสือกล่าวโทษพระยาถลางว่าให้ความช่วยเหลือด้านเสบียงอาหารและฝืนแก่พวกหัวนมาลี รวมทั้งปัญหาความไม่ลงรอยระหว่างขุนนางเดิมกับเจ้าเมืองคนใหม่อย่างกรณีหลวงเรนทรวิงษา ขุนสุรินทร์ หมื่นศักดา ซึ่งพระยาถลางคนเก่าตั้งให้เป็นนายแขกขึ้นกับพระยาถลางนั้น พระยาไชยากับพระตะกั่วทุ่งได้กล่าวโทษหลวงเรนทรวิงษา ขุนสุรินทร์ หมื่นศักดา ว่าพาครอบครัวหนีไปเข้าด้วยกับพวกหัวนมาลี" แต่ถึงกระนั้น พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวก็ทรงไม่เชื่อตามหนังสือดังกล่าวและทรงตรัสว่า

... ความก็เปล่าๆ นั้นเองหาจริงไม่ มันจะหนีไปไหนไปกวนมันเข้า มันก็ไปหาพระยาถลางเสีย จะคิดเอามันมาไม่ได้ก็แก้ตัวกล่าวโทษมันว่าหนีไปเท่านั้นกันเองทำนองพระตะกั่วทุ่งมันจะคิดเอาแขกพวกนี้ไว้ แขกพวกนี้มันอยู่ข้างกลาง... ครั้นเอาไม่ได้แล้วก็กล่าวโทษเข้ามา... ไม่พอที่พอทางเอาเลยมาเป็นไปได้ จะมากกล่าววิวาทกันเมื่อเพลาน้ำเหล่าน้ำข้าวอย่างนี้หาควรไม่ ชอบแต่จะช่วยกันคิดให้พริกพร้อมจัดแจงการรักษาบ้านรักษาเมืองสู้รบกับมันให้มีชัยชนะจึงจะชอบ ..."

๓.๓.๑.๓ ความขัดแย้งระหว่างข้าหลวงจากส่วนกลางกับขุนนางท้องถิ่น

ความขัดแย้งระหว่างข้าราชการที่ลงไปปฏิบัติราชการด้วยกันเองมีทั้งกรณีของข้าหลวงจากส่วนกลางวิวาทกับขุนนางท้องถิ่น ดังที่เกิดในหัวเมืองชายทะเลตะวันตก กรณีของหลวงพิพิธภักดีกับพระตะกั่วทุ่งทั้งนี้เป็นเพราะ "... หลวงพิพิธภักดีลักพาเอาเงินหลานสาวพระตะกั่วทุ่งไป พระยาไชยาให้หลวงพิพิธภักดีมาสมาพระตะกั่วทุ่ง พระตะกั่วทุ่งให้บิดประตูปบ้านจับเอาหลวงพิพิธภักดีจำตรวนใส่คาวไว้.. พระยาตะกั่วทุ่งเอาปืนปเหยียนใส่ช่องค้ายที่บ้านไว้ พระยาไชยาคิดจะยกกองทัพไปชิงเอาหลวงพิพิธภักดี ..."๓ ลักษณะความขัดแย้งที่เกิดขึ้นดังกล่าวนี้ทำให้การทำงานของหลวงพิพิธภักดีที่ได้รับมอบหมายจากพระยาไชยาให้ไปรวบรวมไพร่พลและเรือจึง

^๑ หลวงอุดมสมบัติ. (๒๔๓๐). เล่มเดิม. หน้า ๑๙๓.

^๒ โบบอก พระยาไทรบุรี ถึง พระยาศรีพิพัฒน์. (จ.ศ. ๑๒๐๑). เรื่อง ให้พระยาไทรบุรีกับพระยาสงขลาเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน. (กระดาศเพลลา). เส้นดินสอดดำ. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๑๘๘. หมวดจดหมายเหตุ รัชกาลที่ ๓.

^๓ หลวงอุดมสมบัติ. (๒๔๓๐). เล่มเดิม. หน้า ๘๒ - ๘๖.

^๔ แหล่งเดิม. หน้า ๘๖.

^๕ แหล่งเดิม. หน้า ๒๐๘, ๒๑๐.

ไม่สำเร็จเพราะเมื่อเกิดเหตุการณ์นี้ขึ้นไพร่พลที่รวบรวมไว้ก็แตกซานเข็นไปหมด^๑ ขณะที่พระยาไชยาซึ่งได้รับมอบหมายให้ไปกำกับดูแลในหัวเมืองชายทะเลตะวันตกก็ได้รับผลกระทบไปด้วยเพราะ “... พอพระตะกั่วทุ่งจับเอาตัวหลวงพิพิธไว้จะตัดสินราชการสิ่งหนึ่งสิ่งใด กรมการเมืองกระด้างกระเดื่องไปสิ้นทั้งสี่หัวเมือง... จะว่ากล่าวราชการสิ่งหนึ่งสิ่งใดก็ว่าจะสิทธิขาดไม่จะเสียราชการไป...”^๒ ทำให้การว่าราชการในหัวเมืองชายทะเลตกไม่เรียบร้อยตามที่ได้รับมอบหมาย

หรือกรณีข้าหลวงจากส่วนกลางขัดแย้งกับกันเองดังกรณีความขัดแย้งของพระยาชุมพรกับพระยาเสนาภูเบศร์ซึ่งเป็นข้าหลวงที่ได้รับมอบหมายให้ลงไปแก้ปัญหาและจัดการความเรียบร้อยที่เมืองไทรบุรีเกิดขัดแย้งโกรธและไม่ยอมพูดคุยกันดังที่พระยาชุมพรได้มีหนังสือถึงพระยาศรีพิพัฒน์ว่า “... เห็นจะทำการราชการอยู่ด้วยกันต่อไปไม่ได้...”^๓ หรือกรณีขุนนางในท้องที่ขัดแย้งกันเองดังกรณีของข้าหลวงที่ลงไปห้ามปรามการวิวาทเมืองกลันตันซึ่งปรากฏว่าไม่มีความสามัคคีกันต่างคนต่างทำดังใบบอกของพระยาไชยานอกราชการที่ลงไปปฏิบัติราชการที่เมืองกลันตันมีถึงพระยาศรีพิพัฒน์กล่าวว่า “... บันดาข้าหลวงที่ลงไปแต่ก่อน ข้าหลวงเมืองนครกับข้าหลวงกรุงเทพฯประนีประนอมกันไม่ ต่างคนต่างว่า กรุงเทพฯ ต่อกกรุงเทพฯ ก็ไม่เป็นปกติกัน...”^๔

ความขัดแย้งในลักษณะต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นเรื่องความขัดแย้งระหว่างเจ้าเมืองกับเจ้าเมือง หรือความขัดแย้งระหว่างข้าหลวงจากส่วนกลางกับขุนนางในท้องถิ่น หรือความขัดแย้งระหว่างข้าหลวงจากส่วนกลางกับข้าหลวงจากส่วนกลาง และความขัดแย้งระหว่างข้าราชการในท้องถิ่นกับข้าราชการในท้องถิ่น ทำให้เกิดการแตกสามัคคี ส่งผลให้เหตุการณ์ที่เกิดขึ้นลุกลามขยายใหญ่ขึ้น ทั้งยังกลายเป็นปัญหาและอุปสรรคที่ทำให้การแก้ปัญหาที่เกิดขึ้นในหัวเมืองประเทศราชมลายูไม่สำเร็จลุล่วงลงได้โดยเร็ว ดังนั้นหน้าที่ของพระยาศรีพิพัฒน์อีกประการ คือ การสร้างความสามัคคีให้เกิดขึ้นในหัวเมืองปักษ์ใต้

๓.๓.๒ ปัญหาจากพฤติกรรมของข้าหลวงในการแสวงหาผลประโยชน์ส่วนตัว

พฤติกรรมบางประการที่ปรากฏในจดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติจากกรณีของเมืองกลันตันได้ชี้ให้เห็นถึงความยุ่งยากที่ทางส่วนกลางต้องเผชิญในการจัดการเกี่ยวกับปัญหาที่เกิดขึ้น โดยคู่กรณีทั้งฝ่ายของพระยากลันตันและฝ่ายตนกุปะสาใช้วิธีการชักชวนและดิดสินบน รวมถึงใช้วิธีการต่าง ๆ เพื่อโน้มน้าวข้าหลวงจากส่วนกลางที่ได้รับมอบหมายให้ลงไปปฏิบัติหน้าที่ให้เข้าด้วยและเป็นพวกเดียวกับฝ่ายของตน วิธีการที่ทั้งสองฝ่าย

^๑ ใบบอก พระยาไชยา ถึง พระยาศรีพิพัฒน์. (จ.ศ. ๑๒๐๑). เรื่อง พระพิชิตภักดีจัดกองทัพรักษาค่ายแล้ววิวาทกับพระตะกั่วทุ่งและเหตุการณ์เมืองไทรบุรี. (กระดาดขเพลลา). เส้นดินสอดำ. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๒๐๐, หมวดจดหมายเหตุ รัชกาลที่ ๓.

^๒ ใบบอก พระยาไชยา ถึง พระยาศรีพิพัฒน์. (จ.ศ. ๑๒๐๑). เรื่อง เกณฑ์เลขหัวเมืองชายทะเลตะวันตกและความวิวาทระหว่างหลวงพิพิธภักดีกับพระตะกั่วทุ่ง. (กระดาดขเพลลา). เส้นดินสอดำ. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๒๐๑, หมวดจดหมายเหตุ รัชกาลที่ ๓.

^๓ ใบบอก พระยาชุมพร ถึง พระยาศรีพิพัฒน์. (จ.ศ. ๑๒๐๑). เรื่อง ว่าด้วยพระยาเสนาภูเบศร์โกรธไม่พูดกับพระยาชุมพร. (กระดาดขเพลลา). เส้นดินสอดำ. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๑๘๖, หมวดจดหมายเหตุ รัชกาลที่ ๓.

^๔ ใบบอก พระยาไชยา ถึง พระยาศรีพิพัฒน์. (จ.ศ. ๑๒๐๑). เรื่อง ราชการทัพเมืองกลันตัน. (กระดาดขเพลลา). เส้นดินสอดำ. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๑๘๗, หมวดจดหมายเหตุ รัชกาลที่ ๓.

ใช้ เป็นต้นว่า การชักชวนให้ขุนอินทร์ หมื่นเทพไปนอนค้างที่บ้านข้างละคน^๑ หรือกรณีที่ "... ดนกุปะสามี หนังสือฝากหวาน ๒ วง เข้ามาให้หลวงโกษาอิศหากว่าให้หลวงโกษาอิศหากช่วยทำนุบำรุงเอาหนังสือขึ้นว่ากล่าว ต่อท่านเสนาบดีให้ได้ที่แผ่นดินไรนาคินมาแล้วจะขอบบุญขอบคุณหนักหนาทีเดียว ..."^๒ ขณะเดียวกันเมื่อครั้งที่พระยาเพชรบุรียกกำลังไปตั้งอยู่ที่เมืองสายบุรีตนกุปะสาได้จัดทองคำ^๓ และหมากพลูมามอบให้แก่พระยาเพชรบุรี^๔ ส่วนพระยากันตันก็เช่นเดียวกันได้จัดทองคำมามอบให้แก่พระยาเพชรบุรีด้วย^๕ พฤติกรรมเหล่านี้เป็นเหตุผลหนึ่งที่ทำให้ถูกฟ้องร้องว่าตัวข้าหลวงที่ลงไปแก้ไขปัญหามีไม่มีความเป็นกลางและเป็นเหตุผลหนึ่งให้ไม่อาจทำงานได้สำเร็จโดยเร็ว ดังที่รับสั่งของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีขณะออกว่าราชการกล่าวถึงพระยาเพชรบุรีว่า "... ข้างพระยาเพชรบุรีเล่าถูกทองมันเข้าครวระด่าสิ่งสองด่าสิ่งแล้วก็ว่าตามใจมันไปเสียหมด ไม่เอาอะไรว่ากล่าวลงไปบ้างเลย เปล่าๆ ไปเสียทั้งนั้น ..."^๖ พฤติกรรมของข้าราชการจากส่วนกลางในลักษณะดังกล่าวจึงมีผลให้การแก้ปัญหาที่เกิดขึ้นในเมืองกันตันเป็นไปด้วยความล่าช้า

นอกจากวิธีการของทั้งสองฝ่ายที่ใช้เพื่อพยายามให้ข้าหลวงจากส่วนกลางเข้าด้วยกับฝ่ายตนแล้วนั้น พฤติกรรมของข้าหลวงจากส่วนกลางเองบางคนได้อาศัยอำนาจหน้าที่ที่ได้รับมอบหมายแสวงหาผลประโยชน์ส่วนตัว ดังกรณีหลวงสรเสนี หลวงอินทร์ หมื่นเทพไทและขุนวิจิตรวาทิซึ่งพระยาศรีพิพัฒน์ได้มอบหมายให้ลงไปห้ามปรามการวิวาทที่เกิดขึ้นระหว่างฝ่ายพระยากันตันกับฝ่ายตนกุปะสา แต่ปรากฏว่าเมื่อลงไปถึงเมืองกันตัน หลวงสรเสนี หลวงอินทร์ หมื่นเทพไทและขุนวิจิตรวาทิไปเข้าด้วยกับตนกุปะสา^๗ พระยากันตันจึงได้มีหนังสือกล่าวโทษมาถึงพระยาเพชรบุรี ดังที่ปรากฏในใบบอกพระยาเพชรบุรีที่มีถึงพระยาศรีพิพัฒน์ ฉบับลงวัน ๕ เดือน ๘ ขึ้น ๘ ค่ำ (๑๕ มิถุนายน ๒๓๘๒) ว่า "... หลวงสรเสนี หมื่นเทพไท หลวงอินทร์ นั้นมันเข้าข้าง ดวนปะสา ดวนหลงหะหมัด ข้างข้าฯ จะบอกเล่าสิ่งไรก็ไม่เชื่อฟังและมีไซ้มันไปคิดการบ้านเมือง มันไปหาประโยชน์หาเมียหาเหรียญ สองเดือนแล้วมันไปอยู่มันไปหาข้าฯ สามสี่ครั้ง...ด้วยดวนหลงหะหมัดให้เหรียญกับหลวงสรเสนีกับขุนวิจิตรวาทิ...ทั้งสองไม่เป็นคนกลาง...มันไม่ไปด้วยคิดราชการ...มันไปหาผลประโยชน์แก่ตัวมัน..."^๘ พฤติกรรม

^๑ หลวงอุดมสมบัติ. (๒๕๓๐). แหล่งเดิม. หน้า ๑๘๘ - ๑๙๐.

^๒ แหล่งเดิม. หน้า ๑๘๘.

^๓ แหล่งเดิม. หน้า ๒๒๖. และ สำเนาหนังสือ ดนกุปะสา ถึง พระยาเพชรบุรี. (จ.ศ.๑๒๐๑). เรื่อง อย่าให้พระยาเพชรบุรียกกองทัพลงไปเมืองกันตัน. (สมุดไทยขาว). เส้นดินสอดำ. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๓๑๐(๓). หมวดจดหมายเหตุ รัชกาลที่ ๓.

^๔ สำเนาหนังสือ ดนกุปะสา ถึง พระยาเพชรบุรี. (จ.ศ.๑๒๐๑). เรื่อง ไพรบ้านเมืองกันตันกลัวแตกหนี. (สมุดไทยขาว). เส้นดินสอดำ. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๓๑๐(๔). หมวดจดหมายเหตุ รัชกาลที่ ๓.

^๕ สำเนาหนังสือ พระยากันตัน ถึง พระยาเพชรบุรี. (จ.ศ.๑๒๐๑). เรื่อง ดนกุปะสาไม่ปฏิบัติตามหนังสือและข้าหลวงที่ลงไปไม่เป็นกลาง. (สมุดไทยดำ). เส้นดินสอดำ. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๓๑๐(๕). หมวดจดหมายเหตุ รัชกาลที่ ๓. และ ใบบอก พระยาเพชรบุรี ถึง พระยาศรีพิพัฒน์. (จ.ศ.๑๒๐๑). เรื่อง กองทัพพระยากันตันกับตนกุปะสายังคงตั้งล้อมกันอยู่. (กระดาษเหลือง). เส้นดินสอดำ. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๑๖๔. หมวดจดหมายเหตุ รัชกาลที่ ๓.

^๖ หลวงอุดมสมบัติ. (๒๕๓๐). แหล่งเดิม. หน้า ๒๒๖.

^๗ แหล่งเดิม.

^๘ สำเนาหนังสือ พระยากันตัน ถึง พระยาเพชรบุรี. (จ.ศ.๑๒๐๑). เรื่อง ดนกุปะสาไม่ปฏิบัติตามหนังสือและข้าหลวงที่ลงไปไม่เป็นกลาง. (สมุดไทยดำ). เส้นดินสอดำ. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๓๑๐(๕). หมวดจดหมายเหตุ รัชกาลที่ ๓.

การแสวงหาผลประโยชน์ส่วนตัวเอนเอียงไปเข้าข้างฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งจนทำให้เกิดความไม่เป็นกลางในการยุติปัญหาที่เกิดขึ้น ดังกรณีของหลวงสรเสนีไม่ได้ลงไปห้ามปราบเหตุการณ์ความวิวาทด้วยความยุติธรรมแต่รับสินบนของตนกุปะสาจึงไปเข้าด้วยกับฝ่ายตนกุปะสาจนทำให้ตนกุปะสาไม่ยอมรื้อค่าย” เหตุการณ์ในเมืองกลันตันจึงยืดเยื้อ

เพราะฉะนั้นปัญหาความขัดแย้งและการขาดความสามัคคีปรองดองของเจ้าเมืองทั้งหลายในหัวเมืองปักษ์ใต้และความไม่ร่วมมือกันในการแก้ปัญหาต่างฝ่ายต่างทำของข้าหลวงจากส่วนกลางกับข้าราชการส่วนท้องถิ่น ประกอบกับพฤติกรรมของข้าหลวงในการแสวงหาผลประโยชน์ส่วนตัวจึงทำให้การแก้ปัญหาในเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นทั้งในกรณีของเมืองไทรบุรีและกรณีของเมืองกลันตันยืดเยื้อไม่ประสบผลสำเร็จโดยเร็ว

๔. คุณค่าในฐานะที่สะท้อนพระราชานุกิจและธรรมเนียมราชการในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว

ด้วยการบรรยายของหลวงอุดมสมบัติที่มีความละเอียดสามารถถ่ายทอดข้อราชการ พระราชดำรัส และกระแสรับสั่งชนิดที่เรียกว่า “คำต่อคำ” จึงทำให้มองเห็นสภาพของราชสำนักไทยขณะเมื่อพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จออกว่าราชการแผ่นดิน ตลอดทั้งพระอิริยาบถและแบบอย่างธรรมเนียมราชการในเรื่องต่างๆ ได้ดังนี้

๔.๑ พระราชานุกิจในพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว

หลวงอุดมสมบัติได้รายงานข้อราชการแก่พระยาศรีพิพัฒน์แต่ละวันพร้อมทั้งบอกช่วงเวลาด้วยว่า “เพลาน้ำ” หรือ “เพลาค่ำ” เมื่อพิจารณาช่วงเวลาจากจดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติในเบื้องต้นก็จะเห็นได้ว่า ช่วงเวลาที่พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จออกว่าราชการแผ่นดินที่เกี่ยวข้องกับหัวเมืองปักษ์ใต้และหัวเมืองประเทศราชมี ๒ ช่วงเวลา คือ “เพลาน้ำ” และ “เพลาค่ำ” แต่ในขณะเดียวกันในจดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติ ฉบับที่ ๑๓ ปรากฏ “เพลากลางวัน” ดังข้อความที่ว่า “... ครั้นเพลากลางวัน รับสั่งให้พระนรินทร์เอาหนังสือเข้าไปอ่านถวาย ...”^๒ และข้อความอีกตอนที่กล่าวถึง “เพลากลางวัน” คือ รับสั่งให้พระองค์เจ้าชุมสายกราบทูลเรื่องเจดีย์ใหญ่วัดพระเชตุพนเอียง” ดังนั้น เมื่อพิจารณาจากข้อความดังกล่าวแสดงให้เห็นว่า พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จออกว่าราชการ ๓ ช่วงเวลา คือ “เพลาน้ำ” “เพลากลางวัน” และ “เพลาค่ำ” ในแต่ละช่วงเวลามีข้อราชการที่แตกต่างกันตั้งที่สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงอธิบายพระราชานุกิจของพระเจ้าแผ่นดินก่อนรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวไว้หนังสือความทรงจำว่า “... พระเจ้าแผ่นดินยอมทรงประพฤติพระราชกิจต่างๆ เป็นระเบียบและตามกำหนดเวลา

^๑ หลวงอุดมสมบัติ. (๒๕๓๐). เล่มเดิม. หน้า ๒๒๖. และ ไบบอ ก พระยาไชยา ถึง พระยาศรีพิพัฒน์. (จ.ศ. ๑๒๐๑). เรื่อง ราชการทัพเมืองกลันตัน. (กระดาษเพล). เส้นดินสอดำ. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๑๘๗, หมวดจดหมายเหตุ รัชกาลที่ ๓.

^๒ หลวงอุดมสมบัติ. (๒๕๓๐). เล่มเดิม. หน้า ๒๐๙.

^๓ แหล่งเดิม. หน้า ๒๑๒.

แน่นอน เช่น เสด็จออกขุนนางวันละ ๓ ครั้ง คือเวลาเช้า ๑๐ นาฬิกาเสด็จออกพิพากษาคดี เวลาบ่าย ๑๔ นาฬิกา เสด็จออกที่เฝ้าราษฎร เวลาค่ำ ๒๐ นาฬิกาเสด็จออกว่าราชการแผ่นดิน เป็นต้น พระราชกิจอย่างอื่นก็จัดเข้าระเบียบทรงพระพฤติโดยมีกำหนดเวลาเป็นทำนองเดียวกัน ข้าราชการผู้มีหน้าที่ในราชกิจอย่างใดก็เข้าเฝ้าแทนตามกำหนดเวลาทรงปฏิบัติราชกิจนั้นเสมอไม่ต้องนัดหมาย ...”^{*} และพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระราชนิพนธ์พระราชานุกิจในพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวไว้ว่า

...เวลาเสด็จออกจวน ๔ โมง (๑๐ นาฬิกา) ... พระบรมวงศานุวงศ์และข้างในตามเสด็จพระราชดำเนินออกไปนั่งในม่าน เพื่อจะรับศีลในเวลาทรงศีล เมื่อสวดถวายพรพระแล้ว ทรงถวายสังฆทานแล้วจึงทรงประเคน ในเวลานั้นพระบรมวงศานุวงศ์ทรงปฏิบัติพระ ข้าราชการก็เฝ้าได้แต่ไม่ได้ประจำตำแหน่งไม่พกร่วม ถ้าใครมีราชการเข้ามาเฝ้าเวลานั้น รับสั่งถามราชการก็ได้ มหาเสวกเฝ้าพระเฉลียงตะวันออก พอพระออกแล้วข้างในชั้น ไชยพระวิสูตร (ม่าน - ผู้วิจัย) มีเจ้าพนักงานพระคลังมหาสมบัติและคลังต่างๆ ประมาณ ๓ คน ๔ คนเข้าไปเฝ้าหน้าพระที่นั่งบุษบกมาลา ทูลรายงานจ่ายเงิน หลวงทนายคดีทูลรายงานโรงงาน มหาเสวกเชิญพระอาการทูลอาการ... ข้าราชการที่เฝ้าในเวลาปฏิบัติพระยังคงเฝ้าอยู่ทำนองในเวลานี้เป็นปริกษาการหรือสั่งการฉาบๆ กันในคราวหนึ่ง พอท่วงที่จะเสด็จขึ้นพระแท่น ท่วงที่นั่นเป็นโฉน คือ ทรงพระกลอง ถ้าพอทรงพระกลองแล้ว ข้าราชการที่เฝ้าอยู่ก็ถอยออกหมดมหาเสวกเตรียมตัวซึ่งจะไปหน้าที่ พอเสวยพระสุธารสร้อนบัววันพระโอษฐ์เสร็จแล้วก็เสด็จขึ้นพระแท่น มหาเสวกเชิญเครื่องตั้งพร้อมกันกับตำรวจเข้าเฝ้า ตำรวจจะเข้าเฝ้าหน้าด้วยอาศัยนายเวร ๒ คน นั้นถวายบังคมที่หน้าลับแล แล้วขึ้นไปเฝ้าเสมอใต้เส้าที่ ๒ ตั้งแต่หน้าท้องพระโรงเข้าไป ในขณะนั้นพระบรมวงศานุวงศ์ผู้ใหญ่ซึ่งไม่ได้ปฏิบัติพระมีกรมพระราชวังเป็นต้นเข้าเฝ้า มหาเสวกย้ายไปเฝ้าหลังพระที่นั่งเศวตฉัตร รับสั่งด้วยพระบรมวงศานุวงศ์ และถามความตำรวจประมาณครึ่งชั่วโมง หรือเกือบถึงชั่วโมงก็มีแล้วแต่ความสำคัญไม่สำคัญ หรืออ่านใบสตัย แล้วจึงมีรับสั่งให้เรียกขุนนางเข้ามา ขุนนางซึ่งเข้าไปคอยอยู่หลังขวางตั้งแต่อักษรหาเสนาบดีเป็นต้น เข้าตามลำดับยศ หยตถวายบังคม ๓ ครั้งที่หน้าลับแลทุกคนแล้วจึงคลานคอกเข้าไป อัครมหาเสนาบดีนั่งตรงช่องกลางระวางเส้าที่ ๒ และที่ ๓ จตุสดมภ์ เจ้าประเทศราชนั่งเหนือเส้าที่ ๒ ข้าราชการนอกนั้น เฝ้าหลวมลงมาจากหน้าลับแล...เสด็จออกเวลาเช้าไม่ช้าเพราะทรงหิว ลางวันถ้ามีราชการมากก็ถึงรับสั่งบ่น คงจะเสด็จขึ้นในระวาง ๕ โมง (๑๑ นาฬิกา) ครั้งไปหาย่าเที่ยง หรือเที่ยงครึ่งเป็นอย่างช้า...บ่ายโมงหนึ่ง (๑๓ นาฬิกา) จนบ่ายโมงครึ่ง เสด็จออกพระที่นั่งอมรินทร ประทับพระยี่ภู่อิงเส้าปลายพระแท่นแปรพระพักตร์ทิศใต้ มหาเสวกถวายสิ่งของซึ่ง โปรดฯ ให้ทำช่างถวายตัวอย่างต่างๆ ...บางเวลาเสด็จออกศาลาข้างท้องพระโรงซึ่งเป็นพระที่นั่งราชฤทธิทอดพระเนตรแต่งพระพุทธรูป เครื่องหยก เครื่องศิลา บางเวลาเสด็จลงเรือข้างตำหนักแพ ทอดพระเนตรเหล่าเรือและแต่งเรือพระที่นั่ง บางเวลาเสด็จทอดพระเนตรวัดพระศรีรัตนศาสดาราม ทอดพระเนตรหล่อปืน ชนปืน ที่โรงหล่อซึ่งตั้งหอสมุดวิจิตรญาณ (ศาลาสหทัย) ยิงเป้าที่โรงละครซึ่งอยู่ข้างประตูวัดพระศรีศาสดาราม ถ้าเป็นการจรซึ่งมีแต่ครั้งเดียวหรือสองครั้ง ทอดพระเนตรงานวัดพระเชตุพนคงจะเสด็จขึ้นเวลาบ่าย ๒ โมง (๑๔ นาฬิกา) หรือบ่าย ๒ โมงครึ่ง แล้วออกพระเฉลียงด้านใต้ ไม่มีใครเฝ้า เฝ้าแต่กรมหลวงวรวงสรุสมเด็จพะเทพสิรินทรม สมเด็จพระนางโสมนัส ทรงพระอักษรหรือเล่นกับเจ้านาย ๓ องค์นี้ จนเวลาบ่าย ๔ โมง (๑๖ นาฬิกา) ครั้งหรือ ๕ โมง (๑๗ นาฬิกา) เสด็จขึ้นที่...

...ยามหนึ่ง (๒๑ นาฬิกา) เสด็จออกขึ้นหอพระเจ้า หอพระอัสถิ แล้วเสด็จประทับข้างพระที่นั่งเศวตฉัตร ชักพระวิสูตรข้างในออกเหมือนเวลาเช้าทรงธรรม พระไปแล้วไชยพระวิสูตร แต่ประทับฟังรายงานมหาเสวก รายงานนั้นพระอาการและอาการ โบบอกหัวเมืองมาถึง ทูลแต่จำนวนจำนวนบอกและเรื่องย่อ (ข้อนี้หลวงอุดมสมบัติอ้างว่าทรงทราบทางมหาเสวก) รายงานการก่อสร้างและการช่าง รายงานความ รายงานจ่ายของคลังในซ้าย คลังในขวา คลังราชการรายงานเหล่านี้ก็จะอ่านเสร็จอยู่ในหัวเมือง อยู่ใน ๔ ทุ่ม (๒๒ นาฬิกา) ครั้งไปหา ๕ ทุ่ม (๒๓ นาฬิกา) จึงจะเสด็จขึ้นพระแท่น ตำรวจเฝ้าก่อนแล้วพระบรมวงศานุวงศ์เข้าเฝ้าแต่ในตอนกลางคืนนี้เรื่องความน้อยไม่มีอ่านใบสตัย เบิกข้าราชการเข้าเฝ้า

* สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ. (๒๕๓๐ข). “แก่พระราชานุกิจ.” ใน ความทรงจำ. หน้า ๘๒.

เร็ว พิพากษาการแผ่นดินและการศึก ร่างทองตราที่สำคัญ ถ้าอย่างเร็วไม่มีราชการเสด็จขึ้น ๒ ยาม (เที่ยงคืน) ถ้ามีราชการขึ้น ๔ ทุ่ม (๒ นาฬิกา) โดยมาก ถ้ามีราชการสำคัญที่ซับซ้อนเสด็จออกทุ่ม ๑ (๑๙ นาฬิกา) เสวยในฉากแล้วขึ้นพระแท่น อยู่จนกระทั่งเวลาตี ๑๑ (๕ นาฬิกา) จึงเสด็จขึ้น ตามปกติเข้าที่อยู่ใน ๔ ทุ่ม ๓ ยาม (๒ หรือ ๓ นาฬิกา) แต่ถึงจะเสด็จออกอยู่จนตีเท่าไร เวลาเข้าคงเสด็จลงทรงบาตรตามเวลา ไม่ได้เคลื่อนคลาด ถ้าจะร่นเวลา ร่นเวลาเสด็จออกบ่ายโมงเช้า ๑ สั้นเช้าและเลิกเล่นพระเฉลียง เปลี่ยนเป็นเข้าที่กันเวลามาใช้เนื้อที่อดบรรม เช่นนี้เสมอไป

...ถ้าเป็นเวลาค่ำมีเทียนตั้งอยู่หน้าอักษรมหาเสนาข้างละเล่ม เพราะเหตุที่การทูลเบิกนั้นไม่ได้ใช้ปลัดทูลฉลองเป็นนิตย์ อัครมหาเสนาบดีหรือจตุสดมภ์ทูลด้วยปาก บางทีก็ต้องดูบัญชีอะไรบางอย่าง จะได้หยิบเทียบนั้นไปดูง่าย ๆ เมื่อว่าโดยรูปความกันเสียเสร็จแล้ว ถ้าทรงพระราชดำริเห็นว่าไบบอกฉบับใดจะได้ความละเอียดจึงให้อ่าน หรือสอบกับร่างที่จะตอบจึงจะอ่าน ถ้าไม่สลักสำคัญก็ไม่ต้องอ่าน เพราะเหตุฉะนั้นปลัดทูลฉลองต้องมีหนังสือนั้นมาพร้อมทุกอย่าง แล้วแต่รับสั่งเรียกเวลาใดเรียกได้ ถ้าปลัดทูลฉลองเป็นคนที่ย่องไว้ในกาหนังสือ ปลัดทูลฉลองอ่าน ถ้าจุ่มง่ามอยู่ พระหลวงในกรมหรือที่สุดนายเวรก็เข้าไปอ่านถวายได้...^๑

ข้อความดังกล่าวเมื่อพิจารณาควบคู่กับจดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติ สามารถสรุปพระราชานุกิจของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็น ๓ ช่วงเวลา ดังต่อไปนี้

ช่วงเช้า หลังจากตื่นพระบรรทมจนกระทั่งเวลา ๑๐.๐๐ น.พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวพระบรมวงศานุวงศ์ พร้อมด้วยนางในถวายสังฆทาน ประเคนภัตตาหาร สวดมนต์ และรับศีล ช่วงเวลานี้บรรดาเหล่าขุนนางเข้าเฝ้าด้วยแต่ไม่ได้ประจำตำแหน่งพริกพร้อมแล้วแต่ว่าผู้ใดจะมีข้อราชการจึงเข้าเฝ้า เมื่อเสร็จกิจปฏิบัติพระสงฆ์ พนักงานพระคลังมหาสมบัติและคลังต่างๆ เข้าเฝ้าทูลรายงานค่าใช้จ่ายต่างๆ ในส่วนของเหล่าขุนนางหากมีข้อราชการก็สามารถปรึกษาข้อราชการได้แต่เป็นเพียงลักษณะของการแจ้งให้ทราบ ต่อจากนั้นพระองค์ทรงพระเสวยเสร็จเรียบร้อยจึงขึ้นว่าราชการ เวลานี้พระบรมวงศานุวงศ์ผู้ใหญ่ที่ไม่ได้เข้าเฝ้าช่วงปฏิบัติกิจพระสงฆ์จะเข้าเฝ้าในช่วงเวลานี้ พระองค์ทรงมีรับสั่งกับพระบรมวงศานุวงศ์ประมาณครึ่งชั่วโมงถึงหนึ่งชั่วโมงแล้วแต่ความสำคัญของแต่ละวัน เมื่อเสร็จเรียบร้อยจึงโปรดฯ ให้ขุนนางเข้าเฝ้าและว่าราชการช่วงเช้าจนกระทั่งเวลา ๑๑.๓๐ - ๑๒.๓๐ น.

การออกว่าราชการและการเข้าเฝ้าในช่วงเช้านี้ขุนนางเข้าเฝ้าตามกำหนดเวลาและหน้าที่ของแต่ละบุคคลแล้วแต่ว่าผู้ใดจะมีข้อราชการจึงเข้าเฝ้า ข้าราชการผู้มีหน้าที่ในราชกิจอย่างใดก็เข้าเฝ้า ดังในกรณีของพระยาราชวังสรรค์ซึ่งเป็นข้าราชการผู้มีหน้าที่ในการควบคุมดูแลพวกมุสลิมไม่เข้าเฝ้าตามกำหนดและไม่ปฏิบัติหน้าที่ของตนเอง พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงตำหนิว่า "...เมื่อเข้าพระราชวังสรรค์ก็ไม่เข้ามาการของตัวแล้วไม่ค่อยฟังเอาเลย เพลาคำวันนี้ให้พระราชวังสรรค์เข้ามาเฝ้า..."^๒

ช่วงกลางวัน หลังทรงพระเสวยเสร็จเวลาประมาณ ๑๓.๐๐ - ๑๓.๓๐ น. เสด็จออกจากพระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัย^๓ มหาดเล็กถวายสิ่งของซึ่งโปรดเกล้าฯ ให้จัดทำ บางครั้งเสด็จออกศาลาข้างห้องพระโรงซึ่งเป็นพระที่นั่งราชฤทธิที่ทอดพระเนตร พระพุทธรูป เครื่องหยก เครื่องศิลา บางครั้งเสด็จลงเรือข้างตำหนักแพ

^๑ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว. (๒๕๔๑). "พระราชานุกิจ," ใน รวมเรื่องราชาภิเษก ธรรมเนียมราชตระกูล ในกรุงสยาม พระราชานุกิจ และ อธิบายว่าด้วยยศเจ้า. ๑๕๓ - ๑๕๘

^๒ หลวงอุดมสมบัติ. (๒๕๓๐). เล่มเดิม. หน้า ๒๐๙.

^๓ ดูแผนผังหมู่พระราชมณเฑียร ใน ภาคผนวก จ

ทอดพระเนตรเหล่าเรือและแต่งเรือพระที่นั่ง บางครั้งก็เสด็จทอดพระเนตรวัดพระศรีรัตนศาสดาราม ทอดพระเนตร การหล่อปืน ขัดปืนที่โรงหล่อ บางครั้งทอดพระเนตรงานวัดพระเชตุพนจนถึงเวลาประมาณ ๑๔.๐๐ น. จึงเสด็จ พระเจดีย์งาดำในใต้ ในช่วงเวลานี้ไม่โปรดให้ผู้ใดเข้าเฝ้า ขณะเดียวกันนั้นในช่วงเวลานี้ได้ทรงพระอักษรหรือเล่นกับ เจ้าชาย จนกระทั่งเวลาประมาณ ๑๖.๓๐ - ๑๗.๐๐ น. จึงเสด็จขึ้นพักผ่อน ดังนั้นจะเห็นได้ว่าในจดหมายเหตุ หลวงอุดมสมบัติไม่ปรากฏว่ามีข้อราชการในช่วงเวลากลางวันเลยนอกจาก จดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติ ฉบับที่ ๑๓ ข้อความที่ว่า “... ครั้นเพลากลางวัน รัชสั่งให้พระนรินทร์เอาหนังสือเข้าไปอ่านถวาย ...” และเรื่อง พระองค์เจ้าชุมสายกราบทูลเรื่องเจดีย์ใหญ่วัดพระเชตุพนเอียง

เวลาค่ำ เสด็จออกจากราชการประมาณเวลา ๒๑.๐๐ น. พังรายงานไปบอกหัวเมืองจากมหาดเล็ก ดังที่ จดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติ ข้อความที่ว่า “... เพลาค่ำ พระยาสงขลาบอกว่า ให้ขุนจิตรใจรักษ์ถือเข้ามาถึงกรุงฯ ทรงทราบแต่ฝ่ายมหาดเล็กนั้นแล้วเสด็จขึ้นพระแท่น ...”^๑ หรือ “... ทรงทราบความเมืองนครฯ ซึ่งบอกให้หมื่น พิทักษ์นาวาถือเข้ามาแต่ฝ่ายมหาดเล็ก ครั้นขึ้นพระแท่น ทรงตรัสถามเจ้าคุณหาบว่าบอกเมืองนครฯ เข้ามาว่า ภาระไร...”^๒ รายงานการก่อสร้างและการช่าง รายงานจ่ายของคลังซ้ายขวาจนกระทั่งเวลาประมาณ ๒๒.๓๐ - ๒๓.๐๐ น. จึงจะเสด็จขึ้นพระแท่นว่าราชการ การเข้าเฝ้าเริ่มด้วยพระบรมวงศานุวงศ์และเหล่าขุนนาง การเข้า เฝ้าของขุนนางในเวลานี้จะเข้าเฝ้าตามลำดับยศตั้งแต่อัศวินมหาเสนาบดี จตุสดมภ์ เจ้าเมืองประเทศราช ตลอดจน เหล่าขุนนางและข้าราชการบริวารอื่นๆ โดยเข้าเฝ้าเรียงลำดับลงมาจนถึงหน้าลับแล ทั้งนี้ในการเข้าเฝ้านั้นสิ่งที่ทุกคน ต้องถือปฏิบัติคือ การหยุดถวายบังคม ๓ ครั้งที่หน้าลับแล แล้วจึงกลานศอกเข้าไปนั่งในตำแหน่งของตนเอง โดย อัศวินมหาเสนาบดีและเสนาบดีจตุสดมภ์ทั้ง ๔ นั่งตรงช่องกลางระหว่างเสาที่ ๒ และ เสาที่ ๓ ตามด้วยเจ้าเมือง ประเทศราชนั่งเหนือเสาที่ ๒ สำหรับเหล่าขุนนางอื่นๆ นั้นเรียงลำดับลงมาจนถึงหน้าลับแล สำหรับข้อราชการ ในตอนกลางคืนจะไม่มีการอ่านใบสัจเพียงแต่เบิกข้าราชการเข้าเฝ้าพิพากษาข้อราชการแผ่นดินและข้อราชการ การศึก ร่างทองตราที่สำคัญๆ หากไม่ข้อราชการสำคัญใดๆ เสด็จขึ้นบรรทมประมาณ ๒๔.๐๐ น. หากมี ข้อราชการสำคัญเสร็จเสด็จออกประมาณ ๑๔.๐๐ น. ว่าราชการอยู่จนกระทั่ง ๐๕.๐๐ น. จึงเสด็จขึ้นบรรทม

การออกจากราชการในช่วงเวลากลางคืนนั้นมีเทียนวางอยู่ข้างอัศวินมหาเสนาบดีข้างละเล่ม เพราะเมื่อว่า หากมีข้อราชการใดที่ต้องการทราบรายละเอียดก็จะโปรดให้อ่านหรือหากต้องการตรวจสอบร่างตราต่างๆ ดังนั้นในขณะที่เข้าเฝ้าบรรดาปลัดทูลฉลองต้องมีหนังสือราชการเข้ามาด้วยเสมอ ดังที่ปรากฏในจดหมายเหตุ หลวงอุดมสมบัติว่าพระยาเทพคลานเข้าไปหยิบเทียนเมื่อพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงตรัสถามข้อ ราชการ^๓

ขณะเดียวกันจดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติยังชี้ให้เห็นพระปรีชาสามารถของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวในด้านความรู้ความสามารถเรื่องการเดินเรือโดยเฉพาะเรื่องลม^๔ และทรงทราบรายละเอียดใน ปัญหาเรื่องราวที่เกิดขึ้นอย่างถ้วนด้วยพระองค์เอง แม้ว่าบางเรื่องจะไม่มีมีความสำคัญมากนัก เช่น รายละเอียด

^๑ หลวงอุดมสมบัติ. (๒๔๓๐). เล่มเดิม. หน้า ๕๘.

^๒ แหล่งเดิม. หน้า ๕๓.

^๓ แหล่งเดิม. หน้า ๑๐๐.

^๔ แหล่งเดิม. หน้า ๔๔, ๗๘ และ หน้า ๑๑๕.

ของหนังสือที่มีเข้ามาทูลเกล้าฯ ถวายเรื่องหัวเมืองปักษ์ใต้ ข้าราชการที่มีหน้าที่โดยตรงจำไม่ได้ว่ามีหนังสือ
ข้อราชการใดและเข้ามาเมื่อไร เช่น กรณีกองเรือที่นำโดยพระยาวิชิตณรงค์กับพระราชรินทร์ยกออกจากเมือง
จันทบุรีถึงเมืองนครศรีธรรมราชเมื่อไร ดังข้อความในจดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติที่กล่าวว่า

... ทรงตรัสถามว่าหนังสือบอกขุนฤทธิธรรณไกรถือเข้ามานั้นว่าเรือพระยาวิชิตณรงค์ เรือพระราชรินทร์ข้ามพร้อมกันไป
เมื่อไร พระยาพิพัฒน์ พระยาเทพนึ่งพลิกหาสมุดจดหมายอยู่ ทรงตรัสว่ามีแต่พากันลี้มเสียหมดไม่จำไว้บ้างเลย ได้ทรงสั่ง
ให้จดหมายไว้แล้วทีเดียว ยังทรงตรัสถามไม่ได้ความจะหาใครที่เป็นคนจำไว้ตั้งเป็นขุนจำเป็นหมื่นจงให้มันเข้ามาคอยจำ
อยู่สักคนหนึ่งก็ไม่มีใคร ...^๑

หรือดังข้อความที่ว่า "... ทรงตรัสถามว่าเรือขุนพิฆาฏนั้นจดหมายเข้ามาว่าไปถึงเมืองนครฯ เมื่อไร พระยาเทพนึ่ง
อยู่ทรงตรัสว่า ช่างกระไรไม่จำไว้บ้างเลย เขาจดหมายมาว่าพระยาวิชิตณรงค์ไปถึงวันเดือน ๔ แรม ๕ ค่ำ ขุนพล
พิฆาฏก็ไปถึงวันนั้น คินนี้ มีมาในจดหมายหมดก็ไม่จำเอาเลย ..."^๒ จากข้อความนี้จะเห็นได้ว่าพระองค์ทรงทราบ
รายละเอียดเหล่านั้นดีเพียง "... แต่พระราชบุตรนั้นมีมากหาได้ทรงกำหนดวันคืนไว้ไม่ ..."^๓ นอกจากนี้ทรงเอา
พระทัยใฝ่ถามรายละเอียดในเรื่องต่างๆ และทรงให้คำแนะนำอย่างละเอียดรอบคอบ เช่น ควรจะนำข้าวไปที่ถึง
จะนำอาหารไปอย่างไรจึงจะสามารถบรรทุกได้หมดและเพียงพอกับจำนวนคนในกองทัพ ควรทำอะไรเมื่อเกิด
ปัญหาเกี่ยวกับเรือจะซ่อมหรือควรเปลี่ยนเรือ^๔ ควรจะนำอาวุธปืนไปเท่าไร ประเภทไหนที่เหมาะสมและมีประสิทธิภาพ^๕
เหล่านั้น เป็นต้น

นอกจากนี้ จดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติยังชี้ให้เห็นความห่วงใยของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้า
เจ้าอยู่หัวที่ทรงมีต่อข้าราชการในเรื่องความเป็นอยู่ระหว่างการเดินทางและในหลายเหตุการณ์ที่ทรงพระวิตก
กังวลเมื่อไม่ทรงทราบความเป็นไปของเหล่าข้าราชการเหล่านี้จึงทรงซักถามกับเหล่าข้าราชการที่เข้ามาถึง
ความเป็นอยู่ของเหล่าข้าราชการที่ออกไป^๖

ในส่วนของการทัพนั้นจดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติได้ชี้ให้เห็นกระบวนการตั้งแต่การปรึกษา
การเกณฑ์คนจากเมืองต่างๆ การเตรียมพาหนะ การเดินทัพ ขนส่งกำลังไพร่พลเสบียงอาหาร^๗ รวมทั้ง
ยุทธวิธีการสงคราม ดังที่ปรากฏในจดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติซึ่งชี้ให้เห็นยุทธวิธีการสงครามที่พระบาทสมเด็จพระ
นั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงใช้ในการสั่งสอนพระยาตรีพิพัฒน์อย่าให้มีความประมาททำราชการด้วยความรอบคอบ

^๑ หลวงอุดมสมบัติ. (๒๕๓๐). เล่มเดิม. หน้า ๑๑๑.

^๒ แหล่งเดิม. หน้า ๑๑๒.

^๓ แหล่งเดิม.

^๔ แหล่งเดิม. หน้า ๕๖ - ๕๗.

^๕ แหล่งเดิม. หน้า ๘๐ - ๘๒.

^๖ แหล่งเดิม. หน้า ๕๗.

^๗ แหล่งเดิม. หน้า ๑๕๑.

^๘ โปรดดูรายละเอียดใน "การเตรียมราชการทัพและการเดินทางของทัพหลวง" หน้า ๑๒๘ - ๑๓๖.

ด้วยการนำสิ่งที่เกิดขึ้นในอดีตมาเป็นบทเรียนและใช้กลยุทธ์เหล่านั้นเป็นแนวทางในวิธีการรบ เช่น การสงคราม เมื่อครั้งที่กรุงศรีอยุธยาเสียแก่พม่าเหตุเพราะขาดคนที่มีความรู้วิชาการสู้รบ ดังที่หลวงอุดมสมบัติได้บันทึกไว้ว่า

... แล้วทรงตรัสเล่าการซึ่งสิ้นคนทัพศึกในพงศาวดารลำดับกษัตริย์มาจนถึงกษัตริย์แผ่นดินกรุงฯ ซึ่งเสียแก่พม่าเป็นใจความว่าครั้งพม่ายกเข้ามาตั้งค่ายอยู่วัดแม่นางปลื้มนั้นจะหาคนรู้วิชาปืนยิงปืนเป็นสู้รบกับพม่าก็ไม่มี สุนทรแก่ลัวทหารเสียหมด รับสั่งสั่งให้เอาปืนปะขาวกวาดวัดขึ้นไปยิงสู้รบกันที่หัวรอ ต่างคนต่างก็ตกตื่นใจเอาสาส์นลูกหลิวเสียงปืนจะดังเข้าหูแตกว่ากล่าวกันให้ใส่ดินแต่น้อย ครั้นใส่แต่น้อยกำหนดจะยิงข้างน้ำข้างในก็พากันร้องวุ่นวายเอาสาส์นลูกหลิวไว้กลัวหูจะแตก รับสั่งก็สั่งให้ผ่อนดินลงเสียให้น้อยลงจะยิงแล้วไม่ยิงเล่า แต่เวียนผ่อนลงๆ ดินก็น้อยลงไปทุกที ครั้นเห็นว่าน้อยลงพอยิงได้แล้วก็ล่ามขนวนออกไปให้ไกลทีเดียว... ครั้นยิงเข้าเสียงปืนก็ดังพรวดออกไป ลูกปืนก็ตกลงน้ำหาถึงค่ายพม่าไม่... รับสั่งว่าสิ้นคนรู้วิชาทัพวิชาศึกแล้วก็จะไปอย่างนั้นนั่นเอง ...^๑

หรือ กลยุทธ์ของสมเด็จพระราชวังบรมมหาสุรสิงหนาทในสมัยรัชกาลที่ ๑ ในการเอาชนะแก่พม่าเมื่อครั้งยกทัพไปสู้รบกับพม่าที่เชียงใหม่ว่า

... แล้วรับสั่งท้าวพระกรุณา (พระยาศรีพิพัฒน์ – ผู้วิจัย) ว่าจะเล่าความให้ฟังเมื่อครั้งพม่ายกมาล้อมเมืองเชียงใหม่ นั้น สันเกล้าฯ กรมพระราชวังบวร (สมเด็จพระราชวังบรมมหาสุรสิงหนาท – ผู้วิจัย) ยกกองทัพหลวงขึ้นไปถึงก็ยกทัพรออยู่ยังหาเข้าดีไม่ อ้ายพม่ารู้ว่ากองทัพหลวงยกขึ้นไปก็พากันตื่นแตกถอยออกจากที่ล้อมเมืองเชียงใหม่ยังเหลือค่ายพม่าอยู่ลูกหนึ่ง จึงแต่งให้อุบากองเป็นนายทัพยกลงมา สันเกล้าฯ พระราชวังบวรฯ ให้หม่อมสาตวนให้กลาโหมทอองอินยกขึ้นไปตีทัพอ้ายอุบากองทัพหลวงก็ยกหนุนขึ้นไป ทัพอ้ายอุบากองพากันแตกกระจัดกระจายจับนายทัพนายกองอ้ายพม่าได้หลายคน อ้ายพม่าจึงได้เลิกถอยแตกไปจากเชียงใหม่ ความเป็นอย่างนี้ ฟังแล้วจำไว้...

รวมทั้งทรงสั่งสอนเรื่องของความตื่นตระหนกและความไม่ประมาทโดยทรงเล่าถึงการศึกเมื่อครั้งพม่ามาตีเมืองกลางว่า

... เมื่อครั้งอ้ายพม่ายกมาตีเมืองกลางนั้นก็ครั้งหนึ่งว่าอ้ายพม่ายกมาล้อมเมืองกลางไว้ กองทัพกรุงฯ ยกไปถึงเมืองตะกั่วทุ่งก็พากันยังอยู่ พวกอ้ายพม่าได้ยินเสียงคลื่นคิดว่าเสียงปืนใหญ่ก็พากันแตกไปจากเมืองกลาง กองทัพเรือเมืองไทรยกมาทันก็ได้ช่วยกันกับกองทัพกรุงฯ ออกไล่จับนายทัพนายกองอ้ายพม่าได้ กองทัพกรุงฯ ยกไปตั้งอยู่เมืองกลาง เรือเสียบยังอ้ายพม่า ๔ ลำตามมาส่งเสียบกันคิดว่าอ้ายพม่ายังอยู่เมืองกลางก็ตรงเข้ามา กองทัพฝ่ายเราให้ล่ามพม่าเรียกเรือ ๔ ลำ พวกพม่าคิดว่ากองทัพพม่าด้วยกันเรียกก็ตรงเข้ามา กองทัพฝ่ายเราออกไล่จับได้สิ้นทั้ง ๔ ลำ ฟังแล้วอุตสาห์จำเอาไว้เห็นว่าด้วยความที่จะตกตื่นใจพากันหลงเข้าไปจะเสียที ประเพณีจะทำทัพทำศึกแล้วอย่าให้มีความประมาท อุตสาห์ดริตรองการให้รอบคอบจงมาก...^๒

^๑ หลวงอุดมสมบัติ. (๒๕๓๐). เล่มเดิม. หน้า ๔๔ – ๔๕.

^๒ แหล่งเดิม. หน้า ๗๒ – ๗๓.

๔.๒ ธรรมเนียมราชการในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว

จดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติได้ชี้ให้เห็นธรรมเนียมราชการในพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวในเรื่องต่างๆ หลายด้าน แต่ที่ปรากฏชัดมีดังนี้

๔.๒.๑ ธรรมเนียมการทำหนังสือราชการ

ข้อความในจดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติหลายๆ ตอนแสดงให้เห็นระเบียบปฏิบัติเกี่ยวกับการทำหนังสือราชการ ข้อความเหล่านี้ ได้แก่

จดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติ ฉบับที่ ๒ ข้อความที่ว่า “...ตรัสถามพระยามหาอำมาตย์ว่า ได้เคยไปเป็นแม่ทัพแม่ศึกเล็กๆ น้อยๆ อยู่บ้าง อย่างธรรมเนียมเป็นกระไร แม่ทัพบอกเข้ามาแล้ว ลูกทัพบอกเข้ามาได้อยู่หรือ พระยามหาอำมาตย์ กราบทูลว่าลูกทัพบอกเข้ามาไม่ได้หาไม่ได้ ทรงตรัสว่า ฟังดูมันเหลวไปเสียหมดไม่ถูกอย่างธรรมเนียมเลย...”^๑

จดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติ ฉบับที่ ๔ ข้อความที่ว่า “... พระยาพิพัฒน์ให้นายเนียมมหาเดเล็กซึ่งยกมากับพระยาพิพัฒน์อ่านขึ้นต้นหนังสือบอก ว่า ข้าพระพุทธเจ้าพระยาศรีพิพัฒน์รัตนโกษาบอกราบขอพระราชทานกราบบังคมทูลพระกรุณาให้ทราบฝ่าละอองฯ ทรงพระสรวลตรัสถามเจ้าคุณหาบว่า ในหนังสือบอกมีเข้ามาถึงใครหรือไม่ เจ้าคุณหาบกราบทูลว่ามีเข้ามาถึงพระยาพิพัฒน์...”^๒

จดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติ ฉบับที่ ๗ ข้อความที่ว่า “... ครั้นนายบริบาลอ่านหนังสือบอกถวายขึ้นว่า ข้าพระพุทธเจ้าพระยาศรีพิพัฒน์รัตนโกษาบอกราบขอพระราชทานกราบบังคมทูลพระกรุณาให้ทราบได้ฝ่าละอองฯ นั้น ทรงพระสรวลตรัสถามเจ้าคุณหาบลว่า บอกเข้ามาคราวนี้ให้กราบทูลทีเดียวหรือ เจ้าคุณหาบลกราบทูลว่า บอกเข้ามาให้กราบบังคมทูลพระกรุณาทีเดียว...”^๓

จดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติ ฉบับที่ ๘ ข้อความที่ว่า “... หลวงสุรินทามาตย์อ่านขึ้นว่า ข้าพระพุทธเจ้าพระยาศรีพิพัฒน์บอกราบขอพระราชทานกราบบังคมทูลพระกรุณาให้ทราบได้ฝ่าละอองฯ นั้น ทรงตรัสถามว่า เจ้าพระยายมราชยังไม่ออกมาถึงดอกหรือ...”^๔

เมื่อพิจารณาจากข้อความเหล่านี้แสดงให้เห็นว่าการทำหนังสือราชการนั้นผู้ที่จัดทำหนังสือขึ้นทูลเกล้าฯ ถวายได้นั้นต้องเป็นผู้มีตำแหน่ง ดังข้อความในจดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติ ฉบับที่ ๒ ที่กล่าวมาข้างต้น ส่วนการนำขึ้นกราบทูลฯ พระมหากษัตริย์นั้นจะเป็นหน้าที่ของปลัดทูลฉลองของแต่ละกรม ดังที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระบรมราชาธิบายเกี่ยวกับการทำเนียบการเขียนหนังสือราชการไว้ว่า “... ธรรมเนียม

^๑ หลวงอุดมสมบัติ. (๒๕๓๐). เล่มเดิม. หน้า ๘๖.

^๒ แหล่งเดิม. หน้า ๑๐๗.

^๓ แหล่งเดิม. หน้า ๑๕๐

^๔ แหล่งเดิม. หน้า ๑๖๒.

นิยมใบบอกต้องบอกว่ามาถึงผู้หนึ่งๆ มีลูกขุน ณ ศาลาเป็นต้น ให้ขึ้นกราบบังคมทูล ...”^๑ แต่ถึงตอนนำขึ้นกราบทูลนั้นจะเป็นลักษณะของการคัดบอกเฉพาะใจความสำคัญ และบางครั้ง “... เวลาคัดบอกขึ้นกราบทูลเคยตัดชื่อออกเสียเพื่อจะให้สั้น ...”^๒ ดังที่ทรงตรัสถามในข้อความของจดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติ ฉบับที่ ๔ ซึ่งเป็นการกราบทูลตามการคัดบอกดังที่ข้างต้น แต่การกราบทูลในลักษณะข้อความของจดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติ ฉบับที่ ๔ ดัง ที่กล่าวมาก็เป็นการข้ามขั้นต้น ดังที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระบรมราชานุญาตไว้ว่า “... ที่นี้จึงได้ทรงสงสัยรับสั่งถามบอกได้ความว่าบอกเข้ามาถึงพระยาพิพัฒน์ข้อที่บอกเข้ามาถึงพระยาพิพัฒน์เช่นนี้ก็อันลัดทางอยู่แล้ว คือไม่บอกมาถึงออกพันนายเวรให้นำขึ้นกราบเรียน ขณขลูกขุน ณ ศาลา พระยาพิพัฒน์เป็นผู้สนองพระโอษฐ์แลเพราะเป็นปลัดทูลฉลองในกรมท่า ซึ่งไม่ใช่เจ้าหน้าที่กระทรวงกลาโหม สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอที่เจ้าพระยาพระคลัง พระยาพิพัฒน์ก็เหมือนเป็นปลัดทูลฉลองของสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอเหมือนอย่างกับมีหนังสือเข้ามาถึงกระทรวงตัวเองให้นำความขึ้นกราบทูลจึงเป็นอันนับว่าเดินแต่มีสูงแปลกอยู่แล้ว โดยทรงพระกรุณาจึงเป็นเหตุให้ทรงพระสรวล ...”^๓ ขณะเดียวกัน “... บางครั้งเจ้านายหรือข้าราชการผู้ใหญ่บางพระองค์เคยข้ามชื่อผู้อื่นเสียบอกกราบทูลตรงทีเดียวมีอยู่บ้าง ถ้าหากว่าผู้ที่จะทำเช่นนั้นต้องเป็นผู้ซึ่งทรง พระกรุณาไว้วางพระราชหฤทัยโปรดปรานมากจึงทำได้ ...”^๔ ดังข้อความของจดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติ ฉบับที่ ๗ พระยาศรีพิพัฒน์มีหนังสือกราบทูลโดยตรง นั้นแสดงให้เห็นว่าเจ้าพระยาอมราชและพระยาศรีพิพัฒน์เป็นบุคคลที่พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวไว้วางพระทัย

๔.๒.๒ ธรรมเนียมการแต่งตั้งเจ้าประเทศราช

ภายหลังปราบพวกราชบถเมืองไทรบุรีได้สำเร็จ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระบรมราชโองบายในการแต่งตั้งเจ้าเมืองไทรบุรีคนใหม่^๕ ในการแต่งตั้งเจ้าเมืองไทรบุรีครั้งนั้นปรากฏข้อความในจดหมายหลวงอุดมสมบัติว่า “... การตั้งเจ้าเมืองประเทศราช เครื่องยศซึ่งจะพระราชทานให้ตั้งพระยาไทรนั้นได้มอบมากับเรือขุนฤทธิธรรมาแล้ว เป็นครอบครัว คนโทม กระบี่บังเงิน สัปทนคัน ๑ แต่เสื้อผ้านั้นให้จัดแจงหาเอาข้างนอกพระราชทาน ...”^๖ ดังปรากฏในใบบอกของเจ้าพระยาอมราชกับพระยาศรีพิพัฒน์ที่มีถึงเจ้าพระยาพระคลังว่าที่สมุหพระกลาโหมกล่าวถึงการมอบเสื้อผ้าเมื่อครั้งตั้งตนกวนุ่มเป็นพระยาไทรบุรีและได้แต่งตั้งเหล่ากรมการเมืองต่างๆ ว่า “... ได้รับพระราชทานเครื่องยศเสื้อผ้าตามผู้ใหญ่ผู้น้อย ...”^๗

^๑ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว. (๒๕๓๐). “พระบรมราชโองบายในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว.” ในจดหมายหลวงอุดมสมบัติพร้อมด้วยอธิบายของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมดำรงราชานุภาพ. หน้า ๑๐๗.

^๒ แหล่งเดิม.

^๓ แหล่งเดิม.

^๔ แหล่งเดิม.

^๕ โปรดดูรายละเอียดใน “พระบรมราชโองบายและการจัดการปกครองเมืองไทรบุรี” หน้า ๑๙๑ - ๒๐๑.

^๖ หลวงอุดมสมบัติ. (๒๕๓๐). เล่มเดิม. หน้า ๒๔๑.

^๗ ใบบอก เจ้าพระยาอมราช พระยาศรีพิพัฒน์ ถึง เจ้าพระยาอัครมหาเสนาบดีสมุหพระกลาโหม. (จ.ศ.๑๒๐๑). เรื่อง ราชการเมืองไทรบุรี. (สมุดไทยดำ). เส้นดินสอขาว. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๒๗๘. หมวดจดหมายเหตุ รัชกาลที่ ๓.

สำหรับประเพณีการตั้งเจ้าประเทศราชมีการดำเนินการดังที่ปรากฏในศาสน์สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชว่า มีข้าหลวงและกระบวนแห่เชิญพระราชโองการซึ่งเป็นแห่งครั้งประทับพระราชลัญจกรกับสุพรรณบัฏไปยังเมืองที่โปรดตั้งเจ้าประเทศราชนั้น บรรดาหัวเมืองต้องปลุกตำหนัก “รับเสด็จพระราชโองการ” ที่ผ่านไปทุกเมืองเหมือนรับกระบวนเสด็จ เมื่อข้าหลวงเชิญพระราชโองการมอบแก่เจ้าประเทศราชแล้วก็เชิญพระราชโองการแห่กลับเหมือนอย่างเมื่อเข้าไป^๑ ดังกรณีเมื่อครั้งตั้งดูวันสะนิปากแดงเป็นพระยากันตันก็มีลักษณะดังกล่าวคือโปรดฯ ให้อาหลิลามเมืองนครศรีธรรมราชเชิญตราตั้งพระยากันตันออกไปเมืองกันตัน พระยากันตันให้บรรดาญาติพี่น้องศรีตระกูลมารวมกันฟังและแห่เชิญท้องตรา^๒

อย่างไรก็ตาม คุณค่าของจดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติในฐานะที่สะท้อนพระราชานุกิจและธรรมเนียมราชการในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวที่กล่าวมาเป็นการศึกษาในภาพรวม และเป็นเพียงส่วนหนึ่งของกระบวนการราชการในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ดังนั้น ผู้วิจัยเห็นว่าประเด็นดังกล่าวน่าสนใจและควรมีการศึกษาในรายละเอียดจนสามารถจำลองให้เห็นเหตุการณ์ในราชสำนักไทยได้ชัดเจนขึ้น

^๑ เพ็ญพิมล (วามานนท์) เชี่ยวนาวิน. (๒๕๒๑). การวิเคราะห์เนื้อหา “ศาสน์สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช” เพื่อใช้อ้างอิงและประกอบการวิจัย. หน้า ๒๕๖.

^๒ คำให้การ หลานหมัดอาหลิ. (จ.ศ.๑๒๐๑). เรื่อง ความเมืองกันตัน. (กระต่ายเพลา). เส้นดินสอดำ. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๑๒๑, หมวดจดหมายเหตุ รัชกาลที่ ๓.

บทสรุปและข้อเสนอแนะ

จดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติเป็นเอกสารชั้นต้นบันทึกโดยหลวงอุดมสมบัติ (จีน) ซึ่งเป็นข้าราชการในกรมพระคลังสินค้าที่ได้รับมอบหมายจากพระยาศรีพิพัฒน์เมื่อครั้งเป็นแม่ทัพนำกำลังไปช่วยเมืองนครศรีธรรมราชและเมืองสงขลาปราบขบถไทรบุรีเมื่อ พ.ศ. ๒๓๘๑ ใ้รายงานข้อราชการเกี่ยวกับหัวเมืองปักษ์ใต้และหัวเมืองประเทศราชมลายูที่พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวและเหล่าขุนนางได้ประชุมปรึกษารื้อกันที่กรุงเทพฯ บอกไปให้ทราบ เพื่อว่าท่านจะได้รับทราบพระกระแสรับสั่งในพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวเรื่องหัวเมืองปักษ์ใต้และหัวเมืองประเทศราชมลายูได้ถูกต้องและสามารถนำมาพิจารณาข้อราชการตั้งแต่ต้นได้ด้วย

ต้นฉบับจดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติเป็นสมุดไทยดำเขียนด้วยอักษรไทยมีทั้งหมด ๑๕ ฉบับ (หากนับตามการจัดเก็บดูแลรักษาของส่วนภาษาโบราณ หอสมุดแห่งชาติ กรมศิลปากรมีทั้ง ๒๓ เล่ม) ซึ่งเป็นเอกสารที่เป็นมรดกตกทอดมาในหมู่ทายาทของพระยาศรีพิพัฒน์ จนกระทั่งใน พ.ศ. ๒๔๔๔ พระยาไกรเพชรรัตนสงคราม (แฉ่ บุณนาค) ทายาทผู้รับมรดกและได้ค้นพบจดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติพร้อมกับเอกสารอื่นๆ จึงนำขึ้นทูลเกล้าฯ ถวายพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ต่อมาสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพจึงขอพระราชทานพระบรมราชานุญาตจัดพิมพ์เป็นครั้งแรก เมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๔ จากนั้นจนถึงปัจจุบันได้มีการจัดพิมพ์เผยแพร่จดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติแล้วทั้งหมด ๘ ครั้ง รวมทั้งได้มีการแปลและตีพิมพ์เป็นภาษาอังกฤษโดย Syril Skinner ชื่อ "Rama III and the Siamese Expedition to Kedah in ๑๘๓๙ : The Dispatches of Luang Udomsombat"

การจัดพิมพ์จดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติที่ผ่านมา เมื่อตรวจสอบเปรียบเทียบกับต้นฉบับตัวเขียนสมุดไทยดำปรากฏว่ามีข้อผิดพลาดเพราะคำและข้อความบางข้อความผิดแตกต่างไปจากต้นฉบับตัวเขียนสมุดไทยดำ เมื่อผู้วิจัยพิจารณาถึงความถูกต้องและข้อแตกต่างระหว่างต้นฉบับตัวเขียนสมุดไทยดำกับฉบับพิมพ์ปรากฏว่าคำและข้อความที่ผิดแตกต่างกันนั้น ในแง่ความหมายไม่ได้เปลี่ยนแปลงก็จริงแต่หากพิจารณาในแง่ของหลักฐานทางประวัติศาสตร์คำและข้อความที่ผิดพลาดส่งผลให้การตีความทางประวัติศาสตร์ผิดพลาดได้

จดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติมีลักษณะและวิธีการบันทึกในลักษณะของจดหมายเหตุรายวัน ทั้งนี้วิธีการบันทึกของหลวงอุดมสมบัติเป็นไปในลักษณะของการถ่ายทอดพระราชดำรัสของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวและคำกราบบังคมทูลของบรรดาเหล่าขุนนางที่ได้ปรึกษาข้อราชการในรูปแบบของบทสนทนาโต้ตอบ ส่วนข้อราชการจากใบบอกและคำให้การต่างๆ ที่มีเข้ามานั้นก็สรุปเฉพาะใจความสำคัญ ทำให้จดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติจัดเป็นเอกสารที่บันทึกเหตุการณ์และบรรยายเนื้อหาได้ละเอียด แต่ขณะเดียวกันการบันทึกในลักษณะ "วันต่อวัน" ตามข้อราชการและใบบอกทำให้ข้อมูลเกี่ยวกับเหตุการณ์ของหัวเมืองปักษ์ใต้และหัวเมืองประเทศราชมลายูตามที่ปรากฏในจดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติไม่มีความต่อเนื่องสมบูรณ์ตามลำดับเวลา ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับใบบอกและข้อราชการที่มีเข้ามา

ผลจากการศึกษาแยกแยะลำดับเหตุการณ์ที่ปรากฏในจดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติและเมื่อนำเหตุการณ์เหล่านี้มาวิเคราะห์เปรียบเทียบกับเอกสารร่วมสมัย สามารถแบ่งออกเป็นประเด็นต่างๆ ได้ดังนี้

๑. เหตุการณ์เกณฑ์ราชการทัพทั้งในส่วนของหัวเมืองปักษ์ใต้และการเกณฑ์ทัพหลวง ตลอดจนการเดินทางของกองทัพหลวงที่มีพระยาศรีพิพัฒน์เป็นแม่ทัพใหญ่ทำให้ทราบเส้นทางเดินเรือที่ใช้สำหรับการติดต่อระหว่างราชธานีและหัวเมืองปักษ์ใต้ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวมีอย่างน้อย ๖ เส้นทาง

๒. เหตุการณ์การสู้รบที่เกิดขึ้นในเมืองต่างๆ ได้แก่ เมืองไทรบุรี เมืองสงขลา เมืองกลันตัน หัวเมืองชายทะเล ตะวันตก เหตุการณ์การกวาดต้อนและการจัดการครัวที่เข้าด้วยกับพวกขบถเมืองไทรบุรี การจัดการเครื่องราชบรรณาการเมืองตรังกานู รวมทั้งเหตุการณ์การถึงแก่อสัญกรรมเจ้าพระยานครศรีธรรมราช (น้อย) ซึ่งมีผลต่อพระบรมราชาไชยาของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวต่อการจัดการปกครองหัวเมืองปักษ์ใต้และหัวเมืองประเทศราชมลายูในเวลาต่อมา ซึ่งเมื่อนำเหตุการณ์เหล่านี้มาวิเคราะห์เปรียบเทียบกับเอกสารจดหมายเหตุรัชกาลที่ ๓ จ.ศ. ๑๒๐๐ – ๑๒๐๑ (พ.ศ. ๒๓๘๑ - ๒๓๘๒) พบว่าเนื้อหาส่วนใหญ่ถูกต้องและสอดคล้องตรงกัน

ลักษณะและวิธีการบันทึกของหลวงอุดมสมบัติที่มีลักษณะของจดหมายเหตุรายวันส่งผลให้จดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติกลายเป็นแหล่งรวบรวมข้อมูลหรือเอกสารที่ว่าด้วยเรื่องของหัวเมืองปักษ์ใต้และหัวเมืองประเทศราชมลายูซึ่งครอบคลุมช่วงเวลาตั้งแต่เดือนกันยายน พ.ศ. ๒๓๘๑ ถึงเดือนสิงหาคม พ.ศ. ๒๓๘๒ ประเภทต่างๆ ได้แก่ สารตรา ท้องตรา ใบบอก จดหมาย และคำให้การ ลักษณะดังกล่าวนี้ทำให้จดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติมีคุณค่าในฐานะที่เป็นแหล่งรวบรวมรายชื่อเอกสารร่วมสมัย และเปรียบจดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติเป็นเสมือนสมุดทะเบียนที่เป็นศูนย์รวมรายชื่อของเอกสารร่วมสมัยที่เกี่ยวข้องกับเหตุการณ์ขบถเมืองไทรบุรีครั้งที่ ๒ (พ.ศ. ๒๓๘๑ - ๒๓๘๒) และเหตุการณ์การวิวาทที่เกิดขึ้นในเมืองกลันตัน พ.ศ. ๒๓๘๒ หรืออาจกล่าวได้ว่าจดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติเป็นแหล่งข้อมูลเบื้องต้นให้สำหรับผู้ที่ศึกษาเรื่องราวหัวเมืองปักษ์ใต้และหัวเมืองประเทศราชมลายูช่วง พ.ศ. ๒๓๘๑ – ๒๓๘๒ ได้ใช้ทำการสืบค้นข้อมูลเอกสารอื่นๆ ในขั้นต่อไป ขณะเดียวกันเมื่อได้ทำการศึกษาเอกสารเหล่านี้พบว่าเหตุการณ์ตามที่ปรากฏในจดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติมีความสอดคล้องตรงกัน ดังนั้นจึงสรุปได้ว่าจดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติมีความถูกต้องและน่าเชื่อถือ แม้ว่าบางเหตุการณ์ไม่มีความต่อเนื่องสมบูรณ์ ดังนั้น ในกรณีสำหรับผู้ที่ต้องการศึกษาเหตุการณ์ของเมืองไทรบุรีใน พ.ศ. ๒๓๘๑ – ๒๓๘๒ อย่างละเอียดนั้นจำเป็นต้องใช้จดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติควบคู่กับเอกสารที่กล่าวมาข้างต้นประกอบด้วย

ผลจากการศึกษา ผู้วิจัยพบว่าเมื่อพิจารณาจากกระแสพระราชดำริและรับสั่งของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวที่ทรงมีในขณะออกว่าราชการแผ่นดินได้ชี้ให้เห็นคุณค่าของจดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติในฐานะที่สะท้อนพระบรมราชาไชยาของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวในด้านต่างๆ ดังนี้

๑) การจัดการปกครองหัวเมืองปักษ์ใต้และหัวเมืองประเทศราชมลายูภายหลังเจ้าพระยานครศรีธรรมราช (น้อย) ถึงแก่อสัญกรรม

การจัดการปกครองหัวเมืองปักษ์ใต้ภายหลังเจ้าพระยานครศรีธรรมราช (น้อย) ถึงแก่อสัญกรรมทรงโปรดฯ ให้พระเสน่หามนตรี (น้อยกลาง) ทำการปกครองในเมืองนครศรีธรรมราชและโปรดฯ ให้พระยาพัทลุง (น้อยใหญ่) เข้ามากรุงเทพฯ มีผลทำให้เมืองพัทลุงไม่มีเจ้าเมืองปกครอง ในเวลาต่อมาจึงโปรดฯ ให้พระปลัดเมือง

พัทลุง (จ๋ย) เป็นเจ้าเมืองพัทลุง ผลของการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในสมัยที่พระยาพัทลุง (จ๋ย) ทำการปกครองเมืองพัทลุงส่งผลให้เมืองพัทลุง มีอิสระในการปกครองโดยขึ้นต่อกรุงเทพฯ ส่วนของหัวเมืองชายทะเลตะวันตกนั้น ผลมาจากพระบรมราโชบายของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวที่ต้องการให้สรรหาบุคคลที่เป็นชาวพื้นเมืองผู้มีเชื้อสายเจ้าเมืองเดิมมาปกครองเมืองไทรบุรี จึงโปรดฯ ให้พระยาไทรบุรี (แสง) มาเป็นที่พระยาอภิรักษ์ภูธรว่าราชการเมืองพังงา ผลจากการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในหัวเมืองชายทะเลตะวันตกนอกจากจะทำให้หัวเมืองเหล่านี้มีอำนาจเข้มแข็งภายใต้การนำของเมืองพังงาแล้วยังมีผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงศูนย์การปกครองจากเมืองกลางมาอยู่ที่เมืองพังงา

เมื่อพิจารณาจากพระบรมราโชบายของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวภายหลังจากเจ้าพระยานครศรีธรรมราช (น้อย) ถึงแก่อสัญกรรม ด้วยการยกเมืองสตูลซึ่งแยกออกมาจากเมืองไทรบุรีให้ขึ้นกับเมืองสงขลาและโปรดฯ ให้ยกที่พะโคแขวงเมืองพัทลุงให้ขึ้นกับเมืองสงขลา รวมถึงการลดพื้นที่ของเมืองนครศรีธรรมราชด้วยการยกเมืองพังงาขึ้นเป็นเมืองชั้นโทขึ้นตรงต่อกรุงเทพฯ และให้เมืองพัทลุงกลับมาขึ้นตรงต่อกรุงเทพฯ ดังแต่ก่อนนั้นถือเป็นการลดความสำคัญเมืองนครศรีธรรมราช

พระบรมราโชบายและการจัดการปกครองหัวเมืองประเทศราชมลายูนั้น พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระบรมราโชบายในการแก้ปัญหาออกเป็น ๒ กรณี ดังนี้

๑) กรณีเมืองไทรบุรีพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระบรมราโชบายในการแก้ไขปัญหาการต่อต้านจากชาวเมืองไทรบุรีและจัดการปกครองเมืองไทรบุรีให้เรียบร้อยด้วยการสรรหาบุคคลที่มีเชื้อสายเจ้าเมืองเดิมมาทำการปกครองเมืองไทรบุรีแทนพระยาไทรบุรี (แสง) ที่เป็นคนไทย ซึ่งปรากฏว่าเจ้าพระยามรราชและพระยาศรีพิพัฒน์สามารถติดต่อให้ตนหนุนมาเป็นผู้ปกครองเมืองไทรบุรีได้ นอกจากการจัดการปัญหาในเมืองไทรบุรีให้เป็นไปตามแนวทางดังกล่าวแล้วพระองค์ทรงมีพระบรมราโชบายที่จะลดกำลังอาวุธรวมทั้งลดกำลังไพร่พลของเมืองไทรบุรีเพื่อป้องกันไม่ให้มีกำลังสำหรับคิดก่อต่อต้านอำนาจฝ่ายไทยได้อีก ดังที่ปรากฏในเวลาต่อมาว่าโปรดฯ ให้ยกเอาที่เขตสตูลและละงูแยกออกมาเป็นเมืองให้ขึ้นกับเมืองสงขลา รวมทั้งให้แยกเมืองปลีตออกจากเมืองไทรบุรีด้วย ดังนั้นเมืองไทรบุรีหลังเหตุการณ์ชบถครั้งที่ ๒ (พ.ศ. ๒๓๘๑ - ๒๓๘๒) จึงถูกแยกออกเป็น ๓ เมือง

๒) กรณีเมืองกลันตันพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระบรมราโชบายในการแก้ปัญหาการวิวาทที่เกิดขึ้นด้วยการจับตัวพระยาบาโงยเพราะเป็นต้นเหตุของการวิวาทปัญหาต่างๆ ประกอบกับปัญหาการติดต่อคมนาคมระหว่างส่วนกลางกับหัวเมืองปักษ์ใต้เป็นไปได้ด้วยความล่าช้าพระองค์จึงมอบสิทธิขาดในการแก้ปัญหาเมืองกลันตันให้กับพระยาศรีพิพัฒน์ปรึกษากับเจ้าพระยานครศรีธรรมราช (น้อย) ในเบื้องต้นทั้งสองทรงใช้วิธีการอันประนีประนอมแต่ไม่ประสบผลสำเร็จ พระยาศรีพิพัฒน์จึงมอบหมายให้พระยาเพชรบุรีซึ่งยกกองทัพไปตั้งที่เมืองสายบุรีมีหนังสือไปว่ากล่าวเหตุการณ์จึงสงบลงแต่ยังไม่ยุติ จนกระทั่งพระยาไชยานำกำลังไปเมืองกลันตันเหตุการณ์ความวุ่นวายที่เกิดขึ้นในเมืองกลันตันจึงยุติ ทั้งสองฝ่ายเดินทางมาหาพระยาศรีพิพัฒน์ที่เมืองสงขลา ตกลงประสาธน์คดีจึงให้ทำทัณฑ์บนและให้ทั้งสองฝ่ายทำสัญญาแก่กันไว้ว่าจะไม่วิวาทกันอีก พระยาศรีพิพัฒน์จึงให้พระยากลันตันเดินทางกลับไปปกครองเมืองกลันตันตามเดิมส่วนตงกูปะสานั้นได้นำตัวเข้ากรุงเทพฯ ในระหว่างที่นำตัวตงกูปะสาเข้ากรุงเทพฯ นั้นพระยาศรีพิพัฒน์ได้มอบหมายให้พระยาไชยาและพระยากลันตันจับกุมบรรดาพรรคพวกของตงกูปะสาที่ไม่เดินทางมาหาพระยาศรีพิพัฒน์ แต่การดำเนินการจับกุมไม่ประสบผลสำเร็จ

เหตุการณ์ความวุ่นวายในเมืองกลันตันจึงไม่ยุติ จนกระทั่งภายหลังจึงโปรดฯ ให้ตนอุปเสนาบดีเชิญท้องตราลงไปยังเมืองกลันตันความวุ่นวายก็ยุติลง

เมื่อพิจารณาการดำเนินพระบรมราโชบายของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวหลังจากที่เจ้าพระยานครศรีธรรมราช (น้อย) ถึงแก่อสัญกรรมจะเห็นได้ว่ามีนโยบายที่ผ่อนปรนต่อเมืองไทรบุรี การที่พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงดำเนินพระบรมราโชบายผ่อนปรนต่อหัวเมืองประเทศราชเหล่านี้มากขึ้นนั้นเนื่องมาจากทรงเห็นว่าหลังสมัยเจ้าพระยานครศรีธรรมราช (น้อย) คงไม่มีใครที่เข้มแข็งพอที่จะควบคุมหัวเมืองประเทศราชมลายูให้เรียบร้อยได้

๒) พระบรมราโชบายด้านความสัมพันธ์กับอังกฤษ จดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติได้ชี้ให้เห็นถึงความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับอังกฤษใน ๒ ลักษณะ กล่าวคือ ความสัมพันธ์ในลักษณะของความร่วมมือในการปราบปรามขบถเมืองไทรบุรีกับลักษณะของความหวาดระแวงที่ไทยมีต่ออังกฤษ ทั้งนี้ความสัมพันธ์ในลักษณะของความหวาดระแวงที่ไทยมีต่ออังกฤษนั้นได้มีผลต่อความไม่ไว้วางพระทัยของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวที่ทรงมีต่ออังกฤษในบริเวณแหลมมลายู ดังนั้นพระบรมราโชบายของพระองค์ที่ทรงปฏิบัติต่ออังกฤษจึงเป็นไปในลักษณะของ “เขากวนมาเราก็กวนไป” แต่ไม่ได้มีความจริงจังต่อกัน

๓) พระบรมราโชบายและเหตุการณ์การปราบปรามฝิ่นในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว จดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติได้ชี้ให้เห็นว่าฝิ่นเป็นปัญหาหนึ่งของบ้านเมืองในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว พระองค์จึงมีพระบรมราโชบายในการปราบปรามฝิ่นด้วยการมอบหมายให้บรรดาเหล่าขุนนางออกไปชำระฝิ่นตามเมืองและท้องที่ต่าง ๆ ทั้งในส่วนกลางและหัวเมืองปักษ์ใต้ รวมทั้งมีบทลงโทษผู้สูบฝิ่นที่แตกต่างกัน โดยเริ่มจากการให้โอกาสแก่พวกพ่อค้า เจ้าภาษี และผู้ที่มีฝิ่นในครอบครองนำเอาฝิ่นที่มีอยู่มามอบให้กับทางราชการก็จะยกโทษให้ทั้งหมด แล้วให้สัตย์สาบานว่าจะไม่สูบฝิ่นหรือค้าขายฝิ่นอีกแต่ภายหลังหากปรากฏว่ายังมีการลักลอบซื้อขายฝิ่นกันอีกก็จะถูกปรับถึง ๑๐ เท่าของราคาฝิ่นที่จับได้ หรืออาจถึงขั้นประหารชีวิต และตลอดรัชสมัยของพระองค์ได้มีการดำเนินการปราบปรามฝิ่นอย่างเข้มงวด

จดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติมีคุณค่าในฐานะที่สะท้อนลักษณะสภาพบ้านเมืองและสภาพของหัวเมืองปักษ์ใต้ของไทยสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ทั้งนี้จดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติได้ชี้ให้เห็นว่าสภาพบ้านเมืองของหัวเมืองปักษ์ช่วงเกิดเหตุการณ์ความวุ่นวายในเมืองไทรบุรีนั้นบ้านเมืองได้รับความเดือนร้อนและผู้คนได้หลบหนีการเกณฑ์ราชการทัพไปอยู่ต่างเมืองหรือไปอยู่ตามเขตป่าเขาจนก่อให้เกิดปัญหาตามมา ได้แก่ หัวเมืองที่เลิกไพร่หลบหนีเกิดความระส่ำระสายในบ้านเมืองทำให้ไม่สามารถควบคุมหัวเมืองประเทศราชมลายูให้มั่นคงได้ รวมทั้งอาจทำให้เกิดความแตกสามัคคีอันเนื่องมาจากการยกยอกหรือยื้อแย่งเลิกไพร่ระหว่างเมือง นอกจากนี้จดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติยังชี้ให้เห็นสภาพของหัวเมืองปักษ์ใต้ของไทยในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวที่เจ้าเมืองนครศรีธรรมราชในสมัยเจ้าพระยานครศรีธรรมราช (น้อย) มีอำนาจในการบริหาร จนเป็นประหนึ่งเมืองประเทศราชผู้คนข้าราชการของเมืองนครศรีธรรมราชมีความผูกพันจงรักภักดีต่อเจ้าพระยานครศรีธรรมราชมากกว่าราชธานี ขณะเดียวกันจดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติยังชี้ให้เห็นปัญหาของการเมืองการ

ปกครองในหัวเมืองปักษ์ใต้ที่เกิดจากปัญหาจากความขัดแย้งขาดความสามัคคีของเจ้าเมืองและข้าหลวงที่ลงไปแก้ปัญหา ตลอดจนปัญหาจากพฤติกรรมของข้าหลวงในการแสวงหาผลประโยชน์ส่วนตัว จนมีผลให้ปัญหาที่เกิดขึ้นลุกลามกว้างขวางและการแก้ปัญหาก็เป็นไปด้วยความล่าช้า

นอกจากนี้ การบันทึกของหลวงอุดมสมบัติในลักษณะ “คำต่อคำ” ยังทำให้จดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติมีคุณค่าในฐานะที่สะท้อนพระราชานุกิจและพระอภัยมัยของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวที่ทรงที่มีในขณะออกว่าราชการตั้งแต่วิธีการประชุม การปรึกษาหารือใ้ใ้ถามข้อราชการและการวิเคราะห์ข้อมูลอันนำไปสู่การตัดสินใจดำเนินการ ขณะเดียวกันนั้นการบันทึกในลักษณะ “คำต่อคำ” ยังสะท้อนให้เห็นธรรมเนียมราชการในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ชัดเจนกว่าเอกสารชั้นต้นอื่นๆ

การศึกษาเรื่อง “การศึกษาจดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติในฐานะที่เป็นเอกสารทางประวัติศาสตร์” ผู้วิจัยมีข้อเสนอแนะสำหรับผู้ที่ต้องการใช้จดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติเพื่อการศึกษาค้นคว้าเกี่ยวกับหัวเมืองปักษ์ใต้และหัวเมืองประเทศราชมาอยุธยาช่วง พ.ศ. ๒๓๘๑ – ๒๓๘๒ ควรอ้างอิงด้วยความระมัดระวัง ทั้งนี้แม้ว่าข้อมูลส่วนใหญ่ในจดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติมีความถูกต้องและน่าเชื่อถือ แต่เนื่องจากการบันทึกของหลวงอุดมสมบัติในลักษณะการถ่ายทอดพระราชดำรัส และคำกราบบังคมทูลของบรรดาเหล่าขุนนางที่เป็นแบบสนทนาตอบโต้ ส่วนคำกราบบังคมทูลของบรรดาเหล่าขุนนางหรือข้อราชการจากใบบอกและคำให้การก็สรุปเฉพาะใจความสำคัญ รวมทั้งการบันทึกในลักษณะ “วันต่อวัน” ทำให้ข้อมูลเกี่ยวกับเหตุการณ์ต่างๆ ในจดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติบางเหตุการณ์ไม่มีความต่อเนื่องสมบูรณ์และที่สำคัญข้อมูลในจดหมายเหตุบางข้อมูลเป็นข้อมูลจากการคาดคะเนซึ่งอาจทำให้ผู้ที่ต้องการใช้จดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติเข้าใจผิดได้ ดังนั้น ผู้ที่ต้องการใช้จดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติเพื่อการศึกษาค้นคว้าจึงจำเป็นต้องใช้จดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติควบคู่กับเอกสารอื่นๆ ประกอบด้วยเพราะจะทำให้มองเห็นเหตุการณ์ได้ชัดเจนกว่าการใช้จดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติเพียงอย่างเดียว

ขณะเดียวกันนั้นผู้วิจัยมีข้อเสนอแนะเกี่ยวกับการศึกษาวิจัยต่อเนื่องจากเรื่องนี้ว่าควรศึกษาตรวจสอบเปรียบเทียบข้อเท็จจริงในจดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติกับหลักฐานต่างประเทศที่เกี่ยวข้องกับเรื่องนี้ด้วย รวมทั้งควรศึกษาเกี่ยวกับกระบวนการธรรมเนียมราชการในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวในรายละเอียดจนสามารถจำลองให้เห็นเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในราชสำนักไทยได้ชัดเจนขึ้น

บรรณานุกรม

บรรณานุกรม

เอกสารและข้อมูลชั้นต้น

เอกสารที่ยังไม่ได้ตีพิมพ์

- กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร. (ม.ป.ป.). ทะเบียนประวัติหนังสือของกรมศิลปากร ประเภทประวัติศาสตร์ เรื่องจดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติ ผู้แต่ง หลวงอุดมสมบัติ (จัน) เรียบเรียง. (ม.ป.ท. : ม.ป.พ.).
- คัดบอก พระยาพิทลุง พระเสน่หามนตรี. (จ.ศ.๑๒๐๑). เรื่อง อาการป่วยและการถึงแก่อสัญกรรมของ เจ้าพระยานครศรีธรรมราช (น้อย) กับว่าด้วยราชการทัพเมืองไทรบุรีและเมืองกลันตัน. (สมุดไทยดำ). เส้นดินสอขาว. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๓๑๓, หมวดจดหมายเหตุ รัชกาลที่ ๓.
- คำให้การ แยกขบถเมืองไทรบุรี. (จ.ศ.๑๒๐๑). เรื่อง ราชการเมืองไทรบุรี. (สมุดไทยดำ). (เส้นดินสอขาว). หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๓๐, หมวดจดหมายเหตุ รัชกาลที่ ๓.
- คำให้การ หวันหมัดอาหลี. (จ.ศ.๑๒๐๑). เรื่อง ความเมืองกลันตัน. (กระดาษเพล). เส้นดินสอดำ. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๑๒๑, หมวดจดหมายเหตุ รัชกาลที่ ๓.
- คำให้การ นายรักษนายเรือลูกค้ากรุงฯ คำชาย ณ เมืองกลันตัน. (จ.ศ.๑๒๐๑). เรื่อง การเดินทางไปค้าขายและความเมืองกลันตัน. (กระดาษเพล). เส้นดินสอดำ. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๑๔๓, หมวดจดหมายเหตุ รัชกาลที่ ๓.
- จดหมาย นายจ่านิจ ถึง พระเสน่หามนตรีว่าที่เจ้าพระยานครศรีธรรมราช. (จ.ศ.๑๒๐๑). เรื่อง พระราชดำริใน ราชการหัวเมืองปักษ์ใต้. (กระดาษสา). เส้นดินสอดำ. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๒๑, หมวดจดหมายเหตุ รัชกาลที่ ๓.
- จดหมาย พระรินทร์เส็น ถึง พระเสน่หามนตรีว่าที่เจ้าพระยานครศรีธรรมราช. (จ.ศ.๑๒๐๑). เรื่อง รายงานข้อ ราชการเมืองเมืองไทรบุรี. (กระดาษสา). เส้นดินสอดำ. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๒๔, หมวด จดหมายเหตุ รัชกาลที่ ๓.
- จดหมาย เจ้าพระยาอัครมหาเสนาบดี ถึง เจ้าพระยายมราช พระยาศรีพิพัฒน์. (จ.ศ.๑๒๐๑). เรื่อง พระยา กลันตันมีหนังสือมาขอกองทัพเมืองนครศรีธรรมราช. (กระดาษสา). เส้นดินสอดำ. หอสมุด แห่งชาติ. เลขที่ ๑๑๐, หมวดจดหมายเหตุ รัชกาลที่ ๓.
- จดหมาย เจ้าพระยาพระคลังว่าที่สมุหพระกลาโหม ถึง พระยาศรีพิพัฒน์. (จ.ศ.๑๒๐๑). เรื่อง พระราชดำริใน พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวด้วยราชการเมืองกลันตัน และการชำระฝิ่นที่เมืองสงขลา. (กระดาษสา). เส้นดินสอดำ. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๑๑๑, หมวดจดหมายเหตุ รัชกาลที่ ๓.

- จดหมาย เจ้าพระยาพระคลังว่าที่สมุหพระกลาโหม ถึง พระยาศรีพิพัฒน์. (จ.ศ.๑๒๐๑). เรื่อง พระราชดำริในพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวด้วยราชการเมืองกลันตัน และการชำระฝิ่นที่เมืองสงขลา. (กระต่ายเพลา). เส้นดินสอดำ. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๑๑๓, หมวดจดหมายเหตุ รัชกาลที่ ๓.
- จดหมาย จมื่นราชามาสดัตถกรมมหาดไทย ถึง หลวงทิพย์อักษรเสมียนตรากลาโหม. (จ.ศ.๑๒๐๑). เรื่อง ชำระฝิ่นทางหัวเมืองปักษ์ใต้. (กระต่ายเพลา). (เส้นดินสอดำ). หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๑๒๓, หมวดจดหมายเหตุ รัชกาลที่ ๓.
- จดหมาย หลวงแก้วอายุติ ถึง พระยาศรีพิพัฒน์. (จ.ศ.๑๒๐๑). เรื่อง การชำระฝิ่นที่กรุงเทพฯ. (กระต่ายเพลา). เส้นดินสอดำ. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๑๒๔, หมวดจดหมายเหตุ รัชกาลที่ ๓.
- จดหมาย พระยาเพชรบุรี ถึง พระยาศรีพิพัฒน์. (จ.ศ.๑๒๐๑). เรื่อง ราชการเมืองกลันตัน. (กระต่ายเพลา). เส้นดินสอดำ. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๑๓๗, หมวดจดหมายเหตุ รัชกาลที่ ๓.
- จดหมาย เจ้าพระยาพระคลังว่าที่สมุหพระกลาโหม ถึง พระยาศรีพิพัฒน์. (จ.ศ.๑๒๐๑). เรื่อง ให้พระยาศรีพิพัฒน์จ่ายเงินรางวัลแก่ขุนสรวัดที่ถือท้องตราออกไป. (กระต่ายสา). เส้นดินสอดำ. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๑๕๗, หมวดจดหมายเหตุ รัชกาลที่ ๓.
- จดหมาย หลวงต่างดาเมืองนครศรีธรรมราช ถึง ขุนสรวัดรโกศา. (จ.ศ. ๑๒๐๑). เรื่อง ส่งครัวเมืองไทรบุรีปลีสและส่งเครื่องบรรณาการแก่เจ้าคุณแม่ทัพใหญ่. (กระต่ายสา). เส้นดินสอดำ. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๑๗๐, หมวดจดหมายเหตุ รัชกาลที่ ๓.
- จดหมาย เจ้าพระยาพระคลังว่าที่สมุหพระกลาโหม ถึง เจ้าพระยายมราช พระยาศรีพิพัฒน์. (จ.ศ.๑๒๐๑). เรื่อง การจัดตั้งเจ้าพระยาไทรบุรี. (กระต่ายสา). เส้นดินสอดำ. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๒๐๔, หมวดจดหมายเหตุ รัชกาลที่ ๓.
- จดหมาย พระรัตนโกษาเจ้ากรมพระคลังสินค้า ถึง พระยาเสนาภูเบศร์. (จ.ศ.๑๒๐๑). เรื่อง ส่งครัวถึงเมืองสงขลา. (กระต่ายสา). เส้นดินสอดำ. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๒๒๔, หมวดจดหมายเหตุ รัชกาลที่ ๓.
- ท้องตรา พระยาศรีพิพัฒน์ ถึง พระเสนหามนตรี. (จ.ศ.๑๒๐๑). เรื่อง ราชการทางหัวเมืองปักษ์ใต้ฝ่ายตะวันตกเกี่ยวกับเมืองไทรบุรี. (กระต่ายสา). เส้นดินสอดำ. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๒๓, หมวดจดหมายเหตุ รัชกาลที่ ๓.
- ท้องตรา เจ้าพระยาอัครมหาเสนาบดีสมุหพระกลาโหม ถึง เจ้าพระยายมราช พระยาศรีพิพัฒน์. (จ.ศ.๑๒๐๑). เรื่อง พระยาปลัดเมืองของกองทัพพระยาศรีพิพัฒน์. (กระต่ายสา). เส้นดินสอดำ. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๑๐๔, หมวดจดหมายเหตุ รัชกาลที่ ๓.
- ท้องตรา เจ้าพระยาอัครมหาเสนาธิบดีสมุหพระกลาโหม ถึง เจ้าพระยายมราช พระยาศรีพิพัฒน์. (จ.ศ. ๑๒๐๑). เรื่อง จัดการปกครองเมืองนครศรีธรรมราชภายหลังเจ้าพระยานครศรีธรรมราชถึงแก่อสัญกรรม และราชการเมืองกลันตัน เมืองไทรบุรี แยกแก้หัวเมือง. (กระต่ายเพลา). เส้นดินสอดำ. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๑๑๒, หมวดจดหมายเหตุ รัชกาลที่ ๓.

- ท้องตรา เจ้าพระยาอัครมหาเสนาบดีสมุหพระกลาโหม ถึง เจ้าพระยายมราช พระยาศรีพิพัฒน์. (จ.ศ.๑๒๐๑). เรื่อง พระยากลับคืนของกองทัพพระยาศรีพิพัฒน์. (กระดาศเพลลา). เส้นดินสอดำ. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๑๑๔, หมวดจดหมายเหตุ รัชกาลที่ ๓.
- ท้องตรา เจ้าพระยาอัครมหาเสนาบดีสมุหพระกลาโหม ถึง เจ้าพระยายมราช พระยาศรีพิพัฒน์. (จ.ศ. ๑๒๐๑). เรื่อง ราชการเมืองไทรบุรี. (กระดาศเพลลา). เส้นดินสอดำ. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๑๑๕, หมวดจดหมายเหตุ รัชกาลที่ ๓.
- ท้องตรา เจ้าพระยาอัครมหาเสนาบดีสมุหพระกลาโหม ถึง เจ้าพระยายมราช พระยาศรีพิพัฒน์. (๑๒๐๑). เรื่อง การจัดการปกครองเมืองไทรบุรี. (กระดาศเพลลา). เส้นดินสอดำ. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๒๑๐ หมวดจดหมายเหตุ รัชกาลที่ ๓.
- ท้องตรา เจ้าพระยาอัครมหาเสนาบดีสมุหพระกลาโหม ถึง เจ้าพระยายมราช พระยาศรีพิพัฒน์. (จ.ศ.๑๒๐๑). เรื่อง ส่งตัวพระยาพิทลุงเข้ากรุงเทพฯ. (กระดาศเพลลา). เส้นดินสอดำ. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๒๑๒, หมวดจดหมายเหตุ รัชกาลที่ ๓.
- ท้องตรา เจ้าพระยาอัครมหาเสนาบดีสมุหพระกลาโหม ถึง เจ้าพระยายมราช พระยาศรีพิพัฒน์. (จ.ศ. ๑๒๐๑). เรื่อง ขอแรงพวกเจ้าภาษีทางกรุงเทพฯ นำเรือบรรทุกสิ่งของพระราชทานออกมาให้. (กระดาศเพลลา). เส้นดินสอดำ. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๒๔๘, หมวดจดหมายเหตุ รัชกาลที่ ๓.
- ท้องตรา เจ้าพระยาอัครมหาเสนาบดีสมุหพระกลาโหม ถึง เจ้าพระยายมราช พระยาศรีพิพัฒน์. (จ.ศ.๑๒๐๑). เรื่อง จัดการปกครองเมืองไทรบุรี. (กระดาศเพลลา). เส้นดินสอดำ. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๒๔๙, หมวดจดหมายเหตุ รัชกาลที่ ๓.
- ท้องตรา เจ้าพระยาอัครมหาเสนาบดีสมุหพระกลาโหม ถึง เจ้าพระยายมราช พระยาศรีพิพัฒน์. (จ.ศ.๑๒๐๑). เรื่อง ราชการเมืองนครศรีธรรมราช เมืองกลับคืน เมืองไทรบุรี และแขกเก้าหัวเมืองภายหลังเจ้าพระยานครศรีธรรมราชถึงแก่อสัญกรรม. (กระดาศเพลลา). เส้นดินสอดำ. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๒๕๐, หมวดจดหมายเหตุ รัชกาลที่ ๓.
- ท้องตรา เจ้าพระยาอัครมหาเสนาบดีสมุหพระกลาโหม ถึง เจ้าพระยายมราช พระยาศรีพิพัฒน์. (จ.ศ.๑๒๐๑). เรื่อง จัดแจงความวิวาทระหว่างพระยากลับคืนกับตบฏปะสาและความเมืองไทรบุรีให้เป็นหน้าที่ของพระยาไทรบุรี (แสง) และพวกเมืองนครศรีธรรมราชกับเมืองพิทลุง. (กระดาศเพลลา). เส้นดินสอดำ. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๒๕๑, หมวดจดหมายเหตุ รัชกาลที่ ๓.
- บัญชี ห่างว่ารายชื่อเลิกไพร่ในราชการทัพเมืองไทรบุรี. (จ.ศ. ๑๒๐๑). (กระดาศเพลลา). เส้นดินสอดำ. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๒๖๘, หมวดจดหมายเหตุ รัชกาลที่ ๓.
- บัญชี ห่างว่ารายชื่อเลิกไพร่ที่นายแก้ว หมื่นจิดและนายสุดคุมมา. (จ.ศ. ๑๒๐๑). (กระดาศเพลลา). เส้นดินสอดำ. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๒๗๓, หมวดจดหมายเหตุ รัชกาลที่ ๓.
- ใบบอก พระยาไชยา ถึง พระยาศรีพิพัฒน์. (จ.ศ. ๑๒๐๑). เรื่อง หลวงวิชิตวังษานำแผนที่ฝั่งตะวันตกมาแจ้งราชการ. (กระดาศเพลลา). เส้นดินสอดำ. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๑๑๗, หมวดจดหมายเหตุ รัชกาลที่ ๓.

- ใบบอก พระยาไชยา ถึง พระยาศรีพิพัฒน์. (จ.ศ. ๑๒๐๑). เรื่อง ตนกภูหมัดสัดให้แขกกรมมาตถือหนังสือมาถึงพระยากลาง. (กระดาศเพลลา). เส้นดินสอดำ. หอสุมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๑๑๙, หมวดจดหมายเหตุ รัชกาลที่ ๓.
- ใบบอก พระเสนาหามนตรี ถึง พระยาศรีพิพัฒน์. (จ.ศ. ๑๒๐๑). เรื่อง เจ้าพระยานครศรีธรรมราช (น้อย) ถึงแก่อสัญกรรม. (กระดาศสา). เส้นดินสอดำ. หอสุมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๑๒๒, หมวดจดหมายเหตุ รัชกาลที่ ๓.
- ใบบอก พระยาชุมพร ถึง พระยาศรีพิพัฒน์. (จ.ศ. ๑๒๐๑). เรื่อง ไปสืบราชการทัพเมืองไทรบุรี. (กระดาศเพลลา). เส้นดินสอดำ. หอสุมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๑๒๔, หมวดจดหมายเหตุ รัชกาลที่ ๓.
- ใบบอก พระยาสงขลา ถึง พระยาศรีพิพัฒน์. (จ.ศ. ๑๒๐๑). เรื่อง ขอลงเมืองจะนะแก้หมวดมาช่วยทำกำแพงเมืองสงขลา. (กระดาศเพลลา). เส้นดินสอดำ. หอสุมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๑๒๖, หมวดจดหมายเหตุ รัชกาลที่ ๓.
- ใบบอก พระยาสงขลา ถึง พระยาศรีพิพัฒน์. (จ.ศ. ๑๒๐๑). เรื่อง ให้พระสุนทรนุรักษ์เข้ามาร่วมพระราชทานเพลิงศพพระเจ้าลูกเธอกรมหมื่นมดายาทักษิ. (กระดาศเพลลา). เส้นดินสอดำ. หอสุมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๑๒๗, หมวดจดหมายเหตุ รัชกาลที่ ๓.
- ใบบอก พระเสนาหามนตรี ถึง พระยาศรีพิพัฒน์. (จ.ศ. ๑๒๐๑). เรื่อง ฝืนเมืองนครศรีธรรมราชและไพร่หนีราชการทัพมาแต่เมืองไทรบุรี. (กระดาศเพลลา). เส้นดินสอดำ. หอสุมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๑๒๘, หมวดจดหมายเหตุ รัชกาลที่ ๓.
- ใบบอก พระพรหมธบาล ถึง พระยาศรีพิพัฒน์. (จ.ศ. ๑๒๐๑). เรื่อง คริวเมืองสตูล ปลิส และจำนวนช้างเมืองไทรบุรี. (กระดาศเพลลา). เส้นดินสอดำ. หอสุมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๑๓๐, หมวดจดหมายเหตุ รัชกาลที่ ๓.
- ใบบอก พระยาไทรบุรี. (จ.ศ. ๑๒๐๑). เรื่อง ให้จัดกระบือ โคส่งให้กองทัพ. (กระดาศสา). เส้นดินสอดำ. หอสุมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๑๓๑, หมวดจดหมายเหตุ รัชกาลที่ ๓.
- ใบบอก พระวิชิตชาญณรงค์. (จ.ศ. ๑๒๐๑). เรื่อง คุมช้างสีปราคาแต่เมืองสงขลา. (กระดาศเพลลา). เส้นดินสอดำ. หอสุมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๑๓๔, หมวดจดหมายเหตุ รัชกาลที่ ๓.
- ใบบอก เจ้าพระยานครศรีธรรมราช. (จ.ศ. ๑๒๐๑). หนังสือสัญญาฉบับที่เขตแดนเมืองไทรบุรี แปรแดนเมืองอังกฤษ. (กระดาศเพลลา). (เส้นดินสอดำ). หอสุมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๑๓๕, หมวดจดหมายเหตุ รัชกาลที่ ๓.
- ใบบอก พระวิชิตณรงค์. (จ.ศ. ๑๒๐๑). เรื่อง ให้บังระเมาะสะแหมคุมโค ๔๐ ตัวมาส่งให้กองทัพ. (กระดาศสา). เส้นดินสอดำ. หอสุมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๑๓๘, หมวดจดหมายเหตุ รัชกาลที่ ๓.
- ใบบอก พระยาเพชรบุรี ถึง พระยาศรีพิพัฒน์. (จ.ศ. ๑๒๐๑). เรื่อง ราชการเมืองสายบุรีและเมืองกลันตัน. (กระดาศสา). เส้นดินสอดำ. หอสุมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๑๔๐, หมวดจดหมายเหตุ รัชกาลที่ ๓.

- ใบบอก พระเสน่หามนตรี ถึง พระยาศรีพิพัฒน์. (จ.ศ. ๑๒๐๑). เรื่อง ส่งเลิกไพร่หลวงใช้ในราชการเมือง ไทรบุรี. (กระตาศเพลลา). เส้นดินสอดำ. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๑๔๔, หมวดจดหมายเหตุ รัชกาลที่ ๓.
- ใบบอก หลวงสรเสนี ถึง พระยาศรีพิพัฒน์. (จ.ศ. ๑๒๐๑). เรื่อง ห้ามความวิวาทเมืองกลันตัน. (กระตาศเพลลา). เส้นดินสอดำ. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๑๔๗, หมวดจดหมายเหตุ รัชกาลที่ ๓.
- ใบบอก พระยาเพชรบุรี ถึง พระยาศรีพิพัฒน์. (จ.ศ. ๑๒๐๑). เรื่อง ความวิวาทเมืองกลันตันหยุดสู้รบกัน. (กระตาศเพลลา). เส้นดินสอดำ. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๑๔๘, หมวดจดหมายเหตุ รัชกาลที่ ๓.
- ใบบอก พระยาอภัยพิพิธ พระยาพัทลุง ถึง พระยาศรีพิพัฒน์. (จ.ศ. ๑๒๐๑). เรื่อง ส่งเลิกเมือง นครศรีธรรมราชเมืองพัทลุงให้แก่พระยาไทรบุรี. (กระตาศสา). เส้นดินสอดำ. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๑๕๒, หมวดจดหมายเหตุ รัชกาลที่ ๓.
- ใบบอก พระยาไชยา ถึง พระยาเพชรบุรี. (จ.ศ. ๑๒๐๑). เรื่อง พระยากลันตันกับตงกูปะสายอมเลิกรบกัน. (กระตาศเพลลา). เส้นดินสอดำ. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๑๕๓, หมวดจดหมายเหตุ รัชกาลที่ ๓.
- ใบบอก พระยาเพชรบุรี ถึง พระยาศรีพิพัฒน์. (จ.ศ. ๑๒๐๑). เรื่อง ตงกูปะสายขอตัวพระยาสายบุรีร่วม เดินทางไปเมืองสงขลา. (กระตาศสา). เส้นดินสอดำ. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๑๕๕, หมวดจดหมายเหตุ รัชกาลที่ ๓.
- ใบบอก พระยาพัทลุง พระเสน่หามนตรี. (จ.ศ. ๑๒๐๑). เรื่อง เจ้าพระยานครศรีธรรมราชถึงอัญญากรม. (กระตาศเพลลา). เส้นดินสอดำ. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๑๕๘, หมวดจดหมายเหตุ รัชกาลที่ ๓.
- ใบบอก พระยาเพชรบุรี ถึง พระยาศรีพิพัฒน์. (จ.ศ. ๑๒๐๑). เรื่อง ตามจับตัวหลวงดอระมาน. (กระตาศสา). เส้นดินสอดำ. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๑๖๑, หมวดจดหมายเหตุ รัชกาลที่ ๓.
- ใบบอก พระยาไชยา ถึง พระยาศรีพิพัฒน์. (จ.ศ. ๑๒๐๑). เรื่อง หลวงมะหะหมัด หลบหนียังติดตามอยู่. (กระตาศสา). เส้นดินสอดำ. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๑๕๙, หมวดจดหมายเหตุ รัชกาลที่ ๓.
- ใบบอก เจ้าพระยายมราช ถึง พระยาศรีพิพัฒน์. (จ.ศ. ๑๒๐๑). เรื่อง ตามจับตัวดูหวันหลงอาลีกับหลวง ดอระมาน. (กระตาศสา). เส้นดินสอดำ. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๑๖๐, หมวดจดหมายเหตุ รัชกาลที่ ๓.
- ใบบอก พระเสน่หามนตรี ถึง เจ้าพระยาอัครมหาเสนาบดีสมุหพระกลาโหม. (จ.ศ. ๑๒๐๑). เรื่อง ราชการทัพ เมืองไทรบุรี. (กระตาศเพลลา). เส้นดินสอดำ. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๑๖๒, หมวดจดหมายเหตุ รัชกาลที่ ๓.
- ใบบอก พระยาเพชรบุรี ถึง พระยาศรีพิพัฒน์. (จ.ศ. ๑๒๐๑). เรื่อง พาตัวตงกูปะสาเข้ากรุงเทพฯ. (กระตาศสา). เส้นดินสอดำ. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๑๖๓, หมวดจดหมายเหตุ รัชกาลที่ ๓.
- ใบบอก พระยาเพชรบุรี ถึง พระยาศรีพิพัฒน์. (จ.ศ. ๑๒๐๑). เรื่อง กองทัพพระยากลันตันกับตงกูปะสาย ยังคงตั้งล้อมกันอยู่. (กระตาศเพลลา). เส้นดินสอดำ. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๑๖๔, หมวดจดหมายเหตุ รัชกาลที่ ๓.

- ใบบอก หลวงไชยประชา หลวงไชยเดช. (๑๒๐๑). เรื่อง ซ่อมเรือรบ. (กระดาศษา). เส้นดินสอดำ. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๑๖๖, หมวดจดหมายเหตุ รัชกาลที่ ๓.
- ใบบอก พระเสน่หามนตรี ถึง พระยาศรีพิพัฒน์. (จ.ศ.๑๒๐). เรื่อง รายฝิ่นชำระที่เมืองนครศรีธรรมราช. (กระดาศษา). เส้นดินสอดำ. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๑๖๘, หมวดจดหมายเหตุ รัชกาลที่ ๓.
- ใบบอก พระเสน่หามนตรี ถึง พระยาอภัยพิพิธ. (จ.ศ. ๑๒๐๑). เรื่อง ส่งเลิกไพร่หลวงใช้ในราชการเมืองไทรบุรีและเลิกหนีทัพเมืองไทรบุรี. (กระดาศพะลา). เส้นดินสอดำ. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๑๗๒, หมวดจดหมายเหตุ รัชกาลที่ ๓.
- ใบบอก พระยาไชยา ถึง พระยาศรีพิพัฒน์. (จ.ศ.๑๒๐๑). เรื่อง ราชการทัพเมืองกลันตัน. (กระดาศพะลา). เส้นดินสอดำ. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๑๗๓, หมวดจดหมายเหตุ รัชกาลที่ ๓.
- ใบบอก พระศรีราชสงคราม ถึง พระยาศรีพิพัฒน์. (จ.ศ.๑๒๐๑). เรื่อง เลิกเมืองนครศรีธรรมราช เมืองพัทลุงหนีราชการทัพเมืองไทรบุรี. (กระดาศพะลา). เส้นดินสอดำ. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๑๗๕, หมวดจดหมายเหตุ รัชกาลที่ ๓.
- ใบบอก พระเสน่หามนตรี ถึง พระยาศรีพิพัฒน์. (จ.ศ.๑๒๐๑). เรื่อง ราชการเมืองไทรบุรี. (กระดาศพะลา). เส้นดินสอดำ. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๑๗๖, หมวดจดหมายเหตุ รัชกาลที่ ๓.
- ใบบอก พระยาไชยา ถึง พระยาศรีพิพัฒน์. (จ.ศ.๑๒๐๑). เรื่อง เหตุการณ์เมืองกลันตัน. (กระดาศพะลา). เส้นดินสอดำ. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๑๗๗, หมวดจดหมายเหตุ รัชกาลที่ ๓.
- ใบบอก พระยาเพชรบุรี ถึง พระยาศรีพิพัฒน์. (จ.ศ.๑๒๐๑). เรื่อง การชำระครวที่เข้าด้วยกับขบถและเหตุการณ์เมืองกลันตัน. (กระดาศพะลา). เส้นดินสอดำ. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๑๗๘, หมวดจดหมายเหตุ รัชกาลที่ ๓.
- ใบบอก เจ้าพระยายมราช ถึง พระยาศรีพิพัฒน์. (จ.ศ.๑๒๐๑). เรื่อง เร่งเครื่องราชบรรณาการเมืองตรังกานู. (กระดาศพะลา). เส้นดินสอดำ. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๑๘๐, หมวดจดหมายเหตุ รัชกาลที่ ๓.
- ใบบอก พระยาชุมพร ถึง พระยาศรีพิพัฒน์. (จ.ศ. ๑๒๐๑). เรื่อง พระยาเสนาภูเบศร์โกรธไม่พูดกับพระยาชุมพร. (กระดาศพะลา). เส้นดินสอดำ. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๑๘๖, หมวดจดหมายเหตุ รัชกาลที่ ๓.
- ใบบอก พระยาไชยา ถึง พระยาศรีพิพัฒน์. (จ.ศ. ๑๒๐๑). เรื่อง ราชการทัพเมืองกลันตัน. (กระดาศพะลา). เส้นดินสอดำ. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๑๘๗, หมวดจดหมายเหตุ รัชกาลที่ ๓.
- ใบบอก หลวงราชเศรษฐี. (จ.ศ.๑๒๐๑). เรื่อง ช่วยทำงานกับหลวงอุดมสมบัติ. (กระดาศพะลา). เส้นดินสอดำ. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๑๘๘, หมวดจดหมายเหตุ รัชกาลที่ ๓.
- ใบบอก พระยาไทรบุรี ถึง พระยาศรีพิพัฒน์. (จ.ศ. ๑๒๐๑). เรื่อง พระยาไทรบุรีกับพระยาสงขลาเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน. (กระดาศพะลา). เส้นดินสอดำ. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๑๘๙, หมวดจดหมายเหตุ รัชกาลที่ ๓.

- ไบบอก พระยาไชยา ถึง พระยาศรีพิพัฒน์. (จ.ศ. ๑๒๐๑). เรื่อง ห้ามพระยากลับคืนกับตนกุปะสาไม่ให้วิวาทรบพุ่งกัน. (กระดาศเพลลา). เส้นดินสอดำ. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๑๕๐, หมวดจดหมายเหตุ รัชกาลที่ ๓.
- ไบบอก พระเสน่หามนตรี. (จ.ศ. ๑๒๐๑). เรื่อง ส่งหนังสือของพระยาไทรบุรีและหนังสือพระยากลับคืนกับการชำระฝิ่นเถื่อนที่เมืองนครศรีธรรมราช เมืองสงขลาและเมืองพัทลุง. (กระดาศเพลลา). เส้นดินสอดำ. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๑๕๒, หมวดจดหมายเหตุ รัชกาลที่ ๓.
- ไบบอก พระเสน่หามนตรี ถึง พระยาศรีพิพัฒน์. (จ.ศ. ๑๒๐๑). เรื่อง ราชการเมืองกลับคืน. (กระดาศเพลลา). เส้นดินสอดำ. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๑๕๘, หมวดจดหมายเหตุ รัชกาลที่ ๓.
- ไบบอก พระปลัดเมืองพัทลุง ถึง พระยาศรีพิพัฒน์. (จ.ศ. ๑๒๐๑). เรื่อง การกวาดครัวเมืองสตูล ละงู. (กระดาศสา). เส้นดินสอดำ. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๑๕๙, หมวดจดหมายเหตุ รัชกาลที่ ๓.
- ไบบอก พระยาไชยา ถึง พระยาศรีพิพัฒน์. (จ.ศ. ๑๒๐๑). เรื่อง พระพิชิตภักดีจัดกองทัพรักษาค่ายแล้ววิวาทกับพระตะกั่วทุ่งและเหตุการณ์เมืองไทรบุรี. (กระดาศเพลลา). เส้นดินสอดำ. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๒๐๐, หมวดจดหมายเหตุ รัชกาลที่ ๓.
- ไบบอก พระยาไชยา ถึง พระยาศรีพิพัฒน์. (จ.ศ. ๑๒๐๑). เรื่อง เกณฑ์เลขหัวเมืองชายทะเลตะวันตกและความวิวาทระหว่างหลวงพิพิธภักดีกับพระตะกั่วทุ่ง. (กระดาศเพลลา). เส้นดินสอดำ. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๒๐๑, หมวดจดหมายเหตุ รัชกาลที่ ๓.
- ไบบอก พระปลัดเมืองพัทลุง ถึง พระยาศรีพิพัฒน์. (จ.ศ. ๑๒๐๑). เรื่อง ส่งครัวเมืองสตูล ละงูเข้ามาเมืองสงขลา. (กระดาศสา). เส้นดินสอดำ. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๒๐๓, หมวดจดหมายเหตุ รัชกาลที่ ๓.
- ไบบอก พระยาไชยา ถึง พระยาศรีพิพัฒน์. (จ.ศ. ๑๒๐๑). เรื่อง ตามจับหลวงมะหะหมัด หลวงดอระมานกับพวกไม่ทันหนีไปได้. (กระดาศสา). เส้นดินสอดำ. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๒๐๖, หมวดจดหมายเหตุ รัชกาลที่ ๓.
- ไบบอก พระเสน่หามนตรี ถึง พระยาอภัยพิพิธ. (จ.ศ. ๑๒๐๑). เรื่อง ส่งเลิกไพร่หลวงใช้ในราชการเมืองไทรบุรีเพิ่มเติม. (กระดาศสา). เส้นดินสอดำ. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๒๑๔, หมวดจดหมายเหตุ รัชกาลที่ ๓.
- ไบบอก พระยาอภัยพิพิธ ถึง พระยาศรีพิพัฒน์ (จ.ศ. ๑๒๐๑). เรื่อง ค่อยรับครัวเมืองสตูล ละงูส่งไปเมืองสงขลา. (กระดาศสา). เส้นดินสอดำ. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๒๑๖, หมวดจดหมายเหตุ รัชกาลที่ ๓.
- ไบบอก พระยาอภัยพิพิธ ถึง พระยาศรีพิพัฒน์ (จ.ศ. ๑๒๐๑). เรื่อง ค่อยรับครัวเมืองไทรบุรีส่งไปเมืองสงขลา. (กระดาศสา). เส้นดินสอดำ. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๒๑๗, หมวดจดหมายเหตุ รัชกาลที่ ๓.
- ไบบอก พระยาไชยา ถึง พระยาศรีพิพัฒน์. (จ.ศ. ๑๒๐๑). เรื่อง พวกดนกุปะสาคิดพาครอบครัวหนี. (กระดาศสา). เส้นดินสอดำ. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๒๑๙, หมวดจดหมายเหตุ รัชกาลที่ ๓.

- ใบบอก พระยาเพชรบุรี ถึง พระยาศรีพิพัฒน์. (จ.ศ.๑๒๐๑). เรื่อง พระยาไทรบุรี พระวิชิตสรไกรดีแขกที่สะพานช้างแตก. (กระดาศเพลลา). เส้นดินสอดำ. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๒๒๑, หมวดจดหมายเหตุ รัชกาลที่ ๓.
- ใบบอก หลวงรองเมือง หลวงไชยประญา ถึง พระปลัดเมืองพัทลุง. (จ.ศ.๑๒๐๑). เรื่อง แยกสตูล ละงูซึ่งตกอยู่ที่เกาะหมากจะกลับเข้ามาอยู่ที่สตูล ละงูตามเดิม. (กระดาศเพลลา). เส้นดินสอดำ. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๒๒๒, หมวดจดหมายเหตุ รัชกาลที่ ๓.
- ใบบอก พระยาเสนาภูเบศร์ ถึง พระยาศรีพิพัฒน์. (จ.ศ.๑๒๐๑). เรื่อง ส่งครัวเมืองตรังไปเมืองไทรบุรีให้พระยาไทรบุรีส่งต่อไปเมืองตรัง. (กระดาศเพลลา). เส้นดินสอดำ. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๒๓๓, หมวดจดหมายเหตุ รัชกาลที่ ๓.
- ใบบอก หลวงอินทรสุมเมืองไชยา ถึง พระยาศรีพิพัฒน์. (จ.ศ. ๑๒๐๑). เรื่อง พระยาไชยยกกองทัพไปรักษาเมืองกลาง เมืองพังงา. (กระดาศเพลลา). เส้นดินสอดำ. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๒๒๙, หมวดจดหมายเหตุ รัชกาลที่ ๓.
- ใบบอก พระยาอภัยพิพิธ ถึง พระยาศรีพิพัฒน์ (จ.ศ.๑๒๐๑). เรื่อง แยกสตูล ละงูระสำระสาย. (กระดาศเพลลา). เส้นดินสอดำ. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๒๓๒, หมวดจดหมายเหตุ รัชกาลที่ ๓.
- ใบบอก พระยาอภัยพิพิธ ถึง พระยาศรีพิพัฒน์ (จ.ศ.๑๒๐๑). เรื่อง ส่งครัวเมืองสตูล ละงูไปยังเมืองสงขลา. (กระดาศเสลา). เส้นดินสอดำ. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๒๔๐, หมวดจดหมายเหตุ รัชกาลที่ ๓.
- ใบบอก พระยาอภัยพิพิธ ถึง พระยาศรีพิพัฒน์ (จ.ศ.๑๒๐๑). เรื่อง ส่งครัวเมืองสตูล ละงูไปยังเมืองสงขลา. (กระดาศเสลา). เส้นดินสอดำ. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๒๔๑, หมวดจดหมายเหตุ รัชกาลที่ ๓.
- ใบบอก พระยาไชยา ถึง พระยาศรีพิพัฒน์. (จ.ศ.๑๒๐๑). เรื่อง หลวงมะหะหมัด หลวงดอระมานกับพวกกระด้างกระเดื่องไม่ไปเมืองสงขลา. (กระดาศเสลา). เส้นดินสอดำ. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๒๔๒, หมวดจดหมายเหตุ รัชกาลที่ ๓.
- ใบบอก พระยาเพชรบุรี ถึง พระยาศรีพิพัฒน์. (จ.ศ.๑๒๐๑). เรื่อง เอาตัวหลวงดอระมานกับพวกมาชำระ. (กระดาศเพลลา). เส้นดินสอดำ. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๒๔๓, หมวดจดหมายเหตุ รัชกาลที่ ๓.
- ใบบอก พระยาเพชรบุรี ถึง พระยาศรีพิพัฒน์. (จ.ศ.๑๒๐๑). เรื่อง ราชการเมืองกลันตัน. (กระดาศเพลลา). เส้นดินสอดำ. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๒๔๔, หมวดจดหมายเหตุ รัชกาลที่ ๓.
- ใบบอก พระยาไทรบุรี. (จ.ศ.๑๒๐๑). เรื่อง จัดเขตแดนเมืองไทรบุรีออกเป็น ๓ หัวเมือง. (กระดาศเพลลา). (เส้นดินสอดำ). หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๒๔๕, หมวดจดหมายเหตุ รัชกาลที่ ๓.
- ใบบอก พระยาไชยา ถึง พระยาเพชรบุรี. (จ.ศ. ๑๒๐๑). เรื่อง พระยากลันตันขอตัวหลวงปัตตูกา หลวงราชเมธาไปไว้เมืองกลันตัน. (กระดาศเพลลา). เส้นดินสอดำ. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๒๔๖, หมวดจดหมายเหตุ รัชกาลที่ ๓.
- ใบบอก เจ้าพระยายมราช พระยาศรีพิพัฒน์ ถึง เจ้าพระยาอัครมหาเสนาบดีสมุหพระกลาโหม. (จ.ศ.๑๒๐๑). เรื่อง ราชการเมืองไทรบุรี. (สมุดไทยดำ). เส้นดินสอดำ. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๒๗๘, หมวดจดหมายเหตุ รัชกาลที่ ๓.

- ไบบอก พระยาสงขลา ถึง พระยาศรีพิพัฒน์. (จ.ศ. ๑๒๐๒). เรื่อง ราชการเมืองไทรบุรี. (กระดาษเปลลา).
เส้นดินสอดำ. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๑๘๖, หมวดจดหมายเหตุ รัชกาลที่ ๓.
- สารตรา เจ้าพระยาอัครมหาเสนาบดีสมุหพระกลาโหม ถึง เจ้าพระยายมราช พระยาศรีพิพัฒน์. (จ.ศ. ๑๒๐๑).
เรื่อง ให้ระงับการวิวาทในเมืองกลันตัน. (กระดาษสา). เส้นดินสอดำ. หอสมุดแห่งชาติ.
เลขที่ ๑๔๖, หมวดจดหมายเหตุ รัชกาลที่ ๓.
- สารตรา เจ้าพระยาอัครเสนาบดีสมุหพระกลาโหม ถึง เจ้าพระยายมราช พระยาศรีพิพัฒน์. (จ.ศ. ๑๒๐๑). เรื่อง
ให้ช่วยคิดอ่านกับเจ้าพระยานครศรีธรรมราชอย่าให้เมืองกลันตันตกไปเป็นอื่น. (กระดาษเปลลา).
เส้นดินสอดำ. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๑๕๐, หมวดจดหมายเหตุ รัชกาลที่ ๓.
- สารตรา เจ้าพระยาอัครมหาเสนาบดีสมุหพระกลาโหม ถึง เจ้าพระยายมราช พระยาศรีพิพัฒน์. (จ.ศ. ๑๒๐๑).
เรื่อง ส่งพระยาพัทลุง (น้อยใหญ่) เข้ามายังกรุงเทพฯ. (กระดาษเปลลา). เส้นดินสอดำ. หอสมุด
แห่งชาติ. เลขที่ ๒๑๒, หมวดจดหมายเหตุ รัชกาลที่ ๓.
- สารตรา เจ้าพระยาอัครมหาเสนาบดีสมุหพระกลาโหม ถึง เจ้าพระยายมราช พระยาศรีพิพัฒน์. (จ.ศ. ๑๒๐๑).
เรื่อง ให้ระงับการวิวาทในเมืองกลันตัน. (กระดาษเปลลา). เส้นดินสอดำ. หอสมุดแห่งชาติ.
เลขที่ ๒๗๒, หมวดจดหมายเหตุ รัชกาลที่ ๓.
- สารตรา ถึง พระยานครศรีธรรมราช (น้อยกลาง). (จ.ศ. ๑๒๐๔). เรื่อง แบ่งปันเขตแดนเมืองไทรบุรี. (กระดาษ
เปลลา). เส้นดินสอดำ. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๒, หมวดจดหมายเหตุ รัชกาลที่ ๓.
- สารตรา เจ้าพระยาอัครมหาเสนาบดีสมุหพระกลาโหม ถึง นายฤทธินายเวรมหาดเล็กผู้ช่วยราชการเมือง
นครศรีธรรมราช. (จ.ศ. ๑๒๐๓). เรื่อง ตั้งพระเสน่หามนตรี (น้อยกลาง) เป็นพระยา
นครศรีธรรมราช. (กระดาษเปลลา). เส้นดินสอดำ. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๒, หมวดจดหมายเหตุ
รัชกาลที่ ๓.
- สำเนาคำแปลหนังสือ พระยากลันตัน ถึง พระยาศรีสุรินทรหรือไชย. (จ.ศ. ๑๒๐๑). เรื่อง ความเมืองกลันตัน
ครั้งแต่ตั้งตั้งวันสนิปากแดงเป็นพระยากลันตันและท้องตราให้เรือถอนค่าย. (กระดาษเปลลา).
เส้นดินสอดำ. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๒๕๔, หมวดจดหมายเหตุ รัชกาลที่ ๓.
- สำเนาคำแปลหนังสือ ตนกูหมัดสอัด ถึง พระยาถลาง. (จ.ศ. ๑๒๐๑). เรื่อง ให้แขกกรมมาตเข้ามาขออย่ามีพื้นที่
เมืองถลาง. (กระดาษเปลลา). เส้นดินสอดำ. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๓๐๔, หมวดจดหมายเหตุ
รัชกาลที่ ๓.
- สำเนาจดหมาย ตนกูปะสา ถึง พระยาเพชรบุรี. (จ.ศ. ๒๓๘๑). เรื่อง การสู้รบที่เมืองกลันตัน. (สมุดไทยดำ).
เส้นดินสอดำ. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๓๑๐(๑), หมวดจดหมายเหตุ รัชกาลที่ ๓.
- สำเนาจดหมาย ตวันหลงสา ถึง พระยาเพชรบุรี. (จ.ศ. ๒๓๘๑). เรื่อง เหตุการณ์เมืองกลันตัน. (สมุดไทยดำ).
เส้นดินสอดำ. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๓๑๐(๒), หมวดจดหมายเหตุ รัชกาลที่ ๓.
- สำเนาหนังสือ ตนกูปะสา ถึง พระยาเพชรบุรี. (จ.ศ. ๑๒๐๑). เรื่อง อย่าให้พระยาเพชรบุรียกกองทัพลงไป
เมืองกลันตัน. (สมุดไทยขาว). เส้นดินสอดำ. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๓๑๐(๓), หมวดจดหมายเหตุ
รัชกาลที่ ๓.

- สำเนาหนังสือ ตนกูปะสา ถึง พระยาเพชรบุรี. (จ.ศ.๑๒๐๑). เรื่อง ไพรบ้านเมืองกลันตันกลัวแตกหนี. (สมุดไทยขาว). เส้นดินสอดำ. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๓๑๐(๔), หมวดจดหมายเหตุ รัชกาลที่ ๓.
- สำเนาหนังสือ พระยาภักดีนรินทร์ ถึง พระยาเพชรบุรี. (จ.ศ.๑๒๐๑). เรื่อง ตนกูปะสาไม่ปฏิบัติตามหนังสือและข้าหลวงที่ลงไปไม่เป็นกลาง. (สมุดไทยขาว). เส้นดินสอดำ. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๓๑๐(๕), หมวดจดหมายเหตุ รัชกาลที่ ๓.
- สำเนาหนังสือ ตนกูปะสา ถึง พระยาเพชรบุรี. (จ.ศ.๑๒๐๑). เรื่อง อย่าให้พระยาเพชรบุรียกกองทัพลงไปเมืองกลันตัน. (สมุดไทยขาว). เส้นดินสอดำ. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๓๑๐(๗), หมวดจดหมายเหตุ รัชกาลที่ ๓.
- สำเนาคำให้การ จะยาปา จะประเทิม. (จ.ศ.๑๒๐๑). เรื่อง ขัอราชการเมืองกลันตันและเหตุการณ์เมืองพังงา. (สมุดไทยดำ). เส้นดินสอดำ. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๓๑๗, หมวดจดหมายเหตุ รัชกาลที่ ๓.
- สำเนาคำให้การ จะยาปา จะประเทิม. (จ.ศ.๑๒๐๑). เรื่อง เหตุการณ์เมืองกลันตัน. (สมุดไทยดำ). เส้นดินสอดำ. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๓๑๗/ก, หมวดจดหมายเหตุ รัชกาลที่ ๓.
- หนังสือ เจ้าพระยาณรงค์ไชยสงคราม (น้อย) ถึง เจ้าพระยาอัครมหาเสนาบดีสมุหพระกลาโหม. (จ.ศ.๑๒๐๐). เรื่อง จัดกองทัพเมืองนครศรีธรรมราช เมืองพัทลุงช่วยกองทัพเมืองไทรบุรีกับเรื่องขอซื้อเรือกำปั่นและตีบุกที่เกาะหมาก. (สมุดไทยดำ). เส้นดินสอดำ. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๒๑, หมวดจดหมายเหตุ รัชกาลที่ ๓.
- หนังสือ พระยาศรีพิพัฒน์ ถึง เจ้าพระยาอัครมหาเสนาบดีสมุหพระกลาโหม. (จ.ศ.๑๒๐๑). เรื่อง การเดินทางข้ามจากเมืองจันทบุรีไปหัวเมืองปักษ์ใต้. (สมุดไทยดำ). เส้นดินสอดำ. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๒๒(๒), หมวดจดหมายเหตุ รัชกาลที่ ๓.
- หนังสือ พระยาศรีพิพัฒน์ ถึง พระยาไทรบุรี พระเสนาภูษิต. (จ.ศ.๑๒๐๑). เรื่อง กราบบังคมทูลขัอราชการหัวเมืองปักษ์ใต้. (สมุดไทยดำ). เส้นดินสอดำ. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๑๒๕(๑), หมวดจดหมายเหตุ รัชกาลที่ ๓.
- หนังสือ พระยาศรีพิพัฒน์ ถึง พระปลัดเมืองพัทลุง. (จ.ศ.๑๒๐๑). เรื่อง กราบบังคมทูลขัอราชการหัวเมืองปักษ์ใต้. (สมุดไทยดำ). เส้นดินสอดำ. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๑๒๕(๒), หมวดจดหมายเหตุ รัชกาลที่ ๓.
- หนังสือ พระยาไชยา ถึง พระยาพัทลุง. (จ.ศ. ๑๒๐๑). เรื่อง พระยาภักดีนรินทร์กับตลกูปะสาถอนคนและเก็บอาวุธปืนเล็กรบกัน. (กระดาษเหลือง). เส้นดินสอดำ. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๒๓๔, หมวดจดหมายเหตุ รัชกาลที่ ๓.
- หนังสือ เจ้าพระยาอมรรต พระยาศรีพิพัฒน์ ถึง พระยาไทรบุรี. (จ.ศ. ๑๒๐๑). เรื่อง การจัดการถ่ายเทครัวขบถเมืองไทรบุรี. (สมุดไทยดำ). เส้นดินสอดำ. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๒๗๕, หมวดจดหมายเหตุ รัชกาลที่ ๓.
- หนังสือ เหตุการณ์ขัดแย้งกันระหว่างไทยกับแขกมลายูทางชายแดน. (จ.ศ.๑๒๐๑). (สมุดไทยดำ). เส้นดินสอดำ. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๓๒๑, หมวดจดหมายเหตุ รัชกาลที่ ๓.

- หนังสือ เจ้าพระยายมราช พระยาศรีพิพัฒน์ ถึง พระยาเพชรบุรี. (จ.ศ.๑๒๐๑). เรื่อง ราชการเมืองกลันตัน. (สมุดไทยดำ). เส้นดินสอขาว. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๓๒๑(๖), หมวดจดหมายเหตุ รัชกาลที่ ๓.
- หนังสือ เจ้าพระยายมราช พระยาศรีพิพัฒน์ ถึง พระยาอภัยพิพิช พระยาพัทลุง. (จ.ศ.๑๒๐๑). เรื่อง จำนวนครัว. (สมุดไทยดำ). เส้นดินสอขาว. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๓๒๑(๑๐), หมวดจดหมายเหตุ รัชกาลที่ ๓.
- หนังสือ เจ้าพระยายมราช พระยาศรีพิพัฒน์ ถึง เจ้าพระยาอัครมหาเสนาบดีสมุหพระกลาโหม. (ไม่ปรากฏ จ.ศ.). เรื่อง ราชการเมืองไทรบุรี. (กระดาษเหลือง). เส้นดินสอดำ. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๒๙, หมวดจดหมายเหตุ รัชกาลที่ ๓.
- หมายรับสั่ง. (จ.ศ.๑๒๐๐). เรื่อง พระกรุณาโปรดเกล้าฯกำหนดพระฤกษ์ให้เจ้าพระยายมราชและพระยาศรีพิพัฒน์ยกกองทัพไปตีเมืองแขกปักข์ใต้. (สมุดไทยดำ). (เส้นดินสอขาว). หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๕, หมวดจดหมายเหตุ รัชกาลที่ ๓.
- อุดมสมบัติ. หลวง. (จ.ศ.๑๒๐๐). (สมุดไทยดำ). เส้นดินสอขาว. จดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติ ฉบับที่ ๑ (ชื่อบนปก : กระแสพระราชดำริ เล่ม ๑). หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๖๗, หมวดจดหมายเหตุ รัชกาลที่ ๓.
- _____ . (จ.ศ.๑๒๐๐). (สมุดไทยดำ). เส้นดินสอขาว. จดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติ ฉบับที่ ๑ (ชื่อบนปก : กระแสพระราชดำริ เล่ม ๒). หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๖๗/ก, หมวดจดหมายเหตุ รัชกาลที่ ๓.
- _____ . (จ.ศ.๑๒๐๐). (สมุดไทยดำ). เส้นดินสอขาว. จดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติ ฉบับที่ ๑ (ชื่อบนปก : กระแสพระราชดำริ เล่ม ๓). หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๖๗/ข, หมวดจดหมายเหตุ รัชกาลที่ ๓.
- _____ . (จ.ศ.๑๒๐๐). (สมุดไทยดำ). เส้นดินสอขาว. จดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติ ฉบับที่ ๑ (ชื่อบนปก : กระแสพระราชดำริ เล่ม ๔). หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๖๗/ค, หมวดจดหมายเหตุ รัชกาลที่ ๓.
- _____ . (จ.ศ.๑๒๐๐). (สมุดไทยดำ). เส้นดินสอขาว. จดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติ ฉบับที่ ๑ (ชื่อบนปก : กระแสพระราชดำริ เล่ม ๕). หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๖๗/ง, หมวดจดหมายเหตุ รัชกาลที่ ๓.
- _____ . (จ.ศ.๑๒๐๐). (สมุดไทยดำ). เส้นดินสอขาว. จดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติ ฉบับที่ ๒ (ชื่อบนปก : กระแสพระราชดำริ เล่ม ๖). หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๖๗/จ, หมวดจดหมายเหตุ รัชกาลที่ ๓.
- _____ . (จ.ศ.๑๒๐๑). (สมุดไทยดำ). เส้นดินสอขาว. จดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติ ฉบับที่ ๓. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๒๗๔, หมวดจดหมายเหตุ รัชกาลที่ ๓.
- _____ . (จ.ศ.๑๒๐๑). (สมุดไทยดำ). เส้นดินสอขาว. จดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติ ฉบับที่ ๔. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๒๗๔/ก, หมวดจดหมายเหตุ รัชกาลที่ ๓.
- _____ . (จ.ศ.๑๒๐๑). (สมุดไทยดำ). เส้นดินสอขาว. จดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติ ฉบับที่ ๕. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๒๗๔/ข, หมวดจดหมายเหตุ รัชกาลที่ ๓.
- _____ . (จ.ศ.๑๒๐๑). (สมุดไทยดำ). เส้นดินสอขาว. จดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติ ฉบับที่ ๕/ก. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๒๗๔/ค, หมวดจดหมายเหตุ รัชกาลที่ ๓.

เอกสารที่ตีพิมพ์แล้ว

- จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๓, เล่ม ๑ - ๕. (๒๕๓๐). พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดชจัดพิมพ์ทูลเกล้าฯ ถวายสนองพระมหากรุณาธิคุณในมหามงคลเฉลิมพระเกียรติวันพระบรมราชสมภพครบ ๑๐๐ ปี พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว พุทธศักราช ๒๕๓๐. กรุงเทพฯ : หอสมุดแห่งชาติ.
- ประชุมหมายรับสั่งภาค ๔ ตอนที่ ๑ สมัยกรุงรัตนโกสินทร์รัชกาลพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว จ.ศ. ๑๑๘๖ - ๑๒๐๓. (๒๕๓๖). กรุงเทพฯ : คณะกรรมการชำระประวัติศาสตร์ไทยและจัดพิมพ์เอกสารประวัติศาสตร์และโบราณคดี สำนักเลขาธิการนายกรัฐมนตรี.
- อุดมสมบัติ, หลวง. (๒๕๕๘). จดหมายเหตุอุดมสมบัติพร้อมด้วยอธิบายของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ. กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร.
- อุดมสมบัติ, หลวง. (๒๕๑๕). จดหมายเหตุอุดมสมบัติพร้อมด้วยอธิบายของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ. พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ คุณหญิงบุญเอื้อ เบญจกาญจน์ จ.จ. ณ เมรุวัดมกุฏกษัตริยาราม วันที่ ๒๔ กรกฎาคม พุทธศักราช ๒๕๑๕.
- อุดมสมบัติ, หลวง. (๒๕๓๐). จดหมายเหตุอุดมสมบัติพร้อมด้วยอธิบายของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ. กรมศิลปากรจัดพิมพ์เฉลิมพระเกียรติเนื่องในมหามงคลวันพระราชสมภพพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวครบ ๒๐๐ ปี วันอังคารที่ ๓๑ มีนาคม พุทธศักราช ๒๕๓๐. กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร.

เอกสารและข้อมูลชั้นรอง

หนังสือ

- กนกวลี ชูชัยยะ. (๒๕๓๗). “กบฏไทรบุรี (พ.ศ. ๒๓๗๓ - ๒๓๗๕, ๒๓๘๑),” ใน สารานุกรมประวัติศาสตร์ไทยอักษร ก ฉบับราชบัณฑิตยสถาน. กรุงเทพฯ : ราชบัณฑิตยสถาน.
- กอตซ์ลัค, หลุย. (๒๕๒๕). การเข้าใจประวัติศาสตร์ : มूलบทว่าด้วยระเบียบวิธีประวัติศาสตร์ = Understanding history : A Primer of historical Method. แปลโดย ชิตีมา พิทักษ์ไพโรจน์. กรุงเทพฯ : ไทยวัฒนาพานิช.
- กรมสนธิสัญญาและกฎหมาย กระทรวงการต่างประเทศ. (๒๕๑๑). “สำเนาหนังสือสัญญาทางพระราชไมตรีประเทศอังกฤษ แล ประเทศสยาม คฤษต์ศักราช ๑๘๒๖,” ใน สนธิสัญญาและความตกลงทวิภาคีระหว่างประเทศไทยกับต่างประเทศและองค์การระหว่างประเทศ เล่ม ๑. กรุงเทพฯ : กรมสนธิสัญญาและกฎหมาย กระทรวงการต่างประเทศ.
- _____. (๒๕๑๑ข). “สำเนาหนังสือสัญญาทางพระราชไมตรีประเทศอเมริกัน แล ประเทศสยาม คฤษต์ศักราช ๑๘๓๓,” ใน สนธิสัญญาและความตกลงทวิภาคีระหว่างประเทศไทยกับต่างประเทศและองค์การระหว่างประเทศ เล่ม ๑. กรุงเทพฯ : กรมสนธิสัญญาและกฎหมาย กระทรวงการต่างประเทศ.

- กรมศิลปากร. (๒๕๐๕). **รวมเรื่องเมืองนครศรีธรรมราช**. พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ พลเอกเจ้าพระยาบดินทรเดชาฯ นุชิต ณ เมรุพลับพลาอิสริยาภรณ์ วัดเทพศิรินทราวาส ๒๗ กุมภาพันธ์ ๒๕๐๕. กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร.
- _____. (๒๕๐๖). “พงศาวดารเมืองกลาง ไทรบุรี ตรังกานูและกลันตัน,” ใน **ประชุมพงศาวดารฉบับหอสมุดแห่งชาติ ภาคที่ ๒ เล่ม ๑**. กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร.
- _____. (๒๕๐๗). “พงศาวดารปัตตานีและสงขลา,” ใน **ประชุมพงศาวดารฉบับหอสมุดแห่งชาติ ภาคที่ ๓ เล่ม ๒**. กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร.
- _____. (๒๕๐๗). “พงศาวดารพัทลุง,” ใน **ประชุมพงศาวดารฉบับหอสมุดแห่งชาติ ภาคที่ ๑๕ เล่ม ๕**. กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร.
- _____. (๒๕๑๔). **พงศาวดารเมืองสงขลา**. พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพหลวงอนุสารกรณ์ (เอิบ ณ สงขลา) ณ ฌาปนสถานกองทัพบก วัดโสมนัสวรวิหาร วันเสาร์ที่ ๓ เมษายน พ.ศ. ๒๕๑๔. กรุงเทพฯ : การพิมพ์พระนคร.
- _____. (๒๕๑๔). “พงศาวดารเมืองสงขลา ตอนที่ ๑, ๒ พงศาวดารเมืองนครศรีธรรมราช และพงศาวดารเมืองพัทลุง,” ใน **ประชุมพงศาวดารฉบับหอสมุดแห่งชาติ ภาคที่ ๕๓ เล่ม ๑๓**. กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร.
- _____. (๒๕๓๓). “จดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติ - หนังสือ,” ใน **อักษรานุกรมประวัติศาสตร์ไทย อักษร ฆ ง จ**. กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร.
- คาร์, อี.เอช. (๒๕๒๕). **ประวัติศาสตร์คืออะไร = What is History**. แปลโดย ชาติชาย พณานานนท์. กรุงเทพฯ : อักษรเจริญทัศน์.
- จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. (๒๕๓๐). “พระบรมราชาธิบายในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว,” ใน **จดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติพร้อมด้วยอธิบายของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมดำรงราชานุภาพ**. กรมศิลปากรจัดพิมพ์เฉลิมพระเกียรติเนื่องในมหามงคลวันพระราชสมภพพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวครบ ๒๐๐ ปี วันอังคารที่ ๓๑ มีนาคม พุทธศักราช ๒๕๓๐. กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร.
- _____. (๒๕๔๑). “พระราชานุกิจ,” ใน **รวมเรื่องราชาภิเษก ธรรมเนียมราชตระกูลในกรุงสยาม พระราชานุกิจและอธิบายว่าด้วยยศเจ้า**. พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ นายเสริมกรวิทยาศิลป์ เป็นกรณีพิเศษ ณ ฌาปนสถานวัดมกุฏกษัตริยาราม วันเสาร์ที่ ๑๙ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๔๑. ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยา. (๒๕๑๕). “พระราชนิพนธ์คำนำ,” ใน **จดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติพร้อมด้วยอธิบายของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ**. พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ คุณหญิงบุญเฮื้อ เบญจกาญจน์ จ.จ. ณ เมรุวัดมกุฏกษัตริยาราม วันที่ ๒๔ กรกฎาคม พุทธศักราช ๒๕๑๕.

ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยา. (๒๕๓๐). “อธิบายเรื่องราวอันเป็นมูลเหตุแห่งจดหมายหลวงอุดมสมบัติ และประชุมความเล่าเรื่องต่อจากจดหมายหลวงอุดมสมบัติ,” ใน จดหมายหลวงอุดมสมบัติพร้อมด้วยอธิบายของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ. กรมศิลปากรจัดพิมพ์เฉลิมพระเกียรติเนื่องในมหามงคลวันพระราชสมภพพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวครบ ๒๐๐ ปี วันอังคารที่ ๓๑ มีนาคม พุทธศักราช ๒๕๓๐.

_____. (๒๕๓๐ข). “แก่พระราชานุกิจ,” ใน ความทรงจำ. กรุงเทพฯ : มูลนิธิสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมดำรงราชานุภาพและหม่อมเจ้าจงจิตรถนอม ดิสกุล พระธิดา.

ชาญวิทย์ เกษตรศิริ และสุชาติ สวัสดิ์ศรี (บรรณาธิการ). (๒๕๑๘). ประวัติศาสตร์และนักประวัติศาสตร์ไทย. กรุงเทพฯ : ประพันธ์สาส์น.

_____. (๒๕๑๘). ปรัชญาประวัติศาสตร์. กรุงเทพฯ : ประพันธ์สาส์น.

दनัย ไชยโยธา. (๒๕๒๗). ประวัติศาสตร์ ๓๐๒ ประวัติศาสตร์นิพนธ์ ๑. กรุงเทพฯ : โอเดียนสโตร์.

_____. (๒๕๓๗). พัฒนาการวิธีการประวัติศาสตร์กับปรัชญาประวัติศาสตร์. กรุงเทพฯ : โอเดียนสโตร์.

_____. (๒๕๓๘). แนวทางการเขียนผลงานทางวิชาการและงานวิจัย. กรุงเทพฯ : โอเดียนสโตร์.

แดเนียล,โรเบอร์ วี. (๒๕๒๐). ศึกษาประวัติศาสตร์อย่างไรและทำไม = Studying History How and Why. แปลโดย ธิดา สารยา. กรุงเทพฯ : ดวงกมล.

ถนอม อานามวัฒน์. (๒๕๓๕). “การดิ้นรนเป็นอิสระของไทรบุรี : จากอดีตถึงรัชกาลที่ ๒,” ใน ประวัติศาสตร์ ๒๕๓๕. หน้า ๕๗ - ๗๐. ฉบับเกษียณอายุราชการรองศาสตราจารย์สาคร ช่วยประสิทธิ์.

ถนอมสุข นุ่มนนท์. (๒๕๒๗). “ประวัติศาสตร์,” ใน ปรัชญาประวัติศาสตร์, หน้า ๒๕ - ๔๓. กรุงเทพฯ : มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์.

_____. (๒๕๔๕). หลักฐานทางประวัติศาสตร์ : แนวทางและวิธีการศึกษา. กรุงเทพฯ : อักษรเจริญทัศน์.

ทิพากรวงศมหาโกษาธิบดี, เจ้าพระยา. (๒๕๓๘). พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์รัชกาลที่ ๓.

กรุงเทพฯ : กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร.

นันทนา กปิลกาญจน์. (๒๕๔๒). การวิเคราะห์ในเชิงประวัติศาสตร์เรื่องการเมืองการปกครองในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว. กรุงเทพฯ : โอเดียนสโตร์.

นิธิ เอียวศรีวงศ์. (๒๕๒๗). “ข้อคิดเกี่ยวกับวิชาประวัติศาสตร์,” ใน ปรัชญาประวัติศาสตร์, หน้า ๖๐ - ๗๕. กรุงเทพฯ : ไทยวัฒนาพานิช.

_____. (๒๕๔๓). ประวัติศาสตร์รัตนโกสินทร์ในพระราชพงศาวดารอยุธยา. กรุงเทพฯ : มติชน.

_____. (๒๕๔๔). “จากรัฐชายขอบถึงมณฑลเทศาภิบาล : ความเสื่อมสภาพของกลุ่มอำนาจเดิมในเกาะภูเก็ต,” ใน กรุงแตก, พระเจ้าตาก และประวัติศาสตร์ไทย : ว่าด้วยประวัติศาสตร์และประวัติศาสตร์นิพนธ์. กรุงเทพฯ : มติชน.

- นิธิ เอียวศรีวงศ์และอาคม พัทธินะ. (๒๕๒๕). *หลักฐานประวัติศาสตร์ในประเทศไทย*. กรุงเทพฯ :บรรณกิจ. นาฏวิภา ชลิดานนท์. (๒๕๒๔). *ประวัติศาสตร์นิพนธ์ไทย*. กรุงเทพฯ : มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์ และมนุษยศาสตร์ และสำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- บังอร ปิยะพันธ์. (๒๕๓๘). *ประวัติศาสตร์ไทย การปกครอง สังคม เศรษฐกิจและความสัมพันธ์กับต่างประเทศก่อนสมัยกรุงสุโขทัยจนถึง พ.ศ. ๒๔๗๕*. กรุงเทพฯ : โอเดียนสโตร์.
- บุญยงค์ เกศเทศ. (๒๕๒๕). *ประวัติศาสตร์วรรณกรรม*. มหาสารคาม : คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ มหาสารคาม.
- เบอร์นีย์, เฮนรี. (๒๕๑๔). เอกสารของเบอร์นีย์ เล่ม ๑ = Burney Papers. แปลโดย สาวิตรี สุวรรณสถิตย์. กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร.
- _____. (๒๕๑๖). เอกสารของเบอร์นีย์ เล่ม ๒ = Burney Papers. แปลโดย สาวิตรี สุวรรณสถิตย์. กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร.
- พรรณงาม เก่าธรรมสาร. (๒๕๑๙). “การเมืองไทยในหัวเมืองปักษ์ใต้ในอดีตกับจดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติ,” ใน *จุลสารแลใต้*. ปัตตานี : คณะอนุกรรมการส่งเสริมการแต่งตำรา มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ วิทยาเขตปัตตานี.
- _____. (๒๕๔๒). “ไทรบุรี (ปะแวงัน), เจ้าพระยา,” ใน *สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคใต้ เล่ม ๗*. หน้า ๓๕๓๓ - ๓๕๓๕. จัดพิมพ์เนื่องในพระราชพิธีมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา ๖ รอบ ๕ ธันวาคม ๒๕๔๒. กรุงเทพฯ : มูลนิธิสารานุกรมวัฒนธรรมไทย ธนาคารไทยพาณิชย์.
- วอลเตอร์ เอฟ, เวลลา. (๒๕๑๔). *แผ่นดินพระนั่งเกล้าฯ = Siam Under Rama III*. แปลโดย นิจ ทองโสภิต. กรุงเทพฯ : สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย.
- วิเชียร ณ นคร. (๒๕๔๒). “นครศรีธรรมราช (น้อย ณ นคร), เจ้าพระยา,” ใน *สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคใต้ เล่ม ๘*. หน้า ๒๖๒๐ - ๒๖๒๗. จัดพิมพ์เนื่องในพระราชพิธีมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา ๖ รอบ ๕ ธันวาคม ๒๕๔๒. กรุงเทพฯ : มูลนิธิสารานุกรมวัฒนธรรมไทย ธนาคารไทยพาณิชย์.
- วิภา เอี่ยมประไพ. (๒๕๓๔). *หลักฐานทางประวัติศาสตร์*. กรุงเทพฯ : โอเดียนสโตร์.
- ศุภรัตน์ เลิศพาณิชย์กุล. (๒๕๒๑). “นโยบายเกี่ยวกับฝิ่นของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าหัว,” ใน *สะพาน : รวบรวมบทความทางประวัติศาสตร์*, หน้า ๘๘ - ๑๑๖. กรุงเทพฯ : อักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- สงบ ส่งเมือง. (๒๕๒๒). *การพัฒนาหัวเมืองสงขลา : ในสมัยกรุงธนบุรีและสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น (พ.ศ. ๒๓๑๐ - ๒๔๕๔)*. สงขลา : โครงการบริการวิชาการ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ สงขลา.
- _____. (๒๕๓๒). *วิวัฒนาการการเขียนประวัติศาสตร์ภาคใต้*. สงขลา : คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ สงขลา.

สงบ ส่งเมือง. (๒๕๔๒). “ณ นคร, ตระกูล,” ใน สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคใต้ เล่ม ๕, หน้า ๒๒๙๖ – ๒๓๐๓. จัดพิมพ์เนื่องในพระราชพิธีมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา ๖ รอบ ๕ ธันวาคม ๒๕๔๒. กรุงเทพฯ : มูลนิธิสารานุกรมวัฒนธรรมไทย ธนาคารไทยพาณิชย์.

_____. (๒๕๔๒). “ณ สงขลา, ตระกูล,” ใน สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคใต้ เล่ม ๕, หน้า ๒๓๒๐ – ๒๓๓๑. จัดพิมพ์เนื่องในพระราชพิธีมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา ๖ รอบ ๕ ธันวาคม ๒๕๔๒. กรุงเทพฯ : มูลนิธิสารานุกรมวัฒนธรรมไทย ธนาคารไทยพาณิชย์.

_____. (๒๕๔๒). “นครศรีธรรมราช (น้อยกลาง ณ นคร), เจ้าพระยา,” ใน สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคใต้ เล่ม ๘, หน้า ๒๖๒๗ – ๒๖๒๙. จัดพิมพ์เนื่องในพระราชพิธีมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา ๖ รอบ ๕ ธันวาคม ๒๕๔๒. กรุงเทพฯ : มูลนิธิสารานุกรมวัฒนธรรมไทย ธนาคารไทยพาณิชย์.

สารานุกรมสำหรับเยาวชน โดยพระราชประสงค์ในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เล่ม ๑๓. (๒๕๓๒).

กรุงเทพฯ : โครงการสารานุกรมสำหรับเยาวชน.

สุทธิวงศ์ พงศ์ไพบูลย์. (๒๕๔๒). “ไทรบุรี, เจ้าพระยา,” ใน สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคใต้ เล่ม ๗, หน้า ๓๕๓๓. จัดพิมพ์เนื่องในพระราชพิธีมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา ๖ รอบ ๕ ธันวาคม ๒๕๔๒. กรุงเทพฯ : มูลนิธิสารานุกรมวัฒนธรรมไทย ธนาคารไทยพาณิชย์.

สุมาลี บำรุงสุข. (๒๕๒๑). “ศึกษาจดหมายเหตุอุดมสมบัติหลักฐานประวัติศาสตร์,” ใน สะพาน : รวมบทความทางประวัติศาสตร์. หน้า ๑ – ๑๘. กรุงเทพฯ : อักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

แสงโสม เกษมศรี, ม.ร.ว. และวิมล พงศ์พิพัฒน์. (๒๕๒๓). ประวัติศาสตร์ไทยสมัยรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๑ ถึงรัชกาลที่ ๓ พ.ศ. ๒๓๒๕ – ๒๓๙๔. กรุงเทพฯ : คณะกรรมการชำระประวัติศาสตร์ไทย.

อดิน รพีพัฒน์, ม.ร.ว. (๒๕๒๗). สังคมไทยสมัยรัตนโกสินทร์ พ.ศ. ๒๓๒๕ – ๒๔๑๖. แปลโดย ม.ร.ว.ประกายทอง สิริสุขและพรรณิ ฉัตรพลรักษ์. กรุงเทพฯ : มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์.

อำพัน ณ พัทลุง. (๒๕๔๒). “ณ พัทลุง, ตระกูล,” ใน สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคใต้ เล่ม ๕, หน้า ๒๓๐๔ – ๒๓๑๑. จัดพิมพ์เนื่องในพระราชพิธีมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา ๖ รอบ ๕ ธันวาคม ๒๕๔๒. กรุงเทพฯ : มูลนิธิสารานุกรมวัฒนธรรมไทย ธนาคารไทยพาณิชย์.

วิทยานิพนธ์

กิ่งแก้ว นิคมขำ. (๒๕๑๘). การเจรจาข้อตกลงระหว่างไทยและอังกฤษเกี่ยวกับหัวเมืองมลายูในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ระหว่าง พ.ศ. ๒๔๔๓ ถึง พ.ศ. ๒๔๕๒. วิทยานิพนธ์ (กศ.ม.ประวัติศาสตร์). กรุงเทพฯ : บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร. ถ่ายเอกสาร.

- ชาติชาย พถานานนท์. (๒๕๑๗). ความสัมพันธ์ระหว่างประเทศไทยกับประเทศอังกฤษและสหรัฐอเมริกาในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น. วิทยานิพนธ์ (กศ.ม.ประวัติศาสตร์). กรุงเทพฯ : บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร. ถ่ายเอกสาร.
- ดรุณี ม่วงแก้ว. (๒๕๒๖). ฐานะและความสำคัญของเมืองตรัง ระหว่าง พ.ศ. ๒๓๕๒ - ๒๔๔๐. วิทยานิพนธ์ (อ.ม.ประวัติศาสตร์). กรุงเทพฯ : บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. ถ่ายเอกสาร.
- ทวีศักดิ์ ล้อมลิ้ม. (๒๕๑๕). การศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับหัวเมืองประเทศราชมลายูในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น (พ.ศ. ๒๓๒๕ - ๒๔๑๑). วิทยานิพนธ์ (กศ.ม.ประวัติศาสตร์). กรุงเทพฯ : บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร. ถ่ายเอกสาร.
- ปกรณ์ ทรงม่วง. (๒๕๑๙). การวิเคราะห์พงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับหอพระสมุดวชิรญาณ. วิทยานิพนธ์ (กศ.ม.ประวัติศาสตร์). กรุงเทพฯ : บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร. ถ่ายเอกสาร.
- ปิยนาด นิโครธา. (๒๕๑๓). บทบาทของเสนาบดีแห่งตระกูลขุนนางในการปกครองประเทศสยามตั้งแต่รัชกาลที่ ๑ ถึงต้นรัชกาลที่ ๕ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ (พ.ศ. ๒๓๒๕ - พ.ศ. ๒๔๑๖). วิทยานิพนธ์ (อ.ม.ประวัติศาสตร์). กรุงเทพฯ : บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. ถ่ายเอกสาร.
- เพียงแข พงษ์ศิริบัญญัติ. (๒๕๒๒). นโยบายการปกครองเมืองสงขลาในสมัยรัตนโกสินทร์ (พ.ศ. ๒๓๒๕ - ๒๔๓๙). วิทยานิพนธ์ (อ.ม.ประวัติศาสตร์). กรุงเทพฯ : บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. ถ่ายเอกสาร.
- เพ็ญพิมล (วามานนท์) เขียวนาวิน. (๒๕๒๑). การวิเคราะห์เนื้อหา “ศาสน์สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอู่ทอง” เพื่อใช้อ้างอิงและประกอบการวิจัย. วิทยานิพนธ์ (อ.ม.บรรณารักษศาสตร์). กรุงเทพฯ : บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. ถ่ายเอกสาร.
- มนวิภา ไชยพันธ์. (๒๕๑๖). การประเมินคุณค่าเอกสารทางประวัติศาสตร์ไทย. วิทยานิพนธ์ (อ.ม.บรรณารักษศาสตร์). กรุงเทพฯ : บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. ถ่ายเอกสาร.
- วงเดือน นาราัจจ์. (๒๕๑๘). การดำเนินนโยบายต่างประเทศของไทยต่อมหาอำนาจตะวันตกในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว (พ.ศ. ๒๓๖๗ - ๒๓๙๔). วิทยานิพนธ์ (อ.ม.ประวัติศาสตร์). กรุงเทพฯ : บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. ถ่ายเอกสาร.
- วิไล พงศ์ภัทรกิจ. (๒๕๕๒). บทบาทของเจ้าพระยาสุรินทรราชา (จันทร์ จันทโรจวงศ์) : ข้าหลวงสำเร็จราชการหัวเมืองฝั่งตะวันตก ระหว่าง พ.ศ. ๒๓๒๙ - ๒๓๕๐. วิทยานิพนธ์ (ศศ.ม.ประวัติศาสตร์). กรุงเทพฯ : บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร. ถ่ายเอกสาร.
- สกรรจ์ จันทรรัตน์. (๒๕๒๑). ปัญหาการปกครองมณฑลไทรบุรีในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (พ.ศ. ๒๔๔๐ - ๒๔๕๒). วิทยานิพนธ์ (กศ.ม.ประวัติศาสตร์). กรุงเทพฯ : บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร. ถ่ายเอกสาร.

- สงบ ส่งเมือง. (๒๕๑๘). ความสัมพันธ์ระหว่างราชธานีกับหัวเมืองนครศรีธรรมราชในสมัยกรุงธนบุรี และรัตนโกสินทร์ตอนต้น. วิทยานิพนธ์ (กศ.ม.ประวัติศาสตร์). กรุงเทพฯ : บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร. ถ่ายเอกสาร.
- สุนทร หิรัญวงศ์. (๒๕๑๘). สภาพการณ์ในช่วงสมัยการปฏิรูปการปกครองมณฑลที่เกิดขึ้นในรัชสมัย พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ระหว่าง พ.ศ. ๒๔๓๔ - ๒๔๕๓. วิทยานิพนธ์ (กศ.ม.ประวัติศาสตร์). กรุงเทพฯ : บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร. ถ่ายเอกสาร.
- สุภาภรณ์ จรัสพัฒน์. (๒๕๒๒). ภาษีฝิ่นกับนโยบายด้านการคลังของรัฐบาลไทย พ.ศ. ๒๓๖๗ - ๒๔๖๘. วิทยานิพนธ์ (อ.ม.ประวัติศาสตร์). กรุงเทพฯ : บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. ถ่ายเอกสาร.
- สุภาภรณ์ ตันศลารักษ์. (๒๕๑๙). บทบาทของเจ้าพระยานครศรีธรรมราช(น้อย)ที่มีต่อรัฐบาลกลางและหัวเมืองภาคใต้ในรัชสมัยพระพุทธเลิศหล้านภาลัยและพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว. วิทยานิพนธ์ (อ.ม.ประวัติศาสตร์). กรุงเทพฯ : บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. ถ่ายเอกสาร.
- อุดม ปริยาย. (๒๕๒๑). นครศรีธรรมราชกับการปกครองหัวเมืองมลายูในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว (พ.ศ. ๒๓๖๗ - ๒๓๙๔). วิทยานิพนธ์ (อ.ม.ประวัติศาสตร์). กรุงเทพฯ : บัณฑิตวิทยาลัย. มหาวิทยาลัยศิลปากร. ถ่ายเอกสาร.
- อริยา เสถียรสุด. (๒๕๑๙). เจ้าเมืองนครศรีธรรมราชสมัยการปกครองแบบเก่าแห่งกรุงรัตนโกสินทร์ (พ.ศ. ๒๓๒๕ - พ.ศ. ๒๔๓๕). วิทยานิพนธ์ (อ.ม.ประวัติศาสตร์). กรุงเทพฯ : บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. ถ่ายเอกสาร.

บทความและวารสาร

- กำจร สติรกุล. (๒๕๒๖, กรกฎาคม - กันยายน). “การพบประกาศห้ามสูบฝิ่นในรัชกาลที่ ๓.” ใน วิทยาจารย์. ๘๑(๒) : ๑๒ - ๒๓.
- ชาญวิทย์ เกษตรศิริ. (๒๕๑๕, เมษายน). “สังเขปประวัติศาสตร์การเมืองไทย,” ใน รัฐศาสตร์นิเทศ. ๗(๒) : ๕๙ - ๗๐.
- นิธิ เอียวศรีวงศ์. (๒๕๒๕, มกราคม). “หลักฐานทางประวัติศาสตร์,” ใน รวมบทความประวัติศาสตร์. (๔): ๗๓ - ๙๗.
- _____. (๒๕๒๙, กุมภาพันธ์). “๒๐๐ ปี ของการศึกษาประวัติศาสตร์ไทยและทางข้างหน้า,” ใน ศิลปวัฒนธรรม. ๗(๔) : ๑๐๔ - ๑๒๐.
- บัลด์เลย์, แดนนิช. (๒๕๔๐, ตุลาคม - ธันวาคม). “เรื่องฝิ่น,” ใน โลกประวัติศาสตร์. ๓(๔) : ๒๔ - ๓๙.

- รอบีต ไฮน์-เกลเดิน (เขียน), นิธิ เอียวศรีวงศ์ (แปล). (๒๕๒๕, เมษายน – กันยายน). “แนวคิดเกี่ยวกับรัฐและสถาบันกษัตริย์ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้,” ใน สังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่. ๖(๑) : ๑ - ๒๑.
- วุฒิชัย มุลศิลป์. (๒๕๔๒, มกราคม – มีนาคม). “ปัญหาผืนเมืองไทยก่อนสนธิสัญญาบาวริง,” ใน โลกประวัติศาสตร์. ๕(๑) : ๖ - ๒๖.
- เลนก นาวิกมูล. (๒๕๓๗, มิถุนายน). “แยมรูป ย่อเรื่อง : หลวงอุดมสมบัติ ผู้มีความจำชั้นเยี่ยม,” ใน ศิลปวัฒนธรรม. ๕(๘) : ๔๖-๔๗.

หนังสือภาษาอังกฤษ

- Corfield, Justin. (1993a). “The Singapore Free Press,” in **Rama III and the Saimese Expedition to Kedahin 1839 : The Dispatches of Luang Udomsombat**. P. 273 – 296. Victoria : Centre of Southeast Asian Studies, Monash University.
- _____. (1993b). “The Penang Gazette,” in **Rama III and the Saimese Expedition to Kedahin 1839 : The Dispatches of Luang Udomsombat**. P. 297 - 314. Victoria : Centre of Southeast Asian Studies, Monash University.
- Skinner, Syril. (1965). **Monographs of the Malaysian Branch Royal Asiatic Society : The Civil war in Kelantan in 1839**. Singapore : Malaysia Printers Limited.
- _____. (1993). **Rama III and the Saimese Expedition to Kedahin 1839 : The Dispatches of Luang Udomsombat**. Victoria : Centre of Southeast Asian Studies, Monash University.
- Phasuk, Santanee & Stott, Philip. (2004). **Royal Siamese Maps : War and Trade in Nineteenth Century Thailand**. Bangkok : Rover Books.

ภาคผนวก

ภาคผนวก ก

เปรียบเทียบคำผิดจดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติฉบับตัวเขียนสมุดไทยดํากับ
จดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติ ฉบับพิมพ์ ครั้งที่ ๒, ๗, และ ครั้งที่ ๘

**เปรียบเทียบคำผิดจดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติฉบับตัวเขียนสมุดไทยดํากับ
จดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติ ฉบับพิมพ์ ครั้งที่ ๒, ๗, และ ครั้งที่ ๘**

ฉบับตัวเขียนสมุดไทยดํ	ฉบับที่พิมพ์ครั้งที่ ๒ (พ.ศ. ๒๔๕๘)	ฉบับที่พิมพ์ครั้งที่ ๗ (พ.ศ. ๒๕๑๕)	ฉบับที่พิมพ์ครั้งที่ ๘ (พ.ศ. ๒๕๓๐)
จดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติ ฉบับที่ ๑			
...พวกทัพนครก็ไปมาหาอังกฤษไมคาคด...	เหมือนต้นฉบับ	ตกคำว่า "มา"	ตกคำว่า "มา"
...เดือน ๑๐ แรม ๙ ค่ำ <u>เพล</u> เช้า ทรงตรัษ...	ใช้คำว่า "เวลา"	ใช้คำว่า "เวลา"	ใช้คำว่า "เวลา"
...ยังหาไต่เข้าหาอายุแขกพวก <u>ไซมด</u> ไม่...	ใช้คำว่า "ขบถ"	ใช้คำว่า "ขบถ"	ใช้คำว่า "ขบถ"
...มีรู ภากันแยกขายตั้งราย ๑...	เหมือนต้นฉบับ	เกินคำว่า "ได้"	เกินคำว่า "ได้"
...ชื่อเรือไปฤทิวเมืองใหม่ <u>มา</u> จากไปทำอยู่	ตกคำว่า "มา"	ตกคำว่า "มา"	ตกคำว่า "มา"
...ช่วยกันตีอายุแขกให้ <u>แตก</u> เสียดักที่นิ่งเกิด	ตกคำว่า "ให้แตก"	ตกคำว่า "ให้แตก"	ตกคำว่า "ให้แตก"
...เปนเดือนสามทุกกับรูดมดูเลือกเอา	เหมือนต้นฉบับ	ตกคำว่า "ดู"	ตกคำว่า "ดู"
...เขาก็เป็นคน <u>เปน</u> ผู้ใหญ่อยู่แล้ว	เกินคำว่า "ดี"	เกินคำว่า "ดี"	เกินคำว่า "ดี"
...มันจชูปินจารงของเรา <u>ไต่</u> วิไหน	ตกคำว่า "ของเรา"	ตกคำว่า "ของเรา"	ตกคำว่า "ของเรา"
เมืองนคร ๓ พันเสศ เมืองสงขลา ๒ พันเสศ	ตกคำว่า "๒"	ตกคำว่า "๒"	ตกคำว่า "๒"
...นิงหาไต่ทรงตรัษถึงราชการเมือง <u>ไซ</u>	เกินคำว่า "ไม่"	เกินคำว่า "ไม่"	เกินคำว่า "ไม่"
...จไต่จัดแจงหาคนอื่นเขา <u>เปน</u> ตอไป	ตกคำว่า "จัดแจง"	ตกคำว่า "จัดแจง"	ตกคำว่า "จัดแจง"
...ไปไม่ตลอด <u>ดู</u> ที่ <u>จ</u> ออกไปจัดแจงว่ากลาว	ตกคำว่า "จะ"	ตกคำว่า "จะ"	ตกคำว่า "จะ"
...ก็ <u>คิด</u> เก็บเติมทุมเอากองทัพ	ตกคำว่า "คิด"	ตกคำว่า "คิด"	ตกคำว่า "คิด"
...รับสั่งว่า <u>เอา</u> ใหม่ <u>น</u> ออกไป <u>เท</u> ิต	เกินคำว่า "เออ"	เกินคำว่า "เออ"	เกินคำว่า "เออ"
...จึงจทำได้มันจะ <u>เปน</u> <u>ก</u> ไร <u>น</u> ัก <u>หน</u> า <u>ที่</u> เดียว	เกินคำว่า "การ"	เกินคำว่า "การ"	เกินคำว่า "การ"
...กองละ ๒๐๐๐ กองละ ๑๐๐๐ กองละ ๕๐๐ กองละ ๓๐๐ ...	เป็นกองละ ๒๐๐ กองละ ๑๐๐ กองละ ๕๐๐ กองละ ๓๐๐	เหมือนต้นฉบับ	เป็นกองละ ๒๐๐ กองละ ๑๐๐ กองละ ๕๐๐ กองละ ๓๐๐
...ให้ <u>พญา</u> ไซ <u>แบง</u> คน <u>กลับ</u> ไป <u>ชว</u> ย <u>ท</u> วิ <u>ส</u> ตุน	ตกคำว่า "กลับ"	ตกคำว่า "กลับ"	ตกคำว่า "กลับ"
...แล้วรับสั่งสั่งว่า <u>ตอ</u> เมื่อ <u>จ</u> วน ๑ <u>จ</u> ออกไป <u>เท</u> ิต	ตกคำว่า "จ"	ตกคำว่า "จ"	ตกคำว่า "จ"
...จึงจทรงตรัษสั่ง <u>สอ</u> รให้ <u>เข้า</u> ใจ	ตกคำว่า "สอน"	ตกคำว่า "สอน"	ตกคำว่า "สอน"
...ไซ <u>สอ</u> ย <u>เส</u> ีย <u>ยัง</u> อยู่ <u>ดัก</u> ๑๐ <u>ห</u> าบ ๑๑ <u>ห</u> าบ	เหมือนต้นฉบับ	ตกคำว่า "๑๑ หาบ"	ตกคำว่า "๑๑ หาบ"
...แล้วแลเมื่อ <u>เพล</u> า <u>เส</u> ด <u>จ</u> ชิน <u>น</u> ั้น	ตกคำว่า "เพล"	ตกคำว่า "เพล"	ตกคำว่า "เพล"
...هنگان <u>ก</u> ไร <u>อยู่</u> แล้ว <u>ก</u> จ <u>หา</u> ให้	เหมือนต้นฉบับ	ใช้คำว่า "กระทำ"	ใช้คำว่า "กระทำ"

ฉบับตัวเขียนสมุดไทยดำ	ฉบับที่พิมพ์ครั้งที่ ๒ (พ.ศ. ๒๔๕๘)	ฉบับที่พิมพ์ครั้งที่ ๗ (พ.ศ. ๒๕๑๕)	ฉบับที่พิมพ์ครั้งที่ ๘ (พ.ศ. ๒๕๓๐)
... เจาบ้านพานเมืองกินถึงเจยตเงินภานทอง...	เหมือนต้นฉบับ	ใช้คำว่า "และ"	ใช้คำว่า "และ"
...ป่านนี้คาวก็คงจเสียงฤทธารบเข้ามาถึง ...	เหมือนต้นฉบับ	ตกคำว่า "เข้า"	ตกคำว่า "เข้า"
..ตริษเลา_ภานซึ่งสินคน_ทัพศึกในพงษาวดาน	เกินคำว่า "ท่า"	เกินคำว่า "เรื่อง,ท่า"	เกินคำว่า "เรื่อง,ท่า"
...กราบทูลว่าบอกสมยงกันคล ๕ ถึง	เหมือนต้นฉบับ	ตกคำว่า "กัน"	ตกคำว่า "กัน"
...ท่าไปเตียน ๕ ไปจน_เดือน ๖ เดือน ๗	เหมือนต้นฉบับ	เกินคำว่า "ถึง"	เกินคำว่า "ถึง"
...ถ้าหนีแล้วจเข้ามาใดทวิไหน	ใช้คำว่า "ข้าม"	ใช้คำว่า "ข้าม"	ใช้คำว่า "ข้าม"
..ทิวเมียงไทรนั้นปนทวิอุณาอุเข้าคงจะมีคนอยู่	เหมือนต้นฉบับ	ตกคำว่า "ที่"	ตกคำว่า "ที่"
...เกือบจะแล้วอยู่แล้ววาไปเสียไหแล้วใด	เหมือนต้นฉบับ	ตกคำว่าที่ขีดเส้นใต้	ตกคำว่าที่ขีดเส้นใต้
...ถึงก็จตองรอคอยฟังภานก่อน	เหมือนต้นฉบับ	ตกคำว่า "คอย"	ตกคำว่า "คอย"
...คอยสว่าง ๑ พรไทลงใต้	ตกคำว่า "๑"	ตกคำว่า "๑"	ตกคำว่า "๑"
...ตริษภามพรสิงทบริ พรสันทบริ ว่าเคยไป ณคอร สงขลาอยู่ถาไม พรสิงทบริ พรสันทบริ กราบทูลว่า	ตกคำว่าที่ขีดเส้นใต้	เหมือนต้นฉบับ	ตกคำว่าที่ขีดเส้นใต้
...ทรงตริษภามว่าทวิว่าไดยินเสียงป็น	เหมือนต้นฉบับ	ตกคำว่า "ที่ว่า"	ตกคำว่า "ที่ว่า"
...มาไปแคล้วกันแล้วจเปนไร ภานจรบชุกกับมัน	เหมือนต้นฉบับ	ใช้คำว่า "อย่างไร"	ใช้คำว่า "อย่างไร"
..ทรงตริษว่ามันมีแต่ยงนั้นไปเสียมต มันไมใด	เหมือนต้นฉบับ	ตกคำว่าที่ขีดเส้นใต้	ตกคำว่าที่ขีดเส้นใต้
...ซึ่งไปเข้าดด้วยกับอายแขกไทรนั้น	เหมือนต้นฉบับ	ตกคำว่า "เข้า"	ตกคำว่า "เข้า"
...เมียงสงขลาเสียวหายเสียมตมุคนไปใดภาน...	ใช้คำว่า "จะเอา"	ใช้คำว่า "จะเอา"	ใช้คำว่า "จะเอา"
...ภากันกำเรบขึ้นสิภานจะใหญ่โต	เหมือนต้นฉบับ	ตกคำว่า "ขึ้น"	ตกคำว่า "ขึ้น"
...สืบตอไปได้แลภานซึ่งจคิดตีรบชุนัน	เหมือนต้นฉบับ	ตกคำว่า "ได้"	ตกคำว่า "ได้"

จดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติ ฉบับที่ ๒

...ทำไมกลับขึ้นมานอนเสียวทวิบานไหสบาย...	ตกคำว่า "ขึ้น"	ตกคำว่า "ขึ้น"	ตกคำว่า "ขึ้น"
...แล้วทรงตริษภามพญาไกรว่าอายแขกเลาหนี...	เหมือนต้นฉบับ	ตกคำว่า "อาย"	ตกคำว่า "อาย"
...ครันออกไปนำไมภอกันกินแลแล้ว...	ตกคำว่า "กัน"	ตกคำว่า "กัน"	ตกคำว่า "กัน"
...ตริษว่าคิดทำเรือรบใหญ่หนอย...	ใช้คำว่า "ไป"	ใช้คำว่า "ไป"	ใช้คำว่า "ไป"
...ไหแกมันคิดเอาตัวหลวงพิมพ์ภานจ...	ใช้คำว่า "คือ"	ใช้คำว่า "คือ"	ใช้คำว่า "คือ"
...ถามว่าตนเสานันหลวมภอเสยตลงไปใดถา...	เหมือนต้นฉบับ	ใช้คำว่า "เสาดัน"	ใช้คำว่า "เสาดัน"

ฉบับตัวเขียนสมุดไทยดำ	ฉบับที่พิมพ์ครั้งที่ ๒ (พ.ศ. ๒๔๕๔)	ฉบับที่พิมพ์ครั้งที่ ๗ (พ.ศ. ๒๕๑๕)	ฉบับที่พิมพ์ครั้งที่ ๘ (พ.ศ. ๒๕๓๐)
...ล่องไปเปลยีนไหแล้วเสียไปเร็ว ๆ ...	ตกคำว่า "ไป"	ใช้คำว่า "ใน"	ตกคำว่า "ไป"
...ถามว่าทำไม <u>หนึ่ง</u> รูว่า <u>จัด</u> แจงไหลลงลงไป...	ใช้คำว่า "จึง" และ ตกคำว่า "จะ"	ใช้คำว่า "จึง" และ ตกคำว่า "จะ"	ใช้คำว่า "จึง" และ ตกคำว่า "จะ"
...เหนากันลงไป <u>ว่าจะ</u> ลงไป <u>จัด</u> แจงเรือ...	เหมือนต้นฉบับ	ตกคำว่า "ว่าจะลงไป"	ตกคำว่า "ว่าจะลงไป"

จดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติ ฉบับที่ ๓

...ว่าออกไปเทีตออกไป <u>ส่ง</u> ไถถึงสงขลาแล้ว...	เหมือนต้นฉบับ	ตกคำว่า "ส่งให้ถึง"	ตกคำว่า "ส่งให้ถึง"
...ออกไปก็คามดิจ <u>เอา</u> สงขลาทีเดียว...	ตกคำว่า "เอา"	ตกคำว่า "เอา"	ตกคำว่า "เอา"
...จัดแจงไปโพพรักพรอมกัน <u>ได</u> นั้นแลดี...	เหมือนต้นฉบับ	ตกคำว่า "ได้"	ตกคำว่า "ได้"
...ขุนบอรวรานิจจลงไป <u>นำ</u> คำวันนี้...	เกินคำว่า "ปาก"	เกินคำว่า "ปาก"	เกินคำว่า "ปาก"
...กวาสล่องลงไปถึง <u>ก็</u> ราวพรงนั้นแล...	ตกคำว่า "ก็"	ตกคำว่า "ก็"	ตกคำว่า "ก็"
...ปิ่นทองนั้น <u>เปน</u> ของหายากมีราคาอยู่...	เหมือนต้นฉบับ	ใช้คำว่า "ปิ่น"	ใช้คำว่า "ปิ่น"
...ไปถึงแดนเมืองไทรคน ๕๐๐ <u>ภา</u> กันแตก...	เหมือนต้นฉบับ	เกินคำว่า "คน"	เกินคำว่า "คน"
...มันจไมรูกับเมืองนคร <u>สง</u> ขลาเท่านั้น...	เกินคำว่า "เมือง"	เกินคำว่า "เมือง"	เกินคำว่า "เมือง"
...เหมือน <u>ย</u> งคำเจ้าคุณหาบลกราบทูล...	ใช้คำว่า "กับ"	ใช้คำว่า "กับ"	ใช้คำว่า "กับ"

จดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติ ฉบับที่ ๔

...ว่า <u>ผ</u> รังเอากำปั่น <u>มา</u> ปิดปากนำไว้...	ตกคำว่า "มา"	ตกคำว่า "มา"	ตกคำว่า "มา"
...ถ้าช่วยกัน <u>ทำ</u> เสีย <u>แ</u> ด <u>ร</u> ก <u>ก็</u> จแล้ว <u>แ</u> เสียแล้ว...	เกินคำว่า "ที่"	เกินคำว่า "ที่"	เกินคำว่า "ที่"
...ถือ <u>เป</u> รีย <u>ป</u> รือ <u>ก</u> ัน <u>ว</u> น <u>ไ</u> ควอยู่ <u>เป</u> ล่า ๆ...	เกินคำว่า "วาย"	เกินคำว่า "วาย"	เกินคำว่า "วาย"
...ปาก <u>นำ</u> เมืองนคร <u>วัน</u> เดือน ๔ แรม ๔ คำ...	เกินคำว่า "ณ"	เกินคำว่า "ณ"	เกินคำว่า "ณ"
...กราบทูล <u>ว่า</u> ไม่มี <u>เร</u> ือ <u>ร</u> ไ <u>ร</u> เข้า <u>มา</u> หา...	ตกคำว่า "เรือ"	เหมือนต้นฉบับ	ตกคำว่า "เรือ"
...พญา <u>ไ</u> ช <u>ฎ</u> ีก <u>ก็</u> ลงไป <u>ช</u> วย <u>จ</u> ัด <u>แจ</u> ง <u>ส</u> ง <u>แ</u> ด...	เหมือนต้นฉบับ	ใช้คำว่า "มา"	ใช้คำว่า "มา"
...ยังไม่ <u>ต</u> ก <u>อ</u> ออกไป <u>ได้</u> แล้ว <u>ท</u> รง <u>ด</u> ริ <u>ษ</u> ถาม <u>ว่า</u> ...	เกินคำว่า "นั้น"	เหมือนต้นฉบับ	เกินคำว่า "นั้น"
...ทำไม <u>จ</u> ิง <u>ให้</u> มัน <u>เ</u> ี้ย <u>ว</u> โอ <u>เอ</u> อยู่ <u>ได้</u> ...	ตกคำว่า "เที่ยว"	เที่ยว	ตกคำว่า "เที่ยว"
...แต่ <u>ร</u> ก <u>แล้ว</u> ก็ <u>จ</u> สิน <u>ท</u> รง <u>พ</u> รว <u>ิ</u> ต <u>ก</u> ที่ <u>เด</u> ียว...	เหมือนต้นฉบับ	ตกคำว่า "ทรง"	ตกคำว่า "ทรง"
...เรือ <u>ย</u> ิม ๔ ลำ <u>เข้า</u> กัน ๑๘ ลำ...	เหมือนต้นฉบับ	เกินคำว่า "เป็น"	เกินคำว่า "เป็น"
...ครัน <u>อ</u> าน <u>ไป</u> ถึง <u>ที่</u> ขอ <u>ว่า</u> ทำ <u>ว</u> พร <u>ก</u> รร <u>ุ</u> ณา...	เหมือนต้นฉบับ	ใช้คำว่า "ข้อที่"	ใช้คำว่า "ข้อที่"

ฉบับตัวเขียนสมุดไทยดำ	ฉบับที่พิมพ์ครั้งที่ ๒ (พ.ศ. ๒๔๕๘)	ฉบับที่พิมพ์ครั้งที่ ๗ (พ.ศ. ๒๕๑๕)	ฉบับที่พิมพ์ครั้งที่ ๘ (พ.ศ. ๒๕๓๐)
...เข้า <u>มัน</u> ไม่ถูกจริงเขา <u>ใด</u> เลยเป็นแต่...	ใช้คำว่า "มา" และ ตกคำว่า "ได้"	เหมือนต้นฉบับ และตกคำว่า "ได้"	เหมือนต้นฉบับ และตกคำว่า "ได้"
...ถ้า <u>ช่วย</u> เหลือ <u>เข้า</u> มือ <u>กัน</u> ทำให้ <u>พรัก</u> พรอม...	ตกคำว่า "เข้ามือ"	ตกคำว่า "เข้ามือ"	ตกคำว่า "เข้ามือ"
...ไป <u>ทาง</u> บกไป <u>ทาง</u> บก <u>นั้น</u> คิด <u>กวาด</u> ตอน...	ตกคำว่า "บก"	ตกคำว่า "บก"	ตกคำว่า "บก"
... <u>ไม่</u> บอก <u>เข้า</u> ไป <u>ไหน</u> ๆ <u>ก็</u> คอย <u>ทรง</u> ฟัง <u>เอา</u> ...	ตกคำว่า "ก็"	ตกคำว่า "ก็"	ตกคำว่า "ก็"
... <u>ทรง</u> รัช <u>ถาม</u> ถึง <u>เรือ</u> เจ้า <u>พญา</u> ม <u>ราช</u> ว่า...	เหมือนต้นฉบับ	ใช้คำว่า "เรื่อง"	ใช้คำว่า "เรื่อง"
...ว่า <u>เข้า</u> ใน <u>ลำ</u> เรือ <u>ก็</u> เป็ <u>ยก</u> นำ <u>เสีย</u> ๕ <u>เก</u> ย <u>ิน</u> ...	เหมือนต้นฉบับ	เหมือนต้นฉบับ	ตกคำว่า "ลำ"
... <u>ออก</u> ไป <u>แล้ว</u> <u>ก็</u> ไป <u>เกิด</u> รั <u>ว</u> เข้า..	เหมือนต้นฉบับ	เหมือนต้นฉบับ	ตกคำว่า "แล้วก็ไป"

จดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติ ฉบับที่ ๕

... <u>แตก</u> อน <u>ัน</u> ก็ <u>เหน</u> ง <u>มิ</u> ไซ <u>เรือ</u> สำ <u>นี้</u> ...	ตกคำว่า "ก็"	ตกคำว่า "ก็"	ตกคำว่า "ก็"
... <u>เรือ</u> ก <u>ม</u> ไ <u>ด</u> ลำ <u>นี้</u> ง <u>เรือ</u> ไ <u>่</u> ส <u>ล</u> ัด <u>สำ</u> นี้ <u>ง</u> ...	เกินคำว่า "กับ"	เหมือนต้นฉบับ	เกินคำว่า "กับ"
... <u>คิด</u> แยก <u>คร</u> อบ <u>คร</u> ัว <u>แล้ว</u> มัน <u>ก็</u> หา <u>ไป</u> ไม่...	เหมือนต้นฉบับ	เหมือนต้นฉบับ	ตกคำว่า "มัน"
... <u>ยก</u> ไป <u>ดี</u> ค <u>าย</u> อ <u>าย</u> แ <u>ก</u> ย <u>ิง</u> <u>พ</u> ิน <u>อ</u> าย <u>แ</u> ก <u>ต</u> าย...	เกินคำว่า "อ้ายแวก"	เกินคำว่า "อ้ายแวก"	เกินคำว่า "อ้ายแวก"
... <u>เมื่อ</u> มี <u>หน</u> ง <u>ส</u> ื่อ <u>เข้า</u> ไป <u>ว่า</u> ตก <u>ไป</u> ถึง <u>สาม</u> ร <u>อย</u> ย <u>อด</u> ...	เหมือนต้นฉบับ	ใช้คำว่า "ก็"	ใช้คำว่า "ก็"
... <u>กร</u> าบ <u>ท</u> ูล <u>ว</u> า <u>พ</u> ว <u>ก</u> เม <u>ือ</u> ง <u>ช</u> ุม <u>ภ</u> อ <u>ร</u> เข้า <u>มา</u> ...	เกินคำว่า "เรือ"	เกินคำว่า "เรือ"	เกินคำว่า "เรือ"
... <u>พ</u> ว <u>ก</u> เร <u>ือ</u> ซ <u>ึ</u> ง <u>ไป</u> ค <u>าง</u> หน <u>า</u> ๑๐ <u>ลำ</u> ..	ใช้คำว่า "ที่"	เหมือนต้นฉบับ	ใช้คำว่า "ที่"
... <u>เรือ</u> ซ <u>ุน</u> ท <u>น</u> ท <u>วิ</u> ป <u>ล</u> อย <u>เข้า</u> มา <u>น</u> ั้น...	ตกคำว่า "เข้า"	เหมือนต้นฉบับ	ตกคำว่า "เข้า"
... <u>ท</u> ้าว <u>พ</u> ร <u>ร</u> ุ <u>ณ</u> า <u>ให้</u> จ <u>ัด</u> จ <u>ง</u> ทำ <u>ช</u> ิน <u>แล้ว</u> ...	เหมือนต้นฉบับ	ใช้คำว่า "ได้"	ใช้คำว่า "ได้"
... <u>ซ</u> ึ <u>น</u> ๑๑ <u>คำ</u> แล้ว ๆ <u>ท</u> ร <u>ง</u> ร <u>ั</u> ช <u>ถาม</u> ...	เหมือนต้นฉบับ	ตกคำว่า "ง"	ตกคำว่า "ง"
... <u>มัน</u> ได้ <u>ค</u> าว <u>ก</u> ะ <u>ล</u> ัน <u>ต</u> ัน <u>มา</u> แต่ <u>ค</u> าง <u>ไ</u> น <u>เ</u> ท <u>า</u> ...	เหมือนต้นฉบับ	เกินคำว่า "ข้าง"	เกินคำว่า "ข้าง"
... <u>ค</u> ง <u>จ</u> ไ <u>ด</u> เล <u>น</u> ก <u>ับ</u> มัน <u>วัน</u> หน <u>ึง</u> ...	เหมือนต้นฉบับ	เหมือนต้นฉบับ	ใช้คำว่า "กัน"
...๕ <u>ข้า</u> ๕ <u>ถ</u> าม <u>ล</u> วง <u>ร</u> า <u>ช</u> ป <u>ริ</u> ก ๑ <u>บ</u> อ <u>ก</u> ว <u>า</u> ...		ตกคำว่า "ราช"	ตกคำว่า "ราช"
... <u>เป</u> น <u>ค</u> น <u>ค</u> ล <u>า</u> ต <u>ไป</u> เส <u>ีย</u> แล้ว <u>ก</u> าน <u>อ</u> ไร <u>น</u> ัก <u>หน</u> า...	เหมือนต้นฉบับ	เหมือนต้นฉบับ	ตกคำว่า "แล้ว"
... <u>ร</u> บ <u>ก</u> ั <u>บ</u> ท <u>ัพ</u> พ <u>ณ</u> า <u>ไ</u> ซ <u>อยู่</u> ๗ <u>วัน</u> ...	เหมือนต้นฉบับ	เหมือนต้นฉบับ	ใช้คำว่า "๒"
... <u>แล้ว</u> จ <u>ุน</u> จ <u>ุ</u> ฎ <u>ี</u> ไป <u>ภ</u> บ <u>ร</u> เ <u>ือ</u> ก <u>อง</u> ท <u>ัพ</u> ท <u>วิ</u> เม <u>ือ</u> ง <u>ณ</u> ค <u>อ</u> ร...	ตกคำว่า "ไป"	ตกคำว่า "ไป"	ตกคำว่า "ไป"

จดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติ ฉบับที่ ๖

... <u>ติ</u> จ <u>ตาม</u> อยู่ <u>ยัง</u> ค <u>าง</u> ห <u>ล</u> วง <u>บ</u> ำ <u>ร</u> ง <u>อยู่</u> ๖ <u>ปี</u> ก...	ใช้คำว่า "ซุน"	ใช้คำว่า "ซุน"	ใช้คำว่า "ซุน"
... <u>เหมือน</u> เม <u>ือ</u> ง <u>สง</u> ข <u>ลา</u> ไม <u>ย</u> าง ๆ <u>ไร</u> ก <u>ิ</u> ค <u>ิด</u> ซ <u>ำ</u> ระ...	ใช้คำว่า "อย่างไร ๆ"	ใช้คำว่า "อย่างไร ๆ"	ใช้คำว่า "อย่างไร ๆ"

ฉบับตัวเขียนสมุดไทยคำ	ฉบับที่พิมพ์ครั้งที่ ๒ (พ.ศ. ๒๔๕๘)	ฉบับที่พิมพ์ครั้งที่ ๗ (พ.ศ. ๒๕๑๕)	ฉบับที่พิมพ์ครั้งที่ ๘ (พ.ศ. ๒๕๓๐)
...ว่ากลัวออกไป <u>อีก</u> เสียตักที่หนึ่งเทีต...	เหมือนต้นฉบับ	ใช้คำว่า "เสียอีก"	ใช้คำว่า "เสียอีก"
...มันออกไปถึงกัน <u>เข้า</u> แล้วมันก็คิดชักชวนกัน...	ตกคำว่า "เข้า"	ใช้คำว่า "ขึ้น"	ใช้คำว่า "ขึ้น"
...รับสงว่าความทวิ <u>ขอ</u> ว่าให้คิดจัดแจงทำ...	เหมือนต้นฉบับ	ใช้คำว่า "ข้อที่"	ใช้คำว่า "ข้อที่"
จดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติ ฉบับที่ ๗			
...มาถึงสงขลา <u>สบาย</u> แล้วก็หายกริ่งโกรฤ...	เหมือนต้นฉบับ	ตกคำว่า "สบายแล้วก็"	ตกคำว่า "สบายแล้วก็"
...เจ้าพญาณคอรมาหา <u>สิ</u> หนา เป็นไรจะไม่มาหา...	ใช้คำว่า "นะ"	ใช้คำว่า "นะ"	ใช้คำว่า "นะ"
...มาถึงสงขลาแล้ว <u>ขึ้น</u> มาตั้งอยู่ทิวไหน...	เหมือนต้นฉบับ	เหมือนต้นฉบับ	ใช้คำว่า "ขึ้นแล้ว"
...ใสเรืออำมอร์แมน <u>สน</u> เข้าไป <u>ใ</u> ทกบสำได้แล้วดี...	เหมือนต้นฉบับ	ตกคำว่า "ใ"	ตกคำว่า "ใ"
...ให้ทรงทราบก่อน <u>จ</u> ว่าไป <u>ย</u> างนี้ <u>บ</u> างก็ <u>จ</u> ดี...	เหมือนต้นฉบับ	ใช้คำว่า "จะไปว่า"	ใช้คำว่า "จะไปว่า"
...มีหนังสือ <u>มา</u> ใไปช่วยก็ <u>น</u> ง <u>เส</u> ย...	ตกคำว่า "มา"	เหมือนต้นฉบับ	ตกคำว่า "มา"
...แล้วสั่งให้ <u>แ</u> ต <u>พร</u> รัตน <u>โก</u> ษามิ <u>เ</u> ้าไป...	เหมือนต้นฉบับ	เหมือนต้นฉบับ	ตกคำว่า "แต่"
...มา ณ วัน เดือน <u>ห</u> ก <u>ข</u> ิน <u>ส</u> อง <u>ค</u> ำ...	ใช้คำว่า "๗"	ใช้คำว่า "๗"	ใช้คำว่า "๗"
จดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติ ฉบับที่ ๘			
...เข้ากัน ๖ ครั้ง <u>แ</u> ง <u>อ</u> ย <u>แ</u> ก <u>ก</u> ่อน <u>ล</u> ้ว...	เหมือนต้นฉบับ	ตกคำว่า "แต่"	ตกคำว่า "แต่"
...จำนวนเรือ <u>ก</u> อง <u>ท</u> พ <u>ย</u> ัง <u>ม</u> ิ <u>ง</u> อยู่ <u>ค</u> ัก <u>ข</u> ี <u>ล</u> ำ...	เหมือนต้นฉบับ	ใช้คำว่า "ที่"	ใช้คำว่า "ที่"
...มี <u>ป</u> ิน <u>ไ</u> หญ <u>น</u> อย <u>ด</u> ิน <u>ด</u> ำ <u>ก</u> ี <u>ม</u> าก <u>อ</u> ย <u>ู่</u> ใ <u>ก</u> ง <u>เ</u> า <u>น</u> ั้น...	เหมือนต้นฉบับ	ตกคำว่า "ถึง"	ตกคำว่า "ถึง"
...คาง <u>พ</u> ญา <u>ก</u> ัน <u>ด</u> ัน <u>ว</u> ำ <u>ม</u> ือ <u>อ</u> ย <u>ู่</u> เ <u>ท</u> า <u>ร</u> ...	เหมือนต้นฉบับ	ตกคำว่า "ว่า"	ตกคำว่า "ว่า"
...ปาน <u>น</u> ี้ <u>ก</u> ็ <u>ย</u> ัง <u>จ</u> <u>ค</u> อย <u>ฟ</u> ัง <u>ก</u> าน <u>อ</u> ย <u>ู่</u> น <u>ั้น</u> และ...	เหมือนต้นฉบับ	ตกคำว่า "ก็" และ เกินคำว่า "รอ"	ตกคำว่า "ก็" และ เกินคำว่า "รอ"
...ถ้า <u>มี</u> ราช <u>ก</u> าน <u>ค</u> าง <u>ป</u> าก <u>ไ</u> ด <u>ี</u> ขึ้น <u>ค</u> ร <u>ัง</u> ใ <u>ด</u>	เหมือนต้นฉบับ	ตกคำว่า "ข้าง"	ตกคำว่า "ข้าง"
จดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติ ฉบับที่ ๙			
...เข้ากัน ๗ ครั้ง <u>ค</u> ว <u>าม</u> แ <u>ง</u> อยู่ <u>แ</u> ก <u>ก</u> ่อน <u>น</u> ั้น <u>แ</u> ล <u>ว</u> ...	ตกคำว่า "ความ"	ตกคำว่า "ความ"	ตกคำว่า "ความ"
...ทรง <u>ร</u> ั <u>ษ</u> ว <u>าย</u> ก <u>ล</u> ง <u>ไป</u> ค <u>าง</u> ใ <u>น</u> ค <u>อง</u> ค <u>ิ</u> ด <u>ก</u> าน...	เหมือนต้นฉบับ	ตกคำว่า "ไป"	ตกคำว่า "ไป"
... <u>จ</u> ไป <u>ท</u> ิง <u>ก</u> า <u>น</u> เมือง <u>ก</u> ัน <u>ด</u> ัน <u>เส</u> ย <u>น</u> ั้น <u>จ</u> ใ <u>ด</u> ...	เหมือนต้นฉบับ	เหมือนต้นฉบับ	ตกคำว่า "การ"
...ด้วย <u>ก</u> ัน <u>ท</u> ง <u>ส</u> ิน <u>ท</u> ร <u>ง</u> ร <u>ั</u> ษ <u>ธ</u> าม <u>ว</u> ำ <u>ป</u> เ <u>น</u> ก <u>ใ</u> ร <u>เ</u> ้า <u>ป</u> ลา...	เหมือนต้นฉบับ	เกินคำว่า "หมด" และ ตกคำว่า "เป็นกระไร"	เกินคำว่า "หมด" และ ตกคำว่า "เป็นกระไร"
...ทรง <u>ร</u> ั <u>ษ</u> ธ <u>าม</u> ว <u>ำ</u> ป <u>เ</u> น <u>แ</u> ก <u>ก</u> า <u>พ</u> ...	เหมือนต้นฉบับ	เหมือนต้นฉบับ	ตกคำว่า "ถาม"
...คาง <u>แ</u> ก <u>น</u> ั้น <u>เ</u> ้า <u>มา</u> อยู่ <u>ตาม</u> บ <u>าน</u> เมือง <u>ม</u> ด <u>แ</u> ล <u>ว</u> เ <u>ท</u> า...	เหมือนต้นฉบับ	ใช้คำว่า "มาเข้า"	ใช้คำว่า "มาเข้า"

ฉบับตัวเขียนสมุดไทยดำ	ฉบับที่พิมพ์ครั้งที่ ๒ (พ.ศ. ๒๔๕๘)	ฉบับที่พิมพ์ครั้งที่ ๗ (พ.ศ. ๒๕๑๕)	ฉบับที่พิมพ์ครั้งที่ ๘ (พ.ศ. ๒๕๓๐)
...เป็นคนเมืองไทรชายสกรร ๑๕ สามโนครวั ๕ (เข้ากัน) ๒๐ เมืองจนะ ชายสกรร ๑๐ สามโน ครวั ๓๕ (เข้ากัน) ๔๕ คน เมืองตานี ชายสกรร ๘ สามโนครวั ๘ (เข้ากัน) ๑๖ คน ...	ตกที่ขีดเส้นใต้	เหมือนต้นฉบับ	ตกที่ขีดเส้นใต้
...ทรงตรัษฎามว่าบอกเข้าไปด้วย...	ตกคำว่า "ถาม"	ตกคำว่า "ถาม"	ตกคำว่า "ถาม"
...เมื่อจะญาลันมาจากเมืองกลันตันนั้น...	ตกคำว่า "เมือง"	ตกคำว่า "เมือง"	ตกคำว่า "เมือง"
...ก่อนนำเงินตกเข้าไปในวันหนึ่ง ๒ วันนั้น...	เหมือนต้นฉบับ	เหมือนต้นฉบับ	ตกคำว่า "ตก", "หนึ่ง"
...เจ้าพญาบรมราชก็ไมมาถึงเข้าได้...	เหมือนต้นฉบับ	เหมือนต้นฉบับ	ใช้คำว่า "จึง"
...อยู่นักหนาแล้ว ครันอ่านหนังสือบอกถวายจบ แล้ว ทรงตรัษ...	เหมือนต้นฉบับ	เหมือนต้นฉบับ	ตกที่ขีดเส้นใต้
...ก็สุดแต่คิดให้เป็นที่ไชยช่าณะแวกาน...	เหมือนต้นฉบับ	เหมือนต้นฉบับ	ตกคำว่า "ที่"
...เมื่อยงกำลังจตุตถ์ด้วยนี้...	เหมือนต้นฉบับ	เหมือนต้นฉบับ	ตกคำว่า "จะ"
...มันชุกรบกันมากินานแล้ว จไม่ตกลงบางตา...	เหมือนต้นฉบับ	เหมือนต้นฉบับ	ตกคำว่า "มา"
...ครันแกหนังสืออ่านถวายจบแล้ว...	เหมือนต้นฉบับ	ตกคำว่า "อ่าน"	ตกคำว่า "อ่าน"
...รักษาไวเปนที่วหมันใดที่วไหน...	เหมือนต้นฉบับ	เหมือนต้นฉบับ	ตกคำว่า "ได้"
...ก็จมาเสียเท่านั้นกันเอง...	เหมือนต้นฉบับ	เหมือนต้นฉบับ	ตกคำว่า "กัน"
...รับสั่งว่า เหน่ดีด้วยกันยงนั้น...	เหมือนต้นฉบับ	เกินคำว่า "จะ"	เกินคำว่า "จะ"
...ให้เจ้าพญาบรมราชกับพญาเพชรบุรียกลงไป...	ตกคำที่ขีดเส้นใต้	ตกคำที่ขีดเส้นใต้	ตกคำที่ขีดเส้นใต้
...พญาเพชรบุรียกลงไปกับให้หลวงพิทักษ์...	เหมือนต้นฉบับ	เหมือนต้นฉบับ	ตกคำว่า "ยก"
...เหนจหายากกว่ากานคางเมืองไทร...	เหมือนต้นฉบับ	เหมือนต้นฉบับ	ตกคำว่า "การ"
...มีขอความถิถวนประการใดก็แจ้ง...	เหมือนต้นฉบับ	ใช้คำว่า "ถ้วนถิ"	ใช้คำว่า "ถ้วนถิ"
...เดือนเจตแรมหาคำปีกุนเอศก...	เหมือนต้นฉบับ	เหมือนต้นฉบับ	ใช้คำว่า "๘"
จดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติ ฉบับที่ ๑๐			
...เข้ากัน ๘ ครั้ง ความแจ้งอยู่แต่ก่อนนั้นแล้ว...	เหมือนต้นฉบับ	เหมือนต้นฉบับ	ตกคำว่า "แต่"
...เปนเหตุด้วยเจ้าพญาณเคอร...	เหมือนต้นฉบับ	เหมือนต้นฉบับ	ใช้คำว่า "ให้"
...ที่วเมืองชุกรบกว่าจแล้วควาก็รอกมาถึง...	เหมือนต้นฉบับ	เหมือนต้นฉบับ	ตกคำว่า "จะ" และ ใช้คำว่า "ก็รชว"
...เส้นมดลินออกไปชำระอยู่ที่วชุกรบ...	ใช้คำว่า "มา"	ใช้คำว่า "มา"	ใช้คำว่า "มา"
...ชำระบจบลงไปหากองทัพใหญ่ให้ถึง...	เหมือนต้นฉบับ	เหมือนต้นฉบับ	ใช้คำว่า "ทาง"

ฉบับตัวเขียนสมุดไทยดำ	ฉบับที่พิมพ์ครั้งที่ ๒ (พ.ศ. ๒๔๕๘)	ฉบับที่พิมพ์ครั้งที่ ๗ (พ.ศ. ๒๕๑๕)	ฉบับที่พิมพ์ครั้งที่ ๘ (พ.ศ. ๒๕๓๐)
...ให้ไดกลับเข้ามา_เร็ว ๆ เท็ด...	เกินคำว่า "โดย"	เกินคำว่า "โดย"	เกินคำว่า "โดย"
...ออกมาครงกอนนั้น_ครงหนิง...	เหมือนต้นฉบับ	เหมือนต้นฉบับ	เกินคำว่า "แต่"
จดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติ ฉบับที่ ๑๑			
...จึงสงบรอรอ <u>อ</u> กันลงได้...	ตกคำว่า "รอ"	ตกคำว่า "รอ"	ตกคำว่า "รอ"
...ได้ศึก ๒ สำ ๓ สำแล้ว_ที่เดยิว...	เกินคำว่า "ดี"	เกินคำว่า "ดี"	เกินคำว่า "ดี"
...ควาเลืองภา_ลงไปแล้วกองทัพกรุง_ฯ จยกไป..	เหมือนต้นฉบับ	เกินคำว่า "กัน","เทพ"	เกินคำว่า "กัน","เทพ"
...จจัดแจงรับ <u>ว</u> ากล่าวประการใดก็จจัดแจงรับ เสียไหแล้ว...	เหมือนต้นฉบับ	เหมือนต้นฉบับ	ตกที่ขีดเส้นใต้
...ถามดูทิวคำวดอกไม้เงิน_ทองนั้น...	เหมือนต้นฉบับ	เกินคำว่า "ดอกไม้"	เกินคำว่า "ดอกไม้"
...ถามเรือลูกค่าใคร ๆ ก็ <u>ว</u> า <u>จ</u> มา ๆ อยู่เหมือน...	ตกคำว่า "จะ"	ตกคำว่า "จะ"	ตกคำว่า "จะ"
จดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติ ฉบับที่ ๑๒			
...ออกมากับจหมื่น_เสนา ฅวันเดือน ๔..	เกินคำว่า "อินทร"	เกินคำว่า "อินทร"	เกินคำว่า "อินทร"
...ทรงตรัษถาม <u>ว</u> า เออเอาสงให้ออกมา...	ตกคำว่า "ถาม"	เหมือนต้นฉบับ	ตกคำว่า "ถาม"
...ว่าไลเลียง <u>ไ</u> ถถามพวกตรงกานญ...	เหมือนต้นฉบับ	เหมือนต้นฉบับ	ตกคำว่า "ไถ"
...ก็ <u>ท</u> าคุม <u>ห</u> ง <u>พ</u> วก <u>พ</u> ิน <u>ง</u> จิง <u>ไ</u> ต <u>วิ</u> ว <u>ท</u> ร <u>บ</u> กัน...	ตกคำว่า "พวก"	ตกคำว่า "พวก"	ตกคำว่า "พวก"
...พูดกับหลวงสร <u>เส</u> น <u>ี</u> ว <u>า</u> ท <u>า</u> น <u>ข</u> ้า <u>ห</u> ล <u>ว</u> ง <u>อ</u> ก <u>ต</u> มา...	เหมือนต้นฉบับ	เหมือนต้นฉบับ	ตกคำว่า "ว"
...พญา <u>ก</u> ัน <u>ต</u> ัน <u>ว</u> ากล <u>ว</u> ่า <u>ก</u> ็ <u>เ</u> น <u>ค</u> ว <u>า</u> จ <u>ร</u> ิง...	เหมือนต้นฉบับ	เหมือนต้นฉบับ	ตกคำว่า "ว"
...ทรงพร <u>า</u> ไ <u>ล</u> อ <u>ว</u> อ <u>น</u> อยู่ <u>ก</u> ัน <u>ก</u> น <u>า</u> ...	ตกคำว่า "ก"	ตกคำว่า "ก"	ตกคำว่า "ก"
...อง <u>ก</u> ษ <u>จ</u> ค <u>ิ</u> ด <u>ม</u> ว <u>า</u> ก <u>ล</u> ่า <u>ว</u> ก <u>็</u> เ <u>น</u> ด <u>ะ</u> พ <u>ิ</u> น <u>ง</u> ร <u>บ</u> กับ...	เหมือนต้นฉบับ	เหมือนต้นฉบับ	ตกคำว่า "มา"
...ถ้า <u>ค</u> ิด <u>เอ</u> า <u>ต</u> า <u>ม</u> ค <u>ว</u> า <u>ม</u> ที่ <u>ว</u> ่า <u>อ</u> ก <u>ม</u> า <u>ล</u> แล้ว...	เหมือนต้นฉบับ	ตกคำว่า "ตาม"	ตกคำว่า "ตาม"
...มัน <u>จ</u> มา <u>ก</u> ็ <u>ด</u> เ <u>ค</u> น <u>ที่</u> ว <u>ไ</u> ม <u>ค</u> ิด <u>ค</u> น <u>ค</u> ิด <u>ล</u> แล้ว...	ใช้คำว่า "ที่คน"	ใช้คำว่า "ที่คน"	ใช้คำว่า "ที่คน"
...อ <u>า</u> น <u>ก</u> ว <u>าย</u> ไป <u>ด</u> ึง <u>ที่</u> ว <u>ข</u> อ <u>ย</u> ก <u>ว</u> า <u>ม</u> ใ <u>น</u> บ <u>อ</u> ก...	เหมือนต้นฉบับ	เหมือนต้นฉบับ	ตกคำว่า "ยก"
...ด <u>ะ</u> ย <u>ง</u> ข <u>า</u> ด <u>ค</u> ว <u>า</u> ม <u>อ</u> ย <u>ุ</u> น <u>น</u> ย <u>ห</u> ิง...	ใช้คำว่า "แต่ความยัง ขาด"	ใช้คำว่า "แต่ความยัง ขาด"	ใช้คำว่า "แต่ความยัง ขาด"
...ด <u>ง</u> ด <u>ั</u> ว <u>เ</u> น <u>ท</u> ิว <u>บ</u> าน <u>ม</u> ือ <u>ง</u> ที่ <u>ด</u> ี <u>ย</u> ว <u>ฤ</u> า...	เกินคำว่า "ใหญ่"	เกินคำว่า "ใหญ่"	เกินคำว่า "ใหญ่"
...ห <u>น</u> ง <u>ส</u> ือ <u>ค</u> าง <u>ห</u> ล <u>ว</u> ง <u>ศ</u> รี <u>เส</u> น <u>า</u> จ <u>ว</u> ่า <u>ก</u> ล <u>่า</u> ว...	เหมือนต้นฉบับ	ใช้คำว่า "ข้า"	ใช้คำว่า "ข้า"

ฉบับตัวเขียนสมุดไทยดำ	ฉบับที่พิมพ์ครั้งที่ ๒ (พ.ศ. ๒๔๕๘)	ฉบับที่พิมพ์ครั้งที่ ๗ (พ.ศ. ๒๕๑๕)	ฉบับที่พิมพ์ครั้งที่ ๘ (พ.ศ. ๒๕๓๐)
จดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติ ฉบับที่ ๑๓			
...และชิงมันไม้ม่าฟุ้งทองทรานันเดิม...	เหมือนต้นฉบับ	ตกคำว่า "มา"	ตกคำว่า "มา"
...ความอันนี้ก็เปนความเก่านั้น...	เหมือนต้นฉบับ	เหมือนต้นฉบับ	ตกคำว่า "ก็"
...ใครจตุรายแก่กัน...	ใช้คำว่า "กว่า"	ใช้คำว่า "กว่า"	ใช้คำว่า "กว่า"
...แต่เมื่อเดือนสี่คางชิน..	เหมือนต้นฉบับ	เหมือนต้นฉบับ	ใช้คำว่า "๕"
...พี่น้องวิวาทรบกันไปช่วยยั้งไรใด...	เหมือนต้นฉบับ	เหมือนต้นฉบับ	ใช้คำว่า "จะยกมา"
...จัดแจงโดยพรอสเสออยู่แล้ว...	ใช้คำว่า "ได้"	ใช้คำว่า "ได้"	ใช้คำว่า "ได้"
...เจ้าคุณหาบลากราบทูลว่า_ หลวง...	เกินที่ขีดเส้นใต้ ข้อความข้างล่าง	เหมือนต้นฉบับ	เกินที่ขีดเส้นใต้ ข้อความข้างล่าง
...ถ้าความจมีเกี่ยวคองกันปรกานใดก็ให้แต่ง คนขึ้นมาว่ากล่าวทิวเมืองสงขลาให้พรอมกันไหน กฤษา พญาบาโงยเล็กถอนยกพักพวกความฟาก มาอยู่คางฟากบาน...	ตกที่ขีดเส้นใต้	เหมือนต้นฉบับ	ตกที่ขีดเส้นใต้
...ลงไปเมืองกลันตัน_ทิวเดียว...	เหมือนต้นฉบับ	เหมือนต้นฉบับ	เกินคำว่า "เลย"
...พญาเสนาผู้เบต_ยกตามลงไปแล้ว...	เกินคำว่า "จะ"	เกินคำว่า "จะ"	เกินคำว่า "จะ"
...ความทิวขึ้นมาเท่านั้นภอทราบว่ากองทัพ...	ใช้คำว่า "ถ้า"	ใช้คำว่า "ถ้า"	ใช้คำว่า "ถ้า"
...ออกมาจับสัน_สท้านมาตามทาง..	เหมือนต้นฉบับ	เกินคำว่า "ให้"	เกินคำว่า "ให้"
...ให้มัวมีนมากขึ้นไทรอนในออกยากนำ...	ตกคำว่า "ให้"	ตกคำว่า "ให้"	ตกคำว่า "ให้"
...องได้เอียงไปคางไปคางได้...	ตกคำว่า "ข้างไป"	ตกคำว่า "ข้างไป"	ตกคำว่า "ข้างไป"
...ทำไมจึงไม่ชวนกันรุมไลจับเอามัน...	ใช้คำว่า "ช่วย", "จ้ำ"	เหมือนต้นฉบับ	ใช้คำว่า "ช่วย", "จ้ำ"
จดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติ ฉบับที่ ๑๔			
...ทรงพรสวนรับสั่งว่า...	เหมือนต้นฉบับ	เหมือนต้นฉบับ	ตกคำว่า "รับ"
...แล้วว่าทิวพวกซือชายผีน...	ใช้คำว่า "พวกที่"	ใช้คำว่า "พวกที่"	ใช้คำว่า "พวกที่"
...นานไปเมืองกลันตันจตุลลยไปเสีย...	ใช้คำว่า "เมืองไทร"	ใช้คำว่า "เมืองไทร"	ใช้คำว่า "เมืองไทร"
...พญาไทร <u>ไซคน</u> พลัดเปลี่ยนกันไป...	ตกคำว่า "ไซคน"	ตกคำว่า "ไซคน"	ตกคำว่า "ไซคน"
...หาใดทรงตรัส_ปรกานใดไม...	เหมือนต้นฉบับ	เกินคำว่า "แต่"	เกินคำว่า "แต่"
...คางเมืองตานีผู้คนอยู่เสกสิน...	เหมือนต้นฉบับ	เหมือนต้นฉบับ	ใช้คำว่า "มี"
...ว่ากระทพไปให้ถึงพญาพัทลุง...	ตกคำว่า "ให้"	ตกคำว่า "ให้"	ตกคำว่า "ให้"
...ก็ให้เข้ามาอยู่เสกคางในนั้นเอง	เหมือนต้นฉบับ	เหมือนต้นฉบับ	ใช้คำว่า "เส้น"

ฉบับตัวเขียนสมุดไทยดำ	ฉบับที่พิมพ์ครั้งที่ ๒ (พ.ศ. ๒๔๕๘)	ฉบับที่พิมพ์ครั้งที่ ๗ (พ.ศ. ๒๕๑๕)	ฉบับที่พิมพ์ครั้งที่ ๘ (พ.ศ. ๒๕๓๐)
...ครั้นอ่านราชหนังสือถวายจบลงแล้ว...	เหมือนต้นฉบับ	เหมือนต้นฉบับ	ตกคำว่า "ถวาย"
จดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติ ฉบับที่ ๑๕			
...หมื่นนิกอรถือเข้ามา ๑ แต่เมืองสงขลา...	เหมือนต้นฉบับ	ตกคำว่า "๑"	ตกคำว่า "๑"
...ตนอุปษาว่า ๑ มีความผิดอยู่...	ตกคำว่า "๑"	ตกคำว่า "๑"	ตกคำว่า "๑"
...ได้ผ่อนขืนมาถึงที่วังลาเมืองพัทลุง...	เหมือนต้นฉบับ	ใช้คำว่า "พังงา"	ใช้คำว่า "พังงา"
...มีตามเข้าไปบางอีกฤาไม้...	ใช้คำว่า "อีกบ้าง"	ใช้คำว่า "อีกบ้าง"	ใช้คำว่า "อีกบ้าง"
...ฝึกปลาของมีชือกินได้เอาใสงให้...	ใช้คำว่า "มือ"	ใช้คำว่า "มือ"	ใช้คำว่า "มือ"
...ไม่ต้องให้รับสั่งถึง ๒ ครั้ง ๓ ครั้ง...	เหมือนต้นฉบับ	ตกคำว่า "ให้"	ตกคำว่า "ให้"
...คางนอกก็คงจรรูถิพนมากกว่านี้...	เหมือนต้นฉบับ	ตกคำว่า "จะ"	ตกคำว่า "จะ"
...กราบทูลว่าทิวแผ่นดินตีเมืองกลันตัน...	ตกคำว่า "แผน"และ ใช้คำว่า "ต่อ"	ตกคำว่า "แผน"และ ใช้คำว่า "ต่อ"	ตกคำว่า "แผน"และ ใช้คำว่า "ต่อ"
...ที่วณคอร์กเอาจลงไปตบแดงไว้สองลำ...	ใช้คำว่า "ตก"	ใช้คำว่า "ตก"	ใช้คำว่า "ตก"

หมายเหตุ : เหมือนต้นฉบับ คือ ไม่มีข้อผิดพลาด

คำที่ตก คือ ส่วนที่ขีดเส้นใต้

ส่วนที่เกิน คือ ส่วนที่_เอาไว้

ภาคผนวก ข
หนังสือสัญญาทางพระราชไมตรี

หนังสือสัญญาทางพระราชไมตรี ประเทศอังกฤษ และ ประเทศสยาม คชศดศักราช ๑๘๖๖

สมเด็จพระบรมนารถพิตรพระพุทธรเจ้าอยู่หัว ณ กรุงเทพมหานครศรีอยุธยา ล้นเกล้าล้นกระหม่อม พระราชวังบวรสถานมงคล มีรับสั่งโปรดเกล้าฯ ให้ท่านอรรคมหาเสนาบดีผู้ใหญ่ฝ่ายกรุงเทพมหานครศรีอยุธยา พร้อมกันทำหนังสือสัญญากับกะปิตันหัตริบารนีทูตอังกฤษฝ่ายกรุงอังกฤษอัน ณ ะบันอิตินเดียกุ่มป็นนี้ ผู้ครองอินเดียของอังกฤษอยู่ในบังคับกิงอันปาลีแมนอังกฤษ กับเรตอัน ณ ะบันลอดอำหัตสิทเจ้าเมืองมังกะลา แลขุนนางผู้ใหญ่ฝ่ายกรุงอังกฤษ พร้อมกันแต่งให้กะปิตันหัตริบารนีเป็นทูตแทนตัวมาทำหนังสือสัญญาด้วย ท่านอัครมหาเสนาบดีผู้ใหญ่ ณ กรุงเทพมหานครศรีอยุธยา ไทยกับชาติอังกฤษได้เปนมหาไมตรีไว้ความ สัจจกรักใคร่ ด้วยน้ำใจอันซื่อตรงสุจริตต่อกันทั้งสองฝ่าย ไทยอังกฤษทำหนังสือสัญญารวมกันสองฉบับ ให้ไว้ ณ กรุงไทยฉบับหนึ่ง ให้หัวเมืองใหญ่เมืองน้อยซึ่งขึ้นแก่กรุงรัฐจทั่ว ให้ไว้ ณ เมืองมังกะลาฉบับหนึ่ง ให้หัวเมือง ใหญ่เมืองน้อยซึ่งขึ้นแก่กรุงอังกฤษรัฐจทั่ว ปิดตราหลวงตราท่านอัครมหาเสนาบดีผู้ใหญ่ ณ กรุงเทพมหานครศรี อยุธยาลงในหนังสือสัญญาทั้งสองฉบับเป็นสำคัญ ปิดตามเทรศอันณะระบันลอดอำหัตสิทเจ้าเมืองมังกะลาตรา ขุนนางผู้ใหญ่ฝ่ายกรุงอังกฤษลงในหนังสือสัญญาทั้งสองฉบับเป็นสำคัญ

ข้อ ๑ ว่า อังกฤษกับไทยเป็นไมตรีรักใคร่โดยความสัจสุจริตซื่อตรงต่อกัน ไทยมิได้คิดร้ายที่จะ เบียดเบียนพหำสิ่งไรต่ออังกฤษฯ มิได้คิดร้ายที่จะเบียดเบียนพหำสิ่งไรต่อไทย แต่บรรดาบ้านเมืองซึ่งขึ้นแก่อังกฤษ ทั้งสิ้น ไทยไม่ไปเบียดเบียนพหุงชิงเอาบ้านเมืองเซตแดนของอังกฤษ แต่บรรดาบ้านเมืองซึ่งขึ้นแก่ไทยทั้งสิ้น อังกฤษไม่ไปเบียดเบียนพหุงชิงเอาบ้านเมืองเซตแดนไทยฯ จะจัดแจงเซตแดนไทยตามอย่างธรรมเนียม ประการใดตามแต่ใจไทย

ข้อ ๒ ถ้าบ้านเมืองใดซึ่งขึ้นแก่อังกฤษ จะทำสิ่งใดให้เหลือเกิดต่อเมืองไทยฯ ไม่ไปทำอันตรายแก่ บ้านเมือง จะบอกแก่อังกฤษก่อน อังกฤษจะว่ากล่าวให้โดยสัจโดยจริงถ้าผิดอังกฤษจะทำโทษตามความผิด ถ้า บ้านเมืองใดซึ่งขึ้นแก่ไทยจะทำสิ่งใดให้เหลือเกินต่ออังกฤษ ฯ ไม่ไปทำอันตรายแก่บ้านเมือง จะบอกกล่าวแก่ เมืองไทยก่อน ไทยจะว่ากล่าวให้โดยสัจโดยจริง ถ้าผิดไทยจะทำโทษให้ตามความผิด ถ้าบ้านเมืองไทยซึ่งอยู่ ใกล้เมืองอังกฤษจะยกกองทัพเรือไป ถ้าเจ้าเมืองอังกฤษถามว่าจะไปไหน เจ้าเมืองไทยจะต้องบอกแก่เจ้าเมือง อังกฤษ ถ้าบ้านเมืองอังกฤษซึ่งอยู่ใกล้เมืองไทยจะยกกองทัพเรือไป ถ้าเจ้าเมืองไทยถามว่าจะไปไหน เจ้าเมือง อังกฤษจะต้องบอกแก่เจ้าเมืองไทย

ข้อ ๓ ถ้าบ้านเมืองของไทยของอังกฤษ ฝ่ายทิศวันขึ้นฝ่ายทิศวันตก ทิศลมว่าวทิศลมสำเภาที่อยู่ ใกล้ต่อแดนกัน ถ้าอังกฤษสงไสยด้วยเซตแดนยังมิรู้แน่ ก็ให้เจ้าเมืองฝ่ายข้างอังกฤษมีหนังสือ แต่คนแลชาว ด่านมาได้ถามเจ้าเมืองฝ่ายไทยที่อยู่ใกล้กัน เจ้าเมืองฝ่ายไทยจะแต่งกรรมการแลชาวด่านพร้อมด้วยคนเจ้าเมือง ฝ่ายอังกฤษไปกำหนดชี้ที่แดนต่อกันให้รู้เป้นแน่ทั้งสองข้างโดยทางไมตรี ถ้าเจ้าเมืองฝ่ายไทยสงไสยด้วยเซต แแดนยังมิรู้แน่ก็ให้เจ้าเมืองฝ่ายข้างไทยมีหนังสือแต่งคนแลชาวด่านมาได้ถามเจ้าเมืองฝ่ายอังกฤษที่อยู่ใกล้กัน เจ้าเมืองฝ่ายอังกฤษจะแ่รงกรรมการแลชาวด่าน พร้อมด้วยคนเจ้าเมืองฝ่ายไทยไปกำหนดชี้ที่แดนต่อกันให้รู้แน่ ทั้งสองข้างโดยทางไมตรี ถ้าเจ้าเมืองฝ่ายไทยสงไสยด้วยเซตแดนยังมิรู้แน่ก็ให้เจ้าเมืองฝ่ายข้างไทยมีหนังสือ

แต่งคนแลชาวด่านมาไต่ถามเจ้าเมืองฝ่ายอังกฤษที่อยู่ใกล้กัน เจ้าเมืองฝ่ายอังกฤษจะแต่งกรมการแลชาวด่านพร้อมด้วยคนเจ้าเมืองฝ่ายไทยไปกำหนดชี้ที่แดนต่อกัน ให้รู้แน่ทั้งสองข้างโดยทางไมตรี

ข้อ ๔ ถ้าคนของไทยหนีไปอยู่ในแดนอังกฤษ ไทยไม่ล่วงเกินเข้าไปจับกุมคนในแดนอังกฤษ ไทยจะไปว่ากล่าวขอแต่โดยดี อังกฤษจะยอมให้ก็ได้ ไม่ยอมให้ก็ได้ ถ้าคนอังกฤษหนีไปอยู่ในแดนไทย อังกฤษไม่ล่วงเกินเข้าไปจับกุมคนในแดนไทย อังกฤษจะไปว่ากล่าวขอแต่โดยดี ไทยจะยอมให้ก็ได้ ไม่ยอมให้ก็ได้

ข้อ ๕ อังกฤษกับไทยได้ทำหนังสือสัญญาเป็นไมตรีสุจริตต่อกันแล้ว ถ้าลูกค้าฝ่ายข้างอังกฤษไปมาค้าขาย ณ เมืองไทยที่เมืองมีสินค้ามาก สลุปกำปั่นเรือสำเภาก็จะไปมาค้าขายได้ไทยจะห้ามปรามรุงให้ซื้อขายโดยสะดวก ถ้าลูกค้าฝ่ายข้างไทยไปมาค้าขาย ณ เมืองอังกฤษได้ๆ เรือสำเภาสลุปกำปั่นจะไปมาค้าขายได้ อังกฤษจะห้ามปรามรุงให้ซื้อขายโดยสะดวก ไทยจะไปเมืองอังกฤษๆ จะไปเมืองไทย ให้ทำตามอย่างธรรมเนียมบ้านเมืองทั้งสองฝ่าย ถ้าไม่รู้อย่างธรรมเนียม ให้ขุนนางไทยให้ขุนนางอังกฤษบอกอย่างธรรมเนียม ให้พวกไทยที่ไปเมืองอังกฤษต้องทำตามกฎหมายอย่างธรรมเนียมเมืองอังกฤษทุกสิ่ง พวกอังกฤษไปเมืองไทยต้องทำตามกฎหมายอย่างธรรมเนียมเมืองไทยทุกสิ่ง

ข้อ ๖ ถ้าลูกค้าฝ่ายเมืองไทยก็ตีเมืองอังกฤษก็ตี จะไปซื้อขาย ณ เมืองมังกะลาแลหัวเมืองขึ้นแก่อังกฤษ จะไปซื้อขาย ณ กรุงไทยแลหัวเมืองขึ้นแก่กรุงไทย ให้ลูกค้าเสียค่าธรรมเนียมในการค้าขายให้ตามอย่างธรรมเนียมบ้านเมืองทั้งสองฝ่าย ให้ลูกค้าแลไพร่พลเมืองได้ซื้อได้ขายเองในเมืองนั้น ถ้าลูกค้าไทยถ้าลูกค้าอังกฤษจะมีคดีข้อความสิ่งใดๆ ก็ตี ให้ฟ้องร้องต่อขุนนางเจ้าเมืองกรมการฝ่ายไทยฝ่ายอังกฤษ ขุนนางเจ้าเมืองกรมการจะชำระตัดสินให้ตามกฎหมายอย่างธรรมเนียมบ้านเมืองของทั้งสองฝ่าย ถ้าลูกค้าไทยถ้าลูกค้าอังกฤษก็ตี ซื้อขายไม่สืบสวนว่าคนชั่วคนดี ซื้อขายปะคนชั่วพาเอาสิ่งของหลบหนีไป แลเจ้าเมืองกรมการจะสืบสวนเอาตัวมาชำระให้โดยสุจริต ถ้ามีเงินมีของใช้ให้ก็ได้ ถ้าไม่มีเงินมีของให้และมีได้ตัวผู้หนี ก็เพราะลูกค้าทำผิดเอง

ข้อ ๗ ถ้าลูกค้าฝ่ายไทยฝ่ายอังกฤษก็ตี จะไปซื้อขาย ณ เมืองอังกฤษแลเมืองไทยจะขอตั้งห้างตั้งเรือน จะขออาไศรยเช่าที่โรงเรือนใส่สินค้า ถ้าขุนนางไทยถ้าขุนนางอังกฤษแลเจ้าเมืองกรมการไม่ยอมให้อยู่ก็อยู่ไม่ได้ ถ้ายอมให้อยู่จึงให้ลูกค้าขึ้นอยู่ตามสัญญาว่ากล่าวกัน แลให้ขุนนางไทยแลให้ขุนนางอังกฤษแลเจ้าเมืองกรมการช่วยดูแลเอาใจใส่ อย่าให้ไพร่บ้านพลเมืองทำข่มเหงแก่ลูกค้า อย่าให้ลูกค้าทำข่มเหงแก่ไพร่บ้านพลเมือง ถ้าลูกค้าอังกฤษพวกอังกฤษ ลูกค้าไทยพวกไทยที่ไม่เกี่ยวข้อง จะขนเอาสิ่งของลงเรือสำเภาสลุปกำปั่นลากลับไปบ้านเมืองเมื่อใด ก็ให้ได้กลับไปโดยสะดวก

ข้อ ๘ ถ้าลูกค้าจะไปค้าขายบ้านใดเมืองใดฝ่ายไทยฝ่ายอังกฤษก็ตี ถ้าสลุปกำปั่นเรือแลสำเภของอังกฤษของไทยก็ตี จะเป็นอันตรายสิ่งใดสิ่งหนึ่ง ขุนนางไทยแลขุนนางอังกฤษจะช่วยห้ามปรามกว่าจะเสร็จ ถ้าสลุปกำปั่นเรือสำเภของอังกฤษของไทยก็ตีแตกลงที่บ้านใดเมืองใด ไทยอังกฤษเก็บได้สิ่งของในสลุปในกำปั่นเรือสำเภที่แตกมากน้อยเท่าใด ให้ขุนนางอังกฤษให้ขุนนางไทยชำระไล่เลียงเอาสิ่งของคืนให้แก่เจ้าของ ถ้าเจ้าของตายก็ให้คืนให้แก่พวกพ้อง ให้เจ้าของแลพวกพ้องแทนคุณผู้เก็บได้ตามสมควร ถ้าพวกไทยพวกอังกฤษไปเมืองอังกฤษไปเมืองไทยตาย สิ่งของพวกไทยพวกอังกฤษมีอยู่มากน้อยเท่าใด ให้คืนให้พวกพ้องของอังกฤษของไทย ถ้าพวกพ้องไทยถ้าพวกพ้องอังกฤษไม่มีที่เมืองนั้นอยู่เมืองอื่นมาได้ จะแต่งคนถือหนังสือมารับเอาสิ่งของ ก็ให้ส่งสิ่งของให้แก่ผู้ถือหนังสือให้คืน

ข้อ ๙ ถ้าลูกค้าข้างอังกฤษจะใคร่มาค้าขาย ณ เมืองไทยที่ยังไม่เคยไปมาค้าขายให้ลูกค้าหาพระยาผู้ครองเมืองก่อน ถ้าเมืองไหนไม่มีสินค้าพระยาผู้ครองเมืองก็จะบอกว่าสลุปกำปั่นจะมาค้าขายหาสินค้าไม่ ถ้าเมืองไหนมีสินค้าพอจะรับสลุปพอจะรับกำปั่นได้พระยาผู้ครองเมืองก็จะให้สลุปให้กำปั่นมาค้าขาย

ข้อ ๑๐ อังกฤษแลไทยสัญญาต่อกัน การค้าขายซึ่งจะมีต่อกันโดยสะดวกในเมืองอังกฤษ เมืองเกาะหมาก เมืองมลากา เมืองสิงหะโปรา แลเมืองของไทย คือเมืองนคร เมืองพัทลุง เมืองสงขลา เมืองตานี เมืองกลาง เมืองไทร และหัวเมืองอื่นๆ ลูกค้าจีน ลูกค้าแขก เมืองอังกฤษ ให้ได้ค้าขายทางยกทางคลองโดยสะดวก ถ้าลูกค้าลูกค้าแขก เมืองมฤท เมืองทวาย เมืองตนาว เมืองเย ซึ่งขึ้นกับอังกฤษจะเจ้ามาค้าขาย ณ เมืองไทย อังกฤษจะมีหนังสือเข้ามาเป็นสำคัญ ให้ได้ค้าขายทางบกทางน้ำโดยสะดวก แลจะห้ามมิให้ลูกค้าเอาฝิ่นซึ่งเป็นของต้องห้ามเข้ามาค้าขาย ณ เมืองไทยเป็นอันขาด ถ้าลูกค้าจีนเอาฝิ่นเข้ามาขายเมืองใดให้พระยาผู้ครองเมืองเก็บรับเอาฝิ่นไปเสียให้สิ้น

ข้อ ๑๑ ถ้าอังกฤษจะมีหนังสือมาถึงผู้ใด ณ เมืองไทยก็ดี ณ เมืองอื่นๆ ก็ดี ให้ผู้นั้นเปิดหนังสือ มิให้ผู้อื่นเปิดหนังสือออกดู ถ้าไทยจะมีหนังสือไปถึงผู้ใด ณ เมืองอังกฤษก็ดี ณ เมืองอื่นๆ ก็ดี ให้ผู้นั้นเปิดหนังสือ มิให้ผู้อื่นเปิดหนังสือออกดู

ข้อ ๑๒ เมืองไทยไม่ไปขัดขวางทางค้าขาย ณ เมืองตรังกะนู เมืองกลันตัน ให้ลูกค้าพวกอังกฤษได้ไปมาค้าขายโดยคลองสะดวกข้างน่าเหมือนแต่ก่อน อังกฤษไม่ไปเบียดเบียพร บกวนเมืองตรังกะนูเมืองกลันตันด้วยการสิ่งใด

ข้อ ๑๓ ไทยสัญญาต่ออังกฤษว่าไทยให้อยุร์รักษาเมืองไทรแลไพร่พลเมืองๆ ไทยแลคนเมืองเกาะหมากเมืองไทรจะได้ไปมาค้าขายอย่างเดิม แลโคกระบือแลเปิดไก่อแลปลาเข้าเปลือกเข้าสารซึ่งเป็นเสบียงอาหารไพร่พลเมืองๆ เกาะหมาก แลกำปั่นในเมืองเกาะหมากต้องการจะซื้อแต่เมืองไทรไทยไม่เรียกภาษี แลปากน้ำคลองใดๆ ที่เมืองไทร ไทยไม่ตั้งส่วยทอด ไทยเรียกเอาจังกอบภาษีตามสมควร ไทยสัญญาว่าเจ้าพระยานครกถ้อยออกไปแต่กรุงจะปล่อยครอบครัวทาสว่าคนของพระยาไทรคนเก่าให้กลับคืนไปตามชอบใจ อังกฤษสัญญาต่อไทยว่าไม่ต้องการเอาเมืองไทร อังกฤษไม่รบกวนเมืองไทร แลไม่ให้พระยาไทรคนเก่ากับว่าไพร่ของพระยาไทรคนเก่าไปรบกวนทำอันตรายสิ่งหนึ่งสิ่งใด ณ เมืองไทรแลเมืองอื่นๆ ซึ่งขึ้นกับเมืองไทร แลอังกฤษสัญญาว่าจะจัดแจงให้พระยาไทรคนเก่าไปอยู่เมืองอื่นไม่ให้พระยาไทรคนเก่าอยู่ที่เมืองเกาะหมากเมืองไทร เมืองเปหระ เมืองสลาหงอ เมืองพม่า ถ้าอังกฤษไม่ให้พระยาไทรคนเก่าไปอยู่เมืองอื่นตามสัญญาก็ให้ไทยเรียกเอาภาษีเข้าเปลือกเข้าสารที่เมืองไทรเหมือนแต่ก่อน อังกฤษสัญญาว่าไทยว่าแขกว่าจีน ซึ่งอยู่ ณ เมืองเกาะหมาก จะมาอยู่ ณ เมืองไทร อังกฤษไม่ห้าม

ข้อ ๑๔ ไทยกับอังกฤษสัญญาต่อกันว่า ให้พระยาเปหระคลองเมืองเปหระตามใจพระยาเปหระ ถ้าพระยาเปหระจะถวายดอกไม้ทองดอกไม้เงิน ณ กรุงตามแต่ก่อน ก็ตามใจพระยาเปหระ อังกฤษไม่ห้ามปราม เจ้าพระยานครจะใช้ไทยใช้แขกจีนคนฝ่ายไทยลงไปเมืองเปหระโดยดี ๔๐ คน ๕๐ คน ถ้าพระยาเปหระจะใช้ศรัทธวันกรมการฝ่ายเมืองเปหระมาหาเจ้าพระยานคร อังกฤษไม่ห้าม ไทยอังกฤษไม่ยกกองทัพไปเบียดเบียพร บกวน ณ เมืองเปหระ อังกฤษไม่ให้เมืองสลาหงอมารบกวนเมืองเปหระ ไทยก็ไม่ไปรบกวนเมืองสลาหงอการซึ่งสัญญาเมืองไทรเมืองเปหระ ๒ ข้อนี้ ต่อเมื่อเจ้าพระยานครกลับออกไปแต่กรุง จึงจะได้จัดแจงตามสัญญา

แลความสัญญา ๑๔ ข้อนี้ให้ขุนนางผู้ใหญ่ผู้น้อยฝ่ายไทยฝ่ายอังกฤษ ทุกหัวเมืองใหญ่หัวเมืองน้อย ทั้งสิ้นด้วยกันฟังเอาด้วยคำสัญญานี้เถิด แลหนังสือสัญญานี้ทำนอัครมหาเสนาบดีผู้ใหญ่ ณ กรุงเพช กับกะปิตัน หันตรีบาระนี ซึ่งเรตอันบันลวดอำหัดลิตเจ้าเมืองมังกะลาไซให้เปนทูตเข้ามาแทนตัวเจ้าเมืองมังกะลา พร้อมกับ ทำ ณ กรุงเพชมหานครศรีอยุธยาหน้าพระที่นั่งเจ้ากรมหมื่นสุนทรภักช เปนอักษรไทยอักษรมาลาญอักษรอังกฤษ ทำแล้วเสร็จ ณ วันอังคาร เดือนเจ็ด แรมค่ำหนึ่ง ศักราชไทย ๑๑๘๘ ปีจออัฐศก ศักราชฝรั่ง ๑๘๒๖ ปีเดือน ยูน ๒๐ วัน ปิดตราทำนอัครมหาเสนาบดี แลปิดตรากะปิตันหันตรีบาระนีลงเปนสำคัญทั้งสองฉบับ แล้วฉลบบ้าง กะปิตันหันตรีบาระนีเอาออกไปปิดตามเจ้าเมืองมังกะลาฉบับหนึ่งปิดตราหลวง ณ กรุงเพชมหานครศรีอยุธยา เจ้าพระยานครเอาออกไปไว้ ณ เมืองไทร กะปิตันหันตรีบาระนีกำหนดใน ๗ เดือน ณ เดือนนี้ ปีจออัฐศกจะ กลับมาให้ถึงเมืองเกาะหมาก แล้วจะเอาหนังสือสัญญามาเปลี่ยนต่อพระปริรัถ ณ เมืองไทร ไทยกับอังกฤษก็ จะเปนไมตรีกันสืบต่อไปไม่รู้สุดชั่วฟ้าแลดิน

(ตราหลวงพระอัยราพต)

(ตราพระราชสีห์)

(ตราพระคชสีห์)

(ตราบัวแก้ว)

(ตราพระนนทการ)

(ตราพระพิรุณ)

(ตราพระยมขี้สิงห์)

(ตราบาระนี)

ท่านอัครมหาเสนาธิบดี กับกะปิตันหัตริบริวารนี้ทำหนังสือสัญญาทางไมตรี ๑๔ ข้อ แล้วจึงทำหนังสือสัญญา

สลุป } อังกฤษจะเข้ามาค้าขาย ณ กรุงพระมหานครศรีอยุธยาต่อไป
กำปั่น }

ข้อ ๑ ว่า สลุป } ฝรั่งเศสซึ่งเปนพวกอังกฤษจะเข้ามาค้าขาย ณ กรุงไทย ต้องทำตามกตมหาย
กำปั่น } อย่างธรรมเนียม ณ กรุงไทยทุกสิ่ง แล้วลูกค้าเข้ามา ณ กรุงห้ามมิให้ลูกค้าซื้อเข้าเป็นสินค้าออกไป แลลูกค้าเอา
ปืนกระสุนดินดำเข้ามาค้าขายห้ามมิให้ขายแก่ลูกค้าในกรุง ให้ขายในหลวง ถ้าในหลวงไม่

ต้องการก็ให้ลูกค้าเอาปืนกระสุนดินดำกลับคืนออกไปแต่สินค้านอกจากปืนกระสุนดินดำเข้า เป็เลือก }
สาร } ณ กรุงไทย

จะให้ลูกค้าพวกอังกฤษแลลูกค้า ณ กรุงได้ ชื่อ }
ขาย } เองในกรุงโดยคลองสะดวก แล้วลูกค้าผู้เข้ามาค้าขายจะ

เสียค่าธรรมเนียมให้รวมเสร็จด้วยกันตามปาก สลุป }
กำปั่น } เลกใหญ่ ถ้ามีสินค้าเข้ามาค้าขายให้เรียกเอวาว

ละ ๑๗๐๐ บาทถ้าไม่มีสินค้าเข้ามาค้าขายให้เรียกเอวาวละ ๑๕๐๐ บาท ไม่เรียก จังกอบ }
ภาษี } แต่ผู้ซื้อขาย
ค่าธรรมเนียม }

กับพวกอังกฤษ

ข้อ ๒ สลุปกำปั่นลูกค้าพวกอังกฤษมาถึงนอกหลังเต่าให้ทอด สลุป }
กำปั่น } อยู่นอกหลังเต่าก่อนนาย

สลุป } ต้องใช้คนเอาบาญชีรายชื่อของสินค้าแลบาญชีคนปืนใหญ่กระสุนดินดำเข้ามาแจ้งแก่เจ้าเมืองปาก
กำปั่น }

น้ำ ๆ จะให้คนนำร่องกับลำมเอกตมหายอย่างธรรมเนียมออกไปให้นายสลุปกำปั่น แล้วคนนำร่องจะนำ

สลุป } ข้ามหลังเต่าเข้ามา สลุปกำปั่นต้องทอดสมอยู่ที่ใต้ด่านที่ลำมบอกให้
กำปั่น }

ข้อ ๓ กรมการเจ้าพนักงานลงไปตรวจ สลุป }
กำปั่น } ให้สิ้นเชิง แลเอาปืนใหญ่กระสุนดินดำขึ้นไว้

ณ เมืองปากน้ำ แล้วเจ้าเมืองปากน้ำจึงปล่อยให้ สลุป }
กำปั่น } ขึ้นมา ณ กรุง

ข้อ ๔ สลุปกำปั่นขึ้นมาทอด ณ กรุงแล้ว เจ้าพนักงานลงไปตรวจในลำ สลุป }
กำปั่น } กำบาญชีเปิด

วางสิ่งของสินค้ามีมากน้อยเท่าใด แล้ววัดปาก สลุป }
กำปั่น } เสรจแล้ว จึงให้ลูกค้าซื้อขายตามสัญญาไว้ใน

ข้อหนึ่งนั้นถ้า $\left. \begin{array}{l} \text{สลอบ} \\ \text{กำปั่น} \end{array} \right\}$ จะบันทึกสินค้ากลับไปบันทึกเต็มล่าช้าหลังเต่าไม่ได้ ต้องเช่าเรือสำเลียงเอา
ของออกไปส่ง เจ้าพนักงานด่านทางไม่เรียกค่าธรรมเนียมที่เรือสำเลียงอากิ

ข้อ ๕ ถ้าสลอบกำปั่นแลเรือสำเลียงบรรทุกสิ่งของเสร็จ ก็ให้นาย $\left. \begin{array}{l} \text{สลอบ} \\ \text{กำปั่น} \end{array} \right\}$ ขอเบิกส่งต่อเจ้า
พระยาพระคลัง ถ้าไม่มีความสิ่งใดเกี่ยวข้องกับเจ้าพระยาพระคลังก็จะให้เบิกส่งโดยเร็วถ้า $\left. \begin{array}{l} \text{สลอบ} \\ \text{กำปั่น} \end{array} \right\}$
ส่งลงไปถึงเมืองปากน้ำต้องทอดอยู่น้ำด่านที่เคยทอด กรมการเจ้าพนักงานลงไปตรวจใน $\left. \begin{array}{l} \text{สลอบ} \\ \text{กำปั่น} \end{array} \right\}$

เสร็จแล้ว จึงรับเอาปืนใหญ่กระสุนดินดำส่งสลอบกำปั่นไป

ข้อ ๖ ลูกค้าแขกฝรั่งจีนซึ่งเป็นพวกอังกฤษที่เข้ามาค้าขาย ณ กรุง นาย $\left. \begin{array}{l} \text{สลอบ} \\ \text{กำปั่น} \end{array} \right\}$ คนงานกะลาสี
ลูกเรือทั้งสิ้น ต้องทำตามกตหมายอย่างธรรมเนียมสำหรับกรุงไทยแลคำสั่งฎานี้ทุกประการ ถ้าลูกค้าทั้งปวงมีทำ
ตามข้อสัญญาี้ แลทำข่มเหงแก่ไพร่บ้านพลเมือง แลเป็นโจรผู้ร้ายแลฆ่าคนตายแลหยาบช้า

เหลือเกินต่อขุนนางเจ้าพนักงานผู้ $\left. \begin{array}{l} \text{ใหญ่} \\ \text{น้อย} \end{array} \right\}$ เปนข้อใหญ่แก่สิ่ง $\left. \begin{array}{l} \text{ใด} \\ \text{หนึ่ง} \end{array} \right\}$ เจ้าพนักงานสำหรับทำโทษแก่ผู้

กระทำผิดจะทำโทษ ถ้าโทษฆ่าคนตายเจ้าพนักงานชำระเห็นว่าทำโดยโจรร้าย จะเอาโทษถึงตาย ถ้าโทษอื่นเป็น
นายกำปั่นตันหนแลลูกค้าให้ปรับไหม ถ้าเป็นผู้น้อยให้เขียนจำตามกตหมาย ณ กรุงไทย ถ้าพวกอังกฤษจะเข้ามา
ค้าขาย ณ กรุงเจ้าเมืองมักกล่าวจะห้ามปรามมิให้อังกฤษพูดจาหยาบช้า ณ กรุง ถ้าคน ณ กรุงทำข่มเหงแก่พวก
อังกฤษ ก็จะทำโทษตามความผิดเหมือนกัน

แลคำสั่งฎานี้ ๖ ข้อนี้ ให้เจ้าพนักงาน ณ กรุงพระมหานครศรีอยุธยา แลลูกค้าพวกอังกฤษ ทำตาม
จงทุกประการ

ที่ประทับราชัญจร
รูปท้าวสามตัวยืนในโรง
ข้อฟ้าใบรกาสามมุข

ประทับตรารูปหนังสือเปือเซีย
ของไรต์ออนเนรเบอลตลอด
อามเฮอชันด์ เจ้าเมืองมังกล่า

(ลงลายมือชื่อ)
อามเฮอชันด์

ประทับตรารูป
ราชสีห์
เจ้าพระยาจักรี

หนังสือสัญญาี้ ไรต์ออนเนรเบอล คอเวอเนอ
เอเนอราลได้ยอมเปนตกลงใช้ได้ทีในค่ายเมืองจัตราเมื่อ
วันที่ ๑๗ เดือนแยนวารี คฤสศักราช ๑๘๒๗ ตรง
กับวัน ๔๕๒ ค่ำ ปีมออัฐศก จุลศักราช ๑๑๘๘

ประทับตรารูป

กษัตริย์

เจ้าพระยาอัครมหาเสนา

ตามคำสั่งของขอเวอเนอเยเนอราล

ประทับตรารูป

บัวแก้ว

เจ้าพระยาพระคลัง

ประทับตรารูปหนังสือ

เปอเซีย ของเอสเตอลี

(ลงลายมือชื่อ)

แอนดรูสสะเตอสิง สิเกรตารี

ของขอเวอเมนต์ที่ตามขอเวอ

เนอเยอเนอราลอยู่ในที่นั้น

ประทับตรารูปเทพยดา

สี่พระนริการ

เจ้าพระยาธรรมา

ประทับตรารูปหนังสือ

เปอเซีย ของแคมเบอมีร์

(ลงลายมือชื่อ)

แคมเบอมีร์ แม่ทัพใหญ่

อัครมหาเสนาแลอุปราช

ประทับตรารูปพระพิรุณ

ทรงเครื่องยืนหลังนาคราช

เจ้าพระยาพลเทพ

ประทับตรารูปหนังสือ

เปอเซีย ของเย.เอส. ฮาริงตัน

(ลงลายมือชื่อ)

ยอนเฮอเบิดฮาริงตัน

เสนาบดี

ประทับตรารูป

ยมขี้สิงห์

เจ้าพระยายมราช

ประทับตรารูปหนังสือ

เปอเซีย ของดับลยู.บี.เปลี

(ลงลายมือชื่อ)

วิลเรียมลัดเตอเวิตเปลี

เสนาบดี

ตามคำสั่งไวชเปรซิเดนตในที่ปรึกษา

ได้ประทับตราอามรูปสิงห์

ยืนถือโล่ ของซิลตอินเดียม

กำปนี

ประทับตรารูปหนังสือ

เปอเซีย ของสวินตัน

(ลงลายมือชื่อ)

ยอชสวินตัน สิเกรตารี

ใหญ่ของขอเวอเนอ

เยเนอราล

ประทับตามครั้งรูปอักษร

อังกฤษ ของเบอร์นี

(ลงลายมือชื่อ)

เฮนรี่เบอร์นีกับตัน ดูกของไรต์ออนเนอ

เรเบอล คอเวอเนอเยเนอราลอินเดียของ

อังกฤษมายังกรุงสยาม

หนังสือสัญญาทางพระราชไมตรี ประเทศอเมริกา แล ประเทศสยาม คชศักราช ๑๘๓๓

สมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัว ณ กรุงเทพมหานครศรีอยุธยา ทำหนังสือสัญญาทางไมตรีค้าขายต่ออิตตา โดอูนิโดตาดอเมริกา แล้วสมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัวโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้ท่านเจ้าพระยาพระคลังเสนาบดี ผู้ใหญ่ ทำหนังสือสัญญากับแอมแมนรอเบตซุนนางซึ่งอิตตาโดอูนิโดตาดอเมริกา เมืองอเมริกาให้เข้ามาแทนตัวทำ หนังสือสัญญาเป็นไมตรีรักใคร่ด้วยน้ำใจซื่อตรงไว้ต่อกันไว้ทั้งสองฝ่าย ไทยกับชาติอเมริกาจะได้ไปมาค้าขายถึง กันโดยสุจริตสืบไปชั่วฟ้าแลดินไทยกับชาติอเมริกาทำหนังสือสัญญา ณ วันพุธ เดือนสี่ แรมสิบห้าค่ำ ศักราช ๑๑๙๔ ปีมโรงจตุวาศก ศักราชฝรั่ง ๑๘๓๓ ปี เดือน มาฆ เขียนเป็นอักษรไทยฉบับหนึ่ง อักษรอเมริกาฉบับหนึ่ง ไทยไม่รู้อักษรอเมริกา ๑ ไม่รู้อักษรไทย จึงเขียนอักษรโปรตุเกศฉบับหนึ่ง อักษรจีนฉบับหนึ่งไว้เป็นพยายเรื่อง ความอักษรไทยอเมริกันอักษรโปรตุเกศอักษรจีนต้องกัน ฝ่ายกรุงเทพมหานครศรีอยุธยาฉบับหนึ่ง แอสแมน รอเบตเอาไว้ ณ เมืองอเมริกันฉบับหนึ่ง ถ้าอิตตาโนอูนิโดตาดอเมริกาปิดตราเข้ามาเปลี่ยนแล้ว กรุงเทพมหานคร ศรีอยุธยา จะปิดตราพระอัยราพตเปลี่ยนให้ออกไป

ความสัญญา ข้อ ๑ ว่า ไทยกับฝรั่งเศสอเมริกาเป็นไมตรีมีความราบคาบต่อกันชั่วฟ้าแลดิน

ข้อ ๒ ลูกค้าชาติอเมริกาจะเข้ามาค้าขาย ณ กรุงเทพมหานครศรีอยุธยา แลหัวเมืองซึ่งขึ้นกรุงเทพฯ จะบรรทุกสินค้าสิ่งใด ๆ นอกจากฝิ่นเป็นของต้องห้ามเข้ามาขาย แลจะซื้อสินค้าที่อยู่ ณ กรุงเทพฯ แลสินค้าจะมีมา แต่หัวเมืองใด ๆ ก็ดี เจ้าพนักงานในหลวงจะไม่ขัดขวางแลตั้งราคาให้ลูกค้าชาติอเมริกาแลลูกค้ากรุงเทพฯ ได้ซื้อ ขายกันเองทั้งสองฝ่ายโดยสะดวก ถ้ากำปั่นลูกค้าชาติอเมริกาสำเภาใด ๆ จำหน่ายสินค้า แลบรรทุกสินค้าการทั้งปวง เสร็จแล้ว เจ้าพนักงานจะเบิกส่งไปโดยคส่งสะดวก ถ้าลูกค้าชาติอเมริกาจะบรรทุกเครื่องสาตราอาวุธเข้ามา จำหน่าย ณ กรุงเทพฯ ไม่ขายให้กับผู้ใดผู้หนึ่ง จะจำหน่ายให้ในหลวงให้สิ้น ถ้าในหลวงต้องการซื้อก็จะซื้อไว้ไม่ ต้องการก็ไม่ซื้อ แต่เข้าสารนั้นจะบรรทุกเป็นสินค้าออกไปไม่ได้ ด้วย ณ กรุงเทพฯ ห้ามอยู่

ข้อ ๓ ลูกค้าชาติอเมริกาจะเข้ามาค้าขาย ณ กรุงเทพฯ แลหัวเมืองซึ่งขึ้นกับกรุงเทพฯ ให้ได้ซื้อขายกัน ดกดสะดวก แต่ค่าธรรมเนียมสิ่งใดสิ่งหนึ่งนั้นให้ยกเสีย ให้เจ้าพนักงานวัดปากกำปั่น ถ้ากำปั่นมีดาดฟ้าสองชั้นให้ วัดหลังดาดฟ้าชั้นล่าง ถ้ามีดาดฟ้าชั้นเดียวให้วัดหลังดาดฟ้าชั้นบน แต่ให้วัดกึ่งกลางโดยยาวกำปั่น ชาติ อเมริกาจะเสียค่าธรรมเนียมให้เหมือนปากกำปั่นที่มีสินค้าวาละพันเจ็ดร้อยบาท ที่ไม่มีสินค้ามีแต่เงินเข้ามาซื้อ สินค้าวาละพันห้าร้อยบาท ด้วยไม้ว่าที่กรุงเทพฯ ยาว ๗๘ นิ้วอเมริกัน ๘๖ นิ้วไทย แลลูกค้าชาติอเมริกาไม่ต้อง เสียค่าธรรมเนียม เรือลำเลียงแลค่าธรรมเนียมอื่น ๆ นอกจากค่าปากกำปั่นอีกเลย ถ้ากำปั่นชาติอเมริกาจะเกิด เหตุในกลางทะเลเสากะโดงเพลลาโบหักแลขัดสนด้วยเสบียงอาหาร จะแวะเข้ามาเปลี่ยนเสากะโดงเพลลาโบ แลซื้อ ของกิน ณ กรุงเทพฯ ก็ดี ชาติอเมริกาจะทอดกำปั่นอยู่นอกปากน้ำแต่ตัวจะเข้ามาสืบสินค้าก็ดี อย่าให้เรียก ค่าธรรมเนียมแต่ชาติอเมริกา

ข้อ ๔ ถ้านานไปเบื้องหน้าค่าธรรมเนียมสลุบกำปั่น จะลดให้ประเทศใดภาษาใดนอกจากค่าธรรมเนียม ซึ่งสัญญาไว้ ณ กรุงเทพฯ จะลดค่าธรรมเนียมให้ชาติอเมริกาตามประเทศนั้น

ข้อ ๕ สลุปกำปั่นชาติอเมริกันจะเป็นเหตุอันตรายสิ่งใดในท้องทะเลในแขวงกรุงเทพฯ และแขวงหัวเมืองซึ่งขึ้นกับกรุงเทพฯ จะมีคนแลสิ่งของรอดจากอันตรายมากน้อยเท่าใดให้ช่วยทำนุบำรุงเลี้ยงดูเอาใจใส่ให้ที่อยู่อย่าให้ขัดสนกว่าจะได้กลับไปบ้านเมือง แลเงินซึ่งกรุงเทพฯ ได้เสียเป็นค่ากินใช้สอยไปมากน้อยเท่าใด อิศตาโดอุนิโตดาอเมริกาเมืองอเมริกันจะใช้ให้

ข้อ ๖ ชาตอเมริกันจะเข้ามาค้าขาย ณ กรุงเทพฯ จะเป็นหนี้สินอยู่ที่กรุงเทพฯ มากน้อยเท่าใด คนซึ่งเป็นลูกหนี้มีสิ่งของมากน้อยเท่าใด จะต้องซื้อขายใช้หนี้ให้กับเจ้าหนี้กว่าจะสิ้นของที่มีถ้าสิ่งของที่มีแล้วยังไม่ครบเงินที่ค้าง อย่าให้เอาลูกหนี้ไปเป็นค่าใช้สอยจำนองเขียนตีเร่งเอาเงินให้ปล่อยลูกหนี้ไปตามใจ

ข้อ ๗ ลูกค้าชาตอเมริกันเข้ามาค้าขาย ณ กรุงเทพฯ แลหัวเมืองขึ้นกับกรุงเทพฯ ถ้าจะเช่าที่ขึ้นอยู่จะให้เช่าที่เข้าตีกลวงอยู่ ชาตอเมริกันจะเสียค่าเช่าให้ตามธรรมเนียม ถ้าจะขนส่งสินค้าขายเจ้าพนักงานต้องตรวจดูสิ่งของ อย่าให้เจ้าพนักงานเรียกเอาภาษีจังกอบ

ข้อ ๘ สลุปกำปั่นชาติอเมริกันจะเข้ามาที่ประเทศใด ๆ พบปะโจรผู้ร้ายสลัดสัตว์ที่แห่งใดคนร้ายจะทำร้ายแก่ชาตอเมริกันคนแลของจะตกเข้ามา ณ กรุงเทพฯ แลหัวเมืองขึ้นกับกรุงเทพฯ จะช่วยชำระให้คืนกลับไป

ข้อ ๙ ชาตอเมริกันจะเข้ามาค้าขาย ณ กรุงเทพฯ จะทำตามกฎหมายอย่างธรรมเนียมกรุงเทพฯ ทุกสิ่ง

ข้อ ๑๐ นานไปเบื้องหน้าฝรั่งเศสชาติใดภาษาใดนอกจากชาติโปรตุเกศ จะขอเข้ามาตั้งกงสุล ณ กรุงเทพฯ ถ้ากรุงเทพฯ โปรดให้ตั้ง ชาตอเมริกันจะตั้งกงสุลตามฝรั่งเศสซึ่งโปรดนั้น

ตราบัวแก้ว

ตราแอกแมนรอบค

ท้ายหนังสือสัญญาแอกแมนรอบคเขียนเป็นอักษรอเมริกันลงไว้ทั้งสองฉบับเรื่องราวต้องกันว่าอิสตาโดอุนิโตดาอเมริกา ได้ให้ตราตั้งแอกแมนรอบค ณ วัน ๒๖ เดือน ดีเซมเบอ ศักราช ๑๘๓๒ เป็นผู้ถือหนังสือเข้ามาทำหนังสือสัญญาทางไมตรีแลค้าขาย อิศตาโดอุนิโตดาอเมริกาให้เข้ามาทำหนังสือสัญญาต่อกรุงเทพฯ ให้คนทั้งปวงรู้ทั่วว่า แอกแมนรอบคเป็นผู้ถือหนังสือ แลจัดแจงทำหนังสือสัญญาไว้ตามนี้ ในหนังสือสัญญานี้ได้ตกลงกันทุกข้อแล้ว บัดนี้แอกแมนรอบคถือหนังสือสัญญาฉบับนี้ออกไปชี้ให้อิสตาโดอุนิโตดาอเมริกา เมื่ออิสตาโดอุนิโตดาอเมริกาเห็นชอบแล้ว จะปิดตราสำหรับเมืองให้ หนังสือนี้ทำที่กรุงเทพฯ ณ วัน ๒๐ เดือน มาช ศักราช ๑๘๓๓ แต่เมืองอเมริกันไม่ขึ้นกับเมืองใดๆ ๕๗ ปีแล้ว

ภาคผนวก ค

ประกาศเลิกการค้าและการสูบฝิ่น สมัยรัชกาลที่ ๓ ฉบับพิมพ์หมอบรัดเลย์

ประกาศเลิกการค้าและการสูบฝิ่น สมัยรัชกาลที่ ๓ ฉบับพิมพ์หมอบรัดเลย์*

ด้วยเจ้าพญาพระคลังว่าที่สมุหพระกลาโหม รับพะราชโองการใส่เกล้าใส่กระหม่อม ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมสั่งว่า ตั้งแต่เสด็จขึ้นราชาภิเศกเสวยราชสมบัติ ตั้งพระไทยจะบำรุงพระบวรพุทธศาสนา รักษาแผ่นดินปกครองพระบรมวงษานุวงศ์ ข้าทูลละอองธุลีพระบาท และราษฎรลูกค้ำพานิช จะให้ทำมาหากินปราศจากโทษ จะให้มีประโยชน์ทรัพย์สินอยู่เย็นเป็นสุขทั่วไปโดยพระไทยตั้งต่อพระโพธิญาณ กอบไปด้วยพระกรุณาแก่สรรพสัตว์เป็นอันมาก ทรงพระราชดำริเห็นว่าคนสูบฝิ่นกินฝิ่นเป็นเสี้ยนหนามพระพุทธานุภาพแผ่นดินเกิดจุลาจรต่าง ๆ ฝิ่นเป็นของชั่วห้ามปรามสืบต่อมาทุกแผ่นดิน โปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้มีพระราชบริหารบัญญัติแจกประกาศไปแต่ก่อนห้ามมิให้ผู้ใด ๆ ซื้อฝิ่นขายฝิ่น ฝิ่นสุกฝิ่นดิบของผู้ใดมิ ให้เอามาส่งไว้ในพระคลังในชายให้สิ้นเชิง กว่าจะผ่อนเอาออกไปขายเสียนอกประเทศ อย่าให้เอาฝิ่นไว้กับบ้านเรือนโรงร้านเรือแพ ลอบลักซื้อขายแก่กัน ถ้ามีฟังมีผู้จับได้ ให้เอาฝิ่นตั้งปรับไหมเจ้าของฝิ่น๑๐ต่อฝิ่นที่จับได้นั้นโปรดให้เอาไปขายเสียนอกประเทศได้ราคาเท่าใด ก็ให้หักเงินพิไยลงให้เจ้าของฝิ่น ให้ข้าราชการตั้งกองชำระปรับไหม โดยพระไทยจะชระมาณคนโลกที่ซ่อนฝิ่นไว้ซื้อขาย ให้เสียทรัพย์สินค่าปรับไหม จะได้เซ็ดหลาบและคนที่เหนแก่แผ่นดินมีกระตัญญูพระเดชพระคุณ สมเด็จพระพุทธิเจ้าอยู่หัว เอามาส่งฝากไว้ตามกฎหมายพระราชบัญญัติก็มี ที่เป็นคนพาลสันดานโลกจะเอากำไรในการซื้อฝิ่นขายฝิ่น ก็ยังลอบซื้อขายอยู่จนมีผู้จับได้ต้องปรับไหมก็มากหลายราย แต่ให้ตั้งกองจับปรับไหมมากก็นานกว่าสิบปีแล้ว ก็ยังลอบลักรับซื้อเอาฝิ่นเข้ามาขายมากขึ้นกว่าแต่ก่อน คนสูบฝิ่นกินฝิ่นก็ชุกชุมขึ้น หาเซ็ดหลาบละเว้นเสียไม่ สมเด็จพระพุทธิเจ้าอยู่หัวจึงทรงพระปรารพจะรับตัดรอนฝิ่น จะไม่ให้มีอยู่ในแผ่นดิน และฝิ่นนี้ก็ไม่มีพืชพันธ์ผลคั้นล้าอยู่ในแคว้นแคว้นขอบขัณฑสีมา ฝิ่นนี้มาแต่ต่าง ๆ ประเทศ ไม่มีคนรับรองซื้อหามาแล้วฝิ่นก็จะสิ้น คนที่เคยสูบฝิ่นไม่มีที่ซื้อ แล้วก็ลดหย่อนผ่อนสูบน้อยลงภอจะอดเสียได้บ้าง ที่คนไม่เคยสูบฝิ่นก็ได้คบหากันสูบกินฝิ่นต่อไป และทุกวันนี้ลูกค้ำพานิชในกรุงเทพพระมหานคร ที่มีสำเนาเรือเสาเรือใบไปค้าขายนอกประเทศยังซ่อนฝิ่นซ่อนเร้นเข้ามาซื้อขายแก่กัน อีกอย่างหนึ่ง ลูกค้ำนอกประเทศรู้ว่าลูกค้ำในแคว้นกรุงเทพพระมหานครลอบซื้อขายฝิ่นกันได้อยู่ จะบันทุกฝิ่นมาลอบซื้อขายอยู่ปลายเขตปลายแดน มีผู้รับซื้อส่งต่อกันเข้ามา ฝิ่นจึงมีเสมออยู่ในแผ่นดินไม่ขาด แล้วการลอบลักซื้อขายฝิ่นกันดังกล่าวนี ก็ซื้อขายกันเป็นเงินทั้งสิ้น เงินทองในแผ่นดินออกไปนอกประเทศเพราะค้าฝิ่นก็โดยมาก จำจะห้ามปรามจับกุมทำให้เซ็ดหลาบจงได้ จึงมีพระราชโองการดำหรัสสั่งเจ้าเจ้าพระยาพระคลังว่าที่สมุหพระกลาโหม ให้สืบสวนคอยสกัดจับลูกค้ำเจ้าของฝิ่น และผู้รับซื้อฝิ่นให้ได้หัว ครั้นเดือน ๔ ปีจอสำเรทธิศก เจ้าพระยาพระคลังว่าที่สมุหพระกลาโหม ออกไปส่งกองทัพณเสรู้ความว่า อ้ายจิ้นเรือกายเข้ามาจอดขายฝิ่นอยู่ที่สมมุขสองลำ บอกขึ้นมาราบบังคมทูลพระกรุณาทรงทราบใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาท โปรดเกล้าโปรดกระหม่อม ให้พระยาณรงค์ฤทธิ์โกษาพระยาวิเสศศักดิ์ตากุมทหารปืนเมืองสมุทปราการ ลงเรือรบออกไปติดตามจับจิ้นเรือกายได้ลำหนึ่งได้ฝิ่น ๒๓ ปัก อ้ายจิ้นเรือกายให้การว่าแวะเข้าบ้านแหลมขายฝิ่นให้ผู้มีชื่อที่บ้านแหลมแปด

* “ประกาศเลิกการค้าและการสูบฝิ่น สมัยรัชกาลที่ ๓,” อ้างใน วุฒิชัย มูลศิลป์. (๒๕๔๒,มกราคม - มีนาคม). “ปัญหาฝิ่นในเมืองไทยก่อนสนธิสัญญาบาวริง,” ใน โลกประวัติศาสตร์. ๕(๑) : ๒๔ - ๒๕. และ “ประกาศเลิกการค้าและการสูบฝิ่น สมัยรัชกาลที่ ๓” อ้างใน กำธร สติรกุล. (๒๕๒๖,กรกฎาคม - กันยายน). “การพบประกาศห้ามสูบฝิ่นในรัชกาลที่ ๓,” ใน วิทยากรย์. ๕๑(๒) : ๑๗ - ๑๘.

ปัก จึงโปรดให้พระมหาเทพออกไปชำระจับได้อ้ายจีนผู้รับซื้อฝิ่นเป็นหลายรายชดต่อกันไป ได้ให้ข้าหลวงแยกกันไปชำระพวกซื้อฝิ่นตามหัวเมืองฝ่ายชเลอยู่แล้ว และในกรุงเทพพระมหานครหัวเมืองปากใต้ฝ่ายเหนือทั้งปวง ไทจีนลูกค้าพานิชก็ย้งเอาฝิ่นซ่อนเร้นไว้ลอบซื้อขายแก่กันมีอยู่โดยมาด แต่กอรโปรดให้ข้าราชการ ตั้งกองชำระแต่งคนสืบเสาะจับกุมเอาฝิ่นมาตั้งปรับใหม่ เป็นแต่ข้าราชการผู้นอนชำระ สืบสาวจับฝิ่นหาได้สิ้นไม่ ครั้นนี้สมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัวจะทรงชำระจึงโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมดำหรัตั้งตั้งแต่พระบรมวงษานุวงษ มีกรมหลวงรักษมณฑลเป็นประธาน และเจ้าพระยาบดินทร์เดชาที่สมุหนายกเจ้าเจ้าพระยาพระคลังว่าที่สมุหพระกลาโหม แลเสนาบดีข้าทูลละอองธุลีพระบาทผู้มีกระตัญญูพระเดชพระคุณช่วยรักษาแผ่นดินพร้อมกันให้ช่วยกันสืบสาวชำระเอาตัวเจ้าของฝิ่นแลฝิ่นให้สิ้นจงได้ ถ้าชำระได้ตัวผู้ที่เอาฝิ่นไว้ก็จะให้มีโทษปรับใหม่ให้เข็ดหลาบ ทั้งจะให้ผู้อื่นกลัวเกรงพระราชอาญาอาณาจักรอย่าให้บังอาจซื้อขายฝิ่นต่อไปอีก ฝิ่นไม่มีแล้วก็จะได้สิ้นเสียหนามแผ่นดินไปอย่างหนึ่ง แต่ย้งทรงพระอาโไลยเจ้าภสสิเจ้าสัวลูกค้าวานิช ที่ได้ฟังพระบารมีอาโศรยแผ่นดินค้าขายหากินมีความสุขมา จะมีฝิ่นอยู่ก่อนแล้วจะเอาฝิ่นมาบอกกล่าวก็กลัวจะได้ความผิด และอายุอัปประยจะชุกปิดชุมซ่อนฝิ่นไว้ โดยใจประมาทก็จะหาพินไม่ คงจะชำระสืบสาวเอาได้ก็จะต้องพระราชอาญาได้ความพินาตฉิบหายยับเยินสูญสิ้นชื่อเสียงไปเสียเปล่า สมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาเมตตาแก่ไพร่ฟ้าข้าแผ่นดินเป็นอันมากโปรดเกล้าโปรดกระหม่อม จะให้โอกาสแก่ผู้ซึ่งมีฝิ่นอยู่นั้น ให้เอาฝิ่นมาลู่แก่โทษ จะยกโทษหลวงโทษปรับใหม่พระราชทานให้เหมือนครั้งปีรگانพศก โจรกำเรือบลักข้างม้าโคกระบือปล้น สดมยองเบาทรัพย์สิ่งของชุกชุมจะให้ตั้งกองจับโจรก็คงได้ตัว แต่จะต้องโทษประหารชีวิตร เฌียนดีจำใส่คุกไว้ตามกฎหมาย ทรงเห็นว่าโจรทั้งนี้เป้นไพร่ฟ้าข้าแผ่นดินจะต้องทุกข์โทษไปชั่วนี้ชั่วหน้า จึงโปรดเกล้าโปรดกระหม่อม ให้หมายประกาศปวาร้องราษฎรผู้ใดกระทำโจกกรรมหยาบข้ามาแต่ก่อน ให้มาลู่แก่โทษบอกความจริงกับแม่กองผู้ชำระพวกโจรทั้งปวงรู้จักโทษตัวกลัวพระราชอาญา ภากันเข้ามาลู่แก่โทษเป้นอันมาก โปรดให้ยกโทษพระราชทานให้ทั้งค่าฤชาकरล่าการก็โปรดห้ามมิให้กองชำระเรียกเอา แล้วพระราชทานพระราชโองาาสั่งสอนให้ได้สติรู้จักตัวจะได้ละเสียซึ่งความชั่วอันกระทำมาแต่หลัง ถ้ากลับตัวได้ตามคำโบราณว่าตนคตปลายตรง ก็คงจะเอาความสุขได้ในชั่วนี้แลภายหลัง : โจนพระไทยกอบไปด้วยพระมหากรรุณาเมตตาจะทรงสงเคราะห์ไพร่ฟ้าประชากรให้ได้ความสุขต่อไป แลผู้ซึ่งมีฝิ่นอยู่นั้นก็เหมือนกัน ด้วยแต่ก่อนได้ประมาทหลงกินไปแล้ว รู้จักโทษตัวกลัวความผิดก็ให้เอาฝิ่นที่มีอยู่เล็กน้อยเท่าใดให้เอาฝิ่นมาลู่แก่โทษต่อเจ้าพระยาทรมมาเสนาบดีผู้ใหญ่ซึ่งโปรดให้เป้นแม่กองรับลู่แก่โทษ ถ้าผู้ใดเอาฝิ่นมาลู่แก่โทษสิ้นโดยดีแล้ว ถึงว่าแต่ก่อนจะซื้อฝิ่นขายฝิ่นมานาน้อยประการใดก็โปรดเกล้าโปรดกระหม่อม : ให้ยกโทษพระราชทานให้ทั้งโทษหลวงโทษปรับใหม่ หาให้มีกับผู้ที่มาลู่แก่โทษไม่ สมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัวขอเสียอย่างเดียวแต่อย่าให้ซื้อฝิ่นขายฝิ่นต่อไป แลฝางพริกไทนครมาตงาข้างเร่วกระวาน เปนของต้องห้ามมาแต่ก่อน ก็ได้โปรดให้ค้าขายกับของอินบันดาของสินค้ามีอยู่ในแผ่นดิน ให้ซื้อขายตามสมักปรารถนาหาให้ห้ามปรามไม่ จนเข้าเกลือบเณของสำหรับพระนครก็ได้ทรงผ่อนปรนให้ซื้อขายโดยพระไทยปรารถนา จะให้เจ้าภสสิเจ้าสัวลูกค้าวานิช ฟังพระบรมโพธิสมภาร มีทรัพย์สินบริบูรณ์มั่งขั่งเป้นเสฐีขึ้นจะได้งามพระนครไปภายหลัง และฝิ่นไม่เป้นของสินค้า ซึ่งจะเอาฝิ่นเป้นสินค้าซื้อขายแก่กันหาชอบไม่ จะทรงห้ามเสียให้เด็ดขาด จึงโปรดเกล้าโปรดกระหม่อม ให้กรมหลวงรักษมณฑลเจ้าพระยาบดินทร์เดชาที่สมุหนายก : เจ้าเจ้าพระยาพระคลังว่าที่สมุหพระกลาโหมเสนาบดีผู้ใหญ่เป้นแม่กองพร้อมด้วยข้าราชการผู้ใหญ่ผู้น้อย ตั้งกองชำระ ฝิ่นณกรุงเทพพระมหานคร โปรดให้พระยาพลเทพกับพระมหาเทพออกไปตั้งกองสืบสาวชำระฝิ่นณเมืองเพชรบุรีเมือง

สมุทรวงกรมเมืองสาครบุรีเมืองนครไชยศรี ให้พระยามหาอำมาตย์พยาวิสูตรโกษาจะหมื่นไชยภอระหมื่นอินทมาตย์ออกไปตั้งชำระฝืนณเมืองชลบุรี เมืองฉะเชิงเซราเมืองปราจีนเมืองนครนายก ได้โปรดให้มีตราออกไปถึงเจ้าพระยามรราชพระยาศรีพิพัฒน์ ให้ชำระฝืนณเมืองสงขลาเมืองกลางเมืองพังงาเมืองตั่วทุ่งเมืองตั่วป่า ก็ได้โปรดให้พระยาไชยาออกไปชำระอยู่แล้ว ถ้ากองชำระณกรุงเทพพระมหานคร ชำระไทจีนมีชื่อเจ้าของฝืนเกี่ยวข้องออกไปณหัวเมืองก็จะมีตราออกไปให้ข้าหลวงจับส่งเข้ามาชำระได้สวน ณกรุงเทพพระมหานคร ถ้ากองชำระณหัวเมืองชำระเกี่ยวข้องถึงไทจีน ณ กรุงเทพพระมหานคร ก็ให้ข้าหลวงบอกหนังสือเข้ามาจะเอาตัวผู้ซึ่งเกี่ยวข้องส่งออกไปให้ชำระ ณ หัวเมือง ให้ข้าหลวงกองชำระ ๕ สิบสาวบันจบ ถึงกันกับกองชำระ ณ กรุงเทพพระมหานคร : สุดแต่จะให้ชำระสิบเอาฝืนให้สิ้น ถ้าผู้ใด ๆ ซึ่งอยู่ในแขวงจังหวัดกรุงเทพพระมหานคร มีฝืนอยู่เล็กน้อยเท่าใด ให้เอาฝืนมาลูแก่โทษให้สิ้น ถ้าผู้ใดมีฝืนอยู่มิได้เขามาลูแก่โทษชุ่มซ่นฝืนไว้ปรารถนาจะค้าขายหากินในการซื้อฝืนขายฝืนไม่กลัวเกรงพระราชอาญา ก็เป็นอนุศลผลกรรมจะให้บังเกิดความวินาศฉิบหายจะทองพระราชดำริให้สิบสาวชำระได้ตัวผู้ที่มีพิจารณาเป็นสัจแล้วจะให้กระทำโทษลงพระราชอาญาโดยสาหัสควรจะประหารชีวิตก็จะให้ประหารชีวิตเสีย อย่าให้มีผู้เอาเยี่ยงอย่างซื้อขายฝืนอยู่ในแผ่นดินต่อไป ให้เจ้าเมืองปลัดยกกบัตกรมการผู้รักษาเมืองเอาตราสำหรับที่ ปิดหมายแจกไปไว้กับนายอำเภอกำนันพันนายบ้านราษฎรไทจีนลูกค้าวานิช ซึ่งตั้งบ้านตั้งเรือนตึกโรงงานอยู่แพให้สิ้นแขวงอำเภอ ให้รู้จึ่งท้าวอย่าให้ขาดได้ตามรับสั่ง หมายมา ณ วันพฤหัสบดีเดือนหกขึ้นห้าค่ำ จุลศักราช ๑๒๐๑ ปีกุนเอกศก

ภาคผนวก ง
ประกาศห้ามซื้อขายฝิ่นและสุบฝิ่น ฉบับสมบูรณ์ไทยดำ

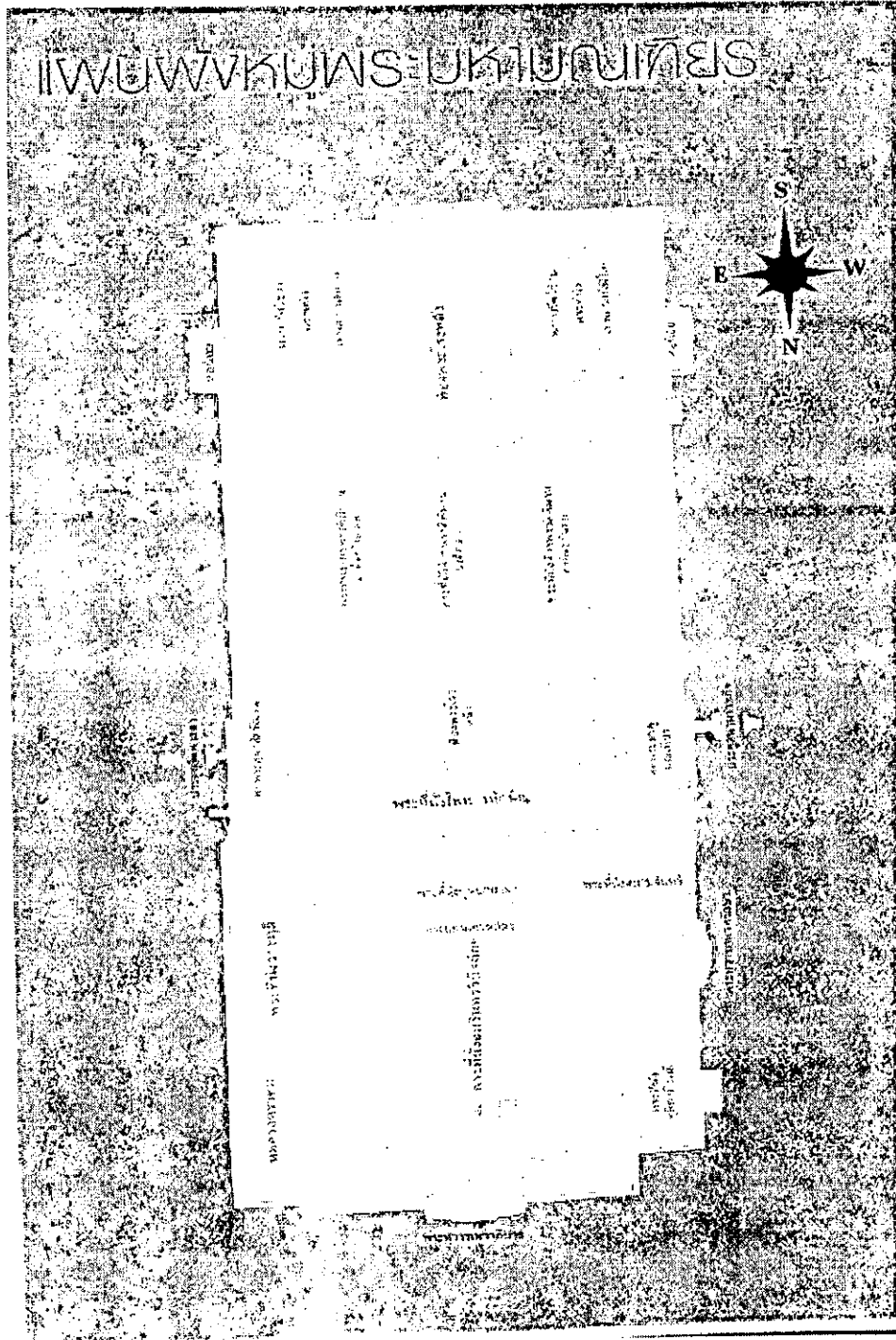
ประกาศห้ามซื้อขายฝิ่นและสูบฝิ่น ฉบับสมุดไทยดำ^๑

ศุภมัสดุ ๒๓๘๒ พระศรีภูมิปรีชาราชเสนาบดีศรีสารลักษณ์ รับพระราชโองการใส่เหนือเกล้าฯ ด้วยพระบาทสมเด็จพระบรมราชาธิราช รามาธิบดี ศรีสินทรบรมมหาจักรพรรดิราชา .... พระพุทธเจ้าอยู่หัว อันเสด็จราชาภิเษกถวัลย์ราชเผ่าพิภพ ณ กรุงทวารวดีศรีอยุธยา มหาตลกลพจนพรตพระราชธานีบุรีรมย์ อุดมมหาสถานเสด็จออก ณ พระที่นั่งบุษปกมาลามหาอมรินทรวินิจฉัย พร้อมด้วยหม่อมขุนมาตยามนตรีกระวีรชาติราชสุริวงษ์ พดุมหาโหราจารย์ เฝ้าเบื้องบาทบกษมาศ ทรงพระราชดำริห์เป็นคุณประโยชน์แก่ไพร่ฟ้าข้าแผ่นดินสิ้นทั้งสมณพราหมณาจารย์ทั่วพระราชอาณาเขตตรากาลทุกวันนี้ทวยราษฎรทั้งหลายพากันกำเริบ จิตคิดซื้อขายสิ่งของมิได้ต้องด้วยพระราชกฤษฎีกาบัญญัติห้ามทั้งฝ่ายพุทธจักร พระราชอาณาจักรคบคิดกันลักลอบเอาฝิ่นเข้ามาชุกซ่อนไว้ซื้อขายในบ้านเมืองชุกชุมมากขึ้นกว่าแต่ก่อน จะทำให้แผ่นดินร้อนเสียพระราชกฤษฎีกาโบราณกษัตริย์ ถ้าพวกซื้อขายฝิ่นยังลักลอบเอาฝิ่นมาขายได้อยู่ตราบใดคนสูบฝิ่นก็จะชุกชุมขึ้นเป็นอันตรายยิ่งนักตราบนั้น ถ้าพวกซื้อขายฝิ่นไม่มีในบ้านเมืองแล้วเมื่อใด คนสูบฝิ่นก็จะเหือดห่างว่างเว้นลงเมื่อนั้น กาลนี้สมควรจะชำระฝิ่นทั่วแผ่นดินกรุงเทพมหานครให้สิ้น เก็บเอาฝิ่นมาเผาเสียให้เป็นจุล แล้วจะตัดมูลเหตุให้เป็นสมุทเฉพเต็ดขาด อย่าให้ลูกค้าพานิชในกรุงเทพมหานครนานาประเทศเส็ดตลอดลักเอาฝิ่นเข้ามาซื้อขายแลกเปลี่ยนสืบต่อไปได้ บ้านเมืองก็จะหายอันตรายมิได้ ทั้งพระราชกฤษฎีกาโบราณกษัตริย์ให้ตราไว้วันนั้นก็รุ่งเรืองสืบต่อไปชั่วกัลปาวสานพระราชวชิรญาณบังเกิดตัดกระแสความเดือดขาดลงดังนี้ จึงมีพระราชโองการมรพระบัณฑูรสรสิงหนาทดำรัสเหนือเกล้าฯ ทรงพระมหากรุณาโปรดเกล้าฯ สั่งให้ข้าทูลละอองธุลีพระบาทผู้ใหญ่ผู้น้อย มีเจ้าพระยาบดินทรเดชาและเจ้าพระยาคลักรัตนโกสินทร์ เป็นต้น ให้ชำระเก็บเอาฝิ่นสิ้นทั้งแผ่นดินกรุงเทพมหานครโกสินทร์ เก็บได้ฝิ่นสุกกัล้องสูบฝิ่น ศรีษะกัล้องเป็นอันมาก แล้วให้ก่อเตาเผาฝิ่น ๖ เตา กว้างสี่ศอก สูงสี่ศอก ครั้น ณ วันเดือน ๖ แรม ๘ ค่ำ ปีกุน เอกศก ให้ตั้งพิธีพิธีกรรมบวงสรวงเทพยดาอารักษ์ทุกเทวสถานประกาศเชิญเทพยาในอนันตจักรวาทให้สองญาณเห็นทั่วกัน จัดพวกพนักงานเอก ๓๐ คน พระยามหาอนุภาพเป็นแม่กอง ครั้นเผาฝิ่นสิ้นจำนวนแล้วให้ขนเอาจุนเข้าใส่ไว้ในป้อมบิศตันใกล้เทวสถานด้านทักษิณทิศ ซึ่งพราหมณ์ประกาศปกาศิตเรียกว่า พรหมเทวสถาน เป็นศาลไว้เทวรูปต่าง ๆ เป็นต้นว่า อิศวรพรหม อิศวรทรงโคอุศุภราช นางอุมาภวดี พระฤาษีบรรลัยโกษฐ แล้วทรงพระมหากรุณาโปรดให้พิมพ์ประกาศเป็นพระราชกฤษฎีกา จารึกแผ่นศิลาไว้เป็นสำคัญว่า กษัตริย์องค์ใด ๆ ได้ถวัลย์ราชผ่านสมบัติสืบ ๆ ไปในอนาคตจนสิ้นกาลพระศาสนาห้าพันปีเป็นกำหนด ณ กรุงรัตนโกสินทร์มหินทรธาอโยธยามหาราชธานี และได้อ่านดูรู้แจ้งศุภอักษรราชานุสาสน์พระราชภาษิตเป็นพระราชกฤษฎีกาจารึกตราไว้ ณ แผ่นศิลานี้แล้ว กษัตริย์พระองค์นั้น ๆ พึงปฏิบัติตามเยี่ยงอย่างราชานุสาสน์พระราชภาษิต อย่าพึงคิดประทุษร้าย เพิกถอน ตีตราพระราชบัญญัติอันนี้เสีย เมื่อรู้เห็นว่าคนสูบฝิ่นยังเกิดชุกชุมมากขึ้นในบ้านเมืองเมื่อใด ก็พึงปฏิบัติควรแก่ราชานุสาสน์ตัดผลตัดเหตุให้เด็ดขาด ชำระพวกลูกค้าพานิชคิดเอาฝิ่นมาเผาเสียให้สิ้นเมื่อนั้น แล้วก่อบิศตันบรรจุเอาฝิ่นเผาให้ปรากฏในแผ่นดิน อย่าให้นานาประเทศดูหมิ่นกรุงทวารวดีศรีอยุธยาได้เป็นอันขาด ถ้ากษัตริย์พระองค์ใด ๆ ได้ถวัลย์ราชสมบัติไม่ปฏิบัติตามพระราชกฤษฎีกาซึ่งได้ตราไว้ดังนี้

^๑ ประกาศห้ามซื้อขายฝิ่นและสูบฝิ่น. (หนังสือสมุดไทยดำ). (จ.ศ. ๑๒๐๑). เส้นดินสอขาว. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๓๓. หมวดจดหมายเหตุรัชกาลที่ ๓.

กษัตริย์พระองค์นั้น ๆ ใช้เชื้อชาติกษัตริย์ขัตติยวงศ์คากยราชเป็นเป็นหินชาติกษัตริย์จันทาลแท้ อนึ่ง ทรงพระมหา
 กรุณาโปรดด่ารัสเหนือเกล้าสั่งว่าให้ประกาศไว้เทพยาเชิญเทวดณะหมู่เทวดาในอาณาเขตแดนโกฏจักรวาล...
 บันดาได้รับเครื่องธรรมพลีกรรมอันพิเศษซึ่งสมเด็จพระบรมราชาธิราชรามาวดีศรีอยุธยามหานครศรีสรรเพชญบรม
 บพิตร พระพุทธเจ้ากรุงเทพทราวดีศรีอยุธยามหานคร ทรงพระมหากรุณาโปรดหล่อหลังเต้าทักษิโณทกทรง
 กัลปนาพระราชอุทิศประทานให้ทุกทิวาราตรีกาล ขอเชิญเทพดาเจ้าเหล่านี้จงทุกสถานช่วยอภิบาลรักษาอย่าให้
 ลูกคำพาดิชไทย พม่า รามัญ ลาว ญวน จีน พราหมณ์ ประเทศ แวก ฝรั่งเศส อังกฤษ ในกรุงเทพมหานคร แลนานา
 ประเทศ เล็ดลอดเอาผีเข้ามาซื้อขายในกรุงเทพมหานครนี้ได้ ถ้าผู้ใดอยู่ต่างประเทศแลในเขตแดน
 กรุงเทพมหานครก็ดี จะเอาผีเข้ามาซื้อขายในเขตกรุงเทพมหานครนี้แล้ว ขอเทพดาวิเศษผู้มีทิพยโสตร ทิพย
 เนตร จงแสดงเหตุบันดาลฤทธิ์ช่วยกลับจิตผู้นั้นให้มาเอาผีไปเสียประเทศอื่นนอกเขตแดนขอบขันทีสมา ให้เกิด
 คสึนใหญ่ลมกล้าในกลางหาว อย่าให้ทนคสึนผีลมเข้ามาถึงกรุงเทพมหานครนี้ได้ เชิญเทพไทอุบัติเทวดาทั่วเหล่า
 ฟาดินสันแสนโกฏจักรวาลอนันตโลกธาตุ ทั้งสมมุติเทวราชวิสุทธิเทพสันโกฏอสงไขย พระรัตนตรัยเป็นที่พำนักนี้
 ช่วยปรีรักษ์สมเด็จพระบรมราชาธิราช ทั้งพระราชบุตราบุตรี พระอัครมเหสี หม่อมขมาตยา มন্ত্রীกระวีระชาติสุริ
 ยวงษ์พงษ์พดุมหาโรราจารย์สถานพระมหานครหมู่ราษฎรทั้งหลาย อย่าให้มีโรคพยาธิป่วยไข้อุปัทวภัยไร
 ภัยอันตรายให้เสื่อมสูญหายทุกประการ แล้วช่วยอภิบาลรักษาพระราชกฤษฎีการาชานุสรณ์ ซึ่งทรงพระมหากรุณา
 โปรดบัญญัติห้ามมิให้ซื้อขายผี นูบผี และให้ตราจารึกไว้ในแผ่นดินนี้ อย่าให้อันตรธานสิ้นเพื่อนสาบสูญเสียได้
 ให้ตั้งอยู่สืบกาลกำหนดสำหรับแผ่นดินกว่าจะสิ้นห้าพันวสานั้นเทอญ

ภาคผนวก จ
แผนผังหมู่พระมหามณเฑียร

ที่มา : แสงสุรีย์ ลดาวัลย์. (๒๕๒๑). พระมหาปราสาทและพระราชมณเฑียรสถานในพระบรมมหาราชวัง.
กรุงเทพฯ : กรรมการเผยแพร่ศิลปและวัฒนธรรม สำนักพระราชวัง.

ประวัติย่อผู้วิจัย

ประวัติย่อผู้วิจัย

ชื่อ	นาย พรชัย นาคสีทอง
วันเดือนปีเกิด	๑ ตุลาคม ๒๕๑๙
สถานที่เกิด	อำเภอทุ่งสง จังหวัดนครศรีธรรมราช
สถานที่อยู่ปัจจุบัน	๔๕ หมู่ ๙ ตำบลวังหิน อำเภอบางขัน จังหวัดนครศรีธรรมราช ๘๐ ๓ ๖ ๐
ประวัติการศึกษา	
พ.ศ. ๒๕๓๕	มัธยมศึกษาปีที่ ๓ จากโรงเรียนทุ่งสง จังหวัดนครศรีธรรมราช
พ.ศ. ๒๕๓๘	มัธยมศึกษาปีที่ ๖ จากโรงเรียนทุ่งสง จังหวัดนครศรีธรรมราช
พ.ศ. ๒๕๔๒	ศศ.บ. (ประวัติศาสตร์) จากมหาวิทยาลัยทักษิณ
พ.ศ. ๒๕๔๗	ศศ.ม. (ประวัติศาสตร์(ไทย)) จากมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร